

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

**ЛІНГВАЛЬНИЙ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ
В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ЗАКАРПАТТЯ**

Монографія

Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття : монографія. За заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021. 628 с.

Монографія є спробою багатоаспектного осмислення лінгвальних та екстралінгвальних складових комунікації на матеріалі українистики, загалом славистики, гунгаристики, літературознавства, перекладознавства, масмедіа з урахуванням особливостей Закарпаття як прикордонного мультикультурного регіону; тут розглянуто деякі зумовлені просторово-часовими обставинами риси живорозмовної (діалектної, побутової), художньо-образної (фольклорної, літературної), масової публіцистичної (газетно-журнальної, телевізійної, онлайнної тощо) комунікації.

Видання адресоване філологам, фахівцям із соціальних комунікацій, ученим і студентам інших галузей та загалом усім, хто цікавиться питаннями спілкування.

Рецензенти:

Мушинка М.І., доктор філологічних наук, професор, іноземний член-кореспондент НАН України (м. Пряшів, Словаччина).

Бутиріна М.В., доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри масової та міжнародної комунікації факультету систем та засобів масової комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Сніцарчук Л.В., доктор наук із соціальних комунікацій, професор, заступник генерального директора з наукової роботи Львівської національної бібліотеки України імені Василя Стефаника, директор Науково-дослідного інституту пресознавства.

Рекомендовано до друку: вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «УжНУ» (протокол № 3 від 21 жовтня 2021 р.); редакційно-видавничою радою ДВНЗ «УжНУ» (протокол № 6 від 12 листопада 2021 р.); вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 11 від 16 листопада 2021 р.).

Видано за сприяння Міністерства освіти і науки України

Зміст

Вступ	7
Розділ I. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ	14
1.1. Вербальні засоби на позначення емоційного мовлення в говірках Закарпаття (Ольга Пискач).....	18
1.2. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках (Ольга Миголинець).....	34
1.3. Найменування осіб в українських говірках Закарпаття у процесі суспільної комунікації: лексико-словотвірний аспект (Олеся Харківська).....	52
1.4. Діалектна фраземіка як репрезентант особливостей мовлення закарпатців (Наталія Венжинович, Марія Яцьків).....	73
1.5. Репрезентація етнокультурної інформації в мікротопонімії басейну річки Ужа (Вероніка Баньої).....	94
Розділ II. ЛІНГВАЛЬНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ	119
2.1. Поетичний текст у дзеркалі перекладу слов'янських літератур: ритміко-фонічна організація як проблема перекладу (Юлія Юсип-Якимович).....	121

2.2. Словацька поезія XIX – XX ст. в літературному дискурсі Закарпаття (<i>Тетяна Ліхтей</i>)	135
2.3. Пропріальна лексика в міжслов'янському дискурсі (на матеріалі української, чеської та словацької мов) (<i>Наталія Петрица</i>)	156
2.4. Термінологічна лексика в міжслов'янському дискурсі: словацько-український аспект (<i>Леся Буднікова, Ольга Мадяр</i>)	179
Розділ III. МІЖМОВНІ СЛОВ'ЯНСЬКО-НЕСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ	215
3.1. Взаємодія мов: шлях до білінгвізму. Про мову угорців Закарпаття у наукових дослідженнях сучасності (<i>Христина Зикань</i>).....	215
3.2. Російські та угорські префіксальні девербативні дієслова зі значенням закінчення дії: доконаний вид або загальнорезультативність? (<i>Анатолій Виноградов</i>)	249
Розділ IV. КОМУНІКАЦІЯ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТА ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ	278
4.1. Замовляння та магічні ритуали як специфічні способи вираження лінгвального та екстралінгвального аспектів комунікації (<i>Оксана Тиховська</i>).....	281
4.2. Література у парадигмі міжнаціонального спілкування (на прикладі творів Івана Франка та Наталії Кобринської) (<i>Олександр Кордонець</i>).....	323
4.3. Драматургія Лесі Українки і С. Черкасенка: міжтекстуальна комунікація (<i>Оксана Кузьма</i>)	339

Розділ V. КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНИХ ТА ПОСТМОДЕРНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР

5.1. Книга у діалозі слов'янських постмодерних літератур (<i>Наталія Бедзір</i>).....	358
5.2. Поети і поезія в контексті діалогу літератур (на матеріалі лірики А. Ахматової і Л. Костенко) (<i>Людмила Лимонова</i>).....	373
5.3. Жанр фентезі як засіб українсько-польської художньої комунікації (на прикладі романів М. та С. Дяченків «Ритуал» і А. Сапковського «Сага про Відьмака») (<i>Марта Демчик</i>)	402

Розділ VI. СВОЄРІДНІСТЬ МАСОВОКОМУНІКАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ ВИМІРИ

6.1. Становлення і розвиток періодики на Закарпатті як чинник формування етнонаціональної комунікації (<i>Юрій Бідзіля</i>)	427
6.2. Закарпатська преса періоду Чехословацької Республіки (1919 – 1939) (<i>Ганна Гецко</i>)	459
6.3. Відображення місцевого колориту в сучасних закарпатських медіатекстах (<i>Ярослава Шебештян, Галина Шаповалова</i>)...	470
6.4. Телебачення як засіб комунікації в поліетнічному прикордонному регіоні (<i>Наталія Толочко</i>).....	496
6.5. Розвиток онлайнмедіа етнічних спільнот Закарпаття – важливий фактор формування мультикультурного інформаційного поля транскордонного регіону (<i>Євген Соломін</i>).....	520

6.6. Кризові комунікативні процеси мультикультурного Закарпаття крізь призму загальноукраїнських медіа (Олеся Барчан)	534
6.7. Засоби масової інформації як інструмент формування та моніторингу мовнополітичної ситуації: закарпатський інтернетмедійний дискурс (Галина Шумицька, Василь Пупрашик)	559
ABSTRACTS	610

Вступ

Комунікація у сфері духу є творення із суспільної субстанції ідеї цілого. Окремий індивід усвідомлює себе на своєму місці, що має особливий сенс всередині цілого і визначається останнім. Його комунікація – це комунікація окремого члена з організму. Він (індивід) відрізняється від усіх інших, але творить з ними одно, що їх охоплює.

Карл Ясперс

Колективна монографія «Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття» постала в результаті тривалих гуманітарних фундаментальних досліджень науковців Ужгородського національного університету. У ній синтезовано, узагальнено й доповнено наукові напрацювання з різних питань комунікації на матеріалі україністики, загалом славістики, гунгаристики, літературознавства, перекладознавства, масмедіа в контексті особливостей Закарпаття як прикордонного мультикультурного регіону.

Актуальність розвідки зумовлена не тільки оригінальним емпіричним матеріалом, що в основному дібраний з різних закарпатських джерел і відображає місцеву комунікативну специфіку, а й потребою осмислення лінгвальних та екстралінгвальних компонентів спілкування з урахуванням сучасних умов. Необхідність вивчення цих питань пов'язана як з важливою роллю комунікації в суспільстві – вона є суттєвим складним чинником формування особистості й спільноти загалом, в якому простежується історична, культурна, світоглядна та ін. складові, –

так і з багатоманітністю видів спілкування (вербальне – невербальне, усне – письмове, формальне – неформальне, приватне – публічне, у малих мовних групах – масове, закрите – відкрите, etc.), його функціонально-стильовою специфікою (офіційно-ділове, наукове, публіцистичне, художнє, конфесійне, розмовне), емоційно-експресивними характеристиками. Усе зазначене становить науковий інтерес, хоч і ускладнює процес комплексного вивчення. Тим більше, що спілкування зумовлене багатьма індивідуальними й суспільними обставинами. Концептуальним для нас є окреслення сутності цього мовного явища Ярославом Радевичем-Винницьким: «Мова забезпечує процес спілкування між людьми. Цей процес належить до найбільш ранніх соціальних потреб – потреби в іншій людині. Однак спілкування – це не лише міжособистісний, а й соціальний феномен, оскільки учасники процесу комунікації перебувають не в ізоляції, а в середині певної мовної спільноти. Перефразовуючи відомі слова німецького філософа Вільгельма фон Гумбольдта, можна сказати, що мова постійно нагадує людині, що вона (людина) не більше, ніж частинка спільноти. Мова забезпечує суспільну діяльність, суспільні взаємини людей» («Україна: від мови до нації», 1997, с. 14).

Метою дослідження стало багатоаспектне осмислення лінгвальних та екстралінгвальних компонентів комунікації на матеріалі україністики, загалом славістики, гунгаристики, літературознавства, перекладознавства, масмедіа у зв'язку з особливостями Закарпаття як прикордонного мультикультурного регіону. Важливо, що інвентар фактів походить із живорозмовних і літературних джерел Закарпаття, а отже, пов'язаний з багатьма історично детермінованими просторово-часовими умовами.

Комунікаційну специфіку закарпатського регіону тривалий час вивчають у різних контекстах та за багатьма критеріями. Значні напрацювання є в місцевих істориків, політологів, філологів. Про основні напрями мовознавчих

розвідок, досягнення вчених дуже точно й переконливо висловився один із найяскравіших представників гуманітарного напрямку Ужгородського національного університету, мовознавець, видатний ономаст Павло Чучка. Його міркування, узагальнені в праці «Національна свідомість закарпатських українців у XX столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти» (Ужгород, 2014), розглядаємо і як концептуальне підґрунтя нашої роботи. Отже, на думку вченого, «Дослідженню мови корінної людності, яка віками живе на південних схилах Українських Карпат, присвячено вже близько тисячі друкованих лінгвістичних праць. У більшості з них розглядається фонетична система або граматична будова, рідше – лексичний склад мови східнослов'янського населення, установлюються просторові, рідше – часові межі функціонування відповідних говорів, а деколи й найближчі генетичні стосунки цих говірок з іншими сусідніми говорами та мовами. За кількістю публікацій перше місце посідають праці, приурочені найчисленнішій місцевій національній групі (у 1946 р. вона нараховувала 527 тисяч чоловік), мову якої науковий світ з 20-30-их років називає українською, а в минулому називав її малоруською, угороруською, карпаторуською чи ще якимось інакше, але ніколи не русинською (близько 80% праць), як це нині намагаються називати її деякі сепаратисти. Розмовну форму місцевої української мови, тобто живі народні говори південнокарпатського регіону, ще до возз'єднання краю з Україною досліджували лінгвісти кількох країн Європи, як Е. Балецький, І. Бережанин-Фогарашій, О. Бонкало, О. Брех, І. Верхратський, К. Галас, А. Годинка, В. Гнатюк, Г. Геровський, І. Зілінський, І. Панькевич, Г. Стрипський, Л. Чопей, З. Штібер та деякі інші. Після 1945 р. на матеріалах із південнокарпатських говорів написано й захищено близько півсотні кандидатських і докторських дисертацій, укладено кілька діалектних та ономастичних словників (К. Галас, М. Грицак, Й. Дзендзелівський, М. Дуйчак, І. Пань-

кевич, М. Сюсько, П. Чучка...) та лінгвістичних атласів (...), опубліковано десятки монографій, сотні різних статей та спеціальних тематичних збірників. Студентами-філологами України, Словаччини і Румунії виконано сотні дипломних і тисячі курсових робіт на матеріалах українських говорів Карпатського регіону» (с. 5 – 6).

Професор Павло Чучка, узагальнюючи численні лінгвістичні студії про живорозмовні особливості комунікації Закарпаття, справедливо зазначає: «Дослідники виявляють у кожній із закарпатських говірок сотні локальних специфічних особливостей, зумовлених географічними, соціально-економічними, культурними та політичними факторами, серед яких десятки ілюструють системні фонетичні та морфологічні риси (а кількість лексичних особливостей обчислюється в них сотнями). Але найголовніше – це те, що трохи не кожне місцеве діалектне явище має своє продовження чи повторення в сусідніх або близьких українських говорах Галичини, Буковини та в інших говорах української мови. Що ж до специфічних локальних рис, то вони здебільшого є староруськими архаїзмами, які збереглися в Карпатах через тривалу економічну і політичну відірваність краю від решти українських земель, або ж потрапили до закарпатців у новіші часи від сусідніх народів, зокрема словаків, угорців, поляків, румунів, німців, ба навіть південних слов'ян, із якими місцева людність раніше підтримувала тісні контакти» (с. 6 – 7).

Ця монографія продовжує традиції вивчення комунікативних особливостей закарпатського краю, ґрунтується на значних теоретичних, методологічних напрацюваннях наших учених, доповнює концепцію історичної належності закарпатської комунікаційної стихії (при всій її специфічності) загальноукраїнському простору.

Зрозуміло, що сучасна лінгвальна й екстралінгвальна комунікативна специфіка Закарпаття постала під впливом багатьох історичних чинників. Не заглиблюючись у проце-

си тисячолітньої давнини, згадаємо лише кілька найбільш суттєвих, особливо відзначених місцевими істориками: «Суспільно-політична історія Закарпаття ХХ століття є не тільки своєрідною, а й у деякій мірі повчальною. Важливо, що історія доводить бажання місцевого населення впливати на перебіг тогочасних подій. Незважаючи на багату історію, закарпатці тільки у ХХ столітті отримали можливість безпосередньо залучитися до суспільно-політичних процесів у регіоні й спробувати власними силами розбудувати майбутнє. (...) Впродовж століття регіон пережив цілу низку політичних, економічних, культурно-освітніх змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду різноманітних політичних режимів тощо. Це відображено й на офіційних назвах історичного Закарпаття, що в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Гуцульська Республіка, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Специфіка суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства полягає в тому, що лише впродовж ХХ ст. воно було частиною щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна)» («Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура» за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород, 2010, с.15-16).

Закарпатська область розташована на південному заході України, межує зі Львівською та Івано-Франківською областями, а також є прикордонною територією з Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею. Це пояснює полінаціональний склад населення, де представлено понад 80 національностей і народностей (українці, угорці, румуни, роми, словаки, німці, білоруси, євреї, поляки та інші). Важливо, що «упродовж багатоголітнього співжиття в Закарпат-

ській області представників багатьох національностей між ними не відбувалося яких-небудь великих непорозумінь. Мирне співіснування національних груп може бути прикладом для інших регіонів не тільки України. Така позиція є традиційною для Закарпаття. І в сучасних умовах незалежної держави (...) робиться все можливе, щоб національні меншини мали можливість навчатися, спілкуватися рідною мовою, оберігаючи свої традиції та звичаї» («Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура» за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець, Ужгород, 2010, с. 18).

Усі зазначені чинники, що суттєво впливають на характер комунікації та визначають її, віддзеркалені і в цьому комплексному дослідженні живорозмовної (діалектної, побутової), художньо-образної (фольклорної, літературної), масової публіцистичної (газетно-журнальної, телевізійної, онлайнної тощо) комунікації.

Так, викладачі кафедри української мови – добре відомі в нашій державі та за її межами своїми діалектологічною та ономастичною школами – запропонували фундаментальні напрацювання щодо наразі недостатньо вивчених лексико-фраземних та інших засобів комунікації в українських говірках Закарпаття (I розділ). Фахівці кафедри словацької філології (що є Всеукраїнським науково-методичним центром словакістики в Україні) вивчали лінгвальні та екстралінгвальні аспекти міжслов'янської комунікації, опрацьовували малодосліджені питання в галузі словакістики, богемістики, слов'янського типологічного мовознавства, літературознавства й перекладу (II розділ). Проблематику міжмовної взаємодії, словотвірних, морфологічних та інших особливостей слов'янських і неслов'янських мов доповнює III розділ, в якому автори широко задіюють матеріал із гунгаристики. Щодо художньо-образної комунікації цікаві студії запропонували викладачі кафедри української літератури, котра має значні досягнення у вивченні народнопоетичної творчості, історії закарпатської та загалом

української літератури, її сучасного стану, модерних процесів у художньому дискурсі. Отже, у IV розділі монографії розроблено питання фольклорно-міфологічної комунікації, міжтекстуальної взаємодії, літератури в парадигмі міжнаціонального спілкування. Окремі компаративні аспекти вивчення сучасної художньої парадигми представлено в V розділі, де літературознавці кафедри слов'янської філології та світової літератури подали результати спостережень щодо «діалогу» модерних і постмодерних літератур, задіяли багатий різноплановий матеріал. Своєрідність масово-комунікаційної сфери Закарпаття в історичному та сучасному вимірах – VI розділ – опрацьовували викладачі вже добре знаної в наукових колах кафедри журналістики. У це видання включено студії, що стосуються закарпатської преси періоду Чехословацької Республіки; своєрідності відображення місцевого колориту в сучасних закарпатських медіатекстах; ролі телебачення в поліетнічному прикордонному регіоні; розвитку онлайнмедіа етнічних спільнот Закарпаття; кризових комунікативних процесів мультикультурного краю; закарпатського інтернетмедійного дискурсу, ЗМІ як інструменту формування та моніторингу мовнополітичної ситуації в регіоні тощо.

Це комплексне наукове дослідження лінгвальних та екстралінгвальних аспектів комунікації на Закарпатті є результатом напрацювань вчених Ужгородського національного університету і загалом стосується пріоритетних напрямів фундаментальних гуманітарних досліджень, пов'язаних із розвитком науки й освіти, глибоким розумінням специфіки Закарпаття як невід'ємної частини України (зокрема її комунікаційного простору), із розбудовою заснованої на демократичних, гуманістичних цінностях модерної держави.

Розділ І.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

Лексико-семантична система говорів української мови все ще належить до найменш вивчених рівнів насамперед тому, що її досліджено нерівномірно в усьому діалектному континуумі. Народні говори – це не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого її розвитку та збагачення. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часом не зафіксовані й пам'ятками писемності.

Закарпатські говірки належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Дослідження говорів Закарпаття має давню наукову традицію, адже лексика говорів уже неодноразово ставала об'єктом дослідження відомих науковців не тільки в Україні, а й поза її межами. Це наукові розвідки закарпатських учених Й. Дзендзелівського, В. Добоша, М. Сюська, І. Сабодоша, П. Лизанця, О. Пискач, О. Миголинець, І. Філак та багатьох інших. Така когорта науковців Ужгородського національного університету свідчить про потужну наукову спільноту, яка сформувалася з кількох поколінь.

Фіксація й аналіз різних мовних явищ щодо способів вираження, семантики й функціональних особливостей у системі живорозмовного мовлення належить до актуальних завдань сучасної української діалектології з огляду на екстра- та інтралінгвальні чинники, які спричинюють динамічні процеси в структурі певного говору. Це стосується й вербальних засобів мовлення (дієслів, фразем, компаративів, пропозитивів, дискурсивів), що потребують глибокого теоретичного осмислення у зв'язку з антропоцентричним ракурсом лінгвістики.

Емоційне мовлення в українських говірках Закарпаття репрезентують різноманітні вербальні засоби: дієслова, дієслівні фраземи, компаративи (серед яких трапляються й фраземи), пропозитиви (переважно порівняльного характеру). Дієслова становлять численну групу давніх за походженням назв, чимало з яких має праслов'янські звуконаслідувальні основи, хоча комунікативне значення в багатьох відомоматопоетичних дієслівних похідних для позначення мовлення людини розвинулося пізніше внаслідок лексико-семантичного способу. У більшості випадків таким дієслівним лексемам притаманна зовнішня і внутрішня, змістова, характеристика мовлення.

Інтенсифікація процесу мовлення в закарпатських говірках вербалізується за допомогою компаративів та дискурсивів переважно порівняльного характеру. Численну групу утворюють компаративи, у яких об'єктами порівнянь переважно виступають особи, тварини й предмети. У компаративних одиницях яскраво виражена експресивність, вони засвідчують дотепність, спостережливість, гостроту мовлення діалектоносіїв, відтворюють їх суспільні й родинні взаємини, морально-етичні пріоритети, ментальні особливості і т. ін.

Досліджуваний матеріал засвідчує, що у закарпатських говірках переважають вербальні засоби з пейоративним змістом на позначення емоційного мовлення.

Серед говіркового матеріалу виділяється лексика календарної обрядовості.

Існує багато народних традицій, звичаїв, повір'їв, пов'язаних із певним святом. У матеріалі представлено невеликі транскрибовані тексти, які поєднують у собі лінгвістичний та культурологічний аспекти. Ці діалектні записи свідчать про багатство духовної та матеріальної культури носіїв закарпатських говірок.

Найменування осіб в українських говірках Закарпаття є не тільки науковим надбанням та матеріалом для досліджень, але й культурною цінністю регіону, яка склалася в умовах тісної комунікації між людьми. Люди, спілкуючись між собою, називали один одного за зовнішніми та внутрішніми ознаками та властивостями, за видом та родом занять, жінок найменували за фахом діяльності або за фахом діяльності чоловіків. За семантикою назви осіб в українській мові діляться на п'ять основних лексико-семантичних груп: назви осіб за родом діяльності та професією; назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями.

Потребують подальшого опрацювання й питання діалектної фразеології, яка є важливим складником мовної картини світу, а також недостатньою є розробка в українському мовознавстві питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання. Спостерігається відсутність ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню художньої мови закарпатоукраїнських прозаїків. Саме діалектна фразеологія найкраще відтворює суспільний досвід, звичаї, обряди, комунікативні особливості менталітету мовців, які проживають на тій чи тій території.

Фраземи, зафіксовані в художніх творах, мають яскраве оцінне забарвлення, вони надають тексту образності.

Вони виразно та влучно характеризують ознаки, дії, які можна застосувати до багатьох конкретних фактів мовлення. Мовний стиль творів – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменників. Надзвичайно цікавим складником фразеологічної картини світу є вислови на позначення лайливих слів, прокльонів, іронії, які ще не були предметом спеціального наукового вивчення. Простежується їх уживання та роль у комунікативному аспекті на матеріалі художніх творів Дмитра Кешелі. Фразеологізми такого типу здебільшого вживаються з метою відтворення емоційного стану літературного героя в момент мовлення. Більша частина прокльонів та лайливих висловів – це набір слів, зрозумілих лише у певному діалектному середовищі. Вони не лише відтворюють мовлення персонажів, але й надають йому місцевого закарпатського колориту. Також письменник у своїх творах використовує іронію, вона переважно ґрунтується на порівняннях та виконує стилістичну функцію. Здебільшого Д. Кешеля використовує іронію для експресивно-емоційної характеристики персонажів у процесі їх комунікації.

Цікавою науковою галуззю, в якій реалізується комунікативний аспект, є топонімія. Зберігаючи важливу інформацію про позалінгвальну дійсність, вона дає можливість створити певне уявлення про матеріальну й духовну культуру етносу.

Конотативні нашарування у власних назвах можуть бути результатом поступового осмислення людиною навколишнього світу й формування цілісної картини світу. Принципи номінації географічних об'єктів – антропологічний, просторовий, внутрішній та ідеологічний – відображають особливості такого пошуку. Зокрема через антропологічний (визначальний і базовий) принцип людина декларує своє місце в суспільстві, за допомогою внутрішнього та ідеологічного ідентифікує себе через опис та оцінку об'єктів довкілля. Світоглядні ж принципи членування та

категоризації дійсності вербалізовані через просторовий принцип номінації.

Просторова, часова, квалітативна й квантитативна категоризація дійсності є важливим засобом успішної комунікації, оскільки людина у процесі вибудови чіткої системи локальних характеристик географічного об'єкта через бінарність деталізує уявлення про навколишні топооб'єкти, розчленовує їх. Традиційно це відбувається внаслідок практичного освоєння прилеглих територій, які вже мають власні назви.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі різнопланові діалектологічні дослідження є надзвичайно актуальними. Саме в діалектному мовленні у процесі суспільної комунікації простежуються як найдавніші риси мови, так і новітні, що проникають у говірки через екстра- та інтралінгвальні чинники, студіювання яких може стати поштовхом до наступних наукових досліджень.

1.1. Вербальні засоби на позначення емоційного мовлення в говірках Закарпаття

(Ольга Пискач)

Фіксація й аналіз різних мовних явищ щодо способів вираження, семантики й функціональних особливостей у системі живорозмовного мовлення належить до актуальних завдань сучасної української діалектології з огляду на екстра- та інтралінгвальні фактори, які спричинюють динамічні процеси в структурі певного говору. Це стосується й вербальних засобів мовлення (дієслів, фразем, компаративів, пропозитивів, дискурсивів), що потребують глибшого теоретичного осмислення у зв'язку з антропоцентричним ракурсом лінгвістики.

Мовлення залежить від багатьох чинників: комунікативних здібностей людини, організації її інтелекту, опера-

тивного мислення, мовних та позамовних знань, а також психіки, емоцій, почуттів і т. ін. Вербальними засобами мовлення виступають передусім дієслова, фразеологізми, компаративи, пропозитиви та дискурсиви.

В українському мовознавстві дієслова мовлення розглядалися з погляду словотвору (праці М. Голянич, С. Гірняк), у порівняльному (Т. Кочеткова) чи лінгвостилістичному аспекті. Активізувалося вивчення складу й семантичної структури цього класу слів у художньому мовленні (Н. Благова, Л. Жулинська, О. Ковалевська, Н. Ніколаєва, З. Нічман, Л. Бабенко, Н. Болотнова, Л. Вікулова, Н. Гут, Н. Петруничева, Н. Янчук, О. Мокляк та ін.). Особливості функціонування окремих дієслів мовлення в біблійному тексті розглядав П. Мацьків, у медійному дискурсі – М. Навальна.

Походження й семантичний розвиток дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення в українській літературній мові простежила Г. Пашковська. У лексико-семантичній групі дієслів на позначення мовлення дослідниця виділила чотири підгрупи: 1) дієслівні лексеми, що характеризують зовнішній (акустично-фізіологічний) бік мовлення; 2) дієслова на позначення змісту мовлення; 3) дієслова, що характеризують комунікативний бік мовлення; 4) дієслова емоційного ставлення й оцінки [Пашковська 2008, с. 8].

Сьогодні поштовхом до дослідження діалектної дієслівної лексики і семантики, зокрема науковці аналізують зв'язок з літературною мовою, з іншими діалектами, етимологію, конотацію у складі системно-структурних утворень (лексико-семантичних полів, тематичних й лексико-семантичних груп, фразеосемантичних груп), семантичну структуру дієслів, дієслівну фразеологію, сполучуваність, дієслово в словнику [Холодзон 2017, с. 50].

Системне дослідження дієслів східнополіських говірок здійснила О. Холодзон, у кандидатській дисертації якої «Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті» належну увагу приділено й дієсловам

мовлення [Холодьон 2017, с. 73–106]. Незважаючи на окремі публікації, у яких проаналізовано парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні відношення, семантику діалектних дієслів (В. Прокопенко, В. Леснова, Н. Хобзей, Л. Білик, Ю. Юсип-Якимович, Т. Мироненко та ін.), цей лексико-граматичний клас у семантичному плані вивчений поки що недостатньо.

Дієслова та інші засоби комунікації в українських закарпатських говірках досі обділені науковою увагою. У 60-і роки ХХ ст. граматичні особливості дієслів у говорах Закарпаття детально дослідив В. Лавер у кандидатській дисертації [Лавер 1969]. Пізніше вчений присвятив публікацію фразеологізмам зі значенням акту мовлення в південно-західних українських говорах Карпат [Лавер 1977, с. 133–135].

З огляду на звуконаслідувальну природу значної частини дієслів мовлення цінними є дослідження Ю. Юсип-Якимович, зокрема монографія «Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономатопів», у якій серед п'яти лексико-семантичних груп звуконаслідувань обстежено й ті, що характеризують процес мовлення [Юсип-Якимович 2007, с. 58–59, 139–146].

Із новітніх студій дієслівної лексики на базі закарпатських говірок слід виділити публікації О. Юсікової про конотативні значення дієслів із семантикою руху в просторі [Юсікова 2010], спостереження авторки над семантикою дієслова *класти* в говірці села Богдан Рахівського району [Юсікова 2013], а також розвідку про дієслово *бити* як реєстрову одиницю діалектного словника [Юсікова 2017].

Отже, незважаючи на різноаспектне вивчення діалектних дієслів, актуальним і досі залишається з'ясування їх генези, розкриття семантичної структури, здійснення зіставного аналізу дієслівної лексики українських говірок на тлі контактних і дистантних діалектних зон [Холодьон 2019, с. 50]. Це зумовлює доцільність нашого дослідження,

метою якого є характеристика вербальних засобів на позначення емоційного мовлення в українських говірках Закарпаття.

Для досягнення мети плануємо виконати такі завдання: виокремити й систематизувати вербальні засоби (дієслова, фраземи, компаративи, пропозитиви) на позначення емоційного мовлення в українських говірках Закарпаття; розкрити особливості семантики й структури досліджуваних одиниць, їх експресивне навантаження; проаналізувати основні шляхи і способи творення вербальних засобів емоційного мовлення; простежити зв'язок досліджуваних одиниць із літературною мовою та іншими українськими говорами.

Джерелами для дослідження слугували власні записи в 30 н.п. Закарпаття, а також діалектні словники та атласи. Охоплено 4 говірки закарпатського говору (марамороську, боржавську, верховинську та ужанську), а також частину гуцульського говору Рахівщини. До аналізу залучено лексичну номінацію (через слово і словосполучення) і пропозитивну (через речення) репрезентації об'єкта позначення: дієслова, фраземи, компаративи і пропозитивні одиниці.

Основним методом дослідження є описовий. Використано також прийоми компонентного аналізу, структурно-семантичного моделювання, фактологічний метод з його складовими – польовим, анкетним, що поєднує лінгвістичну та культурно-соціологічну інтерпретацію.

Дієслова мовлення позначають осмислений процес передачі людиною інформації чи знань шляхом створення звукових хвиль за допомогою органів мовлення. Вони можуть виражати індивідуальні мовні особливості людини, обставини чи мету комунікації. Іноді складно окреслити конкретні межі цієї лексико-семантичної групи. Крім того, мовленнєві дієслова завдяки специфіці самого процесу, який вони позначають, належать переважно до найдавніших пластів лексики, а тому є багатозначними.

Дієслівних лексем на позначення емоційного ставлення й оцінки в арсеналі сучасної української мови чимало. На думку Г. Пашковської, етимологія їх, як правило, «відображає схильність до метафоричного мислення наших предків, оскільки в багатьох дієслівних лексемах емоційного ставлення й оцінки зберігаються основи, утворені в результаті спостережень за фізіологією людини, її фізичним і психічним станом» [Пашковська 2008, с. 14].

У говірках Закарпаття сема 'кричати, тобто видавати крик; волати, галасувати, репетувати' представлена найбільшою кількістю, як правило, багатозначних репрезентантів: 1) *бєвкати, бєвхати* [Грицак 2017, с. 134] – переносно вжите звуконаслідувальне утворення від *бев* (вигук для передачі протяжного звучання дзвона) [ЕСУМ, т. I, с. 158]. Пор. бук. *бєвкати*, знев. 'недоречно говорити, ляпати' [Словник буковинських говірок 2005, с. 27], захполіс. *бєвкати* 'видавати звуки (про лося)' [Аркушин 2000, т.1, с. 13]; розм. *бєвкати* 'говорити дурниці, нісенітниці' [СУМ, т. I, с. 118]; 2) *бійкати* (верх. гов.): *Кіл'ко ты бдеш / чол'овіче / бійкати?* (Торунь) – переносно вжите утворення від діалектної вимови вигуку [бей] 'бий', з яким проганяють звірів [ЕСУМ, т. I, с. 164]. Пор. бойк. *бєйкати* 'кричати на ведмедя' [Онишкевич 1984, ч. I, с. 48]; 3) зневажл. *буйкати, буйкати; бійкатис'а, буйкатис'а* [Грицак 2017, с. 219, 220] – переносно вжите звуконаслідувальне утворення, очевидно, від *бой*; 4) *бєвчазловати* [Грицак 2017, с. 258] – можливо, такого ж походження, що й *бєвтати* < псл. **bьltati* [ЕСУМ, т. I, с. 219]; 5) *бєготати, бєготіти* [Грицак 2017, с. 135] – переносно вжите утворення від *беге* (звуконаслідування, яке передає мекання овець і кіз). Див діал. *бєгєтати* 'мекати' [СУМ, т. I, с. 118]; 6) *бійовкати*: *Не бійовкай, а робі* [Грицак 2017, с. 236] – очевидно, похідне від вигуку *бйо*; 7) *бєвкати, бєвкати, бєвткати* [Грицак 2017, с. 256] < псл. **bьltati* [ЕСУМ, т. I, с. 219]. Пор. розм. *перен. бєвкати* 'говорити, не обдумавши, навмання; говорити те, чого не слід' [СУМ, т. I, с. 206]; 8) *брїкати* [Грицак 2017, с. 319] – оче-

видно, пов'язане з *брикати* < псл. *brykati* «бити, ударяти, брикати» [ЕСУМ, т. I, с. 256]; 9) *брїтовати* (Торунь): *Чим пєс брєхне / мусиш б'їчи та брїтовати* [Миголінець, Пискач 2004, с. 146]; 10) *бр'овкувати* [Грицак 2017, с. 325] – можливо, пов'язане з вигуком *бр'овк*; 11) *бугутіти* [Грицак 2017, с. 332] – переносно вжите утворення від *буг'у* 'вигук, що імітує крик водяного бугая' [ЕСУМ, т. I, с. 277]; 12) *бур'укати* 'здіймати галас, кричати' [Грицак 2017, с. 364] – очевидно, похідне від вигуку *бур'у*; 13) *в'їкати* (марамор., борж. гов.): *Што т'їл'ко в'їкаш?* (Дубрівка) – переносно вжитий суфіксальний дериват від вигуку *вів* 'наслідування котячого крику або плачу кволої дитини' [ЕСУМ, т. I, с. 389]. Див. марамор. *вівкати* [Сабадош 2008, с. 38], бук. *вівкати* [Словник буковинських говірок 2005, с. 51] т.с., гуц. *віскати* [Піпаш, Галас 2005, с. 23] т.с.; пор. діал. *вівкати* 'вигукувати звук і' [СУМ, т. I, с. 549]; 14) *варн'атати* (Синевир) – неясне; зіставляється з лит. *varyti* 'тнати; переслідувати; вести; рухати, штовхати'; можливо, в основі лежить звуконаслідування (пор. *варчати, воркотати*); може бути також афективним утворенням, пов'язаним з [варіти] 'говорити, умовляти' (пор. також *варити воду*) або з *вернути* (через *вернякати*) [ЕСУМ, т. I, с. 333]. Пор. літ. *варнякати* 'говорити щось неістотне, пусте; базікати, теревенити' [СУМ, т. XI, с. 294]; 15) *вє'рє'шчати, вє'рє'ш':ати*: *Д'ї'ко, шчо ты т'їл'ко вє'рє'шчїш?* (Торунь); *Колї м'їй ц'їмбор завє'рє'ш':аў і поклікаў мє'нє д сєб'ї* [Миголінець, Пискач 2004, с. 129] – суфіксальне утворення від псл. **verskь* 'крик' [ЕСУМ, т.1, с. 354]. Див. розм. *вєрєщати* т.с. [СУМ, т. I, с. 329]; 16) зневажл. *гавкати* (усі гов.) – перенесення на мовлення людини звуконаслідувального дієслова, утвореного від спільнослов'янського *gav* [Юсип-Якимович 2007, с. 40]. Див. перен., вульг. *гавкати* [СУМ, т. II, с. 8], гуц. *гавкати* [Піпаш, Галас 2005, с. 32], захпол. *гавкати* [Аркушин 2000, т.1, с. 82] т.с.; 17) *галаманити* (більшість гов.): *Д'їти лим знайут галаманити* (Завадка) – запозичення з польської мови; п. *galamgac* 'говорити дурниці' [ЕСУМ, т. 1,

с. 457]. Див. марамор. *галаманити* т.с. [Сабадош 2008, с. 44]; 18) *галайкати* (переважно гуц. гов.) – похідне від звуконаслідування *галай* [Юсип-Якимович 2007, с.139]. Див. ще гуц. *галайкати*, *галакати* ‘кричати; голосно співати’ [Гуцульські говірки 1997, с. 43], *галайкати* ‘голосно й невідрозно співати; галасувати, кричати; базікати’ [Піпаш, Галас 2005, с. 33], захпол. *галакати* ‘базікати; говорити нерозбірливо’ [Аркушин 2000, т.1, с. 84], бук. знев. *галакати* ‘горлати, кричати’ [Словник буковинських говірок 2005, с. 66], бойк. *галайкотати* ‘галасувати; верещати’ [Онишкевич 1984, ч. I, с. 158], наддністр. *галасати* ‘галасувати’ [Шило, с. 89]; 19) зневажл. *гяркати* (усі гов.), *гьіркати* (борж., марамор. гов.): *Добста ўже гяркати* (Колочава) – перенесення на мовлення людини звуконаслідувальних дієслів, утворених від спільнослов’янських ономотопів *гар* і *гыр* [Юсип-Якимович 2007, с. 40]. Див. марамор. *гьіркати* ‘покрикувати зі злістю’ [Сабадош 2008, с. 47], розм. *гяркати* т.с. [СУМ, т. II, с. 31]; 20) *гойкати* (усі гов.): *Туй ни мож гойкати* (Верб’яж). Суфіксальне утворення від псл. вигука **hojь*, близького до **hejь* (укр. *гей*); в українських говорах з ним міг формально зблизитися вигук *ой*, що набував форми *гой* (пор. [гобід] «обід») [ЕСУМ, т. 1, с. 546]. Див. марамор. *гойкати* [Сабадош 2008, с. 50], гуц. *гойкати* [Піпаш, Галас 2005, с. 37], бойк. *гойкати* [Онишкевич, ч. I, с. 179] т.с. Пор. діал. *гойкати* ‘покрикувати «гой»’ [СУМ, т. II, с. 106]; 21) *грим’іти*: *Не грим’іти / бо голова н’а боліт* (Синевир). Походить від псл. **grimati* ‘триміти’ [ЕСУМ, т. 1, с. 595–596]. Див. перен., розм. *грим’іти* ‘говорити голосно, підвищеним тоном’ [СУМ, т. II, с. 162]; 22) *гул’укати* (усі гов.), *гул’уукати* (уж. гов.): *Не гул’укай ми туй / іди гет* (Дубрівка); *А мати гул’укат’ на н’ого / св’ін’а* [Миголинець, Пискач 2004, с. 65] – похідне утворення від вигуку *гул’у* [Юсип-Якимович 2007, с. 139]. Див. марамор. *гулюкати* [Сабадош 2008, с. 54], гуц. *гулюкати* [Піпаш, Галас 2005, с. 40], бойк. *галакати* [Онишкевич 1984, ч. I, с. 158] т.с., *гул’укати* ‘кричати на вовка, ведмедя тощо’ [Там само, с. 198]; 23) *квіка-*

ти, квичати, квич’ати (більшість гов.): *Ўни тóже“ йшли на грібы тай колі ув’ід’іли нас / нач’али квич’ати й шаруд’іти* [Миголинець, Пискач 2004, с. 124]; 24) *кр’авкати* [Сабадош 2008, с. 154] – очевидно, переносно вжите утворення від звуконаслідування *кр’ав*, що імітує крякання ворони [Юсип-Якимович 2007, с. 46]; 25) *крікати*: *Такé малé апруден’а, та ўже знайе крікати на маму* [Грицак 2017, с. 67] – переносно вжите дієслово, яке сягає псл. **krykati*, похідне від вигуку *кгу*, що імітує крик птаха [ЕСУМ, т. III, с. 91]; 26) *кричати* (усі гов.): *Тогды чорт начаў кричати з ус’ойі сілы / йой / йой / хвўст* [Миголинець, Пискач 2004, с. 114]; *А самá стáла кричати / смирт’ / смирт’* [Там само, с. 81]; *Добре, шо ти кáжеш, шо він ни бúde на н’а кричати* [Грицак 2017, с. 76] < псл. *kričati* (< **krik-ę-ti*) т.с. [ЕСУМ, т. III, с. 91]. Див. літ. *кричати* т.с. [СУМ, т. IV, с. 353]; 27) *л’аскати* (більшість гов.): *Фурт на н’а Мáр’а л’аскат* (Торунь) – переносно вжитий суфіксальний дериват від вигука *лясь* ‘ляп, шльоп, хлюп, стук’, паралельне до *loskati* ‘ляскати’ [ЕСУМ, т. IV, с. 343]. Пор. розм. *ляскати*, *ляпати* ‘говорити щось недоречно, нерозумне’ [СУМ, т. IV, с. 580, 581]; 28) зневажл. *п’їукати* (більшість гов.): *Но та п’їукат’ / та што з ним зрóbл’у* (Дубрівка) – семантичне утворення від однозвучного дієслова, яке передає крик домашньої птиці (курей, індиків) і вживається в багатьох говірках Закарпаття: див. *півкало* ‘зневаж. людина, дитина, що говорить тонким писклявим голосом’; *півкане* ‘кричання тонким писклявим голосом’, *півкати* ‘кричати тонким писклявим голосом’ [Сабадош, с. 231]. Див. гуц. *півкати* [Гуцульські говірки 1997, с. 148], *півкати* [Піпаш, Галас 2005, с. 138], захпол. *півкати* [Аркушин 2000, т.2, с. 50], бук. *півкати* [Словник буковинських говірок 2005, с. 414] т.с. Пор. розм. *півкати* ‘видавати пискливі звуки (про деяких птахів)’ [СУМ, т. VI, с. 381]; 29) *пишчати* (більшість гов.), *п’ишчати* (борж. гов.), *п’ишчати* (уж. гов.): *П’ишчім’ не свóјим гóлосом* (Пацканьово) – сягає псл. *piskati*, *piskati*, **pisčati* < **piskęti* – звуконаслідувальне утворення [ЕСУМ, т. V, с. 357]. Див.

бойк. *пицати* [Онишкевич 1984, ч. II, с. 64] т.с., літ., розм. *пицати* 'говорити або співати тонким, пискливим голосом' [СУМ, т. VI, с. 375]; 30) зневажл. *р'аукати*, *р'еукати* (усі гов.): *Айак забуде с'а та зр'еукає, та шо тогді буде? Га?* [Грицак 2017, с. 76] – звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гавкати*, *някати* і под.; коренева частина близька до *ревти* [ЕСУМ, т. V, с. 156]. Див. літ., розм. *рявкати* т.с. [СУМ, т. VIII, с. 922]; 31) зневажл. *рыкати* (усі гов.): *Отá страішно зарыкала / гибы ни свóйим гóлосом* [Миголинець, Пискач 2004, с. 114]. Походить від псл. **rikati*, **ryčati* (<**ričēti*) 'ревіти' [ЕСУМ, т. 5, с. 76]. Див. літ. *рыкати* 1) 'видавати рик (про тварин)', перен. 'створювати різкі, сильні звуки, що нагадують рик тварин'; 2) перен., розм. 'говорити що-небудь грубо й уривчасто' [СУМ, т. VIII, с. 534], марамор. *рыкати* [Сабадош 2008, с. 307], *рыкат* [Лисенко 1974, с. 185], бук. *рыкати* [Словник буковинських говірок 2005, с. 455], бойк. *рыкати* [Онишкевич 1984, ч. II, с. 172] т.с.; 32) зневажл. *рычати* (усі гов.): *А она йак зачне рычати* (Верб'яж). Походить від псл. **rikati*, **ryčati* (<**ričēti*) 'ревіти' [ЕСУМ, т. 5, с. 76]. Див. маромор. *рычати* т.с. [Сабадош 2008, с. 307]. Див. розм. *ричати* т.с. [СУМ, т. VIII, с. 548]; 33) *тр'ишчати*: *Йа не мóжу слухати / йак она тр'ишчйт* (Верб'яж). Походить від псл. **treskati* 'тріскати' [ЕСУМ, т. 5, с. 645]. Літературний відповідник відрізняється семантично: *тріщати* 'швидко, безупинно говорити' [СУМ, т. X, с. 279].

Можна простежити регулярно реалізовану в усіх досліджуваних говірках двочленну опозицію семи 'кричати' щодо виявлення діапазону крику. На основі протиставлення високого/низького голосу зрідка помічаємо гендерну диференціацію: 1) 'кричати високим голосом; видавати пронизливі, різкі звуки, верещати' – переважно стосується мовлення жінок та дітей: *ве^чре^чишчати*, *в'їукати*, *віскати*, *л'аскати*, *л'ашчати*, *квікати*, *квичати*, *п'їукати*, *пишчати* (*п'ишчати*, *п'ишчати*); 2) 'кричати низьким голосом; видавати грубі й уривчасті звуки' – характерно здебільшого для чоловіків: *бійкати*, *брийтовати*, *рыкати*, *р'еукати*, *бійка-*

ти, *бр'авкати*, *бр'авконіти*. У свідомості діалектоносіїв високий чоловічий голос, як і грубий жіночий, є відхиленням від норми, тому зазвичай мовлення таких людей характеризують відповідними компаративами: *говóрит / ги мужік*; *говóрит / ги баба*. Іноді спостерігаємо в компаративних інтенсифікаторах відображення стереотипного уявлення про сварливість як типову ознаку особи жіночої статі: *вадиц'а / г'і жонá*; *вадиц'а / г'і не^чдóбра т'óшча* (Верб'яж).

Окрім дієслів, сему 'кричати' в закарпатському говорі репрезентують дієслівні фраземи: *дёрти ги(ы)ртáнку* (*гыртáнкы*); *від (од, уд)крьіти / отворіти пысок* (усі гов.); *пукáти кугут'їу* (Річка); *пран:ик вын'ати*: *Айбо і йа / жоны / даколи знайу і на н'óго св'ій пран:ик вын'ати* [Миголинець Пискач 2004, с. 122]. Див. марамор. *роздз'авл'ати* (*роздз'авл'овати*, *роздз'авити*) *пысок*, вульг. 'пащекувати' [Сабадош 2008, с. 312].

У ролі інтенсифікаторів при дієсловах на позначення емоційного мовлення діалектоносії часто вживають пропозитиви компаративного характеру: *так тот чóлбóвчійшче рыче / гибы с'а збісиу* (Голятин); *д'итвák л'ашчйт' / гибы го р'ізали* (Завидово); *квичйт / йак свин'á / коли йі р'їжут*; *брийтуйут / шчо хыжа с'а залáмує* (Торунь); *гóйкат / ги вїучáр' на полонин'і* (Майдан); *гóйкат / гибы шкúру з н'óго дёрли* (Горонда); *ве^чре^чишчйт' / аж у вухах дзве^чніт' / аж вúха р'їже*; *гыркайуц'а / йак пес із мáч'кóу* (Мирча); *так рычáу / гибы ў н'óму ничістый сид'їу* (Верб'яж); *гóйкат' / гибы^о спраўку маў* (Великий Березний); *рыкат / г'і гр'ім сэре^чд йáсного нéба* (Верб'яж); *ричйт' / гибы б'ілу гор'áчку маў* (Пацканьово); *квичійш, ги пац'á у плóт'і* [Дзендзелівський 1993, к. 405] та ін.

Типовими засобами на позначення емоційного мовлення в досліджуваних говірках Закарпаття є порівняння, побудовані за моделлю «дієслово + ги, гі, як + образний конкретизатор». У компаративах емоційне мовлення найчастіше передано через порівняння з: 1) особами: *гóй-*

кат / *ги дурный* (усі гов.); *боꝛꝑꝑе* / *г'і пропáсник* (Верхні Ворота); *гóйкат' / йак шáлена* (Мирча); *гóйкат' / ги друтáр'* (Великий Раковець); *ричít' / йак гул'ó* (Нижне Солотвино); *кл'анé / г'і в'ід'ма* (Верб'яж); *кл'анé / г'і ўдовіц'а* (Завадка); *так галамáн'ат / ги цыганы* (Торунь); *верешчít / йак бáба базáрна* (Голятин); *верещít' / йак не^ддр'ізаний* (Руські Комарівці); *боꝛꝑꝑе* / *г'і нéхрист* (Верб'яж); *гóйкат / йак ворослáн* (Дубове); *дудонít' (дудóче), ги старá бáба; буркóче, йак старá бáба* [Грицак 2017, с. 360]; 2) тваринами: *пишчít / ги кáн'а* (Верб'яж); *рычít / ги бык* (Торунь); *верешчít / йак свин'á ниддр'ізана* (Майдан); *ве^решчít', йак пац'á неддр'ізаною* (Мирча); *цыргайуц'а / ги псы* (Дубрівка); *бурчít / г'і ве^дм'ід'*; *рычít / г'і мéдвe^д заголодбаваний*; *рычít / г'і зв'ір'у л'іс'і* (Верб'яж); *квилít', йак пóрдс'á* [Дзензелівський 1993, к. 405]; *ревав так, ги бóгул* [Грицак 2017, с. 339]; *шчо бурбонíш, йак мéдвíd'* [Грицак 2017, с. 355]; 3) предметами: *бубонít / г'і бубe^ч*; *бурчít / г'і трáктор* (Верб'яж); *бáвкало такый, шчо бáвкат, ги дзвун* [Грицак 2017, с. 88]; 4) міфічними істотами: *галамáнит / г'і не^ччíста сíла* (Верб'яж); *рычít / ги чорт / ги сто чóрт'ў* (Торунь).

Сема 'говорити невиразно і сердито, висловлюючи невдоволення ким-, чим-небудь; бурчати' представлена номенами: 1) *бубóн'іти, бóбóн'іти: Робí так / обыс' дáле не бубон'іла* (Торунь). Суфіксальне утворення, походить від псл. **bǫbъnъ* [ЕСУМ, т. 1, с. 275]. Див. літ. *бубоніти* т.с. [СУМ, т. 1, с. 245], *гуц, бубоніти* т.с. [Піпаш Галас 2005, с. 18]; 2) *бурмот'іти: Бде си пак бурмот'іти п'ід н'іс* (Верб'яж); *бурмóт'іти* [Грицак 2017, с. 362]. Походить від псл. **bъrmotati* 'бурмотати' [ЕСУМ, т. 1, с. 303]. Див. літ. *бурмотіти* т.с. [СУМ, т.1, с. 260]; 3) *бурчáти: Най бурчít / а йа і так не він:а* (Верб'яж); *бурчáті, бурчítи, бурш'áти, бурш'áті* [Грицак 2017, с. 364]. Суфіксальне утворення, походить від псл. **bir* звуконаслідувального походження [ЕСУМ, т. 1, с. 297]. Див. розм. *бурчати* т.с. [СУМ, т.1, с. 262]; 4) *буркати* [Грицак 2017, с. 358–359]. Див. розм. *буркати* т.с. [СУМ, т.1, с. 258]; 5) *бур-*

коніти [Грицак 2017, с. 360]; 6) *буркотáті* [Грицак 2017, с. 360]; 7) *буркóт'іти, буркут'іти* [Грицак 2017, с. 360]; 8) *бурмоніти* [Грицак 2017, с. 362]; 9) *бурмóтати, бурмотáті, бормотáти, бірмотáти* [Грицак 2017, с. 362]. Див. літ. *бурмотати* т.с. [СУМ, т.1, с. 260].

Інша група дієслів на позначення емоційного мовлення передбачає участь в акті комунікації мінімум двох осіб. Дія таких вербальних засобів спрямована на співрозмовника.

Сема 'таньбити когось, різкими словами виражати осуд; засуджувати' представлена номенами: 1) *ган'біти* (усі гов.): *Тáто почáў н'а зрáна ган'біти* (Верб'яж). Суфіксальне утворення, походить від псл. **gana, *ganiti* 'тана, ганити' [ЕСУМ, т. 1, с. 467]. Див. маромор. *ганьбіти* т.с. [Сабадош 2008, с. 45]. Див. літ. *ганьбіти* т.с. [СУМ, т. 2, с. 27]; 2) *псовáти* (усі н.п.): *Так го псовáў / што ан' ме^чні гáн'ба бýло* (Дубрівка); *Так го |мати псо|вала, ги |пис'уе ко|рыто* [Сабадош 2008, 297] – суфіксальне утворення від іменника *пес* < псл. *рьсъ* [ЕСУМ, т. 4, с. 359]. Пор. літ. *псувáти* [СУМ, т. VIII, с. 376]; 3) *спов'ідáти* (перен.) (усі гов.). Див. літ. *спов'ідáти* т.с. [СУМ, т. IX, с. 549]; 4) *гáнити* (верх. гов.) сягає псл. *ganiti*, пов'язане з *goniti* 'гонити' [ЕСУМ, т. 1, с. 467]. Див. літ. *гани-ти* т.с. [СУМ, т. II, с. 26]; 5) *шп'ін'кати* (Дубрівка) – можливо, такого ж походження, що й *шпиняти* [ЕСУМ, т. 6, с. 462]; 6) *бéштати* [Грицак 2017, с. 179] – запозичення з польської мови; п. *besztac* т.с. походить від ст. *beszte* 'бестія', яке разом із слц. *beste* т.с. зводиться до уг. *beste(lelek)* 'т.с; скотина' (лайл.), утвореного з *bestia* 'бестія' (з лат.) і *lelek* 'душа' [ЕСУМ, т. 1, с. 180]; 7) *бе^чшчáдити, бишчáдити* [Грицак 2017, с. 180]; 8) *бузівовáти* [Грицак 2017, с. 338].

Сема 'кривдити, ображати кого-небудь словами' представлена номенами: 1) [*бе^чшчéстити*] (більшість н.п.): *К'іл'ко мош л'удí пор'áдних бе^чшчéстити* (Дубрівка) – префіксально-суфіксальний дериват від іменника *чeсть* 'шана, повага; гідність', що сягає псл. *čьстьь*, пов'язане з псл. *čьстьь, čisti* 'читати, лічити, рахувати; шанувати' [ЕСУМ,

т. 6, с. 312]. Пор. літ. *безчестити* ‘позбавляти доброї слави, ганьбити’ [СУМ, т. I, с. 153], марамор. *безчѣстити* ‘кривдити словами’ [Сабадош 2008, с. 22], гуц. *безлічити* ‘ганьбити, лаяти’ [Гуцульські говірки 1997, с. 22]; *наклáсти, склáсти бѣшчист* ‘обізвати когось поганими словами’ [Грицак 2017, с. 151]; 2) *об’їжáти* (усі н.п.): *Нáштос’ малóго о’бїдиу?* (Дубрівка) – найбільш вірогідним є припущення про походження від дієслова **ob – viděti* ‘дивитися мимо’ [ЕСУМ, т. 4, с. 131]. Див. марамор. *обижáти* ‘ображати, кривдити’ [Сабадош 2008, с. 211].

Сема ‘насміятися, висміювати чиї-небудь дії, вчинки; глузувати’ представлена номенами: 1) *смійáтис’а* (усі гов.). Див. літ. *смійатися* т.с. [СУМ, т. 9, с. 413]; 2) *збыткóвáтис’а*: *Не слóб’їн:о с’а збыткóвáти з б’їн:ого* (Торунь) – постфіксальне утворення від *збыткóвáти* ‘бити, ображати’, що має псл. корінь. Див. маромор. *збыткóвáтис’а* т. с. [Сабадош 2008, с. 199], гуц. *збиткувáти* т. с. [Гуцульські говірки 1997, с.80], діал. *збиткувáтис’а* т. с. [СУМ, т. 3, с. 438]; 3) *їз’д’ївáтис’а*: *Стáршіі сѣстры чáсто з мѣне їзд’ївáїуц’а* (Верб’яж). Очевидно, в говірках є русизмом. Пор. маромор. *їздівáтис’а, здівáтис’а* ‘протикатися, нанизуватися’ [Сабадош 2008, с. 125, 132].

Семі ‘сваритися’ репрезентують такі назви: 1) *вáдитис’а* (усі н.п.): *Тáким с’а на рóбóт’ї вáдила* (Торунь); *Ўсе с’а мїжси собóу вáдили / нїкого ни чистовáли / ни чулув’їка / ни Бóга* [Миголинець Пискач 2004, с. 60]; *Бїдá, такѣ безумство, шо молодї с’а вáд’а* [Грицак 2017, с. 150] – похідне утворення від псл. *vaditi* [ЕСУМ, т. I, с.318–319]. Див. діал. *вáдитис’а* ‘сваритися’ [СУМ, т. I, с. 276], марамор. *вáдитис’а* [Сабадош 2008, с. 33], гуц. *вáдитис’а* [Гуцульські говірки 1997, с. 32], *вáдитис’и* [Піпаш Галас 2005, с. 19], бойк. *вáдитис’а* (Онишкевич 1984, ч. I, с. 81) т.с. Пор. бук. *вáдитис’и (са)* ‘затримуватися’ [Словник буковинських говірок 2005, с. 45], гуц. *вáдитис’и* ‘судитися’ [Гуцульські говірки 1997, с. 32]; 2) *сважáтис’а* (більшість н.п.): *Ўже с’а посважáли дв’ї ц’їмборáні* (Дубрів-

ка); *Посважáлис’а / бо ун ув’їд’їу її з дрúгым* [Миголинець Пискач 2004, с. 148]. Див. марамор. *сважáтис’а* [Сабадош 2008, с. 327], літ. *сваритися* [СУМ, т. IX, с. 65], гуц. *сварїтис’и* [Піпаш Галас 2005, с. 171] т.с.; 3) *цїргáтис’а* (борж. гов.): *Цїргáйуц’а / ги псы* (Дубрівка). Пор. марамор. *цїргáтис’а* ‘грубо смикати одне одного’ [Сабадош 2008, с. 408]; 4) *цóркáтис’а* (зневажл.) (марамор., борж. гов.): *Не пўду до нїїї / мы с’а мáло поцóркали* (Дубрівка) – семантичне утворення від дієслова *цóркáтис’а* ‘видавати звук унаслідок торкання скляних і фарфорових предметів’ < звуконаслідувальне утворення від вигуку *цорк*, подібне до *диркати, фиркати, цвїркати* тощо [ЕСУМ, т. VI, с. 264]. Див. марамор. перен. *цóркáтис’а* [Сабадош 2008, с. 410], *цóкáтис’и, цóркáтис’и* [Піпаш Галас 2005, с. 216] т.с.; 5) *гїркáтис’а* (зневаж.) (більшість гов.): *Гїркáйуц’а / ги не братї* (Дубрівка) – постфіксальний дериват від *гїркáти*, що виник унаслідок лексико-семантичного способу від звуконаслідувального утворення *гїр-гїр*, яке передає гарчання собаки, однак етимологи застерігають, що деякі з наведених похідних і їх слов’янських відповідників з імітацією собачого гарчання можуть бути й не пов’язані [ЕСУМ, т. I, с. 464]. Див. розм. *гиркáтис’а* [СУМ, т. II, с. 62], гуц. *гїркáтис’и* [Піпаш Галас 2005, с. 34], бук. *гїркáтис’и* [Словник буковинських говірок 2005, с. 70] т.с. Пор. марамор. *гїркáти* ‘покрикувати зі злістю’ [Сабадош 2008, с. 47]; 6) *бороздїтис’а* [Грицак 2017, с. 290]; 7) *бул’котáти* [Грицак 2017, с. 347]; 8) *безчестїтис’а* [Грицак 2017, с. 151]. Див. ще *бѣштáтис’а, бѣштáтис’и* ‘сильно сваритися’ [Грицак 2017, с. 179].

Зі значенням ‘сварити когось’ на Закарпатті, крім основних дієслів *вáдитис’а* й *сважáтис’а* (на когось), вживаються назви: 1) *багїкáти* [Грицак 2017, с. 90] – звуконаслідувальне утворення від вигуку *багі*; 2) *басувáти* (басовáти) [Грицак 2017, с. 125] – суфіксальний дериват від іменника *бас*; 3) *безчѣстити, безчестїтти* [Грицак 2017, с. 151] – префіксально-суфіксальне утворення від *честь*; 4) *бранїти*

[Грицак 2017, с. 303]; 4) *йазыкóм біти* [Грицак 2017, с. 202]; 5) *співáти азбуки* [Грицак 2017, с. 47]. Див. ще *бойкати* 'сварити грубим голосом' [Грицак 2017, с. 269].

Сема 'клясти, ляяти, осипати прокльонами кого-, що-небудь, виражаючи різкий осуд, відчай, обурення, ненависть і т. ін.' представлена номенами: 1) *кл'ástи* (усі гов.): *Кл'ástи другому / то гр'ix* (Верб'яж) – сягає псл. **klęti* 'клясти, проклинати' [ЕСУМ, т. 2, с. 470]. Див. літ. *клясти* т. с. [СУМ, т. 4, с. 194]; 2) *проклинáти* (усі гов.): *Босоркán'и мбжут проклинáти* (Верб'яж) – префіксально-суфіксальне утворення від псл. **klęti* 'клясти, проклинати' [ЕСУМ, т. 2, с. 470]. Див. літ. *проклинáти* т.с. [СУМ, т. VIII, с. 201]; 3) *лáяти* (більшість гов.), *лáти* (ужан. гов.): *Ід'и гет / бо ти налáйу* (Верб'яж). Походить із псл. *lajati* (*lati*) 'тавкати; кричати; ганити' [ЕСУМ, т. 3, с. 204]. Див. марамор. *лáяти* т.с. [Сабадош 2008, с. 159], літ. *лáяти* т.с. [СУМ, т. IV, с. 457]; 4) *боговáти* (усі гов.): *Не трéба ми туй боговáти* (Торунь), *боговáт'и, бóгувати* [Грицак 2017, с. 262–263]. Див. марамор. *боговáти* т.с. [Сабадош 2008, с. 28]. Пор. заст. *богувати* 'бути Богом' [СУМ, т. I, с. 210]; гуц. *боговáти* 'здійснювати надприродні вчинки' [Гуцульські говірки 1997, с. 27], бойк. *богувáти* 'керувати, управляти світом (про Бога)' [Онишкевич 1984, ч. I, с. 62]; 5) *бож'іти* [Грицак 2017, с. 268] – суфіксальні утворення від псл. **bogъ* 'бог' [ЕСУМ, т. 1, с. 219]; 6) *скабр'іти* (Дубрівка, Білки, Імстичево), *шкабр'іти* (Торунь) – можливо, афективно-звуконаслідувальне утворення, подібне до *шкабарчáти* [ЕСУМ, т. 6, с. 425].

Отже, емоційне мовлення в українських говірках Закарпаття репрезентують різноманітні вербальні засоби: дієслова, дієслівні фраземи, компаративи (серед яких трапляються й фраземи), пропозитиви (переважно порівняльного характеру). Дієслова становлять численну групу давніх за походженням назв, чимало з яких має праслов'янські звуконаслідувальні основи, хоча комунікативне значення в багатьох відномотопоетичних дієслівних похідних для

позначення мовлення людини розвинулося пізніше внаслідок лексико-семантичного способу. У більшості випадків таким дієслівним лексемам притаманна зовнішня і внутрішня, змістова, характеристика мовлення.

Чимало обстежених дієслів на позначення емоційного мовлення є загальноукраїнськими (*ганьбіти, кричáти, проклинáти, лáяти* та ін.), правда, значна частина з них має зневажливий відтінок семантики і характерна для розмовного літературного мовлення (*верещáти, гáркати, грим'іти, р'ікати, р'якати, б'уркати, сповідáти*). Окремі говіркові лексеми відрізняються від літературних відповідників семантично: *псувáти, п'івкати, богувáти, л'яскати, тр'іщáти, б'овкати, безч'єстити*. Небагато діалектних дієслів знаходимо в інших українських говірках: *г'ойкати, вáдитися* (гуц. і бойк.), *рикáти* (бук. і бойк.), *гáвкати* (гуц. і захполіс.) та деякі ін.

Інтенсифікація процесу мовлення в закарпатських говірках вербалізується за допомогою компаративів та дискурсивів переважно порівняльного характеру. Численну групу утворюють компаративи, у яких об'єктами порівнянь виступають особи, тварини й предмети. У компаративних одиницях яскраво виражена експресивність, вони засвідчують дотепність, спостережливість, гостроту мовлення діалектоносіїв, відтворюють їх суспільні й родинні взаємини, морально-етичні пріоритети, ментальні особливості і т. ін.

Як підтверджує фактаж, у закарпатських говірках переважають вербальні засоби з пейоративним змістом на позначення емоційного мовлення.

Вважаємо, що вербальні засоби комунікації в говорах української мови є перспективним джерелом наукових студій і потребують пильнішої уваги лінгвістів.

1.2. Календарно-обрядові назви літнього циклу в українських закарпатських говірках (Ольга Миголинець)

Лексико-семантична система говорів української мови все ще належить до найменш вивчених рівнів насамперед тому, що її досліджено нерівномірно в усьому діалектному континуумі. Народні говори – це не тільки основа літературної мови, але й свідок її історії, джерело для подальшого її розвитку та збагачення. Саме живорозмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні вже в літературній мові, а часом незафіксовані й пам'ятками писемності.

Важливою ланкою сучасних діалектологічних досліджень є системний опис тематичних груп лексики. Календарно-обрядова лексика як особливий елемент існування людини завжди привертала увагу етнографів, лінгвістів, оскільки в ній можна простежити матеріальну й духовну культуру людства, виявити соціально-економічні умови, спадковість поколінь, споконвічні міжетнічні зв'язки.

У сучасній діалектології усталився системний підхід у вивченні різних тематичних груп лексики. Календарно-обрядова лексика усе частіше привертає увагу вчених, які намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу.

Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями (С.Ф. Алмазов, П.Я. Пітерський, М.Ю. Брайчевський, Л.І. Ємеляк, І. Губоржевський, В.М. Рябіков та ін.) та етнографами (М. Возняк, О. Воропай, В. Скура-тівський, Г. Лозко, М. Ткач, В. Соколова та ін.).

Крім появи праць етнографічного характеру, заслуговують на увагу і мовознавчі дослідження (О. Горбач, М. Лесів, Г. Аркушин, Т. Гусак, Н. Хобзей, Н. Осташ, І. Пахолок, Е. Гаврилюк, М. Шарапа, О. Коршикова, Н. Герасим, Е. Гоца).

Проте досі не вивчені мовні явища, які презентують календарно-обрядову лексику в закарпатських говірках. Тому важливо представити не тільки репертуар одиниць, особливості їхньої семантики, поширення, а й виявити давні назви, що дотепер належать до активної лексики, та лексеми, які перебувають на периферії мовної системи і вживані лише в мовленні людей найстаршого покоління. У своєму дослідженні ми намагались проаналізувати календарно-обрядову лексику літнього циклу. Матеріал для дослідження був зібраний у 45 населених пунктах Закарпаття.

Мета дослідження – подати інтерпретацію календарно-обрядових свят літнього циклу в українських закарпатських говірках, виявити варіативність їхнього складу й окремих компонентів, а також простежити наявність чи відсутність зафіксованої лексики в інших українських говорах.

Серед методів дослідження основний – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв'язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. За допомогою експедиційного методу ми зафіксували діалектний матеріал за спеціально розробленим нами питальником. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв'язків календарно-обрядової лексики із відповідною групою лексики сусідніх ареалів.

Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже, зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами.

Серед говіркового матеріалу виділяється лексика календарної обрядовості. Нижче подаємо семи на означення 10 літніх релігійних свят та періодів, пов'язаних із цими святами.

‘Зіслання святого Духа’ (Свято Тройці): Зелєні (Зилін’ї) с’їатá (с’атá, с’в’átка, с’átки), Зелєна (С’атá, С’в’атá) не^д’л’а, Тр’óй’ц’а (Тр’ї’ц’а), С’в’атá Тр’ї’ц’а, Русáл’а, П’їатидес’átниц’а.

Найбільш поширеними назвами у закарпатських говірках є атрибутивне словосполучення *Зелєні (Зилін’ї) с’їатá (с’атá, с’в’átка, с’átки)*. Обидва слова походять із псл. мови (< *zelenъ-ъ; *svęťъ). Найменування пов’язане із традиціями і звичаями українців та вказує на велику шану наших предків до зелені як символу животворної сили [Осташ 2003, с. 251]. Адже зелене – то барва відновленого життя і зростання. Поширене в багатьох говорах укр. мови, пор. гуц. *зелєні света* [Гуцульські говірки 1997, с. 82], волин. *зелени с’ватá*, у говірках Бойківщини, Холмщини, Підляшшя: *зель’они святки* [Осташ 2003, с. 258]. Це найменування поширене і в інших слов’янських мовах: біл. *Зялёныя святкі*, рос. *Зеленыя святки*, пол. *Zielone Świątki, Zielone Świąta* [Осташ 2003, с. 259].

Прикметник *зелений* – складова частина атрибутивного словосполучення *Зелєна не^д’л’а*. Назва *Зелєна неділя* може вживатися також на позначення тижня перед святом і тижня після святкової неділі [Осташ 2003, с. 259].

Прикметник *С’атá (С’в’атá)*, який входить до складу словосполучення *С’атá (С’в’атá) не^д’л’а*, вказує на божественну силу свята. Це слово вживається як постійний епітет до свят, визначених християнською релігією [Словник української мови 1978, т. IX, с. 102]. Іменник *не^д’л’а* < псл. *nedělja*, утворене на ґрунті виразу *ne dělati* “не робити” в час першого запровадження у слов’ян християнства (VIII–IX ст.), яке забороняло працювати на сьомий день [Етимологічний словник української мови 2003, т. IV, с. 64]. Пор. гуц. *С’в’итá нед’л’и* [Піпаш Галас 2005, с. 187]. Фіксується також у бойк. говірках [Онишкевич 1984, т. I, с. 483], в укр. гов. Воронежчини [Осташ 2003, с. 261].

Номен *Тр’óй’ц’а* – запозичення зі старослов’янської мови; стсл. *троица* утворено від *три, трои* як калька з гр. *Тріás*

‘трійця’, похідного від *treiς (tria)* ‘три’. Пор. рос., болг. *Тр’óй’ца*, біл. *Тройца*, пол. *Trójca*, чес. *trojice*, слц. *trojica*, вл. *Trojica*, схв. *тр’óй’ца*, слн. *Trojica* [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 643; Осташ 2003, с. 250]. Фонетичний варіант *Тр’ї’ц’а* є літературною нормою української мови [Словник української мови 1979, т. X, с. 271]. Пор. західнополіс. *Тр’ї’ц’е, Тр’ї’ц’а, Тр’ї’ц’а, Тр’ї’ц’а, Тр’ї’ц’а* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 209], середньополіс. *Тр’óй’ца* [Шарапа], східнослов’ян. *Тр’óй’ца* [Словник українських східнослов’янських говірок 2002, с. 209]. Іменник *Тр’ї’ц’а (Тройця)* виявляємо в пам’ятках української мови XVI–пер. половини XVII, XVIII, XIX–XX ст. Фіксує назву також словник за ред. Б.Грінченка [Осташ 2003, с. 250]. Назва мотивована числівником *три* і пов’язана з поняттям триєдиного божества – це Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого. За біблійним переказом, “коли минуло п’ятдесят днів після вознесення Господнього, усі учні Ісуса разом з Матір’ю Божою та деякі святі жінки й іудеї зібрались в одному домі на Сіонській горі. Вони молилися і чекали зішестя Святого Духа, як було обіцяно Господом. І з’явилися їм немовби вогненні язики та й на кожному з них по одному осіли. Усі ж вони сповнилися Духом Святим і почали говорити різними мовами, як їм Дух промовляти давав” [Кислашко 2003, с. 27].

Складне утворення *П’їатидес’átниц’а* пов’язане з тим, що свято відзначають у п’ятдесятій недільний день після Великодня. Пор. поліс. *П’їадис’átниц’а* [Аркушин 2000 б, с. 21]. Цю назву подає одна з найдавніших українських лексикографічних праць “Лексикон...” П.Беринди [Осташ 2003, с. 248].

Назва *Русáл’а* пов’язана з давнім язичницьким святом весни *русалія*, а сама лексема є давнім запозиченням у давньоруську мову з латинської, можливо, через посередництво південнослов’янських [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 146]. СУМ тлумачить *русалії* (мн.) як ‘весняний обряд у давніх слов’ян, пов’язаний з поми-

нанням померлих' [Словник української мови 1977, т. VIII, с. 911]. У багатьох слов'янських народів Зелений тиждень ще має такі назви: болг. *русальниці*, хрв. *rusalje, rusalji*, слц. *rusadje*, чes. *rusadle*. В Україні назва русалії відома ще з XI століття [Воропай 1993, с. 405]. Як зазначає Н.Осташ, "така назва святкових днів тісно пов'язана з давніми віруваннями в русалок та мавок" [Осташ 2003, с. 262]. За народними віруваннями, в час Зелених свят виходять з води русалки, які залоскочуть до смерті кожного, хто потрапить їм у руки. Пор. *русалка* 'казкова істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа' [Словник української мови 1977, т. VIII, с. 911]. Пор. ще бойк. *русал'ла, русал'а* 'п'ятниця перед зеленими святами', *русал'на (русал'вна) п'ятниця*'а [Онишкевич 1984, т. II, с. 197], лемк. *Русаля* 'Зелені свята' [Pavlešin 2007, с. 114; Пиртей 2004, с. 276], *Русаля* 'т.с.' у гов. с. Убля Східної Словаччини [Сірка 1999, с. 48], західнополіс. *русал'ниціа, русал'ниціа, русал'ница, русал'ниціа* 'русальний тиждень (після Трійці)' [Аркушин 2000 а, т. II, с. 131].

Напередодні цього свята господині прикрашають свою оселю, подвір'я, господарські будівлі зеленими вітами. Уся ця зелень має назви *клечан'а, май, майина, майіл'ні ліс'т'а, зеленчан'а, зеленойе*. Номен *клечан'а* з різними фонетичними та словотвірними варіантами поширений у південно-східних, південно-західних та поліських говорах. Лексема *клевеня (клевеня)* наявна в пам'ятках української мови XVIII ст. [Осташ 2003, с. 252]. Пор. рос. *клевча, клевчанье* 'клевчання'; можливо пов'язане з рос. *клек* 'щось затверділе', *клекнуть* 'в'янути, зморщуватися, висихати' і разом із ним споріднене з лит. *klėkti* 'туснути, застигати' [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 459]. Можна пов'язати його і з псл. **klekpati*. В укр. мові наявне дієслово *клякнути* 'мерзнути; дубіти; втрачати гнучкість; не досягати, сохнути від суховію, спеки (про рослини)'. На думку Н.Осташ, "семантичний простір дієслова *клевчати* може

включати й елемент, пов'язаний із тим, що зелень (зрубана гілля, трави, квіти) згодом засохне, знерухоміє" [Осташ 2003, с. 252]. Пор. ще нижньонаддніпр. *клевчіння* [Чабаненко 1992, т. II, с. 176].

Назва *май* фіксується і в інших слов'янських мовах: рос. *май* 'клевчання', біл. *май* 'зелень, якою прикрашають хати на Зелені свята', пол. *maj* 'т.с.', чes. *máj(e)* 'ритуальне дерево, прикрашене квітками і стрічками', слн. *máj* 'т.с.', слц. *máj* 'дерево, що ставиться перед вікном коханої', нл. *maja* 'весняна берізка', схв. *máj* 'весняна квітка; зелень', слн. *máj* 'ритуальне дерево, прикрашене квітами і стрічками'. Походження лексеми *май* дослідники розглядають і як утворення від псл. кореня **ma-* 'хитатися, коливатися' [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 361]; пор. також: *маяти* 'коливатися від вітру або швидкого руху, розвіватися', 'робити рухи, помаху чим-небудь; махати; з'являтися час від часу в полі зору; виднітися вдалині'; *мячити, маячити* 'виднітися, виділятися на фоні чогось; бути видимим здалеку; з'являтися (час від часу) у полі зору; поставати в уяві, ввижатися' [Словник української мови 1973, т. IV, с. 659-660]. Пор. бойк. *майина, майена* 'зелені гілки, якими прикрашали хату на зелені свята' [Онишкевич 1984, т. I, с. 426], *май* 'т.с.' [Матіїв 2013, с. 266], гуц. *май* 'т.с.' [Гуцульські говірки 1997, с. 118], західнополіс. *май* 'лепеха, листя клена, якими прикрашали хату на Трійцю' [Аркушин 2000 а, т. I, с. 301].

У закарпатських говірках кажуть: [коли майіли хіжу / то клали ус'агди голуску / би нечїста сіла до хиж не зайшла // (В.Бр.); у русал'ну п'ятницю кладут' у капурю л'іску / а ў суботу ліпу / жеб'о газдуўство проц'вітало // (Ярок Уж.); л'уди прикрашавут' зелен'у будінкы та церквы // (Брід Ір.); перет Трүйц'оў хыжу і дв'ур прикрашавут' ліпоў таі мійатоў / йаку нар'ізавут' за дин' до с'ата / кажут' / шо с'і рослины / то оберёгы // Трүйц'у / йак і Велігд'ін' / празнувут' три д'ні // нійаку роботу не мож было робіти // не мож было йти купатис'а на р'іку / гул'ати ў л'ісі / бо кажут' / ош вых'од'ат'

русáлки і маўкы // (там само); на Русáл'а не^м мош купáтис'а / бо зат'áгне у воду // у русáлну пйáтниц'у зби^мрали з'іл':а // на Русáл'а не^м мож ітй самóму ў по́ле / ў л'іс / на р'іку / бо мóжуть закіц'яти русáлки // (Зняцьово Мк.); с Тр'йц'і на-чи^мна́йес'а л'іто // к'іт' на Тр'йц'у холóдна погóда/то і л'іто бде холóдним // (Гукливий Вл.); к'іт' на Тр'йц'у молод'і по-свáтайц'у:а /а на Покрóви пожéн'ац':а /то бдуть жй́ти доўго та шчаслй́во (там само); на Тр'йц'і не мож б́уло лáйтис'а / ст'іра́ти / вишива́ти і робй́ти да́шчо ў горóд'і/(там само)].

Сама ж обрядодія, коли прикрашають оселю, має назви *косй́чити (косычыты), косичáти, озелен'áти, зе^мле^нй́ти, ма́йй(и,а)ти, кла́сти русáл'а, клечáти, прибирáти (убирáти), украша́ти, прикраша́ти, парадй́ти, наклáсти.*

Назви *косй́чити (косычыты), косичáти* пов'язані з діал. *косй́ц'а* 'квітка' [див. ще Сабадош 2008, с. 151]. Пор. гуц. *косй́чити* 'квічати' [Піпаш Галас 2005, с. 102].

Лексему *ма́йй(и,а)ти* пов'язують з іменником *май*. Пор. бойк. *майй́ти, майй́ти, май́ети* [Онишкевич 1984, т. I, с. 426], бук. *май́ти* [Словник буковинських говірок 2005, с. 273], лемк. *май́ти* [Pavlešin 2007, с. 73].

Мотивація за кольором лежить в основі назв *озелен'áти, зе^мле^нй́ти*; пов'язані з прикм. *зелений* < псл. **zelenъ*(*ъ*).

Назви *прибирáти (убирáти)* споріднені з дієсл. *брати* (< псл. *brati*) [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 248].

Назва *наклáсти* – префіксальне утворення від дієсл. *класти* (< псл. *klasti*) [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 455].

Лексеми *украша́ти, прикраша́ти* споріднені з імен. *красá* (< псл. *krasa*) [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 76].

Назва *парадй́ти* споріднена з імен. *пара́д*, яке є запозиченням з фр. *parade* 'парад, огляд військ', можливо, за польським та російським посередництвом [Етимологічний словник української мови 2003, т. IV, с. 289].

Свято Трійці, як відомо, триває 3 дні – з неділі до вівторка. Відповідно для святкових понеділка та вівторка у закарпатських говірках фіксуємо назви: *Зелéний (Русáл'ний, Гра́довий, С'атóчний, С'атынид'іл'ний) поне^мд'ілок, С'атй́(ы)й, Кле^мчáл'ни(ы)й, Пёрвй́ дын'* 'Понеділок на свято Трійці'. Пор. гуц. *зелéний поне́дй́нок* [Гуцульські говірки 1997, с. 82]. Із значенням 'вівторок на свято Трійці' у закарпатських говірках вживають назви: *Зелéни(ы)й в'й́(й)ўтóрок (утóрок), Русáл'ний в'й́ўтóрок, Кле^мчáл'ни(ы)й, Зе^млй́ний, Дру́гй́ дын', Уд'áн'й́е.*

Першй́й четвeр пiсля Трй́ц'і: *Русáл(л')чин Ве^млй́гден', Русáл'ний, Русáл'й́й (Русáл'й́), Русáл'а, Русáўка (Русáлка), Русáл'ни(ы)й четвeр'.*

Назви, пов'язані з іменником *русалка*, мотивовані тим, що у цей проміжок часу водять свої хороводи і розважаються русалки. За народними віруваннями, душі тих, що померли без хрещення, блукають під вікнами і випрошують похрестити їх хоча б після смерті.

Різдво чесного і славного Пророка Предтечі Хрестителя Іоанна' (7 липня): *Івáнд'іл' (Івáнде́л', Івáндил', Івáнден'), Івáндл'а, Йáна, Івáнуў дин', Івáна, Івáна Купáла, Купáла.* Більшість із цих назв – складні утворення від іменників *Іван* та *день*. Лексема *Івáнд'іл' (Івáндил', Івáнде́л')* – фонетична видозміна композита *Івáнден'*. Іменник *Івáн* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; *день* < псл. *днь* 'день' [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, сс. 33, 288]. Пор. західнополіс. *Іван Купайло, Івáна Купáла, Йáна Купáла* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 197], середньополіс. *Купáло, Купáло* 'т.с.' [Шарапа], бойк. *Івáна* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], гуц. *Івáнде́ль* [Піпаш, Галас 2005, с. 71], закарп. *Івáнде́ль* 'т.с.' [Сабадош 2008, с. 131]. Назва свята пов'язана з іменем *Іоанн* – майбутнього Хрестителя Господа.

Назва *Купáла* є результатом перенесення на назву свята імені язичницького бога земних плодів *Купала* < псл.

**kɔradlo*, утворене за допомогою суфікса *-dlo* від *kɔrati* ‘купати’ (пор. чes. ст. *kupadlo* ‘місце для купання’, схв. *купало* ‘т.с.’); назва була, очевидно, пов’язана з обрядовим першим у році купанням, яким закінчувалося свято в давніх слов’ян; менш імовірно первісне пов’язання з Іоаном Хрестителем [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 145].

Вода, що освячується в день Різдва Хрестителя Іоанна, має назву *с’ачена вода* – словосполучення, що складається з прикметника *с’ачена* (освячена) (суфіксальне утворення від дієслова *святити*) та іменника *вода* (псл. *voda*) [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 414]. У досліджуваних говірках вважають, що ця вода допомагає від “злого (недоброго) ока”.

Це народне свято супроводжується багатьма прикметами та обрядами:

Іу купал’с’ку нуч не^н мош спати / бо не^н спит і ўс’а нечис’т’ // (Кибляри Уж.); на Івандил’ д’ўўкы пушч’али вінкы у р’іку / і у котр’ї б’ук в’інок поплив’е / ўт’ім’ б’уде фрайір // говор’ат’ / шо к’ім’ на Івандил’ кос’ наїде і зорв’е чічку п’апорот’і / то б’уде шчаслівий до см’ерти // (Тябава Св.); не^н мош купатис’а хл’опц’ам на Іванден’ / бо рус’алкы зат’агуют’ // молод’ым п’арам тр’еба скакати ч’ерез ог’ен’ / обы перев’ірити одін одного // (Кошельово Хс.); купатис’а мож лиш Іванам / бо др’угих м’ожє зат’агнути рус’алка // (Лозянський Мж.); кажут / ош у н’іч на Івана Куп’ала оп’іночи не^нч’иста сіла / чорт’ї / в’ід’ми / упир’ї / воўкулаки збир’аюц’а на чорт’ачу раду // пров’од’ат с’у раду у ск’алах / де догов’ор’уїуц’а / йак д’іст’ати з’іл’а / шчо у с’у н’іч маїє ц’іл’ушч’ї св’оїства // шчи кажут / ош хто маїє кв’ітку п’апорот’і / у с’у н’іч розум’їє б’іс’їду рослін і м’ожє в’ід’ити спр’атан’ї у зе^нмлі гр’обш’ї // (В.Ворота Вл.); купатис’а у р’ічк’ах мож б’уло лем с’ємого ліпн’а // ў тот пер’їод з р’іч’ок вух’одит’ ўшитка нечис’т’ і Куп’ала захишч’аїє в’оду до с’амого ілійа // ш’ї йє пов’іря про ц’в’іт п’апорот’і / котр’її н’їби поїаўл’аїєс’а ў купал’с’ку нуч // за лег’ендоў п’апорот’ кв’ітне лем йадін кор’отк’ий мом’ент

найк’уршоїї у роц’ї н’оч’ї пуд Івана Куп’ала // найті то^тму кв’ітку б’уло т’ашко / бо йїїї береж’є од л’удїї не^нч’иста сіла // (Довге Поле Уж); к’ім’ на Івана Куп’ала сіл’на рос’а / бде ф’аїній урож’аї ог’ірк’їў // к’ім’ бде дошч / то ч’ерес п’ят’ н’у б’уде с’онце с’в’ітіти // (Ракошино Мк.); у сис’ дин’ на в’озоры і на пор’єг л’уды кл’али жаліву / обы не^нч’иста сіла не^н потр’апила ў хижу // (Брід Ір.); на Й’ана ўночі / п’ерет с’’атом / молод’ї хл’опц’ї і д’їўкї клад’ут’ ог’ін’ / ск’ачут’ ч’ерез н’ого // (Зняцьово Мк.); на Й’ана к’ажда жон’а п’іана // (там само); до Й’ана ж’онам не^н мож йїсти й’аблыка / слівы / бо б’удут’ умир’ати д’їти // (там само); было так’оїє по^нв’іря / шчо у н’іч на Куп’ала м’ного ворож’или / то^тму госп’одар’ї обе^нр’іг’али своїї хат’ї / кл’али на пор’оз’ї кропи^нв’у // (Гукливий Вл.)].

‘Піст напередодні свята Верховних апостолів Петра й Павла, який триває від неділі Всіх Святих до самого свята’: *Петр’їўка (Петр’їўка, Петр’їўка), Петр’їў п’уст (Петр’їў п’іст, Петр’їві п’уст), Петр’їво(-їє) гов’ін’а, Петр’їна.* Суфіксальні деривати *Петр’їўка (Петр’їўка, Петр’їўка), Петр’їна*, а також присвійні прикметники в словосполученнях *Петр’їў п’уст (Петр’їў п’іст, Петр’їві п’уст), Петр’їво(-їє) гов’ін’а* походять від антропоніма *Петр’о*. Іменник *піст (п’уст, п’уст)* < псл. *postъ* [Етимологічний словник української мови 2003, т. IV, с. 416], *гов’ін’а* – суфіксальне утворення від дієсл. *гов’іти* < псл. **gověti* [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 541]. Пор. західнополіс. *Петр’івка, Питр’їўка* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бук. *Петр’івкї* [Словник буковинських говірок 2005, с. 408], гуц. *Петр’івка* [Гуцульські говірки 1997, с. 147; Піпаш, Галас 2005, с. 137], наддністр. *Петр’овец* [Шило 2008, с. 198], закарп. *Петр’івка* ‘т.с.’ [Сабадош 2008, с. 228].

У закарпатській говірці кажуть: *[в’їўч’ар’ у Петр’їўку замор’озїў н’огы та х’од’ачи за д’їўк’ами п’оп’ід обор’огы //]* (Торунь Мж.).

‘Святих апостолів Петра й Павла’ (12 липня): *П’етра, П’етра й П’аўла* – словосполучення, що складається з двох

слів з'єднаних сполучником *й*. Назва виникла в результаті перенесення імен святих *Петра й Павла*. Антропоніми *Петро і Павло* – через церковнослов'янське посередництво запозичені в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 249, 362].

В основі назви *Пётра* лежить закон мовленнєвої економії зі словосполучення 'свято + Р. в. власного імені': *Свято Петра й Павла* → *Петра*. Цікаво зауважити, що в другій назві з двох власних імен – *Петра й Павла* – лишилося тільки перше. Пор. західнополіс. *Пе^чтро, Пе^чтра* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 42], бойк. *Петра́, петровáн'е* 'святкування дня Петра', *петрува́ти* 'т.с.' [Онишкевич 1984, т. II, с. 58], гуц. *Петра́, Петрів день* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], *Пётра, Пáвла* [Піпаш Галас 2005, с. 131, 137], закарп. *Пётра* 'т.с.' [Сабадош 2008, с. 228].

Святкувати це свято у закарпатських говірках отримало назви *петрува́ти, пётра(и)ти*. З цим святом пов'язано багато прикмет та обрядів:

[*по Пи^чтру́ таї по ти^чплу́* // (Ганичі Тч.); *на Пётра вода тэ́пла* (Біловарці Тч.); *к'іт' на Пётра спéка / то на Рудво́ мороз* (Кибляри Уж.); *йак Пе^чтро́ мо́чит / значит́ буде́ ўс'а́ о́с'ін' така́* // (Кошельово Хс.); *на с'áто Пе^чтра́ му́саї ус'іх / когó звáти Пе^чтро́ / прив'іта́ти / шчо́б бу́ли здо́ров'і / бо ка́жут / шчо́ то та́кім о́бразом в'ід:а́йеш сла́ву с'áто́му Пе^чтру́* // (Гута Уж.); *колі́ Ісу́с Хри́сто́с ішоў на не́бо і на́казаў с':а́то́му Пе^чтро́в'і / жебы́ в'ін даваў дошч / коли́ л'уди́ про́с'ат // а Пе^чтро́ быў стары́ і глухы́ ўже́ / то́му дайэ́ дошч не^ч коли́ про́с'ат / а коли́ ко́с'ат // то́му пе́ред Пётра́ми дошч паде́ два ты́жні* // (Ставне В.Бр.); *ка́жут' / на Пётра́ ле́два ду́ша тэ́пла / бо ши́ не^ч ўро́ди^члос'а́ нич / а с ко́мо́ри ўс'о́ с'а по́йло // зо́зу́л'а куйé лем до Пётра́ / а пото́м с'а га́лушко́у ўда́вит' // до Пётра́ молоко́ по́вної в'ідро́ / а по Пётров'і глек і то́ непóўни́* // (В.Бр.); *кіт' на Пётра́ йадéн дошч / ўрожа́ї непóдлії // два / до́бриї // а три́ / бага́тиї* // (Довге Поле Уж.); *дошч на Пётра́ і Паў́ла / ўро́дит' зерно́* (Гандеровиця Мк.);

Пётро́ і Паў́ло жа́ру до́дали // зо́зу́л'а куйé н'іс'л'а Пётра́ і Паў́ла / л'іто́ бде́ доўго́йе (Ракошино Мк.); *йак і́де на Пе^чтра́ дошч / то́ бу́дут' гніти́ кру́мл'і* // (Брід Ір.); *ни можé йі́сти йа́годи і фру́кти / робі́ти свáл'бу // йа́кшчó на Пётра́ дошч / бу́де р'і́на гніти́ // йа́кшчó жа́ра́ та Р'іздо́в бу́де морозно́йе* // (Лозянський Мж.); *по Пе^чтр'і́ таї́ по ти́пл'і // по Пе^чтр'і́х у́же ду́мати за зи́му* // (Зняцьово Мк.) *с'ого́ д'н'а не^ч мо́жна бра́ти шл'уб' / бо па́ра бде́ не^чшчаслі́ва / не можé ла́йатис'а / ст'іра́ти / виши́вати і робі́ти да́шчо ў́ горóд'і / йі́сти с'в'іж'і йа́годи з но́во́го ўрожа́ю* // (Гукливій Вл.).

'**Святого Славного Пророка Іллі**' (2 серпня): *іл'а, іл'і́а, ілі́йа, Іл'і́* та ін. варіанти – назви виникли в результаті перенесення імені пророка, який, згідно з повір'ям, відав громами й блискавками. Власна назва, чоловіче ім'я – *Ілля* – через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську мову з грецької. Пор. рос. *Илья*, біл. *Ільяш*, пол. *Eljasz*, чes., слц. *Elias*, слн. *Elija* [Етимологічний словник української мови 1985, т. II, с. 295]. Спостерігається закон мовленнєвої економії зі словосполучення 'Свято + Р. в. власного імені': *Свято Іллі* → *Іллі*. Пор. західнополіс. *Іл'á, Іл'á, Л'і́йá, Л'á, Л'э́* [Аркушин 2000 а, т. I, с. 198], бойк. *Іля, Йі́л'а, Іл'а* [Онишкевич 1984, т. I, с. 327], гуц. *Илі́я* [Піпаш Галас 2005, с. 72], закарп. *Иля* 'т.с.' [Сабадош 2008, с. 133].

Вважається, що це свято є початком настання холодів, і не можна купатися в річці. Після Іллі починається озима сівба жита й пшениці. Також Ілля є наступником громовика Перуна, з цим пов'язано багато вірувань: [*а то́му ў́же по і́лу́ ни ста́ршы́ чолов'і́к / туй́ по і́лу́ // по і́лу́ бра́ли худо́бу с по́лони́ны / обы́ с'а тра́ва ў́ц'ілі́ла / отáва // отáву дава́ли / ко́ї с'а ко́рва ў́телі́ла* // (Довге Ір. – з рукописного словника В.Німчука); *на і́л'а до об'і́да л'і́то / а н'і́сл'а об'і́да / о́с'ін' //* (Калини Тч.); *на і́л'а но́вы́ хл'і́б на сто́л'і* // (Лубня В.Бр.); *Іл'ко́ і́де / гру́м не́се / гримі́т' / та́ то Іл'ко́ ко́лач'і́ во́зит' //* (В.Бр.); *до Іл'а хма́ри хо́д'ат' за в'і́тром / а по́с'л'а Іл'а про́ти в'і́тру* // (там само); *на і́л'а у́же не^ч мо́ш с'а і́ті*

купати // бо говор'ат у народ'і / шчо блен' рбгы замочіу / та вода холодна та мош с'а простудіти (Горінчово Хс.); на іл'а ўсе паде дошч // кажут' / шо тої дошч мбже с'ц'іліти ут хворб / к'іт' п'уд ним скупатис'а // (Брід Ір.); н'іс'л'а с'бго д'н'а переставут' купатис'а ў р'іц'і / і кажут' / іл'ко поп'ішаў ў вбду / іл'ко вбду остудіу // н'іс'л'а с'бго д'н'а ўже не так т'епло / дин' стай'е курт'ы / а н'уч дбўша // (там само); іл'ко ват' показит' / ват' попр'авит' // (Білки Ір.); іл'ко кр'ігу вер у вбду // (Солочин Мк.), уп'аде дошч на іл'а та бс'ін' буд'е студ'еноў // (там само); гр'ім гриміт' / то іл'ко вез'ес'а // (там само); по Іл'і таї по типл'і // іл'іа / п'ершы ос'ін'іі пр'азник // (Зняцьово Мк.); н'іс'л'а Іл'і громі не страшн'і // (Гукливій Вл.), пр'ішбў Іл'а / чек'аї гни'л'а // (там само); ўакшчб с'бго д'н'а дошч з грбмом / то голов'а буд'е бол'іти // ўак'а погбда на іл'а / так'а буд'е і на Воздвж'ен'іа // (Лозянський Мж.).

‘День Пантелеймона Цілителя’ (9 серпня): Пантелеймона, П'ал'іа (Пал'ї, Пал'і, Пал'бйа) – назва виникла в результаті перенесення імені святого. Лексема Пантелеймон через церковнослов'янське посередництво запозичено із середньогрецької мови [Етимологічний словник української мови 2004, т. IV, с. 278]. Великомученик Пантелеймон шанується у православній церкві як покровитель воїнів. Цей бік шанування розкриває його перше ім'я Пантолеон, що значить ‘лев у всьому’. Друге ім'я, дане при хрещенні – Пантелеймон, тобто ‘всемилостивий’, розкривається із шанування великомученика як цілителя. В народі він вважається покровителем лікарів [Сапіга 1993, с. 38].

Назви П'ал'іа (Пал'ї, Пал'і, Пал'бйа) є спорідненими з дієсловом палити < псл. *paliti*, пов'язане чергуванням голо-сних з *polěti* ‘горіти, палати’, **polmen-* ‘полум'я’ [Етимологічний словник української мови 2003, т. IV, с. 266]. Пор. західнополіс. *Палик'ін* [Аркушин 2000 а, т. II, с. 23], бойк. *Палікопи* ‘т. с.’, *Палій* [Онишкевич 1984, т. II, с. 36].

Вважається, що святий Палій опікується “поведінкою” вогню, захищає людей від пожежі. У закарпатських говір-

ках вважають: [с'іно гр'абати не мож / бо згоріт' // н'іс'ка / м'амко / Пал'іа / іа ўже не твбйа Мар'іа // бо в'ітор пон'ус Мар'іу / же гр'абала с'іно / а робіти не мож // (В.Бр.); не мож іс'іном нич робіти / бо мбжес'а коп'іц'а ім'іти // (Торунь Мж.); не звбзили сноп'і с'пол' а / бойач'іс' / шо Пантелеїмон за-п'алит' іїх бл'іскаўкоў // (Брід Ір.); на Пантелеїмона не мож было нос'іти с'іно / бо с'ат'ы мбже нас'ердитис'а і спал'іти йогб // не мож было т'ашко робіти / ж'ати пше'н'іц'у таї робіти с' хл'ібом // на дин' Пантелеїмона л'уди не в'хбдили робіти ў поле / бо ўрож'аї мбже згор'іти / а саму л'удіну ўдарит' бл'іскаўка // п'еч'і хл'іб ў сис' дин' было гр'іхбм // (там само); ни мож робіти з'имл'бў // ни мож робіти пор'ад'ки ў х'іж'і / п'ект'і хл'іб // (Лозянський Мж.); каз'али / шчо на с'ато Пал'іа не мож нич робіти с'іном // й'едн'а жон'а с' чолов'іком никбго не сл'ухали і п'ішли скл'адовати коп'іц'у // шчо тогды с'а ст'ало / аш стр'ашно п'ере'каз'ати / з'н'аўс'а в'ітер / коп'іц'і іїхн'і попе'ре'в'ерт'ало і гр'ім так грим'іу / шчо на ве'лік'ых ск'алах кам'ін'а с'а с'п'ало / бл'іскаўка так бл'існула / шчо іїх уб'іла // такбйе было / і в'іт:оды ў се с'ато нич іс'іном не рбл'ат // Жд'еніево Вл.).

‘День пам'яті мучеників Маков'еїв’ (14 серпня): Маков'і(е)йа, Маков'ічик, Макар'а, П'ершиі Спас – перша назва є результатом видозміни біблійного імені Макавей, назви іудейського жрецького роду, винищеного Іродом; слово зазнало впливу народної етимології (мак віяти, оскільки в серпні досягає мак). Лексема Маков'ічик є суфіксальним дериватом від імен. Маков'ій. За давнім українським звичаєм у цей день ще святять квіти й мак. Після посвяти квіти й головки маку кладуть за образами, і все це там зберігається аж до весни [Українські традиції 2003, с. 538]. Пор. рос. маков'є ‘день 1 серпня’, біл. макавей ‘християнське свято’ [Етимологічний словник української мови 1985, т. III, с. 366]. Фонетичний варіант Маков'ій є літературною нормою української мови [Словник української мови 1973, т. IV, с. 603]. Пор. західнополіс. Маков'ій, Маков'е, Маков'ейа

[Аркушин 2000 а, т. I, с. 302], наддністр. *Маковійка* ‘піст перед Маковієм’ [Шило 2008, с. 166], гуц. *Маковія* [Гуцульські говірки 1997, с. 118], *Маковія* [Піпаш, Галас 2005, с. 98], бойк. *Маков’їа* [Матіїв 2013, с. 268], *маковіець* ‘піст перед Успенням Богородиці’ [Онишкевич 1984, т. I, с. 427], закарп. *Маковія* ‘т. с.’ [Сабадош 2008, с. 166]. Ще в одному джерелі повідомляється про те, що Маккавеї – це сім святих мучеників: Авім, Адім, Антонін, Гурій, Євсенон, Єлеазар, Маркелл, які померли в ім’я Бога [Шкода 2007, с. 143]. Вони були замучені сирійським царем за християнську віру. Назва *Макар’а* виникла в результаті перенесення на саме свято імені святого; *Макар* через церковнослов’янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 365].

Іменник у словосполученні *Перший Спас* споріднений із дієсл. *спасти*, що утворилося в християнський період за допомогою префікса *съ-* ‘з’ від дієслова *пасти* ‘берегти, пасти’ [Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 366].

Вода, що освячується в день святих братів Маккавеїв, має назву *маков’їс’ка вода* – словосполучення, що складається з присвійного прикметника *маков’їс’ка* (суфіксальне утворення від іменника *маковії*) та іменника *вода* (псл. *voda*) [Етимологічний словник української мови 1982, т. I, с. 414]. У досліджуваних говірках вважають, що ця вода допомагає від “злого (недоброго) ока”.

За висловом Ф. Потушняка, “на Макове святили літню воду, щоб вона “ніколи не хибіла”. Освяченою водою кропили садибу і худобу, щоб їм нічого не шкодило, хворим і немічним давали пити для оздоровлення” [Потушняк 1942, с. 6].

У закарпатських говірках вважають: [*На Маків’ї(й)а ни мож робіти ис’ с’іном / бо йеден чолвік метаў ужє копїцу / а дўўка / ддн’ка му місїла с’іно / та лиш упдвіла / Маковія / ци йа была ни Мар’їа / таї зазуліў пдлит’їла / зазуліў с’а ўчинїла // (Довге Ір. – з рукописного словника В.Німчука); с’ат’ат’ у цєркві вóду / ос’ін’ї кв’їтки і мак / голóўку ма́ка*

потóм кладут’ за образ // (В.Бр.); л’уди с’ат’ат’ вóду і че“с-нóк (Ярок Уж.); на Маков’їа збирáвут’ мак // (Брід Ір.); на Маков’їа с’ат’ат’ вóду / мак / сул’ // ма́ком і сул’оў обсыпáвут’ обы́с’т’а од борсока́н’ // (Зняцьово Мк.); на Маков’їа л’їто к’інчуйес’а / óс’ін’ почина́йес’а // (Гукливий Вл.), н’їс’л’а Маков’їа у вóду не захóд’ат’ // (там само); дошч на Маков’їа / ма́ло пожáр’їў бде (там само); н’їс’л’а Пєршого Спáсу ни захóд’ат’ у вóду // на Маков’їа ни мош шїти / харїти / копáти // (Лозянський Мж.)].

Преображення Господне’ (19 серпня): *Преображєн’ї(и)їе, Преображєн’їїе Госпóдн’е, Спáса (Спас), Медóви Спáс.*

Пре“ображєн’їїе – очевидно, запозичення зі старослов’янської мови. В основі назви лежить звеличення події проявлення божественної сутності Ісуса Христа апостолам Петрові, Іванові та Якову на горі Тавор. Пор. гуц. *Преображєні* [Гуцульські говірки 1997, с. 156], *Преображєніє* ‘т.с.’ [Піпаш Галас 2005, с. 153].

У язичницькій релігії Спас – це божество, яке втілювало в собі дух урожаю, а можливо, очолювало цілий пантеон духів поля, лісу, луки тощо [Шкода 2007, с. 144]. Споріднене з дієсл. *спасти*, що утворилося в християнський період за допомогою префікса *съ-* ‘з’ від дієслова *пасти* ‘берегти, пасти’ (Етимологічний словник української мови 2006, т. V, с. 366).

Словосполучення *Медóви Спáс* пояснюється обрядовим дійством цього свята, яке припадало на пору збирання меду. Пор. гуц. *Спас* [Піпаш, Галас 2005, с. 181], *Спáса* [Гуцульські говірки 1997, с. 175], західнополіс. *Спáса, Спас* ‘т.с.’ [Аркушин 2000 а, т. II, с. 164].

У закарпатських говірках вважають: [*не“ полóжено до Преображєнїя істи йáблыка // (Торунь Мж.); у кóшик на Спáса кладут’ ўс’ак’ї фрўкты / йáблока / виногáрд / пєрсики // голоўным сїмволем сєрет фрўктїў їе йáблока / йак’ї і сїмвол’їзуїут’ нáзву с’в’áта // (Брід Ір.), заборóнено робїти хáт’н’у робóту / харїти / шїти / мыти // у сис’ дин’ заборóнено ўбивáти кома́х / особліво мух // к’їт’ на с’в’áто до*

хыжі залит' м'уха і дв'ічі с'аде на р'уку / то на шч'ас'т'а // (там само); ў нар'од'і каз'али / шо п'іс'л'а Преображен'їа Госп'од'ного / ват' Їаблучного Сп'аса / прих'одит' ос'ін' // том'у каз'али / шо п'іс'л'а дев'ят'нац'ь:атого серпн'а н'оч'і стай'ут хол'од'ными // (там само); на Сп'аса с'ат'ат' й'аблыка / сл'івы і м'ед / че'сн'ок // іс кош'ара дав'ут' жебракам / бо Бог р'одит' к'ажд'уму // (Зняцьово Мк.); й'акій бде Спас/такій бде і с'ічен' // (Гукливій Вл.); тр'еба з'істи с'в'ач'енойе й'аблоко і загад'ати баж'ан':а || ў ц'еркв'і с'ат'ат' хл'іб | й'аблока | м'ед^m | пше'ніц'у | кос'іц'і || й'аблока мож й'істи лиш п'іс'л'а ц'еркви (Лозянський Мж.).

Успіння Пресвятої Богородиці' (28 серпня): Усп'ен'ї(у)йе, Усп'ен'ї(у)йе Пресв'ат'ойї Богор'одиц'ї (Усп'ен':а Богор'одиц'ї), Богор'одиц'а, Мал'а Богор'одиц'а, Ве'л'ї(у)ка Богор'одиц'а, М'атка, П'ерша М'атка, С'ат'а М'ар'а, П'ерша С'ат'а М'ар'а, Ор'іх'у'с'ка С'ат'а М'ар'а, П'ерша Пре'ч'іста.

Значна кількість назв пов'язана з іменником Успіння, що є запозиченням зі старослов'янської мови. Пор. рос. Успение Богородицы [Етимологічний словник української мови 2008, т. VI, с. 47]. Назва символізує кінець земного життя Пресвятої Богородиці та переселення її у життя небесне. “Смерть Божої Матері називається Успінням на знак того, що Вона нібито заснула на якусь хвилину, а тоді, наче сон, отрясла з очей мертвотність гробу, побачила безсмертне життя і Господню славу” [Українські традиції 2003, с. 456].

Складне утворення Богор'одиц'а вказує на священну особу, яка народила Божого Сина. Пов'язане із законом мовленнєвої економії. Пор. гуц. П'ерша Богор'одиця, Богор'одиця [Гуцульські говірки 1997, с. 27], поліс. Бугур'од'іц'а [Аркушин 2000 б, с. 19].

Іменник у словосполученні П'ерша М'атка є суфіксальним дериватом від м'ати (< псл. *mati*). Антропонім у словосполученнях С'ат'а М'ар'а, П'ерша С'ат'а М'ар'а – фонетичний варіант імені Марія, яке через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грець-

кої [Етимологічний словник української мови 1989, т. III, с. 396]. Прикметник Ор'іх'у'с'ка у складеній назві Ор'іх'у'с'ка С'ат'а М'ар'а зумовлений місцем проведення престольного свята – с. Оріховиця. Пор. гуц., бойк. П'ерша М'атка [Гуцульські говірки 1997, с. 27; Матіїв 2013, с. 272], М'атки [Онишкевич 1984, т. I, с. 433].

У народі вважають: [П'ерша Пре'ч'іста ж'іто зас'ів'айе / Др'уга дошч'ом полив'айе / а Тр'ет'а снігом покрив'айе // (В.Бр.); ко с'а р'одиў у тот дин' / обоўйазк'ово дав'ут' ім'я М'ар'а // (Ярок Уж.); на Усп'ін':а Пре'с'в'ат'ойї Богор'одиц'ї пр'ін'ато їти до ц'еркви / там сат'ат' нас'ін':а і колоск'ы пше'ніц'ї з н'ового ўрож'ай'у / бо на сис' час припад'авут' ж'нив'а // (Брід Ір.), й'ак'а П'ерша Пре'ч'іста / так'а і ос'ін' // (там само); гот'ова М'ар'а / к'іт' у ком'ор'і в'ар'а // (Зняцьово Мк.); до С'ат'ойї М'ар'ї уш'ыт'ко м'айе б'ыти поб'ілен'о / в'ум'ыто // (там само); с'ог'о д'н'а ўс'ї й'шли т ц'еркви с'в'ат'іти пше'ніц'у та св'ічк'і // с'ог'о д'н'а не мож свар'іти'с'а з блиск'іми л'уд'мі/в'ідмоўл'ати у п'омошчи // не'в'ід:ан'її д'ўц'і не мож р'ано н'і с ким говор'іти // (Гукливій Вл.); к'ажут' / шчо ти с'а снит' у н'іч на с'ато / то зб'удес'а // (Лозянський Мж.); ни мош ход'іти б'осими ног'ами по рос'ї / ни мош стр'із'тис'а / ш'іти / р'ізати // (там само); й'ак'шч'о ф'айна пог'ода та ўс'а ос'ін' б'уде т'ож'е ф'айна (там само)].

Як видно з нашого дослідження, календарно-обрядова лексика свідчить про багатство духовної та матеріальної культури українського народу, тому її фіксація й опис залишаються й надалі актуальними.

Аналіз реестру релігійних свят свідчить про те, що вони завжди присвячені певній священній особі. Заслугує на увагу словотвір християнських назв у закарпатських говірках. Чимало календарно-обрядової лексики, в основі яких лежать власні назви, пов'язані із законом мовленнєвої економії зі словосполучення ‘св'ято + Р. в. власного імені’: Ї'ана (Ів'ана), Маков'їя, Пантелейм'она, П'ал'їя, Ил'а (Ил':ї), П'етра та ін. Невеликий відсоток назв, в основі яких лежать власні імена, припадає на суфіксальні деривати.

Значна кількість назв мотивована біблійними подіями: *П'ятидес'ятниця, Трійця, Успін'їє*.

Деякі назви календарно-обрядових свят у закарпатських говірках збігаються з літературними відповідниками; окремі з них зафіксовані в інших говорах. Специфіка досліджуваної лексики також полягає в утворенні своєрідних фонетичних, словотвірних та лексичних варіантів, які свідчать про багатство української мови та про постійну потребу її глибокого вивчення.

Серед цих назв виявлено однослівні номени та словосполучення. Значний пласт складають лексеми, запозичені зі слов'янських та неслов'янських мов.

Існує багато народних традицій, звичаїв, повір'їв, пов'язаних із певним святом. Ми подали невеликі транскрибовані тексти, які поєднують у собі лінгвістичний та культурологічний аспекти. Ці діалектні записи свідчать про багатство духовної та матеріальної культури представників закарпатських говірок.

1.3. Найменування осіб в українських говірках Закарпаття у процесі суспільної комунікації: лексико-словотвірний аспект (Олеся Харківська)

Вивчення словотвору спостерігається не так давно. Перші праці почали з'являтися десь у середині 40-х рр. ХХ ст., а становлення словотвору як самостійної лінгвістичної дисципліни припадає на кінець 60-х рр. У слов'янському мовознавстві вивчення словотвору пов'язане з науковими розвідками Г. Винокура, В. Виноградова, М. Шанського, В. Немченка, О. Тихонова, О. Земської, О. Кубрякової, Ж. Варбот, П. Сцяцька, М. Павленка, Ф. Славського, В. Дорошевського, Р. Гжегорчикової, М. Докуліла та ін. Активно працюють у цій галузі українські мовознавці – І. Ковалик,

С. Бевзенко, Т. Возний, Л. Гумецька, В. Горпинич, Н. Клименко, В. Грещук, П. Білоусенко, Є. Карпіловська та ін.

Словотвір іменника представлений у працях М. Кравченко (зменшено-емоційні іменники в сучасній українській літературній мові) [Кравченко 1977], Л. Третевич (нульова суфіксація іменників у сучасній українській мові) [Третевич 1982], Н. Захлюпаної (субстантивні утворення із суфіксом -ка в сучасній українській мові) [Захлюпана 1984], І. Кобиш (афіксальні іменники з модифікаційним значенням подібності у білоруській та російській мовах) [Кобиш 1988], І. Думчака (універбація в українській мові) [Думчак 1998] та ін.

Попри ґрунтовні праці зі словотвору в українському мовознавстві, діалектний словотвір залишається вивчений ще недостатньо і неповно. Його дослідженням займалися В. Німчук (закарпатські верхньонадборжавські говірки) [Німчук 1962], О. Харківська (закарпатський та частина гуцульського говору на території Рахівського району Закарпатської області) [Харківська 2015], К. Лук'янюк (буковинські говірки) [Лук'янюк 1966], З. Сікорська (українські говірки південно-східного мовного порубіжжя) [Сікорська 1972], О. Захарків (бойківський діалект) [Захарків 1981], Л. Яропуд (західноподільський говір) [Яропуд 1988], Г. Шумицька (північнолемківські говірки) [Шумицька 2001], Л. Дика (говірки полісько-середньонаддніпрянського порубіжжя) [Дика 2003], Г. Аркушин (західнополіський діалект) [Аркушин 2004] та ін. Дослідження з діалектного словотвору представлені також у статтях С. Бевзенка (словотворчі відмінності українських діалектів) [Бевзенко 1975], І. Ковалика (іменниковий словотвір у говірці села Бітлі) [Ковалик 1969], В. Покальчука (суфіксальний словотвір іменників у надсянських говірках) [Покальчук 1969], Г. Шила (іменниковий словотвір у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті) [Шило 1969], Н. Осташ (словотвір іменників української розмовної мови) [Осташ 1980] та ін.

Дослідження говорів Закарпаття має давню наукову традицію, адже лексика говорів уже неодноразово ставала об'єктом вивчення відомих науковців не тільки в Україні, а й поза її межами. Це наукові розвідки Й. Дзендзелівського, І. Сабадоша, П. Лизанця, О. Пискач, О. Миголинець, І. Філак, Е. Гоци та багатьох інших. Така когорта науковців Ужгородського національного університету свідчить про потужну наукову спільноту, яка сформувалася не з одного покоління. Словотвірний аспект апелювативних іменників на позначення особи в говірках Закарпаття безпосередньо ще не ставав об'єктом вивчення. У своїх дослідженнях ми намагалися брати до уваги тільки суфіксацію, адже суфіксальний спосіб словотворення – найпоширеніший, а суфікс, як словотвірний засіб, є найчисленнішим серед афіксальних морфем.

Мета дослідження – описати суфіксальний словотвір апелювативних іменників на позначення особи в говірках Закарпаття у процесі суспільної комунікації. Основними завданнями є: установити інвентар словотвірних суфіксів, за допомогою яких утворюються апелювативні іменники на позначення особи в українських говорах Закарпаття (закарпатський та частина гуцульського говору на території Рахівського району Закарпатської області); сформулювати лексико-словотвірні типи назв, що пов'язані з найменуванням осіб за різними ознаками та описати їхню продуктивність; виявити ареальне варіювання словотвірних явищ досліджуваних говорів.

Як основний метод використано описовий із залученням зіставного та методу кількісних підрахунків, експедиційний та структурний методи. Представлено також метод лінгвістичного картографування (або лінгвогеографічний метод), який є порівняно новим у сучасному представленні діалектного словотворення. Лінгвогеографічний метод дає можливість показати на лінгвістичних картах словотвірні явища говірок Закарпаття і зробити спробу ареального

дослідження представленого матеріалу. Такі дослідження є інноваційними та перспективними в науці.

Найменування осіб в українських говірках Закарпаття є не тільки науковим надбанням та матеріалом для досліджень, але й культурною цінністю регіону, яка склалася в умовах тісної комунікації між людьми. Люди, спілкуючись між собою, називали один одного за зовнішніми та внутрішніми ознаками та властивостями, за видом та родом занять, жінок найменували за фахом діяльності або за фахом діяльності чоловіків. Відповідно, за семантикою назви осіб в українській мові діляться на п'ять основних лексико-семантичних груп: назви осіб за родом діяльності та професією; назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями [Кровицька 2002, с. 7]. Л. Дика зазначала, що лише аналіз назв різних тематичних груп «сприяє встановленню зв'язку між словами і позначуваними реаліями, що допомагає визначити мотивуючу ознаку в похідних словах, виявити мотиваційні відношення між мотивуючою і мотивованими лексичними одиницями і встановити принципи й способи називання комплексу реалій» [Дика, с. 60]. При дериваційних процесах утворюються переважно чотири групи похідних з такими лексико-словотвірними значеннями: «особа – виконавець дії; особа – носій процесуальної ознаки; особа – носій предметної ознаки; особа – носій атрибутивної ознаки» [Кровицька 2002, с. 145]. У говірках зберігається майже такий поділ назв осіб на семантичні групи, які утворюються за допомогою різних словотвірних засобів.

Назви осіб у говорах Закарпаття могли утворюватися від субстантивних, адвербіальних та ад'єктивних основ за допомогою різних суфіксів, формуючи високопродуктивні,

продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні лексико-словотвірні типи у межах чоловічого та жіночого родів.

Відсубстантивні іменники чоловічого роду утворюються за допомогою таких суфіксів: *-аз'*, *-ак*, *-ан*, *-анец'* / *-аниц'*, *-ар* / *-ар'*, *-ач*, *-аш* / *-ош*, *-ец'* / *-иц'*, *-ик*, *-ил-о*, *-ич*, *-ишч-е*, *-лник* / *-л'ник*, *-ник*, *-ок*, *-ук*, *-ун*, *-чик*, які мають різну продуктивність у говорах Закарпаття.

Одним із суфіксів, що беруть участь у творенні назв осіб в українських говірках Закарпаття є *-ар* / *-ар'*. В. Німчук характеризував суфікс *-ар* як найпродуктивніший в утворенні іменників чоловічого роду, а саме назв осіб [Німчук 1962, с. 3; Німчук 1955, с. 177]. Продуктивність суфікса *-ар* у творенні агентивних назв відзначала й Л. Дика, вважаючи його активність «специфічною рисою діалектного словотвору» [Дика, с. 60–61]. Частіше він приєднувався до іменникових основ, утворюючи **назви осіб за професією або заняттям**: *мис'кар'* 'майстер із виготовлення дерев'яного посуду' (Сокирниця Хуст. р-ну, Довге, Малий Раковець Іршав. р-ну, Великий Бичків Рахів. р-ну), *с'тол'ар* 'майстер із виготовлення дерев'яних виробів' (Сокирниця, Нижній Бистрий, Липецька Поляна, Нанково Хуст. р-ну, Мала Уголька Тячів. р-ну), *дро'тар'* 'людина, яка виготовляє різні речі з дроту' [Піпаш, Галас 2005, с. 52], *лиш'кар'* 'майстер із виготовлення дерев'яних ложок' [Піпаш, Галас 2005, с. 94], *кори'тар'*, заст. 'майстер із виготовлення дерев'яних корит' (Косівська Поляна, Богдан Рахів. р-ну), *да'хар'* 'людина, яка споруджує дахи будинків' (Богдан Рахів. р-ну), *пло'тар'* 'майстер із виготовлення тинів, огорож' (Косівська Поляна, Богдан, Лазіщина Рахів. р-ну), *мли'нар'* 'мельник' (Карта № 35), *пош'тар'* 'листоноша' (Лазіщина Рахів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), *гро'бар'* 'людина, яка копає могили' [Піпаш, Галас 2005, с. 40]), *ры(и)'бар'* 'рибалка' (Квасово Берегів. р-ну, Косівська Поляна Рахів. р-ну; [Сабадош 2008, с. 307]), *пчо'л'ар* 'бджоляр' (Нижній Бистрий, Нанково Хуст. р-ну, Мала Уголька Тячів. р-ну, Косівська Поляна Рахів. р-ну), *ч'їж'мар'*

'швець' [Сабадош 2008, с. 416], *шеф'тар'* 'дрібний торговець' [Сабадош 2008, с. 420] та багато інших; **назви осіб залежно від того, яку худобу вони доглядали**: *в'ї'чар'* (Торунь, Пилипець Міжгір. р-ну, Ялове, Тишів, Скотарське Волов. р-ну), *ву'чар'* 'пастух овець' (Лозянський Міжгір. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну, Березники Сваляв. р-ну), *во'лар'* 'пастух волів; людина, яка тримає велику кількість волів' [Піпаш, Галас 2005, с. 29], *коро'вар'* 'пастух корів' (Богдан, Лазіщина, Косівська Поляна Рахів. р-ну), *кон'ухар'* 'конюх' (Грушово Тячів. р-ну, Богдан, Лазіщина, Косівська Поляна Рахів. р-ну), *ко'зар'* 'пастух кіз' (Богдан, Лазіщина, Косівська Поляна Рахів. р-ну), *баран'арь* 'пастух баранів' [Гриценко 2008, с. 264], *ялох'арь* 'пастух ялох' [*тот / шо з йалохоу ходит*] [Грицак 2008, с. 264], *янч'арь* 'пастух ягнят' [Грицак 2008, с. 264], *чере'дар'*, *ско'тар'*, *сви'нар'*, заст. 'пастух (загальна назва)' (Карта № 37). Віддієслівні агентиви з суфіксом *-ар* представлені дещо менше: *до'їар* 'той, хто доїв овець у колгоспі' (в усіх обстежених говірках), *буб'нар'* 'чоловік, який повідомляє новини в селі' (від *бубнати* 'трати на бубні, бубнити') [Сабадош 2008, с. 31], *ф'ї'л'ар* 'жартівник' (від *ф'ї'л'о'вати* 'жартувати'), *ганд'л'ар*, *мах'л'ар* 'спекулянт' [Німчук 1955, с. 174], *тесар'* 'тесляр' [Піпаш, Галас 2005, с. 190].

Ще одним продуктивним суфіксом, що утворює назви осіб, є складний за будовою суфікс *-ник*. Приєднувався до **субстантивних** (*о'л'їйник*, *о'луїник* 'продавець олії; людина, яка виготовляє олію' (Сокирниця Хуст. р-ну, Косівська Поляна Рахів. р-ну), *цир'к'ї'ї'ник* (Торунь Пилипець Міжгір. р-ну, Скотарське, Тишів, Ялове Волов. р-ну), *цир'коу'ї'ник* (Великий Бичків, Ділове Рахів. р-ну, Тарасівка Тячів. р-ну), *цир'ку'ї'ник* (Сокирниця Хуст. р-ну, Малий Раковець Іршав. р-ну, Мала Уголька Тячів. р-ну, Кобилецька Поляна, Косівська Поляна, Богдан Рахів. р-ну, Березники, Голубине Сваляв. р-ну) 'людина, яка прислуговує у церкві', *пчо'л'арник* (Липецька Поляна Хуст. р-ну), *пчу'л'ник* (Сокирниця Хуст. р-ну), *п'чу'л'ник* (Брід, Малий Раковець, Довге Іршав. р-ну)

‘бджоляр’, су¹ботник ‘член секти, який святкує суботу замість неділі’ (в усіх обстежуваних говірках), ро¹бутник, зневаж. ‘поганий робітник’ (Сокирниця Хуст. р-ну, Довге Іршав. р-ну), л¹іс¹ник (в усіх обстежених говірках), ¹гайник [Піпаш, Галас 2005, с. 32] ‘працівник лісу’, м¹яс¹ник ‘чоловік, який скуповував у людей свиней (корів) для подальшого продажу; людина, яка заколювала свиней (корів) за гроші’ (Сокирниця Хуст. р-ну), п¹йа¹ниш(ч)ник ‘п’яниця’ (в усіх обстежених говірках), ¹уличник ‘волоцюга’ (Голубине Сваляв. р-ну, Торунь, Пилипець, Лозянський, Синевирська Поляна Міжгір. р-ну), пас¹кудник ‘підла людина’ (Тишів, Скотарське Волов. р-ну, Торунь, Пилипець, Лозянський, Синевирська Поляна, Колочава Міжгір. р-ну), кал¹хозник, заст. ‘колгоспник’ [Сабадош 2008, с. 137], кр¹ь¹лосник ‘один із дяків, що беруть участь у церковній відправі’ [Сабадош 2008, с. 154], позо¹лотник ‘який страждає хворобою Боткіна’ (від позо¹лота ‘хвороба Боткіна’) [Сабадош 2008, с. 247], ко¹мірник ‘староста на весіллі’ [Піпаш, Галас 2005, с. 82] та **адвербіальних** (¹мелник, ¹мел¹ник ‘той, хто меле зерно; млинар’ (Карта № 35), го¹дова-ник, ¹коханик ‘приймний син’ (Тарасівка, Лопухово Тячів. р-ну, Водиця Рахів. р-ну), по¹мочник ‘помічник’ (від помо¹чи ‘допомогти’) [Сабадош 2008, с. 255], ¹бац¹каник ‘чоловік, який любить умочувати хліб, картоплю і под. в сметану, олію тощо’ (від ¹бац¹кати ‘умочувати хліб, картоплю’) [Сабадош 2008, с. 21], вандр¹уї¹ник (Сокирниця Хуст. р-ну), вандр¹уї¹ник (Торунь Міжгір. р-ну), вандр¹у¹ник [Бевка 2004, с. 39] ‘той, що любить подорожувати’, ло¹пыцканик [Сабадош 2008, с. 163], ма¹лацканик ‘той, який робить швидко і неякісно’ [Сабадош 2008, с. 167] (від ло¹пыцкати ‘робити що-небудь швидко і неякісно’, ма¹лацкати ‘розмахувати чим-небудь’), м¹н¹ацканик ‘скупердяй, скнара’ (від м¹н¹ацкати ‘дуже економити; скнарити’; [о¹то та¹кый м¹н¹ацканик / шчо ўсе лиш з¹бират ко¹п¹ійку до ко¹п¹ійкы] [Сабадош 2008, с. 175], ¹пыт¹каник ‘чоловік, який дуже повільно, але старанно й обережно що-небудь робить’ (¹пыт¹кати ‘дуже старанно, прискіпли-

во, обережно мацати’) [Сабадош 2008, с. 230], ¹сербаник ‘той, який любить суп та інші рідкі страви’ [Сабадош 2008, с. 328], шпур¹уї¹ник ‘чоловік, який економить на всьому’ (шпур¹о¹вати ‘економити’) [Сабадош 2008, с. 424], ¹шупаник ‘чоловік, який довго виконує яку-небудь роботу без помітних результатів’ (від ¹шупати ‘шупати, нишпорити’) [Сабадош 2008, с. 425], пе¹ревузник ‘людина, яка перевозить через річку за гроші’ [Німчук 1955, с. 171]. Значна частина таких дериватів виникає лише в гуцульському говорі Закарпатської області – візник ‘візник, возій’ [Піпаш, Галас 2005, с. 24], воївник ‘воїн, шкідник; марнотратник, хто неощадний’ [Піпаш, Галас 2005, с. 29], кропивник ‘робітник, який поливає (кропить) спускні жолоби’ [Піпаш, Галас 2005, с. 87], нивірник ‘атеїст, безбожник’ [Піпаш, Галас 2005, с. 115], обманник ‘той, хто дурить, обманює’ [Піпаш, Галас 2005, с. 121], потопленник ‘утопленик’ [Піпаш, Галас 2005, с. 170], прятник ‘тот, шо пр’аче’ [тот¹о віўчар’і пр’атники / а де йе мно́го віўчар’іў / та ва́таг пр’атник] [Грицак 2008, с. 168], утворюючи найменування осіб за різними зовнішніми та внутрішніми ознаками. У лексемі пчо¹л¹арник маємо накладання словотворчих засобів **-ар + -ник** з однаковими функціями – назви особи за характером діяльності. Л. Дика виділяє таке нанизування суфіксів у говірці села Любарці Бориспільського району Київської області (пор. д’огт’а¹рик), де суфікс **-ик** має вторинне значення [Дика, с. 61].

Продуктивний в українській мові суфікс **-ач** приєднувався до іменникової та діслівної основи, позначаючи переважно назви осіб за родом занять або за певною ознакою (зовнішніх чи внутрішніх якостей). Переважають **від-субстантивні деривати**: чере¹вач (Сокирниця, Вишково Хуст. р-ну, Довге Іршав. р-ну, Косівська Поляна, Кваси Рахів. р-ну), к’е¹л’у¹хач (Сокирниця Хуст. р-ну, Косівська Поляна, Кваси, Лазіщина Рахів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), бембе¹хач [Сабадош 2008, с. 22], ‘пузач, черевач’ (від ¹черев¹о, ки¹л’ух, ¹бембех ‘велике черев’), бородач ‘чоловік із бородою’ [Пі-

паш, Галас 2005, с. 16], які набувають згрубілого та зневажливого характеру. Адвербіальні агенти позначали осіб за дією, яку вони виконували, або з якою були пов'язані: *бре|хач* 'брехун' (в усіх обстежених говірках), *сва|тач* 'чоловік, який домовлявся з батьками нареченої щодо весілля' (Грушово Тячів. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), *ко|вач* 'коваль' (від *ко|вати* 'виконувати ковальську роботу; кувати') (у марамороських, боржавських, верховинських та гуцульських говірках), *загото|вач* 'заготівельник' [Сабадош 2008, с. 93], *наї|мач* 'орендатор' [Сабадош 2008, с. 111], *рубач* 'дрворуб; лісоруб' [Сабадош 2008, с. 168], *звач* 'той, хто запрошує на весілля', *о|рач* 'той, хто розорує землю' [Німчук 1984, с. 173].

Ще одним із продуктивних формантів, що утворює назви осіб у говірках Закарпаття, є угорський суфікс **-аш / -ош** (< *ás* (-os, -ös, -es)) [Лизанець 1976, с. 138–141]. Більшість слів з цим суфіксом у закарпатському говорі запозичена з угорської мови (*ґам|ош*, *ґам|кош* 'чоловік, який ходив у домотканих підштанниках' (в усіх обстежених говірках) (з угор. *gatyás* 'селянин у кальсонах' [Hadrovcics, Gáldi 1972, I, с. 856]), *о|столош* 'столяр' (Сокирниця Хуст. р-ну, Довге, Малий Раковець Іршав. р-ну), з угор. *osztalos* т.с. [Hadrovcics Gáldi 1972, II, с. 100], *ц'імбо|раш* 'товариш; друг молодого' (Малий Раковець, Довге Іршав. р-ну) (від угор. *cimborás* 'друг, товариш' [Сабадош 2008, с. 409]), *ми|сарош* 'м'ясник, різник' [Сабадош 2008, с. 172] (від угор. *mészáros* т.с. [Hadrovcics Gáldi 1972, II, с. 279]) та інші, що спричинено географічним розташуванням Закарпаття та тісними міжмовними контактами. Угорський суфікс **-аш / -ош** приєднувався до іменникових основ і утворював малопродуктивний тип назв осіб (таких слів найбільше): *полю|каш* 'той, хто дуже любить |полю|ку' (від |полю|ка 'суп, бульйон') (Тур'я Поляна, Ворочеве Перечин. р-ну, Тарасівка Тячів. р-ну), *диско|текош*, нове (поширене тільки у мовленні молодшого покоління) 'хлопець, який не пропускає жодної дискотеки на селі' (Тур'я Поляна Пере-

чин. р-ну) (від *диско|тека*, *д'іско|тека* 'танці'), *с|вин'ош* 'той, хто доглядає свиней' (Торунь, Пилипець Міжгір. р-ну, Ялове, Перехресний Волов. р-ну), *свад'|баш*, *свал'|баш* 'учасник весілля; людина, яка полюбляє гуляти на весіллі' (Сокирниця Хуст. р-ну, Новоселиця Виноградів. р-ну), *сороч|каш* 'один із сватачів, який іде до молодої напередодні весілля'; за розповідями селян, це сватач з боку молодого, який напередодні весілля мав принести від молодої нареченому сорочку, вишиту власноруч нареченою (Брид Іршав. р-ну) (від *сорочка*; див. ще [ЕСУМ, V, 358]), *бочко|раш* 'людина, яка носила боч|кори в той час, коли в такому взутті вже ніхто не ходив' (Ялове Волов. р-ну), від *боч|кори* 'вид дерев'яного взуття' (< угор. *boczkor* 'постіл, личак' [ЕСУМ, I, 240–241]), *летри|каш* 'електрик' (від *летрика* 'електрика') [Сабадош 2008, с. 160], *п'інз'ійаш* 'пенсіонер' (від *п'інз'іа* 'пенсія'; пор. словац. *penzia* т.с.) [Сабадош 2008, с. 231], *посто|лаш*, заст. 'той, що ходив у постолах тоді, коли більшість мала краще взуття' [Сабадош 2008, с. 266], *р'анд'ош* 'бідний, нікудишній чоловік, що не має поваги від людей' (від *р'анд'а* 'старий поношений одяг') [Сабадош 2008, с. 325], *боко|раш*, заст. 'сплавник плотів' [Сабадош 2008, с. 28] (від *бокор* 'великий пліт сплавленого річкою лісу, що складався з багатьох секцій', яке з угор. *bokor* 'кущ' [Сабадош 2008, с. 28]) тощо. Від **дієслівних основ** з цим суфіксом утворюється замкнутий тип (новими лексемами не поповнюється) агентивних найменувань: *ко|паш* 'сапальник, той, хто обробляє просапні культури сапою або лопатою' (Загорб, Люта, Костева Пастіль Великоберез. р-ну, Турички, Тур'я Поляна, Ворочеве Перечин. р-ну), *гусл'аш* 'скрипаль' (від *гусл'ати* 'трати на скрипці') (Колочава Міжгір. р-ну, Верхні Ремети, Квасово Берегів. р-ну, Тросник, Новоселиця Виноградів. р-ну, Вишково Хуст. р-ну, Добрянське, Тарасівка, Лопухово Тячів. р-ну), *ф'ім'кош* 'легковажний чоловік' (Торунь Міжгір. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну), *к|льмтош* 'чоловік, що повільно пересувається' (від *к|льмпати* 'повільно пе-

ресуватися) (Торунь, Пилипець Міжгір. р-ну), буб¹наш 'бубняр' (від ¹бубнати 'трати на бубні, бубнити') [Сабадош 2008, с. 31], ¹варкош 'той, що верзе, патякає' [Сабадош 2008, с. 36] (від ¹варкати 'верзти, патякати' [Сабадош 2008, с. 35]), к¹л'іпкош 'чоловік, який часто кліпає' (від к¹л'іпкати 'кліпати') [Сабадош 2008, с. 144] та інші. У говірках Закарпаття деякі лексеми з суфіксом **-аш** / **-ош** (бол¹таш, ¹остолош, пошт¹аш) мають відповідники з українським суфіксом **-ар** (боу¹тар', с¹тол'ар, пош¹тар'). Фіксуємо паралельне вживання лексем із суфіксами **-аш** та **-ош** без розрізнення значень.

Продуктивність суфікса **-ак** в українських говірках Закарпаття залежить від основи, до якої приєднувався суфікс. Він міг приєднуватися до **ад'єктивної** (сирид¹н'ак 'людина, яка належить до середнього прошарку населення' (Вишково Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), н¹мак 'німа людина' (Торунь, Пилипець Міжгір. р-ну; [Піпаш, Галас 2005, с. 118]), доб¹рак 'добряк' [Сабадош 2008, с. 67], прос¹так 'простодушний, нелукавий, наївний чоловік' [Сабадош 2008, с. 293], си¹лак 'сильний, кремезний чоловік' [Німчук 1955, с. 174]) та до **дієслівної** основи (мо¹так 'спритний чоловік' (Мала Уголька Тячів. р-ну), р¹зак 'чоловік, який заколює свиней за гроші' (Богдан Рахів. р-ну), др¹мак 'людина, яка постійно хоче спати' [Піпаш, Галас 2005, с. 51], при¹мак 'дитина, взята на виховування' (Добрянське Тячів. р-ну), гу¹дак 'музикант, переважно скрипаль' (від гудіти) (верховинські та ужанські говірки), льм¹пак 'вайлуватий чоловік' (від ¹льмпати 'повільно йти, плентатися, чвалати') [Сабадош 2008, с. 161], утворюючи високопродуктивний тип. Лексема ро¹зу¹мак 'розумник' [Сабадош 2008, с. 320] в обстежуваних говірках може мати подвійну мотивацію. І. Демешко, характеризує валентність суфікса **-ак** в українській мові, писав, що «найвища його сполучуваність з іменниковими основами (53,9 %), значно нижча з прикметниковими (28,7 %), а на третій позиції дієслівні основи (15 %)» [Демешко 1999, с. 78]. При творенні назв осіб у говорах Закарпаття така тенден-

ція не зберігається. Найбільшу валентність суфікс **-ак** має з дієслівними та прикметниковими основами.

Ще одним продуктивним суфіксом, який бере участь у творенні найменувань осіб є **-ець** / **-иць** (¹копылиць 'позашлюбна дитина – хлопчик' (в усіх марамороських говірках), ру¹саниць, зменш. до ру¹сан 'здоровий чоловік; прізвисько' [Сабадош 2008, с. 324], а також ку¹пиць 'людина, яка щось купує в іншій' (Сокирниця, Вишково, Нижній Бистрий Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну, Люта Великоберез. р-ну), о¹риць 'орач; той, хто розорує землю' (Нанково Хуст. р-ну), ко¹сиць 'косар' (Карта № 33), заступ¹ець 'захисник, заступник' [Піпаш, Галас 2005, с. 64], при¹ходець 'прибулий, захожий, чужак' [Сабадош 2008, с. 156], як віддієслівні утворення). Найбільше таких дериватів утворюється від ад'єктивних основ: мирт¹виць 'покійник' (Сокирниця, Нижній Бистрий Хуст. р-ну, Мала Уголька Тячів. р-ну, Колочава Міжгір. р-ну) (у значенні 'знову в селі покійник'), бре¹х¹ливиць 'вигадливий чоловік, хлопець' (Костева Пастіль, Люта Велекоберез. р-ну, Перехресний, Ялове, Тишів Волов. р-ну, Лозянський, Торунь Міжгір. р-ну), вуш¹ливиць 'вопива людина чоловічої статі' [Сабадош 2008, с. 43], г¹нидавиць 'хлопець, чоловік, який має гниди' [Сабадош 2008, с. 49], гугнавиць 'чоловік, що гугнявить' [Сабадош 2008, с. 53] (від ¹гугнавий 'гугнявий'), за¹быш¹ливиць 'забудько' [Сабадош 2008, с. 87], ¹зависливиць 'заздрісник' [Сабадош 2008, с. 89], ко¹равиць 'упертий, непступливий чоловік, хлопець' [Сабадош 2008, с. 150], кош¹чавиць 'той, що не має апетиту, вибагливий до їжі' [Сабадош 2008, с. 152], к¹риндавиць 'плаксивий, капризний хлопчик' [Сабадош 2008, с. 154], ¹лепавиць 'брудний чоловік, що рідко миється' [Сабадош 2008, с. 160], не¹дыбавиць, не¹ду¹давиць 'ні до чого не здатний, нікудишній чоловік' [Сабадош 2008, с. 204] та інші.

Частина суфіксів, приєднуючись до іменникових, дієслівних та прикметникових основ, вносять у слова відтінки *здрібності* чи *пестливості* (**-ик**: ¹д'ідик 'пестл. до

д'ідо' (в усіх говірках Закарпаття), бум'бусик 'малий хлопчик з повнявим обличчям' [Сабадош 2008, с. 32], ле'г'іник 'парубок' [Сабадош 2008, с. 159], по'ник 'милий, улесливий молодий піп' [Сабадош 2008, с. 258], ц'імборик 'друг; товариш' [Сабадош 2008, с. 409]; **-чик**: б'рач:ик, зменш.-пестл. до 'брат' [Сабадош 2008, с. 30], пец'т'унчик, пестл. 'той, кого надмірно пестять, кому догоджають, потурають у всіх бажаннях і примхах' [Сабадош 2008, с. 228]; згрубілості чи зневажливості (**-иск-о**: бреха'чиско, зневаж. 'великий брехач' [Сабадош 2008, с. 30], газ'диско 'дуже багатий господар' (від газда, газ'да 'господар, хазяїн', що з угор. gazda 'господар, селянин') [Сабадош 2008, с. 55], д'і'диско 'кремезний дід' [Сабадош 2008, с. 65], жи'диско 'кремезний єврей' [Сабадош 2008, с. 84], лег'і'ниско 'кремезний парубок' [Сабадош 2008, с. 159], по'ниско 'кремезний піп' [Сабадош 2008, с. 258]; **-ишч-е**: прийма'чишче, згруб. до приї'мак 'хлопець, взятий на виховання' (в усіх обстежених говірках), фа'т'овишче (Добрянське Тячів. р-ну, Торунь, Колочава, Синевирська Поляна, Лозянський Міжгір. р-ну, Перехресний Волов. р-ну), лег'і'нишче [Сабадош 2008, с. 160] 'підліток', хлоп'чишче збільш. до х'л'д'иц' 'кремезний мужчина' [Сабадош 2008, с. 404], д'і'дишче, згруб. до д'ідо 'дідуган' [Піпаш Галас 2005, с. 48]). Суфікси **-иск-о** та **-ишч-е** у говірках синонімічні (пор. лег'і'ниско – лег'і'нишче; по'ниско – прийма'чишче).

Значна частина суфіксів утворюють малопродуктивні та непродуктивні типи назв осіб від іменникових та від дієслівних основ. До непродуктивних відносимо типи, де нараховуємо одну або дві назви, але в майбутньому арсенал таких лексем може бути поповнений. До малопродуктивних суфіксів належать: **-ук** (бра'т'ук, пестл. 'брат' [Сабадош 2008, с. 30], газ'д'ук, зневаж. 'чоловік, який хизується своєю заможністю' [Сабадош 2008, с. 55], сирот'ук 'хлопець-сирота' [Сабадош 2008, с. 330], хлоп'н'чук 'хлопець-підліток' [Сабадош 2008, с. 404]); **-їтник / -ітник / -іл'ник** (во'ро'ж'іл'ник 'людина, яка робить підлість іншим людям, чаклун' (Ново-

селиця Виноград. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), хо'ро'ш'іл'ник (Сокирниця Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), хара'ш'іл'ник [Піпаш, Галас 2005, с. 210] 'кастратор', ду'їл'ник (Вишково Хуст. р-ну), до'їл'ник (Великий Бичків, Верхне Водяне, Водиця, Кобилецька Поляна, Кваси, Лазіщина, Богдан Рахів. р-ну) 'той, хто доїв овець у колгоспі', го'н'іл'ник 'людина, яка заганяє овець для доїння' [Піпаш, Галас 2005, с. 38], моло'т'іл'ник 'чоловік, який молотить зерно' [Сабадош 2008, с. 176], но'с'іл'ник 'той, що носить який-небудь вантаж' [Сабадош 2008, с. 209], соко'т'іл'ник 'пастух, сторож' [Сабадош 2008, с. 337]; **-ун** (виступає словотворчим засобом для творення дериватів чоловічого роду: бо'сур'кун 'відьмак' (Сокирниця Хуст. р-ну, Новоселиця Виноградів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), що від жін. босор'кан'а 'чаклунка'; л'д'д'тун 'той, хто багато й без упину говорить' (Пилипець, Лозянський, Торунь Міжгір. р-ну, Тишів, Скотарське Волов. р-ну); **-ух** (пас'тух 'чередар' (Карта № 37), сп'л'ух 'людина, яка любить багато спати' (Сокирниця Хуст. р-ну, Малий Раковець Іршав. р-ну), дрім'л'ух 'той, хто постійно дрімає' (Сокирниця Хуст. р-ну)); **-ок** (д'ітва'чок, зменш.-пестл. до д'іт'вак 'хлопчик, дитина' (в усіх обстежуваних говірках), жи'док, зменш.-пестл. до жид 'єврей' [Сабадош 2008, с. 84], чо'лу'в'ічок, зменш. до чо'лу'в'ік 'малого зросту чоловік' [Сабадош 2008, с. 417]). Назви із суфіксом **-ок** мають відтінок здрібності або пестливості. У таких словах ніби відбувається своєрідне нанизування суфіксів один на одного, часто з однаковою функцією (д'іт'вак – д'ітва'чок, гу'дак – гуда'чок, суфікс -ак + -ок).

До непродуктивних суфіксів зараховуємо **-аз'** (р'д'б'от'аз', зневаж. 'поганий робітник' (Карта № 38). Іменник р'д'б'от'аз' має вузьку територію поширення, у гуцульських та ужанських говірках він не вживається); **-ас** (л'у'бас 'коханець' (Сокирниця Хуст. р-ну, Малий Раковець Іршав. р-ну), бал'ім'бас 'неуважний пустий чоловік' [Сабадош 2008, с. 20]); **-их** (же'них 'молодий парубок; наречений'); **-ил-о**

(здоро|вило 'висока та сильна людина' (Лецовиця, Горонда Мукачів. р-ну)).

Іменники на позначення назв осіб жіночої статі не мають такої строкатості в словотворчих засобах як назви осіб чоловічої статі. Суфікси переважно приєднуються до іменникової основи чоловічого роду. Основними формантами, що беруть участь у творенні найменувань осіб жіночого роду є: **-ал'-а, -анк-а, -ачк-а, -ин-а / -ын'-а, -иц'-а, -іл'-а, -к-а**. Суфікси приєднуються до іменникової, прикметникової та дієслівної основи. Одним із висопродуктивних суфіксів є **-к-а**, який утворював апелятиви від іменникової основи. Всі іменники мотивовані назвами осіб чоловічого роду, могли утворювати стилістично нейтральні лексеми. Їх умовно можна поділити на: **а) назви осіб за родом діяльності чоловіка:** *мли|нар'ка* (Косівська Поляна Рахів. р-ну), *мел|ичка* (Сокирниця Хуст. р-ну, Довге Іршавського р-ну) 'дружина мельника', *ол|луїничка* 'дружина олійника' (Сокирниця Хуст. р-ну), *цирку|ничка, цер'куу|ничка* 'дружина паламаря' (Березники Сваляв. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну), *б'іруїка* 'дружина сільського голови' (Сокирниця Хуст. р-ну), *пекар'ка* 'дружина пекаря' (Сокирниця Хуст. р-ну), *ковачка* 'дружина коваля' (Сокирниця Хуст. р-ну); **б) назви осіб жіночого роду за фахом своєї діяльності:** *кухар'ка* 'голова кухарка на весіллі' (Новоселиця Виноградів. р-ну), *пош|тар'ка* 'жінка-листоноша' (в усіх обстежених говірках), *брига|дир'ка* 'жінка-бригадир' [Сабадош 2008, с. 31], *гри|бар'ка*, жін. до *гри|бар* 'людина, яка вміє і любить збирати гриби' [Сабадош 2008, с. 52], *кал|гозничка* 'колишня працівниця колгоспу' [Сабадош 2008, с. 137], *ко|пашка* 'жінка, яка копає за гроші' [Сабадош 2008, с. 149]; **в) назви осіб за родинними зв'язками:** *сво|йачка* 'жінка-родичка' (Сокирниця Хуст. р-ну). Утворювалися також стилістично забарвлені (нерідко зневажливі) назви осіб за різними ознаками: *бо|гачка* 'дівчина на видання із багатой сім'ї' (Сокирниця Хуст. р-ну, Новоселиця Виноградів. р-ну, Торунь

Міжгір. р-ну), *небо|рачка* 'небога' (Сокирниця Хуст. р-ну, Новоселиця Виноградів. р-ну), *сл'і|пачка* [Сабадош 2008, с. 334], *сл'і|пошка* 'жінка, яка недобачає' [Сабадош 2008, с. 335], *бре|хачка* 'брехлива, вигадлива жінка' (Сокирниця Хуст. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), *л'у|баска* 'коханка' (Малий Раковець Іршав. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну), *копылка* 'байстрючка' (Гайдош Ужгород. р-ну, Сокирниця Хуст. р-ну), *беукошка* 'дівчинка, яка часто плаче' [Сабадош 2008, с. 21], *варкошка* 'жінка, якій постійно щось не подобається' [Сабадош 2008, с. 36], *к'ил'у|хачка* 'зневажлива назва повної жінки' [Сабадош 2008, с. 141], *не|дуїдаўка* 'ні до чого не здатна жінка' [Сабадош 2008, с. 204], *ску|пар'ка* 'жінка-скнара' [Сабадош 2008, с. 177], *ро|зумачка*, перен. 'яка видає себе за надто розумну' [Сабадош 2008, с. 320]. Також суфікс **-к-а** міг приєднуватися до ад'єктивних основ і утворював малопродуктивний тип назв осіб (*ши|пил'аўка, т'рынкаўка* 'жінка, яка картавить' (Новоселиця Виноградів. р-ну, Брід, Довге, Малий Раковець Іршав. р-ну), *хыраўка* 'хвороблива дівчина' (Сокирниця Хуст. р-ну, Руське, Лецовиця Мукачів. р-ну, Ділове, Кваси, Верхнє Водяне Рахів. р-ну), *роз|дир'ганка* 'дівчина, яка ходила в старому та брудному одязі' (Колочава Міжгір. р-ну), *вуш|лиўка* 'вошива дівчина' [Сабадош 2008, с. 25], *куче|р'аўка* 'кучерява дівчина або жінка' [Сабадош 2008, с. 157] (стилістично нейтральне). Приєднуючись до дієслівних основ, суфікс **-к-а** утворював лише поодинокі назви: *покритка* (Верхнє Водяне, Кобилецька Поляна Рахів. р-ну), *пóкривка* [Бевка 2004, с. 104] 'зведениця', *п|риступка* 'на весіллі подруга молодій з родини молодого' [Сабадош 2008, с. 286].

Продуктивність інших суфіксів можемо характеризувати залежно від основи, до якої вони приєднувалися. Суфікс **-иц'-а** утворює малопродуктивний тип назв осіб від субстантивної основи: *ўдо|виц'а* (Сокирниця, Нанково Хуст. р-ну, Малий Раковець Іршав. р-ну), *одо|виц'а* (Торунь Міжгір. р-ну) 'жінка, в якій помер чоловік', *копы|лиц'а* (Сокир-

ниця Хуст. р-ну, Довге Іршав. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), *копилиця* 'позашлюбна дитина – дівчинка' (Косівська Поляна, Кваси, Ділове Рахів. р-ну), *білиця* [Сабадош 2008, с. 26], *д'аволиця* [Сабадош 2008, с. 82], *чортиця* (Новоселиця Виноградів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну) 'зла й дуже неспокійна жінка' (що від літературного *біс*, *диявол*, *чорт* 'злий дух, чорт, диявол, сатана'), а також непродуктивний тип назв осіб від прикметникових основ: *зведениця* 'покритка' (Сокирниця Хуст. р-ну, Косівська Поляна, Великий Бичків, Ділове Рахів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну), *блудниця* 'розпусниця, вульгарна жінка' [Бевка 2004, с. 35].

Суфікс *-ин-а* високопродуктивний в українській мові та діалектах при творенні одиничних назв. У говорах Закарпаття утворював також найменування осіб жіночого роду, приєднувався до субстантивної та ад'єктивної основ. Приєднуючись до субстантивної основи, суфікс *-ин-а* утворював назви осіб жіночої статі за родом чи фахом діяльності чоловіка: *головица* 'дружина сільського голови' (Сокирниця Хуст. р-ну, Довге Іршав. р-ну), *зайклубиха* 'дружина завідувача сільського будинку культури' (Перехресний, Тишів Волов. р-ну), *д'а'чиха* 'дружина дяка' (Сокирниця Хуст. р-ну, Брід Іршав. р-ну). Такі деривати набували дещо зневажливого забарвлення. Від ад'єктивної основи утворювалися поодинокі назви: *біл'авина* 'гарна молода дівчина' (Новоселиця Виноградів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну) (лексема загальноновживана на всій території Закарпаття). Фонетичним варіантом до суфікса *-ин-а* виступає *-ын'-а*. Із ним утворюється дериват *-газ'дын'а* 'господиня' (в усіх обстежених говірках). В. Німчук у боржавських говірках фіксує лексему *бо'гын'а*, зневаж. 'жінка із завищеною самооцінкою' [Німчук 1955, с. 183], в інших обстежених говірках дериват *бо'гын'а* не вживається.

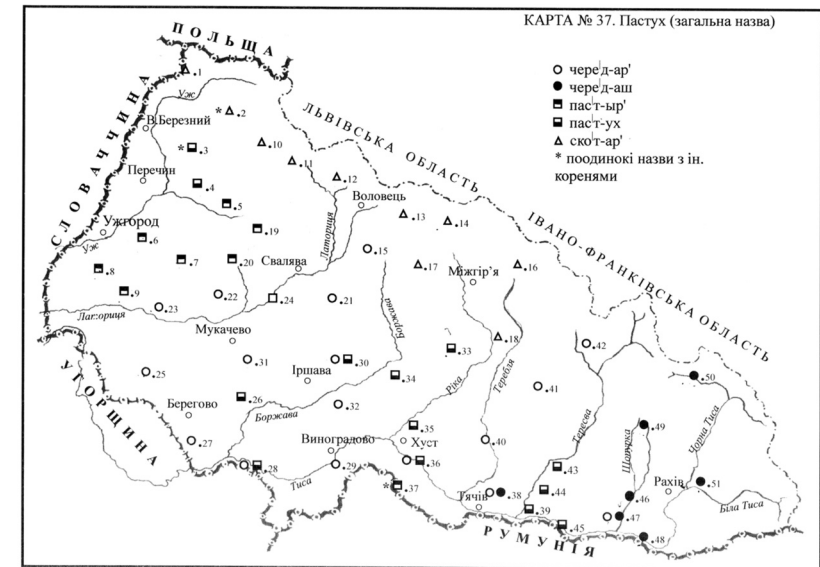
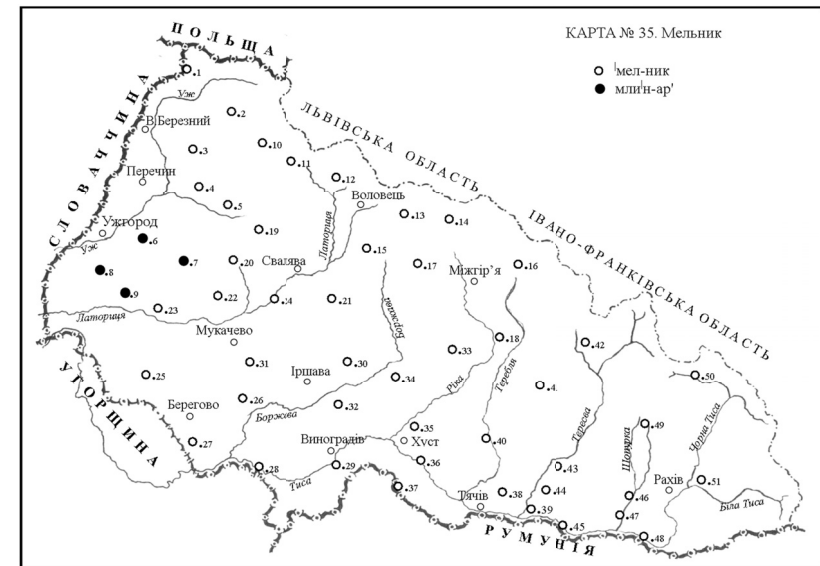
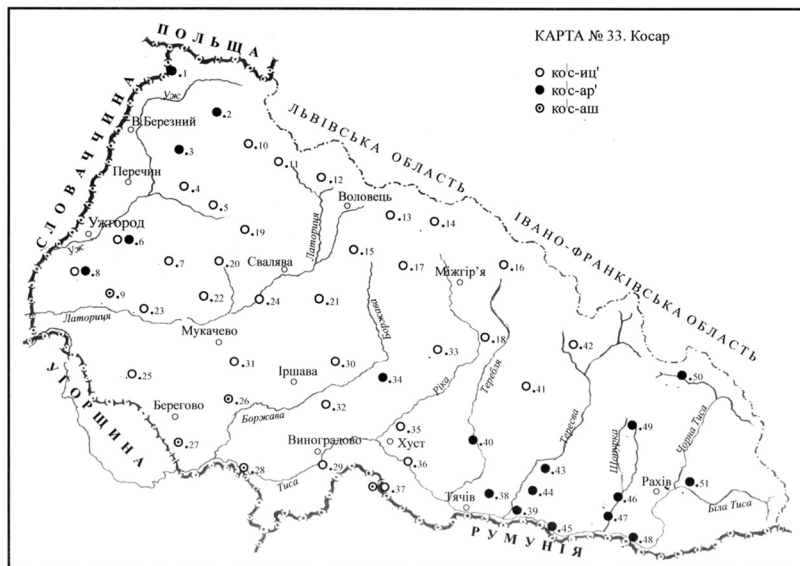
Малопродуктивний суфікс *-ал'-а* приєднувався до дієслівної основи (до інших основ він не приєднувався) і утворював продуктивний тип назв осіб жіночої статі: *копал'а*, *сапал'а* 'жінка, що обробляє ґрунт мотикою' (у всіх марамо-

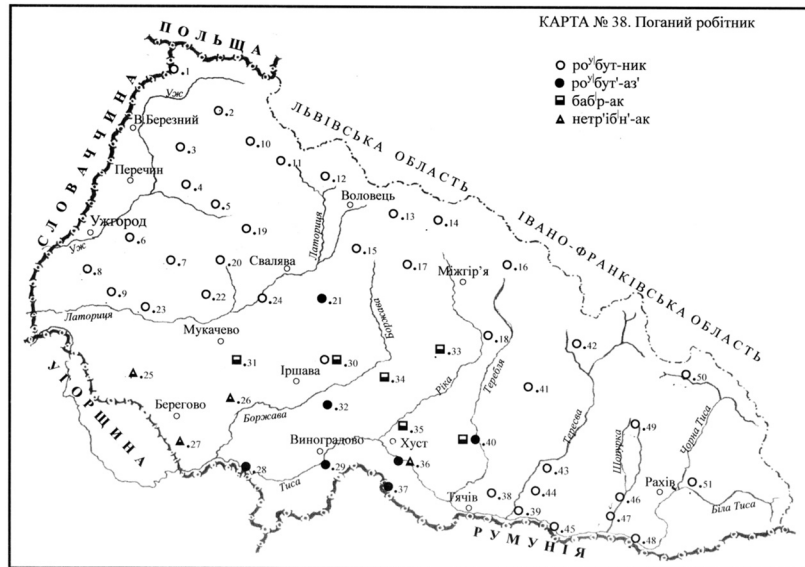
роських та боржавських говірках), *покрывал'а* 'жінка, яка виконує на весіллі ритуал покривання хустиною голови молодої' (Сокирниця, Нанково Хуст. р-ну, Лопухово, Мала Уголька, Грушово Тячів. р-ну), *ушивал'а* 'жінка, що вишиває за гроші' (Сокирниця Хуст. р-ну), *повитуха* 'баба-повитуха' [Сабадош 2008, с. 236], *звал'а* 'жінка, яка запрошувала на весілля' [Німчук 1955, с. 183], *т'кал'а* 'та, що «тче»' [Німчук 1955, с. 183], *п'рал'а* 'та, що «пере» білизну' [Німчук 1955, с. 183], *брал'а* 'та, що викопає картоплю' [Німчук 1955, с. 183]. Також тільки до дієслівної основи приєднується суфікс *-іл'-а*, утворює непродуктивний тип назв жіночого роду за видом, фахом або родом діяльності: *бав'іл'а* 'нянька' [Сабадош 2008, с. 19], *воруж'іл'а* 'ворожка, чаклунка' [Сабадош 2008, с. 41], *поруд'іл'а* 'жінка, яка от-от має народити' (Сокирниця Хуст. р-ну, Лопухово, Грушово Тячів. р-ну, Торунь Міжгір. р-ну). Розмежування суфіксів *-ал'-а* та *-іл'-а*, на думку Г. Аркушина, залежить від основи, до якої приєднувався суфікс. В утвореннях типу *праля* Г. Аркушин виділяє суфікс *-ал'-(а)*: «голосний суфікс [а] наклався на голосний основи інфінітива: *пра-ти* + *(а)л'-а* (якщо ж вважати твірною основу теперішнього часу, то мусить бути використаний саме суфікс *-ал'-(а)*; наросток *-л'-(а)* виділяємо у девербативах типу *брехля*)» [Аркушин 2004, с. 348]. Суфікс *-іл'-а* накладался на голосний *-и* основи теперішнього часу: *бави-ти* – *бав'іл'а*, *ворожити* – *воруж'іл'а*.

Велика кількість суфіксів, що беруть участь у творенні назв осіб дозволила повною мірою реалізувати лінгвогеографічний метод і представити словотвірні особливості апелювативних іменників на позначення особи в говірках Закарпаття на лексико-словотвірних картах. Метод картографування є новим, який у майбутньому дозволить показати ареальне варіювання не тільки лексем, але й діалектних словотвірних особливостей. Окремої уваги заслуговує також Діалектологічна мапа говорів, технічне забезпечення якої розроблено групою фахівців із факультету інформа-

ційних технологій Ужгородського національного університету на чолі із завідувачем кафедри Олександром Міцюю з ініціативи кандидата філологічних наук, доцента Василя Шарканя, яка дає можливість представити не лише говори на території України, але й виходити за межі кордонів, таким чином показати не тільки торгівельно-економічні, соціальні, культурні відносини нашої держави з країнами Європейського Союзу, а й демонструвати тісні міжмовні та наукові контакти, які впливають на мовлення, формування назв на позначення особи та інші елементи діалектології.

На основі дослідження апелювативних іменників на позначення особи у говірках Закарпаття вдалося створити 12 карт, на яких представлено лексико-словотвірні особливості. За браком друкованої площі для прикладу подаємо лише 4 карти (**Карта № 33. Косар**; **Карта 35. Мельник**; **Карта 37. Пастух** (загальна назва); **Карта 38. Поганий робітник**). Нумерацію карт зберігаємо таку ж, як і в нашому атласі:

На картах нанесені протиставлення за словотворчими засобами. Однакові кореневі морфеми з різними суфіксами показані спільними фігурами (коло, квадрат, трикутник тощо), а різні суфікси в таких основах зображені за допомогою заливок. Зірочкою зображені поодинокі назви переважно з різними коренями.

Творення назв осіб у говірках Закарпаття тісно пов'язане з процесом суспільної комунікації, адже люди, спілкуючись між собою, характеризували один одного, описували, асоціювали з конкретними предметами та реаліями, а вже згодом закріплювалися різні способи творення назв осіб. Переважає суфіксальний спосіб творення нових назв. Суфіксів, які брали участь у творенні назв осіб жіночого роду, значно менше, але майже всі вони високопродуктивні та продуктивні, тоді як суфіксів, що утворюють назви осіб чоловічого роду, більше, але переважають продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні суфікси. Набір суфіксів для творення цих назв майже не відрізняється від суфіксів, які

наявні в інших діалектах та літературній мові, відмінності полягають у їхній продуктивності та функціональному навантаженні. Отже, категорія назв осіб в українській діалектологічній науці динамічна і строката, яка може утворюватися від субстантивних, дієслівних та прикметникових основ за допомогою багатьох суфіксів різної продуктивності.

1.4. Діалектна фраземіка як репрезентант особливостей мовлення закарпатців (Наталія Венжинович, Марія Яцьків)

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою подальшого опрацювання проблем діалектної фразеології, яка є важливим складником мовної картини світу, а також недостатньою розробкою в українському мовознавстві питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання, посиленням в україністиці інтересу до діалектної (ареальної) фразеології української мови, відсутністю ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню художньої мови зазначених закарпатоукраїнських прозаїків. Саме діалектна фразеологія найкраще відтворює суспільний досвід, звичаї, обряди, комунікативні особливості менталітету мовців, які проживають на тій чи іншій території.

Ставимо за мету зафіксувати зазначені мовні одиниці і з'ясувати їх місце і роль у процесі комунікації на прикладі мовлення літературних героїв у творчості Дмитра Кешелі, знаного сучасного закарпатоукраїнського письменника.

Для аналізу фразем була розроблена спеціальна методика. Відібраний фактичний матеріал опрацьовано за допомогою описового методу для виділення тематичних груп фразеологізмів. Метод контекстуального аналізу використано для з'ясування функціональних і стилістичних

можливостей фразем у прозових творах Дмитра Кешелі. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Для уточнення семантики фразем використано метод компонентного аналізу. Домінують спільні та індивідуальні ознаки функціонування фразеологізмів у художніх творах встановлено за допомогою зіставного методу. Для встановлення частотності вживання фразеологічних одиниць застосовано кількісні підрахунки.

Фраземи, зафіксовані в художніх творах, мають яскраве експресивно-емоційне та оцінне забарвлення, вони надають тексту образності. Вони виразно та влучно характеризують ознаки, дії, які можна застосувати до багатьох конкретних фактів мовлення. Мовний стиль творів – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменників.

У процесі дослідження з'ясовано, що мовлення персонажів у творах густо насичене фраземами. Д. Кешеля, описуючи життя і побут закарпатців, їх місце у суспільстві, міжособистісні стосунки, риси характеру, поведінку, вид діяльності, використовує фраземи різних тематичних груп та різної структури. Його майстерність виявляється як у відборі фразем, оновленні й розширенні фраземних контекстів і зв'язків, у влучному відчутті семантико-стилістичних особливостей традиційних фразем, так і у створенні нових авторських художніх одиниць, які становлять основну рису їхнього ідіостилу та поповнюють фразеологічний склад діалектної та української літературної мови. Д. Кешеля вдало трансформувал стійкі сполучення, органічно вплітаючи в них особливості рідного їм говору. Характеризуючи персонажів чи їхній стан, майстер художнього слова часто використовує компаративні фраземи, вживання яких допомогло йому відтворити колорит рідного краю, розкрити характери, позитивні та негативні вчинки героїв, фізичний та емоційний стан персонажів, яскраво та оригінально відобразити їхнє живе мовлення.

Фразеологія як мовознавча наука вже виробила достатньо чіткі теоретичні позиції. У межах фразеології як науки виокремлено такі основні напрямки: діалектна, порівняльна, зіставна, історична фразеологія; фразеотворення; фразеографія; граматична, семантична, стилістична характеристика фразеологізмів тощо. У сучасному мовознавстві в усіх цих галузях ведуться активні дослідження.

Діалектна фразеологічна одиниця – це відносно цілісне словосполучення (іменного, ад'єктивного, дієслівного, адвербіального типу) зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією. До діалектних фразеологічних одиниць можна зарахувати: фразеологічні одиниці – терміни певного діалекту; фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові; фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм компонентним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але відрізняються від них змістом; тавтологічні фразеологічні одиниці; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці; фразеологічні одиниці, в яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу.

М. Демський зазначає: «Фраземи, принаймні наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, а лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно» [Демський 1994б, с. 8].

Діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки науковим дослідженням Б. Ларіна, І. Матвіяса, С. Бевзенка. У 1959 році у програмній доповіді «Про народну фразеологію» Б. Ларін окреслив місце діалектної фразеології у системі наук, точ-

но визначив внутрішньо-семантичну сутність фразеологізмів, виокремивши актуальні завдання щодо вивчення народної фразеології у вузькому значенні, тобто діалектної фразеології – частини національної мови, яка «і створюється, і живе в мові народних мас»: розмежування діалектної та літературної фразеології, створення обласних словників, необхідність тривалих і вмілих пошуків та записів фразеологічного матеріалу «з усієї території поширення української мови» [Ларін 1959, с. 35].

Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади вивчення діалектних фразеологічних одиниць, їх методологічна основа, система наукових понять і термінів. За останні десятиліття українська діалектна фразеологія досягла значних успіхів у зборі, фіксації й аналізі фразеологічного фонду української національної мови, почала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані із збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Важливий фразеологічний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики: В. Ужченка, Д. Ужченка [Ужченко В. Ужченко Д. 2005], Г. Доброльожа [Доброльожа 2010]; З. Мацюк [Мацюк 2013; 2020]; Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк [Словник 2017]; М. Голянич [Голянич 2018] й В. Грещука [Грещук 2019], які фіксують стан фразеологічних систем українських говірок на сучасному зрізі.

У другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття з'являється значна кількість наукових праць, у яких розглянуто теоретичні і практичні питання діалектної фразеології. Зокрема, це публікації Н. Бабич [Бабич 1972а, 1972б, 1978], М. Демського [Демський 1972; 1978; 1983; 1994а; 1994б; 2019], Ю. Прадіда [Прадід 1992], В. Ужченка та Д. Ужченка [Ужченко В. Ужченко Д. 2005], М. Якіма [1983; 2002] та інших дослідників.

Новим етапом вивчення діалектної фразеології (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) стала поява дисертаційних дослі-

джень із описом окремих говорів: карпатських (В. Лавер) [Лавер 1992], східностепових (Т. Грица) [Грица 1996], поліських (Г. Доброльожа) [Доброльожа 1997], лемківських (Г. Ступінська) [Ступінська 2000], західноподільських (Н. Коваленко) [Коваленко 2001] тощо.

За останні роки збільшилась кількість діалектних фразеографічних праць. Опубліковано словники гуцульських, бойківських, буковинських, наддністрянських говірок. Окрім цього, з'явилися й такі фразеографічні джерела, що репрезентують лише частину ареалу. Різні за ареалом, обсягом, широтою та деталізацією опису, усі вони об'єднуються прагненням авторів вичерпно й точно паспортизувати, семантизувати й схарактеризувати фразеологічні одиниці обраного діалектного простору.

Нині опубліковано праці, в яких розглянуто теоретичні питання української діалектної фразеології, що висвітлюють у різних аспектах і напрямках: ономаціологічному аспекті (А. Івченко); дериваційній базі діалектної фраземіки (М. Демський, Р. Міняйло, Г. Ступінська); активних мовних процесів межах окремого діалектного масиву (І. Мілева, Р. Міняйло, Н. Романюк, В. Пачева); структурно-семантичному моделюванні говіркових фразеологізмів (Т. Грица, А. Івченко, Н. Коваленко, М. Олійник, О. Плетнева, В. Ужченко); системному відношенні в ареальній фразеології (Н. Бабич, В. Лавер, І. Матвіяс, М. Олійник); тематичному аналізі окремих ареальних фразеологічних одиниць (К. Глуховцева, В. Дроботенко, Н. Клименко, В. Леснова, І. Магрицька); дослідженні ідеографічної класифікації фразеологічного матеріалу (Г. Доброльожа, Т. Грица, Н. Коваленко, М. Олійник, Ю. Прадід); вивченні культурологічних засад говіркової фразеології (М. Бігусяк, О. Дехтярьова, А. Івченко, І. Магрицька, Л. Мельник, І. Мілева, Н. Пуряєва, Д. Ужченко); встановленні культурно-національного компонента ареальних фразеологічних одиниць (Л. Мельник, Р. Міняйло, Є. Отін). Окремо зосереджено увагу на розмежу-

ванні фразеологізмів національної, літературної і діалектної макросистем, що здійснили І. Матвіяс, Б. Ларін та ін.

У низці досліджень із діалектної фразеології зроблено спроби визначити поняття діалектної фразеології, розмежувати фразеологізми національної, літературної та діалектної мовних систем. Досі немає загальноприйнятого визначення і єдиного розуміння поняття *діалектна фразеологічна одиниця*. У сучасній лінгвістиці немає одностайності щодо визначення поняття *діалектна фразеологія*. Мовознавці паралельно використовують терміни *народна фразеологія*, *ареальна фразеологія*, *говіркова фразеологія*, *фраземіка діалекту*, *діалектна фраземіка*.

І. Матвіяс основним критерієм відокремлення фразеологізмів національної мови від фразеологізмів літературної мови запропонував уважати письмову фіксацію в літературних творах, стверджуючи, що «народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою та іншими жанрами літератури, вивчаються разом із книжними як складова частина фразеології літературної мови. Не зафіксовані в літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об'єктом діалектології» [Матвіяс 1972, с. 147–148].

В. Лавер зазначає, що діалектну фразеологію творить сукупність фразеологізмів окремих наріч, говорів, говірок. Об'єктом вивчення діалектної фразеології, на думку мовознавця, є фразема, що має територіально обмежене поширення, тобто мовна одиниця, яка виникла і функціонує в конкретному діалекті. Учений формує своє визначення *діалектної фразеологічної одиниці* та зазначає, що терміни *діалектна фраземіка*, *діалектна фразема* неправильно змішувати з поняттям *народна мудрість* і *народна фраземіка*, так само, як не можна ототожнювати термін *діалектна фразема* з поняттями *прислів'я*, *приказка*, *приповідка* тощо. В. Лавер у своєму науковому дослідженні виокремив два основні типи діалектних фразеологізмів: утворені на базі локальної внутрішньої форми, яких немає в літератур-

ній мові; ті, що мають тільки локальні способи вираження, але наявні в інших говорах та літературній мові [Лавер 1992].

Л. Скрипник для позначення специфічного різновиду фразеологізму загальнонародної мови, який уживається в різножанрових усних народних творах, використовує термін *фольклорна фразема* [Скрипник 1973, с. 58–65].

Нині на позначення фразеологізмів, що функціонують у певному діалекті, вживають терміни *фразеологія діалекту* та *діалектна фразеологія*. Хоч ці поняття в наукових розвідках окреслюють здебільшого різні мовні факти, проте доволі часто ці терміни ототожнюють. Поняття *фразеологія діалекту* значно ширше, ніж *діалектна фразеологія*, оскільки до фразеології діалекту належать усі фразеологічні одиниці, які функціонують у мовленні діалектоносіїв [Коваленко 2001]. Значна частина мовознавців, маючи на увазі фразеологію діалекту, називають її діалектною фразеологією, що зумовлює сплутування цих понять, хоча перше поняття значно ширше від другого, оскільки містить власне діалектні фразеологічні одиниці й загальноновживані літературні фразеологізми.

М. Алефіренко виокремлює фразеологічні варіанти та називає їх тими видозмінами фразем, які характеризуються відносною тотожністю фразеологічних значень й етимологічних образів, розрізняються окремими компонентами, що надає їм певної стилістично-експресивної забарвленості. Варіанти фразеологізмів слід відрізнити від фразеологічних синонімів зі спільними лексичними компонентами, такі фразеологічні одиниці виражають близькі фразеологічні значення, однак їх внутрішні форми, етимологічні образи й експресивно-стилістичні властивості не збігаються [Алефіренко 2007, с. 802]. Саме ці дефініції і розмежування мають безпосереднє відношення до визначення поняття «діалектна фразеологія». Зазначене поняття охоплює фразеологізми, що виступають у мові, як єдині, не-

подільні й цілісні за значенням, функціонування яких обмежується лише певною територією.

В. Ужченко, на нашу думку, найбільш влучно вважає термін *ареальна фразеологічна одиниця*. До кола ареальної (діалектної) фразеології вчений відносить фразеологічні одиниці: які не фіксуються лексико- і фразеографічними працями літературної мови; які відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологічних одиниць семантичною структурою чи формальними ознаками (фразеологічні одиниці з діалектними словами; фразеологічні одиниці, які компонентним складом відрізняються від нормативних; фразеологічні одиниці з іншою порівняно з літературними фразеологічними одиницями семантикою); мікрофразеологізми, тобто вирази, які вербалізують мікролокальні реалії [Ужченко 2003].

Виокремлюємо студії Н. Москаленко [Москаленко 1977], С. Бевзенка [Бевзенко 1974], Н. Бабич [Бабич 1970–1971], які стали підґрунтям для подальших досліджень у напрямку вивчення діалектної фразеології.

В. Чабаненко стверджує, що «місцеві фразеологізми органічно входять до системи експресивних засобів діалектного мовлення і є вдячним матеріалом для дослідження соціолінгвістичних та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності, для дослідження естетичної, емотивної та волюнтативної функції живого народного мовлення, для дослідження стильової диференціації цього мовлення» [Чабаненко 1978, с. 105].

Серед наукових розвідок, що фіксують фразеологічний склад діалектних систем у ХХ столітті, важливо згадати працю А. Івченка «Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія» [Івченко 1999], в якій автор досліджує фразеологію українських народних говорів, зібрану впродовж XVIII – ХХ ст. Наукова студія є синтетичним та узагальнювальним дослідженням української народної фразеології як цілісної системи, у якому об'єднано опис

ономазіологічних процесів найпродуктивніших семантичних груп із метою виявлення закономірностей фразеотворення на рівні структурно-семантичних моделей.

Надзвичайно цікавим складником фразеологічної картини світу є вислови на позначення лайливих слів, прокльонів, іронії, які ще не були предметом спеціального наукового вивчення. Простежимо їх уживання та роль у комунікативному аспекті на матеріалі художніх творів Дмитра Кешелі. Представляємо найбільш репрезентативні з них.

Бодай мороз тебе спалив – 'лайливий вислів для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення когось чи чогось'. У тексті: «Тітка, зачувши, як серед ночі вуйко розквітує терен, сердито спльовувала з ліжка і мовила про себе: –А бодай мороз тебе спалив із тим терном» [Кешеля 1982, с. 13–14].

Борсук килавий – 'образлива назва на позначення людини, незадоволеної, обуреної ким-небудь'. У тексті: «– Слухай, борсуку килавий, тобі не один мінден, куди тебе нечистий носить – по курвах чи по корчмах: главное што би гроші за стихотвореніє платили, – постукала повчально баба Соломона по чолу» [Кешеля 2012, с. 358].

Власть, як псяча масть – 'лайливий вислів, який виражає негативне ставлення до влади'. У тексті: «– Неборе, всяка власть, як псяча масть: кілька не масти, а воно усе смердить, – відповіла стомлено баба» [Кешеля 2012, с. 381].

Вонячий руський цап – 'образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення кимось'. У тексті: «Світ одразу померк у свідомості Фіскарощки: Танкістку, її найдорожчу в світі подругу-цімборашку, її сей вонячий руський цап хоче на шашлик?!» [Кешеля 2012, с. 66].

Вошливець короставий – 'лайливі слова, виражені ким-небудь до когось у формі образи'. У тексті: «– Ти, вошливцю короставий, чого лупаєш на мене своїми банькатими очима? – вибухає з грудей Солов'їхи» [Кешеля 1985, с. 227].

Гарнія язиката – ‘образлива назва на позначення балакучої людини’. У тексті: «- Щезни ти сама, *гарнійо язиката!* – рывкнув Соломон, не одриваючись от лічби» [Кешеля 2012, с. 148].

Гнида килава – ‘образлива назва на позначення недостойної за її вчинками людини’. У тексті: «- А сесе чому, *гнидо килава!* – вилупила очі Фіскарешка» [Кешеля 2012, с. 90].

Гонили би вас п’яні мацури – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу, лайливий вислів, який виражає сильне невдоволення щодо когось’. У тексті: «- *Гонили би вас п’яні мацури*, кілька раз я вас предупреджав: лишайтесь ви ся тої паленьки, – лютів голова сільради» [Кешеля 2012, с. 215].

Гонили би його татари – ‘лайливий вислів, який виражає засудження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «- А сесе што щи за еден руський комунішта, *гонили би його татари!*» [Кешеля 2012, с. 22]

Гонили би тя мацури по Палестині – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. Власне авторський фразеологізм побудований на народнорозмовній мові закарпатського говору. Наприклад: «- Який ти у мене розумний, а який шіковний, *гонили би тя мацури по Палестині*, – здивовано сплюнув пан Фийса, так і не оцінивши мої труди по наведенню лиску на біціглях» [Кешеля 2012, с. 29].

Гута би вас заморила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Баба йде, гордо піднявши голову, наче її щойно коронували на англійську королеву, і замість вітання з висока рече: – Задурно робите!.. за дурно робите!.. – Правду маєте!.. правду маєте, *гута би вас заморила!* – дружно відповідають їй палестинські колгоспники» [Кешеля 2012, с. 234].

Гута би го забила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Сказувався ми на руд, та і я читала єдним оком у новинці, што муй старий

килавіць натерхав цілий віз нечисти на мене, то єсть, написав посланіє і відправив аж до Вас, Як того до ня дійшло, мало ня чорт не трафив. *Гута би го забила*, старого лотроша!» [Кешеля 1993, с. 10].

Гута би ї вбила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Чи ліпше би упувисти – насукачила, *гута би ї вбила!*» [Кешеля 1993, с. 23].

Гуту їм червену – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «- Но та якшто такий розумний, то погримайте’ го в’єдно із своїми вождями... *гуту їм червену!*» [Кешеля 2012, с. 23].

До фрасової каріки – ‘лайливий вислів, який не вважається непристойним, зовсім забути про щось’. Фрасова каріка – ‘чортове колесо’. У тексті: «Забув я, до *фрасової каріки*, за свій екзамен, про своє осяче походження, про панів Фийсу, Годю і всяку іншу мару» [Кешеля 2012, с. 41].

Дуплавий каралабе – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені’. У тексті: «- Ах ти, *дуплавий каралабе*, ти посмів на дитину руку підняти?! – вмить підскочила баба і втяла діда віником по потилиці» [Кешеля 2012, с. 306].

З’їли би їх воші – ‘лайливий вислів, який виражає засудження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «А што... А што, ті...*з’їли би їх воші!*... баба із дідом... не казали, што ниськи тобі до школи не треба...» [Кешеля 2012, с. 47].

Закляття би їм – ‘лайливий вислів, прокляття, яке виражає засудження кого небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «А коли зрідка зітхала перед портретами Малюноква, Кагановича, оглядалася на Міклоша Гордія й сердито гаркала: «Не сверли ня своїми пулькатиими очима, бо то й ти винен, што они, *закляття би їм*, – туйки...»» [Кешеля 2012, с. 12].

Злий сірукантош – ‘образлива назва на позначення злої людини’. У тексті: «- Он ваш Митро... то є *злий сірукантош*»

тош! – вчитель войовниче тикнув у мене пальцем» [Кешеля 2012, с. 21].

Злодій короставий – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої незадоволені, обурені’. У тексті: «– Ти що собі дозволяєш, *злودیю короставий?*! – нарешті, задихаючись, видавив із себе пан Фийса» [Кешеля 2012, с. 17].

Ідеш ти, плянтьо, до фрасової каріки! – ‘лайливий вислів, який не вважається непристойним, відправити кого-небудь десь дуже далеко’. У тексті: «*Ідеш ти, плянтьо, до фрасової каріки!*» – гиркнула я (Фіскароршка) [Кешеля 2012, с. 170].

Ідїть до фрасової каріки – лайливий вислів, який не вважається непристойним – ‘відправити кого-небудь десь дуже далеко’. У тексті: «– *Ідїть* ви, бабо, *до фрасової каріки*, розтанув Сусанін і кутками губ усміхнувся» [Кешеля 2012, с. 437].

Їжака йому в рот, матір’му душу – ‘лайливий вислів, який виражає велике обурення кимсь’. У тексті: «– *Їжака йому в рот, матір’му душу!* – кисло кривлюся я» [Кешеля 2012, с. 12].

Йдїть, до мари – ‘лихослів’я, яким накликають на когось смерть, уживається для побажання комусь смерті’. У тексті: «– Та *йдїть*, ви Марьо, *до мари!* – сахнулаь перелякано Пірошка» [Кешеля 2012, с. 354].

Кисла свербигуско – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявляють незадоволення, обурення’. У тексті: «– Та ти, *кисла свербигуско*, хочеш уповісти, же я цап?!» [Кешеля 2012, с. 60].

Китайський шуль – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявляють незадоволення, обурення’. У тексті: «– Фена би’ тя взяла, *китайський шулю!* – раптом рывкнув над вухом Фийса. – Ти што робиш туйки, гунцуте-вілагу?» [Кешеля 2012, с. 28].

Козляча борода – ‘лайливі слова, виражені кимось до когось у формі образи’. «– Та ти ще, *козляча борода*, стоїш.

Ану геть від мого двору! – хапає перший-ліпший дрючок Солов’їха і вибігає на вулицю» [Кешеля 1985, с. 227].

Криволабий чорт – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявлено незадоволення, обурення’. У тексті: «– Ти што злословиш, *криволабий чорте*, гути ти червену, – лускає мене по потилиці баба» [Кешеля 2012, с. 12].

Кровопиский Сусаніне – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявлене незадоволення, обурення кимось’. У тексті: «– Най ваш міністр гуси йде пасти! А не з’їв би ти песьої солонини і запив молоком жабиної цицьки, *кровопиский Сусаніне?* – ніяк не могла вгамувати своєї гнівачки баба Фіскароршка. – видите усі людські копильці святі, лем наша дитина їм сліпак на очах!» [Кешеля 2012, с. 96].

Курвокутьобештія – ‘образлива назва на позначення людини, діями якої виявлене незадоволення, обурення’. У тексті: «– Ще лем не хватало, авби я на «ви» казала тій *курвокутьобештії!* – підняла догори кулака Фіскароршка, – грозячи у бік Гатьошчиного обійстя» [Кешеля 2012, с. 181].

Лепавий ковдуш – ‘образлива назва на позначення нечесної, брехливої людини’. У тексті: «– Мамо, ви менше слухайте *лепавого ковдуша*, – грізно глянула тітка на мого нянька» [Кешеля 2012, с. 360].

Либухурю килавий – ‘образлива назва на позначення людини-ледаря’. У тексті: «– Де твоє поле, *либухурю килавий?*! – схопили пан Фийса мене за вухо і, крутячи його, злоратно продовжували. – Но та де твоє поле?! Ану ж покажи, де твоє поле?!» [Кешеля 2012, с. 185].

Льондра коростава – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої незадоволені’. У тексті: «– Ти *льондро коростава*, уже мені гріб сушиш!? – заверецала Гітлерка, – живою хочеш мене у землю!» [Кешеля 2012, с. 105].

Малий збісняк – ‘образлива назва для дитини-бешкетника, вчинками, діями якого незадоволені’. У тексті: «– А...

се ти, *малий збіснюку?* – вмить подобрішали й розцвіли причаєною любов'ю очі діда, уздрівши мене» [Кешеля 2012, с. 21].

Малий луціпер – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені’. У тексті: «– Пребачте, пане учителю, коли говорить таку дурницю наш *малий луціпер*, то все розумію! Але хто вам, розумному чоловікови, таке сказав, же тварь Божа – чоловік – проісходить від мальфи?» [Кешеля 2012, с. 22].

Мальфун таркастий – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені. У тексті: «А тебе, *мальфуне таркастий*, яка нечиста сила принесла? – простогнав учитель, цорконячи зубами» [Кешеля 2012, с. 46].

Марішку їм зелену – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «– Потім замикала вождів на колодицю, ставала перед іконою Спасителя й каялася: «Но та пак што маву робити, Божіньку?... Наслав'ись їх на нашу бідацьку голову, та мушу їх, *марішку їм зелену*, якось задобрювати, аби ще більшої біди не начинили» [Кешеля 2012, с. 12].

Матір вам душу – ‘лайливий вислів, який виражає за судження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «– *Матір вам душу*, вставайте, бо вас фрас возьме! – почав трусити сплячими голуб'ятами Гельс» [Кешеля 2012, с. 237].

Мінден би'го побив – ‘лайливий вислів, виражає незадоволення ким, чим-небудь’. (Мінден – місто у Німеччині) У тексті: «*Мінден би'го побив!* За моїм старим фертіком усковчив, як пуджало, Дюрько Пушкашчин і нараз уряхував, ош Цільо із своїх неповних п'ятдесят років мав усідіти уже 150 у темниці, а він сидить спокійно дома на гузиці» [Кешеля 1993, с. 58].

Мухомор тринькавий – ‘образлива назва на позначення недостойної людини, вчинками якої незадоволені, обурені’. У тексті: «– Слухай, ти, пердуне недоношений, хто тобі

дав право на мою невісту писок одтворяти! Та ти, *мухомор тринькавий*, недостоїн не те, што її сліди цілувати, а даже, аби тобі у ринтавий писок плюнула!» [Кешеля 2012, с. 273].

Най'го Телігова паморока забирає – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «Тут вуйко довго тягнув, шукаючи подальших слів, а потім, махнувши рукою, в серцях випалював: – *Най'го Телігова паморока забирає*» [Кешеля 1982, с. 13].

Недорослий мухомор – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені її поведінкою’. У тексті: «– О, світило би тобі сонічко із потилиці, *недорослий мухоморе!*» [Кешеля 2012, с. 252].

Но гута би вбила того москаля – ‘лихослів'я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «*Но гута би вбила того москаля*, ще й дівку по гузиці не попле-скав, а вже просить за неї у придане лази!» – ледь не зайнявся від гніву синім полум'ям Наполійон» [Кешеля 2012, с. 139].

Овійос его у феню – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «Вислів «*овійос его у феню*» був найсмачнішою родзинкою у мові Пуцлика» [Кешеля 2012, с. 271].

Оракул ти хренов – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення ким-небудь’. У тексті: «– Слушай, *оракул ти хренов!* Счас как вмажу, міліони созвездій так посиплються із глаз, што ти сам сразу станеш раком! – гаркнув безпекаш і, обернувшись до підопічних, наказав» [Кешеля 2012, с. 372].

Осел мантафунський – ‘образлива назва на позначення недалекої розумом людини’. У тексті: «– Се *осел мантафунський!* – крикнув пан Фийса» [Кешеля, Збийвіч, С. 32]; «– А в школі у мене зовсім інакша фамилія – *осел мантафунський*» [Кешеля 2012, с. 39].

Осел рогатий – ‘образлива назва на позначення недалекої, неосвіченої людини’. У тексті: «– Мамо, *осел рогатий* уже встав, марішку'му зелену? – гукає із сіней батько»

[Кешеля 2012, с. 10]; «– Слухай, *осле рогатий*, тко то тобі таке дурное сказав?» [с. 22]; «– А-а-а, та то усі знають! – мовив гордо. – Я. – від *осла рогатого*: инак дома мене і не називають – лем ослом рогатим» [Кешеля 2012, с. 39].

Остолопе повчанський – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої обурені, незадоволені’. У тексті: «– О, мамко мармаладові, *остолопе повчанський*, так ненавиджу тебе, як свої гріхи! – скреготнула баба зубами» [Кешеля 2012, с. 358].

Пекельний кочегар – ‘образлива назва на позначення людини, яка характеризує її як злу, підступну, нестерпну’. У тексті: «...Сигіняшна Кутузувка, здивовано, але терпеливо слухала-слухала, перелякано кліпаючи єдиним оком, а потім бочковим голосом прогуділа: – Та ви, Марько, ліпше позирайте на свого *пекельного кочегара*, першого помочника люцифера! – і тикнула пальцем мені прямо в чоло. – Хіба він ліпший за моїх?» [Кешеля, 2012, с. 112].

Перекривило би тобі писок на потилицю – ‘лайливий вислів, який виражає засудження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «– Йой, *перекривило би тобі писок на потилицю*, – тихо побажав батько невідомо кому – мені чи Гебельсу» [Кешеля 2012, с. 248].

Побили би тебе ясні громики – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «А *побили би тебе ясні громики!* – аж заїкнувся від злості дід» [Кешеля 2012, с. 60].

Пси би тя гонили, здохляку – ‘лайливий вислів, який виражає велике обурення кимось та погрозливий тон’. У тексті: «– *Пси би тя гонили, здохляку!* – кричить за мною нянько, – лиш прийди’ми домів! Я тя на воротах повішу, абись ворони і мачки лякав» [Кешеля 2012, с. 13].

Ринтавий мухомор – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені’. У тексті: «І якщо би була велика біда, він дасть справку, що ваш Митрик хворий на голову – і може пронести, айбо коли *ринтавий мухомор*

уже і вас втягнув у політику, то вже нияка сила не одміє вашу фамилію» [Кешеля 2012, с. 54–55].

Рогатий осел – ‘образлива назва на позначення людини, діями якої обурюються’. У тексті: «– Якшто ви рахуете, що цей *рогатий осел* – великий подарок небес, то ним треба ділитись чесно із ближніми...» [Кешеля 2012, с.435].

Сатана рогата – ‘образлива назва на позначення злої людини’. У тексті: «– Де *сатана рогата*?! – запитав Гебельс» [Кешеля 2012, с. 416].

Свинопас короставий – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої обурені’. У тексті: «– Та ти, *свинопасе короставий*, через того жилавого лисака підняв на мого Мішка руку?! – заверещала баба Фіскароршка і, притьмом підскочивши на стілець, вгостила стрийка пляшкою по тім’ю» [Кешеля 2012, с. 85].

Скисли би, як крумплі підбивані – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу, лайливий вислів, який виражає сильне невдоволення щодо когось’. У тексті: «– Бідна наша земля закарпатська, але, видати, дуже смачна, бо ріжуть її пани всю історію, ріжуть, ріжуть скибочками і ніяк не наситяться, *скисли би, як крумплі підбивані...*» [Кешеля 2012, с. 337].

Скотина невчена – ‘образливий вислів про неосвічену людину’. У тексті: «Та ци знаєш, што пан Фийса був першим цімбором Мікловша Гортія, а його покійний нянько, розказували, най будуть прощені, мої мамка, пив на брудершафт із самим Ференцом Йовжком. *Скотина ти невчена!*» [Кешеля 2012, с. 12].

Старий моримух – ‘образлива назва на позначення старшої брехливої людини’. У тексті: «– Бреше, *старий моримух!* – заверещала кума Гітлерка» [Кешеля 2012, с. 379].

Тидра коростава – ‘образлива назва на позначення зневаги до неохайної людини’. У тексті: «– Тидра! Тидра! *Тидра коростава!* – крикнула услід Фіскароршка» [Кешеля 2012, с. 181].

Торомбаньо нечесана – ‘образлива назва на позначення неохайної жінки’. У тексті: «– Слухай, *торомбаньо нечесана*, я здуру тебе случайно цмокнув, то мусів іти яйця красти, аби відкупитись» [Кешеля 2012, с. 414].

Тумануватий либухурь – ‘образлива назва на позначення дитини, яка не мала розумових здібностей’. У тексті: «Баба Фіскарощка, яка привела тоді до школи свого *тумануватого либухуря*, тобто мого майбутнього нянька – через багато літ так згадувала про свої перші враження від зустрічі із майбутньою невісткою і моєю мамкою...» [Кешеля 2012, с. 199].

Фрас тя най возьме – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптово) смерть’. У тексті: «Особисто можу підтвердити тільки одне: в образі руського капітана сов’єтська власть принесла всім моїм родакам віру у те, що можливості людського організму невичерпні – можеш пити до безкінечності і *фрас тя не возьме!*» [Кешеля 2012, с. 142].

Фуфлавець недорікий – ‘образлива назва на позначення недалекої людини’. У тексті: «– Ти, *фуфлавицю недорікий*, поцілуй’ня!» [Кешеля 2012, с. 273].

Чорте килавий – ‘образливий вислів про когось недолугого’. У тексті: «– Прийдемо домів, *чорте килавий*, то я тобі такого добра напоказую доста...» [Кешеля 1993, с. 51].

Шарія кривоока – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення ким-небудь’. У тексті: «– Птфу, закляття би їй, – сплюнула Фіскарощка. – Так ня *шарія кривоока* поцілувала, якби онучу понюхала» [Кешеля 2012, с. 218].

Язык на вуха натягнути – ‘погрози людині, яка занадто балакуча, або сказала щось зайве’. У тексті: «Я їй рот на потилицю укривлю, а *язык на вуха натягну!*» [Кешеля 1993, с. 52].

Аргентинські цімборове – ‘іронічна назва друзів-односельців, людей, які живуть в одному селі і мають дружні зв’язки’. У тексті: «– Видати, ваші великі цімборове, – показав вниз на село. – Може, палестинські кумове, може, й

аргентинські цімборове, а може, бразильські сватове...» [Кешеля 2012, с. 214].

Бонапарт мукачівського розливу – ‘іронічна назва на позначення людини, яка уявляє себе дуже вагомою в своєму місті’ (Наполеон І Бонапарт – французький державний діяч, полководець, перший консул Французької Республіки (1799–1804), імператор Франції (1804-1814, 1815)). <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BE%D0%BD> – cite_note-%D0%95%D0%86%D0%A3-7. У тексті: «В цей час *Бонапарт мукачівського розливу*, себто я, завершив епохальні труди по вивченню статевого і нестатевого розмноження рослин» [Кешеля 2012, с. 181–182].

Бразильські сватове – ‘іронічна назва кумів-односельців, людей, які живуть в одному селі і є кумами’. У тексті: «– Видати, ваші великі цімборове, – показав вниз на село. – Може, палестинські кумове, може, й аргентинські цімборове, а може, *бразильські сватове...*» [Кешеля 2012, с. 214].

Висипати мало половини од перегрузки розумом – ‘говорити щось несерйозне, невагоме, яке не має жодного значення’. У тексті: «– Не слухайте ви лем діда, пане вчителю, – у нього завжди у голові мусить *висипатися мало половини од перегрузки розумом*, – втрутилася рішуче Фіскарощка» [Кешеля 2012, с. 333].

Вічні революціонери – ‘псевдо-революціонери, які будують нове життя, лише розповідаючи про нього, крім балачок, ні на що більше не здатні’. У тексті: «Це – наші *вічні революціонери* і борці за щастя народне» [Кешеля 2012, с. 229].

Впасти з печі на голову – ‘іронічна характеристика когось, хто верзе бозна-що, ніби не сповна розуму’. У тексті: «Отже, повернувшись із школи, я одразу заявив: – Бабо, паніка вчителька сказали, авби ми привезли їй гріб! – Вона що – *впала із печі на голову?* – витріщила пупьки Фіскарощка» [Кешеля 2012, с. 103].

Гримати кістками – ‘рух, зміна положення тіла людини похилого віку (іронія, сарказм)’. У тексті: «Сяк-так пе-

рекусивши, я одразу взявся за науку, грізно попередивши Фіскаррошку: «Не *гримайте* своїми кістками і не мішайте мені вчитися!» Моя заява про науку настільки спантеличила бабу, що бідна одразу подумала: або вона сходить із розуму, або світ шалено мчить до загибелі» [Кешеля 2019, с. 176].

Зачим слово, то й готово – ‘як тільки сказати, відразу все буде зроблено’. У тексті: «– Щас... *Зачим слово, то й готово*, – радісно розвів руками дід» [Кешеля 2012, с. 349].

Копильці святі – ‘позашлюбні діти, яких з іронією характеризують морально чистими, благородними, бездоганними в житті, поведінці тощо’. У тексті: «А не з’їв би ти песьої солонини і запив молоком жабиної цицьки, кровопиский Сусаніне? – ніяк не могла вгамувати своєї гнівачки баба Фіскаррошка. – видите усі людські *копильці святі*, лем наша дитина їм сліпак на очах!» [Кешеля 2012, с. 96].

Марька кремова – ‘іронічна, улеслива назва на позначення жінки’. У тексті: «– А ти знаєш, *Марько кремова*, наш Митько має правду, – раптом мовив дід. Ми вже й так натруджені...» [Кешеля 2012, с. 91].

Новоспечена Мата Харі – ‘іронічне порівняння героїні твору з нідерландською екзотичною танцівницею, куртизанкою та однією з найвідоміших шпигунок Першої світової війни’. У тексті: «...Після арешту *новоспеченої Мата Харі*, себто шпигунки Фіскаррошки, великий дослідник комуністичної історії Соломон і Рембрандт місцевого посолу пан Фийса вельми зажурились, проте ненадовго» [Кешеля 2012, с. 373].

Поетичний шедевр власного посолу – ‘найвище досягнення у своїй псевдо-творчості’. У тексті: «– Колись продав бідні воші, То й мав файні гроші! А тепер ідеш на базар, як цариця, А відти – як куряча гузиця, – продекламувала її величності Едінбурзькій Фіскаррошка черговий *поетичний шедевр власного посолу*» [Кешеля 2012, с. 168].

Радость – як дощ на сухе сіно – ‘щось погане’. У тексті: «– Направду *радость* – як дощ на сухе сіно, – фиркнула Фіскаррошка. Ми вже й так натруджені» [Кешеля 2012, с. 419].

Рембрандт місцевого посолу – ‘іронічне порівняння героя художнього твору з відомим на весь світ нідерландським художником’. У тексті: «...Після арешту новоспеченої Мата Харі, себто шпигунки Фіскаррошки, великий дослідник комуністичної історії Соломон і *Рембрандт місцевого посолу* пан Фийса вельми зажурились, проте ненадовго» [Кешеля 2012, с. 373].

Сільські пуцвіріньки – ‘бідні сільські діти’. У тексті: «Мої ж колеги по науці, тобто *сільські пуцвіріньки* і босяки, сиділи по вуха за партами і теж собі, посморкуючи, тихо скиглили...» [Кешеля 2012, с. 35].

Славною роду, лем псячого ходу – ‘позначення належності особи за народженням до знатної соціальної групи та іронічне вираження характеристики особи за її поведінкою’. У тексті: «– Так, так, Марьо, ви дуже *славною роду, лем псячого ходу*, – підтверджував дід Наполійон». [Кешеля 2012, с. 61].

Соломонівський гатьош – ‘іронічна назва на позначення юного розумного хлопця. У тексті: «– Тпру-у-у., – потягнув няньо на себе віжки. – А ти, *соломонівський гатьоше*, што би хотів?» [Кешеля 2012, с. 15].

Фюрерки місцевого розливу – ‘псевдо-вожді’. У тексті: «А далі вервечкою чалапали позаду зо два десятки менш значимих партейних фюрерів і *фюрерок місцевого розливу*» [Кешеля 2012, с. 231].

Щира слов’янська душа (ірон.) – ‘підступна людина, яка не може бачити когось щасливішим за себе, яка робить все, аби зіпсувати комусь життя’. У тексті: «Проте від якоїсь *щирої слов’янської душі*, якій вічно мішає жити щастя ближнього, дуже швидко пішов на нас донос в органи: мовляв, найліпші вороги СРСР не за границями, а у вас під носом, на Небесі...» [Кешеля 2012, с. 213].

Отже, тематична група на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії у творах Дмитра Кешелі містить 130 одиниць. Фразеологізми здебільшого вживаються з метою

відтворення збудженого емоційного стану героя в момент мовлення. Більша частина прокльонів та лайливих висловів – це набір слів, зрозумілих у певному діалектному середовищі. Вони не лише відтворюють мовлення персонажів, але й надають йому місцевого закарпатського колориту. Також письменник у своїх творах використовує іронію, вона переважно ґрунтується на порівняннях та виконує стилістичну функцію. Здебільшого Д. Кешеля використовує іронію для експресивно-емоційної характеристики персонажів у процесі їх комунікації.

1.5. Репрезентація етнокультурної інформації в мікротопонімії басейну річки Ужа (Вероніка Баньої)

Топонімія, зберігаючи важливу інформацію про позалінгвальну дійсність, дає можливість створити певне уявлення про матеріальну й духовну культуру етносу. Як зауважує В. Лучик, «власні назви відрізняються від загальних насамперед специфікою своєї семантики, яка не має понятійного (узагальнювального) вираження. Значення онімів практично зводиться до основної інформації про той об'єкт, який вони називають. У цьому полягає їхня номінативна функція і цим зазвичай обмежується семантична структура власних назв. Але, як і загальні назви, вони здатні розвивати додаткову семантику, зокрема набувати конотативних значень, які нашаровуються на номінативну функцію» [Лучик 2015, с. 55]. Відповідні конотативні нашарування у власних назвах можуть бути результатом поступового осмислення людиною довкілля й формування цілісної картини світу. Принципи номінації географічних об'єктів – антропологічний, просторовий, внутрішній та ідеологічний – відображають особливості такого пошу-

ку. Наприклад, через антропологічний (визначальний і базовий) принцип людина декларує своє місце у світі, за допомогою внутрішнього та ідеологічного ідентифікує себе через опис та оцінку об'єктів довкілля. Світоглядні ж принципи членування та категоризації дійсності вербалізовані через просторовий принцип номінації. Як зауважує В. Котович, «просторові характеристики найглибше окреслено в мікротопонімах. Простір у таких онімах найбільш “автохтонний”, ословлений на рівні первісного народного сприйняття людиною довкілля» [Котович 2018, с. 88].

О. Снитко зауважує, що «найдавнішою характерною рисою мислення людини і саме тому найдавнішим засобом категоризації дійсності є принцип бінарності. Двоїстість знайшла яскраве відображення у міфології, релігійних ритуалах, побуті різних народів» [Снитко 2008, с.115]. На думку вченої, причиною появи дуалізму стала вимога порядку: «У дородовий період людина робить перші кроки щодо систематизації світу, вона поділяє хаос на верх та низ, на небо та землю, звертає увагу на існування дня та ночі. У родовому суспільстві свідомість людини вже відокремлює предмети зовнішнього світу від самої людини, суб'єкт та об'єкт, у центрі уваги опиняється земна людина (пор. протиставлення земного та потойбічного, свого та чужого)» [Снитко 2008, с.115–116].

Бінарні символічні класифікації, на думку А. Артюх, слугували базовими логічними структурами міфологічної доби. Вони є репрезентантами законів логічних трансформацій у міфологічних когнітивних моделях і принципів формування категорій. Змістоутворювальними ознаками, за допомогою яких диференціюється зміст, формуються світоглядні категорії, учена вважає такі, як *верх – низ, правий – лівий, старший – молодший* тощо. Відповідно первинна опозиція міфологічного світогляду має просторово-часовий характер, що впливає з апіорної структури, яка задає виміри простору-часу життя людини [Артюх 2010, с. 85–87]. Дослідниця

зауважує, що «міфологічний простір має тектонічний характер, тобто усвідомлюється не як тривимірний простір, у якому розташовані певні об'єкти, – усвідомлюються співвідношення між предметами, кожний з яких може стати точкою відліку в залежності від його значущості і задавати свою систему вимірів. Співвідношення між предметами зумовлені їхніми якісними відмінностями Таке усвідомлення простору зумовлює його багатовимірність, оскільки уявлення про тривимірність простору визначається абстрагуванням єдиної, безвідносної системи відліку» [Артюх 2010, с. 86].

Структуризація й категоризація географічних об'єктів за принципом дуалістичного сприйняття характерна для будь-якої топонімної системи. Засобом формування системних відношень між онімними одиницями (відповідно важливим чинником формування топонімної системи) слугують структурно-семантичні характеристики базових апелятивів. Пари, що становлять бінарні опозиції, є важливою ознакою системної організації будь-якого топонімічного регіону.

Крім того, просторова, часова, квалітативна й квантитативна категоризація дійсності є важливим засобом успішної комунікації, оскільки людина у процесі побудови чіткої системи локальних характеристик географічного об'єкта через бінарність деталізує уявлення про навколишні топооб'єкти, розчленовує їх. Традиційно це відбувається внаслідок практичного освоєння прилеглих територій, які вже мають власні назви (наприклад, на певному етапі функціонування назва урочища *Пшенишн'анки* (Новоселиця) зазнала трансформації через додавання біномів: *Нижн'і Пшенишн'анки*, *В'ишн'і Пшенишн'анки*). Топоніми, пов'язані опозиційними відношеннями, Н. Шарманова поділяє на три групи: 1) назви, у яких семантику базових апелятивів мовці усвідомлюють як відображення реального стану; 2) оніми, у яких семантику базових апелятивів мовці усвідомлюють як факт минулого; 3) топоніми, у яких семанти-

ку базових апелятивів мовці взагалі не усвідомлюють. Трапляється, що семантику базових апелятивів сприймають у зміненому розумінні. Відповідно назви, що містять бінарні атрибутиви, репрезентують не лише просторовий, часовий код культури, але й духовний, що «акумулює цінності», які становлять основу «світоглядної оцінки – позитивної чи негативної, що знаходить відображення на рівні щоденного вжитку стереотипних мовних одиниць» [Шарманова 2015, с.136].

Методика дослідження визначається його метою. Ґрунтується на таких загальнонаукових методах, як спостереження й індукція. З лінгвістичних методів використано описовий (для інвентаризації, систематизації аналізованих одиниць, окреслення особливостей етнокультурних складників, репрезентованих у мікротопоніміконі) та метод етнолінгвістичного аналізу (для встановлення зв'язку мікротопонімів, особливостей їхнього функціонування з духовною й матеріальною культурою, мисленням носіїв говірок).

Отже, мета нашого дослідження – здійснити етнолінгвістичний аналіз мікротопонімів басейну річки Ужа (Великоберезнянський, Перечинський, частково Ужгородський райони Закарпатської області). Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати особливості семантичної структури атрибутивів-опозитивів у складі закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа, визначити семантичні трансформації базових назв, з'ясувати ймовірні мотиви номінації й відповідно національно-культурне забарвлення аналізованих атрибутивів. На думку О. Березович, «етнолінгвістичний аналіз виявляє, яким чином дійсність, відображена в географічних назвах, представлена у свідомості суб'єкта-носія певної етнічної культури. Етнолінгвістично значимими ... стають факти, які дозволяють виявити позицію суб'єкта, його вподобання, настанови, особливості структурування потоку

вражень від навколишньої дійсності тощо. Етнокультурну інформацію може мати будь-який окремий мовний феномен, проте ця інформація (можливо, більше, ніж будь-яка інша) тяжіє до системності представлення, спрямованої на цілісне осмислення якого-небудь фрагмента дійсності, що демонструє взаємообумовленість елементів картини світу» [Березович 2009, с.45].

Мікротопоніми басейну річки Ужа характеризуються ознаками, які визначають їх як важливе джерело дослідження мовної картини світу: вузька сфера вживання (у межах одного населеного пункту), утворення переважно на базі місцевої говірки, усне передавання та незафіксованість у письмових джерелах, недовготривалість існування назв, пов'язана зі зміною поколінь мовців та перетвореннями в географічному середовищі [Баньої 2015, с.15]. Ю.Карпенко мікротопоніми з атрибутивними членами, які утворюють бінарні опозиції, вважає різновидом ситуативних варіантів, оскільки причина функціонування таких назв – необхідність у конкретних мовленнєвих ситуаціях уточнити місце перебування [Карпенко 1966, с.34]. За нашими спостереженнями, близько 35 % мікротопонімів басейну річки Ужа існують у вигляді декількох (двох, трьох) рівноправних варіантів (фонетичних, морфологічних, назвотвірних, народноетимологічних, вікових та ін.), з них ситуативні (тобто такі, які утворюють бінарні опозиції структурно-семантичного плану) становлять 17,2 %. Утворені такі мікротопоніми за моделлю «узгоджене означення + мікротопонім > двочленна назва»; означення виступає традиційним атрибутивом-біномом: *малий / великий, ближній / дальній, передній / середній, перший / другий, верхній / нижній, старий / новий*. Опозитиви є структурними елементами мікротопонімів на позначення різних географічних об'єктів природного і штучного походження. Мотиваційними ознаками атрибутивів мікротопонімів ужанського басейну є різноманітні властивості та якості.

Першочерговим для аналізу мікротопонімів з бінарними опозиціями є визначення типів відношень географічних об'єктів, на яких ґрунтується система протиставлень. На думку О. Березович, сприйняття людини надає простору спрямованість, переривність, кінецьність та неоднорідність, тому одним із завдань дослідника є опис суб'єктивного уявлення про простір. Важливим є розуміння ролі людини у процесі освоєння географічного простору. Вона може бути спостерігачем, що сприймає дійсність через призму реальних відношень, тобто в «реальній модальності», або ж через призму релігійних уявлень. Людина може бути також безпосереднім учасником освоєння простору. У такому випадку вона буде «суб'єктом орієнтування», «суб'єктом діяльності» і «суб'єктом почуття і думки» [Березович 1998, с.70]. Отже, для лінгвістичної інтерпретації топонімів важливим є вивчення закономірностей семантичної організації топонімікону, а для цього необхідно з'ясувати закономірності об'єктної співвіднесеності назв, семантичні зв'язки всередині парадигми назви одного об'єкта, зв'язки в межах семантичної мікросистеми топонімів, свідчення мовної свідомості носіїв топонімної системи тощо [Березович 1998, с.81].

Найбільшою є група опозитивних мікротопонімів з компонентами *великий / малий*. Антонімічні елементи вказують на реальний розмір об'єкта. У діалектному мовленні компонент *великий* у складі мікротопонімів зберігає значення, які вживаються в сучасній українській літературній мові, пор.: *великий* 'значний своїми розмірами, величиною; протилежне малий', 'значний за часом' [СУМ, I, с. 318.]. Атрибутив *малий* також уживається переважно на позначення об'єктів, невеликих за розміром, пор.: *малий* 'невеликий розміром, незначний величиною; протилежне великий', 'недовгий, неширокий і неглибокий (про водойми)', 'неширокий, вузький' [СУМ, IV, с. 606]. Проте як компонент-опозитив *малий* може реалізувати й часову характеристику: ідеться радше не про час створення об'єкта,

а про час його появи щодо іншого об'єкта (пор.: 'невеликий віком (переважно про дітей); малолітній' [СУМ, IV, с. 606]). Опозиційна пара *великий* / *малий* репрезентує ширший семантичний обсяг:

– «великий за розміром / малий за розміром»: ліс *Малá Вékсл'а*, *Ве^лліка Вékсл'а* (Новоселиця), поле *Малá Дóблина*, *Ве^лліка Дóблина* (Заричово), *Малá Зéрнава*, *Ве^лліка Зéрнава* (ліс, Тур'я Пасіка), (поле, Завбуч), поле *Малá Йалинка*, *Веліка Йалинка* (Розтоцька Пастіль), ліс, поле *Малá Ліпа*, *Веліка Ліпа* (Розтоцька Пастіль), гора, ліс *Малá Обнóга*, *Веліка Обнóга* (Заричово), урочище *Малá Олéксиц'óва*, *Веліка Олéксиц'óва* (Заричово), поле *Малá Пóл'ана*, *Ве^лліка Пóл'ана* (Заричово), поле *Малá Ч'итóбр'на*, *Веліка Ч'итóбр'на* (Невицьке), поле, урочище *Малій Биск'ідиц'*, *Ве^ллікій Биск'ідиц'* (Ставне), поле *Малій Денісóвиц'*, *Ве^ллікій Денісóвиц'* (Порошково), ліс *Малій Кóс'ак*, *Ве^ллікій Кóс'ак* (Тур'я Поляна), поле *Малій Медвідч'ик*, *Велікій Медвідч'ик* (Люта), поле *Малій Моч'арный*, *Велікій Моч'арный* (Сімирки), поле *Малій Торул'уў*, *Велікій Торул'уў* (Мокра), поле *Малій Фéди'ниц'*, *Велікій Фéди'ниц'* (Сімирки), поле *Мал'і Моч'ілиш':а*, *Велікі Моч'ілиш':а* (Бегендяцька Пастіль), поле *Мал'і Стриц'óвы*, *Віл'ік'і Стриц'óвы* (Сухий), поле *Малóйе Ромáново*, *Веліко́йе Ромáново* (Тур'я Поляна), урочище *Малóйе Сірн'аво*, *Веліко́й Сірн'аво* (Турички), поле *Малóї Трóст'á*, *Веліко́ї Трóст'á* (Липовець), поле *Малóї Трус'ц'á* // *Малóї Труст'á* // *Малóї Трóс'ц'á*, *Веліко́ї Трус'ц'á* (Лікіцари);

– «старший (з'явився першим) / молодший (з'явився другим)»: урочище *Малá Гóлиц'а*, *Ве^лліка Гóлиц'а* (Заричово), урочище *Малá* // *Малá Пóгар'*, *Сирін':а Пóгар'* (Буківцьова) *Ве^лліка* // *Ве^лліка Пóгар'* (Ставне), поле *Малá Ч'ерéни-на*, *Ве^лліка Ч'ерéнина* (Липовець), урочище *Вел'ік'і Пáс'іки*, *Мал'і Пáс'іки* (Сухий); указують на часову характеристику безпосередньо базові назви мікротопонімів, які містять інформацію про спосіб освоєння земельних ділянок, зокрема про вирубно-вогневу систему землеробства, використання

площ під рільництво тощо, наприклад: < *гóлиц'а* 'місце, де не росте ліс; прочищена ділянка від лісу', пор.: *голиц'и* 'безліса гора' [Піпаш, Галас 2005, с.37]; *голиц'а* 'чистое поле, прочищенное отъ деревьевъ мѣсто' [Грінченко, 1, с.300]; *гóлиц'я* 'толая, без растительности гора' [Марусенко 1968, с.223]; *гóлиц'я* 'тола, лиса, безліса гора; місце, де не росте трава' [Онишкевич, 1, с.179]; < *пóгар'* 'погорілий ліс', пор.: *пóгарь* 'мѣсто, на которомъ сожженъ лѣсъ' [Грінченко, 3, с.291]; *пóгарь* 'згарище в лісі; поруб у лісі' [Онишкевич, 2, с.91]; *пóгарь* 'місце, де згорів ліс' [Словник буковинських говірок, с.436]; *пóгарь* 'згорілий ліс; згарище' [Піпаш, Галас 2005, с.145]; < місц. *ч'ерéнина* 'випалена місцевість для обробітку поля'; *пáс'іка* 'вирубана ділянка лісу для поля', пор.: *пáсіка* 'відведена на зруб ділянка лісу' [СУМ, VI, с.86]; *пáсіка* 'ділянка лісу, призначена на зруб' [ЕСУМ, 4, с.304];

– «високий / низький»: поле *Малá Кіч'урка*, *Веліка Кіч'урка* (Тур'я Бистра) < *кіч'урка* 'поросла лісом гора', пор.: *кічера* 'гора, покрита лѣсомъ, кромѣ вершини' [Грінченко, 2, с.241]; *кічера* 'гора, вкрита вся лісом, крім вершини' [СУМ, IV, с.156]; *кічера* 'гора, покрита лісом, крім вершини' [ЕСУМ, 2, с.440]; *к'ічера* 'поросла лісом, стрімка гора' [Піпаш, Галас 2005, с.78]; *кічира* 'крутий горб, зарослий лісом, лісиста гора' [Онишкевич, 1, с.351]; *кічера* 'гора, покрита лесом, кромѣ вершини; кругая гора, обросшая лесом' [Марусенко 1968, с.231], ліс *Малій Вéршок*, *Велікій Вéршок* (Заричово) < *вéршок* 'верхня частина горба, гори', пор.: *вéршок* 'вершина горы' [Марусенко 1968, с.220], поле *Малій Мóн'чул*, *Ве^ллікій Мóн'чул* (Порошково) < *мóн'чул* 'гора', пор.: *tuncél* 'пагорб' [РРС, с.866]; ця група назв може паралельно реалізувати опозицію «молодий / старий», репрезентуючи додаткові характеристики, пов'язані з віком рослинного покриву;

– «недовгий, неширокий, неглибокий (про гідрографічні об'єкти) / глибокий»: потік *Малій Лайнік*, *Велікій Лайнік* (Кам'яниця) < *лайнік* 'неглибока водойма із забрудненою водою (водою темного кольору)', можливо, пов'язаний з ла-

істий 'чорний' (про овець), пор.: 'сірий, сивий', *лаїстий*, *лай* 'темно-сірий' [ЕСУМ, 3, с.184]; *лайнák* 'кізяк' [ЕСУМ, 3, с.185], потік *Малій Пóтук*, *Велікий Пóтук* (Пастілки) < *пóтук* 'струмок, потічок', пор.: *потік* 'річка (перев. невелика), струмок із стрімкою течією' [СУМ, VII, с.409]; *потік*, *поточіна* 'потік, потічок, струмок' [Піпаш, Галас 2005, с.152], потік *Малій Пліўн'ї*, *Велікий Пліўн'ї* (Кам'яниця) < *плиўн'ї* 'місця в лісі, які під час повені завжди затоплюються; місця із стоячою водою; трясовина', пор.: *плавня* 'заболоченная низменность' [Марусенко 1968, с.242]; *плавні* (мн.) 'заболочені береги річок, що затоплюються під час повені'; *плив* 'потік, течія, плав' [ЕСУМ, 4, с.445]; *плав* 'ділянка трясовини, де під шаром рослинності є вода' [ЕСУМ, 4, с.444], джерело *Мал'ї Рóзт'іч'ки*, *Віл'ік'ї Рóзт'іч'ки* (Луг) < *рóзт'іч'ки* 'місце скупчення джерел', пор.: *рóзтік* 'місце роздвоєння основного русла річки; місце розгалуження або перетину доріг, вулиць: роздоріжжя, перехрестя' [СУМ, VIII, с.825]; *рóзтічка* 'розлив потоку в закритому місці; у мн. *рóзтіч'ки*' [Онишкевич, 2, с.188]; *ростічка* 'схил, що повертає вбік' [Піпаш, Галас 2005, с.168]; ми зафіксували бінарну опозицію, у якій аналізовані параметри вербалізуються за допомогою маркерів *короткий / довгий*: потік *Куртá Пóтóч'ина*, *Дóўга Пóтóч'ина* (Завбуч) < *пóтóч'ина* 'долина, по якій тече струмок', пор.: *потóчина* 'долина потока' [Марусенко 1968, с. 244]; *потóчина* 'провалля між горами; береги потока' [Онишкевич, 2, с.126]; *потóчіна* 'стумок; видолинок' [ЕСУМ, 5, с.537];

– «широкий / вузький»: урочище *Малá Завérтина*, *Веліка Завérтина* (Невицьке), берег, місце відпочинку *Малá Лáўка*, *Веліка Лáўка* (Перечин), поле *Мáлий Йáрок*, *Сирін'ї Йáрок*, *Велікий Йáрок* (Полянська Гута).

Функціонують мікротопоніми, компонентний склад яких не засвідчує пряму опозицію *малий / великий*, оскільки один із членів утратив маркованість: потічок *Малá Пóтóч'ина* – *Пóтóч'ина* (Кострини), поле *Малій Грін'óвіц'* – *Грін'óвіц'* (Порошково).

Диференціатори *ближній / дальній* найчастіше використовуються на позначення близькості чи віддаленості географічного об'єкта від важливої координати, якою переважно слугує населений пункт чи власне помешкання номінатора. Такий принцип номінації демонструє певну ієрархічну порядковість розташування об'єктів щодо поселення. Опозитами диференціюються об'єкти сільськогосподарського призначення, оскільки їхнє розташування важливе для виконання сезонних робіт або забезпечення необхідних умов життєдіяльності людини: ліс *Бліжній Кáминиц'*, *Дáльний Кáминиц'* (Липовець) < *кáминиц'* 'кам'яниста місцевість', пор.: *камінка* 'камениста гора' [Марусенко 1968, с.230]; *камінниця* 'каменна гора' [Марусенко 1968, с.230]; *кáменіця* 'кам'яна будівля', *каменéц* 'щебінь' [ЕСУМ, 2, с.359]; *камінец* 'галькой покритий берег' [Марусенко 1968, с.230] джерело мінеральної води *Бліжній Стун'ік*, *Дáльний Стун'ік* (Смерекова) < *стун'ік* 'джерело', пор.: *студнік* 'криниця' [ЕСУМ, 5, с.456]; поле *Бліжн'а Зáгорода*, *Дáл'н'а Зáгорода* (Костринська Розтока) < *зáгорода* 'огорожена ділянка за городами, де косять траву', пор: *зáгорода* 'огорожена ділянка в господарстві, на випасі, у полі для літнього утримування або ночівлі свійських тварин і птахів' [СУМ, III, с.85]; *зáгорода* 'подвір'я'; 'обора'; 'місце за городами, де косять траву на сіно, пасуть худобу'; 'город' [Онишкевич, 1, с.267]; *зáгорода* 'город, двір, сад' [Піпаш, Галас 2005, с.59]; *зáгорóда* 'загорда, огорожа, огороженное м'єсто'; *зáгорода* 'базь (не покритий), огороженное м'єсто, куда загоняють скоть' [Грінченко, 2, с.29], поле *Бліжн'ї Медвіж'ї*, *Дáл'н'ї Медвіж'ї* (Лікіцари), поле *Бліжн'ї Ланóвы*, *Дáл'н'ї Ланóвы* (Вільшинки), потік *Бліжн'а Рóстока*, *Дáл'н'а Рóстока* (Смерекова) < *рóстока* 'потік, відокремлений від основного русла', пор.: *рóзтік* 'місце роздвоєння основного русла річки. // Водяний потік, що відокремився від основного русла' [СУМ, VIII, с.825].

Компоненти мікротопонімів *передній, задній* функціонують на позначення об'єктів, розташованих відносно

недалеко від заселеної території: з одного боку, створюється уявлення про них як про такі, що розташовані позаду, тобто недалеко, з іншого, може йтися про використання компонента *задній* у значенні 'дальній' (отже, вербалізується опозиція «ближній / дальній»): зарості *Пирідн'ї Гóры°*, *Зáдн'ї Гóры°* (Малий Березний), поле *Пирі́н'ї Лазы́*, *Зáдн'ї Лазы́* (Ставне), сінокіс *Пері́н'ї Бір'іх*, *Зán'ї Бір'іх* (Тихий), поле *Пері́дн'ї Д'і́лók*, *Зán'ї Д'і́лók* (Завосина), поле *Перéн'ї Лóпатин'*, *Зán'ї Лóпатин'* (Ужок), поле *Пирі́н'ї Йáмы*, *Зán'ї Йáмы* (Верховина Бистра), поле *Пері́дн'ї Йáрóвиш'а*, *Зán'ї Йáрóвиш'а* (Верховина Бистра), ліс *Пирі́н'ї Рáтишки*, *Зán'ї Рáтишки* (Завбуч).

На думку О. Березович, використовуючи атрибутиви *передній*, *задній*, *правий*, *лівий*, «суб'єкт номінації фіксує зв'язок між власною персоною і географічним об'єктом *через* або у продукті своєї номінативної діяльності; це робиться для створення певного орієнтувального поля, яке допомагає локалізувати географічну реалію у просторі». Самі ж показники є відносними, оскільки відображають зв'язки між об'єктами дійсності як трансформовані, тобто вони залежать від зміни просторових координат самого суб'єкта [Березович 2009, с. 67].

Дослідниця зауважує, що «з точки зору специфіки системи орієнтування «*передні*» і «*задні*» топоніми вживаються у двох ситуаціях: 1) коли *передні* й *задні* об'єкти зорієнтовані відносно номінатора, який розміщується *між* ними (тобто йдеться про класичну ситуацію «*спереду (позаду) від мене*»); 2) коли номінатор знаходиться не *між*, а *перед* відповідними об'єктами, відповідно *передній* об'єкт найбільш наближений до нього, а *задній* – віддалений» [Березович 2009, с. 105]. Уживання аналізованих компонентів у ситуації перебування суб'єкта перед об'єктами під час номінації засвідчують мікротопоніми, які втратили корелятивну пару з опозитом *передній*: зарості, місце, де спалили ліс *Зáдн'а Пóгар'* (Лут), поле *Зáдн'а Зáгóрда* (Лубня), поле *Зán'а*

Воронóва (Тур'я Бистра), поле *Зán'ї Вір'х* (Тур'я Бистра), урочище *Зán'ї Кут* (Новоселиця), ліс *Зán'ї Пóрч'у́* (Новоселиця), *пасовище Зán'ї Стáйї* (Волосянка). Імовірно, потреба у вживанні назви зникла у зв'язку з господарським освоєнням об'єкта, який був найбільш наближеним до номінатора, або через зниження рівня його значимості у житті людини.

У мікротопонімії басейну Ужа зафіксовано лише одну корелятивну пару з біномами *правий / лівий*, які виконують функцію додаткової локалізації об'єкта й репрезентують первісну просторову диференціацію, що відбувалася в напрямку *освоєне – неосвоєне* [Артюх 2010, с.87]. Традиційно *правий* і *лівий* бік визначалися за напрямком руху суб'єкта від помешкання до об'єкта номінації, тобто за напрямком освоєння об'єктів. Саме такий принцип орієнтування, на думку О. Березович, став причиною непопулярності «*правих*» і «*лівих*» назв: щоразу, коли об'єкт номінації змінював локалізацію відносно суб'єкта, до нього прокладався новий шлях [Березович 2009, с. 101]. Безперечно, уживання опозитів *правий / лівий* у такому випадку створювало комунікативну перешкоду й призводило до комунікативних невдач.

Кореляція *правий / лівий* може пояснюватися співвідношенням *хороший / поганий*: «*лівий* – розташований з того боку тіла, де міститься серце; протилежне *правий*; у народі асоціюється з чимось недобрим, ворожим, зловісним» [Жайворонок 2006, с. 337]; проте експедиційні матеріали не підтверджують символічність використання номенів *правий, лівий* в опозиційній парі *Л'іві́ Д'іл, Пра́ві́ Д'іл* (Турички) < *д'іл* 'гірський хребет', пор.: *діл* 'гірський хребет, що розділяє села' [Піпащ, Галас 2005, с.49]; *діл* 'пасмо гір' [Онишкевич, 1, с.220].

Мікротопоніми з компонентами *верхній, нижній* репрезентовані групою назв, мотиваційною ознакою розмежування яких слугувала просторова локалізація об'єкта від-

носно інших географічних об'єктів (*верхній* 'який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь; протилежне нижній' [СУМ, I, с. 335], *нижній* 'який міститься внизу, нижче інших подібних предметів; протилежне верхній' [СУМ, IV, с. 409]): поле *Ніжн'а Завода*, *Вірхн'а Завода* (Заричово), поле *Ніжн'а Ріпл'анка*, *Вішн'а Ріпл'анка* (Лікіцари), поле *Ніжн'а Рбвін'*, *Вішн'а Рбвін'* (Тур'я Пасіка), поле *Ніжн'е Вертірн'а*, *Вішн'е Вертірн'а* (Люта), урочище *Вірхн'ї Млин*, *Ніжн'ї Млин* (Дубриничі), поле *Ніжн'ї Ч'ерт'їжц'*, *Вішн'ї Ч'ерт'їжц'* (Вішка), поле *Ніжн'ї Йівіні*, *Вішн'ї Йівіні* (Новоселиця), урочище *Ніжн'ї Буків*, *Вірхн'ї Буків* // *Вішн'ї Буків* (Костьова Пастіль), горб (Стричава), урочище *Ніжн'ї Мбрóзу*, *Вірхн'ї Мбрóзу* (Заричово), урочище *Вішн'ї Пбд'лник*, *Серен'ї Под'лник*, поле *Ніжн'ї Пбд'лник* (Гусний), урочище *Ніжн'ї Пшениш'анки*, *Вішн'ї Пшениш'анки* (Новоселиця), урочище, поле *Ніжн'ї Ракóвіц'*, *Вірхн'ї Ракóвіц'* (Новоселиця), ліс *Ніжн'ї Рбстуч'ки*, *Вірхн'ї Рбстуч'ки* (Тур'я Поляна), поле *Ніжн'ї Сиг'т*, *Вірхн'ї Сиг'т* (Луг), урочище *Ніжн'ї Стéпанóуц'ї*, *Вішн'ї Стéпанóуц'ї* (Костьова Пастіль), частина села *Серін'ї Турич'ки*, *Ніжн'ї Турич'кі* (Турички), поле *Ніжн'ої Мádово*, *Вірхн'ої Мádово* (Липовець).

Інколи опозити *верхній* / *нижній*, які слугують перш за все показником відносного розташування, розвивають і додаткові асоціативні значення:

– «центральный / віддалений»: частина села *Ніжн'ї Кóніц'*, *Вірхн'ї Кóніц'* (Невицьке), частина села *Ніжн'ї Кóніц'*, *Вішн'ї Кóніц'* (Лікіцари, Мокра), частина села *Ніжн'а Рóстока*, *Вішн'а Рóстока* (Костринська Розтока), кладовище *Ніжн'ї Цвóнтар'*, *Цвóнтар'* (Волосянка), частина села, горб *Ніжн'ї Горп*, *Вірхн'ї Горп* (Дубриничі);

– «розташований на горі / розташований під горою», «гірський / низовинний»: ліс *Вішн'ї Двёрник*, *Двёрник* (Дубриничі), поле *Ніжн'а Пут'їса*, *Вірхн'а Пут'їса* (Костринська Розтока), поле, урочище *Ніжн'а Кáнч'ат Лука*, *Вішн'а*

Кáнч'ат Лука (Новоселиця), урочище *Ніжн'а Пбл'ана*, *Вішн'а Пбл'ана* (Костьова Пастіль), поле *Ніжн'а Волосán'*, *Вішна Волосán'* (Липовець), ліс *Ніжн'ї Д'іл*, *Вішн'ї Д'іл* (Смерекова); поле *Ніжн'ї Лазók*, *Вірхн'ї Лазók* (Дубриничі), поле *Ніжн'ї Лас*, *Вішн'ї Лас* (Кострини), ліс *Ніжн'ї Руні*, *Вішн'ї Руні* (Бегендяцька Пастіль).

Спосіб номінувати об'єкт через гідрографічну реалію, зокрема річку (пор.: *верхній* 'близький від витоків, початку річки' [СУМ, I, с. 335]; *нижній* 'який міститься внизу, нижче інших подібних предметів; протилежне верхній' [СУМ, V, с. 409]), у мікротопонімії басейну Ужа не засвідчений.

Опозиція *новий* / *старий* репрезентує відносний час існування об'єкта, хоча й можлива реалізація додаткових відтінків значення, яка залежить від типу позначуваного об'єкта й різних номінативних ситуацій. Аналізовані опозитиви як складники мікротопонімів перш за все пов'язані з первинною часовою семантикою й уживаються в традиційних значеннях, зафіксованих тлумачним словником: *старий* 'який давно народився, з'явився, почав рости (про тварин, рослини)'; 'який існує довгий час, давно створений; протилежне новий', 'який довго був у вжитку, став ветхим, іноді навіть непридатним для користування; протилежне новий' [СУМ, IX, с. 654]; *новий* 'який недавно виник, з'явився, не існував раніше; недавно зроблений, створений', 'який стосується найближчого часу; сучасний / який прийшов на зміну старому', 'наступний, черговий' (можна про поетапність сказати) [СУМ, V, с. 433]. На основі експедиційних матеріалів можемо зробити припущення, що семантика опозиційної пари *старий* / *новий* тісно пов'язана з практичною діяльністю людини й репрезентує значення «освоєне / неосвоєне», «закинуте / перебуває в експлуатації», «непридатне для користування / придатне», «перший / наступний (відображає поетапність освоєння території)»: урочище *Нóвій Вир'х*, *Стáрий Вир'х* (Костьова Пастіль), урочище *Стáрий Мат'їбóвиц'*, *Нóвій Мат'їбóвиц'* (Пастілки),

тотальності і, зрештою, раціональної організації»; це число означає хрест, що уособлює чотири сезони й чотири сторони світу [Керлот 1994, с.577]. Експедиційні матеріали засвідчують, що використання аналізованих порядкових числівників пов'язане не з протиставленням *північний – південний, східний – західний*, а із семантикою масштабності великої площі й репрезентує поетапність господарського освоєння землі (пор.: *насіка* 'відведена на зруб ділянка лісу' [СУМ, VI, с.86]; *насіка* 'ділянка лісу, призначена на зруб' [ЕСУМ, 4, с.304]).

Отже, аналіз просторового принципу номінації дав можливість з'ясувати, яким чином опозиційність категоризує дійсність, вибудовує національну картину світу, відповідно які мовні засоби вербалізують етнокультурну інформацію. Для локалізації об'єкта у просторі, яка залежала від суб'єкта номінації й екстралінгвальних чинників, у мікротопонімії басейну Ужа використано такі маркери, як *малий / великий, ближній / дальній, передній / середній, перший / другий, верхній / нижній, старий / новий*. Мотиваційні характеристики аналізованих номенів були різними, проте їхнє уживання перш за все пов'язане з бажанням позбутися комунікативної перешкоди, адже розчленування простору за важливими ознаками здійснювалося з однією метою – за допомогою опозитивних маркерів створити чітку систему координат, яка б сприяла в подальшому реалізації успішної комунікації.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Фразеологізм. *Українська мова* : Енциклопедія / ред. колегія: В.М. Русанівській, О. О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2007. С. 801–802.
2. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000 а.
3. Аркушин Г. Словотвір назв християнських свят у західнополіських говірках. *Берегиня*. 2000 б. № 3. С. 18–26.
4. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк: Вежа, 2004. 764 с.
5. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
6. Артюх А. Своє – чуже. Дике – культурне. Базові структури міфологічних когнітивних моделей (до проблеми інваріанта і трансформації в інформаційному просторі). *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 84–93.
7. Бабич Н.Д. Лексичні варіанти фразеологічних одиниць буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 87–88.
8. Бабич Н.Д. Соотношение общенародного и узлокального в фразеологии украинского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Одесса, 1972а. 20 с.
9. Бабич Н.Д. Співвідношення діалектного та загальнонародного в українській фразеології (до питання про фразеологічну синоніміку та варіантність). *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів* : тези доповідей та повідомлень. Київ : Наукова думка, 1972б. С. 61–63.
10. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови: навчальний посібник : у 2 ч. Чернівці, 1970–1971. Ч. 1. 63 с. ; Ч. 2. 90 с.
11. Баньої В. Деякі аспекти дослідження мікротопонімів. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 20. Ужгород, 2015. С. 15–19.
12. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15–19.
13. Бевзенко С.П. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови. *Мовознавство*. 1975. № 3. С. 63–73.
14. Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату. Ніредьгаза, 2004. 180 с.
15. Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Под ред. А.К. Матвеева. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 328 с.
16. Березович Е.Л. Топонимия Русского Севера: Этнолингвистические исследования. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 1998. 338 с.
17. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 590 с.
18. Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнословобожанських говірок. Луганськ, 2002. 233 с.

19. Голянич М.І. Мовний портрет села Тюдів : словник : у 2 т. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. Том 1 А–М. 1000 с.
20. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 Харків, 1996. 17 с.
21. Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах). Львів, 2008. 320 с.
22. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
23. Грінченко – Словарь української мови // [упор. Грінченко Б.Д.]. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1–3; 1997. Т. 4. (Репринтне видання. Друкується за виданням 1907 р.).
24. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
25. Грещук В.В. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові : словник : у 2 т. / відп. ред. В. Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. Т. 1. 584 с.
26. Демешко І.М. Валентність іменникового суфікса **-ак** в українській мові. *Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології)*. 1999. Вип. 7. С. 71–80.
27. Демський М.Т. Дериваційна база діалектної фраземіки бойківського ареалу. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* : тези доповідей і повідомлень XV діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 238–239.
28. Демський М.Т. Деякі особливості бойківської дієслівної фразеології. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 90–91.
29. Демський М.Т. Збагачення української літературної мови народною фразеологією (на матеріалі дієслівної фразеології). *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів* : тези доповідей та повідомлень. Київ : Наукова думка, 1972. С. 63–65.
30. Демський М.Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Ужгород, 1994а. 21 с.
31. Демський М.Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості : монографія / упоряд.: О. Демська, М. Яким. Дрогобич : Посвіт, 2019. 340 с.
32. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів : Просвіта, 1994б. 64 с.
33. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика): У 3 ч. Ч. III. Ужгород, 1993.
34. Дика Л. Суфіксальний словотвір іменників говірки села Любарці Бориспільського району Київської області. *Волинь–Житомирщина*. № 4. С. 59–67.
35. Дика Л.В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках польсько-середньонаддніпряньського порубіжжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2003. 19 с.
36. Добролюба Г.М. Ідеографічний словник польських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин. Житомир : Волинь, 1997. 53 с.
37. Добролюба Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 403 с.
38. Думчак І.М. Універбація в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 1998. 16 с.
39. Етимологічний словник української мови (ЕСУМ): в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1983–2012.
40. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
41. Захарків А.Т. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названия носителя процессуального признака): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Ужгород, 1981. 26 с.
42. Захлюпаная Н.М. Субстантивные образования с суффиксом **-ка** в современном украинском языке: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Ужгород, 1984. 20 с.
43. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : Вища школа, 1999. 304 с.
44. Карпенко Ю.О. Топонімічні варіанти. *Ономастика: Республіканський міжвідомчий збірник*. Київ, 1966. С. 29–36.
45. Керлот Хуан Едуардо. Словарь символов. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
46. Кешеля Д.М. Державна копоня, або Листи до пана Президента. Ужгород, 1993. 64 с.
47. Кешеля Д. М. Політ співоного каміння. Трилогія з народного життя. Ужгород : Карпати, 2012. 496 с.

48. Кешеля Д.М. А земля таки крутиться. Ужгород : Карпати, 1985. 272 с.
49. Кешеля Д.М. Колиска сонця : оповідання, повість. Ужгород : Карпати, 1982. 128 с.
50. Кислашко О.П., Кислашко Я.О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.
51. Кобыш И.И. Аффиксальные существительные с модификационным подобием в белорусском и русском языках: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (белорусский язык)», спец. 10.02.01 «Русский язык». Минск, 1988. 21 с.
52. Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
53. Ковалик І.І. Іменниковий словотвір у говірці села Бітлі на Львівщині. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1969. С. 57–62.
54. Котович В.В. Локативність як лінгвокультурологічна ознака ойконімів. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. № 1. С. 86–94.
55. Кравченко М.В. Уменьшительно-эмоциональные имена существительные в современном украинском языке: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 1977. 25 с.
56. Кровицька О. Назви осіб українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
57. Лавер В. І. Фразеологізми в південно-західних українських говорах ареалу Карпат із значенням акту мовлення. *XIV респ. діалект. нарада*: Тези доп. Київ: Наук. думка, 1977. С. 133–135.
58. Лавер В.И. Система глагола в говорах Закарпатской области УССР: автореф. дисс.... канд. филол. наук. Одесса, 1969. 23 с.
59. Лавер В.И. Фраземіка українських діалектов карпатського регіона : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Киев, 1992. 50 с.
60. Ларін Б.О. Про народну фразеологію. *Українська мова в школі*. 1959. № 5. С. 30–36.
61. Лизанець П.М. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгеро-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976. 683 с.
62. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ: Наук. думка, 1974. 260 с.
63. Лукьянюк К.М. Суффиксальное словообразование в буковинских говорах (прямая суффиксация): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Черновцы, 1966. 23 с.
64. Лучик В.В. Етнокультурні конотації в топонімії України. *Магістеріум: збірник наукових праць*. Київ: НаУКМА, 2015. Вип. 59: Культурологія. С. 55–60.
65. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических аппелятивов (названия рельефов). *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)*. Москва: Наука, 1968. С. 206–255.
66. Матвіяс І.Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов* : тези республіканської наукової конференції. Київ : Наукова думка, 1972. С. 147–148.
67. Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
68. Мацюк З. Говорити як медок варити : словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 688 с.
69. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
70. Миголинець О.Ф., Пискач О.Д. Українські закарпатські говірки: Тексти. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.
71. Москаленко Н.А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами* : тези республіканської конференції. Київ : Наукова думка, 1977. С. 179–188.
72. Нимчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 1962. 18 с.
73. Нимчук В.В. До питання про афіксальний словотвір. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 26–32.
74. Нимчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація). *Наукові записки Ужгородського університету: Діалектологічний збірник*. 1955. Т. 14. С. 169–192.
75. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1–2. 495 с., 515 с.
76. Осташ Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі*. Львів, 2003. С. 24–268.

77. Остап Н.Л. Словообразование имен существительных в современной украинской разговорной речи: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Ужгород, 1980. 24 с.
78. Пашковська Г. О. Походження й семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення: автореф. дис... к. філол. наук: спец. 10.02.01. Київ, 2008. 23 с.
79. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / упорядкування й підготовка до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
80. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
81. Покальчук В.Ф. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсянських говірках на Волині. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1969. С. 52–57.
82. Потушняк Ф. Вода, земля й воздух в народном вірованю. *Окремий відбиток з Неділі*. Ужгород, 1942. С. 6.
83. Прадід Ю.Ф. Из спостережень над діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 44–47.
84. РРС – Румынско-русский словарь. Москва–Бухарест, 1980. 1592 с.
85. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
86. Саліга В. К. Українські народні свята та звичаї. Київ: Т-во «Знання України», 1993. 112 с.
87. Сикорская З.С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Київ, 1972. 29 с.
88. Сірка Й., Муличак Ю., Баушенко А. Короткий словник говірки села Ублі. Зіген – Пряшів, 1999. 62 с.
89. Скрипник Л.Г. Фольклорні елементи в українській фразеології. *Мовознавство*. 1971. № 2. С. 58–65.
90. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
91. Словник української мови (СУМ): в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
92. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад.: Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2017. 352 с.
93. Снитко О.С. Коды культуры у мовній об'єктивності дійсності. *Studia linguistica. Зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університетСУМ 2008. С.115–121.
94. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
95. Третевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Ужгород, 1980. 25 с.
96. Третевич Л.М. Нульова суфіксація деад'єктивних іменників у сучасній українській мові. *Українське мовознавство*. 1982. Вип. 10. С. 60–66.
97. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
98. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
99. Українські традиції / упор. О.В.Ковалевський. Харків: Фоліо, 2003. 573 с.
100. Харьківська О.В. Суфіксальний словотвір апелювативних іменників в українських говорах Закарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2015. 20 с.
101. Холодзьон О. Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2017. 437 с.
102. Холодзьон О.М. Дієслівна лексика і семантика в українських говорах: стан та перспективи дослідження (дескриптивний аспект). *Gwary Dziś*. 2019. Т. 11. С. 41–54.
103. Чабаненко В.А. Фразеологія говірок Нижньої Наддніпряниці. *Проблеми дослідження діалектної лексики й фразеології української мови* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 105–106.
104. Шарапа М. Назви обрядових предметів як лексико-семантична група номінації традиційних весняно-літніх календарних обрядів Середнього Полісся. Режим доступу: dspase.nbuv.gov.ua
105. Шарманова Н.М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж.В. Колоїз. Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

106. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк, 2008. 288 с.
107. Шило Г.Ф. Словотвір іменників у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті. *Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської республіканської наукової конференції*. 1969. С. 66–67.
108. Шкода М.Н. Традиції і свята українського народу. Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2007. 384 с.
109. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2001. 19 с.
110. Юсип-Якимович Ю.В. Оноματοпоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та походність ономатопів. Ужгород: Гражда. 2007. 268 с.
111. Юсікова О. Дієслово *бити* в говірках Закарпаття: лексикографічний аспект. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія «Філологічні науки». 2017. Вип. 38. С.73–78.
112. Юсікова О.В. Із спостережень над семантикою дієслова класи в говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області *Мовознавчий вісник*. 2013. Вип. 16–17. С. 56–62.
113. Юсікова О.В. Особливості дієслів із семантикою руху в просторі (на матеріалі говірок Закарпаття). *Лінгвістика*. 2010. № 3 (21). Ч. 1. С. 150–157.
114. Яким М.Б. Особливості компонентного складу фразем бойківських говорів. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* : тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 245–246.
115. Яким М.Б., Зубрицька М.І. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич : Коло, 2002. 148 с.
116. Яропуд Л.Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западноподольском говоре (носитель процессуального и предметного признака ; носитель признака): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Київ, 1988. 23 с.
117. Hadrovics L., Gáldi L. *Magyar-ország szótár*. Budapest, 1972. I–II k.
118. Pavlešin Aleksa. *Mali rječnik lemkivskog govora ukrajinskog jezika*. Zagreb, 2007. 292 s.

Розділ II

ЛІНГВАЛЬНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Закарпаття є своєрідним містком між Україною та Європою, специфічним регіоном на перетині європейських культур, мов та літератур. Закономірно, що саме в нашому краї понад чверть століття тому на базі словацького відділення постала кафедра словацької філології – єдина на пострадянському просторі.

Кафедра словацької філології є Всеукраїнським науково-методичним центром словакістики в Україні. На її базі організовують міжнародні наукові конференції, видають науковий збірник «*Studia Slavistica*» та альманах «Між Карпатами і Татрами», в якому публікують і студентські переклади. Кафедра працює над комплексною темою «Проблеми сучасної славістики». Виконання зазначеної теми зумовлено необхідністю докладного вивчення малодосліджених питань у галузі словакістики, богемістики та слов'янського типологічного мовознавства, літературознавства та перекладу.

В останні десятиліття поживавилася міжнародна співпраця України з найближчими сусідами – Чехією та Словаччиною – в різних галузях суспільного життя, зокрема у сфері культури, науки, освіти тощо. Саме тому нині особливо актуальним є питання дослідження різних аспектів слов'янської міжмовної комунікації. Зокрема бракує словацько-українських та чесько-українських праць у галузі

лексикографії та перекладу, недостатньо вивчена українсько-словацька інтерференція в умовах білінгвізму та полілінгвізму Закарпаття; неунормовані ономастичні питання, пов'язані передусім з передачею словацької та чеської пропріальної лексики засобами української мови; актуальними є проблеми українсько-словацьких літературних взаємин, художнього та фахового перекладу.

Однією зі сфер наукового зацікавлення працівників кафебри є різні вектори міжслов'янської комунікації. У цій монографії пропонується один із аспектів дослідження міжкультурної взаємодії слов'ян, а саме – простежується специфіка перекладу художніх та фахових текстів.

Так предметом студії Ю.В. Юсип-Якимович є ритміко-фонічна організація слов'янського поетичного тексту як проблема перекладу. Окрім змісту, не менш семантично виразною в поезії є форма вислову, аспектами якого є ритм, віршовий розмір, ритмомелодика, фоніка твору, яка досягається через відповідний переклад інтонації, ритму, віршових розмірів, метру, звукових повторів, звукопису, ономастичних норм. Поезія – це вища форма буття національної мови, саме в поетичних текстах з найбільшою повнотою виражається дух народу, своєрідність його історичного і культурного розвитку.

Тетяна Ліхтей традиційно розвиває тему українсько-словацьких літературних взаємин, простежує актуальні питання в галузі художнього перекладу зі слов'янських літератур. На цей раз об'єктом дослідження науковиці стала словацька поезія XIX – XX століть в літературному дискурсі Закарпаття. Розглядаються літературно-критичні статті закарпатських учених про поезію та поетів Словаччини, аналізується словацька поезія в українських перекладах (переспівах) знакових письменників краю.

Наталія Петріца досліджує проблеми транспозиції пропріальної лексики в процесі міжкультурної комунікації слов'ян. Об'єктом студії є відтворення чеських та словаць-

ких власних назв українською мовою. Дослідниця систематизувала та описала найголовніші принципи та способи передачі чеських та словацьких онімів графічними засобами української мови, виявила дискусійні питання та запропонувала шляхи їх вирішення.

Леся Буднікова досліджує проблемні питання перекладу словацької економічної термінології українською мовою. Оскільки економічна терміносистема динамічно розвивається, знаходиться у тісному контакті із життям і розвитком суспільства, реагує на зміни мовної ситуації, передає наукову інформацію, постає питання правильного перекладу відповідних термінів, тому в розвідці наводяться моделі словацьких економічних термінів-словосполучень та звертається увага на переклад термінів, які не мають відповідників в українській мові.

Ольга Мадяр, спираючись на практичний досвід перекладу текстів медичного характеру, досліджує словацькі та українські медичні терміни у двох площинах – формально-граматичній та парадигматичній. У студії виявлені структурні типи еквівалентних термінів в обох мовах описано з огляду на їх словотвірні, морфологічні особливості, походження та компонентний склад. З'ясовано причини виникнення і функціонування синонімічних зв'язків у медичній термінології, які також яскраво проявляються в контексті словацько-українського перекладу.

2.1. Поетичний текст у дзеркалі перекладу слов'янських літератур: ритміко-фонічна організація як проблема перекладу (Юлія Юсип-Якимович)

Поезія – це вища форма буття національної мови, адже саме тут з найбільшою повнотою виражається дух народу, своєрідність його історичного і культурного розвитку, його

психологічного складу. Зрозуміти поезію іншого слов'янського народу – значить зрозуміти інший національний характер, емоційний світ іншої культури. І. Франко зазначав: «Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями» [Франко, т. 5, с. 7].

Встановити співвідносні закономірності поезії в різних слов'янських літературах, що розвиваються кожна за своїми внутрішніми художніми законами, – завдання порівняльної слов'янської поетики, яка знаходиться на стадії формування, як і порівняльної стилістики та зіставної слов'янської фоностилістики [Юсип-Якимович 2008, с. 101].

Мова музичного твору, його ритм і мелодія, пластика живопису і скульптури, гармонія архітектурних форм доступні всім – мова цих мистецтв міжнародна; необхідно лише в кожному випадку вникнути у внутрішні закономірності. Однак словесне ж мистецтво без перекладу не може вийти за національні межі.

Кожне зроблене перекладачем художнє відкриття – вагомий внесок до скарбниці своєї культури, що сприяє взаєморозумінню народів, яких роз'єднує відмінність у мовах.

Поетичний твір нероздільний – це єдність образу, слова, ритму, інтонації, звукопису і т.д. Неможливо відділити, наприклад, ритм від стилю поетичного мовлення, синтаксис від інтонації або музичності.

Поезія, як відомо, по-іншому, ніж проза, відображає світ. Створені нею образи відрізняються незрівнянно більшою узагальненістю при незмірно меншому обсязі твору. Найвагоміша властивість поезії як словесного мистецтва – це напружена стислість думки і емоції, а значить і мови.

Перекласти поезію засобами іншої мови – значить, не тільки передати загальний зміст фраз, що її складають, але й утворити художню схожість.

Переклад – це мистецтво, адже більшість слів у різних мовах ніколи не збігається не тільки за змістом, але й за стилістичним тоном, і, звичайно, за звуковим складом, за протяжністю, за виражальними можливостями.

З давніх-давен існувала думка про те, що поезія неперекладна. Першим її чітко сформулював Данте, який ще 650 років тому у трактаті «Бенкет» зазначив: «І тому нехай знає кожен, що ніщо гармонізоване музичним зв'язком не може бути перекладене з однієї мови на іншу, без руйнування всієї його насолоди і гармонії. І це і є причиною, чому Гомер не перекладався з грецької на латинську... І це і є причиною, чому у віршах Псалтиря немає насолоди музики і гармонії, бо вони були перекладені з єврейської на грецьку, а з грецької на латинську, і в першому ж перекладі вся насолода зникла» [Еткінд 1965, с. 7].

Мовознавці В. Гумбольдт, Ю. Келлер були переконані в неспроможності художнього перекладу, вважаючи, що кожен художній твір, зокрема твір, створений високохудожньою мовою, замкнений у колі виразових засобів своєї мови, не зіставних із засобами інших мов.

З іншого боку, відоме міркування В. Гумбольдта про те, що з кола мови можна вийти, лише вступивши в коло іншої мови, вже містить ідею перекладу.

Відомий український перекладач А. Содомора зі свого досвіду зазначає:

«Коли йдеться про Лермонтовий «Парус», про «Нічну пісню мандрівника» («Über allen Gipfeln ist Ruh») Й.-В. Гете, про «Сокір і вежу» («Choro u torre») Гарсії Лорки, про інші знамениті мініатюри, то тут ... «...час од часу стикаємося з неперекладністю, яку ледь чи можемо вважати «забобонном», (посилаючись на статтю В.Радчука. Забобон неперекладності) [Всесвіт 2000. – № 1-2. – С. 166 -170], яка в перекладача нав'яла поетичну рефлексію:

*Якщо неперекладність – забобон,
То я – з найзабобонніших на світі:*

*З Верленом затужити в унісон?..
Чи парусом так само забіліти?..
Для товмача не кара це – закон:
Цю ж саму хвилю двічі не зустріти;
Що не струна – то інший обертон,
Щомиті інший настрій на струні тій...*

[Содомора 2006, с. 229-230].

I. Франка був переконаний, що ніякий переклад не вийде справді живий та гарний, якщо в серці перекладача немає гарячої симпатії до перекладаваного автора [Франко, т. 35, с. 405]. «Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, які, читаючи, маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в моїх читачів», – писав I. Франко в післямові до перекладу Овідієвої поеми «Ібіс» [Франко, т. 9, с. 484].

I. Франко завжди вірив у спроможність художнього перекладу, у його повноцінність. Він усвідомлював, що необхідно засвоювати вершинні культурні здобутки інших народів, щоб домогтись інтелектуальної незалежності свого народу.

Цілісне і струнке вчення про самобутність кожної мови, про мову як втілення народного духу нічим не суперечить тому факту, що переклад реально існує і забезпечує потреби людей упродовж тисячоліть, що завдяки йому здійснюється рух, взаємодія і розквіт культур (у тому числі слов'янських), вселенське порозуміння і консолідація людства. Ми є свідками розвитку і вдосконалення мистецтва перекладу поезії.

Особливість поезії в тому і полягає, що всі її складові смислові і формальні, внутрішні і зовнішні елементи нероздільні, – вони взаємопов'язані і залежать один від одного: *ритм і звук, зміст і порядок слів, рядок і фраза, довжина слова і метрична стопа*. Змінити один з цих елементів – і

все доведеться змінювати – такий закон мистецтва поетичного слова.

Насправді поезія – це найнаціональніше з мистецтв; у ній стає відчутною звукова плоть мови, внутрішня форма слова, його образність.

«У поезії слово стоїть у ритмічному ряду вірша, як значає Є. Еткінд, і це веде до повної зміни його якостей. Виявляється відчутною, а часом і першорядно важливою звукова матерія слова: його протяжність, музичність, співвідношення у ньому голосних і приголосних звуків – мелодійність. Самі по собі, взяті ізольовано, звуки як такі не значать нічого. Але в фонетичній системі вірша звуки набувають змістовності, емоційного і смислового навантаження» [Еткінд 1965, с. 2].

У цій системі звукової матерії слова особливої ваги при перекладі поетичних текстів набувають фоностильові одиниці – це те матеріальне, що не повинно зазнавати втрат і відхилень від оригіналу, бо при цьому втрачається основний тон першотвору, його мистецька вартість – саме звучання – фоніка твору.

За допомогою фоностильових одиниць створюється ритмомелодика – звучання самої поезії, її тональність. Фоностильові одиниці створюють фоніку через алітерації, асонанси, ономапопеї, звукопис, рими, метр, віршовий розмір, ритм, звукові повтори, ритмомелодику.

При перекладі слов'янських поетичних текстів постає проблема передачі не лише тих самих значень, що й у поетичному тексті оригіналу, а й тих самих співвідношень між звучанням і значенням, що особливо ускладнює завдання перекладача, адже мови відрізняються неповторними, властивими тільки їм внутрішніми взаємозв'язками між звуком, ритмом і смислом поетичного вираження думки. На цьому наголошував В.В. Іванов: «Необхідність передачі не тільки тих значень, що в тексті, який перекладається, але й тих же співвідношень між звучаннями і значеннями

особливо ускладнює завдання перекладача, тому що всі мови... відрізняються неповторними співвідношеннями між звуком і смислом» [Іванов 1988, с. 71].

Звучання поетичного твору [фоніка] є результатом добору певних фонем, ритмічна організація діє безпосередньо на душу читача.

Генетично поезія виникла з пісні. Художнім матеріалом для поезії як особливої форми мистецтва є мова і саме від специфіки мовної структури залежать ті чи інші форми ритміко-фонічної організації поетичного твору.

Поезія національна за самим своїм матеріалом. Кожна слов'янська мова має свій звуковий лад, своє співвідношення голосних і приголосних, свою мелодику. Звуковий лад вибудовує звуковий образ кожної національної мови, що вирізняє її з-поміж фоностильових ознак іншої системою голосних, системою приголосних, закономірностями їх сполучуваності, інтонацією.

На наш погляд, національне начало поезії слід розуміти як вираження цілком конкретне, вбачаючи національне в самій системі версифікації, в естетичних нормах, що є різними для різних мов, і тому важко піддаються відтворенню у перекладі, адже у процесі перекладу відбувається вихід за межі національних форм мовлення.

Пізнанням законів матеріалізації звукової структури оригінальних і перекладних текстів можна звести їх до основних характерних прикмет. Порівняння цих структурних прикмет визначить спільні та відмінні явища в ритміко-фонічній організації оригіналу і перекладу.

Розбіжні явища для кожної пари зіставлених мов становлять собою етномовні компоненти, породжені особливостями фонетичних систем мови – джерела [якою написаний твір-оригінал] та мови-реципієнта, на яку твір перекладається].

Знання фонетичних систем обох слов'янських мов і врахування усіх фонологічних особливостей – такий підхід

робить порівняльний аналіз ритміко-фонічної структури оригіналу та перекладів максимально об'єктивним.

У поетичній формі одним із найважливіших елементів є *ритм*. На рівні ритму складаються національно-специфічні засоби. З ритму розпочинається творчий процес поета, стихія ритму домінує у процесі сприйняття слухача чи читача поезії. У поезії ритм будується на звуковому принципі і кожна мова має свій особливий «ритмований матеріал». Цей термін запровадив Б. Томашевський. «Ритмований матеріал», – за Б. Томашевським, – складається не просто із звуків, що виробляються органами мовлення, а із самого мовлення, з усіма його виражальними засобами» [Томашевський 1959, с. 27].

Ритм передається через віршові розміри, рими – як елементи ритму, що належить до особливостей кожної зі слов'янських мов. Це породжено лінгвальним чинником – а саме особливостями просодії зіставлених мовних систем. Під просодією розуміються властивості самої мови через структуру слова – властивості, пов'язані з кількісними характеристиками звуку – висотою тону, тривалістю, силою. Найменшою просодичною одиницею є склад. Склад, його характер, співвідношення з іншими складами – це явища, що становлять основу формування метрики.

Чергування складів лежить в основі віршових розмірів і на чергуванні складів ґрунтується ритм поетичної форми мовлення. Системи віршування залежать від якості складів, які кладуться в основу. Найпростіше проблема відповідностей при перекладі вирішується щодо віршів, написаних у близькій до перекладача тонічній системі.

Р. Якобсон у праці «О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским» у підрозділі: «Несколько систем стихосложения с фонологической точки зрения» розглядає просодію як дисципліну, що вивчає звуки мовлення як фонологічну базу ритму» [Якобсон 1923, с. 45].

Ритм передається через віршовий розмір. Щодо віршового розміру, то один і той же розмір у різних мовах може мати різні функціональні навантаження. Першою причиною є звукова нерівність слів у мовах, а, отже, і складів. Це питання недостатньо досліджене, хоч голландський мовознавець Гердан склав порівняльну таблицю довжини слів у декількох мовах – англійській, німецькій і російській [на тисячу слів тексту]. Статистичні дані Гердана свідчать, що в середньому англійські слова вдвічі, а німецькі в півтора рази коротші, ніж, наприклад, російські [Еткінд 1965, с. 239].

Б. Томашевський стверджував, що «той чи інший ... вплив віршового ритму насамперед залежить від інтонаційної структури вірша як фразової одиниці», і в той же час зазначав: «Не можна вивчати ритм вірша, відволікаючись від матеріалу вірша. А цим матеріалом є мова в її виражальній функції» [Томашевський 1959, с. 38, 28].

І. Франко зауважував, що важко перекладати з близьких мов. Щодо українсько-польських паралелей, то ці мови, з погляду перекладацьких можливостей, і близькопоріднені, і різні. Головна розбіжність між ними – акцентологічна, оскільки в польській мові наголос у переважній більшості слів падає на передостанній склад, тоді як українська мова має різномірні наголоси. І. Франко наводить назву рідного села Нагуєвичі з наголосом на четвертому складі та іншого – Тустановичі, де наголос на п'ятому складі. Саме характером польського наголосу пояснюється майже повна відсутність чергувань чоловічих та жіночих рим у польській поезії [Франко, т. 26, с. 514].

Інтонаційний рух вірша визначається взаємодією ритмічної будови вірша з синтаксисом. Це питання розглянув Б.М. Ейхенбаум, який сформулював свої висновки так: «... Синтаксис у вірші – явище не тільки фразеологічне, але і фонетичне: інтонація, реалізована в синтаксисі, грає у вірші роль не менш важливу, ніж ритм і інструментування, а іноді і більш важливу ... Саме в синтаксисі, як побудові фра-

зової інтонації, ми маємо справу з фактором, який пов'язує мову з ритмом» [Ейхенбаум 1922, с. 6].

У художній єдності віршованого твору ритм, інструментування, синтаксична побудова служать єдиній меті – створенню поетичного змісту. Перекладаючи вірші на іншу мову, не можна, надавати перевагу хоча б одній з цих складових: наприклад, насамперед передати метричну схему вірша, або ж звучання його рим, або гармонію голосних звуків, що створюють звучання, або розташування фраз.

Є. Еткінд стверджує, що з компонентів вірша найістотношою є *інтонація*:

«Відтворення інтонаційної будови ритмічно організованої мови – ось найважливіше завдання, яке ставить перед собою перекладач. Інтонація вірша формується насамперед взаємодією ритмічної структури вірша і синтаксичного руху фрази» [Еткінд 1965, с. 275].

М. Драй-Хмара у «Нотатках про чеський переклад поезій Павла Тичини», оцінюючи переклади Я. Їржі щодо передачі ритму, зазначав: «Ритм – це головний нерв вірша, і зберегти його в перекладі – значить зробити половину справи. У Тичини ритм панує над усіма іншими елементами віршової будови; він – своєрідний, оригінальний, він не вкладається ні в які метричні схеми. Чи міг перекладач-чех цілком перенести на свій ґрунт Тичинин ритм?» [Драй-Хмара 2015, с. 456].

М. Драй-Хмара пояснює відмінністю систем віршування: «система віршування у Тичини, як і взагалі система українського віршування, метротонічна, система ж чеського віршування збудована почасти на принципі силабічному [кількість складів], почасти на принципі довгости й короткості складів. Отже, Я. Їржі передає ритм Тичининих віршів тільки приблизно» [Драй-Хмара 2015, с. 456].

Про особливості просодичної системи чеської мови – довгі голосні – і відповідно довгі склади, які використав перекладач, М. Драй-Хмара зауважив: «Візьмімо для прикладу першого вірша “Po blankytné stépi” В ньому немає тих

анапестичних стоп, що трапляються на початку мало не кожного рядка в Тичини і віддають порив вітру. Але допомогою чеському перекладачеві Я. Їржі стають довгі склади, що збереглися в чеській мові, і ними він почасти заповнює ті прогалини, які утворилися через те, що чеська мова не знає ритму, заснованого на чергуванні наголосів. Коли взяти основний образ ...“вороний вітер”, де перше слово має теж анапестичний розмір, то треба визнати, що в чеському перекладі [*vraný vítr*], незважаючи на відсутність анапеста, він з ритмічного боку звучить непогано, і цьому якраз прислужилася довгість звуків *ú* та *í*» [Драй-Хмара 2015, с. 456].

М. Драй-Хмара високо оцінює збережену перекладачем евфонію оригіналу через алітерації: «...Я.Їржі відтворює й евфонію Тичининих віршів. Наводимо кілька прикладів алітерацій: *vraný vítr* – вороний вітер; *hromový mrak* – громова хмара (“По блакитному степу”); *stín tam tone, stín tam kdes* – тінь там тоне, тінь там десь; *blouzním vlasožárně* – сню волосожарно; *smutno, sám jsem, světlý sen* – сумно, сам я, світлий сон (“Я стою на кручі”); *jak větru vichření* – як вітра вітровіння (“Вітер з України”) [Драй-Хмара 2015, с. 458].

Про ставлення І. Франка до відтворення в перекладі розміру оригіналу можна міркувати на основі його листа до А. Кримського від 11 березня 1892 р.: «Коли вже не можна передати розмір первотвору, то чи не ліпше б ужити космополітичний розмір нового часу – п'ятистопний ямб, римований або неримований?» [Франко т. 49, с. 323].

Поширеним є уявлення про те, що переклад віршів повинен бути «еквіметричним». Творчі пошуки метричної і ритмічної відповідності оригіналу – це пошуки нової ритміко-інтонаційної єдності, що відтворює – на іншій мові – єдність, властиву оригіналу. Обираючи метр, перекладач демонструє розуміння історичних, естетичних, звукових і смислових співвідношень оригіналу. Метр відіграє залежну роль, чітко виявляючи інтонацію поетичної мови. Зі зміною метра змінюється й поетична інтонація.

«Відтворенню в перекладі підлягає не окремо взятий елемент, а та функція, властива цьому елементу, інакше кажучи, єдність, до складу якого той чи інший елемент входить» [Еткінд 1965, с. 281].

Крім вищенаведених, при перекладі виникають проблеми ономапей, звукопису, що становить національно-культурну специфіку акустичної (слухової) картини світу поета.

Звуконаслідування, маючи особливу структуру й семантику, надають особливого колориту будь-якому тексту і повинні бути максимально точно передані перекладачем. Проблемі перекладу звуконаслідувань присвячена окремих розділ у книзі «Неперекладне в перекладі», де зазначається проблемність перекладу цих мовних фоностильових одиниць [Влахов 1980, с. 77].

Ю. Лотман зауважував: «Тверде розуміння того, що фонема не просто звук певної фізичної природи, а звук, якому в мові мистецтва приписано певне структурне значення, звук, осмислений за багатьма рівнями, по-особливому висвітлює проблему звуконаслідувань. Зазвичай у цьому зв'язку підкреслюється зближення поетичного звукопису зі звуками реального світу. Але подібності тут не більше, ніж між реальним предметом і будь-яким способом його зображення. Фізичний звук відтворюється засобами фонем, тобто звуків системних і осмислених» [Лотман 1994, с. 112].

Перекладач повинен враховувати, за Ю. Лотманом, що відповідність між звуконаслідуванням і його об'єктом існує лише в межах тієї чи іншої мови, хоча, звичайно, і відрізняється більшою, в порівнянні зі звичайними словами, іконічністю [Лотман 1994, с. 112].

Виразний звукопис представлений у вірші «Чайльд Гарольд» Г. Гейне. Звукопис Г. Гейне аналізує М. Лозинський у доповіді «Мистецтво віршованого перекладу»: «Звукопис, звуки слів у віршах, все яскравіше впливає на нашу емоційність. Це не просто музичний звук, що так чи інакше нас

настроює. Звучать слова, а слова – носії думок, образів, понять, почуттів. І ось ці-то думки, образи, поняття, почуття, пройняті звуком, світяться зсередини різно пофарбованим звуковим світлом. Вони вступають між собою в складну перекличку, звуки таємниче ріднять їх між собою, творять для нас складні мережі уявних і чуттєвих асоціацій» [Лозинский 1955, с. 164].

М. Лозинський наводить 2 вірші, які живуть цим перекликом звуків: «Змініть звук в одному зі слів першого рядка, і відразу у другому рядку погасне недоторкане вами слово, яке мало повно хвилюючого змісту. Воно стане сліпим і невиразним тільки тому, що в першому рядку в якомусь слові погас звук, що перегукувався з ним» [Лозинский 1955, с. 164].

У вірші Г. Гейне багато таких слів, які «світяться зсередини різно пофарбованим звуковим світлом». Це особливо в рядках, де внутрішні рими підсилюють перекличку слів: «Die verumumtten und verstummtten», «Und die Wellen, die zerschellen»... М. Лозинський з точністю змушує звучати майже завжди саме ті слова, які і Гейне підкреслює звуком: «В нем с угрюмой тихой думой»..., /«Это волны, скорбью полны.».

Наводить він і так звану «гармонізацію голосних». Перший вірш у Гейне спирається на три наголошені **a**, повторення яких створює відразу урочисто-скорботний емоційний лад: Eine starke schwarze Barke...- у М. Лозинського: Крепкий, черный, челн просторный,- три наголошені **o** повністю зберігають ефект. Другий і третій рядки сильно перегукуються підкресленим наголошеним **o**: Звонко стонет глубина./Это волны, скорбью полны... [Лозинский 1955, с. 164].

Відомий український перекладач А. Содомора, проаналізувавши 16 українських зразків перекладу «Осінньої пісні» Поля Верлена, наводить і свій переклад, наголошуючи при цьому на вимогах до себе як перекладача: «Читач уважить, що є визначальним для цієї версії: прагнення пе-

рекладача бути якомога прозорішим і стриманішим у ви- слові...Впорядковані звукові лінії оригіналу...звукописом та добором лексики увиразнити глибинну напругу твору» [Содомора 2006, с. 261].

Чеський мовознавець З. Шишка зазначає: «Переклад поезії, що наслідує звукопис і евфонію взагалі належить до найважчих завдань трансляції тексту з мови-оригіналу до мови перекладу. Він наводить переклад звукопису *дзвоника*, створюваного голосним **i** та комбінаціями приголосних **ng, nk, nt** у поезії Е.По: *Střibřité cínkání zvonků // V mrazivém počním vzduchu* і переклади до італійської, німецької, чеської мов.

Порівняймо: How they tinkle, tinkle, tinkle, // In the icy air of night [Edgar Allan Poe]. Переклад *до італійської*: Come tintinnano tintinnano tintinnano// Di una cristallina delizia... [Frederico Olivero]. Переклад *до німецької*: Wie sie klingen, klingen, klingen// Zwinkernd sich zum Reigen schlingen... [Theodor Etzel].

Переклад *до чеської*: Jak to cínká, cínká, cínká// cestou, na níž padá snh [Vítězslav Nezval] [Šiška 2002, с. 32].

Усі переклади зберігають звукопис Е.По, що підтверджує погляд В.В. Іванова: «Завдання полягає не в перекладі звукових повторів і звукописі взагалі, а в передачі зв'язків між звуковим малюнком тексту і його значенням» [Іванов 1988, с. 375].

До національно-специфічних засобів, які формують стиль, відносяться мелодійні характеристики.

Досліджуючи лінгвостильові засоби передачі стилю першотвору в перекладі, І. Франко наголошував на необхідності збереження мелодійності оригіналу. Аналізуючи німецькі переклади поезій Т. Шевченка, зроблені Ю. Віргінією, І. Франко доводить, що мелодійність віршової мови полягає передусім майже в рівній пропорції між голосними й приголосними, що й повинен урахувати перекладач, якщо він прагне бодай частково відтворити милозвучність оригіналу.

Як приклад, І. Франко наводить рядки Т. Шевченка: «Тече вода з-під явора ярмом на долину...» у перекладі на німецьку мову. Дослідник зазначив, що мелодійність значною мірою втрачена в перекладі, оскільки в оригіналі є 56 голосних і 59 приголосних, а в перекладі на 53 голосні припадає 120 приголосних [Франко, т. 38, с. 529].

На наш погляд, мистецтво перекладу знаходиться в залежності від двох протилежних тенденцій: перша: перекладні вірші повинні мати на читача безпосередній емоційний вплив, бути перекладені так доступно, як доступний оригінал на батьківщині оригінального поета; друга: мистецтво перекладу повинно вносити нове; може, важчі для безпосереднього сприйняття, ніж звичні вірші своїх поетів, однак такі, що збагатять читача новим поетичним змістом, новою образністю, новими ритмами.

Перекладач повинен своїм читачам розкрити багатство іншого словесного мистецтва, показати красу різних слов'янських національних форм, історичних нашарувань, індивідуальних творчих систем; перекладна література повинна влитися в широкий потік національної культури, внесок перекладача – робити доступними для свого народу шедеври світової літератури.

І. Франко зазначав: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинилися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури» [Франко, т. 39, с. 7].

Переклад поетичних текстів слов'янських літератур – попри всі здобутки – залишається найскладнішим, найтоншим і найбільше невирішеним у теорії перекладу, а ритміко-фонічна організація поетичного твору – це одна з найвагоміших проблем перекладу. Логічний смисл – це лише один із елементів, однак не менш семантично виразною є

форма вислову, всі аспекти якої характеризуються смисловою наповненістю.

Переклад, отже, це єдність літературознавчих, лінгвістичних, лінгвостильових, фоностильових, етномовних, психологічних, психолінгвістичних та естетичних чинників.

2.2. Словацька поезія XIX – XX ст. в літературному дискурсі Закарпаття (Тетяна Ліхтей)

Словацька поезія завжди викликала зацікавлення з боку закарпатців. Воно й не дивно, адже наш край часто входив зі Словаччиною до одних і тих самих державних утворень, тож словаків і закарпатців поєднає спільний історичний і духовний спадок. Поглиблений інтерес до словацької поезії спостерігається в XIX столітті і пов'язаний він з місіонерською діяльністю на ниві розвитку слов'янства Яна Коллара. У творчості провідних закарпатських культурно-освітніх діячів тогочасся простежуються мотиви, навіяні Колларовою поемою «Донька Слави». Так, в поезії О.Духновича «Руський марш» слов'янство позиціонується з матір'ю Слави, яка «зачинає царствовати / взиваєт храбрих синов», а у віршах О.Павловича «Спогад» та «Пісня русько-слов'янська» «благородні діти Слави» – це і знедолений люд ген там за Карпатами, представником якого є і сам поет-будитель [Райкевич 1957, с. 291].

Культурні взаємини словаків та закарпатських українців стають ще інтенсивнішими, коли на літературну арену виходить потужна генерація романтиків на чолі з Людовитом Штуром. Як відомо, у період 1843–1847 рр., тобто під час студій у Трнавській богословській семінарії, над перекладами словацької класики працював О. Павлович. Йому належить, крім іншого, кілька перекладів уривків з поеми

«Марина» словацького романтика Андрея Сладковича. Ці переклади були опубліковані О. Духновичем в альманасі «Поздравление Русиновъ на годъ 1852 отъ Литературнаго Заведения Пряшевскаго» [Поздравление 1851, с. 59–61]. Щоправда, без наведення прізвища перекладача. Крім того, очевидно, саме О. Духнович чомусь дав цим поетичним строфам назви: першій і другій – «Мотыль», третій – «Надежда», четвертій – «Объявление любви». Як ілюстрацію наводимо вірш «Мотиль», який насправді є перекладом двох десятирядкових (87 і 88) строф з «Марини»:

87

Motýľu zradný! srdce ti bije
strachom pod prstma mojima;
a v ňom sa špratná nevernosť kryje,
keď sladkú rúžu objima!
Vidiš tie slzy na lícach ruži,
čo od svitania bolestne túži
po ihrách tvojich láskavých?
Ty lietaš, zlodej, od milej k milej
a v lakomosti tak bezočivej
med kradneš z ústok voňavých.

88

Čo si nezostal radšej zakliaty
v červiake večnej podobe?
Alebo čo si, smrťou oviaty,
nezostal v hodvabnom hrobe?
Načo zlodeju krása prirody?
Načo zradcovi krídla svobody?
Podlost' má byť zemeplazom! –
Aj ľudská myseľ v tom zablúdila,
že tá byť slávnym ona súdila
z mrtvych povstania obrazom!

[Ліхтей 2010, с. 89]

Мотиль

Мотильку зрадний, серце ті бієт,
Страхом под перстами моїми.
А в нем ся мерзка невинность криєт,
Коль сладку руку обїмат.
Видиш ли слези на лицах ружі,
Як проливаєт болесні тужі
По іграх твоїх ласкавих.
Лїтаєш, злодій, от милой к милой
А в лакомості так безочливой
Мед крадеш із уст пахнявих.
Чом есь не остал лучше заклятий
В червака вічної подобі,
Альбо чему есь смертю завитий
Не зостал в шовковім гробі:
На что злодію краса природи?
На что зрадцові крила свobody?
Злость природна есть лиш землелазом.
І премудрих мисль в том заблудила,
Же славним она тебе судила
Воскресенія бути образом

[Духнович 1968, с. 712].

Усе це призвело до того, що протягом майже півтора століття автором згаданих перекладів помилково вважався О. Духнович. У 4-томному виданні творів О. Духновича, урядкованому О. Рудловчак та В. Микитасем (1968), зазначено: «Духновичеві приписується переклад трьох поезій-фрагментів з поеми словацького поета А. Сладковича “Марина” (...). Спостерігається певна розбіжність між стилістичними особливостями і прийомами мовної практики та поетики Духновича в його оригінальній поезії та перекладі з угорської мови, з одного боку, і між цим перекладом, з боку другого (...). Ці та інші факти утрудняють розв'язання питання перекладача наведеної поезії, яке до цього часу залишається відкритим» [Духнович 1968, с. 712]. Цікаво, що в антології

словацької поезії (К., 1964) першим перекладачем уривків з «Марини» також наводиться О. Духнович [Словацька поезія: антологія 1964, с. 365].

Тільки 1981 р. у статті «Хто перекладач віршів А. Сладковича в “Поздравленні русинов на г. 1852”» пряшівський дослідник Й. Шелепець на підставі ряду фактів як літературного, так і історико-документального характеру довів справжнє авторство перекладів «Марини». Вчений твердить, що романтичний образ жінки, змальований Сладковичем, не узгоджується з класицистичними приписами отця Духновича й поема «Марина» не могла входити в коло його інтересів. Й. Шелепець на конкретних прикладах доводить, що при перекладі уривків з «Марини» О. Павлович застосовує той самий метод, проявляє той самий творчий підхід, що й при передачі язичієм творів інших словацьких авторів, наприклад Г. Гавловича. Стиль і творча манера О. Духновича цілком відмінні від Павловичевих [Шелепець 1981, с. 66–69]. Зрештою, в «Автобіографії» є зізнання самого Павловича про роботу над перекладами з «Марини». Інформацію про це знаходимо в закарпатському часописі «Листокъ» [Къ автобіографіи 1901, с. 42]. Крім того, в монографії М. Мольнара «Словаки і українці» наведено текст передрукованого із часопису «Sokol» (1864) вірша О. Павловича, присвяченого улюбленому словацькому поетові А. Сладковичу «Поздравленіє славному сину Слави над Гроном, солодко піючому Андрію Сладковичу» [Мольнар 1965, с. 263].

Принагідно зауважимо, що Й. Шелепцю вдалося віднайти словацьке джерело ще принаймні одинадцяти поезій О. Павловича, які довгий час вважалися автентичними творами митця. Насправді йдеться про переклади чи переспіви віршів зі збірки барокового автора Г. Гавловича «Вівчарська школа звичаїв стодола» [Шелепець 1982, с. 85–96]. А загалом поетичні ремінісценції та наслідування словацьких авторів закарпатськими митцями варті спеціальної розмови. Так, О. Павлович часто запозичав теми, мотиви для своїх

віршів від Г. Гавловича, Л. Штура, А. Сладковича, С. Гурбана-Ваянського. До прикладу, твір «Пани, не ганьте Маковицю» О. Павлович написав під впливом Сладковичевого вірша «Nehajte ľud mŕj», а поезію «Глас русинов» створив під впливом вірша А. Сладковича «Ohlas». Інспірований Кралевою «Драмою світу» Ю. Ставровський-Попрадод написав свій найкращий вірш «Страданіє славян». Доведено також, що вірш Ю. Боршоша-Кум'ятського «На розпутті» є ремінісценцією на вірш І. Краска «Тополи» [Ліхтей 2010, с. 241].

Зацікавлення з боку закарпатських митців викликала й романтична поезія Я. Краля. Так, 1869 року ужгородський журнал «Свѣтъ» у 8 числі опублікував статтю А. Кралицького «Янко Краль» [Кралицькій 1869, с. 1]. «Кто этотъ Янко Краль? спросить не один изъ читателей, уж не въ первый разъ ли услышавшій это славянское имя, – починає розповідь про словацького поета А. Кралицький. – Это одинъ изъ словянскихъ поэтовъ, довольно знаменитый своею музой. Это одна изъ тѣхъ челоѳческихъ личностей, которыя отличаются таинственностью своего характера, челоѳколюбивымъ пожертвованіемъ и одною цѣлью – цѣлью: народу своему, во что бы то ни было, прислужитися, какъ лишь это своею индивидуальностію можно» [Кралицькій 1869, с. 1]. Як зауважує в студії «Анатолій Кралицький і Янко Краль» Франьо Р. Тихий, джерелом для згаданої статті А. Кралицькому послужила багатотомна праця «Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich» Костянтина Вурцбаха, а саме гасло «Kral Janko», вміщене у 18-му томі (С. 114–115), що вийшов 1865 р. Часто тут ідеться про дослівний переклад, деколи – про довільний, а деякі дані А. Кралицьким уточнюються й доповнюються [Тихий 1958, с. 152–157]. До прикладу, коли К. Вурцбах розповідає, що Я. Краль не дозволяв без власної згоди публікувати свої вірші, а коли це раз сталося, то погрожував застрелити *одного зі своїх друзів (einem seiner Freunde)*, що був до тієї публікації безпосередньо причетний, то А. Кралицький чудово знає, про кого тут

ідеться: «Такъ однажды угрожалъ *извѣстному Людовиту Штуру*, что его застрѣлитъ, если ещѣ разъ покусится стихи его опубликовати во газетахъ, потому что они ещѣ необработаны и лишь такъ наброшены на бумагу» [Кралицькій 1869, с. 1]. Натрапляємо в статті А. Кралицького ще на один цікавий момент, який засвідчує неординарність Кралевої особистості. Виявляється, Я. Краль не тримав удома жодної книжки. Прочитавши чергову, відразу віддаровував її іншим. «Однажды получил одну книгу в подарок, – пише А. Кралицькій, – которая причинила ему большую радость. Это собрание украинских народных пѣсней. Когда другого дня кто-то спросил его, гдѣ книга – “Я ужъ прочиталъ еѣ – отвечалъ – и лишилъ в коффейной на столѣ...”» [Кралицькій 1869, с. 1].

У кількох числах ужгородського журналу «Листокъ» за 1892 рік опубліковано «Очеркъ словацкой литературы». Тут, крім іншого, простежено творчість таких визначних словацьких поетів XIX ст., як Ян Голлий, Людовит Штур, Андрей Сладкович, Светозар Гурбан Ваянський, Гвездослав та ін. Питання авторства нарису до сьогодні залишається відкритим. Ф. Тихий вважає, що розвідка належить перу А. Кралицького, В. Падык переконує, що працю, вірогідно, написав сам редактор «Листка», письменник і культурно-освітній діяч Є. Фенцик [Ліхтей 2019, с. 7–8].

Ось як, до прикладу, відгукується автор нарису про доробок А. Сладковича: «Сладкович (Браксаторисъ) ещѣ какъ лицеистъ въ Щемницѣ влюбился въ Машеньку Пишль, но которую не могъ взяти себѣ въ супругу по причинѣ своего убожества. Сію любовь свою воспѣваетъ онъ въ лирическомъ своёмъ эпосѣ “Марина” (...). Эта поэма отличается возвышенностью чувствъ, богатыми оборотами, живостью воображенія, и торжественностью языка (...). Сладковичъ вознёсъ словацкій языкъ на небывалую высоту (...). Сладковичъ, это настоящий поэтъ: онъ кротокъ и любезенъ, любовью обнимаетъ весь міръ. Не прокликаетъ никого, (...)

любитъ всѣхъ. Съ Сладковичемъ собственно и начинается настоящая словацкая письменность...» [Очеркъ 1892 № 2, с. 16–17]. Щиро захоплюється невідомий закарпатський автор і творчістю визначного словацького реаліста Гвездослава: «У Гвѣздослава необыкновенный поэтический талантъ. Первые стихи свои писалъ онъ на мадыарскомъ языкѣ и былъ отличенъ. Но позже пришелъ къ самосознанію и сталъ трудиться для своей родной рѣчи и для своего родного словацкаго народа. Гвѣздославъ по причинѣ своей превыспренней фантазіи, глубинѣ чувствъ, богатству оборотовъ (...) безспорно принадлежитъ не токмо къ первымъ словацкимъ поэтамъ, но равное занимаетъ мѣсто и между европейскими первостепенными поэтами» [Очеркъ 1892 № 4, с. 42]. Саме тому, переконаний автор нарису, «превосходныя стихотворенія Гвѣздослава переводятся на иностранныя языки» [Очеркъ 1892 № 4, с. 42].

Зауважимо, що на зламі XIX–XX ст. у крайовій періодиці («Листокъ», «Свѣтъ», «Русин»...) з'являлися чи то переклади, чи то переспіви російських митців (М. Берга, А. Майкова...) або ж узагалі авторів-анонімів доробку словацьких поетів XIX ст., про що докладно написано в монографії Т. Ліхтей «Слов'янська планида» [Ліхтей 2010, с. 17–46].

Багатим на літературні контакти словаків із закарпатськими культурно-освітніми діячами став міжвоєнний період, коли наш край входив до складу Чехословацької республіки. Відомі словацькі поети присвятили Закарпаттю десятки статей та нарисів, які публікувалися у чехословацькій періодиці, а також щирі поетичні строфи (Я.Понічан «Свалява», Ш.Крчмері «Двадцяттеро хлопців з Підкарпатської Русі» та ін.). На жаль, українських перекладів чи переспівів словацької поезії на сторінках крайових видань цього часу зустрічається мало. До яскравих зразків можна віднести два переклади священника (майбутнього президента Карпатської України) Августина Волошина – «Над Татрою блискає» Я.Матушки (віршеві судилося стати словаць-

ким національним гімном, а ще один його пізніший переклад належить поету і драматургу В.Пачовському, який у 20-х роках ХХ століття жив і творив на Закарпатті) та «Гей, словаки!» С.Томашика [М'сяцословъ 1921, с. 31].

У 1923 році в літературному додатку до газети «Русин», редагованої в той час провідним закарпатським письменником В.Гренджою-Донським, опубліковано переклад поезії А.Сладковича «Не ганьте мій народ». Щоправда, без зазначення автора перекладу. Очевидно, вірш переклав сам редактор [Сладкович 1923, с. 3].

Заслугове на увагу також стаття І.Панькевича, присвячена століттю виходу в світ поеми Я.Коллара «Донька Слави», що була надрукована 1936 року в часописі «Підкарпатська Русь» [Панькевич 1936, с. 1–5]. Принагідно зауважимо, що про вплив ідей Я.Коллара на еліту краю дещо згодом написав також відомий закарпатський письменник і вчений Ф.Потушняк [Потушняк 1958 № 1, с. 119].

Пожвавлений інтерес до словацької поезії спостерігається у повоєнний період. Справжньою подією в культурно-мистецькому житті Закарпаття став вихід у світ Гвездославових «Кривавих сонетів» в перекладі А. Патрус-Карпатського (1961). За переклад «Кривавих сонетів» А. Патрус-Карпатський, як нам видається, взявся з кількох причин: по-перше, він сам пройшов пекло війни, про що написав десятки художніх творів та нарисів, по-друге, сонетний жанр став близьким для нього як для несправедливо засудженого сталінським режимом автора табірних сонетів, а по-третє, поет володів словацькою мовою. А. Болек у своїй розвідці про відтворення строфічної структури оригіналу в перекладі А. Патруса твердить, зокрема, що закарпатський письменник переживав, чи впорається він з таким складним завданням, а тому в процесі перекладу часто консультувався з відомим закарпатським поетом В. Ладичцем та східнославацьким прозаїком Ф. Іванчовим [Болек 1972, с. 46]. До речі, В. Ладичець згодом одним з перших

написав і рецензію на виданий окремою книгою український переклад «Кривавих сонетів», в якій дуже високо оцінив роботу Андрія Патруса, закинувши як незначну хибу «недотримання точної побудови самого сонета» [Ладичець 1962]. Про цю хибу, яка, за словами В. Ладичця, не може затмарити собою всього, чого досяг у роботі Патрус-Карпатський, визначний український перекладач Г. Кочур в огляді пряшівських видань на сторінках «Всесвіту» висловився так: «... перекладачеві не завжди вистачає сил в боротьбі з оригіналом. Насамперед впадає в око одна пільга, яку дозволив собі А. Патрус-Карпатський: у Гвездослава ми маємо справу з строгими канонічними сонетами, поет дотримує усіх правил сонетної форми, отже, вживає однакових рим в обох катренах. Перекладач порушує це правило, катрени в нього мають різні рими, то й сонети перетворюються на якісь сонетоїди чи, принаймні, на вільні сонети (...). Якщо вже існують якісь закони віршування, то, мабуть, треба-таки їх дотримуватись, а надто в канонічних формах, як-от сонети, бо порушення цих законів інакше не можна пояснити, як недбалістю чи недостатньою майстерністю» [Кочур 1962, с. 74].

Зауважимо, що цей, доволі різкий, відгук Г. Кочура на переклад Патруса-Карпатського є цілком виправданим і торкається, як бачимо, лише питання відтворення форми. Можна собі тільки уявити, що творилося в душі Григорія Порфіровича, чудового знавця рідної мови, коли він розмірковував над художньо-мистецьким рівнем Патрусівського доробку, над частими перекрученнями змісту оригіналу в перекладі. Однак, очевидно, написати про це митець не наважився, позаяк через свою «українськість» і так постійно перебував під пильним оком прокладних служб. Тому тільки наприкінці своєї рецензії Г. Кочур зауважує, що переклад явно потребує доопрацювання й прозора натякає, що «Криваві сонети» заслуговують на те, аби вийти в Україні «в мистецьки довершеному перекладі» [Кочур 1962, с. 74].

Майже паралельно з відгуками В. Ладижця та Г. Кочура в літературно-мистецькому часописі «Дукля» вийшла рецензія Ф. Лазорика. Автора вразила некоректність перекладача стосовно тексту першотвору, особливо – свідоме ігнорування понять з релігійної сфери («Бог», «янгол», «дух», «християнство» тощо). «Але ж Гвездослав не був марксистом і в його світогляді багато християнської моралі, – обурюється рецензент. – А оминання цього, де тільки вдалося, міняє оригінальність автора» [Лазорик 1962, с. 84].

Зауважимо, що згодом «Криваві сонети» вийшли в перекладі Д. Павличка (1986).

У повоєнній крайовій та всеукраїнській періодиці сучасна словацька поезія з'являється в перекладах закарпатців Ю. Шкробинця, А. Арсірія, Ю. Качія, А. Копинця, С. Панька, П. Скунця, І. Петровція, В. Густі та ін. Деякі з авторів презентувалися в антологіях та збірниках «Словацька поезія» (1964), «Відкритий дім» (1982), «Веселка Татр» (1982) та ін.

З 2001 року в Ужгороді виходить серія «Між Карпатами і Татрами», на сторінках видань якої презентовано доробок майже тридцяти сучасних словацьких митців в українських перекладах. Відрадно, що серед перекладачів є і знакові закарпатські письменники. Так, яскраво прописався в серії Д.Креміль, відомий український поет, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка. Зі словацькою поезією він познайомився ще під час навчання в Ужгородському університеті (1970–1975). В різний час віртуальними співрозмовниками Д.Кремілья ставали відомі словацькі поети Янко Єсенський, Іван Краско, Іван Галл, Еміл Болеслав Лукач, Ян Костра, Мирослав Валек, Любомир Фелдек та ін.

Так, Янко Єсенський є яскравим представником Словацької модерні. Уже в його ранніх творах простежується тенденція відверто та провокативно відтворювати любовні почуття. Однак критика вважала це спробою чутливого митця прикрити крихке й ніжне ество цинічною позою. У пізніших збірках Я. Єсенського домінує громадянська й со-

ціальна лірика з високою мірою суспільної заангажованості. Саме на неї звернули увагу укладачі антології словацької поезії (К., 1964), відібравши далеко не найкращі зразки для перекладу українською.

Натомість Я. Єсенський є автором чудових ліричних медитацій, його улюблені композиційні прийоми часто вибудовані на несподіваних поворотах сюжету, на контрастах. Митець любить вживати оксиморон, вдається до пародії і травестії. Порівняймо хоча б два переклади вірша «Не скажу» («Nepoviem»).

Переклад В. Конопельця:

Кажеш, щоб не говорив я,
та сміються мої очі.
А все, мовлене очима,
губи висміють охоче.

Що в душі моїй таїться,
око й губи не назначать.
То оце воно кохання –
почуття оте гаряче?

Першою душі моєї
ти почула справжню мову.
Та мовчу. Коли я знав би –
не повіриш мені знову.
[Я тебе 2003, с. 28]

Переклад Д. Кремілья:

Говорила – все, що хочеш,
в моїм зорі – суєта.
А що мовлять мої очі –
заперечують уста.

Що душа моя ховає –
не зірветься з губ і віч.
Це – любов імення має,
і бездонне, гейби ніч.

Ти найперша зрозуміла
мою душу й серце теж.
А душа б заговорила –
знов ти віри їй не ймеш.
[Дмитро 2016, с. 11]

Як бачимо, і В. Конопелець, і Д. Кремілья добре відтворюють жартівливий, конверсаційно необтяжений, але насичений ненав'язливими оксиморонами й парадоксами поетичний текст Я. Єсенського. Та все ж більш гармонійним, точнішим, ближчим до оригіналу є переклад Д. Кремілья: *čo zas oči moje vrvavia, to mi ústa podvracajú* = а що мовлять мої очі – заперечують уста; *čo sa v mojej duši skrýva, oko, perna*

nevurovie = що душа моя ховає – не зірветься з губ і віч ... і т. д. Практично один до одного – справжній успіх.

Залишається сподіватися, що в недалекому майбутньому Д. Кремінь подарує українському читачеві найкращі зразки з раннього доробку Я. Єсенського. Поет, який любив українську літературу, навіть жив деякий час в Ужгороді, Харкові та Києві (в Києві, зокрема, разом з Й.-Г. Тайовським видавав додаток до журналу «Чехослован»), на це заслуговує [Ліхтей 2015, с. 45–46].

Іншого яскравого представника словацького модернізму – символіста Івана Краска – довгий час називали декадентом, поетом примар і тіней, адже його тексти були наповнені смутком, біблійними образами й мотивами. Сучасні дослідники й перекладачі намагаються реабілітуватися перед митцем. Однак кількість не завжди переходить у якість. Глибоко занурившись у світ Самоти ліричного суб'єкта, Д. Кремінь художньо переконливо передав атмосферу першої Краскової збірки «Nox et solitudo» (1909):

Дзвонять шосту. По вечірні.
Майстер вирушив додому.
Ждуть на нього рідні й вірні,
Перечулені й сумирні,
Заберуть щоденну втому.

Тільки я тут наодинці.
Самота – моя спокуса.
В стінах цих, у сиротинці,
Де висить один на стінці
Хрест-розп'яття, лик Ісуса...

[Дмитро 2016, с. 15]

З такою ж проникливістю Д. Кремінь переклав й інші знакові твори І. Краска («Тополі», «Сипле, сипле дощик, сіє...»), які на сьогодні мають по кілька варіантів перекла-

дів, але далеко не у всіх відтворено оригінальну інструментовку першотвору, його евфонічне наповнення [Ліхтей 2015, с. 43–45].

Ще один модерніст Іван Галл називав свої твори «малими імпровізаціями у хвилини меланхолії», сповіддю, з якою «не ходять на вулицю». Карнавали, маски, лицемірство, брехня... – часті мотиви та образи його віршів, філігранно відтворені поетичним пензлем Д. Креміня:

В мою кімнату осінь крізь вікно
Жбурнула мідяки сухого листя,
Щоб оживить чуття, які давно
Зі спогадами в світі розбрелися.

Та я байдужий до новітніх драм,
І серце не купити на прогнози
Отим чеканням і отим ім'ям,
Де ув очах, фіналі драми, – сльози...
(уривок з вірша «Коли падає листя...»)

[Дмитро 2016, с. 19].

Загалом творчість представників Словацької модерни, колись табуізованих, по-новому відкривається і прочитується навіть у сучасному словацькому літературознавстві. А отже, Д. Кремінь, як і належить перекладачу-місіонеру, пророчо випередив час.

Особливе зацікавлення з боку Д. Креміня викликала творчість словацького неосимволіста Е. Б. Лукача. Поет і перекладач, педагог і журналіст, культурний та релігійний діяч, він народився в родині вдови шахтаря й був позашлюбною дитиною, що ніколи не знала свого батька. Його найінтимнішою сповіддю по праву вважається збірка «Про любов нелюбу» («O láske neláskavej», 1928). Стилстичний оксиморон, закодований у назві книжечки, прозраджує: тут високі ідеали розбиваються об зашкарублі брили ре-

альності, а емоцію гостро конфліктує з рацією, і чим більше таких піруетів, тим притягальнішою є історія серця. Тепло і холод, порядок і хаос, матерія і душа... Їм важко зійтися під спільним знаменником.

Типовим для символістів у Лукача є мотив білого кольору, що передається через образи півночі, снігу, морозу, льоду, інею... Біла фарба, як відомо, є також символом цноти, чистоти, а в розумінні Е. Лукача – ще й символом студеного серця, ясного розуму, всепереможного прагматизму, сну і спокою... На контрастах вибудовано й поезію «Південь і північ»:

На півдні серце б'є частіше,
горить, гаряче, яскравіше.
А північ – краща, та холодна,
морозом, льодом вбити годна.

На півдні зір – темнавий, чорний,
смак уст у стумі відзігорний.
А погляд півночі – мрійливий,
ану, відмов у чарах ти їй.

Про північ південь тужить вічно,
жаждиво, спрагло, люто, звично.
А та чекає з океану
південну квітку полум'яну

[Дмитро 2016, с. 21].

Відчувається, що перекладач як автор неперевершених ліричних шедеврів є насправду вродженим інтуїтатором, тонким знавцем химерних станів людської душі.

Ще одним візаві Д. Кременія з когорти словацьких митців став Ян Костра – суперечлива і трагічна постать у словацькій літературі. Поруч із високоестетичними, одуховленими творами в його доробку знаходимо й вірші з печаттю методу соцреалізму (йдеться про т. зв. період творчої кризи на зламі

40–50-х років). Попри все, краса і ніжність в ліриці Я. Костри домінують і підносяться над часом. Переважна більшість поезій оповита елегійною інтимністю, щемливою меланхолійністю. Та насолодитися уповні еротичним нектаром ліричному суб'єкту заважає усвідомлення швидкоплинності, проминуності, правдива візія марності й приреченості буття.

Досі окремі вірші Я. Костри українською перекладали В. Лучук, Р. Лубківський, Ю. Шкробинець, Є. Дроб'язко, М. Ігнатенко, І. Мацінський та ін. Ці тексти розпорошені на сторінках вітчизняних газет, часописів, збірників, антологій. Нам видається, саме Д. Кременію чи не першому з-поміж українців вдалося так тонко відчутти незахищену, безборонну, мерехтливо-крихку ауру цього мрійника з пощербленою долею. Можна констатувати: закарпатець став повноцінним співтворцем у парнасівському двобою з однією на двох перемогою. Простежмо:

Лихий цей вечір – ти примружив зір,
ти збайдужів до ярмарку планети.
Все темне вдалині без тих сузір,
які не світять у вікно. І де ти,

кохана таємнича? На вустах
скорбота, і холодні ці долоні,
які до неї марно ти простяг,
а протяг голосив на підвіконні.

Гудуть вітри над скелею чола.
І де любов лелії, що була?
Любов, сльоза, твоя зажура віща?

Постала з непорочних сновидінь –
жіноча світла, непорочна тінь,
матеріал із мармуру для вірша.

[Словацька 2011, с. 23]

Жвавий інтерес в середовищі української інтелігенції викликала свого часу лірика Мирослава Валека. Не обійшов її увагою і Д. Кремень. Як поет-інтиміст М. Валек намагався зазирнути в душу свого сучасника – людини нової епохи, нових світоглядних засад. Його ліричний герой – переважно міський інтелігент, інтелектуал, який переживає гіркі розчарування, страждає через підступність, прагматичність світу. Майже кожна поезія митця – маленька особиста драма. Зв'язок чоловіка і жінки в ліриці М. Валека – прихований конфлікт, від якого віє прохолодою, непорозумінням, непередбачуваністю. У більшості творів М. Валека реалізувалося його вміння переплітати індивідуальне, інтимне із загальнолюдським, з проблемами модерної цивілізації, яка часто є нещадним і цинічним руйнівником людської долі.

Окремі вірші М. Валека переклали свого часу Г. Булах, І. Драч, М. Дробняк, В. Конопелець, І. Кочур, Р. Лубківський, В. Лучук, С. Макара, П. Марусик, І. Мацинський, Д. Павличко, Я. Павличко, Я. Павуляк, В. Стругинський, В. Стус, В. Терен та ін. По-своєму осмислює доробок М. Валека Д. Кремень, прагнучи презентувати українському читачеві найкращі зразки з усіх збірок поета («Сірники», «Дотики», «Неспокій» та ін.), не оминаючи такі ліричні шедеври, як «Шахи», «Заборонена любов», «Сірники», «Сумний ранішній трамвай» та ін. Чимало віршів Д. Кременем узагалі перекладено українською вперше, деякі, навпаки, уже мають по кілька варіантів перекладів. Серед них, до прикладу, поезія «По буквочці», яку Д. Кремень, без перебільшення, відтворив віртуозно:

Я б заплавав, та нема за чим.
Я б згадав, але кого – не знаю.
Мене spoїть алкогольний дим,–
Я по букві пісню цю складаю.

Все по букві, буквочці складу,
Хоч таких і в азбуці не видно.

Скільки зрад і фальші на виду,
Скільки позникало всіх безслідно.

Все давно минуло, річ веду.
Та згадаю – і любов, і вроду.

Камінь, камінь, кинутий у воду...

[Поезія 2018, с. 25]

До улюблених авторів Д. Кременя належить і Любомир Фелдек. Це – знакова постать у дискурсі українсько-словацьких взаємин: митець спричинився до перекладу та популяризації творчості багатьох українських письменників у Словаччині. Завдяки Л. Фелдеку узріла світ антологія «Чистими руками» (1980), на сторінках якої словацькою презентовано поезію В. Симоненка, В. Коротича, Б. Олійника, І. Драча, І. Жиленко, Р. Лубківського та ін.

Як ідеолог трнавської групи конкретистів Л. Фелдек відстоював право на експеримент, вільне використання метафори тощо. В його доробку класичні римовані вірші мирно сусідять з верлібрами, часто зустрічаються тексти, побудовані на принципі гри зі словом (до прикладу, «Сонет про птаха чатака»).

Поезія Л. Фелдека – невпинного експериментатора – міцний горішок для перекладачів. І, зрозуміло, далеко не кожному під силу його розлушити. Відрадно, що Д. Кремень зумів розчинитися в терпкому тронку лірики словацького митця, порозумівся з креативним «я» свого візаві і таки видобув для нас, нині суцільних і грядущих, оте безцінне янтарне ядро.

Українською окремі вірші Л. Фелдека перекладали також В. Симоненко, Д. Павличко, Р. Лубківський, П. Мурашко, М. Дробняк та ін. Поза сумнівом, що така постать, як Л. Фелдек, давно заслуговує, аби його доробок вийшов в Україні окремою книжкою.

Переклади ж Д. Кременя високо оцінено в критиці та

літературознавстві. Їх докладний аналіз зробив С. Бобинець у низці студій, компаративістичних за своєю суттю. Порівнюючи знакові Фелдекові вірші «Сонет про птаха чатака» та «Шансон у честь неділі» в перекладах Д. Павличка, Л. Лубківського та Д. Кременія, найчастіше пальму першості С. Бобинець віддає саме останньому, справедливо вважаючи інтерпретацію Д. Кременія «дублікатом, гідним першотвору» [Бобинець 2014, с. 85–87].

Простежмо, як блискуче відтворив Д. Кременінь ідилію недільного ранку у вірші «Шансон у честь неділі»:

V nedelu ráno chodí po strechach
obloha v nových šatách belasých
a komináři hrajú doma šach
a spokojní sú s dobrým počasím
a všetci vedia že je nedela
a kto si oči rukou zacloní
vidí že obloha je veselá
a že má v ruke žltý balónik...
[Словацька 2011, с. 36]

Переклад Д. Кременія:

В неділю небо ходить по дахах
і зранку все у золоті й блакиті
погоді раді наші посполиті
а сажотруси вдома ставлять шах
недільне сяйво грає на вітрах
свята неділя золоті оселі
і радий бачиш небеса веселі
а кулька Сонця в неба у руках...
[Словацька 2011, с. 37]

Переклад Р. Лубківського:

В неділю вранці ходить по дахах
мала хмарина в платті голубім

а сажотруси вдома грають шах
вдоволені погодою і всім
а всім відомо це недільний день
і хто рукою очі затуля
той бачить хмарка весело іде
рукою м'ячик жовтий котуля...
[Фелдек 1983, с. 5]

Роман Лубківський уже самою назвою вірша «Недільна пісенька» звукує глибокий, космічний, божественний образ – чистого, мирного, сонячного, святкового недільного неба. А відтак і вся поезія створює якусь грайливу, ненав'язливу атмосферу. Натомість Д. Кременінь «культивує ядро поетичної структури вірша – образ неба / небес як першопричини “щасливого дня”, витворюючи навколо нього питомими поєднаннями української лірики (“у золоті й блакиті”, “наші посполиті”, “свята неділя”, “золоті оселі” і т. п.) потужне смислове поле, що кінцевим римуванням абба слів з виразним функціональним значенням (“дахам – шах”, “блакиті – посполиті”, “вітрах – руках”, “оселі – веселі”) замикає на собі увагу читацького світосприйняття. У висліді це дає підстави вважати Фелдеків “Шансон у честь неділі” органічним артефактом, приналежним до нашої культури» [Бобинець 2014, с. 87–88].

«Здається, переклад для Д. Кременія – липнева річка, в яку так легко пірнати після сірого міського життя, – міркує М. Нейметі. – От ми переймаємося, є Бог чи ні. Що було до того, як не було нас? А Л. Фелдек устами Д. Кременія питає: “що було, коли ще не було Ї?” І не знаю, чи знайдеться на світі більш інтимне питання. “Пісок додому йде...” – мало хто з поетів так просто сказав про бажання бути вільним від порожнечі. І спасибі авторові й перекладачу, які заповнили щоденну порожнечу життя собою і своїм диханням від вимовлених слів» [Нейметі 2012, с. 21].

Мусимо констатувати, що словацька поезія в українському перекладі Д. Кременія ще не була предметом все-

бічного вивчення в українській славістиці. Окремі статті, відгуки, звичайно ж, не заповнюють цю лаку. Тож комплексне, системне дослідження перекладацької спадщини Д. Кременя в контексті українсько-словацьких літературних взаємин давно на часі.

На ґрунтовну студію заслугове і словацька поезія в українському перекладі ще одного визначного закарпатця, лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка Петра Скунця. Особливо близькою йому була лірика східнославацьких письменників. З окремими авторами митець знався особисто. Чимало текстів П. Скунець переклав для збірників «Відкритий дім», «Веселка Татр» та ін. Вісімнадцятий випуск серії «Між Карпатами і Татрами» засвідчує, що уродженець зболеної, знедоленої, але гордої і непокірної Міжгірщини Петро Скунець справді глибоко проїнявся поезією сусідів-словаків, відчув вібрацію прадавніх коренів слов'янського генотипу, осягнув спорідненість горянських душ. Вибір авторів не був випадковим, адже йдеться про людей, близьких П. Скунцю за поетикою, тематикою, світовідчуттям, про людей, з якими його ріднить спільний історичний і духовний спадок, про людей, зусиллями яких Україна поетична постійно звучала в європейському культурному просторі. Це – Павол Горов, Ян Замбор, Юло Зборов'ян, Юрай Падо, Антон Придавок та ін.

«Читаючи переклади Петра Скунця, – констатує в рецензії на видання І. Яцканин, – несподівано приходять на думку слова Ганса – Георга Гадемера: коли справжній поет перекладає вірші іншого поета своєю рідною мовою, то внаслідок отримуємо і справжню поезію» [Яцканин 2012, с. 3].

Високу оцінку перекладам Петра Скунця дав і літературознавець Я. Джоганик, наголошуючи на винятковому вмінні перекладача відчутти й відтворити ауру поетичного образу, передати внутрішній світ свого сучасника – спорідненої душі, близької до закарпатця історично, географічно, духовно [Džoganík 2012, с. 170–172].

Вслухаймося в ніжну мелодію поезії «Лугова співанка» («Lúčny ropovok»), простежмо, як вдало перекладач послугоується евфонічними можливостями слова задля відтворення звукового колориту, передачі найтонших смислових нюансів, глибоких внутрішніх переживань ліричного суб'єкта:

Lúky sú pokosené a senom voňajú. Nad lúky pokosené sa vôňa sena klenie a priponúna ju,	Луки вже покошені, сіно п'ярко дише на луги зарошені, спомини непрошені у душі колише
--	---

najprvšiu moju lásku, čo do tmy zmizla mi, stáby šla na prechádzku. Jak vôňu sena ťažkú čítim ju zmyslami	про любов загублену – перша незамінна – ще лише пригублену милу, недолюблену, наче запах сіна,
---	--

v priezračne čistom ráne...	відчуваю поряд я...
-----------------------------	---------------------

[Сучасна 2012, с. 14–15]

Нещодавно узріла світ унікальна книжка віршів Петра Скунця для дітей та його перекладів зі світової «дитячої» поезії «Моя азбука» (2013). Левову частку видання склали Скунцеві переклади з доробку відомої словацької письменниці Людмили Под'яворинської. Вірші мисткині відтворено на високому рівні. Авторіві вдалося розшифрувати код дитячого дивосвіту. Читача заворожує добродушно-жартівливий тон перекладу, вмиле імітування «дитячої мови», відтворення дитячої філософії. Поза сумнівом, що такі вірші з насолодою читатиме й українська малеча. Книжка стала символічною візією від великого поета, якого вже давно немає серед нас.

Найновіше видання словацької поезії презентовано 2014 року ужгородським видавництвом «TIMPANI». Йдеть-

ся про лірику сучасного словацького поета Й. Лайкерта в мистецькому осмисленні відомого закарпатського письменника В. Густі. Філософські медитації словацького візаві, візії крихкої і непередбачуваної сучасності з проекцією на примарне прийдешне спробував розкодувати закарпатський науковець С. Федака у передмові до збірки «Дактилоскопія пристрасті» [Лайкерт 2014, 191 с.].

На підході – нові видання словацької поезії в українських перекладах. Досі в родинних архівах лежать рукописи перекладів словацької лірики з-під пера М. Матоли, Д. Меденція та інших закарпатських митців. Загалом словацька поезія в закарпатському літературному дискурсі давно заслуговує на окрему розмову і спеціальне дослідження.

2.3. Пропріальна лексика в міжслов'янському дискурсі (на матеріалі української, чеської та словацької мов)

(Наталія Петріца)

Інтенсифікація міжнародних зв'язків на зламі ХХ-ХХІ століть пожвавили співпрацю слов'ян у політичній, економічній галузі, у сфері науки, культури, туризму. На теренах сучасної Славії дедалі активніше укладаються двосторонні міжурядові угоди, підписуються торгові договори, оформляються інші документи юридичного характеру, здійснюються переклади наукової, публіцистичної, художньої літератури. Усі ці документи містять значну кількість власних особових та географічних назв, які так само, як і термінологічна лексика, потребують особливої уваги при транспозиції з мови-реципієнта до цільової мови.

Власні назви (оніми) – особливий пласт лексики кожної мови. Він формувався упродовж століть під впливом мовних та позамовних факторів, набув у кожного народу

специфічних національних рис. Оніми, на відміну від апеліативної лексики, індивідуалізують іменованний об'єкт, вирізняють його з класу однотипних. Саме тому пропріальна лексика у процесі перекладу становить особливу групу, яка в контексті міжкультурної комунікації потребує дотримання особливих принципів транспозиції. Відтворення онімів українською мовою у білінгвів зазвичай «викликає багато труднощів, оскільки перекладачеві потрібно не лише максимально точно передати іншомовні власні назви, а й враховувати специфіку звукової та графічної системи мови оригіналу та мови, на яку вони транслітеруються, тобто, з одного боку, якомога ближче наблизитися до мови-джерела, а з іншого, – дотримуватися норм українського правопису» [Могила 2007, с. 158].

Однією з причин непослідовного відтворення власних назв у процесі міжкультурної взаємодії дослідники називають невпорядкованість принципів та методів міжмовної передачі пропріальної лексики. Це призводить на практиці до відсутності «строгих критеріїв еквівалентності ономастичних відповідностей і, отже, до суб'єктивізму та стихійності» [Ермолович 2005, с. 1]. Важко не погодитися з українською дослідницею слов'янської ономастики С. Пахомовою стосовно того, що «у вітчизняній практиці склалася багаторічна традиція неуваги ба навіть неповаги до пропріальної лексики при перекладі: її не вводять у двомовні словники, автори підручників з перекладознавства, як правило, не торкаються складних питань передачі ономастичної лексики» [Пахомова 2019, с. 75].

Крім відсутності теоретичних основ української перекладознавчої ономастики, різнобій та непослідовність у відтворенні слов'янських власних назв у перекладацькій практиці викликані також суперечливістю, недоопрацюванням (а подекуди і відсутністю) окремих норм транспозиції онімів в українському правописі. Адже саме український правопис є тим засадничим документом, яким керуються

перекладачі, редактори, мовознавці. Варто зауважити, що в Україні науковий інтерес дослідників змістився здебільшого в площину вивчення питання транспозиції онімів з неслов'янських мов українською та навпаки. Саме тому в епоху інтенсифікації міжкультурної комунікації слов'ян системна розробка теоретичних засад, принципів та методів транспозиції власних назв є необхідною та на часі.

Чи не найповнішу інформацію про дослідження у галузі транспозиції пропріальної лексики подає «Бібліографічний довідник з української ономастики», украдений колективом науковців відділу ономастики Інституту української мови НАН України. Довідник засвідчив, що за радянських часів основна увага відводилася вивченню питань відтворення українських антропонімів, топонімів графічними засобами російської мови: праці І. Сунцової (1959, 1962), В. Нежніпани (1964, 1971), Л. Масенко (1985, 1988), В. Горпинича (1986), лексикографічні праці Скрипника, Н. Дзятківської (1960, 1986), С. Левченка (1960, 1972). Поодинокими були дослідження, які стосувалися передачі онімів графікою англійської/німецької мов та навпаки (І. Черненко (1962), О. Ріпецька (1964), Ю. Карпенко (1987, 1991), чи проводилися на матеріалі слов'янських мов (напр. чеської – студії О. Паламарчук (1976, 1978, 1982), польської – розвідка Л. Гумецької (1984)).

Природно, що після здобуття Україною незалежності та набуття українською мовою статусу державної активізувалося вивчення питань передачі іноземних онімів графічними засобами української мови та навпаки, здебільшого на матеріалі англійської мови (Б. Ажнюк (1993, 1995), І. Корунець (1993), А. Гудманян (1994-2000), М. Крижанівська (1996), А. Дяков (1997), М. Вакуленко (1999), Р. Зорівчак (2000), О. Бешкарева (2003), рідше – на матеріалі інших мов (французької мови: О. Чередниченко (1993), І. Бойчук (1998), В. Мазниченко (1999); угорської мови П. Чучка (1995); німецької мови В. Кам'янець (1996), О. Ріпецька (1996), Н. Щербань (1997).

Водночас бракує досліджень, які б всебічно вивчали питання відтворення пропріальної лексики, нормували принципи та методи передачі власних назв у процесі міжкультурної комунікації слов'ян. Періодично проблеми транспозиції власних назв у слов'янських мовах порушують відомі українські славісти: О. Паламарчук (1998, 2000, 2008) – на матеріалі чеської мови, В. Житник (2001) – чеської та польської мов, О. Албул (2007) – на матеріалі чеських та словацьких онімів, Л. Васильєва (2012) – хорватської мови, С. Пахомова (2017, 2019) – на матеріалі словацької мови.

Відсутність чітко продуманих норм передачі слов'янських онімів відчувають сьогодні і перекладачі, і, навіть, науковці-славісти. Це зумовлено кількома причинами: по перше – зміщенням фокусу наукових досліджень та правописних норм в бік питань відтворення неслов'янських та російських власних назв українською мовою (що, без сумніву, теж є важливим). По друге – недосконалістю норм українського правопису, який, на жаль, також не розв'язує багатьох проблем передачі слов'янських власних назв українською мовою. Відома дослідниця О. Албул (згадуючи слова болгарського дослідника М. Виденова) писала, якщо навіть фахівці як «нормотворчі верстви висловлюють невдоволення з приводу тієї чи іншої норми, то кодифікація є невдалою» [Албул 2007, с. 23]. По третє, сьогодні незначна кількість наукових праць, що стосується проблем транспозиції пропріальної лексики у контексті міжслов'янської комунікації, містить частково неактуальну інформацію, оскільки враховує правописні норми української мови, чинні на момент написання студій.

У 2019 році уряд України затвердив нову редакцію «Українського правопису», отож досить упорядкованими для потреб практичного вжитку можна вважати низку орфографічних норм. Хоча залишилося ще чимало дискусійних питань, котрі потребують детального вивчення. У дослідженні спробуємо систематизувати та описати найго-

ловніші принципи та способи відтворення чеської та словацької пропріальної лексики графічними засобами української мови, виявити типові помилки та запропонувати шляхи їх вирішення.

А. Транспозиція чеських та словацьких власних особових назв.

У перекладознавстві виділяють кілька основних принципів та методів передачі іншомовних онімів. Найдетальнішою видається класифікація дослідника перекладознавчої ономастики Д. Ермоловича, котрий виділяє:

а) принцип збереження вихідної графічної форми власної назви. Зазначений принцип реалізується за допомогою метода прямого перенесення графічної форми оніма без змін. Цей метод найчастіше застосовується, коли цільова мова та мова-джерело мають спільну графічну основу.

б) Принцип графічної схожості також орієнтований на письмову (графічну) форму власної назви у мові-донорі, однак передбачає застосування графічних знаків (літер) цільової мови на основі системи регулярних заміन. Принцип реалізується методом транслітерації. Сьогодні метод транслітерації іншомовних власних назв у «чистому вигляді» не застосовується, проте його елементи відображені у методі «практичної транскрипції» [Ермолович 2005, с. 23].

в) Принцип звукової подібності орієнтований на звукову форму оніма в мові-джерелі й реалізується шляхом транскрипції. Однак деякі звуки мови-реципієнта не мають аналогів у системі цільової мови (ані на рівні алофонів, ані на рівні фонем). Тому сучасна практика перекладу виробила метод практичної транскрипції, який загалом орієнтований на передачу звучання оніма, але допускає відхилення строго фонетичного, і від фонологічного принципів, і навіть включає деякі елементи транслітерації [Ермолович 2005, с. 22-23].

г) Принцип адаптації імені до граматичної системи цільової мови.

д) Принцип використання онімних ресурсів цільової мови. Реалізується за допомогою методу заміни оніма власною назвою з ономастичного фонду приймаючої мови. На думку Ермоловича, цей принцип тісно пов'язаний із принципом благозвучності й може розглядатися як його логічне продовження [Ермолович 2005, с. 26].

е) У міжкультурній комунікації діє також принцип збереження історичної традиції, реалізований шляхом використання традиційного найменування. Застосовується щодо історичних, релігійних, фольклорно-міфологічних та літературних імен та назв [Ермолович 2005, с. 26].

Вибір принципів та методів відтворення пропріальної лексики залежить від конкретної комунікативної ситуації. Різну мету матимуть перекладачі художньої літератури та картографи, журналісти та відділи державної міграційної служби [Ермолович 2001, с. 31].

Нині одним із найефективніших способів відтворення власних особових назв вважається транслітерація. При транслітеруванні враховується не лише звуковий склад слова, а буквенна відповідність алфавітів. На відміну від практичної транскрипції, транслітерація орієнтується не на якусь мову, а на певну графічну систему [Могила 2007, с. 158]. Хоча і тут є чимало проблемних питань, оскільки транслітерація це не механічна заміна літери чужого алфавіту літерою свого алфавіту або навпаки. Юрій Маслов справедливо зауважив, що «наукова транслітерація повинна будуватися за принципом взаємно-однозначної відповідності між транслітераційними знаками й графемами оригіналу. Це забезпечує стовідсоткову можливість зворотного переведення транслітерованого запису» [Маслов 1987, с. 262]. І хоч слов'янські алфавіти (польський, чеський, словацький, хорватський, словенський) набагато краще відповідають графіці української мови, ніж будь-який західноєвропейський, сьогодні у питанні транспозиції власних назв існує чимало суперечливих моментів [Д'яков Кияк 1995, с. 36].

Окреслимо найпоширеніші дискусійні питання відтворення чеських та словацьких онімів, які нині фіксуємо в українському інформаційному просторі, науковій літературі, публіцистиці.

1. При передачі чеських власних особових назв не дотримуються правила написання літери **и** після шиплячих та **ц**, пункт 6.2): «У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передаємо через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах -ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)» [Український правопис 2019, с. 176]. Наприклад, прізвище міністра закордонних справи Чеської Республіки пишуть і як *Томаш Петржичек*, і як *Петршичек* (чеськ. *Petřiček*), а мера Праги – як *Зденек Гржіб* (чеськ. *Zdeněk Hřib*), хоча за нормою мали б писати *Петржичек*, *Гржіб*. Аналогічно неправильно відтворені прізвища Лібуше *Тесаржікова* (чеськ. *Libuše Tesaříková*), *Рената Жілакова* (чеськ. *Renata Žiláková*), *Марта Шімечкова* (*Marta Šimečková*), Мілош *Вистрчіл* (чеськ. *Miloš Vystrčil*, спікер сенату ЧР), замість нормативного *Тесаржикова*, *Жілакова*, *Шімечкова*, *Вистрчил*.

2. Дискусійною є правописна норма передачі чеських літер **е**, **ě** після приголосних українською **е** [Український правопис 2019, с. 175]. За цим правилом, дві літери, що позначають у чеській мові різні звуки, передаємо однією українською **е**: *Бегоуек* (чеськ. *Běhounek*), *Немцова* (чеськ. *Němcová*), Антонін *Станек* (чеськ. *Antonín Staněk*, міністр культури ЧР).

У чеській мові літера **ě** вказує на м'якість попереднього приголосного. Напевно, тому перекладачі, здебільшого, бойкотують цю норму українського правопису, а в іменах та прізвищах сполучення **dě**, **tě**, **ně** передають українською **де**, **те**, **не**: чеськ. *Němcová* – укр. *Немцова*. Така практика поширюється не лише на усталені імена та прізвища, напр. відомих чеських письменників XIX ст. *Божени Немцовой*, *Вітезслава Галека*, але й на сучасні власні особові назви: сенаторка *Мірослава Немцова* (чеськ. *Miroslava Němcová*), зга-

даний мер Праги *Зденек Гжіб* (чеськ. *Zdeněk Hřib*), письменник *Зденек Плугарж тощо*.

Неоднозначність цієї норми полягає в тому, що чеські прізвища на зразок *Berský* і *Běrský*, *Betík* і *Bětík*, *Pesničák* і *Pěsničák*, *Pech* і *Pěch*, *Perková* і *Pěrková*, *Vejmělka* і *Vejmělka* в українській мові матимуть однакове написання та звучання. У таких випадках варто зважати на правовий статус прізвищ, адже у процесі міжкультурної комунікації прізвища виконують функцію юридичної ідентифікації іноземця. Неточне відтворення прізвища може спричинити непорозуміння правового та етичного характеру.

У цьому контексті також уважаємо, що варто унормувати передачу чеських сполучень «**губний + ě**», адже в чеській мові **ě** після **b**, **p**, **v**, **f** передає два звуки [j+e] та передбачає роздільну вимову, як в українській мові при апострофі: *bě* [bje], *pě* [pje], *vě* [vje], *fě* [fje]. Тут виникає логічне питання, чому б чеське сполучення «**губний + ě**», не передавати українською через апостроф та **е**, як от у російських прізвищах *Аляб'ев*, *Ареф'ев*, *Прокóф'ев* [Український правопис 2019, с. 178].

Тобто прізвище чеського політика, колишнього гетьмана краю Височина, яке в українських масмедіа передають або як *Бегоуек*, або як *Бегоуек* (за чинною нормою), логічно було б відтворювати як *Їржі Б'єгоуек* (чеськ. *Jiří Běhounek*), прізвище чеської письменниці XIX століття як *Кароліна Св'етла*, а чеські прізвища *Pech* і *Pěch* – відповідно як *Пех* і *П'єх*. На наш погляд, це б не суперечило орфоепічним та орфографічним нормам української мови, а також найточніше передавало в українських текстах і вимову, і написання подібних онімів у мові-реципієнті.

3. Іншою проблемою є непослідовне відтворення літер **h** та **g**, котрим в українській мові відповідають **г** та **ґ**. На одному з регіональних інтернет ресурсів прізвища чеських письменників транспонуються як *Франтішек Халас*, *Владімір Голан* [<https://zakarpattya.net.ua/Blogs/126223-Cheskyi->

henii-iakoho-rovynni-buly-zabuty]. За іменем *Франтішек Халас* важко відразу впізнати постать відомого чеського поета *Франтішка Галаса* (чес. *František Halas*). Не зрозуміло, чому прізвище *Голан* (чес. *Vladimír Holan*) у цьому ж реченні відтворено правильно. У цій-таки статті неадекватно відтворене й прізвище чеського академічного художника *Властміла Хофмана* замість нормативного *Гофман* (чес. *Vlastimil Hofman*), *Карела Готта* замість *Карла Готта* (чес. *Karel Gott*) [<http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2371303>].

Подібних помилок є багато й при передачі словацьких антропонімів. На це неодноразово вказувала відома дослідниця слов'янської ономастики С.Пахомова: «і в словацькій і в українській мові звуки, що позначаються цими літерами, розрізняються артикуляційно й акустично, тому під час транспозиції прізвищ їх слід послідовно розмежовувати» [Пахомова 2017, с. 106].

Наприклад, прізвище чинного міністра охорони здоров'я Словацької Республіки на сторінках інтернет-видання «Європейська правда» відтворене як *Володимир Ленгварський* (словац. *Vladimír Lengvarský*), замість правильного написання *Ленґварський*.

Також не відповідають нормам українського правопису відтворення прізвищ експрем'єра Словаччини *Петра Пеллеґріні*, замість нормативного *Пеллеґріні* (словац. *Peter Pellegrini*); экс міністра *Петра Жиги*, замість правильного *Петер Жига* (словац. *Peter Žiga*), імені колишнього прем'єра Словаччини *Ігора Матовича*, замість *Ігор Матович* (словац. *Igor Matovič*) (правильну транспозицію цього антропоніма бачимо лише на потралі «Радіосвобода»). Чи не найпереконливіше демонструє помилкове відтворення літер **h** та **g** прізвище нового прем'єра Словаччини *Едуарда Геґера* (словац. *Eduard Heger*), яке українські медіа транспонують і як *Едуард Геґер* [<https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/13/7293428/>], і як *Едуард Хезер* [<https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsyaz-premyer-ministrom-slovachchi-68693>].

4. Написання **Ī** на початку слов'янських імен та прізвищ ані чинна редакція українського правопису, ані попередні окремо не регулюють. Чеські та словацькі імена й прізвища, що починаються на **Ji-** перекладачі, здебільшого, відтворюють українською літерою **ї**: імена *Їндра* (чес. *Jindra*), *Їржі* (чес. *Jiří*), прізвища *Їрасек* (чес. *Jirásek*), *Їлемницький* (словац. *Jilemnický*) тощо. І це природно, адже українська мова має звукосполучення [й + і], зрештою, у мові існують антропоніми *Ївга*, *Їжакевич*, *Їжовський* тощо.

Однак насторожує той факт, що ім'я *Іржі* з початковим **I** слугує ілюстративним матеріалом до іншого правила – «написання **-i** в кінці польських, чеських і словацьких прізвищ та імен прикметникового типу: *Єжі*, *Єнсі*, *Їржі*» [Український правопис 2019, с. 176]. Правопис 2012 року (а це перевидання правопису 1993 р.) у §104 пропонує також відтворювати чеський антропонім *Jindra* як *Індра*: «у польських, чеських і словацьких прізвищах **i** передається: через **i** на початку слова та після приголосного: *Івашкевич*; *Індра*, *Єдлічка*» [Український правопис 2012, с. 133]. Парадоксально, але тут-таки чеське прізвище *Jedlička* відтворено як *Єдлічка*, тобто з початковою українською йотованою літерою **Є**, а ім'я *Jindra* пропонують писати через **I**, а не **Ī**.

Проект незатвердженого правопису Русанівського 2003 р., до слова, передбачав написання **Ī** в цьому імені – *Īндра* [Український правопис 2003, с. 155].

Хоча в новому правописі у § 126 зазначено, що в словах іншомовного походження «звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою й, а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] буквами е, і, ю, я» [Український правопис 2019, с. 157]. Вочевидь, база ілюстративного матеріалу слов'янських онімів у правописах не оновлюється, не розширюється, не доопрацьовується, а переходить із попередньої редакції українського правопису до наступної, подекуди із незначними змінами.

На наше глибоке переконання, подібна практика створює різнобій, невизначеність. Відтворення сполучення жілітерою і- корінням сягає того етапу, коли українські правописні норми «підганяли» до російських. По-іншому заміну сполучення Ji- українською літерою I на початку слова пояснити не можна. У російській мові, як відомо, не те що літери Ī, а й самого звукосполучення [й + і] немає. Якщо воно трапляється в загальних і власних іншомовних назвах, росіяни передають його переважно літерою **И**. Тобто, чеські імена Jindra та Jiří російською мовою транспонують як *Индра* та *Иржи*, а українські прізвища Ївженко та Їжакевич – як *Ивженко* та *Ижакевич*. В українській мові на початку таких слів цілком логічно писати Ī, а не I.

5. У процесі відтворення слов'янських антропонімів українською мовою непослідовним є написання деяких суфіксів та прикметникових закінчень у чеських та словацьких прізвищах. Так за українською правописною нормою у польських, чеських і словацьких прізвищах літеру **і** передаємо як **и** в суфіксах -ик < -ik/-ík, -ицьк- < -isk-, -ич < -ič (євич, -ович) [Український правопис 2019, с. 176]. Здебільшого ця норма витримується, наприклад, *Ондрей Муларчик* (словац. *Ondrej Mularčík*), *Матович* (словац. *Matovič*).

Однак іноді доводиться фіксувати помилки в написанні і цих суфіксів, напр. у прізвищі колишнього євродепутата та чинного міністра економіки Словаччини *Ріхарда Суліка* (словац. *Richard Sulík*), замість Сулик. Прикро, що відтворення навіть усталених прізвищ відомих особистостей минулого подекуди не відповідає орфографічним нормам: «письменником *Людвігом Вацуліком*», замість нормативного *Людвік Вацулик* (чес. *Ludvík Vaculík*) [https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetu/prazka-vesna-yak-ideologichnadyversiya]; а словацького прозаїка *Петра Їлемницького* (словац. *Peter Jilemnický*) вряди-годи записують як *Їлемніцький* [http://www.poetryclub.com.ua/date_alert.php?day=18&month=03&year=2015].

Двома помилками супроводжується транспозиція прізвища гетьмана Пардубицького краю *Мартіна Нетоліцького* (чес. *Martin Netolický*) у формі *Нетоліцки*: неправильно відтворено і суфікс (нормативний -ицьк-), і закінчення (нормативне -ий). Відповідно до пункту 11 § 144 чинного правопису «прикметникові закінчення чеських та словацьких -у, польських -у, болгарських, македонських і сербських -и, хорватських -і передаємо через **-ий**» [Український правопис 2019, с. 178].

Науковці неодноразово вказували на те, що закінчення **-и** в прикметникових прізвищах автоматично робить їх невідмінюваними в українській мові: «Зникнення кінцевого приголосного **й** у прізвищах ад'єктивного типу і, таким чином, його завершення голосним сигналізує про втрату відмінювання, а отже, призводить до їх граматичної деформації, а це не припустимо, адже і в українській, і словацькій мові прізвища ад'єктивного типу відмінюються» [Пахомова 2017, с. 103]. Цей ряд невідповідностей можемо продовжувати: староста чеського міста Семіл *Ян Фарський* (чес. *Jan Farský*) «записаний» як *Ян Фарскі*, радник президента *Мартін Неєдлий* (чес. *Matrín Nejedlý*) як *Неєдли* (у статті прізвище не відмінюють – *Мартіна Неєдли*) [https://www.ukr.net/news/details/world/87723859.html], міністр охорони здоров'я Чехії *Ян Блатний* (чес. *Jan Blatný*) як *Блатні* [http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2350990] і як *Блатни* [https://zaxid.net/ministra_chehiyi_yana_blatni_zvilnili_cherez_rosiysku_vaktsinu_n1517062].

6. Дискусійним питанням при відтворенні слов'янських імен та прізвищ українською мовою, на думку дослідників, є відмінювання суфіксальних власних назв. Йдеться про голосний **е** у слов'янських суфіксах, який у західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадає. Однак за нормами українського правопису «у відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек (-ек)** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Гашек* – *Гашека*, *Гашеко-*

ві...; *Локетек* – *Локетєка*, *Локетєкові*...» [Український правопис 2019, с. 170].

Прізвища типу *Гашек* у родовому відмінку однини, відповідно до правописних норм, відмінюють українською мовою як *Гашека* (як аналогічні слова української мови): Антоніна *Станєка* (чес. Antonín Staněk, міністр культури Чехії), Олдріха *Андрисека* (чес. Oldřich Andryšek, регіональний представник УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні), Томаша *Петржичєка* (чес. Tomáš Petříček), Якуба *Кулганєка* (чес. Jakub Kulháněk, міністр закордонних справ Чехії), Яна *Гамачєка* (чес. Jan Hamáček, голова партії ЧССД), Любоміра *Заоралека* (чес. Lubomír Zaorálek, міністр закордонних справ Чеської Республіки). Рідше подібні прізвища відмінюють як *Гашка* (як у чеській мові): Властимілом *Вокolkем* (чес. Vlastimil Vokolek).

Чинні норми українського правопису передбачають також збереження *-е-* при відмінюванні прізвищ з кінцевими *-ер*, *-ел*, *-ол*: *Пєтер* – *Пєтера*..., *Павел* – *Павєла*..., але в іменах він випадає: *Пєтер* – *Пєтра*..., *Павел* (*Павол*) – *Павла*» [Український правопис 2019, с. 170].

Однак частим явищем у процесі транспозиції західнослов'янських антропонімів фіксуємо збереження *-е-* також при відмінюванні імен на *-ер*, *-ел*, *-ол*: *Карєла* Гавлічека замість *Карла* (чес. Karel Havlíček, міністр транспорту ЧР), *Павєлу* Мусілу, замість *Павлу* (чес. Pavel Musil, керівник Чеського дому регіонів в Ужгороді), *Петєра* Пеллегріні (словац. Peter Pellegrini, екс прем'єр СР), *Петєра* Жиги, замість *Петра* (словац. Peter Žiga екс міністр СР).

Перекладачі також за аналогією зберігають *-е-* при відмінювання слов'янських імен із кінцевим *-ек* (*-ек*), типу *Марєк*, *Радєк*, *Зденєк*, хоча українських правопис окремо не регулює збереження *е* в суфіксі *-ек* у непрямих відмінках слов'янських імен: *Радєка* Матулу (чес. Radek Matula, Надзвичайний і Повноважний посол Чеської Республіки в Україні), *Радєком* Вондрачеком (чес. Radek Vondráček спікер

нижньої палати парламенту ЧР), *Марєка* Крайчі (словац. Marek Krajčí, голова МОЗ СР).

За нормами українського правопису, отже, *е* випадає лише в прізвищах із суфіксом *-ець* та в іменах, що закінчуються на *-ер*, *-ел*, *-ол* [Український правопис 2019, с. 170]. Хоча у проекті правопису за редакцією Русанівського (2003) зазначено, що *е* випадає «при відмінюванні слов'янських імен та **прізвищ** на *-ер*, *-ел*, *-ол*: *Деметер* *Деметра*..., *Петер*–*Петра*..., *Павол*–*Павла*...» [Український правопис 2003, с. 111].

Важко не погодитися з відомим поетом, перекладачем, знавцем чеської мови В. К. Житником, який наголошував, що в цих нормах немає послідовності: «чому *Павол* – *Павла* може бути, а *Чанек* – *Чанка* ні? І нарешті, чому ім'я повинне мати форму *Петер* – *Петра*, а прізвище *Петер* – *Петера*, якщо вони в оригіналі не розрізняються?» [Житник 2001, с. 17].

Ще в 1962 р. відомий перекладач Г.П. Кочур дав В.К. Житнику слушну рекомендацію: «Треба Вам дотримуватись одного – писати в непрямих відмінках так, як це Ви зробили в «Успіху» (вірш чеського поета П. Безруча), – *Фридку*, а не *Фридеку*. Давно пора покінчити з цією варварською традицією (*Чанек* – *Чанєка*, а чому не *молоток* – *молотокаї*)» [Житник 2001, с. 17].

Зазначимо, що норма стосовно збереження випадного *е* в суфіксах слов'янських прізвищ в академічній граматиці української мови 1969 року пояснена так: «Суфіксальний голосний [e] в західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадний. В українській мові суфікса *-ек* немає. [...] За мовним чуттям українців західнослов'янські назви з суфіксом *-ек* не сприймаються як відповідник до українських утворень на *-ок*, де голосний випадає. [...] Оскільки традиції написання цих назв з випадними голосними ще немає, а іншомовні слов'янські назви пишуться за зразком українських (порівняй *Домбровський* – Dąbrowski), правомірнішими слід вважати вимову і написання із збереженням [e] (*Гашека*)» [СУЛМ 1969, с. 101-102].

Водночас В.Житник заперечує тезу про відсутність традиції в українців писати західнослов'янські власні особові назви з випадними голосними (українці за пів століття до цього «вердикту» відмінювали прізвище *Гавличек* як *Гавличка/Гавличка*), адже випадні голосні в суфіксах не є чужі українській мові. Саме тому дослідник рекомендує «зберегти форму непрямих відмінків, властиву їй оригіналові, й українській мові» [Житник 2001, с. 17].

Стосовно традицій написання випадних голосних у суфіксі -ек, можемо покликатися, до прикладу, на учня С. Смаль-Стоцького, авторитетного українського мовознавця, Василя Сімовича, який у статті за 1932 рік відмінював прізвище чеського філолога XIX століття, співредактора шкільних підручників для народів Австрії *Йозефа Їречка* без суфіксальної голосної *е*: *Їречкові, Їречків, Їречковим* (Режим доступу: <http://latynka.tak.today/josef-yirechek-i-ukrayinska-mova>).

7. Іншим дискусійним питанням є українізація чужомовних імен. Йдеться передусім про відтворення автохтонних слов'янських основ *-mir, -mil, -vit* в іменах-композиціях: *Властиміл чи Властимил, Любомір чи Любомир?* Норма українського правопису рекомендує передавати українськими відповідниками «за традицією лише білоруські та російські імена». На сторінках інтернет-видань імена західних слов'ян зазвичай транслітерують. Здебільшого в питанні транспозиції імен українські перекладачі та редактори є обережні, намагаються максимально відтворити фонемний (звуковий) та графічний склад імені в мові-джерелі, надто, коли йдеться про імена відомих політиків та дипломатів: *Властиміл* Воколек, *Любомір* Заоралек (Міністр закордонних справ Чеської Республіки). Хоча періодично бачимо заміну чеських та словацьких імен українськими відповідниками. Ім'я міністра закордонних справ Чеської Республіки, до прикладу, відтворюють або як *Любомір* Заоралек (чес. *Libomír Zaorálek*), або як *Любомир* Заоралек;

ім'я міністра сільського господарства ЧР транспонують і як *Мірослав* Томан, і як *Мирослав* Томан.

Оскільки слов'янські антропоніми *-mir, -mil, -vit* відповідають українським *-мир, -мил, -віт*, імена з цими компонентами, без сумніву, повинні відтворюватися українськими відповідниками: *Яромир* Ербен, *Яромир* Йон, *Яромир* Ягр, *Мірослав* Валек, *Любомір* Фелдек, *Людovit* Штур.

Інше питання, чи варто українізувати чужомовні імена неслов'янського походження. На сторінках кількох загальнодержавних та регіональних інтернет-видань України ім'я чеського прем'єра *Андрея* Бабіша відтворено як *Андрій* Бабіш [<https://suspilne.media/169023-pandora-papers-ak-reaguut-svitovi-politiki-na-zvinuvacenna-u-korupcii/>]; [<https://hromadske.ua/posts/partiya-premyera-chehiyi-figuranta-pandora-papers-prograye-na-parlamentskih-viborah-komunisti-prograli-vpershe-z-1945-go>]. Цей приклад більш, ніж показовий. Адже *Андрей* Бабіш – чеський політик словацького походження, народився у Братиславі за часів комуністичної Чехословаччини, однак чехи не замінили словацький варіант імені *Andrej* чеським *Ondřej* ані в часи існування спільної держави, ані в період існування самостійної Чехії.

На шпальтах інтернет-видань громадськість періодично обговорює суперечливі моменти українського правопису; серед іншого редактори та перекладачі порушують питання щодо українізації іншомовних, у тому числі й слов'янських імен. Усі учасники дискусії практично одностайно висловлюються за транслітерацію імен, закликають опиратися на сучасну світову перекладацьку практику, оскільки українські правописні норми не дають вичерпну відповідь на ці питання [<https://maidan.org.ua/arch/mova/1109023524.html>].

Нова редакція українського правопису, як і всі попередні, обмежується одним реченням: «Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо

українськими відповідниками...» [Український правопис 2019, с. 175]. Норма не містить прямої рекомендації щодо передачі імен неслов'янської генези, йдеться лише про відтворення імен східних слов'ян.

Важко не погодитися з відомою українською дослідницею Іриною Фаріон у тому, що «національно-мовна адаптація антропоніма – це один з надійних засобів ідентифікації народу» [Фаріон]. Адже представники кожної нації усвідомлюють свою особливість, навіть якщо використовують універсальні антропоніми.

У чехів та словаків кожна власну назву, написану латиничною графікою, прийнято писати однаково всіма мовами, що їх обслуговує латиниця, незалежно від правил читання. Так істотно простіше розпізнати (ідентифікувати) власні назви об'єктів, фізичних і юридичних осіб. Для цього використовують транслітераційний переклад, який максимально точно зберігає фонетичний зміст власної назви в мові-джерелі. Імена з мов, які використовують кирилицю, чехи відтворюють за правилами чеського правопису за допомогою фонетичної транскрипції, відповідно до оригінальної вимови в мові-реципієнті. Крім того на законодавчому рівні ця норма була закріплена в 2006 році в законі № 594/2006. Саме тому, наприклад, ім'я Артем матиме у чеській мові різне графічне оформлення: *Artom* (з російської) та *Artem* (з української), *Oleksandr Komarovskij* (укр. Олександр Комаровський), *Alexandr Komarovskij* (рос. Александр Комаровский) [Šračková 2016, с. 105].

Б. Транспозиція чеських та словацьких географічних власних назв.

У слов'янських мовах, котрі послуговуються латинською графікою, існує два способи графічного відтворення власних географічних назв: 1) застосовують назву адаптовану до мовної системи, а отже, до питомого ономастичного фонду (йдеться про назви традиційні), наприклад, чеськ. /

словац. *Benátky*, чеськ. /словац. *Mníchov*, чеськ. *Vídeň*/ словац. *Viedeň*, чеськ. /словац. *Londýn*, чеськ. /словац. *Kodaň*, чеськ. /словац. *Lipsko*, чеськ. *Dražďany*/ словац. *Drážďany*); 2) назви передаються так, як вони графічно відображені в мові-джерелі: *Times Square*, *Long Island*, *Gödöllő*, *Székesfehérvár*. У чеському правописі, до слова, відтворення східнослов'янських топонімів розроблені достатньо детально [Pravidla českého pravopisu, с. 79-81].

В українській топонімії також є запозичені географічні назви, з «якими наш народ тривалий час пов'язують культурні та інші чинники, наприклад, *Відень*, *Краків*, *Перемішль*, а також *Рим*, *Париж* – вони мають традиційне українське написання» [Васильєва 2008, с. 234]. Однак у сучасній українській перекладацькій практиці існує чимало дискусійних питань, що стосуються відтворення чеських та словацьких топонімів.

1. Однією із найпоширеніших проблем є передача ойконімів із суфіксом **-ice**. Такі власні назви відтворюють або з суфіксом **-ице** як *Радонице*, *Домажліце*, *Міловице* (Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2805204>), *Пардубіце* (чеськ. *Pardubice*) (Режим доступу: <https://mandry.club/mista/pardubice/>), *Врбетіце* (чес. *Vrbetice*) (Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/vybukh-u-vrbetitse-sprava-ruk-hrushcho-vidomo-pro-shpyhunskyi-skandal-v-chekhii/a-57261944>), *Кошице* (словац. *Košice*), рідше – з суфіксом **-ице**: *Лідице*, *Кошице*, *Будейовице*. Перекладачі покликаються при цьому на «Інструкцію з передачі українською мовою географічних назв і термінів Чехії» (далі «Інструкція ...термінів Чехії») та на «Інструкцію з передачі українською мовою географічних назв і термінів Словаччини» (далі «Інструкція... термінів Словаччини»), виданими Міністерством екології та природних ресурсів України у 2001 році. У преамбулі зазначено, що це нормативні документи, укладені з метою «упорядкування передачі українською мовою географічних назв і термінів Чехії у різних наукових, навчальних, довідкових,

інформативних і картографічних виданнях» [Інструкція ... термінів Чехії 2001, 2].

Зазначимо, що в обох «Інструкціях» автори дотримуються фонетичного принципу відтворення онімів: «усі географічні назви передаються українською мовою згідно з літературною вимовою чеської / словацької мови» [Інструкція ... термінів Чехії 2001, с. 2]. Це є причиною того, що чеські та словацькі топоніми, зберігаючи первісну вимову назви-оригіналу, в українській мові є часто назвами невідмінюваними: *Čelákovice* – *Челаковіце*, *Němčice* – *Немчіце*, *Lovosice* – *Ловосіце* [Інструкція ... термінів Чехії 2001, с. 3], *Vojnice* – *Бойніце*, *Jovice* – *Йовіце*, *Diakovce* – *Діаковце*, *Vystrica* – *Бистріца* [Інструкція...термінів Словаччини 2001, с. 3].

Мусимо констатувати, що в проектах українського правопису Німчука (1999) й Русанівського (2003) було запропоновано змінити Пардубице на Пардубиці. Адже насправді подібні топоніми на *-іце* в мовах-джерелах це форми множини: чеські форми місцевого відмінку *v Pardubicích*, *v Teplicích*, *v Budějovicích*, словацькі форми *v Radaticiach*, *v Jarovniciach*, *v Kojaticiach* тощо. Тому суфікс *-іце* фактично трансформує ойконім у незмінюване слово: у *Пардубіце*, у *Тепліце*.

Нова редакція українського правопису 2019 року на рещті дала однозначну відповідь на питання відтворення слов'янських топонімів на *-ісе*: «Польське, чеське й словацьке закінчення *-е*, що наявне в географічних назвах із суфіксами *-ц-, -іц-, -иц-* (лат. *-с-, -іс-*) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням *-і* з відповідним граматичним значенням: *Кельці, Кóшиці, Лідци, Пáрдубиці*. Ці географічні назви відмінюємо: *Кóшиці – Кóшиць, Кóшицям...*» [Український правопис 2019, 184]. Тобто чеські та словацькі топоніми матимуть форми *Літомнержиці, Дачиці, Лісиці, Будейовиці, Гораждьовиці, Ємниці, Їлемниці, Прахатиці, Лідниці, Стракониці, Роудниці, Рада-тиці, Яровниці, Коятиці*, котрі можна легко адаптувати до морфологічної системи української мови.

2. Іншим дискусійним моментом є відтворення чеських та словацьких складених географічних назв. «Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Чехії» пропонує назви, «котрі не засвоєні українською мовою як екзоніми, передавати українською мовою згідно з літературною вимовою чеської мови», наприклад, *Jablonec nad Nisou* як *Яблонец-над-Нисоу*, *Ústí nad Labem* як *Усті-над-Лабем* тощо [Інструкція ... термінів Чехії 2001, с. 5]. Відтворені таким методом географічні назви в українській мові теж не зможемо відмінювати.

Дослідники слов'янської ономастики справедливо зазначають, що в практичній транскрипції необхідно враховувати «не лише звучання та написання оніма, але й фонематику, и морфологічну роль відтворених елементів» [Суперанская 1978, с. 21]. Адже транскрибовані топоніми не завжди відповідають морфологічній системі цільової мови. Саме тому постає необхідність заміни чеських та словацьких формантів українськими. Іноді відтворення чеських та словацьких топонімів доводять до абсурду, надто, коли транскрибовані назви намагаються відмінювати. Такий приклад фіксуємо на сторінках одного регіонального видання: *Бенатки-над-Їзероу* (чес. *Benátky nad Jizerou*), *Усті-над-Лабем* (чес. *Ústí nad Labem*), а від ойконіма *Усті-над-Лабем* (замість *Усті-над-Лабою*) ще й утворили спотворену форму родового відмінка «...з *Усті над Лабемі*» [http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1955664]. Іншою помилкою є те, географічні назви, які складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюємо лише в першій частині: у *Фрaнкфуртi-на-Мáйні* [Український правопис 2019, с. 190]. Аналогічно назву словацького прикордонного містечка відтворюють як *Чиерна-над-Тисоу*, замість нормативного *Черна-над-Тисою* [http://chop-rada.gov.ua/archives/8590].

Такі приклади переконливо доводять необхідність відтворювати подібні топоніми дотримуючись принципу

адаптації оніма до граматичної системи української мови: *Яблонець-над-Нісою*, *Усті-над-Лабою*. У слові *Яблонець* за чинними правописними нормами пишемо м'який знак, а у третьому компоненті складених назв відтворено назви річок у формі жіночого роду, тому відмінюємо ці назви як іменники жіночого роду: *Ніса – над Нісою*, *Лаба – над Лабою*. За аналогією відтворюємо й інші подібні чеські топоніми *Двур-Кралоуе-над-Лабою*, *Лиса-над-Лабою*, *Брандис-над-Лабою*, *Роудниці-над-Лабою*, *Лука-над-Їглавою* (чес. Luka nad Jihlavou), *Тинець-над-Сазавою* (чес. Týnec nad Sázavou); словацькі географічні назви *Ганушовці-над-Топлею* (словац. Hanišovce nad Topľou, Топля-річка у Східній Словаччині), *Вранов-над-Топлею* (словац. Vranov nad Topľou), *Жабокреки-над-Нітрою* (словац. Žabokreky nad Nitrou, річка *Нітра*), *Турани-над-Ондавою* (словац. Turany nad Ondavou, Ондава-річка), *Бановці-над-Ондавою* (словац. Bánovce nad Ondavou), *Модра-над-Цірохою* (словац. Modra nad Cirochou, Ціроха – річка у Східній Словаччині) тощо.

3. Труднощі при перекладі виникають у випадку транспозиції географічних назв, що складаються з прикметника та іменника. Тут фіксуємо різнобій у відтворенні назв. За чинними правописними нормами прикметникові закінчення слов'янських географічних назв, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки передаємо у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чол. роді – через *-ий* після твердого приголосного, через *-ій* – після м'якого приголосного; у жін. роді – через *-а*, *-я*; у середн. роді – через *-е*, *-о*, *-є*; у множині – через *-і*: *Новий Сад*, *Банська Бістриця*, *Зелена Гора*, *Велико-Тірново*, *Карлові Вари*» [Український правопис 2019, с. 186]. Із прикметниковими назвами жіночого та середнього роду проблем практично не виникає, оскільки прикметникові закінчення *-а* та *-е* у чеській, словацькій та українській мовах співпадають: *Млада Болеслав* (чес. Mladá Boleslav), *Чеська Липа* (чес. Česká Lípa), *Красна Гора* (чес. Krásná Hora), *Римав-*

ська Собота (словац. Rimavská Sobota), *Дунайська Стреда* (словац. Dunajská Streda), *Високе Мито* (чес. Vysoké Mýto) тощо. Однак прикметникові назви чоловічого роду здебільшого відтворюють в однині із кінцевим *-и* (іноді *-і*), що автоматично робить такі власні назви невідмінюваними: *Раецьке Теплице* замість нормативного *Раецькі Теплиці* (словац. Rajecké Teplice – множ.) [https://uk.wikivoyage.org/wiki]. Подібні назви також варто адаптовувати до морфологічної системи української мови: *Моравський Бєроун* (чес. Moravský Beroun), а не *Моравскі Бєроун*, *Новий Їчин*, а не *Нови Їчин* (чес. Nový Jičín), *Нові Замки*, а не *Новє Замки* (словац. Nové Zámky – множ.) тощо. Такі форми топонімів, зберігаючи звуковий склад кореня, отримують відповідні за значенням афікси української мови і функціонують в ній як повноправні її лексеми [Житник 2001, с. 17].

4. Непослідовно відтворюються слов'янські власні географічні назви із суфіксами *-ес*, *-ас*, *-іс*, *-оус*, яким в українській мові відповідають суфікси *-ець*, *-аць*, *-иц*-(*-я*), *-уць*: *Крагуєваць*, *Стóлаць*; *Дембіця*, *Лóмниця*, *Рéчиця*, *Оломоуць* [Український правопис 2019, с. 187]. Перекладачі та редактори транспонують ойконіми без пом'якшення твердого кінцевого приголосного основи *ц*. Вищезгадані «Інструкції», до слова, рекомендують не пом'якшувати кінцеве *ц*: *Нитролес* – *Гумтолець* [Інструкція ... термінів Чехії 2001, с. 3], *Сенес* – *Сенець*, *Сланес* – *Сланець*, *Тісовес* – *Тісовець* [Інструкція ... термінів Словаччини 2001, с. 3-4]. Однак назви з такими формантами також варто передавати зважаючи на українські відповідники: *Лученець*, а не *Лученец* (словац. Lučenec), *Сенець* (словац. Senec), *Раець* (словац. Rajec), *Ліберець* (чес. Liberec).

Мусимо констатувати, що нині в Україні існує два типи нормативних документів, котрі регулюють передачу чеських та словацьких власних географічних назв, – український правопис та дві «Інструкції...» з передачі українською мовою географічних назв і термінів Чехії та Словаччини, виданими Міністерством екології та природних ресурсів

України. Ці документи, однак, не доповнюють один одного, а навпаки, суперечать, оскільки передбачають різні методи передачі чеських та словацьких топонімічних назв: транслітерацію (правопис) та транскрипцію («Інструкції»). Додамо також, що «Інструкції...» пропонують відтворювати за фонетичним принципом навіть окремі екзоніми, тобто назви усталені в українській мові: *Словенски-Крас* (словац. Slovenský kras) замість традиційної назви *Словацький Карст*, *Словенски-Рай* (Slovenský raj) замість *Словацький Рай*, *Високе-Татри* (словац. Vysoké Tatry) замість *Високі Татри*, *Слезско* (словац./чес. Slezsko) замість *Сілезія* [Інструкція...термінів Словаччини 2001, с. 6]; *Маріанске-Лазне* (чес. Mariánské Lázně) замість традиційної назви *Маріанські Лазні*, *Ческе-Швицарско* (České Švýcarsko) замість *Чеська Швейцарія*, *Ческоморавска-Врховіна* (Českomoravská vrchovina) замість *Чесько-Моравська височина*, *Моравски-Крас* (Moravský kras) замість *Моравський Карст* [Інструкція...термінів Чехії 2001, с. 5-6]. Така ситуація створює дисбаланс при відтворенні чеської та словацької топонімії.

Неповний перелік дискусійних питань засвідчив необхідність доопрацювання існуючих правописних норм або ж створення окремих правил, які б докладніше регулювали транспозицію слов'янських власних назв українською мовою. Адже український правопис підходить до питань відтворення чужомовних онімів «точково», регулює написання суфіксів, подвоєння, передачу літер г та ģ, апострофа тощо. Не існує системного опрацювання норм передачі слов'янських/західнослов'янських онімів, зрештою, як і онімів інших мов чи груп споріднених мов. Часто правила поширюються на абстрактне поняття – «слова іншомовного походження». Такий підхід ускладнює процес відтворення чужомовних онімів українською мовою. Уважаємо, що для кожної слов'янської мови (або ж мовної підгрупи) необхідно розробити національний стандарт передачі іншомовних власних назв українською мовою.

2.4. Термінологічна лексика в міжслов'янському дискурсі: словацько-український аспект (Леся Буднікова, Ольга Мадяр)

А. Економічна термінологія в словацько-українському дискурсі

Україна та Словаччина, як сусідні держави, давно перебувають у тісних економічних зв'язках, тому часто виникає потреба словацько-українського чи українсько-словацького перекладу. Останнім часом нерідко необхідно виконувати переклад економічного тексту, що часто викликає багато труднощів.

Економічна терміносистема динамічно розвивається, знаходиться в тісному контакті із життям і розвитком суспільства, реагує на зміни мовної ситуації, передає наукову інформацію.

Економічний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з економічної сфери суспільного життя і має дефініцію в економічній літературі [Татаринів 1996, с. 38].

Відповідно до положень «Енциклопедичного економічного словника» економічні терміни поділяються на два різновиди по ознаці «зрозумілості» тій або іншій частині населення: 1) *загальнозначущі терміни* характеризуються тим, що вони вживаються в повсякденному змісті і зрозумілі усім; до цієї групи термінів належать, наприклад: *spotrebitel* (споживач), *predaj* (продаж), *trh* (ринок); 2) *спеціально-технічні терміни* відображають область спеціальних знань – техніки, економіки, медицини і т.д. (ці терміни повинні бути зрозумілі економістам), наприклад: *doba návratnosti* (термін повернення капіталовкладення), *príkazová ekonomika* (командна або планова економіка) [Коваленко 2003, с. 24].

Усі терміни за своєю будовою поділяються на: прості, які складаються із одного слова, складні, які складаються з

двох слів і пишуться разом або через дефіс, терміни-словосполучення, які складаються із декількох компонентів [Реформатський 1968, с. 35].

Оскільки серед економічних термінів переважають терміни-словосполучення, то вони і є основною проблемою при перекладі економічного тексту.

У нашій статті розглянемо проблемні питання при перекладі термінів-словосполучень із словацької мови українською мовою.

В обох мовах терміни-словосполучення можна поділити за типом синтаксичної будови словосполучення на такі граматичні моделі:

- 1) прикметник + іменник: *peňažný kapitál* – грошовий капітал;
- 2) іменник + іменник: *poistenie osôb* – страхування осіб;
- 3) дієслово + іменник: *poskytovať služby* – надавати послуги.

Найбільш у словацькій мові представлена модель прикметник + іменник, яка українською мовою перекладається з дотримання подібної структури, наприклад, *daňová sadzba* – податковий тариф, *daňový úrad* – податкова інспекція, *úverová banka* – кредитний банк, *bankové spojenie* – банківський реквізит, *cenová politika* – цінова політика.

Труднощі при інтерпретації українською мовою виникають при термінах-словосполученнях із компонентом **obchodný**: *obchodný register*, *obchodná spoločnosť*, *obchodné meno*, *obchodný zákonník*. Наприклад, термін *obchodný register* більшість словацько-російських словників передають як *торговий реєстр*. Такий переклад можна побачити і в «Slovensko-ruskom právnicko-ekonomickom slovníku» [Grigorjanová, Kollár 2000, с. 107]. Уже в «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku», автором якого є Штефан Ураз, *obchodný register* перекладається як *комерційний реєстр*, *єдиний державний реєстр*, що уже більш точніше передає суть терміну [Uraz

2015, с. 149]. На нашу думку, цей термін краще перекладати як *реєстр суб'єктів господарювання*, оскільки він більш зрозумілий для українського користувача. Подібна ситуація є із терміном *obchodná spoločnosť*, який «Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník» [Grigorjanová, Kollár 2000, с. 107] трансформує як *торгове общество*, що не повністю відображає зміст терміну. Кращий переклад цього терміну знаходимо у «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» [Uraz 2015, с. 149], де він перекладається як *комерційне товариство*, *господарське товариство*. Ми вважаємо, що все-таки необхідно передавати цей термін як *господарське товариство*, оскільки в українській мові термін *комерційне товариство* має на увазі суспільство і не належить до типу товариств. Закон України «Про господарські товариства» наводить таку дефініцію товариств: «Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарськими товариствами цим Законом визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства» [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12]. Подібний виклад поняття господарського товариства знаходимо і в Господарському кодексі Словаччини: «Obchodná spoločnosť (ďalej len „spoločnosť“) je právnickou osobou založenou za účelom podnikania. Spoločnosťami sú verejná obchodná spoločnosť, komanditná spoločnosť, spoločnosť s ručením obmedzeným, akciová spoločnosť a jednoduchá spoločnosť na akcie» [http://www.szsk.sk/content/szk/_files/legislativa/513_1991_zz_20170101.pdf.]. Наведені дефініції підтверджують, що йдеться про одне і те саме поняття,

тому термін *obchodná spoločnosť* краще перекладати терміном *господарське товариство*.

Термін *obchodné meno* вищезгаданий словацько-російський словник перекладає як *фирменное наименование, наименование фирмы* [Grigorjanová, Kollár 2000, с. 107]. У «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» [Uraz 2015, с. 149] цей термін інтерпретується як *скорочене комерційне, фірмове найменування*. На нашу думку, термін *obchodné meno* краще передавати як *комерційне найменування*, оскільки за даними «Вікіпедії» в Україні «комерційне найменування – засіб індивідуалізації, що дозволяє відрізнити одну особу з-поміж інших. «Світloch», «Славутич» або «Оболонь» – все це комерційні найменування підприємств, які виробляють певну продукцію або надають послуги» [https://uk.wikipedia.org/wiki/Комерційне_найменування]. У Словаччині поняттю *комерційне найменування* відповідає поняття «*obchodné meno (staršie firma)* je názov, pod ktorým podnikateľ vykonáva právne úkony pri svojej podnikateľskej činnosti» [https://sk.wikipedia.org/wiki/Obchodné_meno]. Залежно від контексту *obchodné meno* ще можна перекладати як *найменування підприємства*. Таку інтерпретацію можна використати при перекладі договорів, наприклад, *obchodné meno a sídlo spoločnosti – найменування підприємства та місцезнаходження*. Згідно Закону України «Про господарські товариства» найменування товариства повинно містити відомості про його організаційно-правову форму (вид товариства), назву, а також інші відомості, передбачені законом [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12].

По-різному перекладається і термін *obchodný zákonník*. Наприклад, «Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník» [Grigorjanová, Kollár 2000, с. 107] наводить цей термін як *кодекс законів о торговле*, що не зовсім точно передає зміст терміну. У «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» [Uraz 2015, с. 149] *obchodný zákonník*

перекладається як *комерційний кодекс, господарський кодекс*, що більш точно передає це поняття. Оскільки у Словаччині до 1991 *obchodný zákonník* мав назву *hospodársky zákonník*, тоді українською мовою цей термін краще трансформувати як *господарський кодекс*, оскільки цей термін зараз активно використовується в Україні. За даними «Вікіпедії» в Україні замість комерційного кодексу було прийнято Господарський кодекс, що поєднує регулювання комерційної та некомерційної господарської (професійної економічної) діяльності. Від початку розробки кодексу він мав комплексну назву Господарський (комерційний) кодекс. На стадії ухвалення кодексу його подвійна назва була визнана недоцільною.

Часто терміни-словосполучення, які представлені моделлю *прикметник + іменник* у словацькій мові, українською мовою можуть перекладатися терміном з іншою структурою, найчастіше це є *іменник + іменник*, наприклад, *cenové pasmo – пояс цін, cenové rozpätie – інтервал цін, cenová relácia – співвідношення цін, poistné druhy – види страхування, poistné podmienky – умови страхування, rozpočtový deficit – дефіцит бюджету, predajná cena – ціна продажу*. Інколи терміни-словосполучення з моделлю *прикметник + іменник* передаються багатокомпонентним словосполученням, наприклад, *cestná daň – податок на користування автомобільних доріг, mzdové formy – форми заробітної плати*.

Труднощі при перекладі складають терміни-словосполучення з компонентом *živnosť* і *živnostenský*. Проблемно інтерпретувати назви понять, які в Україні не використовуються, (*koncesovaná živnosť, ohlasovacia živnosť, viazaná živnosť, voľná živnosť*). «Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník» [Grigorjanová, Kollár 2000, с. 255] взагалі не наводить переклад цих термінів. У «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» [Uraz 2015, с. 318]. Ці терміни передаються описово *koncesovaná živnosť – концесійна підприємницька діяльність, ohlasovacia živnosť –*

дрібне підприємство, здійснюване в повідомному порядку, дрібне підприємство, що підлягає реєстрації в ліцензійному управлінні, *viazaná živnosť* – ліцензоване дрібне підприємство, *voľná živnosť* – вільне дрібне підприємство, що є одним з найкращих способів перекласти ці терміни. На нашу думку, термін *koncesovaná živnosť* краще перекладати як ліцензійний вид підприємницької діяльності, який більш зрозумілий носію української мови. Оскільки за даними «Krátkeho slovníka slovenského jazyka» концесія має таке значення: «Koncesia – úradné povolenie na oprávnenie vykonávať istú činnosť, licencia» [Krátky slovník slovenského jazyka 2003].

Подібні труднощі виникають і при перекладі термінів *živnostenský list*, *živnostenské oprávnenie*, *živnostenský úrad*, *živnostenský zákon*. «Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník» [Grigorjanová Kollár 2000, с. 255] ці терміни передає описово *živnostenský list* та *živnostenské oprávnenie* (подаються як один і той же термін) – *лицензия (на занятие определённым видом деятельности)*, *предпринимательское свидетельство или разрешение*, *živnostenský úrad* – *ведомство по предпринимательской деятельности*, *živnostenský zákon* – *закон о малом предпринимательстве или мелкой торговли*. У «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» [Uraz 2015, с. 318] ці терміни перекладаються також описово (*živnostenský list* – *лицензия на здійснення (дрібного) підприємництва, на здійснення підприємницької діяльності*, *živnostenské oprávnenie* – *лицензия на здійснення (дрібного) підприємництва, на здійснення підприємницької діяльності*, *živnostenský odbor* – *відділ дрібного підприємництва*, *živnostenský úrad* – *відомство, управління дрібного підприємництва*, *živnostenský zákon* – *закон «Про підприємство»*), але уже більш точніше передають значення даних термінів.

Друга модель **іменник + іменник** серед економічних термінів-словосполучень у словацькій мові представле-

на у меншій мірі, ніж модель **прикметник + іменник**. Терміни переважно перекладаються подібною моделлю в українській мові, наприклад, *akumulácia kapitalu* – *накопичення капіталу*, *držiteľ licencie* – *власник ліцензії*, *kataster nehnuteľnosti* – *кадастр нерухомості*, *likvidácia podniku* – *ліквідація підприємства*, *delba práce* – *поділ праці*, *základ dane* – *основа податку*. Але уже терміни як *majiteľ šeku*, *majiteľ zmenky* українською мовою передаються композитом *чеко-отримувач*, *векселедержатель* [Kredátusová 2011, с. 154].

Одним із проблемних є переклад терміну *konateľ spoločnosti*. «Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník» (Grigorjanová Kollár, 2000) інтерпретує цей термін як 1. *исполнитель*; 2. *директор-менеджер: konateľ akciovej spoločnosti* директор-менеджер акціонерного общества. У «Slovensko-ukrajinskom právnicko-ekonomickom a politologickom slovníku» (Uraz, 2015) термін *konateľ* перекладається як *представник, агент, секретар: konateľ akciovej spoločnosti* – *статутний представник акціонерного товариства*. Термін *konateľ* у різних видах товариств набуває різного значення. Наприклад, у словацьких товариствах з обмеженою відповідальністю «*štatutárnym orgánom spoločnosti je jeden alebo viac konateľov*. Ak je konateľov viac, je oprávnený konať v mene spoločnosti každý z nich samostatne, ak spoločenská zmluva neurčuje inak» [http://www.zakonypreludi.sk/zz/1991-513]. В українському проекті «Закону України про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» наводиться, що «виконавчий орган товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства. Виконавчий орган товариства є одноосібним. Назвою одноосібного виконавчого органу є «директор», якщо статутом не передбачена інша назва. Статутом може бути встановлено, що виконавчий орган товариства є колегіальним, та визначено його кількісний склад. Назвою колегіального виконавчого органу є «дирекція», а його голови «генеральний директор», якщо статутом не передбачені інші назви» [http://w1.c1.rada.gov.

ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093]. У цьому випадку *konateľ* можемо перекласти тільки як *директор*.

Третя модель **дієслово + іменник** у словацькій та українській економічній термінології представлена мало. Найвні терміни як *poskytovať službu* – надавати послуги, *poskytovať zľavu* – надавати знижки, *nadobúdať majetok* – наживати майно, *obchodovať s akciami* – торгувати акціями, *obnoviť rokovania* – відновити переговори, переважно передаються однаковою моделлю.

Отже, при перекладі економічних термінів треба брати до уваги значення самого поняття, звертати увагу на сферу вживання конкретного терміну, підбирати відповідник таким чином, щоб було зрозуміло для носія мови, якою перекладається відповідний текст.

Б. Медична термінологія в словацько-українському дискурсі

Останнім часом сучасна словацька мова активно досліджується у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Західнослов'янські мови зіставляються як у комплексному синхронному [Sokolová – Musilová – Slančová 2005; Sokolová – Vojteková – Mirosławska – Kyselová 2012], так і частковому проблемному аспекті [Vojteková 2008; 2009; 2011]. Контрастивне дослідження словацької та української мов зосереджено у площині граматики, словотвору та лексикології, про що свідчать праці Л.Т. Буднікової, О.І. Гуменної, Я. Кредатусової, О.Л. Мадяр, С.М. Пахомової. Однак вкрай рідко об'єктом словацько-українських зіставних досліджень стає медична термінологія [Хома 2012], хоча вона завжди перебувала у зоні зацікавлення мовознавців у зв'язку з її адекватною передачею однією зі світових мов [Kotogovská 2006; Lipská 2006; Semaková 2006], лексикографічним опрацюванням [Švagrovský 2006] або створенням термінологічної бази даних [Levická 2006].

Термінологія медичної галузі, як і сама медицина, за останні десятиліття досягла значного розвитку. Однак у сло-

вацькій та українській медичній термінології залишається ще багато невирішених питань. Передусім це стосується відокремлення від чеської та, відповідно, російської термінології, усталення та вжитку власних термінів та терміносполучень а також їх лексикографічне опрацювання. Адже в умовах активізації міжнародної словацько-української співпраці у галузі медицини зросла потреба у перекладі різноманітних текстів медичного спрямування і, як наслідок, потреба у створенні перекладного словацько-українського словника медичних термінів (або хоча б двомовного глосарію). Багатомовні словники медичної термінології представлені у рамках тлумачних, енциклопедичних словників (*“Srdcovocievna sústava”, Elán, 2000; “Ošetrovatelský slovník”, K. Žiaková a kol., Osveta, 2009*), перекладні медичні словники ж орієнтуються на «світові мови» (*“Nemecko-slovenský slovník medicíny”, D. Čierny, M. Čierna, L. Čierny, Veda, 1998*). Надбанням словацько-російської лексикографії у галузі медицини є *“Velký rusko-slovenský lékařský slovník”, B-va, SAV, 1959, ved. Red. J. Horecký*. У 1970 році було видано *«Словацько-український термінологічний словник з природознавчих предметів»* М. Бучинська, А. Баленчин та кол. для учнів ЗОШ, який містить і деякі анатомічні назви. А от двомовних словацько-українських чи українсько-словацьких медичних словників, наскільки нам відомо, взагалі не існує. Звичайно, перекладати можна за допомогою on-line словників, однак сумніваємося у компетентності та адекватності такого перекладу. Сподіваємося, пропонуване дослідження, яке базується на практичному перекладацькому досвіді, зайвий раз доведе актуальність створення двомовного словника медичних термінів.

Переклад мовного матеріалу, зібраного нами під час перекладу словацьких текстів медичного характеру (монографій, медичних атласів, конспектів лекцій тощо) українською мовою, дозволив виявити певні структурні типи еквівалентних словацьких і українських медичних термі-

нів, а також існування парадигматичних (зокрема синонімічних) зв'язків між термінологічними одиницями кожної з мов.

Метою нашої розвідки буде 1) опис та класифікація структурних типів еквівалентних словацьких і українських медичних термінів, при цьому ми досліджуємо граматичну, словотвірну структуру термінів, їх походження, а також компонентний склад терміносполучень; 2) з'ясування причин та особливостей функціонування явища синонімії у медичній термінології (зокрема, словацькій), а також аналіз словацьких та українських еквівалентів за ознакою існування синонімічної пари чи ряду тільки в одній або в обох мовах.

Під «терміном» в контексті цього дослідження ми розуміємо не лише фахові медичні назви, а й характерні для медичних текстів та галузі загалом лексеми та словосполучення.

1. Медичні терміни намагатимемося описати у трьох площинах співвідношень: 1) іменні однослівні терміни; 2) однослівні терміни та еквівалентні терміносполучення; 3) терміносполучення.

Однослівні іменні терміни

При перекладі словацьких іменних термінів слов'янського походження українською мовою з'ясовується, що вони можуть мати спільний корінь: *záha* – *zgaга*, однак відрізнятися за граматичними ознаками, наприклад, категорією роду: *výstelok* – *вистілка* (епітеліальна), *vedomie* – *свідомість*, *stolica* – *стул*; числа: *sliny, pl.* – *слина*. Характерною є також префіксальна структура слов'янських термінів в обох мовах: *zárcha* – *закрін*, *orisch* – *набряк*, *zhryz* – *прикус*, *rovlak* – *наліт*, *vušetrenie* – *обстеження*, *rachuť* – *присмак*. Серед таких пар відповідників зустрічаємо дослівні переклади: *močovod* – *сечовід*, *riečište (kapilárne)* – *русло (капілярне)*, пор. також інші випадки: *hnačka* – *бігунець*, *prietrž* – *гри-*

жа, *vred* – *виразка*, *grganie* – *відрижка*, *vrasanie* – *блювота*, *očkovanie* – *щеплення*.

Характерною ознакою словацьких та українських субстантивних термінів іншомовного (латинського, грецького) походження є їх відмінність у граматичному роді. Відносно родових градем оригіналу при граматичній адаптації цих слів у словацькій мові існує дві тенденції: вони можуть або зберігатись, або змінюватись [Мадяр 2006, с. 39-42]. Крім того, впливає мова-посередник, через яку відбувалось запозичення на ґрунті словацької та української мов. Збереження морфемної структури оригіналу і його категорії роду в словацькій мові відбувається при латинських та грецьких лексемах на *-um* які належать до середнього роду. В українській мові всі терміни на *-ум* – чоловічого роду: *frenulum* – *френулум*; однак частіше вони мають нульове закінчення: *antibiotikum* – *антибіотик*; *morfium* – *морфій*; *narkotikum* – *наркотик*; *antidepressivum* – *антидепресант*; *periodontium* – *періодонт* та ін. Словацькі терміни на *-ita*, що походять від лат. на *-tas* (через чеську мову, орієнтовану на латинський оригінал) зберігають жіночий рід оригіналу. Український варіант має значення чоловічого роду внаслідок впливу російської мови, яка запозичила ці слова з німецької (пор. нім. *die Universität, f, die Fakultät, f*), спираючись на формальну ознаку (*-mem*): *febrilita* – *фебрилітет*; *imunita* – *імунітет та ін.* У словацькій мові під впливом німецької зберігається також жіночий рід грецьких іменників на *-is* (*ecstasis, f*) (пор. нім. *Die Hypnose, die Sklerose, die Tuberkulose*) однак додається формальний показник жіночого роду – флексія *-a* і відкидається грецька флексія *-is*, тому вони характеризуються формантами *-óza, -éza, -ýza, -íza, -áza*. В українській мові відповідні терміни відкидаючи грецьке *-is*, мають закінчення *-оз, -ез, -із, -аз* і граматичне значення чоловічого роду, за аналогією до російської, яка, в свою чергу, при родовій класифікації цих іменників орієнтується на французьку вимову (пор. фр. *hypnose [ipno:z], sclérose [sklero:z]*): *metastáza* – *метастаз*;

psoriáza – *псоріаз*; *elefantiáza* – *елефантіаз*; *helminiáza* – *гельмінтоз*; *homeostáza* – *гомеостаз*; *satyriáza* – *самуріаз*; *trypanozomiáza* – *трипаносомоз*; *hypostáza* – *гіпостаз*; *diastáza* – *діастаз*; *litokláza* – *літоклаз*; *anamnéza* – *анамнез*; *diuréza* – *діурез*; *patogenéza* – *патогенез*; *embryogenéza* – *ембріогенез*; *osteogenéza* – *остеогенез*; *hypnóza* – *гіпноз*; *prognóza* – *прогноз*; *psychóza* – *психоз*; *artróza* – *артроз*; *diagnóza* – *діагност*; *parkóza* – *наркоз*; *skleróza* – *склероз*; *aluminóza* – *алюмініоз*; *avitaminóza* – *авітамініоз*; *fibróza* – *фіброз*; *silikóza* – *силікоз*; *fluróza* – *флюороз*; *cirhóza* – *цироз*; *cyanóza* – *ціаноз*; *dermatomykóza* – *дерматомикоз*; *dermatóza* – *дерматоз*; *helmintóza* – *гельмінтоз*; *hyalinóza* – *гіаліноз*; *hypotyreóza* – *гіпотиреоз*; *hypovitaminóza* – *гіповітамініоз*; *hypertyreóza* – *гіпертиреоз*; *tuberkulóza* – *туберкульоз*; *fungulóza* – *фурункульоз*; *lipinóza* – *люпіноз*; *brucelóza* – *бруцельоз*; *salmonelóza* – *сальмонельоз*; *hypofýza* – *гіпофіз*; *adenohypofýza* – *аденогіпофіз*.

Зміна родової грамеми оригіналу в словацькій мові відбувається у випадку запозичення грецьких іменників середнього роду, закінчених на *-та*: гр. *problēma*, *atis*, *n*;– слов. *problém*; – укр. *проблема*. У словацькій мові такі запозичення належать до чоловічого роду під впливом німецької мови: нім. *das System*, *das Emblem*, і оформляються відповідно афіксами *-ót*, *-ét*, *-at*, *-ýt*. Українські, як і російські, відповідники, орієнтуючись на форму грецького оригіналу з флексією *-а*, вживаються з граматичним значенням жіночого роду при формантах *-ома*, *-ема*, *-ама*, *-іма*, пор.: *adenót* – *аденома*; *basaliom* – *базаліома*; *cylindrót* – *циліндрома*; *cystadenom* – *цистаденома*; *hemangiom* – *гемангіома*; *hematót* – *гематома*; *granulót* – *гранулема*; *karcinom* – *карцинома*; *lipót* – *ліпома*; *tyót* – *міома*; *tyxom* – *міксосома*; *osteom* – *остеома*; *sarkóm* – *саркома*; *stafylóm* – *стафілома*; *chromozóm* – *хромосома*; *skleróm* – *склерома*; *ekzém* – *екзема*; *emfyzém* – *емфізема*; *hemogram* – *гемограма*; *kardiogram* – *кардіограма*; *tomogram* – *томограма*; *mezenchým* – *мезенхіма*; *parenchým* – *паренхіма*; *prozenchým* – *прозенхіма*;

sklerenchým – *склеренхіма*. Пор. також відмінність у роді при грецьких назвах запальних захворювань: *peridontitída* – *періодонтит*; *cheilitída* – *хеїліт*; *cystitída* – *цистит* та ін.

Деколи спостерігається повна відповідність словацьких та українських іншомовних термінів за граматичними ознаками: *stróma* – *строма*; *makrocheilia* – *макрохеїлія*; *dermatovenerológ* – *дерматовенеролог*; *fluorografia* – *флюорографія*; *diftéria* – *дифтерія* та ін. Однак при цьому наявні фонетичні: *makrodencia* – *макроденція*; *resekcia* – *резекція*; *chemoterapia* – *хіміотерапія*; *cysta* – *кіста*; або словотвірні відмінності: *epitel*, *m* – *епітелій*; *dispenzár* – *диспансер*; *ftizeológ* – *фтизіолог*; *resuscitácia* – *реанімація* (пор. наявність тільки деяких спільних морфем в останніх двох прикладах).

Еквівалентні словацькі та українські однослівні терміни часто відрізняються за походженням. Іншомовні одиниці переважають у словацькій мові: *tetanus* – *правець*; *farugx* – *глотка*; *larugx* – *гортань*; *plexus* – *сплетіння*; *aržen* – *миш'як*; *abus* – *зловживання*; *dekurz* – *перебіг* (хвороби); *sérum*, *antisérum* – *сироватка*; *anestetikum* – *знеболююче*; *papila* – *сосочок*; *lézia* – *ушкодження*; *sutúra* – *шов*; *gingíva* – *ясно*; *predispozícia* – *схильність*; *preskripcia* – *призначення*; *aberácia* – *відхилення*; *karencia* – *нестача*; *insuficiencia* (*imunitná*) – *недостатність* (*імунна*); *eflorescencia* – *висип*; *somnolencia* – *сонливість*; *incidencia* – *захворюваність*; *interakcie* – *взаємовпливи*; *anxiozita* – *тривожність*; *fragilita* – *крихкість*; *konkavita* – *опуклість*; *abnormalita* – *відхилення*; *adherovať* – *прикріплюватися*; *incidovať* – *розрізати*; *intravenózne* – *внутрішньовенно*; *intramuskulárne* – *внутрішньом'язево*. Рідкісними є випадки співвіднесеності власне словацького терміну та іншомовного українського: *pôrodnictvo* – *акушерство*; *pôrodník* – *акушер*; *kmeň* (*bakteriálny*) – *штамм*; *nechutenstvo* – *анорексія*; *sklovina* – *емаль*; *srojivka* (*očí*) – *кон'юнктива*; *bujnenie* – *проліферація*; *teplota* – *температура*. Пор. також відмінність префіксів за

походженням у випадку *protilátky* – *антиміла*, іншомовне походження має саме український термін.

У межах іменних термінів потрібно згадати про деякі прикметники, які самі по собі не є термінами, однак вживаються у текстах медичного характеру або ж у поєднанні з різними іменниками набувають характеру терміносполучення. При їх перекладі у словацькій та українській мовах спостерігається відмінність у 1) суфіксальних формантах (при умові однакового походження): *endofitický* – *ендофітний*; *exofitický* – *екзофітний*; 2) походженні лексем: *infaustný* – *безнадійний, несприятливий* (прогноз, перебіг хвороби); часто йдеться про складені прикметники: *gastrointestinálny* – *шлунково-кишковий*; *kontraindikovaný* – *противопоказаний*; у наступних двох прикладах в українських прикметниках хоча й повторюється перший компонент слова, однак друга частина дослівно перекладається, пор.: *rádiorezistentný* – *радіостійкий* (ВТСУМ, с. 1198, існує тільки іменник *радіорезистентність*); *rádiosenzitívny* – *радіочутливий* (ВТСУМ, с. 1199; існує тільки діеприкетники *радіосенсибілізуєчий, радіосенсибілізований*, с. 1198); пор. також *bezpríznačový* – *безсимптомний*, де збігаються тільки префіксальні форманти.

Однослівні терміни та еквівалентні терміносполучення

При перекладі медичної термінології виникають ситуації, коли однослівна назва перекладається словосполученням. Частіше однослівні терміни притаманні словацькій мові, при цьому в українській мові існує еквівалентне терміносполучення. Йдеться про словацькі іменники усіх трьох граматичних родів. За допомогою словосполучення можуть перекладатися іменники середнього роду з характерним е формант *-ie*, а саме іменники-композиції: *zuboradie* – *зубний ряд*; збірні іменники: *podkožie* – *підшкірний шар*; віддієслівні іменники: *dlahovanie* – *накладання шин*. Іменники чо-

ловічого роду представляють передусім анатомічні назви: *dvanástnik* – *дванадцятипала кишка*; *žlčník* – *жовчний міхур*; словацьке *chrup* можна перекладати як *зубо-щелепна система*, однак частіше з контексту впливає значення, яке відповідає українському *зуби*; композит *chorobopis* має тільки один еквівалент – *історія хвороби*. Зрідка серед такого типу співвідношень знаходимо словацькі іменники жіночого роду: *sánka* – *нижня щелепа*; *kazivosť* – *каріозне ураження* (іменник *каріозність* в українських словниках не фіксується, тільки прикметник *каріозний*, ВТСУМ, с. 525). Здебільшого у множині вживається словацьке *živiny*, що перекладаємо словосполученням *поживні речовини*; пор. також іншомовне *dekubity* – *декубітальні виразки*.

Випадків асиметричного співвідношення, коли словацьке словосполучення перекладається одним українським іменником-терміном, значно менше: *odvádžanie moči* – *сечовиведення*; *kľúčná kosť* – *ключиця*; *rebrovú oblúk* – *підребер'я*. Як бачимо, в українських термінах у якості морфеми присутній семантично навантажений компонент словацького терміносполучення, якщо обидва еквіваленти мають слов'янське походження, пор.: *zubná dreň* – *пульпа*.

Терміносполучення

При перекладі медичних термінів дуже часто добираються еквівалентні словацькі та українські терміносполучення. Розглянемо їх з огляду на компонентну структуру та походження.

Інколи спостерігається абсолютна формальна та семантична відповідність між словацькими та українськими терміносполученнями, які мають структуру прикметник + іменник: *prasacia chrípka* – *свинячий грип* (відрізняється рід іменника!!!); *prechodná riasa* – *перехідна складка*; *nervovosievny zväzok* – *нервово-судинний пучок*; *ústny kútik* – *потовий кут*; *kmeňové bunky* – *стовбурові клітини*; *ložisková dávka* – *вогнищева доза*; *horný vestibul* – *верхній присінок*;

oporná zóna (chrupu) – опірні зуби; *kostná dreň* – кістковий мозок; *tkaninovú tok* – тканинна (міжклітинна) рідина; *timorečejnové žľozové cesty* – позапечінкові жовчні протоки; *podnebný oblúk* – піднебінна дужка; *obličkové tubuly* – ниркові каналні; *vonkajší zvukovod* – зовнішній звуковий прохід (словацький композит передаємо за допомогою українського сполучення прикметник + іменник). Словацькі та українські еквівалентні словосполучення можуть відрізнятися походженням префіксального форманту при однаковій семантиці: *subslizničné tkanivá* – підслизові тканини (пор. лат. *sub-* та укр. *під-*).

Щодо передачі іменників у складі терміносполучень «прикметник + іменник», то словацькі іншомовні іменники перекладаються здебільшого українськими іншомовними іменниками: *plošná erózia* – поверхнева ерозія; *obalené vírussy* – оболонкові віруси (слов. *vírus* у непрямих відмінках вживається разом з формантом *-us*, що свідчить про широкий вжиток лексеми та її детермінологізацію); *dávivý reflex* – блювотний рефлекс; *jedlá sóda* – харчова сода; *nedráždivá diéta* – легка дієта (контекстуальний еквівалент). Однак в обох мовах можуть існувати іменникові сполучення з конструкцією «іменник + іменник у род. в.», які передаються прямими еквівалентами: *spodina jazyka* – нижня поверхня язика; *uhol sánky* – кут нижньої щелепи; або контекстуальними: *úbytok tkanív* – втрата тканин.

Щодо передачі іншомовних прикметників у складі словацьких терміносполучень, то вони: 1) мають еквівалентні іншомовні прикметники в українській мові: *ionizačné žiarenie* – іонізуюче опромінення; *alveolárny výbežok* – альвеолярний відросток; *alkalizačné agenty* – алкілюючі агенти; *diagnostický záver* – діагностичний висновок; 2) часто передаються за допомогою власне українських прикметників: *karotický trojuholník* – сонний трикутник; *substitučná terapia* – замісна терапія; *iniciálne štádium* – початкова стадія; *premalígný stav* – передраковий стан; *interdentálne*

parily – міжзубні сосочки; *benígnu nádor* – доброякісна пухлина; *malígnu nádor* – доброякісна пухлина; *maxilofaciálna chirurgia* – щелепно-лицева хірургія; *porézne tkanivo* – зубчата тканина. Саме прикметникова частина словацьких терміносполучень яскраво ілюструє таку типову властивість терміну як деривативність. Водночас це спричиняє тенденцію до усталення іншомовних термінів на протипологу власне словацьким [Orgoňová – Bohunická 2012, с. 171]. Рідше виникають випадки передачі власне словацького прикметника за допомогою українського іншомовного: *kyselina listová* – фолієва кислота; *útočná liečba* – інвазивне лікування.

Іноді прикметники у складі словацьких словосполучень передаються другим компонентом українського сполучення типу «іменник + іменник у род. в.», тобто, іменником у родовому відмінку. Так передаються передусім словацькі прикметники слов'янського походження: *zubný krčiek* – шийка зуба; *ústna spodina* – дно ротової порожнини; *rastové faktory* – фактори росту; *lebečná báza* – основа черепа; *kostná augmentácia* – нарощування кістки; деколи й іншомовні словацькі прикметники: *infekčné ložisko* – вогнище інфекції; *bukálna sliznica* – слизова щік. При цьому український іменник у родовому відмінку – це прямий еквівалент мотивуючого словацького іменника.

2. Синонімічні терміни, які мовознавці називають дублетами, існують в багатьох галузях [Ondrus 1972, с. 35]. Для медичної термінології, завдяки її походженню, характерними є передусім грецькі та латинські дублети, використання яких залежить від контексту (гр. *therapia* – лат. *curatio* – англ. *cure, therapy*) [Ostrihoňová 2006, с. 177–178]. Як правило, синонімічні терміни вважаються наслідком калькування, так виникають синонімічні пари іншомовних та власне словацьких термінів [Kredátusová – Opalková 2010, с. 69–70]. Походження відіграє надзвичайно важливу роль при відповідності певним вимогам до термінологічних одиниць. Так, на-

приклад, власне словацькі терміни передусім забезпечують чітку мотивацію терміну. У зв'язку із прозорою мотивацією термінів, відбувається тзв. логізація – заміна фальшиво мотивованих термінів іншими. Наприклад, *slinivka brušná* замінили на *podžalúdkova žlaza (pankreas)*, адже ця анатомічна назва немає нічого спільного зі слиною. Іншомовні, інтернаціональні лексеми, передусім за допомогою словотвірних засобів, забезпечують системність, структурну мотивацію, перекладність, а також здатність утворювати похідні слова (наприклад, порівняйте морфемну структуру термінів з суфіксом *-itída*, що позначають запальні захворювання: *bronchitída, gastritída, nefritída*). Крім того, саме терміни утворені на базі греко-латинських основ яскраво ілюструють сучасні динамічні тенденції у лексиці – інтернаціоналізацію та термінологізацію [Ripka – Imrichová 2011, с. 112–116].

Безумовно, синонімія безпосередньо пов'язана з особливостями стилістичного вжитку. Власне словацькі й іншомовні дублетні терміни створюють передумови для вживання термінів у двох стилістичних верствах – науковій та науково-популярній. Відомий словацький лінгвіст П. Ондрус вважає, що синонімічні зв'язки з часом можуть розпадатися, один із синонімів застаріває, інший усталюється, згодом у розмовному стилі термін замінюють описовою конструкцією, а у науково-популярному викладі іншомовний термін, ймовірно, буде замінено синонімічною власне словацькою назвою [Ondrus 1972, с. 37–38]. Однак це твердження важко застосувати до медичної термінології, адже більшість медичних термінів перебувають у синонімічних стосунках при повній згоді семантичних та стилістичних ознак, а у парах міжнародних термінів та їх словацьких паралелей (*fraktúra – zlomenina*) можна вбачати абсолютні синоніми, хоча загалом їх існування багатьма вченими заперечується [Ripka – Imrichová 2011, с. 78–79, 80].

У зв'язку зі стилістичним використанням важливою властивістю термінів повинна бути відсутність експе-

сивних конотацій (пор. *orálna história, počítačový vírus*) [Orgoňová – Bohunická 2012, с. 170]. Колись замість *gágor* почали вживати *pažerák*, замість *bambuch – brucho*. Саме намагання уникнути експресивності призвело до пошуків іншого терміну для *testes – vajce*. І хоча назва *vajcia* цілком вмотивована, навіть має похідні утворення (*vajčiak – žrebec*), у сучасній медичній термінології перевага надається нейтральному *semenník* (з ботанічної термінології) [Hogeský 1956, с. 69].

Певна міра синонімії впливає з потреб різних комунікативних ситуацій, в яких використовуються різні варіанти. Наприклад, один із варіантів може використовуватися у неформальній комунікації, в колі фахівців як професіоналізм (*kardiológ – srdciar, stomatológ – zubár, Alzheimerova choroba – alzheimer*), що виникає з потреб мовної економії і потрапляє до публіцистичного і наукового стилів. У випадку впливу відповідного поняття чи явища на все суспільне життя, деякі варіанти термінів переходять посередництвом ЗМІ до загальноживаної лексики (*bovinná spongiformná encefalopatia, BSE, choroba šialených kráv*) [Levická 2006, с. 73–76]. Вважається, що вплив термінології на розмовну мову є одним із способів збагачення синонімічних рядів. У неформальному спілкуванні також може використовуватися і сленг (*fondak – fonendoskop, chira – chirurgia*), однак так само як і професіоналізм, він не має ознаки літературності, тож не може існувати у науковому тексті медичного характеру [Ripka – Imrichová 2011, с. 120]. Такі варіанти термінів, очевидно, не можна вважати синонімами.

Впродовж усього розвитку словацької медичної терміносистеми часто спостерігалися різного роду варіантні явища, існування паралельних термінів. Деякі з них мають об'єктивні мовні причини й досі існують у термінології. Наприклад, словотвірні варіанти прикметників, які є складовими терміносполучень, вимагають вжитку у різних семантичних контекстах, що обов'язково потріб-

но враховувати при перекладі: пор. *nosný (termín) – nosový (otvor)* [Horecký 1956, с. 78]. Така формальна варіантність, очевидно, пов'язана з латинською базою медичної термінології, адже між латинськими й словацькими прикметниками можна простежити певні паралелі: напр. словацькі прикметники на *-ový* та *-ný* відповідають латинським на *-alis, -aris (cornealis – rohovkový; dentalis – zubný, clavicularis – kľučný)* або *-acus, -icus (cardiacus – srdcový; entericus – črevný)* [Horecký 1956, с. 114]. У контексті словацько-українського перекладу медичної термінології важливим є уважне ставлення до суфіксальних формантів, адже можуть існувати «міжмовні» словотвірні синоніми, пор.: *symptomatológia – симптоматика; antidepressíva – антидепресанти; osmolalita – осмоляльність; klinik – лікар-клініцист; alkalizačné agenty – алкілюючі агенти.*

Існування варіантів терміну на позначення одного поняття сприймається мовознавцями як негативне явище. Це може свідчити про неусталеність терміну, а також може стати причиною хибного сприйняття чи вжитку терміну, джерелом семантичних зсувів. Я. Левицька вважає, що причиною варіантності може бути запозичення термінів різними авторами, недостатня комунікація фахівців, і, як це не парадоксально, освіта та освітні заклади, що відіграють ключову роль у процесі розвитку та поширенні термінології. Можна погодитися з цією авторкою, що саме процес освіти та навчання в чеських освітніх закладах є найімовірнішим поясненням насиченості словацької медичної термінології богемізмами [Levická 2006, с. 73-76]. Однак причини цього варто шукати і в історії становлення словацької медичної (анатомічної) термінології. Адже у 20-30-х роках ХХ століття проявлялися тенденції до уникнення власне словацьких термінів і суцільної чехізації термінології. Саме тому існували варіанти *pečeň – jatrá; oesophagus – pažerák, pitník, hltavka, krmosvod, jicen*. Надзвичайно важливою подією стало видання у 1935 році праці

Й. Ледені «Nomina Anatomica» (J. Ledényi: Nomina Anatomica, Turčiansky Sv. Martin, 1935). Автор, спираючись на розмовний стиль словацької мови, давніші медичні словники (V. Polakovič: Lekársky slovník, Malacky, 1920; P. Halaša: Lekársky slovník, Martin, 1926), а також видану в США «Народну медицину» (Ludovú zdravotvedu), спробував кодифікувати словацькі анатомічні терміни. Деякі з цих назв вживаються й досі: *pečeň (hepar), oblička (ren), míhalnica (palbera), obrva (cilia), sánka (maxilla)*; у праці були затверджені спірні до того часу терміни, як *krčnica (arteria carotis), pera (labium i ret), lieviek (infundibulum i nálevka)* [Horecký 1956, с. 27]. У цей період Комісія Вченого товариства ім. Шафарика, спираючись на структуралістські постулати, розробила теоретичні засади для творення наукової термінології, ось деякі з них: уникати розмовних слів; дбати про можливість утворення похідних слів; надавати перевагу міжнародним термінам або їх калькам та ін. Важливо, що необхідною вимогою було те, щоб словацькі терміни не відрізнялися від чеських; при цьому мав дотримуватися узус медичного факультету університету Я.А. Коменського у Братиславі. Звичайно, така концепція не враховувала деяких особливостей чеської і словацької мови, мала певні недоліки. Наприклад, у словацькій мові не було такої чітко окресленої розмовної стилістичної верстви, як у чеській, і не було таких давніх традицій, тому постулати, розроблені для чеської мови, не могли у повній мірі застосовуватися до словацької [Horecký 1956, с. 31].

Розглянемо явище синонімії в межах певних типів співвіднесеності словацьких та українських еквівалентних термінологічних одиниць. Відправною точкою слугуватиме наявність чи відсутність синонімів для конкретного терміну у словацькій чи українській мові. При цьому спробуємо звернути увагу на походження, формальну структуру та стилістичне використання термінологічних одиниць.

Синонімічні терміни в словацькій мові – один термін в українській мові

Коли у словацькій мові спостерігається паралельне існування синонімічних іншомовного та власне словацького терміну, в українській мові маємо власне український термін: *pacit na vracanie, nauzea, ž* – нудота; *probant, pokusná osoba* – піддослідна особа; *ileus,-ea, m., nepriechnosť čriev* – кишкова непрохідність; *exulcerácia, ulcerácia, zvrədovatenie* – утворення виразки. У цих випадках власне словацькі варіанти є більш поширеними, ніж іншомовні. Однак слід підкреслити, що український еквівалент представлений при цьому словосполученням (крім нудота). Пор. також: *erupcia, vyrážka* – висип; *periost, okostnica* – окістя (відрізняється рід іменника); *penetrovať, prenikat* – проникати; *secernovať, vyličovat* – виділяти (рідину, напр. сечу, піт), тут збережено однакою префіксальну структуру словацького та українського відповідників (деколи навіть спільну кореневу морфему). При цьому, як бачимо, в українській мові поширена слов'янська лексема. Однак зустрічаються випадки, коли словацькій «змішаній» щодо походження синонімічній парі в українській мові відповідає іншомовний термін: *zubné lekárstvo, stomatológia* – стоматологія; *cievka, katéter* – катетер; *protetická náhrada, protéza* – протез; *prepušťacia správa, epikríza* – епікриз; *zubný kaz, karies, ž*, невідм. – карієс. Цікаво що в останньому прикладі, словацький та український іменники не збігаються за граматичним родом при абсолютно ідентичній формальній структурі. Потрібно також зазначити, що серед цих словацьких синонімічних пар більш уживаними є не іншомовні, а власне словацькі варіанти терміну, хоча останні представлені словосполученням. Пор. також український відповідник іншомовного походження, який не збігається зі словацькими варіантами: *nidácia, unhiezenie* – імплантація.

Серед словацьких термінів можуть існувати і синонімічні лексеми однакового походження, тобто обидві іншо-

мовні або ж обидві слов'янські. Наприклад, у словацькій маємо синонімічні терміни іншомовного походження: *lues (lam.), nesklon. ž. / -u, m., syphilis* – сифіліс, *symptomatológia, sypomatika (gp.)* – симптоматика (ВТСУМ, с. 1315), при цьому в українській мові – також іншомовна лексема, повністю ідентична з одним із словацьких синонімів; або синонімічні терміни слов'янського походження: *ľadviny, obličky* – нирки, до речі, вживання варіанту *ľadviny* (чес. *ledviny*) може бути обумовлено стилістично. Це може бути як розмовний варіант, так і лікарський професіоналізм (жаргонізм).

Інокли цілий синонімічний ряд (включає також словосполучення) у словацькій мові відповідає одному українському терміну: *krčnica, krčná tepna, karotída, karotická tepna, krkavica* – сонна артерія; при цьому в словацькій мові може досить активно уживатися (на підставі медичних авторських текстів) і чеський термін, точніше адаптована до словацької морфологічної системи чеська лексема *krkavica* (пор. чес. *krkavice*). При наявності словацького синонімічного ряду в українській мові може також існувати і синонімічна пара: *malígnóm, malígnu nádor, zhubný nádor* – малігнома (ВТСУМ, с. 640), *zloякісна пухлина*. Загалом у словацькій мові утворено більше термінологічних словосполучень з десубстантивними іншомовними прикметниками.

Синонімічні терміни в українській мові – один термін у словацькій мові – явище спорадичне, пор.: *rádioterapia* – променева терапія, *радіотерапія* (ВТСУМ, с.1198); *adventícia* – адвентиційна оболонка, *адвентиція* (ВТСУМ, с. 11). При цьому один із українських синонімів – абсолютний еквівалент словацької одиниці іншомовного походження. При такому типі співвідношення синонімія притаманна скоріше прикметникам, які є складовими термінів-словосполучень, пор: *renálny* – нирковий, *ренальний* (ВТСУМ, с. 1213); *kachetický* – кволий, *хирлявий, виснажений, кахетичний* (ВТСУМ, с. 530). Іншомовний український прикметник повністю відтворює словацький відповідник.

Синонімічні терміни в обох мовах

Коли синонімічна структура обох мов, щодо певного терміну є досить багатою, спостерігається повна формальна тотожність як іншомовних, так і слов'янських еквівалентів: *indukovať, vzbudzovať* – *індукувати* (ВТСУМ, с. 505), *stimulovať, zbudzovať, vyzvať*; *orofarynx, ústna časť hltana* – *мезофаринкс* (ВТСУМ, с. 657), *rotoglotka* (ВТСУМ, с. 1276), *rotova časť gлотки*; щоправда у другому прикладі бачимо дещо відмінні компоненти у латинському варіанті терміну. Пор. також випадки, коли спостерігається абсолютна синонімічна пропорційність словацьких та українських відповідників: *urtikária, žihlavka* – *уртикарія* (ВТСУМ, с. 1514), *кропив'янка*; *dentícia, prerezávanie zubov* – *прорізування зубів, дентиція* (ВТСУМ, с. 284); *exsudát, výpotok* – *ексудат, випіт* (ВТСУМ, с. 342); *exenterácia, vybratie* – *екзентерація, видалення* (ВТСУМ, с. 338). Цікавим є випадок зі словацьким прислівником *subkutanne*, що перекладається як *підшкірно*, але лексема *субкутанно* не фіксується українськими словниками, а інтернет засвідчує її вживання тільки в російській мові. Водночас у словацькій мові не вживається прислівник *podkožne*, а тільки прикметник *podkožný*, як синонім до *subkutánnu*. Таким чином, синонімія термінів не спостерігається ні у словацькій, ні в українській мові.

У межах парадигматичних зв'язків варто згадати ще кілька особливостей медичної термінології, пов'язаних з явищами полісемії і метафори. Відповідно до вимоги однозначності (лише в межах фаху) і точності виразу, полісемантичні назви, котрі використовуються у термінології повинні мати пряме значення, яке уточнює й означення (*srdcová komora* – *камера серця*), а метафори можуть бути тільки лексикалізованими (усталеними): *očná komora* – *камера ока*, *krvné riečište* – *кровоносне русло (річище)* [Findra 2004, с. 182–183]. Згідно з актуальною динамічною тенденцією детермінологізації передусім посередництвом ЗМІ, рекла-

ми (*kolaps cirkulačný* «*zlýhanie návratu krvi z dolných končatín do srdca*» – *dopravny, finančný kolaps*), перенесення значення і метафоризація характерні для обох мов: *byť alergický na niečo* «*nemať rád*» – *мати алергію на щось*; *rentgenovať očami* «*skúmavo prezerat*» – *розм. сканувати очима*; *byť imúnny voči nádvakám* «*odolný*» – *мати імунітет до чогось*; *infarktová situácia* «*záťažová situácia*» – *розм. передінфарктний стан* [Orgoňová – Bohunická 2012, с. 169]. При перекладі полісемантичних лексем, які є частиною терміносполучення з семантичною мотивацією не можна застосовувати дослівний переклад: *svalová činnosť* доречно буде перекласти як *робота м'язів* а не *діяльність м'язів*; *zakladanie metastáz* перекладемо як *формування метастазів*; *krvný obraz* – *аналіз крові*; *pruzdro kĺba* – *суглобна сумка*; *predsieň srdca* – *передсердя*. Цікавим виявився приклад словацького терміну *kobaltová bomba*, якому в українській мові відповідає словосполучення, що містить когпонім *кобальтова гармата* (slov. «delo») [Бусел 2005, с. 223], терміни збігаються за значенням – *апарат для лікування радіоактивним випромінюванням*.

Таким чином, при перекладі словацьких медичних термінів українською мовою ми виявили три типи еквівалентних співвідношень: однослівні іменні терміни в обох мовах; однослівний іменний термін в одній мові та терміносполучення в іншій мові; еквівалентні терміносполучення в обох мовах.

При співвіднесеності однослівних термінів слов'янського походження (навіть при спільному корені) спостерігається відмінність у граматичних категоріях (рід, число): *výstelok* – *вистілка*; *sliny, pl.* – *слина*; при іншомовних одиницях найчастіше виявляється відмінність у роді: *metastáza* – *метастаз*; *kardiogram* – *кардіограма*; саме іменні однослівні терміни у словацькій та українській мовах відрізняються за походженням, при цьому більш характерними для словацької мови є іншомовні терміни, вони перекладаються власне українськими лексемами: *fragilita* – *крихкість*.

При перекладі однослівного терміну за допомогою терміносполучення однослівні терміни частіше притаманні словацькій мові. Це можуть бути іменники усіх трьох родів, композити, похідні (віддієслівні) лексеми, збірні назви: *žlčník* – жовчний міхур; *chorobopis* – історія хвороби.

У площині еквівалентних словацьких та українських терміносполучень часто спостерігається абсолютна відповідність між сполученнями типу «прикметник + іменник»: *kmeňové bunky* – стовбурові клітини; Також в обох мовах можуть існувати повністю еквівалентні сполучення «іменник + іменник у род. в.»: *uhol sánky* – кут нижньої щелепи. Саме такими українськими сполученнями передаються часто і словацькі терміносполучення «прикметник + іменник»: *zubný krček* – шийка зуба; *infekčné ložisko* – вогнище інфекції. При перекладі терміносполучень словацькі іншомовні іменники передаються, зазвичай, українськими іншомовними іменниками: *plošná erózia* – поверхнева ерозія; а от словацькі іншомовні прикметники часто передаються за допомогою власне українських прикметників: *karotický trojuholník* – сонний трикутник; *substitučná terapia* – замісна терапія.

Синонімія у медичній термінології є досить поширеним явищем як у словацькій, так і в українській мові. Існування синонімічних термінів зумовлене передусім їх походженням. Тому більшість синонімічних пар медичних термінів складаються з іншомовного (латинського чи грецького) та слов'янського дублетів при повній згоді семантичних та стилістичних ознак. Зіставлення словацьких та українських еквівалентних термінів дозволяє зробити висновок про те, що словацька мова оперує більшою кількістю синонімів, частіше використовує інтернаціональну термінологію, а найчастішим типом співвіднесеності еквівалентів є випадки, коли словацькій синонімічній парі чи ряду відповідає один український термін. Протилежний тип співвіднесеності є більш характерним для прикметників, що входять до складу термінів-словосполучень. Отже,

навіть якщо мова медицини є універсальною, а термінологія має інтернаціональний, міжнародний характер, медичні тексти також потребують перекладу, який не здатен нівелізувати особливості окремих мов [Ostrihoňová 2006, с. 177–178].

Скорочення

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Література

1. Албул О. Передача слов'янських онімів українською мовою: норма і сучасна практика. *Studia Slavistica*. Вип. 7. Ужгород, 2007. С.22-28.
2. Бобинець С. Літературне Закарпаття кінця ХХ-го – початку ХХІ століть у вимірах художнього перекладу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 2014. Вип. 126. С. 81–89.
3. Бобинець С. Сріберні передзвони між Тисою і Дунаєм. *Дзвін*. 2014. № 4. С. 118–123; *Дукля*. 2015. № 3. С. 46–53.
4. Болек А. Гвездославові «Криваві сонети» та їх український переклад. *Дукля*. 1972. № 2. С. 44–49.
5. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Васильева Л.П., Коць-Григорчук Л. М. Стандартизація слов'янських мов і формування правописних норм в ономастиці. *Мовознавство*. 2008. № 2-3. С.222-235.
7. Влахов С. Непереводимое в переводе. С. Влахов, С. Флорин. М. Международные отношения, 1980. 343 с.
8. Д'яков А., Кияк Т. Латинська транслітерація як складова частина українського правопису. *Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами*. Київ, 1995. С. 30–47.
9. Дмитро Кремін'я у дзеркалі художнього перекладу [Я. Єсенський, І. Краско, І. Галл та ін.]. *Між Карпатами і Татрами*. Ужгород: Ліра, 2016. Вип. 25. 100 с.

10. Драй-Хмара М. Нотатки про чеський переклад поезій Павла Тичини. М. Драй-Хмара. *Твори*. Київ: Наукова думка, 2015. С.452–460.
11. Духнович О. Твори: [В 4-х т.] /Упоряд. О. Рудловчак, В. Микитась. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1968. Т.1. 791 с.
12. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва, 2001. 200с.
13. Ермолович Д.И. Основания переводоведческой ономастики: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 2005. 49 с.
14. Житник В.К. Відтворення слов'янських власних назв українською мовою. *Наукові записки*. Том 18. Філологічні науки. Київ, 2001. С. 14-18.
15. Иванов В.В. Лингвистические вопросы стихотворного перевода. *Труды Института точной механики и вычислительной техники*. 1961. С. 369 – 395.
16. Иванов В.В. О языковых причинах трудностей перевода художественного текста. *Поэтика перевода*. Сб. статей. 1988. С. 69–87.
17. Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Чехії. Вид. 1. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001. 12 с.
18. Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Словаччини. Вид. 1. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001. 12 с.
19. Коваленко А. Я. Общий курс научно-технического перевода: Пособие по переводу с английского языка на русский. Киев: ИНКОС, 2003. 320 с.
20. Кочур Г. Видано в Пряшеві. *Всесвіт*. 1962. № 7. С. 73–74.
21. Кралицкій А. Янко Краль. *Свѣтъ*. 1869. № 8. С. 1.
22. Къ автобіографіи Олександра Павловича. *Листокъ*. 1901. Річ. XVII. № 8–9. С. 42.
23. Ладичець В. Традиції дружби. *Літературна Україна*. 1962. 12 червня.
24. Лазорик Ф. В боротьбі за мир: Про переклад «Кривавих сонетів» П. О. Гвездослава. *Дукля*. 1962. № 1. С. 81–84.
25. Лайкерт Й. Дотики душі [Поезія] /Перекл. зі словац. В. Густі. Ужгород: ТИМРАНИ, 2014. 191 с.
26. Ліхтей Т. Поезія словацького модернізму в естетичному осмисленні українських перекладачів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Ужгород, 2015. Вип. 2(34). С. 43–47.
27. Ліхтей Т. Слов'янська планида: Словацька поезія XIX–XX століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Монографія. Ужгород: Ліра, 2010. 304 с.
28. Ліхтей Т. Словацька поезія крізь призму науково-мистецької еліти Закарпаття. *Studia slovakistica*. Ужгород, 2014. Вип. 14. С. 152–162.
29. Лозинский М.Л. Искусство стихотворного перевода. *Дружба народов*. 1955. № 7. С. 158–166.
30. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике. *Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа*. М: Гнозис, 1994. Язык. Семиотика. Культура. С. 17–258.
31. Мадяр О.Л. Граматична адаптація запозичених іменників у словацькій та українській мові: категорія роду. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті Леоніда Булаховського*: Збірник наукових праць. Вип. 5. Київ: Бібліотека українця, 2006. С. 58 – 71.
32. Мадяр О.Л. Граматичний рід та словотвірна інтеграція іноземних іменників у словацькій мові. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 16. Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2007. С. 105 – 108.
33. Мадяр О.Л. Категорія роду іменників грецького та латинського походження в словацькій та українській мовах: відмінності граматичної адаптації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 13. Ужгород: Ліра, 2006. С. 39 – 42.
34. Мадяр О.Л. Синонімія у медичній термінології (в контексті словацько-українського перекладу). *Studia Slovakistica. 13: Сучасні тенденції славістики*. Ужгород, 2013. С. 54 – 61.
35. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. Москва, 1987. 272 с.
36. Могіла Ю.А. До питання відтворення чеських географічних назв українською мовою. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова – 9, Вип.1. 2007*. С.157-160.
37. Мольнар М. Словаки і українці: Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1965. 404 с.
38. Мѣсяцословъ на 1921 годъ / Сост. Августинъ Волошинъ. Ужгородъ: Типографія Акційного товариства «Унію», 1921. Годъ издания 53-ый. С.31.
39. Нейметі М. «В неділю небо ходить по дахах...»: Дмитро Кремінь переклав словацьких поетів. *Новини Закарпаття*. 2012. 17 березня. С. 21.

40. Орсак-Гвездослав П. Криваві сонети / Перекл. зі словац. мови, післям. А. Патрус-Карпатський; передм. К. Розенбаум. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1961. 55(1) с.
41. Очеркъ словацкой литературы. *Листокъ*. 1892. № 1–4.
42. Паламарчук О. Л. Як перекладати чеські географічні назви. *Культура слова*. 1982. Вип. 23. С. 93-95.
43. Панькевич І. В століття твору Яна Коллара. *Подкарпатська Русь*. 1936. Роч. XII–XIII. № 1. С. 1–5.
44. Пахомова С.М. Онімійна номінація в діяхронії. *Пряшів*, 2019. 134 с.
45. Пахомова С.М. Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові. *Студії з ономастики та етимології. 2015-2016*. Київ, 2017. С. 99-108.
46. Поезія Еміла Болеслава Лукача в українському перекладі Д. Кременя. *Між Карпатами і Татрами*. Ужгород: Ліра, 2013. Вип. 20. 64 с.
47. Поезія Мирослава Валека в українському перекладі Д. Кременя. *Між Карпатами і Татрами*. Ужгород: РІК-У, 2018. Вип. 28. 54 с.
48. Поздравление Русиновъ на годъ 1852 отъ Литературнаго Заведения Пряшевскаго. *Будинъ*, 1851. С. 59–61.
49. Потушняк Ф. Ян Коллар і Закарпаття. *Карпати*. 1958. №1. С.119.
50. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва: Наука, 1968. 343 с.
51. Сладкович А. Не ганьте мой народ... *Русинъ*. 1923. 23 септ. № 172. С.3.
52. Словацька поезія в перекладі Д. Кременя [Я. Костра, Л. Фелдек]. *Між Карпатами і Татрами*. Ужгород: Ліра, 2011. Вип. 16. 48 с.
53. Словацька поезія: антологія /Ред. Г. Кочур, Л. Первомайський, М. Рильський; вст. ст. М. Пішут; прим. Г. Коновалов. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. 416 с.
54. Содомора А. Вічна самотність Лермонтового паруса. Студії одного вірша. Львів: Літопис, 2006. С. 213–237.
55. Содомора А. Самотній голос першої скрипки осені. А. Содомора Студії одного вірша. Львів: Літопис, 2006. С. 237–269.
56. Суперанская А.В. Теоретические основы практической транскрипции. Москва, 1978. 283 с.
57. Сучасна словацька поезія в перекладі Петра Скунця. *Між Карпатами і Татрами*. Ужгород: Ліра, 2012. Вип. 18. 72 с.
58. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с.
59. Татаринов В. А. Теория терминоведения: В.3.т. Т.1. Теория термина: история и современное состояние. Москва, 1996. 311 с.
60. Тихий Ф. Р. Анатолій Кралицький і Янко Краль. *Дукля*. 1958. № 2. С. 152–157.
61. Томашевский Б.В. Стих и язык. *Филологические очерки*. М: Голитиздат, 1959. 473 с.
62. Українська ономастика: бібліографічний покажчик /відп ред. С.Вербич. Київ, 2013. 366 с.
63. Український правопис. НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
64. Український правопис. НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. 288 с.
65. Український правопис. Проект найновішої редакції. Київ: Наукова думка, 1999. 340 с.
66. Український правопис: проект /В.М. Русанівський та ін.; Українська національна комісія з питань правопису. Київ: Науково-видавничий центр НБУ ім. В. І. Вернадського, 2003. 168 с.
67. Фаріон І. Імена та прізвища як національні ідентифікатори. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/57af1f56d25b9/>.
68. Фелдек Л. Поезії / Перекл. зі словац. Р.Лубківський. *Всесвіт*. 1983. №9. С.5.
69. Франко І. Листи (1886-1894). К. Наукова думка, 1986. Т. 49.
70. Франко І. Літературно-критичні праці (1876-1885). Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26.
71. Франко І. Літературно-критичні праці (1903-1905). Київ: Наукова думка, 1982. Т. 35.
72. Франко І. Літературно-критичні праці (1911-1914). Київ: Наукова думка, 1983. Т. 39.
73. Франко І. Поезія. Київ: Наукова думка, 1976. Т.5.
74. Франко І. Поетичні переклади та переспіви. Київ: Наукова думка. Т.9.
75. Франко І. Літературно-критичні праці (1896-1911). Київ: Наукова думка, 1983 Т. 38.
76. Хома О.Л. Переклад словацьких медичних термінів українською мовою. *Studia Slovakistica. 12: Слов'янські взаємини*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 77–84.
77. Шелепець Й. Сладковичева «Марина» в українських перекладах. *Дукля*. 1995. № 4. С. 65–71.

78. Шелепець Й. Словацьке джерело поетичної творчості О. І. Павловича. *Наукові записки. Матеріали семінару з нагоди 160-річчя з дня народження О. І. Павловича* /ред. М. Ричалка та ін. Пряшів, 1982. Вип. 10. С. 85–96.
79. Шелепець Й. Хто перекладач віршів А. Сладковича в «Поздравленіи Русинов на годъ 1852». *Дукля*. 1981. № 4. С. 66–69.
80. Эйхенбаум Б. Мелодика русского лирического стиха. Пб, 1922. 200 с. (ОПОЯЗ).
81. Эткинд, Е. Г. Поэзия и перевод. М. Советский писатель, 1965. 430 с.
82. Юсип-Якимович Ю.В. Зіставна фоностилістика: аналіз фоностилем слов'янських символістів Г.Чупринки, І.Краска, А.Сови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія*. 2008. №18. С. 101–107.
83. Я тебе дуже любив... Антологія словацької любовної лірики / Пер. В.Конопельця. Пряшів: NITECH s.r.o, 2003. 96 с.
84. Якобсон Р.О. О чешском стихе преимущественно в сопоставлении с русским.
85. Якобсон Р.О. Сборник по теории поэтического языка. Берлин-Москва, 1923. С. 1–120.
86. Яцканин І. Переклади чекають на дослідника. *Нове життя*. 2012. № 10. С. 3.
87. Džoganík J. Petro Skunc medzi ukrajinskými Karpatmi a slovenskými Tatrami. *Studia Slovakistica*. Ужгород, 2012. Вип. 12. С. 170–172.
88. Findra J. Štylistika slovenčiny. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 2004. 232 s.
89. Furdík J. Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia). Prešov: Náuka, 2004. 200 s
90. Grigorjanová T., Kollár D. Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník. Bratislava: SPN, 2000. 255 s.
91. Horecký J. Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956. 148 s.
92. Komorovská V. Preklad medicínskych textov z francúzštiny a tvorba terminológie. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S. 137 – 144.
93. Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2003. 985 s.
94. Kredátusová J. Odborný preklad v praxi. Učebnica s cvičeniami pre ukrajinistov. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 171 s.
95. Kredátusová J. – Opalková J. Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajinistov). Prešov: FF PU v Prešove, 2010. 157 s.
96. Levická J. Teoretické východiská budovania terminologickej databázy. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S. 73–79.
97. Lipská E. Ťažkosti pri prekladaní skratiek v oblasti ruských medicínskych textov. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S.159–176.
98. Ondrus P. Slovenská lexikológia II. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava: SPN, 1972. 96 s.
99. Orgoňová O., Bohunická A. Lexikológia slovenčiny. Praha: Columbus, 2012. 282 s.
100. Ostrihoňová A. Niekoľko poznámok k prekladu špecifických medicínskych textov. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S. 177–180.
101. Paňkevč I. Zapadoukrajinské literárne obrozenie a Ján Kollár. *Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. Slovanské štúdie I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1957. C. 269–294.
102. Pravidla českého pravopisu. Ústav pro jazyk český AV ČR. Praha Academia, 2012. 392 s.
103. Ripka I., Imrichová M. Kapitoly z lexikológie a lexikografie. Učebné texty. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. 236 s.
104. Semaková S. Praktické otázky prekladania medicínskych textov z angličtiny a ruštiny a do angličtiny a do ruštiny. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S. 145-157.
105. Šiška Z. Fonetika a fonologie. Olomouc. Univerzita Palackého. 2002. 64 c.
106. Slovník cudzích slov (akademický). Ed.: L. Balážová, J.Bosák. Bratislava, SPN, 2008. 1054 s.
107. Smetanová M. Rusko-slovenský glosár vybraných medicínskych termínov. *Jazyk a kultúra*, č. 1/2010. Prešov: FFPU, 2010.
108. Sokolová M., Vojteková M., Mirosławska V., Kyseľová M. Slovenčina a poľština. Synchronne porovnanie s cvičeniami. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 336 s.
109. Sokolová M., Musilová K., Slančová D. Slovenčina a čeština: synchronne porovnanie s cvičeniami. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005. 179 s.

110. Špačková S. Rusko-česká textová a jazyková ekvivalence propriálního lexika. Disertační práce. Brno, 2016. 204 s.
111. Švagrovský Š. Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu. *Odborný preklad 2*. Materiály zo seminárov Tvorba a využívanie terminologických, prekladových a výkladových slovníkov (Budmerice). Bratislava: Ana Pres, 2006. S. 127 – 136.
112. Uraz Š. Slovensko-ukrajinský právnicko-ekonomický a politologický slovník. Bratislava, 2015. 324 s.
113. Vojteková M. Ortograficzna adaptacja anglicyzmów w językach slowackim i polskim. *Idea przemiany: zagadnienia literatury, kultury, języka i edukacji*. Czestochowa: Wyzsza Szkola Lingwistyczna, 2011. S. 215–221.
114. Vojteková M. Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 163 s.
115. Vojteková M. Rozvojové tendencie poľskej a slovenskej lexiky na prelome tisícročia. Vybraná problematika. Substantíva. *Kontakty VIII*. Kraków: Scriptorum, 2009. S. 91–93.
116. Vojteková M. Variantnosť koncoviek neživotných maskulín v slovenčine a češtine // *Korpusová lingvistika Praha 2011. 2. Výzkum a výstavba korpusů*. Praha: NLN Nakladatelství Lidové noviny, 2011. S. 252–261.

Джерела

1. Вибух у Врбетіце – справа рук ГРУ? Що відомо про шпигунський скандал у Чехії. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/vybukh-u-vrbetitse-sprava-ruk-hru-shcho-vidomo-pro-shpyhunskiy-skandal-v-chehii/a-57261944> (Дата звернення: 5.11.2021)
2. Закарпатцям на замітку: У Чехії планують запровадити обов'язкове носіння респіраторів FFP2 з клапаном. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2350990> (Дата звернення: 5.11.2021)
3. Закон України «Про господарські товариства» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (Дата звернення: 8.11.2021)
4. Йосеф Йречек і українська мова. Latynka.Tak. URL: <http://latynka.tak.today/josef-yirechek-i-ukrayinska-mova/> (Дата звернення: 5.11.2021)
5. Керівника МОЗ Чехії звільнили за відмову купувати російську вакцину. URL: https://zaxid.net/ministra_chehiyi_yana_blatni_zvilnili_cherez_rosiysku_vaktsinu_n1517062 (Дата звернення: 5.11.2021)

6. Клуб поезії. URL: http://www.poetryclub.com.ua/date_alert.php?day=18&month=03&year=2015 (Дата звернення: 5.11.2021)
7. Комерційне найменування URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Комерційне_найменування (Дата звернення: 8.11.2021)
8. Місто Пардубіце (Чехія). Мандри-клуб. URL: <https://mandry.club/mista/pardubice/> (Дата звернення: 5.11.2021)
9. Місто Чіерна-над-Тісоу (Словаччина). Чопська міська рада. Офіційний сайт URL: <http://chop-rada.gov.ua/archives/8590> (Дата звернення: 5.11.2021)
10. Новий прем'єр Словаччини відвідає Україну за два тижні URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/13/7293428/> (Дата звернення: 5.11.2021)
11. Партія прем'єра Чехії (фігуранта Pandora Papers) програє на парламентських виборах. Комуністи програли вперше з 1945-го. URL: Громадське. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/partiya-premyera-chehiyi-figuranta-pandora-papers-prograye-na-parlamentskih-viborah-komunisti-prograli-vpershez-1945-go> (Дата звернення: 9.11.2021)
12. «Празька весна» як «ідеологічна диверсія», чому СРСР ввів війська до Чехословаччини. День. <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/prazka-vesna-yak-ideologichna-dyversiya> (Дата звернення: 5.11.2021)
13. Президент України зустрівся з Прем'єр-міністром Словаччини. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsyaz-premyer-ministrom-slovachchi-68693> (Дата звернення: 5.11.2021)
14. Проект Закону про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093 (Дата звернення: 8.11.2021)
15. У мільярдера з Чехії вкрали картину, написану співаком Карелом Готтом. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2371303> (Дата звернення: 5.11.2021)
16. У Чехії зітнулися 2 пасажирські потяги. Є загиблі та десятки постраждалих. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2805204> (Дата звернення: 5.11.2021)
17. У Чехії помер 20-річний вундеркінд національної хокейної збірної. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/1955664> (Дата звернення: 5.11.2021)

18. Чужа О. Чеський геній, якого повинні були забути. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/126223-Cheskyi-henii-iakohorovynni-buly-zabuty> (Дата звернення: 5.11.2021)
19. Як передавати українською мовою чужомовні імена? Майдан. Форум. URL: <https://maidan.org.ua/arch/mova/1109023524.html> (Дата звернення: 5.11.2021)
20. Obchodné meno URL: https://sk.wikipedia.org/wiki/Obchodné_meno (Дата звернення: 8.11.2021)
21. Pandora Papers: як реагують світові політики на звинувачення у корупції. URL: <https://suspilne.media/169023-pandora-papers-ak-reaguut-svitovi-politiki-na-zvinuvacenna-u-korupcii/> (Дата звернення: 5.11.2021)
22. Zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník URL: http://www.szk.sk/content/szk/_files/legislativa/513_1991_zz_20170101.pdf (Дата звернення: 8.11.2021)

Розділ III

МІЖМОВНІ СЛОВ'ЯНСЬКО-НЕСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

3.1. Взаємодія мов: шлях до білінгвізму. Про мову угорців Закарпаття у наукових дослідженнях сучасності (Христина Зикань)

На основі досліджень українських та угорських науковців продемонстровано вплив мультикультурного середовища на використання мови. Наукова думка завжди пульсувала в руслі актуальних проблем українського та угорського мовознавства, знайшла втілення у десятках монографій, посібників, підручників, словників, сотнях наукових статей, у численних презентаціях на форумах учених європейського та світового рівня.

Двомовність та багатомовність є звичними на території Закарпаття. Старше покоління протягом свого життя вивчило не одну державну мову, тому вони володіють угорською, чеською, російською та українською. Але, цілком можливо, що серед їхніх родичів, знайомих є румуни, словаки, шваби та представники інших національностей. Упродовж століть українські лексеми постійно потрапляли у мову закарпатських угорців, але угорська мова теж мала вплив на закарпатські українські говори.

Враховуючи досвід угорських, українських та міжнародних науковців, розглядаємо поняття двомовності, описуємо шляхи розвитку білінгвізму, види двомовності в

угорській громаді Закарпаття. Пишемо про наслідки двомовності та явища, які характерні для будь-якої багатонаціональної спільноти: запозичення та зміна кодів. Цитуємо думки науковців про співвідношення між мовою та ідентичністю і зв'язок між освітою рідною мовою й ідентичністю.

Серед актуальних проблем сучасних мовознавчих досліджень одне з провідних місць займає питання взаємодії мов. Контакти закарпатських народів сприяли лексичним запозиченням у різних сферах.

Угорські говірки Закарпаття зберігають багато рис, не властивих іншим угорським діалектам. Це проявляється в її специфічній лексиці, фонетико-морфологічних, синтаксичних особливостях. Їх словниковий запас, можна сказати, багатий як збереженими архаїзмами, так і запозиченими елементами [Horváth, Lizanec 1993, с. 74].

Наукова література, яка присвячена дослідженням українсько-угорських міжмовних контактів, надзвичайно багата як в Україні, так і за кордоном. Вчені відносно рано звернули увагу на різноманіття результатів мовного та культурного співіснування у багатонаціональному краї. Робота над цією темою триває з 1960-их років. У першу чергу вона розвивалася на кафедрі угорської філології Ужгородського державного (нині національного) університету, де збір матеріалу, створення каталогів, аналіз слів та виразів очолив Лизанець Петро Миколайович. З 2000-их років молоді науковці Берегівського інституту ім. Ференца Ракоці II починають активно займатися дослідженням міжмовних контактів у багатонаціональному Закарпатті.

Метою дослідження є аналіз цінного мовознавчого матеріалу й опис змін та змішування кодів, лексичних запозичень під час українсько-угорських мовних контактів. Ми прагнули звернути увагу на «непостійність», яка залишила незгладимо глибокі сліди у мові всіх нас – закарпатців. Для досягнення мети ми поставили завдання: показати зміни,

що відбулися у мовленні закарпатських угорців під впливом українського та іншомовного оточення, і навпаки.

Під час аналізу матеріалу здійснювався комплексний підхід, що виявляється в застосуванні різних методів. При опрацюванні і систематизації наукових праць в основу дослідження покладено описовий метод. При вивченні наукової теми використовується метод соціолінгвістичного аналізу під час вивчення документальних джерел і встановленні іншомовних запозичень. Також ми використали порівняльно-історичний і статистичний методи.

На думку дослідників, угорці вже в XII – XIII столітті мали тісні економічні зв'язки з українсько-русинським населенням Закарпаття. Економічні, культурні та мовні зв'язки наклали свій відбиток на лексику обох мов. Професор Лизанець П.М. також поділяє цю думку, розрізняючи дві групи українських запозичень. До першої групи входять давні запозичення із української/русинської мови, наприклад *haluska* 'galuska' (укр. галушки). Другу групу елементів українського та російського походження складають слова, які увійшли до угорської мови на Закарпатті після 1945 р. [Лизанець 1993, с. 54–55]. Приклади: *kufájka/pufájka/fufájka* (укр. куфайка), *májka* (рос. майка) тощо.

Внаслідок історичних процесів на Закарпатті після 1945 р. вживання угорської мови та її функції значно звужилися. Мова офіційного управління, охорони здоров'я, суспільного життя, трудових відносин, професійної підготовки, університетської освіти стала російською, а з 90-х років – українською [Ковтюк 1991, с. 66].

Історично склалося так, що на Закарпатті завжди співіснувало багато людей різних національностей і, внаслідок цього, багато мов. У повсякденному спілкуванні цілком природно, що закарпатець іноді потрапляє в ситуацію, коли для успішного спілкування йому доводиться використовувати мову сусіда чи родича. А вибір великий: на Закарпатті представлено понад 100 національностей, найчисельнішими з

яких є українці (80,5%), угорці (12,1%), румуни (2,6%), росіяни (2,5%) та цигани (1,1%) [Головне управління статистики у Закарпатській області 2003; Molnár-Molnár 2005, с. 20].

Завдяки співіснуванню протягом кількох тисячоліть природним явищем на Закарпатті є змішування різноманітних культур, а також явища двомовності та багатомовності.

Вивчення мовних зв'язків угорців, українців та росіян, які проживають пліч-о-пліч на Закарпатті, взаємозв'язку лексики угорської та української мов і діалектів на Закарпатті почалося у 1960-х роках, коли в Ужгородському державному університеті розпочалася підготовка вчителів угорської мови.

Цю сферу досліджень на кафедрі угорської філології очолив професор Петро Лизанець на ранньому етапі своєї наукової роботи. Пізніше його увага все більше загострювалася на угорських аспектах мовних контактів. Значною працею на цю тематику стала робота про угорсько-українські мовні зв'язки (Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok) [Lizanec 1970], та російськомовна монографія «Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья», яку в 1976 році опублікували в Будапешті [Лизанець 1976]. Того ж року в Ужгороді побачив світ «Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР» [Лизанець 1976]. Цими монографіями П.Лизанець уславив своє ім'я в діалектних дослідженнях, вони були позитивно оцінені як в Радянському Союзі, так і на Закарпатті та Угорщині.

Проте справжнє визнання П.Лизанець отримав завдяки своїм роботам над атласами, які принесли йому міжнародну славу. З 80-х років його наукова робота зосереджена на угорській тематиці, переважно на лексиці угорських діалектів Закарпаття. Можна сказати, що на Закарпатті майже немає угорських, українських/русинських сіл, які б науковець не відвідав зі своїми студентами та колегами з метою попереднього, основного та контрольного збору мовного матеріалу [Horváth 2000, с. 20].

1. *Поняття двомовності.*

У сучасній науці існує ряд визначень того, що таке двомовність (анг. bilingualism) і кого можна вважати двомовним.

Білінгвізм є прямим або опосередкованим наслідком зв'язку і відносин між двома мовами та їх представниками – носіями мов. Двомовність є дуже складним явищем, що визначається багатим розмаїттям соціальних та інших факторів [Kiss 1995, с. 211].

Визначення, що зустрічаються у фаховій літературі, традиційно ґрунтуються на компетенції. Відповідно до Тлумачного словника угорської мови [ÉKsz 1989, с.114], двомовною є особа, яка однаково добре користується двома мовами. Деякі вважають знання мови на рівні рідної обов'язковою умовою, а інші задовольняються «приємним рівнем» знання нерідної мови [Bloomfield 1933, с. 56]. Двомовність – це здатність окремої людини або спільноти володіти двома мовами на такому рівні, який дозволяє їм за бажанням чергувати ці мови. З огляду на раніше сформовані визначення Гьонц стверджує, що «ідеальна двомовна людина досконало володіє обома мовами з лінгвістичної точки зору, але вона також опанувала і гармонізувала різні форми поведінки та звички, які характеризують дану націю і концентровано відображаються у мові» [Göncz 1985, с. 14]. Значна частина наступних визначень також розглядає двомовність з боку компетенції та намагається визначити, коли особа досягне належного рівня володіння мовою, щоб визнати її двомовною. Діболд підходить до явища з іншої точки зору, він вважає пасивне розуміння достатнім критерієм для визначення білінгвізму [Diebold 1961, с.78].

У своїй книзі «Енциклопедія мови» Девід Крістал на запитання «Що таке двомовність?» каже: «Відповідь очевидна: коли хтось говорить двома мовами. Однак це визначення є незадовільним: воно не охоплює тих носіїв мови, які використовують ту чи іншу мову лише зрідка, або тих, хто не користується нею протягом багатьох років» [Crystal 1998, с. 451].

Кого ми вважаємо двомовним? Двомовною вважається особа, яка використовує дві мови у своїй повсякденній діяльності та живе в двомовному середовищі.

На сучасному етапі в науці не існує загальноприйнятого визначення двомовності, яке охоплює всі аспекти поняття [Göncz 1985, с.12; Bartha 1999, с.34-40; Crystal 1998, с. 451]. Замість надто вузьких чи широких тлумачень, що впливають із суб'єктивного визначення володіння мовою, найбільш часто використовується дефініція Грожана «Білінгвізм – це регулярне використання двох (або більше) мов. А білінгви – це такі особи, які повинні знати на належному рівні й використовують дві (або більше) мови у своєму повсякденному житті» [Grosjean 1982, с. 51].

Грожан, вивчивши десяток визначень двомовності, вважав найважливішими наступні п'ять критеріїв: особа в обох спільнотах функціонує як носій рідної мови; вільне володіння обома мовами; особа постійно говорить і пише обома мовами; регулярне використання обох мов; належність особи до двох різних культур [Grosjean 1982, розділ 5].

Рівень знання другої мови членами двомовної спільноти різниться. Не всі двомовні знають обидві мови на одному або приблизно однаковому рівні. В університетському підручнику Йено пише наступне про ступінь володіння мовою двомовних носіїв: «Угорці, які проживають на території сусідніх для Угорщини держав та належать до нацменшин, повсюди є в більшій чи меншій мірі двомовними. Тож є ті, хто розуміє державну мову, але не володіє нею, є ті, хто володіє державною мовою на початковому, середньому чи достатньому рівнях, а хтось однаково добре володіє рідною та державною мовами» [Kiss 1995, с. 212].

У дослідженнях білінгвізму часто розрізняють поняття другої мови та іноземної мови [Crystal 1998, с. 458–459]. Друга мова – це мова, яка використовується разом з рідною мовою у двомовних спільнотах. А іноземними вважають мови, які були засвоєні певними членами одномовних спільнот і за-

звичай використовуються в конкретних ситуаціях [Kontra 1981, с. 9; Kontra 1990, с. 27–28; Lanstyák 1993, с. 13].

2. Види білінгвізму.

Відомо декілька типів двомовності [Maskey 1987, с. 702–707], було багато спроб визначення різних підгруп у двомовності [Göncz 1985, с. 15]. Класифікація може відбуватися за кількома критеріями.

На індивідуальному рівні ми говоримо про ранній і пізній білінгвізм за часом засвоєння мови. Мови можна вивчати одночасно (*szimultan*) або послідовно (*szukcesszive*). За рівнем володіння мовою або на основі компетенції розрізняють балансний і домінуючий білінгвізм. Лінгвістичне домінування (домінуючий білінгвізм) означає краще знання однієї мови, термін балансової двомовності в принципі стосується приблизно однакового рівня володіння обома мовами [Göncz 1985, с. 15–16; Kiss 1995, с. 213].

Виходячи із соціокультурних взаємозв'язків двомовності, розрізняють адитивну і субтрактивну. У разі адитивного білінгвізму соціальна цінність рідної мови висока, а двомовність позитивно впливає на когнітивний розвиток. У разі субтрактивної двомовності рідна мова девальвує у свідомості мовців, і наслідки двомовності зазвичай негативні [Göncz 1995, с. 70–71; Kiss 1995, с. 216; Bartha 1999, с. 192].

У науковій літературі розрізняють бікультурний, монокультурний, акультураційний та декультураційний білінгвізм залежно від почуття приналежності до певної групи та культурної ідентичності [Bartha 1999, с. 195].

Крім індивідуального типу двомовності, прийнято розрізняти двомовність інституційну та соціальну чи громадську [Svejcer 1975, с. 78; Lanstyák 1993, с. 12].

Більшість вищезгаданих визначень або типів стосуються індивідуального білінгвізму. Ми говоримо про громадський або соціальний білінгвізм стосовно спільнот,

члени яких використовують дві або більше мови у своїй повсякденній мовленнєвій діяльності.

За рівнем розповсюдження розрізняються двосторонню (*bilateralis*) та односторонню (*unilateralis*) двомовність. Перша існує в тому випадку, коли спільноти, що контактують, взаємно вивчають мову одна одної, а друге поняття використовуємо тоді, коли лише одна спільнота вивчає мову іншої [Kiss 1995, с. 215].

3. Шляхи розвитку білінгвізму.

Двомовність може виникати різними способами. «Енциклопедія мови» Кристала узагальнює можливі причини двомовності так:

Політика – окупації, депортації та інші військово-політичні дії зазвичай мають прямі мовні наслідки. Люди можуть стати біженцями і, як наслідок, змушені вивчати мову країни перебування. І навпаки, після успішної військової операції корінне населення також мусить вивчити мову окупантів, щоб вижити.

Релігія – значні групи людей можуть захотіти оселитися в певній місцевості через її релігійне значення, або змушені залишити свою батьківщину, бо їхню релігію переслідують. В обох випадках людям доводиться вивчати нові мови.

Культура – бажання ідентифікувати себе з певною етнічною або соціальною групою часто спонукає людей вивчати мову цієї групи. В цьому питанні особливо важливіми є націоналістичні чинники.

Освіта – часто вивчення якоїсь певної мови є єдиним способом здобути освіти. Ось чому люди усього західного світу в середньовіччі вивчали латинську мову, а сьогодні саме ця причина мотивує до використання англійської мови як міжнародної.

Економіка – величезні групи людей мігрували з однієї країни в іншу, щоб отримати роботу та підвищити рівень життя. Цей фактор головним чином пояснює мовне розма-

їття Сполучених Штатів і, дедалі більше, двомовність сучасної Європи.

Стихийні лиха – повені, виверження вулканів, голод та інші катаклізми часто витісняють цілі народи зі своїх домівок. Там, де вони оселяються, часто потрапляють в зовсім інше мовне середовище [Crystal 1998, с. 449].

У першому розділі монументальної роботи професора П.Лизанця «*Magyar – ukrán nyelvi kapcsolatok*» (Угорсько-українські мовні відносини) проблема описується в історичному контексті, автор надає детальний, вичерпний історичний огляд. Тут описано історію контактів угорських племен зі східними слов'янами, розповідається про батьківщину фінно-угорських племен, мовну спорідненість цих племен, причини розпаду мовної родини. Науковець публікує докладний, всеосяжний історичний матеріал про взаємини угорських племен зі східними слов'янами. У своїй роботі він узагальнив результати роботи всіх основних дослідників даного питання, зокрема Гези Барці, Іштвана Кніежи, Йожефа Перені, Яноша Янко, Петера Гайду, Серебренникова, Грекова та багатьох інших.

У другому розділі подається власне дослідження, опис угорсько-українських мовних відносин. Автор займається розглядом лексичних запозичень та їх типів, дослідженням історії мадаризмів українських говорів Закарпаття. Тут описані результати досліджень, думки та погляди всіх видатних науковців, які працювали над цією темою, наприклад: Бонкало, Станканинець, Еде Мазух, Ласло Чопей та ін. [Hulpra 2020, с. 71].

За словами Петра Лизанця, вивчення угорських запозичень в закарпатській українській мові розпочалося переважно на початку 1960-х років, і це дослідження відбувалося у п'ятьох кроках: «Спочатку досліджували історію вивчення мадаризмів українською мовою. По-друге, вивчали словникові мадаризми в закарпатських українських говірках за значенням, територіальним поширенням, етимологією

та писемною фіксацією. По-третє, досліджували словникові мадяризми в записах української народної поезії, лінгвістичних працях, словниках. По-четверте, починають досліджувати літературне використання мадяризмів. По-п'яте, розшукуються угорські власні назви та клички тварин в українських діалектах Закарпаття» [Лизанець 1970, с. 63].

У третій частині роботи автор описує основні шляхи проникнення лексичних мадяризмів в українські говірки Закарпаття. У зв'язку з цим він зазначає: «Лексичні мадяризми проникли в українські говірки Закарпаття двома основними шляхами: через живе мовлення та книги» [Лизанець 1970, с. 82]. Він розрізняє дві групи слів, введених через безпосередній контакт з людьми, вказуючи на те, що група цих слів є найбільш значимою. До першої групи належать слова, що задовольняли потреби повсякденного життя, а до другої – слова, перенесені з літературної мови. Кількість слів, пов'язаних із повсякденним життям, на порядок більша, ніж частка слів, що належать до іншої групи. Деякі слова з першої групи: *бутор* (m. *bútor*), *корсийк* (m. *karszék*), *фатьол* (m. *fátyol*), *гайташ* (m. *hajtás*), *кочон'а* (m. *kocsonya*), *енгедловати* (m. *engedni*) [Лизанець 1970, с. 82–83]. Він наголошує на таких словах другої групи: «*готолом* (m. *hatalom*), *немзет* (m. *nemzet*), *робшаг* (m. *rabság*)» [Hulpra 2020, с. 72].

Автор також досліджує процес використання угорських запозичень у мовленні українського населення за межами Закарпаття. Він розрізняє чотири ступені: «На першому ступені люди чують іноземну мову і переймають певні слова із звукоутворенням, близьким до вимови цих слів мовою позичання. Другий ступінь характеризується тим, що у вузькій смузі контакту спостерігається використання більшої кількості слів, що приводить до двомовності. Третій ступінь характеризується поступовим розвитком двомовності в спільноті людей, які безпосередньо контактують. Найхарактернішою рисою четвертого ступеня є масштабний розвиток двомовності та поширення його на

значно більшій території. Більшість мадяризмів увійшли до закарпатських українських говорів безпосередньо із сусідніх угорських діалектів» [Лизанець 1970, с. 89–91].

У четвертій частині розділу подано тематичне групування лексичних мадяризмів. Перш ніж подати власну класифікацію мадяризмів, П.Лизанець детально знайомить читачів з роботами своїх попередників, у тому числі Ласло Чопея, Ласло Дежева, Моканя та ін., які також працювали над цією темою. За його словами, головна мета запропонованої ним систематизації – виділити групи, з яких більшість слів перейшла до мовного вжитку закарпатських українців, і таким чином прослідкувати процес культурно-історичного контакту між угорцями та українцями на Закарпатті.

Він зібрав матеріал в шістдесяти двох дослідницьких пунктах, які розділив на двадцять дев'ять груп і сто п'ятдесят дві підгрупи [Hulpra 2020, с. 73].

У наступному розділі автор публікує історико-етимологічний словник лексичних мадяризмів українських говірок Закарпаття. У першій частині розділу описано особливості будови словника. Пан професор пояснює з цього приводу: «Словник матиме історико-етимологічний характер і міститиме, наскільки це можливо, усі лексичні мадяризми, які автор зібрав за затвердженою анкетною в українських говірках Закарпаття. Крім того, до словника входять лексичні мадяризми, які ми знайшли та збрали в закарпатських українських пам'ятках, художній літературі, різноманітних народнопоетичних матеріалах, зокрема застарілі слова, які старше покоління ще знає, але вже не вживає» [Лизанець 1970, с. 114].

В останньому розділі П.Лизанець подає атлас лексичних запозичень з угорської мови в українських говірках Закарпатської області УРСР та їх еквіваленти. У підрозділі йдеться про принципи відображення угорських слів-неологізмів в українських діалектах Закарпаття.

4. Види двомовності в угорській громаді Закарпаття.

На Закарпатті двомовність угорців вперше спробував типологізувати Шандор Рот. У своїй монографії [Rot 1967, с. 260–261] та в методичному посібнику про походження угорської мови [Rot 1968, с. 188–189] він виділяє такі види двомовності на Закарпатті: а) соціальний частковий угорсько-український білінгвізм; б) соціальний частковий українсько-угорський білінгвізм; в) соціально завершений угорсько-український білінгвізм; г) соціально завершений українсько-угорський білінгвізм.

Найважливішою особливістю двомовності угорців Закарпаття є те, що вона є двомовністю меншини. Це означає, що першою мовою громади є угорська, яка юридично підпорядкована державній, українській. Іншою важливою особливістю є те, що це корінна, а не емігрантська двомовність, причому останні два поняття багато в чому різняться [Bartha 1999, с. 7].

Те, що ситуація двомовності меншин характеризує двомовність угорців на Закарпатті, визначає масштаби та напрями взаємодії контактних мов. На Закарпатті російська та українська мови набагато більше впливають на угорську мову, ніж навпаки, незважаючи на те, що, звісно, зворотний ефект безпрецедентний [Csernicskó 2003, с. 35].

Російські запозичення, що входять у повсякденне користування, є результатом звички. Це слова, які люди, що живуть у двомовній громаді, щодня вживають у робочих колективах, офісах, під час покупок, у повсякденній розмові з сусідами. Угорський еквівалент цих слів з'являється найчастіше тоді, коли оратор хоче бути дуже вишуканим [Ковтюк 1991, с. 67].

Метою створення регіонального атласу «Атлас угорських говірок на Закарпатті» було надати вичерпне уявлення про регіональну мову угорських жителів Закарпаття від Ужгородщини до Рахівщини.

Теоретико-методологічні питання розглядаються у вступі. Серед іншого пан професор Лизанець П.М знайомить читача з анкетною, яка використовувалася для збору матеріалу. Уточнюючи та звужуючи її, була розроблена перша частина підсумкової анкети, яка містить 791 запитання та 293 малюнки. Анкета уміщує три тематичні групи: I. Слова повсякденного ужитку. II. Слова для назв якостей людини та назв дій. III. Сільськогосподарська лексика. На основі цієї анкети розпочали збір матеріалу, який тривав до 1984 року.

У 1985 р. друга частина лексико-семантичної анкети була укомплектована 946 запитаннями та 200 малюнками. Тут визначено 25 семантико-тематичних груп. Анкета складається з двох частин і включає 1737 питань, містить приблизно 500 малюнків. Результатом цієї роботи стало видання «Атласу закарпатських говірок» (A kárpátaljai nyelvjárások atlasza) (том I – III), перший том якого побачив світ у 1992 році в Будапешті. II том був опублікований у 1996 році, а третій – у 2003 році [Berta 2020, с. 43]

У праці автор велику увагу приділяє питанням мовної інтерференції. У коментарях є чимало вказівок на поширеність угорських лексем в навколишніх українських говірках і, навпаки, про те, які українські та російські неологізми увійшли в угорську мову закарпатців за останні десятиліття. Питання про те, як угорська загальноновживана мова утискає архаїчні діалектні елементи, також є одним із питань інтерференції, оскільки вплив загальноновживаної мови стосується й угорських діалектів Закарпаття [Berta 2020, с. 44].

5. Наслідки двомовності.

Якщо мовцями регіонального рівня, що володіють загальноновживаною мовою, ми називаємо ту групу населення, яка закінчила заклад загальної середньої освіти, то сміливо можемо стверджувати, що угорськомовне населення сучасного Закарпаття майже без винятку є дво- чи багато-

мовним: крім рідної мови, вони в більшій чи меншій мірі володіють українською і/чи російською, і навіть бувають ситуації, коли мовець змушений використовувати одну з цих мов. Більшість країн світу мають одну офіційну мову, однак таких країн, де на території не проживають представники мовних меншин, небагато. Отже, двомовність є найбільш природним явищем, можливим у більшості країн сучасного світу. Отже, ми можемо говорити про зовнішній контакт – про контакт між різними мовами, а також існує контакт внутрішній, який можна встановити між діалектами та літературною мовою.

Типовим прикладом контакту між мовами є контакт мов меншини і основного населення. Це переважно асиметричний вплив, мова більшості або стандартна мовна версія краще впливає на мову меншини, ніж навпаки. У літературі це називається адстратом (*adstratum*), тобто реалізується спосіб взаємодії двох різних мов так, що вони впливають одна на одну, але жодна з них не витісняє іншу із сфери використання. Щоб відбувся мовний контакт, для мовців недостатньо мати тільки доступ до іншої мови, принаймні деякі з них мають бути двомовними.

Наслідки контактів необхідно розрізняти в тому сенсі, чи вони з'являються лише в певних випадках, ситуаціях або зрідка в дискурсі, чи стають частиною даної спільноти на постійній основі.

Випадкові контактні явища виникають у деяких ситуаціях використання мови, але не інтегруються в систему мов, які беруть участь у контакті. Сюди відносять лексичне перенесення (лексичний трансфер), коли мовні елементи переносяться з однієї мови двомовного мовця в іншу. Одним із проявів цього є зміна кодів у білінгвів.

Деякі випадкові явища контакту можна розглядати як явища інтерференції. Мовна інтерференція виникає в результаті взаємодії двох мов у мовленні користувача, так що фонетична, граматична, лексична чи інша площина однієї

мови впливає на відповідну площину іншої мови. Ці явища можна спостерігати, наприклад, у тих, хто вивчає іноземну мову: коли звуки рідної мови впливають на вимову слів мови, що вивчається, або коли граматична структура, вивчена в рідній мові, використовується у вивченій мові, і це призводить до помилок.

«Постійні контактні явища – це мовні елементи, які не зустрічаються в одномовному варіанті мови-приймача, але мають еквівалент у мові, що передає. Контактні явища з мови, що передає, стають частиною мови, що приймає. У той час як випадкові контактні явища не є частиною першої мови білінгвів, явища постійного контакту вже стали частиною його мовних версій, але не обов'язково всі» [Lanstyák 2002, с. 82]. Можемо вважати їх в даному середовищі запозиченими словами, адже ці мовні елементи інтегровані в систему мови-приймача з фонетичної, морфологічної, семантичної та стилістичної точки зору.

«Словник угорських говірок Закарпаття» (*A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára*) також є публікацією про лексику, семантичні та фразеологічні особливості говірок, складений на основі досліджень першоджерел. Перший том словника вийшов в Ужгороді у 2012 році (524 сторінки), другий – у 2013 році (436 сторінок). Головний редактор – Петро Лизанець, редактор – Катерина Горват.

Матеріал словника збирали викладачі та студенти кафедри у 97 науково-дослідних пунктах у семи районах Закарпаття близько сорока років. Зібраний діалектний матеріал опрацювали лінгвісти кафедри Петро Лизанець, Іштван Ковтнок та Катерина Горват. Після того, як комп'ютерна версія була завершена, матеріали словника опублікували в наукових збірниках *Acta Hungarica*. Крім діалектизмів, до словника додано загальноновживані слова, лексику традиційних народних професій і ремесел, лексику різних галузей і дисциплін, які стали більш відомими, іншомовні слова загального вжитку, новіші слов'янізми тощо.

6. Явища двомовності: запозичення та зміна кодів.

Невід'ємною частиною мовного та етнічного контакту є те, що ми вчимося один у одного під час співіснування, ми переймаємо мову та поведінкові моделі, а також під час вживання рідної мови виникають явища інтерференції.

Інтерференція – це безпосередній вплив елементів мови більшості на елементи та форми мови меншості у мовленні двомовної особи. Процес, за допомогою якого явище інтерференції інтегрується в мовну систему, називається запозиченням [Lanstyák 2002, с. 12]. За словами Хаугена, «Запозичення – це спроба відтворити елементи однієї мови засобами іншої».

Серед слов'янських слів, запозичених після 1945 року, набагато більше російських елементів, ніж українських, оскільки російська мова домінувала над українською як у школах, так і на робочих місцях [Лизанець 1993, с. 54]. Іноді важко визначити, з якої саме мови – російської чи української – увійшли певні слова в угорські діалекти Закарпаття, якщо вони мають однакову форму написання, наприклад *pláscs* (рос., укр. плац), *hálát* (рос., укр. халат), *nákáz* (рос., укр. наказ) тощо.

Доцент кафедри угорської фіології Дерке М.Ж. проаналізувала близько 150 слів російського походження у словнику професора Лизанця про угорські говірки Закарпаття (*A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára*) та розподілила їх в наступні групи:

1. Слова на позначення їжі, продуктів харчування: *borscs* ~ *borcs* (укр./рос. борщ), *bulocska* ~ *bulácska* (рос. булочка), *greckska* ~ *hrecska* (рос. гречка), *pelmenyi* ~ *pelmenyui* (рос. пельмені) тощо.

2. Назви предметів ужитку: *pácska* ~ *pácska* (рос. пачка), *roszkladuska* ~ *roszkláduska* (рос. раскладушка), *csájnyik* ~ *csájnyik* (рос. чайник), *bánka* ~ *bánki* (рос. банка) тощо.

3. Слова-назви одягу: *májka* (рос. майка), *pláscs* (рос. плащ), *pufajka* ~ *pufájka* ~ *pufaj* ~ *kufajka* (рос. фуфайка), *usánka* (рос. ушанка) тощо.

4. Лексеми, пов'язані з суспільним життям і управлінням: *správka* ~ *správka* ~ *práfka* (рос. справка), *sztávka* (рос. ставка), *dokument* (рос. документ) тощо.

5. Лексеми, пов'язані із здоров'ям/охороною здоров'я: *medszesztra* ~ *szesztra* (рос. медсестра), *zeljonka* ~ *zejonka* (рос. зелёнка), *bint* (рос. бинт) тощо.

6. Запозичення, пов'язані з навчанням: *zurnál* (рос. журнал), *gruppa* ~ *grupa* (рос. группа) тощо.

7. Транспорт: *perejezd* (рос. переезд), *pereválka* 'vasúti (рос. перевалка), *asztanovka* ~ *osztanovka* (рос. остановка) тощо.

8. Терміни: *roszrociska* (рос. рассрочка), *szmena* (рос. смена), *sztázs* (рос. стаж) тощо.

9. Заклади, будівлі: *sztolova* ~ *sztalava* (рос. столовая), *csájna* (рос. чайная), *roddom* (рос. роддом) тощо.

10. Назви професій та посад: *závhoz* (рос. завхоз), *ruscsik* ~ *gruscsik* (рус. грузчик), *nacsálnik* ~ *nácsálnik* ~ *nacsálnyik* (рус. начальник), *závucs* (рос. завуч) тощо.

11. Назви діяльності: *dezsural* (рос. дежурит), *remontol* (рос. ремонтирует) тощо [Györke 2020, с. 60].

У словнику багато прямих лексичних перекладів. Це словникові одиниці, в яких замість слов'янських мовних форм ми зустрічаємо елементи угорської мови. Їх можна розділити на два типи, залежно від того, як угорська мова передає російськомовні форми. До першого типу належать слова, які вживаються в діалектах, зберігаючи початкову звукову форму слова. Такі випадки зустрічаються частіше. Наприклад: *fizkultúra*, *dnyevnyik*, *pogránicsnyik*, *uborscsica*, *resztorán*, *poduska*, *szamovár*, *závucs*, *ucsotcsik*, *bufetcsik* тощо.

До другого типу належать транскрипти, які змінилися в досліджуваних діалектах під впливом російської мови, поширюючись таким чином. Ці лексичні одиниці є іншомовними елементами як у слов'янських мовах, так і в угорській. Наприклад: *dokument* (слов. документ, уг. dokumentum), *agronót* слов. агроном, уг. agronómus),

analíz ~ *analízis* (слов. аналіз, уг. *analízis*), *bufet* (слов. буфет, уг. *büfé*) тощо.

У закарпатських угорських діалектах слова, взяті з російської мови, часто використовуються з угорськими суфіксами, наприклад: *brakkol*, *brakkos*, *dezsural*, *remontol*, *szenázik* тощо. Інколи вони вживаються як частина складних слів: *brakkbolt*, *kolhoztag*.

Також можна помітити, що лексеми засвоєні в діалектах як з російської, так і з української мов, паралельно вживаються в живій мові. Наприклад: рос. *szelszovet* – укр. *szilrada*, рос. *dnyevnyik* – укр. *scsodennyik*.

Більшість російських запозичень – це іменники: *usanka*, *szprávká*, *stázs*, *putyovka*, *szok*. Дієслова зустрічаються із суфіксом *-ál*, *-(o)l*, вони не дуже поширені: *brakkol*, *dezsural*, *putál*. У словнику угорських говорів Закарпаття російські елементи часто зустрічаються в коротших формах, це найчастіше складноскорочені слова та абревіатури: *zágsz*, *fizruk*, *roddom*, *gyetszád*, *szelszovet*, *fizkultúra*, *domkultúra* [Györke 2020, с. 61].

У фаховій літературі [Lanstyák 1998, с. 31; Cserniczkó 2003, с. 125–138] існує п'ять типів запозичення слів:

1. Безпосереднє запозичення – пряме, тобто засвоєння слова іншої мови в його оригінальній звуковій формі [Lanstyák 1998, с. 31]. Наприклад: *bulocska* (булка).

Запозичення звукової форми – слово також відоме в одномовних версіях першої мови, але двомовні носії використовують його (також) у другій мові. Наприклад: *dokument* (документ).

Гібридні слова – це складні слова, в яких один член замінено безпосереднім словом-запозиченням, а інший член – є словом першої мови [Bartha 1999, с. 29]. Наприклад: *főszesztra* (старша медсестра) тощо.

Про запозичення значення ми говоримо, коли значення слова розширюється, збагачується новим значенням завдяки впливу іншої мови [Bartha 1993]. Такі явища ми

спостерігаємо і в угорській громаді Закарпаття, *fal* (значення слова «стіна» в угорській теж розширилося, бо маємо на увазі конструкцію шаф, «стінку»), *kimenő* – «вихідний» замість угорського *szabadnap*, *metodista* «методист» замість угорського слова *módszerész*.

Дзеркальні слова та дзеркальні вирази створюються шляхом перекладу на основі моделі другої мови [Bartha 1993]. Приклади: (*pénzt*) *cserél* – обмін (грошей) – замість (*pénzt*) *vált*, (*kérdést*) *felad* – задати питання – замість (*kérdést*) *feltesz*, (*vizsgát*) *lead* – здає іспит – замість (*vizsgát*) *letesz*.

Зміна мовних кодів також є явищем, що виникає внаслідок контактних ефектів. Грожан (Grosjean) визначає зміну кодів (*codeswitching*) як використання двох або більше мовних змінних у заяві чи розмові. За словами Трудгілла (Trudgill), зміна коду (зміна мови) – це «феномен, коли двомовні або дводіалектні мовці перемикаються між двома мовами чи діалектами в межах розмови» [Grosjean 1982, с. 145].

Володіння двома або більше мовами призводить до певного мовного вибору та ставлення. Прикладами є вибір мови, обмін мовами та змішування мов. Зміна коду свідчить про почергове використання двох або більше мов [Romaine 1989; Borbély 2001; Bartha 1999]; Я маю намір використовувати термін «код» через нейтральність і загальне значення терміна, тому під кодом ми маємо на увазі систему, «що використовується для спілкування між двома або більше сторонами» [Wardhaugh 2005].

Явище зміни коду не можна ототожнювати зі змішуванням мов, оскільки останнє більшою мірою залежить від якості знання мови [Hoffmann, 1991] і, зокрема, від його недоліків. Таким чином, якщо ви вже засвоїли елементи однієї мови, але не засвоїли іншу, мовець використовуватиме доступну вам версію.

Хоча в літературі не окреслено, наскільки зміна коду може розглядатися як результат оцінок та інтерпретацій-

них рішень, зрозуміло, що це явище залежить від багатьох факторів, таких як учасники мовної ситуації, тема, вік, стать, рід занять, соціально-економічний стан, походження мовця тощо. У багатомовних спільнотах зміна кодів є «відображенням мовних стосунків» [Navracsis 2000], а основна мова може змінюватися кілька разів відповідно до теми, ситуації чи мети спілкування людей, які беруть участь у мовленні.

Існує два типи зміни коду: контекстний та ситуаційний. Контекстна зміна коду передбачає зміну коду на основі мовних навичок мовця, володіння двома мовами та ставлення до двох мов. Ситуаційна зміна коду, з іншого боку, є такою зміною, що визначається немовними обставинами поточної ситуації спілкування, тобто зовнішніми причинами (наприклад, зміна мовленнєвої ситуації, зміна теми мовлення, партнера або партнерів) [Kontra 1990, с. 14].

Кілька ілюстративних прикладів: коли двомовна людина стикається з одномовною, вона вибирає мову, якою говорить одномовна (звісно, за умови, що одна з мов білінгва є його рідною). Якщо ж двомовна людина спілкується з двомовною, то визначальною при виборі мови є тема, ситуація спілкування тощо, можливе також почергове використання двох мов. Однією з причин зміни коду може бути ступінь володіння мовою: користувач, який змінює код, вибирає мову, яку знає краще (ця мова є так званою бажаною мовою).

Ставлення до мови також може відіграти роль у зміні коду. Мову, яка з певних причин негативно оцінюється, мовець обирає рідше, ніж ту, до якої він має позитивне ставлення. (Також є приклади, коли люди відмовляються говорити певною мовою після шокучого негативного досвіду) [Kiss 1995, с. 210].

Згідно з дослідженням Наврачіча [Navracsis 2000] у випадку двомовної дитини феномен зміни коду може виникати на різних мовних рівнях. Можна говорити про фо-

нетичний, морфологічний, лексичний та синтаксичний рівні. На думку Поплака [Poplack 1984, с. 135], відповідно до усвідомлення зміни коду мови, це може бути немаркована або сигналізована зміна коду, а залежно від її прояву – зміна коду всередині речення, між реченнями та поза реченням. Мовленнєві ситуації, які призводять до змін, вказують на різноманітну мотивацію [Navracsis 2000], а саме: пояснення, персоналізацію, вказівку на зміну теми, цитування, видалення повідомлення, зміна способу взаємодії.

Вархо [Wardhaugh, 2005] розрізняє «ситуаційну» та «метафоричну» зміну коду на основі специфіки мовленнєвого контексту. Під адаптацією до ситуації розуміється зміна коду, за якою мовець вибирає мовний код лише відповідно до контексту, а не наміру говорити, чи теми. Метафорична зміна коду, яка доповнює ситуаційну, має емоційний фон, оскільки вибір мови та зміна її надають особливого забарвлення наміру мовця. Таку зміну ми можемо спостерігати, наприклад, при переході від формальної ситуації до неформальної, від офіційної до особистої, від серйозної до гумористичної.

Змішування коду (анг. code-mixing) – це коли мовець перемикається між двома або кількома мовами настільки швидко і так часто, навіть у реченнях і структурах, що неможливо визначити, якою мовою він або вона насправді говорять. Таким чином, змішування коду є поняттям, пов'язаним із змішаним вмістом. Змішування кодів, згідно з поясненнями, – це стратегія вираження подвійної ідентичності, за допомогою якої мовець вказує, що він є сучасною, інформованою, освіченою, лояльною людиною, і водночас місцевим патріотом, зберігачем традицій [Trugill 1992, с.16].

У своїх дослідженнях Аніта Марку [Márku 2008], Іштван Черничко [Csernicskó 1998; Csernicskó 2003] та Аніко Берєгсасі [Beregszászi 2004] докладніше розглянули звички закарпатських угорців щодо зміни мовних кодів.

8. Сфери використання мови.

Кожна двомовна спільнота має власний набір письмових чи неписаних норм, які визначають, серед іншого, у якій ситуації використання якої мови є доцільним. У своїй роботі «Хто розмовляє, якою мовою, з ким і коли?» Фішман [Fishman 1975, с. 15–32] пише: «Правильне використання вимагає, щоб одна з теоретично доступних/одночасно доступних мов або варіантів була обрана відповідно до певного класу мовців, які обговорюють певні типи тем» [Fishman 1975, с. 19]. Отже, на підставі цього підходу, можна зробити висновок, що на вибір між мовними кодами впливають три речі: хто говорить, з ким і коли.

Між мовленнєвими ситуаціями є подібності та відмінності щодо їх наслідків для використання мови, оскільки деякі мовленнєві ситуації потребують схожого чи ідентичного використання мови, інші кардинально відрізняються. Мовленнєві ситуації можна організувати за типами відповідно до того, чи призводять вони до того самого чи іншого використання мови; ці типи мовленнєвих ситуацій називаються областю використання мови.

Йєнов Кіш виділяє чотири основні сфери використання мови: 1) приватна, яка, в свою чергу, поділяється на інтимну та особисту; 2) публічна, яка поділяється на суспільну та громадську [Kiss 1995, с. 69].

Двома основними типами ситуацій спілкування, що визначають використання мови, є априватна (сімейна) та публічна (громадська). Для приватного використання мови характерним є те, що воно несвідоме, тому свідомий контроль не працює, тоді як у процесі використання іншого типу працює. Сімейна сфера (наприклад, сім'я) є найважливішою у використанні мови, оскільки вона відіграє головну роль у оволодінні нею, а якщо говорити про спільноту меншини, то і в її збереженні [Kiss 1995, с. 69].

Різні дослідники розглядають відмінну кількість і типи сфер у різних спільнотах. Один із наших видатних

закарпатських дослідників Іштван Черничко та учасники масштабних досліджень у Карпатському басейні 1996 р. виділяють щонайменше п'ятнадцять сфер, деякі з них, в свою чергу, поділяються на підгрупи:

1. Приватна сфера (сім'я, сусіди, дитячий майданчик, друзі).
2. Громадські місця.
3. Роздрібна торгівля, сфери розваг та послуг.
4. Транспорт, пошта, телекомунікації.
5. Діяльність асоціацій: а) в етнічних організаціях; б) діяльність асоціацій у національних організаціях.
6. Церква.
7. Охорона здоров'я.
8. Освіта: а) навчання мовою національних меншин; б) навчання державною мовою
9. Місце роботи.
10. Державне управління: а) місцеве; б) обласне (окружне, районне) та загальнодержавне.
11. Суд і прокуратура.
12. Законодавство.
13. Поліція.
14. Армія.
15. Суспільне життя [Csernicskó 1998, с. 152–161].

У літературі про вибір мови та зміну коду, окрім поняття сфери, все частіше зустрічається також термін *соціальної майданчик/поле бою*. Поняття введене Скоттоном і Урі [Scotton–Ury 1977, с. 6] і говорить про три основні сфери особистості: ідентичність, владу і транзакційний простір. Кожен простір пов'язаний з набором норм, і кожен з нас знає, чого очікувати під час взаємодії в тій чи іншій сфері.

За Фішманом [Fishman 1972], у кожній спільноті можна знайти загальні, абстрактні сфери використання мови, які є соціокультурними утвореннями і в інституціалізованій формі фіксують характерні ознаки типу ситуації за неявними правилами. Це учасники, місце розташування, тема та

пов'язаний код (мова, версія). У ньому наведено п'ять прототипових сфер використання мови: дім, дружба, церква, навчання, робота [Borbély 2001, с. 116].

Іштван Черничко та співробітники Інституту Антала Годинки провели опитування щодо стратегій вибору мови угорцями Закарпаття в різних мовних умовах. Під час опитування 1998 року І. Черничко використовував іншу групу для вивчення звичок вибору мови в трьох мовних середовищах: у приватному секторі, громадській та офіційній сфері. На основі отриманих результатів можна спостерігати домінування угорської мови в приватному секторі. У громадській сфері домінують три мови (угорська, українська та російська). Найнижчий рівень використання угорської мови в офіційній сфері [Cserniczkó 2003, с. 68–83].

Досліджуючи звички вибору мови жителів Тісауїлака, Золтан Кармачі також отримав подібні результати: перейшовши від неформального середовища (сім'я, друзі, релігія тощо) до формального використання мови, домінування угорської мови поступово зменшується на користь використання української [Cserniczkó 2003, с. 74–82].

9. Співвідношення між мовою та ідентичністю.

У репрезентації етносу, у збереженні етнічної ідентичності та згуртованості етносу фахова література надає великого значення рідній мові як найважливішій рушійній та утримуючій силі. Безсумнівно, що не існує загальної, єдиної моделі свідомості особистості. Існують різні види ідентичностей, а сама ідентичність має багато різних, ідеологічно різних інтерпретацій. В основному показані відмінності на основі історичних причин та причин, що впливають із становища даної групи, у тому, який можливий фактор має вирішальне значення в даній структурі ідентичності та моделі ідентичності. Більшість європейських ідентичностей пов'язані з громадянством. Важливим елементом ідентичності діаспори, як-от у єврейської спіль-

ноти, є релігійний елемент. У цих ідентичностях розмовна мова з комунікативною функцією є менш важливою, ніж сакральна мова, яка зберігає та несе традиції.

У Карпатському басейні угорська ідентичність за межами Угорщини не може бути пов'язана з громадянством, не в останню чергу тому, що в державах-наступницях меншини мають підпорядкований правовий статус («громадяни другого сорту»), агресивну ідентичність більшості змушені компенсувати оборонною (і частково прихованою) ідентичністю меншості. Хоча традиція є важливим елементом цієї ідентичності, оскільки угорці ще більше розділені релігійно, ніж з точки зору громадянства, ця традиція – як єдиний спільний елемент – також пов'язана з рідною мовою. Якщо ми подивимося на громадянство та конфесійну належність, то угорський народ є, мабуть, найбільш розділеним народом у Європі. Спільним знаменником у цьому розподілі є угорська мова, яка може відігравати ідентифікаційну роль ще більше, оскільки вона, інтегрувавшись у великий центральноевропейський регіон, зберегла свої основні відмінні риси [Péntek 2007, с. 92].

Мова є об'єктивним виміром етнічності, його головною ознакою, «сутністю буття національності», що виступає також як символічний вимір, що позначає межу етнічності [Bartha 1969; Garami–Szántó 1999; Horowitz 1975] [Csepeli 1992, с. 21–30]. З історичних причин та концепції культурної нації твердження про мову не позбавлені ідеологічних конотацій, і в обох випадках об'єктивний вимір перетинається суб'єктивними вимірами протиставлення більшості-меншості (маркування) Ця ситуація відображається у взаємозв'язку між зовнішнім іменуванням і самоназиванням, а також емоційно визначеними гетеро- та автостереотипами тих, хто називає, часто дискримінаційного характеру [Csepeli 1992, с. 21–30].

Як згадувалося раніше, одним із природних супутників існування меншин є двомовність. Форми прихильно-

сті до спільноти розвиваються інакше, ніж традиційні в середовищі, де повсякденне життя людей відбувається на перетині двох мов і двох культур. Бікультурний, монокультурний, акультураційний та декультураційний білінгвізм розрізняють відповідно до почуття приналежності до групи та культурної ідентичності. У разі бікультурної двомовності індивід характеризується подвійною груповою свідомістю та культурною ідентичністю. Характерною ознакою монокультурної двомовності є те, що домінує свідомість приналежності до однієї мовної групи. Про акультураційний білінгвізм ми говоримо, коли наявна приналежність до мовної групи більшості та розвивається культурна ідентичність. Декультураційний білінгвізм є амбівалентним для позначення групової та ідентичної свідомості [Bartha 1999, с.195; Csernicskó 2003, с. 33]. Ідентичність в принципі виключає подвійність. Проте частково це можливо, якщо виділити основні чинники ідентичності як прихильності, підняти частину на рівень цілого: можна говорити про свою громадянську ідентичність, національну ідентичність, конфесійну ідентичність тощо. Однак у кожному випадку є домінуючий елемент, детермінант основної ідентичності. Така подвійність лежить в основі ситуативних конфліктів, у яких угорців Закарпаття в Угорщині називають українцями. «Зовнішня» ідентифікація в Угорщині стосується громадянства, і це кривдить меншини, для яких це не головна, а допоміжна обставина в їх ідентичності.

У теорії етнічності Фішмана [Fishman 1975] мова не є свідомим фактором, якщо вона не використовується як інструмент збереження кордонів. Під несвідомістю він має на увазі, що мова для звичайних мовців сама по собі не є чимось, що цінується, охороняється, що люблять і ідеологізують, вона є засобом спілкування. У Центральній та Східній Європі твердження Фішмана виявилось прямо протилежним [Bindorferr 2001, с. 126]. Націоналістичний ідеал націй Центрально-Східноєвропейського регіону визначив ство-

рену літературну мову, яка функціонує і як рідна, і як офіційна, центральною категорією національної ідентичності, можна сказати, що цей принцип діє й донині [Hoóž–Kerecs–Klinger 1985]. У період становлення націй як для макроетнічних груп, витіснених в імперські рамки без державних кордонів, так і для малих етнічних груп, рідна мова була основою існування, самовизначення та ідентичності. Мова перестала бути засобом спілкування, засобом звичайних мовленнєвих актів, вона втратила свій несвідомий характер, і, окрім своїх основних функцій – свідомого розмежування, дотримання кордонів і, таким чином, поділу, – стала цінністю для захисту, збереження та любові. Мила рідна мова одночасно охоплювала і націю, і батьківщину, включаючи з неї етнічні меншини, що «вклинилися в тіло нації» [Szabó 1984-85, с. 45–74], названі національностями [Kiss 1996]. Таким чином, рідна мова постала як обов'язкова центральна категорія ідентичності та репрезентації у самовизначенні етнічних меншин. Важливість рідної мови меншини підкреслюється точкою зору, що етнічна ідентичність визначається виключно мовою, яку зберегли предки, що мова сама по собі є фактором формування ідентичності [Hoóž–Kerecs–Klinger 1985].

10. Зв'язок між освітою рідною мовою та ідентичністю.

Національну приналежність успадковуємо, проносимо через життя, виховуємо і передаємо нащадкам. Ця безперервність природної спільноти, яка забезпечує безпеку, міцні емоційні зв'язки, допомагає в оптимальній самореалізації.

Як зазначалося вище, збереження ідентичності передбачає насамперед збереження мови. Мета та зацікавленість меншості не в тому, щоб їхні носії були одномовними, а щоб могли використовувати та зберігати рідну мову. Важливим питанням майбутнього та виживання громади мен-

шин є існування освітньої мережі рідною мовою. Школа рідною мовою стоїть на варті культури та самобутності рідної мови. За допомогою школи двомовність та бікультурність можна розвинути на високому рівні, водночас вона ж може стати головною рушійною силою процесу інтеграції в суспільство більшості, втрати ідентичності, а разом з цим і заміни мови.

Скутнабб-Кангас [Skutnabb-Kangas 1997] описує різні двомовні освітні програми [Kiss 1995, с. 225–226]. Його групування враховує мову навчання, мовну та соціальну мету навчання, приналежність учнів та тип шкільного класу.

1. Традиційна програма: більшість студентів навчаються мовою більшості (державною або офіційною). Результатом є монолінгвізм мовою більшості.

2. Програма мовного занурення: учні більшості та меншості в класі вивчають мову більшості. Оскільки знання останньої державної мови загалом не знаходиться на необхідному рівні, наслідки є неадекватними як з точки зору мовного та інтелектуального розвитку, так і ефективності навчання. Діти меншини сприймають свої шкільні невдачі як власну провину. Результат: тривалий монолінгвізм мовою більшості.

3. Програма ізоляції: учні меншини складають клас, мова навчання – мова меншості, мова більшості часто навіть не викладається як предмет. Результат: мономовний розвиток мовою меншини.

4. Програма збереження рідної мови: освіта здійснюється мовою меншини, але мова більшості також викладається як предмет та використовується під час інших шкільних заходів. В результаті зберігається рідна мова, а мова більшості розвивається як друга мова, тобто виникає двомовність.

5. Програма мовного занурення: мова навчання в лінгвістично однорідних класах спочатку є виключно мовою меншини для більшості учнів. Пізніше в освітній про-

цес входить мова більшості – рідна мова учнів викладається як предмет і мова викладання предметів змінюється на мову більшості. Програма адаптована в Канаді. Результат: двомовність.

6. Програма перенаправлення: спочатку навчання здійснюється двома мовами, а коли учні меншини оволодіють мовою більшості, вона стає виключною мовою навчання. Академічні успіхи студентів з національних меншин, як правило, погані. Результатом цього є двомовність, під час якої домінує державна мова.

7. Утопічна програма: навчання здійснюється двома мовами для учнів меншини та більшості в одному класі. Це призводить до двомовності в тому випадку, якщо мова, яка є слабшою поза школою, отримує більше підтримки в школі.

Виходячи з усього цього, Лайош Гьонц формулює основний аспект двомовної освіти так: їхню першу мову буде важко розвинути до відповідного рівня без допомоги школи. У будь-якій освіті, яка спрямована на двомовність, основним принципом є те, що в школі має надаватися всіляка можлива підтримка мови, для якої умови є менш придатними для розвитку поза школою в ширшому соціальному середовищі» [Göncz 1985, с. 98].

У педагогічній практиці громад меншин існує низка питань, які ставлять батьків перед прийняттям рішення з неоднозначними наслідками. Одним із таких питань є вибір мови навчання дитини, яка вступає до школи або вступає до вищого освітнього закладу. «Вибір мови навчання важливий насамперед через його вплив на формування ідентичності та підвищення рівних можливостей. Ідентичність (знання індивіда про те, що він чи вона належить до певних соціальних груп і є для нього емоційною та цінною) формується через переживання. Таким чином, очевидно, що обрана школа, її мова навчання та зміст, який викладається, є визначальними чинниками формування особисто-

сті учнів. Тому, коли батьки обирають школу та мову навчання для своєї дитини, він чи вона мають вирішальний вплив на розвиток її національної ідентичності», – кажуть Іштван Черничко та Лайош Гьонц [Göncz 2004, с. 4–5].

Питання вибору мови навчання в школі є надзвичайно актуальним і важливим для угорців Закарпаття, оскільки нинішні рішення в освітній політиці України спонукають багатьох місцевих батьків-угорців віддавати дітей до україномовних шкіл. Ці відкриті та приховані атаки державою також підривають престиж рідної мови на Закарпатті. «Довгостроковим результатом цих стратегій є те, що багато батьків-представників меншин вже не тільки під зовнішнім впливом, а ніби «самі починають відчувати», що їхні особисті реальні чи вигадані труднощі у навчанні чи труднощі їхніх дітей, можливо, гірші результати навчання, більш обмежені соціальні та економічні шанси на мобільність безпосередньо пов'язані з навчанням рідною мовою, а не мовою більшості, за їхніми уявленнями, освіта угорською мовою перешкоджає високому рівню засвоєння мови більшості, вони не сприймають навчання рідною мовою як «вклад, що окупиться», так у їхніх очах воно перетворюється на перешкоду» [Bartha 2003, с. 64–65].

В одному з досліджень словацькі соціологи виявили, що «99% респондентів, які навчалися в угоромовній початковій школі з однорідним угорським походженням і найбільше розмовляли угорською мовою та жили в національно однорідному (угорському) шлюбі, ідентифікували себе як угорців. Якщо ж ті, хто мав однорідне угорське походження, відвідували початкову школу не угорською мовою, 33% з них стверджували, що вони словаки» [Bárdi–Fedinec–Szarka 2008, с. 382].

На Закарпатті неодноразово проводилися численні дослідження національної ідентичності. Протягом 2006 року Інститутом А. Годинки, що входить до складу Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, було проведе-

не дослідження, яке показало, що 95% носіїв угорської мови, які закінчили школу з угорською мовою, чітко заявили, що мають угорську національність. Серед тих, хто навчався у школі з російською чи українською мовою навчання, 53% тих, хто заявив, що є українцем чи росіянином, або не є чітко визначеним угорцем за національністю (але з подвійною чи множинною ідентичністю) [Molnár 2009, с. 123].

Висновки.

1. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів є актуальним питанням як української, так і угорської лінгвістики.
2. Змішування кодів серед угорського та українського населення Закарпаття є явищем щоденним.
3. В умовах інтерлінгвальних контактів українські (російські) запозичення, наявні в різноманітних сферах життя, зазнали певних фонетичних, словотвірних та семантичних змін і пристосувались до угорської мовної системи.
4. Освіта рідною мовою є основною умовою виживання громади меншини. Мова існує доти, доки нею користуються.

Література

1. Лизанець П. Н. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1976.
2. Лизанець П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Изд-во Академии наук Венгрии. Будапешт, 1976.
3. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest : Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.
4. Barth, F. (ed.). Ethnic Groups and Boundaries. London: George Allen & Unwin, 1969.
5. Bartha Csilla. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

6. Bartha Csilla. Mindég csak magyarul beszélünk ALL THE TIME – Magyaroknak lenni túl a Kecegárdán. *Magyar Nyelvőr* 5., 1993. 491–495.
7. Beregszászi Anikó – Csernicskó István. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István:… itt mennyit ér a szó? írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár: PoliPrint, 2004b. 24–34.
8. Berta Eleonóra. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza In: Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 90. születésnapjára. Ungvár: Shark-2020. 42-50
9. Bindorferr Györgyi. Kettős identitás. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001.
10. Bloomfield, L. *Language*. London: Allén and Unwin, 1933.
11. Borbély Anna. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya, 2001.
12. Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
13. Csepeli Gy. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég, 1992. 21–30.
14. Csernicskó István. *A magyar nyelv Ukrajnában*. Budapest: Orisis Kiadó, 1998.
15. Csernicskó István. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003.
16. Diebold, R. 1961. Incipient bilingualism. In: *Language* 37, 1961. 97–112.
17. Fishman, J.A. Az etnicitás és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap M. –Szépe Gy. szerk.. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat, 1975.
18. Fishman, Joshua A. The Relationship between Micro-and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When. In: Pride, J.B. Holmes, Janet szerk., 1972. 15–32.
19. Garami Zs.–Szántó J. *Magyarországi szlovákok*. Budapest :TÓRKI, 1991.
20. Göncz Lajos. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1985.*
21. Göncz Lajos. *A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben*. In. Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1995.
22. Göncz Lajos. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
23. Grosjean Francois. *Life with two languages. An introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
24. Györke Magdolna. *A kárpátaljai magyar regionális tájszótár* In: Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 90. születésnapjára. Ungvár: Shark, 2020. 59-70.
25. Hoffmann, Charlotte. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York : Longman, 1991.
26. Hoóz–Kepecs–Klinger. *A Baranya megyében élők nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Budapest, 1985.
27. Horowitz, D.L. *Ethnic Identity*. In. N.Glazer-D.P.Moynihan (eds.). *Ethnicity. Theoiy and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 1975.
28. Horváth Katalin – Lizanec Péter 1993. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól*. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 57–74.
29. Horváth Katalin. *Fél évszázad a tudomány és a kultúra szolgálatában*. In: Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. Ужгород, 2000. 19 – 25.
30. Hulpa Diána. *Lizanec Péter Magyar –ukrán nyelvi kapcsolatok c. könyvéről* In: Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 90. születésnapjára. Ungvár: Shark, 2020, 70-76.
31. Juhász József – Szőke István –O. Nagy Gábor –Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar Értelmező Kéziszótár I–H*. Budapest: Akadémiai Kiadó, (8. változatlan kiadás), 1989.
32. Kiss Jenő. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
33. Kiss Jenő. *Túl a nemzetállamon*. In. *Beszélő*, 1996 – 3,28–38. és 4,24–35. o.
34. Kontra Miklós. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó» orvosi nyelvünkre*. *NytudÉrt.* 109. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.
35. Kontra Miklós. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990.
36. Kótyuk István 1991. *A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv*. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* I. Budapest. 66–69.
37. Lanstyák István. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői*. In. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvter-*

- vezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2002.
38. Lanstyák István. A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Dunaszerdahely: Liliium Aurum, 1998.
 39. Lanstyák István. A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvészeti kérdései. Kandidátusi értekezés. Pozsony: kézirat, 1993.
 40. Lizanec Péter 1993. Ukrán, valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó. 50–56.
 41. Lizanec Péter. *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján)*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Nyomda, 1970.
 42. Mackey, William (1987). Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: Walter de Gruyter, 1987.1: 699–713.
 43. Márku Anita. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Ungvár: PoliPrint Kft, 2008.
 44. Molnár Anita. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacszi Zoltán-Márku Anita szerk.. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint, 2009.
 45. Molnár József – Molnár D. István. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálás és népmozgalmi adatok tükrében. *Bejegyzés*, 2005.
 46. Navracsis Judit. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina, 2000.
 47. Péntek János. *Nyelv és identitás a Kárpát-medencében*. Hittel, 2007. 91–98.
 48. Poplack, Shana – Sankoff, Dávid. Borrowing. the synchrony of integration. In. *Linguistics*, 1984. 22.99–135.
 49. Rot Sándor. A magyar nyelv fejlődése. A magyar-keleti szlávnyelvi kapcsolatok. Kijev-Uzsgorod: Ragyanszka Skola, 1968.
 50. Rot Sándor. Magyar – ukrán és ukrán – magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr*, 1967. 91:185–191
 51. Scotton, Carol Myers- Ury, William. Bilingual Strategies. the social functions of code-switching. In. *International Journal of the Sociology of Language*. 13., 1977. 5–20.
 52. Skutnabb-Kangas, Tove. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1997.

53. Svejcer, Alexandr D. A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. In: Papp Mária- Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat, 1975.
54. Szabó M. A magyar nemzet tudat problémái a huszadik század második felében. *Medvetánc*. 1984-85. 45–74.
55. Trugill, Peter. *Introducing Language and society*. London: Penguin English, 1992.
56. Wardhaugh, Roland. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.

3.2. Російські та угорські префіксальні девербативні дієслова зі значенням закінчення дії: доконаний вид або загальнорезультативність? (Анатолій Виноградов)

Це дослідження знаходиться у семантичному просторі контрастивного вивчення російсько-угорського дієслівного словотвору, торкаючись, в якості його окремого аспекта, цікавої та спірної проблеми вираження видових значень у префіксальних угорських девербативних дієсловах на тлі семантично їм еквівалентних дієслів російської мови (РМ) – також префіксальних. Останні утворюють вихідну базу нашого дослідження й усі являють собою видові пари ДВ (доконаного виду) до відповідних безпрефіксних мотивуючих дієслів НДВ (недоконаного виду), що у кожному окремому випадку визначалось з опорою на ТС РМ [MAC]¹. Певна річ, ці мотивуючі є семантично корелятивними аналогічним мотивуючим дієсловам угорської мови (УМ) [OMSz]; однак в УМ співвідношення між безпрефіксними дієсловами й утвореними від них за допомогою префіксів похідними дієсловами, на перший погляд, не є тотожним відношенню між

¹ Участь дієслівних префіксів у вираженні видових значень є, взагалі кажучи, характерною рисою слов'янських мов [Лопатин, Улуханов 1983, с. 170].

членами видових пар дієслів у РМ. Висвітлення цього питання і є головною метою нашого дослідження. Це питання, наскільки нам відомо, поки що не піддавалося комплексному вивченню у досить скромному обсязі зіставних робіт з російсько-угорського словотвору – якщо не враховувати наші ранні праці, в яких, проте, висловлювалися лише досить загальні спостереження з проблеми [Виноградов 1997; Виноградов 1999]; і ця обставина обумовлює, тим самим, актуальність і оригінальність даного дослідження. Ми зупинимось на деяких окремих аспектах трактування вченими такого складного (і, на нашу думку, досить суперечливого) мовного поняття, як 'доконаний вид', а саме на співвідношенні таких ознак – конститuentів даного поняття – як 'перфективність', 'результативність', 'граничність' і т.п. Основним матеріалом дослідження є масиви центральних кореляцій (дещо в меншій мірі – периферійних) російських та угорських префіксальних дієслів із значенням (СЗ) загальнорезультативності в аспекті двонапрямкового зіставлення.

**Результативно-перфективальна функція
префіксів у межах словотворчої функції – загальні
зауваження**

Ми виходимо з того, що у префіксальних формантах співвідносних дієслів обох мов виділяється СЗ доведення дії до результату, або загальнорезультативне, що репрезентує аналогічну словотворчу категорію (СК). Особливість її полягає в тому, що вона не розпадається на окремі субкатегорії, як це має місце в СК директивності, темпоративності чи інтенсивності дії (див., наприклад, [Виноградов 1998]). У ній чітко протиставлені одна одній лише центральна та периферійна зони міжмовних кореляцій префіксальних дієслів.

Префікси у девербативних дієсловах РМ та УМ, крім своєї основної функції² – модифікації вихідного значення

² Пор.: «...віддієслівні дієслова <...> мають лише модифікаційні словотворчі значення» [Улуханов 1979, с. 102-103].

дієслова-мотиватора, – виконують ще одну важливу функцію, виступаючи як граматичний засіб для вираження значення завершеності дії – назовемо її функцією ГРАМ³, або, застосовуючи традиційну термінологію, видоутворювальною функцією.

Підтверджуючи загальне правило, що «одне дериваційне значення майже завжди обслуговується цілою серією елементів» [Арутюнова 1968, с. 90], російські префікси **вы-, вз-, воз-, за-, из-, о-, об-, под-, по-, при-, про-, раз-, с-, у-** й усі «давні» угорські преверби (префікси) **meg-, be-ki-, le-, el-fel-**, а також «нові» **össze-, szét-** [Майтинская 1959, с. 347]⁴, здатні виражати загальнорезультативне значення, або значення вичерпаності, завершеності дії⁵. Новий «стан справ», який настає після закінчення якої-небудь дії (чи її окремої фази, напр. початкової), – це і є результат даної дії. Тому функцію ГРАМ у російських та угорських префіксів у девербативних дієсловах також можна назвати результативно-перфективальною. Але чи є вона їхньою самостійною функцією або являє собою різновид їх словотворчої модифікуючої функції? Розглянемо, як співвідносяться дериваційний і граматичний аспекти значення у межах дієслівних префіксальних формантів, яким постулюється функція ГРАМ.

О.С. Кубрякова у свій час відмітила, що словотворчі значення, з одного боку, протиставлені граматичним [Кубрякова 1978, с. 76,78], а з другого боку, між тими й іншими має місце глибокий внутрішній зв'язок: якраз «аспектуально-видові характеристики дієслова зазвичай виявляються тісно пов'язаними зі словотворчими» [Кубрякова 1981, с. 118]. Рухомість межі між обома значеннями у рамках одного й того ж сло-

³ Детальніше про дану функцію у дієслівних префіксів, як і про функції МОД і ЛЕКС, див. нашу працю [Виноградов 1998, с. 50-68].

⁴ Е. Варга, визнаючи значення завершеності дії за давніми угорськими превербами, виділяє в ньому ще окремі семантичні нюанси у загальному понятті закінченості [Várga 1996, с. 40].

⁵ Т. Форгач вважає значення завершеності дії в угорських превербах одним з найважливіших [Forgács 2003, с. 9].

ва обумовлюється дією антропоцентричного фактору. «Чим ближчим є граматичне значення до значення природного класу, – говорить вчений в одному з наступних своїх досліджень, – тим більше шансів воно має перейти до розряду словотворчих значень і бути вираженим морфемою, яка розташовується ближче до кореня» [Кубрякова 1987, с. 95] – а між префіксом та коренем у дієсловах обох зіставлених мов, як відомо, немає більше ніяких «розділювачів»⁶. Модифікаційні СЗ (а саме до таких ми відносимо значення загальнорезультативності) «найбільш безпосередньо зв'язані з морфологічними категоріями» [Лопатин 1986, с. 76]. Саме «формулювання словотворчих правил вимагає включення граматики» [Улуханов 1988, с. 250]. Перетин словотворчих і морфологічних характеристик має місце в комплексних одиницях словотвору, і перш за все у словотворчих типах [Лопатин, Улуханов 1984, с. 70]. Перфективні префікси, згідно П.О. Соболевій, є «двочастковими – дериваційно-граматичними. Вони обов'язково містять компонент видового значення – перфективатор <...> і компонент словотворчого значення – дериватор» [Соболева 1984, с. 93]⁷. Деяко раніше цю думку висловила М.М. Гухман, яка відмітила факт інтеграції словотворчих моделей до словотворчих опозицій у різних мовах [Гухман 1969, с. 140]. З усією виразністю тісний зв'язок між словотвором і граматиною було підкреслено О.С. Кубряковою: «для протиставлення словотворчого і граматичного значень, власне кажучи, немає змістовних підстав» [Кубрякова 1988, с. 163]. Вчений, таким чином, радикально переглянув свою попередню [Кубрякова 1978] думку з даного питання. У спеціальних дослідженнях

⁶ Можна, вочевидь, вбачати певну аналогію між позицією префікса у похідному слові, яке виступає у твірній основі конкретизатором [Кубрякова 1977, с. 263; Маслова 1979, с. 72; Языковая номинация 1977, с. 61] і позицією атрибута у словосполученні.

⁷ Цікаво відмітити, що в одній із попередніх своїх праць дослідниця не пов'язує значення перфективності з деривацією (словотвором) і навіть вважає префіксальні дієслова з даним значенням непоміжними [Соболева 1980, с. 263].

М.О. Кронгауза, які були присвячені російським дієслівним префіксам, прямо вказується, що «стандарт опису префіксів» склався на перетині «аспектологічного» і «словотворчого» підходів [Кронгауз 1997, с. 5; Кронгауз 1998, с. 57].

Сполучення у дієслівних префіксах дериваційного і морфологічного значень, так би мовити, зумовлено їх онтологічною природою. Взагалі співвідношення понять «перфективація» і «префіксація», виходячи з їх близького сусідства в цілій низці досліджень, набуває, стосовно російських дієслів, характер зв'язку членів асоціативної пари. Так, наприклад, префіксація кваліфікується як один із засобів перфективації у дослідженні [Соколова, Шумарова 1988, с. 9]; не «одним з», а «виключним засобом перфективації» вважає префікси угорський дослідник Л.А. Янда [Янда 1997, с. 59]; про те, що категоріальна функція російських дієслівних префіксів «невідривно зв'язана з перфективацією», пише О.М. Соколов [Соколов 1987, с. 84]; імплікативний зв'язок між префіксацією і перфективацією констатує М.О. Кронгауз [Кронгауз 1998, с. 243]. Втім, префіксація по відношенню до перфективації має неоднозначний статус; зокрема, І.С. Улуханов зазначає, що перфективація може бути засобом підвищення ступеня «здійсненості» дії [Улуханов 1988, с. 255]; перфективальна функція може бути супутньою, але вона, так чи інакше, є у всіх дієслівних префіксів, говорить у роботі [Игнатъева 1969, с. 36]. Нагадаємо, нарешті, і таку думку безперечного корифея в галузі вивчення дієслівного виду: «Приєднання префікса перфективує будь-яку дієслівну основу» [Маслов 1962, с. 21]⁸.

Префікси за традицією вважаються головним засобом утворення видових пар у російській мові. Пор. висловлення акад. В.В. Виноградова з цього приводу: «Префіксаль-

⁸ Пор., проте, більш широке трактування ролі дієслівних префіксів (у слов'янських мовах) в іншому його дослідженні, а саме, що префікси є типовими словотворчими морфемами і лише «за сумісництвом» несуть у собі видове значення доконаності дії [Маслов 1984, с. 85].

ний словотвір тісно пов'язаний з видовим формотворенням» [Виноградов 1975, с. 181]. Як відомо, вчений виділяв у колі російських дієслівних префіксів особливий розряд суто видових (чистовидових) префіксів [Виноградов 1972, с. 421 і наст.]. Вивченню останніх присвячена також ціла низка праць О.Н. Тихонова [Тихонов 1963; 1964; 1978 и др.]. М.Я. Гловинська, яка спеціально займалася питанням видових протиставлень [Гловинская 1982; 1984], не має сумнівів щодо існування префіксальних пар в якості звичайного засобу представлення опозиції ДВ/НДВ дієслів поряд із суфіксальними. Немає підстав, пише вона, відмовляти префіксальним парам у наявності статусу звичайного словозмінювального засобу [Гловинская 1984, с. 33].

У контексті питання про існування в РМ окремого розряду суто видових префіксів не можна залишити поза увагою і точку зору відомого спеціаліста в галузі вивчення дієслівних категорій О.В. Бондарко, яку ми цілком поділяємо: «Префікс ніколи не виконує перфективальну функцію як функцію ізольовану, єдину. У тих випадках, коли в результаті префіксації виникає видова пара, префікс привносить не лише значення доконаного виду (тобто значення неподільної цілісності дії), але й значення зафіксованого, спеціально позначеного загальнорезультативного засобу дії як значення реального досягнення результату» [Бондарко 1976, с. 197]^{9, 10}.

⁹ Дещо суперечливу позицію у контексті питання про суто видові значення займає, наприклад, В.В. Перцов. Так, у підсумках до свого дослідження він констатує, що йому «більш імпонує словозмінювальне трактування виду» [Перцов 1998, с. 353], при тому, що буквально на самому початку праці відмічає, що «форми дієслів, які розрізняються наявністю/відсутністю префікса, ближче знаходяться до співвідношення мотивуючого і мотивованого слова у словотворі» [там же, с. 343] – у протилежність суфіксальним формам, які «в більшій мірі тяжіють до словозмінювального статусу» [там же].

¹⁰ Категоричну позицію в цьому питанні займає О.Н. Тихонов, який відмовляє членам видових пар в наявності у них будь-яких словотворчих значень. Пор.: «Видова пара – поняття суто граматичне» [Тихонов 1998, с. 469].

Такої ж думки про співвідношення загальнорезультативності та «суто видовості» дотримується відомий угорський русист Й. Крекич. Він, зокрема, вказує, що «в російській мові немає суто видових префіксів, що мають лише граматичне значення, але є результативні префікси з граматичною, тобто суто видовою функцією» [Крекич 1989, с. 29]. Однак у дослідженнях О.Р. Добрушиної настирливо підкреслюється неадекватність поняття суто видових префіксів щодо мовної реальності: таких, за її думкою, не існує, а існує «таке значення префікса, яке через максимальне співпадіння з якимись аспектами значення дієслівної основи на перший погляд може здатися “спустошеним”» [Добрушина 1997, с. 131]. М.О. Кронгауз, у свою чергу, уточнює, що воно, звичайно, не спустошене, не відсутнє і не нейтралізоване: «воно є і не дорівнює нулю – воно лише співпадає зі значенням дієслова, звідси і нульовий ефект» [Кронгауз 1998, с. 81].

Зв'язок між префіксацією і перфективацією є і в угорських префіксальних дієсловах, на що вказується у багатьох дослідженнях [Майтинская 1959; Fábrián 1982; Fülei-Szántó 1989, 1991; Soltész 1959; Szili 1988] та ін. Як дієслівні префікси у російських дієсловах, угорські преверби здатні виражати значення закінченості дії. Останнє лінгвісти традиційно включають до списку модифікаційних значень превербів, – див. про це, наприклад, у працях М. Матаї [Mátai 1989, с. 152], Т. Папп [Papp 1989, с. 72]¹¹ та інших вчених.

Жорсткий зв'язок між превербом та перфективальною функцією, подібною тій, яку визначив для російських префіксів Ю.С. Маслов [Маслов 1962, с. 21], вбачає, зокрема, І. Кечкеш [Kecskés 1989, с. 62], який майже буквально повторює більш ранній висновок з цього питання, зроблений авторитетним угорським русистом І. Пете [Pete 1983,

¹¹ Втім, іноді значенню завершеності дії відводиться провідна роль: так, Д. Немет кваліфікує його як стимул розвитку превербів в угорській мові [Németh 1987, с. 98].

с. 143]. Цікаво у зв'язку з цим відмітити, що деякі угорські мовознавці, незважаючи на сильну протидію вітчизняної лінгвістичної традиції, вважають за можливе говорити про існування в угорській мові видових пар, подібних до слов'янських, – як, наприклад, той же І. Пете [Пете 1988; Pete 1985–1986] або Ф. Кифер [Kiefer 1982], – чи близьких до них утворень (Л. Дэжэ [Дэжэ 1984], И. Берток [Bertók 1977]), у творенні яких преверби беруть активну участь.

З іншого боку, перфективальне значення в угорській мові, як відомо, далеко не завжди створюється за допомогою префіксів. Велика роль у цьому належить контексту, який надає простому (безпрефіксному) дієслову зі значенням «недоконаної аспектуальності» перфективну функцію (Й. Крекич [Крекич 1997, с. 45]), про що трохи нижче.

Досі ми оперували поняттями «перфективність» і «закінченість дії» як рівнозначними, наслідуючи думку більшості дослідників обох мов. Між тим, як вважають окремі вчені (зокрема, Б. Ваха), знак рівняння між цими поняттями ставити не можна, бо «не кожне дієслово зі значенням завершеності дії є водночас перфективним» [Wacha 1976, с. 62]. У світлі цього зауваження здається доцільним окремо зупинитися на співвідношенні понять закінченості дії, перфективності, «здійсненості»¹² і пов'язаних з ними суміжних питань.

А) Перфективність і закінченість дії

Розмежування понять перфективності і закінченості дії могло би бути актуальним перш за все для УМ, де значення цілісного завершеного циклу дії не суперечить ідеї неодноразового, регулярного її здійснення; про це говорить, наприклад І. Пете [Pete 1983, с. 144; 1985–1986, с. 168].

¹² І.Г. Милославський, наприклад, принципово розмежує значення виду (ДВ) і результативності, вказуючи, що семантична характеристика дієслова, якою є результативність, і вид лежать у різних площинах [Милославский 1987, с. 329].

Значення ітеративної діяльності, яке поєднується з уявою про закінченість кожного циклу дії, проте, виражається в угорській мові перш за все у контекстуальному оточенні дієслова, а не завдяки граматичній формі, як форма НДВ у російській мові, оскільки префіксальні дієслова в УМ, за думкою Л. Деже, не утворюють видових опозицій з безпрефіксними [Дэжэ 1984, с. 67]. Втім, контекст у якості «каталізатору» ітеративності в РМ замінює жорсткий зв'язок між доконаним видом дієслова й ідеєю одноразовості дії; приклади див., наприклад, в [Крекич 1997, с. 19–20].

Контекстуальну інтерпретацію значення перфективності висловлює також Ф. Кифер, і вона є аналогічною тій, яку ми бачимо у І. Пете. Ф. Кифер порівнює, зокрема, контекстуальні вживання дієслів з превербами і без них у реченнях типу *Anna kóstolja a levest* «Ганна скуштує суп» (зазвичай) – *Anna megkóstolja a levest* «Ганна скуштувала суп» (акт «куштування» відбувається або відбувся у даний момент) і робить правильний висновок, що повторюваність vs. одноразовість події являють собою характеристики іншого плану, ніж її завершеність чи незавершеність [Kiefer 1982, с. 325–326], а отже, вони можуть перетинатися.

Преверб в угорській мові, таким чином, є маркером поодинокі події – яка закінчилась. Але і безпрефіксні дієслова також можуть бути використані для вираження перфективності: *Péter épített egy házat* «Петро **збудував** дім» [ibid., с. 321]. Перфективність ситуації у подібних випадках виражається в тому, що подія представлена у своєму розвитку як цілісна і неподільна на дискретні якісно рівноцінні «кванти». Додавання преверба *meg-* – «провідного» засобу вираження ідеї перфективності (здійсненості дії) – до дієслова-мотиватора *építeni* «будувати» (*Péter megépített egy házat*) лише підкреслює одноразовість і цілісність процесу побудови дому, – процесу, який, природно, досягає в цьому випадку завершення-результату – готова будівля перед нами.

Разом з тим Ф. Кифер відмічає, що ознака націленості дії на досягненні результату (мети) не є вирішальною для розмежування перфективності та імперфективності. У той час, як ситуація з негативним вираженням даної ознаки є лише імперфективною, ситуація з позитивним вираженням ознаки «мета» *може бути* перфективною [ibid., с. 320]. Про те, що та і інша характеристики ситуації за даною ознакою не співвідносяться однозначно з відповідними значеннями перфективності й імперфективності, говорить і Т. Папп [Papp 1989, с. 73].

Дещо інакше трактує функцію превербу в аспекті повторюваності дії К.Е. Майтинська. Порівнявши речення *Ő minden nap megír egy levelet* та *Ő minden nap ír egy levelet*, вона зауважує, що «в першому реченні префікс дає нам точну вказівку на те, що суб'єкт дії не лише пише листи, але й доводить їх написання до кінця, тоді як у другому реченні цей бік дії не висвітлюється, тобто залишається нерозкритим, чи дописуються листи до кінця, чи ні» [Майтинская 1959, с. 177].

І Ф. Кифер, і Т. Папп, і інші вчені, таким чином, інтерпретують поняття перфективності в аспекті внутрішньої ситуації. Конситуативний критерій кладе в основу розмежування понять перфективності та закінченості дії і сам Б. Ваха, зв'язуючи актуалізацію перфективного значення з наявністю в структурі речення прямого об'єкта¹³, якщо дієслово перехідне, або актанта-пацієнса, який повністю охоплений дією (*Elolvasta a könyvet* «Він прочитав книгу»), або з повнотою самої дії стосовно суб'єкта речення (*Belátott a szobába* «Він зазирнув у кімнату») [Wacha 1976, с. 62]. Щоправда, в такому випадку неясно, чим розрізняються суб'єкти в реченні наведеного типу і в такому, наприклад, як *Leült és rágyújtott* «Він сів і закурив», в якому дієслова, згідно

¹³ Прямий об'єкт, дійсно, сприяє актуалізації перфективного значення, але лише в тому випадку, якщо на нього падає наголос (за І. Пете, є інтонаційно виділеним [Pete 1983, с. 145]).

твердження Б. Вахи, мають значення завершеності, але не перфективності. Закінченість дії Б. Ваха пов'язує в цьому випадку з наявністю у реченні декількох (мінімум двох) дієслів, які виражають часову послідовність подій як у плані їх накопичення (широке розуміння закінченості), так і в плані обмеженості екстенсифікації попередньої події подією наступною (вужке розуміння). Трактуючи таким чином закінченість, справді, важко пов'язується з уявою про перфективність як таку фазу у перебігу процесу, яка знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку з його попереднім розвитком. В угорській мові, дійсно, немає чіткої межі між часовими і аспектуально-видовими значеннями [Eördögh 1986, с. 124]. З іншого боку, розмежування перфективності та закінченості на ґрунті неспіввідносних ознак, якими є темпоральність (часова послідовність подій) та кількість (повнота охоплення дією учасників події), як здається, є цілком непереконливим. Критикуючи концепцію Б. Вахи, І. Пете цілком справедливо вказує, що Ваха «свідомо вкладає новий зміст до традиційних термінів. Перфективність і закінченість <...> нам відомі як синоніми» [Pete 1983, с. 138]. Пор. також у світлі сказаного зауваження, що «загальною функцією для кожного окремого преверба є вираження закінченості, перфективності» [Soltész 1959, с. 157]. Тобто розмежування понять перфективності і закінченості дії виглядає уявним.

Що ж стосується змісту ознаки «закінченість дії», то цей зміст, на думку І. Пете, включає до себе семантичні компоненти цілісності та повноти [Pete 1985–1986, с. 167]. Тобто дія мислиться у цьому випадку як така, що перебігає безперервно і здійснюється за одним разом, у неподільній єдності усіх її фаз, – від початкової до заключної, за Й. Крекичем [Крекич 1989, с. 15; 1997, с. 10] – які, втім, можуть бути за необхідності розглянуті окремо, що аж ніяк не виключає цілісності всієї дії (так вважає К. Сілі [Szili 1988, с. 356]). Крім того, як справедливо вважає Й. Крекич, цілісність дії зазви-

чай пов'язується з уявою про нявність у неї обох меж, «зліва» і «справа»¹⁴ [Крекич 1989, с. 125].

Семантична ознака цілісності дії в якості конституюента включена до поняття перфективності також для російських дієслів – див., наприклад, праці О.В. Бондарко [Бондарко 1990, с. 485; 1991, с. 199], М.Я. Гловинської [Гловинская 1982, с. 13], Е.І. Кириленко [Кириленко 1988, с. 78], Й. Крекича [Крекич 1985, с. 52-53], Х.Р. Меліга [Мелиг 1985, с. 228 і наст.], М.А. Шелякіна [Шелякин 1983, с. 38] та ін. Повноту прояву дії з уявою про її завершеність пов'язував ще в середині минулого століття акад. О.О. Шахматов, розуміючи під цим конкретизацію значення похідної основи застосуванням префікса [Шахматов 1952, с. 86].

Характеристика «цілісність» оцінює дієслово «ззовні», ніби констатує, що ситуація (процес) у своєму здійсненні проходить усі фази від початкової до кінцевої і на цьому себе вичерпує; аналогічне трактування цілісності дії дає, зокрема, М.О. Шелякін [там же, с. 41]). Про «зовнішню» інтерпретацію значення цілісності говорять різні вчені – О.В. Бондарко [Бондарко 1990], Х.Р. Меліг [Мелиг 1985], Д. Паяр [Пайар 1997] та ін., – і в такому вигляді вона «ізосемічна» встановленому розумінню перфекта як такої часової – причинно-наслідкової – координаті подій (ситуацій), за якою має місце становлення нової ситуації (стану справ) як результату, наслідку розвитку першої [Кашкин 1991, с. 35; Маслов 1983, с. 42; 1984, с. 33]¹⁵; або коли подія-антецедент (Л.Б. Андерсон) зберігає у даний момент свою значимість і актуальність [Anderson

¹⁴ Фактично «не всі префікси містять експліцитну (виділено нами. – А.В.) вказівку на дві межі – більшість вказує лише на одну» [Флайер 1997, с. 36].

¹⁵ Цікаво характеризує перфект І.Г. Милославський: «У випадку з перфектним значенням нове значення нічого не знищує, а, будучи матеріально не вираженим, просто приєднується до матеріально втіленим елементам значення» [Милославский 1980, с. 246]. Але чим же тоді є префікс (чи суфікс), за допомогою якого це значення виражається матеріально?

1982, с. 230] – що також не може бути визначено «зсередини» самої дії, а лише «ззовні».

Ознаку «досягнення мети» також долучають до конституюентів значення перфективності для російських дієслів – наприклад, Х.Р. Меліг [там же, с. 228], – хоча і не з такою готовістю, як, скажімо, ознаку обмеженості дії границею¹⁶. Це викликано тим, що перша ознака зберігає найживіший зв'язок з актуальним аспектом значення перфективності, з ситуацією, в якій відбувається, здійснюється дія аж до свого завершення, у той час як друга ознака «інтеріоризована» до самої дії – не позамовного об'єктивного референта з усіма його матеріальними виявами, а в його мовне втілення в різних дієслівних значеннях [Бондарко 1987, с. 47]. Саме досягнення мети викликає уяву про «завершеність»¹⁷ і «здійсненість» дії – за висловом Д. Грубора, повної завершеності дії від початку до кінця безвідносно до того, чи мала місце «завершеність усієї дії або завершеність певної кількості цієї дії» [Грубор 1962, с. 70]. Також не менш важливим для уяви про завершеність – перфективність – дії є відчуття зміни у стані, появи нового стану (на це, зокрема, вказують Й. Крекич [Крекич 1997, с. 42] и М.С. Флаєр [Флайер 1997, с. 43]), який, як було сказано вище, твердо асоціюється з результативністю дії.

Б) Перфективність і граничність

Категорію граничності, що реалізується в опозиції «граничність/неграничність» (Г/НГ), більшість вчених кваліфікують як універсальну рису дієслівних систем різних мов (Ю.С. Маслов [Маслов 1978, с. 11], М.А. Шелякін [Шеля-

¹⁶ Останній може мати функціональний корелят у визначенні ДВ, яке базується на на ознаці цілісності – див. про це, зокрема, відоме дослідження О.В. Бондарко [Бондарко 1987а, с. 54].

¹⁷ Значенням завершення і здійсненості дії постулюються відносини взаємної мотивації, наприклад, у цілій низці праць тематичної збірки «Вопросы глагольного вида» (М., 1962).

кин 1983, с. 164], Л. Дэже [Дэжэ 1984, с. 71], О.В. Петрухіна [Петрухіна 1988, с. 90] та ін.). Згідно О.В. Бондарко, на точку зору якого ми орієнтуємось, граничність є семантичною категорією, що об'єднує різні типи відношення дії до своєї границі, мовне значення якої полягає у вказівці на повноту (вичерпаність) дії у часі [Бондарко 1987а, с. 46]. Зміст ознаки «граничність», так би мовити, концептуалізований на лексичному зрізі мови. Так, В.М. Ярцева прямо вказує: опозиція «Г/НГ» має лексичну природу [Ярцева 1968, с. 31]; подібної думки дотримується і Б. Телін [Телин 1985, с. 253]. У такій, «лексичній» інтерпретації граничність і «трактуються лінгвістами як універсальне явище», за висловом О.В. Бондарко [Бондарко 1976, с. 202]. Проте сам вчений схильний до «граматичної» інтерпретації поняття граничності, відповідно позначаючи першу і другу як граничність-1 і граничність-2 – принаймні по відношенню до РМ, оскільки в ній «категоріальне значення ДВ містить у собі елемент обмеженості дії границею, пов'язаною з ознакою цілісності дії. Тому природним є припустити, що будь-яке дієслово, яке виступає у формі ДВ, містить у своїй семантиці ознаку граничності» [там само, с. 199]¹⁸.

¹⁸ Тісний зв'язок опозицій «Г/НГ» і «ДВ/НДВ», причому з інтерпретацією першої як такої, що «перекрита» розвитком другої, відмічається Ю.С. Масловим [Маслов 1962, с. 15-16]. Вкажемо мимохідь, що концепція виду М.Я. Гловинської суттєво відрізняється від точки зору, яку поділяють більшість вчених: так, лінгвіст не вважає ані граничність, ані закінченість дії універсальною (обов'язковою) якістю ДВ [Гловинская 1982, с. 9]. З приводу ознаки «цілісність» відмітимо також, що М.О. Шелякін, слідом за О.В. Бондарко [Бондарко 1976, с. 201], дотримується у згаданій вище праці думки, що граничність і цілісність не покривають одна одну повністю: досягнення межі у формі ДВ підкреслює, що мова йде лише про кінцеву границю дії і не враховує початок та середину в процесі її виявлення. Нам такий аргумент здається дещо удаваним, оскільки уява про можливість досягнення дією своєї межі хоча і концентрується на її кінцевій фазі, проте імплікує в мовній свідомості і антецедентні її фази, без яких дія просто не існує як об'єктивна даність. «Цілісність дії, – відмічає Й. Крекич, – завжди передбачає обмеженість її з двох боків» [Krékits 1977, с. 102].

Б. Телін, навпаки, вважає, «що перфективацію не слід а рїогі розглядати як засіб вираження значення досягнення границі» [Телин 1985, с. 253]; перфективне значення (самостійне, а не в якості способу чи засобу вираження інших значень) формально виражається лише у тих російських дієсловах, семантика яких містить ознаку граничності (націленості на досягнення границі). А. Тімберлейк пропонує застосувати у процедурі дослідження значення граничності його пропозиційно-екстеріоризовану інтерпретацію, пов'язуючи досягнення границі з «замкнутістю» ситуації [Тімберлейк 1985, с. 268], що підходить для тих мов, де граматичної категорії виду немає – як в УМ¹⁹, але навряд чи годиться для пояснення ознаки «граничність» у російських дієслів. І тут важливо відмітити, що, незважаючи на відсутність в УМ регулярних видових пар, подібних російським, у ній мають місце, за висловом Л. Деже, видові утворення, побудовані на уяві про досягнення/недосягнення дією в своєму внутрішньому розвитку крайньої точки кінцевої фази²⁰, тобто границі [Дэжэ 1984, с. 70]. І в такому тлумаченні угорські дієслова зі значенням закінченості дії (перфективності) є семантично співвідносними з російськими дієсловами ДВ. Це і спонукає окремих вчених (наприклад, І. Пете) ставити питання про наявність в УМ граматичних видових опозицій, подібних слов'янським. Проте, через обмеженість охоплення дієслівної лексики, говорить Л. Деже,

¹⁹ Оскільки дана категорія репрезентує дію, за висловом В. Порцига, «або як процес, або як факт» [Порциг 1962, с. 41], тобто суб'єктивно, у той час як способи дії (Aktionsart) представляють його об'єктивно (згідно Ю.С. Маслову [Маслов 1962, с. 10]), – деякі вчені, як наприклад І.Г. Милославський, пропонують вважати в якості бази зіставлення не вид, а способи дії [Милославский 1990, с. 540] чи, як М.О. Шелякін, семантичні категорії аспектуальності й акціональності [Шелякин 1986].

²⁰ Про фазову природу границі дії та опозиції «ДВ/НДВ» див., наприклад, у працях О.М. Соколова [Соколов 1987, с. 85] та С.О. Соколової [Соколова 1988, с. 9]. Семантична категорія фазовості висвітлюється, зокрема, у дослідженнях О.М. Соколова [Соколов 1988] і В.С. Храковського [Храковский 1987].

видові утворення в УМ не задовольняють вимогам поняття виду [там само] у слов'янській його інтерпретації²¹.

Тому логічним є припустити, що у випадку розбіжностей між обома мовами у творенні перфективів від семантично співвідносних дієслів-мотиваторів ці мотиватори можуть мати різні характеристики за ознакою граничності. Про ідіоетнічну оригінальність прояву даної ознаки в різних мовах говорить, зокрема, М.О.Шелякін [Шелякин 1983, с.164]. На нашу думку, розбіжності між російською та угорською граничністю дії зводяться до того, що в РМ категорія граничності, завдяки її тісному зв'язку з категорією виду, є переважно інтерпретаційною (як і категорія виду), нерозривно пов'язаною з фіксацією в свідомості мовця моменту настання **якісної зміни** у розгортанні процесу в його кінцевій фазі, у той час як в УМ дана категорія такої особливості не має. Як відмічає Л. Деже, «у російській мові домінантною є комплексна ознака “досягнення внутрішньої границі”, яка не має такого статусу в угорській мові» [Дэжэ 1984, с. 74]. Пафосом зіставлення російських та угорських дієслів за ознакою аспектуальності є розрізнення їх лінгвістом на якісно-аспектуальні (російські) та кількісно-аспектуальні (угорські) [там само, с. 57 і наст.]. У російському дієслові значення досягнутості границі та перфективності зливаються в одне ціле; як зауважує Н.Б. Лебедева, границя дії – це границя, що відділяє нову ситуацію від старої [Лебедева 1991, с. 103], що і маркірується формою ДВ дієслова. Й. Крекич особливістю ро-

²¹ Співвідношення російських видових пар і угорських видових утворень є хорошою ілюстрацією загального положення, що «саме граматичні значення визначають специфіку мови. Загальний арсенал мовних значень (тобто того, що може виражатися в мові) є приблизно однаковим для усіх мов. І мови розрізняються перш за все тим, що одна мова “віддає перевагу” одним значенням, робить їх обов'язковими, тобто граматизує, а інша – іншим» [Мельчук 1961, с. 36]. Є підстави вважати, що і для сучасної теоретико-методичної стратегії контрастивних досліджень ця думка І.О. Мельчука, що була висловлена більш ніж півстоліття тому, є вельми актуальною.

сійських перфективів вважає те, що вони завжди мають ознаку цілісності [Крекич 1997, с. 87], яка, у свою чергу, «завжди передбачає досягнення границі дії» [Крекич 1989, с. 18].

Близкість перфективного значення та значення досягнення границі має місце і в угорських дієсловах. Ю.С. Маслов вказує, що маркерами граничності взагалі виступають префікси і преверби [Маслов 1984, с. 17]. Проте угорський преверб, на відміну від російського префікса, «лише вносить (або підкреслює) значення граничності» [там само], а тому не є засобом чистої перфективації (пор. наведений вище приклад Ф. Кифера з дієсловом *épiteni*, перфективне значення якого сприймається в контексті цілого речення (ситуації), незалежно від того, чи наявний у такого дієслова преверб, чи його немає). Аспектуальність у РМ, так би мовити, здебільшого орієнтована на морфологію, тоді як в УМ – на синтаксис (перестановка превербів, порядок слів, наголос на похідній основі чи на префіксі, означений/неозначений артикль) [Крекич 1989, с. 49].

Таким чином, кожне дієслово в РМ та УМ із значенням перфективності (завершеності дії) водночас характеризується і значенням досягнутості границі, і значенням цілісності дії. Але в російських дієсловах це знаходить обов'язкове формальне вираження у вигляді префікса – маркера ДВ, а в угорських – можливе (але аж ніяк не облігаторне), за допомогою преверба, який не є функціонально тотожним російському префіксу і не характеризує дане дієслово за граматичним видом²².

В) Граничність, результативність, перфективність

Тісний зв'язок між значеннями граничності і результативності відмічають різні вчені (В.В. Виноградов [Виноградов 1972, с. 394], О.В. Бондарко [Бондарко 1987а, с. 56], М.О. Шеля-

²² Протилежну думку висловлює у своїй праці Й. Крекич [Крекич 1985а, с. 348].

кін [Шелякин 1983, с. 27] та ін.). Згідно з М.С. Флаєром, кожний префікс вносить до семантики утворених за його допомогою дієслів значення зміни або результату, який настає після завершення ситуації [Флайер 1997, с. 38]. З іншого боку, поняття результативності не є тотожним поняттю граничності – на це звертають увагу цілий ряд вчених (О.В. Бондарко [Бондарко 1976, с. 201], М.Я. Гловинська [Гловинская 1982, с. 10], Й. Крекич [Крекич 1989, с. 22-25], Г.Г. Сильницький [Сильницкий 1983, с. 59] та ін.). Обидва поняття не покривають одне одного: ознака обмеженості дії (внутрішньою) границею, говорить О.В. Бондарко, може бути прикладена як до дієслів із семою націленості дії на досягнення результату, так і до дієслів, які цієї семи не мають [Бондарко 1990, с. 485; 1990а, с. 8].

В якості «зв'язуючої ланки» для значень результативності та перфективності виступає семантичний компонент 'досягнення мети дії', який, як було сказано, лінгвісти включають до змісту поняття перфективності. Втім, такі дві ознаки, як «результативність» і «цільова спрямованість», не перебувають у відношенні взаємної імплікації: результативність-мета характеризує семантику акціональних дієслів, результативність як наслідок розвитку попередніх фаз процесу є ознакою семантики дієслів стану²³.

Результативність з перфективністю зближує також спільне для обох поняття цілісності дії. Тісний зв'язок результативності та цілісності показаний, напр., у відомій книзі О.В. Бондарко [Бондарко 1976, с. 198]. Також А. Мазон об'єднує значення цілісної завершеності дії та результативності [Мазон 1962, с. 104].

Результат дії можна розглядати як «факт її здійснення» [Копечный 1962, с. 197; Семантические типы предикатов 1982, с. 108]. «Фактовість» результату – це момент настання нової якості і завершення старої, який співпадає з кін-

²³ Про співвідношення понять «дія», «процес», «стан» див., наприклад, у працях [Авилова 1976; Семантические типы предикатов 1982] та ін.

цем дії, процесу, стану, – момент, у якому «під час перебігу дії, або процесу, або стану почав існувати деякий результат, після чого дія, процес або стан не може або не має продовжуватися» [Гловинская 1982, с. 74].

У світлі послідовного розмежування Н.Д. Арутюновою фактів і подій [Арутюнова 1988], кваліфікація результату як «фактовості» вочевидь суперечить кваліфікації його як «подійності» – коли «додавання префікса до дієслова <...> надає йому характеристику доконаного виду, а з семантичної точки зору означає переведення предиката до класу подій. Подія ж, по суті, означає зміну одного стану справ у інший» [Кронгауз 1997, с. 69], – тобто означає результативність, що впливає з наведених вище трактувань результативності. Проте між двома зовні протилежними розуміннями результативності (як факту і як події) немає неперехідної межі. Більше того, до поняття результативності можуть бути прикладені, на наш погляд, обидві характеристики, «фактова» і «подійна», тому що аспектуальна кваліфікація процесу здійснюється на суб'єктивній підставі, а експлікація її продиктована тим, яким здається даний процес носіям мови в їх індивідуальних МКС (мовних картинах світу), і, природно, тим, які правила типової аспектуальної характеристики (інтерпретації) для процесів відповідного типу у вигляді деяких констант діють у МКС, спільній для представників даного етносу. «Подія, після того, як вона відбулася, розподіляється по особистих сферах, а потім розпадається на велику кількість “толих” фактів, які відповідають окремим її характеристикам. Хід речей утворює події; події, відбиваючись у гранях людської свідомості, обертаються на факти» [Арутюнова 1988, с. 179].

Отже, значення перфективності і результативності виступають не лише як близькоспоріднені²⁴, зв'язані за посе-

²⁴ Принципово розмежує перфективне та результативне значення Ю.С. Маслов [Маслов 1983, с. 42-44; 1984, с. 32-33]. Комплексне розмежування перфекта та результати́ва за низкою параметрів має місце також у праці [Недялков, Яхонтов 1982].

редництвом ознаки «досягнення дією своєї границі»²⁵, але й як функціонально сполучені, що надає підставу іменувати функцію російських дієслівних префіксів як результативно-перфективальну.

Завершуючи на цьому загальний (і за необхідністю стислий) аналіз співвідношення понять перфективності та результативності, нагадаємо ще «підкреслено екстеріоризоване» трактування їх деякими лінгвістами – коли до змісту даних понять долучається ознака охопленості дією об'єкта. У зв'язку з цим здаються дуже цікавими спостереження французького русиста Дені Паяра щодо семантичного класу, до якого належить ім'я об'єкта і який може обумовлювати вибір перфективального префікса в російських дієсловах [Пайар 1989, с. 275]. За Н.Б. Лебедевою, різну градацію значенню результативності може надавати належність об'єкта до категорії живих або неживих [Лебедева 1984, с. 128; 1991, с. 118 і наст.].

Перейдемо тепер до статусу значення результативності угорських дієслів. В УМ актуалізація значення результативності залежить, зокрема, від означеності/неозначеності об'єкта. Ф. Кифер вказує, що «ситуації, мовна інтерпретація яких містить неозначений об'єкт, є результативними, в той час, як ситуації, в мовному відбитті котрих об'єкт постає означеним, не результативні» [Kiefer 1982, с. 309]. Ця точка зору не є загальноприйнятною у колі угорських мовознавців; див., напр., працю І. Пете [Pete 1985–1986, с. 172]. Контекст, в якому складається уявлення про результативність або нерезультативність тієї чи іншої дії, робить не обов'язковим використання дієсловами превербів у якості голов-

²⁵ У «семантичній формулі виведення значення перфекта» О.Д.Падучевої [Падучева 1986, с. 419] дане значення (що реалізоване у формах ДВ) виступає не як імплікований двома попередніми членами тріади «граничність – результативність – перфективність», а як перший член такого біному, другим компонентом якого є граничність (= досягнення межі), яка, у свою чергу, є необхідною умовою виникнення значення перфективності (ДВ).

них показників досягнення результату і закінченості даної дії. Пор., зокрема, яскраве зауваження з цього приводу угорського мовознавця Л. Ясаї: «В угорській мові є порівняно багато дієслів ДВ, які виражають перфективне значення і без преверба» [Ясаї 1998, с. 510]. І. Пете схиляється до думки, що означений (direct) об'єкт зумовлює використання лише дієслівної форми зі значенням закінченості дії [ibid.].

Заслугове на увагу, як здається, і трактування значення результативності російських дієслів Й. Крекичем, який виділяє як обов'язкову умову реалізації даного значення наявність у денотаті дієслова (пропозиції) аспектуального актанта, тобто субстанціонального елемента перфективної ситуації [Крекич 1997, с. 14], – особи чи предмета, «які у реченні завжди виконують або суб'єктну, або об'єктну функцію» [Крекич 1989, с. 27]. Саме на аспектуальному актанті, на думку вченого, замикається початок нового стану і досягнення якісної границі дії [Крекич 1997, с. 13]; завдяки аспектуальному актанту з'являється результативне значення у пердуративів та делімітативів [Крекич 1989, с. 145-148, 175]. З цими положеннями, вочевидь, треба погодитись, як і з тим висновком лінгвіста, що результативність у російській мові – це лексико-граматична категорія [Крекич 1989, с. 30; 1997, с. 14].

Отже, префікси і преверби, надаючи дієсловам «перфективальний заряд», цим передають їм значення націленості на результат («новий стан справ»). Якщо у фокусі уваги є досягнення результату, то результативне значення має дериваційну природу (СЗ загальнорезультативності). Якщо ж на першому плані знаходиться темпоральний, або локативний²⁶ (директивний), або квантитативний аспект перебігу дії, то значення результативності виступає в лексичній «іпостасі» [Маслова 1979, с. 65: 76].

²⁶ Пор.: «Локальність ні в якій мірі не виключає результативності» [Соколов 1987, с. 83].

Загальнорезультативне значення мають префікси і преверби, які дублюють семантичні компоненти в лексичному значенні дієслова-мотиватора²⁷ і не утворюють нових відтінків значення в похідному дієслові, а лише приписують останньому граматичну (видову) характеристику. Внутрішній логічний зв'язок граматичного (перфективного) та дериваційного (загальнорезультативного) значень є розпізнавальною рисою десемантизованих російських та угорських дієслівних префіксів. Саме тому вони виділяються нами за функцією в окремий розряд (ГРАМ) у масиві префіксів – словотворчих формантів.

На підставі сказаного вище можна констатувати, що словотворче значення досягнення результату, або загальнорезультативне, яке асоціюється з уявою про завершення дії, може бути базою для співвіднесення російських та угорських префіксальних девербативних дієслів з метою їх зіставного вивчення. Вказане значення є невід'ємним від перфективного значення, а отже, префіксам, що його реалізують, ми вважаємо за можливе приписати в обох мовах функцію ГРАМ (або суто видову, принаймні в російській мові). Ця функція, але, головним чином, СЗ загальнорезультативності, незважаючи на відсутність в угорській мові граматичної категорії, ідентичної російському дієслівному виду, виявляється у широкому масиві відповідних російсько-угорських (і угорсько-російських) дієслівних кореляцій, детальне вивчення яких містить у собі цікаві й неочікувані факти щодо «словотворчого підґрунтя» мовних картин світу російської та угорської мов.

²⁷ Пор.: «Приєднання префікса до дієслівних основ, що дублюють значення префікса, може призвести до часткової десемантизації префікса та розвитку в ньому значення результативності» [Моргунов 1988, с. 92].

Література

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. М.: Наука, 1976. 328 с.
2. Арутюнова Н.Д. О значимых единицах языка. *Исследования по общей теории грамматики*. М.: Наука, 1968. С. 58 – 116.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. 341 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Л.: Наука, 1976. 225 с.
5. Бондарко А.В. Основания функциональной грамматики. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Л.: Наука, 1987. С. 5–39.
6. Бондарко А.В. Содержание и типы аспектуальных отношений. *Там же*, 1987а. С. 40–63.
7. Бондарко А.В. Интерпретационный компонент языковых значений и понятие эквивалентности в сопоставительной лингвистике. *Zeitschrift für Slawistik*. 1990. В. 35. № 4. S. 482–487.
8. Бондарко А.В. О значениях видов русского глагола. *Вопросы языкознания*. 1990а. № 4. С. 5–24.
9. Бондарко А.В. Предельность и глагольный вид (На материале русского языка). *Изв. АН СССР: Серия лит. и яз.* 1991. Т. 50. № 3. С. 195–206.
10. Виноградов А.А. Словообразовательные типы префиксальных глаголов со значением результативности в венгерском и русском языках. *Acta Hungarica*. 1993–1994, IV–V-й рік видання. Ужгород, 1997. С. 6–10.
11. Виноградов А.А. Префиксация в русском и венгерском языках (внутриглагольное словообразование). Ужгород, 1998. 185 с.
12. Виноградов А.А. Словообразовательная категория доведения действия до результата (общерезультативности) в русском и венгерском языках. *Сборник статей по русистике*. Сегед, 1999. Вып. II. С. 93–100.
13. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. 2-е. М.: Высшая школа, 1972. 614 с.
14. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования. *Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике*. М.: Наука, 1975. С. 155–165.
15. Гловинская М.Я. Семантика видовых противопоставлений русского глагола. М.: Наука, 1982. 155 с.
16. Гловинская М.Я. К понятию чисто видовой пары. *Проблемы структурной лингвистики*. 1982. М.: Наука, 1984. С. 24–34.

17. Гухман М.М. Грамматическая категория и структура парадигм. *Исследования по общей теории грамматики*. М.: Наука, 1968. С. 117–174.
18. Грубор Д. [Из книги «Видовые значения»]. *Вопросы глагольного вида*. М.: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 68–76.
19. Добрушина Е.Р. В поисках инвариантного значения приставки из-. *Глагольная префиксация в русском языке: Сб. статей*. М.: Русские словари, 1997. С. 121–140.
20. Дажё Л. Типологическая характеристика русской грамматики в сопоставлении с венгерской. Будапешт: Танкёньвкиадо, 1984. 263 с.
21. Игнатъева М.В. Функции и система пространственных значений глагольных приставок в современном русском языке. *Лексико-грамматические проблемы русского глагола*. Новосибирск: Западно-Сибирское книжн. изд-во, 1969. С. 34–46.
22. Кашкин В.Б. Функциональная типология перфекта. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1991. 127 с.
23. Кириленко Е.И. Сопоставление видовых форм русского и английского языков. *Методы сопоставительного изучения языков*. М.: Наука, 1988. С. 76–82.
24. Копечный Ф. [Из книги «Основы чешского синтаксиса»]. *Вопросы глагольного вида*. М.: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 197–217.
25. Крекич Й. К вопросу об общем значении глаголов совершенного вида. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Dissertationes Slavicae*. XVII. Szeged, 1985. С. 45–57.
26. Крекич Й. Что такое результативность? *Studia Slavica*. 1985a. Т. 31. Ф. 3–4. С. 347–356.
27. Крекич Й. Семантика и прагматика временно-предельных глаголов: Изменения значений. Будапешт: Танкёньвкиадо, 1989. 288 с.
28. Крекич Й. Педагогическая грамматика русского глагола: Семантика и прагматика. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997. 215 с.
29. Кронгауз М.А. Опыт словарного описания приставки от-. *Глагольная префиксация в русском языке: Сб. статей*. М.: Русские словари, 1997. С. 62–86.
30. Кронгауз М.А. Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 228 с.
31. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. М.: Наука, 1978. 115 с.
32. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. М.: Наука, 1981. 200 с.
33. Кубрякова Е.С. Стратификация значений в морфологической структуре слова. *Морфемика: Принципы и методы системного описания: Межвуз. сб. Л.*: Изд-во ЛГУ, 1987. С. 88–97.
34. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. М.: Наука, 1988. С. 141–172.
35. Лебедева Н.Б. О зависимости характера результативности глагола от одушевленности/неодушевленности объекта. *Семантическая структура слова: Сб. науч. тр.* Кемерово: Изд-во Кемеровского ун-та, 1984. С. 120–127.
36. Лебедева Н.Б. Словообразовательные возможности глагола. *Семантические вопросы словообразования: Производное слово*. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. С. 94–134.
37. Лопатин В.В. Функционально-грамматические связи словообразования и морфологии. *Функционально-типологические проблемы грамматики: Тезисы науч.-практ. конф.* Вологда, 1986. Ч. 1. С. 76–77.
38. Лопатин В.В., Улуханов И.С. Сходства и различия в словообразовательных системах славянских языков. *IX Международный съезд славистов: Славянское языкознание. Доклады советской делегации*. М.: Наука, 1983. С. 169–184.
39. Лопатин В.В., Улуханов И.С. Мотивированное слово в описательной грамматике и в словаре служебных морфем. *Слово в грамматике и словаре*. М.: Наука, 1984. С. 69–79.
40. Мазон А. Употребление видов русского глагола. *Вопросы глагольного вида*. М.: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 93–104.
41. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. II: Грамматическое словообразование. М.: Изд-во АН СССР, 1959. 226 с.
42. Маслов Ю.С. Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании. *Вопросы глагольного вида*. М.: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 7–32.
43. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии. *Вопросы сопоставительной аспектологии*. Л.: Наука, 1978. С. 4–44.
44. Маслов Ю.С. Результатив, перфект и глагольный вид. *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*. Л.: Наука, 1983. С. 41–54.
45. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. М.: Наука, 1984. 263 с.
46. Маслова В.А. Современная лингвистика о лексических значениях глагольных приставок. *Лексическая семантика и словообразование в русском языке: Науч. тр. Куйбышевского ГПИ*. Куйбышев, 1979. Вып. 1. Т. 228. С. 71–80.

47. Мелиг Х.Р. Семантика предложения и семантика вида в русском языке. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XV: Современная зарубежная русистика*. М.: Прогресс, 1985. С. 227–249.
48. Мельчук И.А. О некоторых типах языковых значений. *О.С. Ахманова и др. О точных методах исследования языков*. М.: Наука, 1961. С. 33–39.
49. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. М.: Изд-во МГУ, 1980. 296 с.
50. Милославский И.Г. К определению основных понятий аспектологии. *Изв. АН СССР: Серия лит. и яз.* 1987. Т. 46. № 4. С. 323–330.
51. Милославский И.Г. Вид русского глагола как объект сопоставительного изучения. *Zeitschrift für Slawistik*. 1990. В. 35. N 4. S. 539–543.
52. Моргунов Г.А. Об изучении развития словообразовательной семантики префиксальных глаголов. *Деривация в речевой деятельности: Тезисы науч.-теорет. конференции. Ч. 2: Языковые единицы*. Пермь, 1988. С. 91–93.
53. Недялков В.П., Яхонтов С.Е. Типология результативных конструкций. *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*. Л.: Наука, 1982. С. 5–1.
54. Пайар Д. К теории перфективизации. *Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. М.: Наука, 1989. С. 269–282.
55. Пайар Д. Формальное представление приставки *от-*. *Глагольная префиксация в русском языке: Сб. статей*. М.: Русские словари, 1997. С. 87–112.
56. Перцов В.В. Русский вид: словоизменение или словообразование? *Типология вида: проблемы, поиски, решения*. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. С. 343–355.
57. Пете И. Морфология русского языка в сопоставлении с венгерским. Будапешт: Танкёньвкиадо, 1988.
58. Петрухина Е.В. Видовая семантика и понятие предела действия. *Актуальные проблемы русской морфологии*. М.: Изд-во МГУ, 1988. С. 88 – 98.
59. Порциг В. О способах действия индоевропейских презенсных образований. *Вопросы глагольного вида*. М.: Изд-во ин. лит., 1962. С. 41–43.
60. Семантические типы предикатов / Отв. ред. О.Н. Селиверстова. М.: Наука, 1982. 365 с.
61. Сильницкий Г.Г. Структура глагольного значения и результатив. *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*. Л.: Наука, 1983. С. 54–65.
62. Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. М.: Наука, 1980. 294 с.
63. Соболева П.А. Способы глагольного действия и словообразовательные разряды глаголов. *Слово в грамматике и словаре*. М.: Наука, 1984. С. 93–101.
64. Соколов О.М. Принципы компонентной семантической характеристики русских глагольных префиксов. *Сопоставительная и описательная лингвистика: Сб. науч. тр.* М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1987.
65. Соколов О.М. Семантика категории фазовости в русском языке. *Изв. АН СССР: Серия лит. и яз.* 1988. Т. 47. № 6. С. 539–549.
66. Соколова С.О. Дифференциально-семантические признаки глагольных приставок в русском языке. *Автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. Л., 1988. 23 с.
67. Соколова С.О., Шумарова Н.П. Семантика и стилистика русского глагола. К.: Наукова думка, 1988. 144 с.
68. Телин Б. Вид и способ действия в русском языке. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XV: Современная зарубежная русистика*. М.: Прогресс, 1985. С. 250–260.
69. Тимберлейк А. Инвариантность и синтаксические свойства вида в русском языке. *Там же*, с. 261 – 285.
70. Тихонов А.Н. Чистовидовые приставки в системе русского видового формообразования // *Автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. М., 1963.20 с.
71. Тихонов А.Н. Чистовидовые приставки в системе русского видового формообразования. *Вопросы языкознания*, 1964. № 1. С. 42–52.
72. Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова и русская лексикография. *Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния*. М., 1978. С. 31–40.
73. Тихонов А.Н. Видовые корреляции в современном русском языке. *Типология вида: проблемы, поиски, решения*. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. С. 466–477.
74. Улуханов И.С. Словообразовательные отношения между частями речи. *Вопросы языкознания*. 1979. № 4. С. 101–110.
75. Улуханов И.С. О грамматических свойствах мотивирующих слов. *Язык: система и функционирование*. М.: Наука, 1988. С. 249–257.
76. Флайер М.С. Делимитативные приставки в русском языке. *Глагольная префиксация в русском языке: Сб. статей*. М.: Русские словари, 1997. С. 29–41.
77. Храковский В.С. Семантика фазовости и средства ее выражения. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспек-*

- туальность. *Временная локализованность. Таксис.* Л.: Наука, 1987. С. 153–180.
78. Шахматов А.А. Учение о частях речи. *Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку.* М.: Учпедгиз, 1952. С. 29–241.
79. Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола. Таллинн, 1983. 216 с.
80. Шелякин М.А. Аспектуальность и акциональность русского глагола как объекты сопоставительного изучения. *Функционирование языковых единиц и категорий (сб. науч. статей).* Таллинн, 1986. С. 3–7.
81. Языковая номинация: Общие вопросы / Отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. М.: Наука, 1977. 359 с.
82. Янда Л.А. Русские глагольные приставки: семантика и грамматика. *Глагольная префиксация в русском языке: Сб. статей.* М.: Русские словари, 1997. С. 49–61.
83. Ярцева В.Н. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка. *Исследования по общей теории грамматики.* М.: Наука, 1968. С. 5–57.
84. Ясаи Л. Особенности выражения видовых значений в венгерском языке (типологические наблюдения). *Типология вида: проблемы, поиски, решения.* М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. С.508–513.
85. Anderson L.B. The „perfect” as an universal and as a language-specific category. *Typological studies in language. V. I: Tense-aspect: between semantics and pragmatics.* Amst.–Phil., 1982. P. 228–264.
86. Bertók I. A szlovák és a magyar nyelv kontrasztív jelenségei. *Z konfrontacie maďarčiny a slovenčiny.* Bratislava, 1977. 227–264 old.
87. Eördögh M. Aspects or aspectuality in Hungarian? *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten.* Hamburg, 1986. B. 51. 115–127 old.
88. Fábíán P. A szóalkotás kérdései. *Magyar nyelvhelyesség.* Budapest, 1982. 88–115 old.
89. Forgács Tamás. Grammatikalizálódás az igekötők körében. *Uráli grammatizáló.* 2003. 4 – 6. sz. 1 – 23 old.
90. Fülei-Szántó E. Gondolatok a magyar igekötők statusáról. *Magyar Nyelv,* 1989. LXXXV. évf. № 3.309–319 old.
91. Fülei-Szántó E. Két magyar igekötő szemantikájáról. *Magyar nyelv,* 1991. № 4. 430–429 old.
92. Kecskés I. The role of preverbs in expressing aspect meanings in Hungarian and Russian. *Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia. V. 19: Proceedings of the 2nd Scandinavian symposium on aspectology.* Uppsala, 1989. P. 59–65.
93. Kiefer F. The aspectual system of Hungarian. *Linguistic and literary studies in Eastern Europe. V. 4: Hungarian linguistics.* Amst.–Phil., 1982. P. 293–329.
94. Krékits J. Az ingresszív akcióminőségű orosz igék és magyar nyelvi megfelelőik. *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből.* Szeged, 1977. 95–106 old.
95. Máta M. Igekötőrendszerünk történetéből. *Magyar Nyelv,* 1989. №№ 1, 2. 9–28 old., 151–171 old.
96. Németh Gy. Az igekötős igék fordítása magyarról oroszra Nagy Lajos elbeszélései alapján. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. T. II/e: Russisztika.* Nyíregyháza, 1987. 97–105 old.
97. Papp T. The relationship between verbal aspect and verbal character in Hungarian. *Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia. V. 19: Proceedings of the 2nd Scandinavian symposium on aspectology.* Uppsala, 1989. P. 67–76.
98. Pete I. Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv,* 1983. №. 2. 137–149 old.
99. Pete I. Az aspektuális jelentés az igei jelentés fajták rendszerében. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Sectio ethnographica et linguistica. XXIX – XXX k.* Szeged, 1985–1986. 159–172 old.
100. Soltész K. Az ősi magyar igekötők. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959. 261 old.
101. Szili K. Szabályok és szabálytalanságok a meg- igekötő kapcsolódásában (Az imperfektív-perfektív igepárok kérdésében a magyarban). *Magyar Nyelvőr,* 1988. 112 évf. № 3. 348–357 old.
102. Varga É. Az igekötőkről. *Intézeti Szemle,* 1996. 18 évf. 1. sz. 34–42 old.
103. Wacha B. Az igeaspektusról. *Magyar Nyelv,* 1976. LXXXII évf. № 1. 59–69 old.

Словники

104. Словарь русского языка: В 4-х т. М.: Наука, 1985 – 1988 [MAC].
105. Gáldi L. Orosz-magyar kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974. 1116 old. [OMS].

Розділ IV

КОМУНІКАЦІЯ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТА ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Комунікація – це багатогранний феномен, який реалізовується в різних контекстах – суспільно-політичних, міжнародних, культурних, міжособистісних тощо. Сучасні фольклористичні та літературознавчі студії засвідчують продуктивність наукової аналітики, що залучає в контекст досліджень комунікативний аспект. Такий аспект дає широкі можливості для концептуального прочитання народнопоетичних та літературних текстів, для осмислення важливих категорій загальнолюдського та національного буття, для осягнення етнонаціональних особливостей мислення українців, окреслення рис національного характеру.

Поняття комунікації носить міждисциплінарний характер, тому воно активно використовується в гуманітарній сфері. Фольклористика та літературознавство також оперують цим поняттям. На сучасному етапі розвитку цих дисциплін напрацьовано цілий ряд теоретико-методологічних моделей, зорієнтованих на розкриття специфіки комунікації: це фольклорна модель В. Проппа, культурологічна модель М. Бахтіна, ігрова модель Й. Гейзінги, театральні моделі П. Єршова та М. Євреїнова, наративна модель Цв. Тодорова, мовна модель О. Потебні тощо.

У період язичництва прапредки українців витворили специфічну систему комунікації зі світом природи,

богів, духів і демонів, вона виявлялася через замовляння (лінгвальний аспект) та магічні ритуали (екстралінгвальний аспект). Словесні формули і символічні дії сформували систему «магічних координат» для комфортного структурування життєвого простору людей. Прикметно, що релікти такої магічної «комунікації» збереглися в Україні до сьогодні, і їх наукове вивчення становить перспективний напрям фольклорознавчих студій.

Одним із різновидів комунікації є літературно-художня комунікація. Вона передбачає інтелектуально-творчий взаємозв'язок автора і читача, передачу останньому художньої інформації, яка містить певне ставлення до світу, художню концепцію, сталі ціннісні орієнтири. Яскравим прикладом прочитання смислу твору в контексті суспільно-історичної доби є зразки літератури реалізму. Саме письменники-реалісти, прагнучи достовірно передати навколишню дійсність, намагалися донести до читача-реципієнта великий обсяг інформації, своє бачення реалій, відстояти або утвердити певні цінності. В українській літературі якраз доба реалізму стала новим якісним етапом розвитку. У другій половині XIX століття вітчизняне письменство почало функціонувати як повноцінна система з розгалуженою структурою жанрів та жанрових різновидів у всіх трьох літературних родах. Однією з ознак оновлення літератури стало все частіше введення у твори образів представників інших національностей, що відбивало посилення зв'язків різних національних культур. Подібні тенденції спостерігаються, зокрема, у творчості західноукраїнських прозаїків Івана Франка та Наталії Кобринської. Художні тексти новелістики обох письменників є тематично різноманітними. Чималий шар їхньої прози присвячений представникам інших національностей, що сприяло налагодженню міжнаціональної комунікації, подоланню стереотипів одних народів про інші, знайомство з культурами різних націй.

Доба модернізму виявляє новий комунікативний потенціал у художній словесності. Особливим мистецьким полем для реалізації комунікативних стратегій стає драматургія, розвиток якої представляють Леся Українка, В. Винниченко, О. Олесь, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко та ін. Новатором у цій сфері стала Леся Українка, яка створила філософську, інтелектуальну драму, що запрограмувала нову комунікативну парадигму і, безумовно, вплинула на формування канону модерністської п'єси. У силовому полі драматургічних знахідок письменниці перебував і С. Черкасенко, письменник-емігрант, громадський діяч, педагог, публіцист, театрознавець. Вагомою складовою літературознавчого дискурсу XXI століття є аналіз міжтекстової взаємодії у творах митців різних літературних епох, тож окреслення комунікативних аспектів драматургії Лесі Українки та С. Черкасенка доповнить цей дискурс новими інтерпретаціями.

Дослідження вищезазначених аспектів фольклористичних та літературознавчих студій є актуальною проблемою сучасної гуманітаристики. Розділ «Комунікація в літературному та фольклорно-міфологічному просторі» включив результати наукової праці викладачів кафедри української літератури Ужгородського національного університету: доктора філологічних наук, професора Тиховської О.М. («*Замовляння та магічні ритуали як специфічні способи вираження лінгвального та екстралінгвального аспектів комунікації*»), кандидата філологічних наук, доцента Кордонця О.А. («*Література в парадигмі міжнаціонального спілкування (на прикладі творів Івана Франка та Наталії Кобринської)*»), кандидата філологічних наук, доцента Кузьми О.Ю. («*Драматургія Лесі Українки та Спиридона Черкасенка: міжтекстуальна комунікація*»).

4.1. Замовляння та магічні ритуали як специфічні способи вираження лінгвального та екстралінгвального аспектів комунікації (Оксана Тиховська)

Магічні ритуали та народне цілительство до сих пір є частиною життя селян Закарпаття (фольклористи у XX і в XXI століттях зафіксували відомості про побутування різноманітних магічних ритуалів), і зумовлено це специфікою народного світогляду. За спостереженням В. Антоновича, демонологічні уявлення були різними на українських землях та в сусідній Польщі, дослідник указав на відсутність в Україні «тих демонологічних понять, які визвали на заході люте переслідування чарівників. Допускаючи можливість чародійного, таємничого впливу на побутові, щоденні обставини життя, народний погляд не шукав початку тих впливів у зносінах зі злим духом (...). Народній погляд на чари був не демонологічний, але виключно пантеїстичний» [Антонович 1905, с.12]. Знахарі, які виконували магічні акти, сприймалися не як служителі сил зла, а як посвячені в давні знання особи, здатні відновити гармонію й усунути вплив демонічних сутностей. «Допускаючи існування в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ думав, що багато з тих законів відомі особам, які ським чи таким способом потрапили вникнути в них або пізнати їх. Володіння тайною природи не представлялося таким чином само по собі грішним ділом, противним науці віри» [Антонович 1905, с. 13]. У селах Карпатського регіону люди й досі звертаються до народних цілителів з метою позбутися різноманітних хвороб, впливу «злих очей» або «вроків». Також до магічної комунікації зі світом природи, духів та демонів люди вдавалися і без посередників, самі ставали виконавцями магічних актів.

Праслов'яни сприймали слово як зброю, потужнішу за фізичну силу, що зумовило появу замовлянь, заклинань та

клятв, котрі, згідно з народними віруваннями, здатні були лікувати, знищувати, змушували любити чи ненавидіти, сприяли господарській діяльності. Вимовлені в певний час (у період календарних чи родинних свят, у певну годину) замовляння нібито були особливо потужними та дієвими. За спостереженням закарпатського фольклориста Ф. Потушняка, «висказане вольове стремління не є тільки стремлінням, воно вже частково є самою дійсністю. Тому клятва має магічну силу. Слово є також магічний ференс. Сконцентровує увагу волі магічного суб'єкта, потім сам голос виносить і сполучає з одного боку її з об'єктом, з другого – з вищою сферою світового ряду. Тому словесній формулі та її виголошенню при магічному чині приділяється велика увага» [Потушняк 1943, с. 127]. В. Петров наголошував на існуванні тісного взаємозв'язку між замовляннями та етнічною свідомістю певного народу: «правдивий сенс заговорів, як і формальну їх сторону, можна збагнути тільки на ґрунті і в межах світогляду, в умовах якого вони виникли. З'ясування світоглядних засад заговора, заговор як ідеологічна функція, образ як уявлення, – ось те, з чого ми виходимо, досліджуючи фольклор» [Петров 1941, с. 37]. Вчений акцентував на специфіці замовлянь та їх практичному значенні, слушно зазначивши, що «з усіх наявних фольклорних жанрів зв'язок уявлення, образу і безпосередньої практичної функції найвиразніше виступає в заговорах (шептаннях, замовляннях). Тоді як інші жанри (думи, ліричні пісні, пісні-балади, казки і т.д.) вже давно втратили цей зв'язок уявлення, образу і практичної мети, заговори зберегли його якнайпослідовніше» [Петров 1941, с. 10].

Прибичники структурного аналізу замовлянь М. Познанський, І.Огієнко, О. Потебня, В. Петров, О. Песков, Є. Кагаров «вперше виявили виняткову роль мови у творенні духовно-практичних реалій, «другого світу» людини. Вони вже вводили замовляння, колядки, пісні, казки в контекст структури мови як універсального способу пізнання й реалізації людини у світі» [Ятченко 1998, с. 57].

лізації людини у світі» [Ятченко 1998, с. 57]. За спостереженням В. Ятченка, згадані вчені здійснили розчленування структурних елементів мови, простежили їх динаміку в текстах замовлянь, що дозволило виявити ряд нових рис процесу формування й трансформації замовлянь.

На переконання К.-Г. Юнга, психологічною передумовою появи давніх язичницьких ритуалів та молитов-замовлянь був страх примітивних людей перед неконтрольованими афектами, в яких легко могла потонути їхня свідомість, звільнивши простір для одержимості. «Тому усі старання людства були спрямовані на укріплення свідомості. Цій меті служили обряди, догми: вони були дамбами і мурами, спорудженими проти небезпек несвідомого. Тому примітивний ритуал включає в себе вигнання духів, звільнення від чар, запобігання недобрим знаменням, викуплення, очищення і аналогічний, тобто магічний, вплив задля корисного ходу подій» [Юнг 2013, с. 36–37].

На тісному взаємозв'язку мовлення та магії неодноразово наголошували різні науковці. Зокрема, В. Шинкаренко відзначив, що мовлення і магічне сприйняття світу дозволяли магу не тільки символічно показувати силам, з якими він вступає у контакт, своє ставлення та бажання, «але й описувати їх у вигляді мовленневих структур, звертаючись до жителів непроявленого світу, використовуючи замовляння, молитви і т. д.» [Шинкаренко 2005, с. 132]. Таким чином, слова мага, мольфара, цілителя наснажувалися потужним психологічним змістом, їх певна послідовність і сама сакральна структурована фраза (замовляння) сприймалася як засіб впливу на навколишній світ та людей. В. Ятченко розглянув герменевтичний аспект замовлянь і вдало акцентував на психологічній зумовленості «магічних» слів: «Фіксація та збереження в словах сакрального змісту явищ і дій приводять до того, що й самі слова набувають сакрального значення. Однією з найхарактерніших особливостей замовляння є збереження в ньому першооснови

подвійності мови, подвійного смислу слова – одночасного утримування в слові його священного значення і профанічності, здрібнювання його змісту» [Ятченко 1998, с. 83]. Вчений наголосив, що в замовляннях через слова побутової мови вирікається прапоезія і водночас значна частина українських замовлянь тісно пов'язана зі станом медитації: «У цих замовляннях “закодовані” психологічні характеристики й образи свідомості нашого далекого предка, виявлені в момент приведення себе в стан трансу й виходу з нього» [Ятченко 1998, с. 70].

Різні аспекти жанру замовлянь вивчали С. Бутко, О. Павлов, І. Гунчик, О. Кривенко, В. Лясковський-Милосердний, О. Остроушко, У. Парубій, О. Соляр, А. Темченко, В. Фісун. Зокрема, О. Соляр розглянула замовляння як акт комунікації, «що передбачає як вербальні, так і невербальні компоненти» [Соляр 2005, с. 11]. На думку дослідниці, «усі тексти замовлянь побудовані згідно з принципами магічного мислення (аналогія, приналежність, мовне табу), (...) партиципують з семантичними площинами “святості”, “дієвості” і “рівноваги”» [Соляр 2005, с. 11]. Символіку та семантику українських лікувальних замовлянь проаналізував А. Темченко, який наголосив на структурній подібності лікувальних замовлянь та етіологічних міфів, об'єктивації картин потойбічного світу в замовляннях через мотиви подорожі, сну, переправи, наведення мостів, обрядових містерій тимчасового вмирання [Темченко 2003, с. 10]. І. Борисюк здійснив структурно-семіотичний аналіз замовлянь і відзначив, що саме дієвість магічної вербальної формули визначається не згадкою про окремого персонажа, «а належністю цієї формули до пласту магічної мови, яка структурно (...) відрізняється від повсякденної» [Борисюк 2015, с. 72]. А. Висоцький та Ю. Макарець проаналізували архетип вогню в українських замовляннях. За слушним спостереженням дослідників, «серед актуальних лінгвокультурологічних напрямів чільне місце посідає з'ясування ментального пор-

трету етносу крізь призму його мови, тобто через вивчення її глибинних етнокультурних нашарувань» [Висоцький, Макарець 2019, с. 1]. Так, з плином часу зі свідомості людей зникли певні асоціативні ряди, мало зрозумілими стали деякі символічні образи, багато давніх уявлень втратили своє первісне значення, тож відповідно сьогодні семантика замовлянь та їх словесне наповнення є мало зрозумілими.

Через магічні словесні формули свідомість людини прагне укріпити або зруйнувати межу між свідомим і несвідомим, вберегтися від втручання архетипу Тіні або ж використати його деструктивний вплив проти когось. Доцільність психоаналітичного методу переконливо окреслив К. Леві-Строс, вчений зазначив, що психоаналіз здатен запропонувати мову, за допомогою якої можна зрозуміти сутність давніх ритуалів та магічних формул й отримати «соціально прийнятне трактування явищ, котрі по суті своїй стали не зрозумілими ні соціальній групі, ні хворому, ні цілителью» [Леві-Строс 1985, с. 164].

Усвідомлення психологічного підґрунтя словесних магічних формул увиразнює сутність «народного світогляду – загадку внутрішнього морального устрою світу і творить у такий спосіб перехід між ним і народними поглядами на добро і зло, правильне і неправильне, без чого вони не були б зрозумілими» [Потушняк 1943, с. 130]. Погоджуємося із міркуванням А. Висоцького та Ю. Макарця, що «людина засвоює культуру через національну мову як проміжний вимір між дійсністю і свідомістю. Розуміння ж її своєрідності потребує семантико-культурологічного аналізу її елементів. Тому об'єктом дослідження лінгвістів стає не лише значення слова, а весь обсяг культурної інформації, збереженої в ньому в латентному стані» [Висоцький, Макарець 2019, с. 1]. Зокрема, часто тексти замовлянь базуються на підсвідомому проектуванні реалій та символів світу мертвих на світ живих. Наприклад, на Закарпатті фольклорист П. Світлик зафіксував цікаве у замовлянні,

спрямоване на забезпечення гармонійних стосунків між подружжям завдяки використанню у весільній обрядовості елементу поховальної: «Молодиця (наречена – О.Т.), шиючи сорочку своєму молодому, вложить в ошийник рядочку з сорочки мертвого чоловіка і примовить: “Тоді би сь на мене руку зняв, коли сесь мертвий на свою здойме!” (З цим хоче, аби не збиткувався над нею)» [Світлик 1928, с. 146]. Замовляння побудоване на принципі аналогії, відповідно до закону контагіозної магії, що передбачає «зараження» темної сутності нареченого (мовою психоаналізу – його темного alter-ego) смертю через шматок тканини, відрізаної із сорочки небіжчика. Таким чином, через синтез лінгвального та екстралінгвального елементів магичної комунікації дівчини зі світом духів утверджується її намір попередити можливість прояву агресивної сутності нареченого проти неї. Виконавиця ритуалу намагається силою слова вберегти хлопця від вторгнення деструктивного змісту колективного несвідомого в його життя.

Інше замовляння передбачало доцільність магичної комунікації в сакральному місці: «Вийшовши з вінчанок у церкві, подивиться в сторону лісу і подумає: “Всі в хащі дуби, лиш одна береза”. Бажає собі багато хлопців, а дівку лиш одну, як в лісі береза» [Світлик 1928, с. 146]. Співвідношення майбутніх синів і доньок в замовлянні зумовлюється образами цих дерев не випадково, адже саме вони часто фігурують у весільній обрядовості. За спостереженням Г. Лозко, «особливо магичним у весільному обряді вважають дуб і березу, які зрослися, – символ вічного кохання, де дуб уособлює чоловіка, а береза – жінку» [Лозко 2009, с. 160]. І хоча замовляння образи дерев проектує не на наречених, а на майбутніх дітей подружжя, незмінно важливим залишається час їх об'єктивації у слові. У підсвідомості нареченої дуби та береза ототожнюються з ще не народженими синами та донькою. Під час весільного обряду молода перебуває на символічній межі між двома «світами» її життя, адже ве-

сілля – це один з обрядів переходу, який метафорично перетворював дівчину у жінку (переводив її в іншу соціальну й психологічну реальність). Під час весілля вона вже не належить минулому, але й ще не опинилася в майбутньому, метафорично час для наречених зупинився, тож замовляння вимовлене на цій «межі» мало сприяти втіленню висловленого бажання на наступній «межі» (материнство), адже обидві «межі» умовно перебувають в одній площині (як обряди переходу, за межами профанного часу).

Коли дівчина хотіла бути головною в сім'ї, то, йдучи на оглядини «у двір майбутнього чоловіка примовляла: “Гоп дубе, мій верх туй буде! Як Бог над нами, так я над вами”» [Світлик 1929, с. 146]. Ця словесна формула вимовлялася перед здійсненням обряду переходу (перед одруженням), нею молода метафорично проектувала своє бажання керувати у просторі родини чоловіка, частиною якої вона невдовзі повинна була стати. Звертання до дуба як уособлення світового дерева, язичницького бога Перуна, загалом – чоловічого начала вимовлялося дівчиною механічно, без усвідомлення магичного підтексту та семантики слова «дуб». Замовляння не сприймалося нею як молитва, а мало стверджувальне значення – виконавиця проектувала на саму себе роль творця свого маленького «світу» (майбутньої родини). Через акт магичної комунікації дівчина намагалася утвердити владу над своїм майбутнім чоловіком, метафорично підпорядковувала своєму бажанню абстрактне чоловіче начало («дуб»). Відтак, дуб набуває в цьому замовлянні архетипного значення.

До магичної комунікації з божеством, духами померлих предків та демонами українці вдавалися під час календарних свят. Оскільки Різдво сприймалося нашими предками як сакральний час, у якому переплітаються теперішнє й майбутнє, люди ворожили, щоб передбачити, що чекає на них протягом року. Цікавий екстралінгвальний аспект магичної комунікації описав Ф. Злоцький: «Дівці, яка хоче

довідатися про своє майбутнє, напередодні Різдва цілий день треба поститися, а вечером, доки колядники ще не ходять, тричі оббігти швидко хату, потім заглянути у вікно, і в хаті побачить себе, і якщо помре – лежатиме на катафалці, якщо заміж вийде – у наряді молодої» [Злоцький 2017, с. 294]. Цей магічний акт лише окреслював перед дівчиною можливу перспективу майбутнього, однак змінити його не міг.

У селі Білки (Іршавський р-н Закарпатської області) дівчата ворожили у Святвечір, використовуючи вінки, сплетені ще восени з листя кукурудзи. «Ті вінки ховають вони так, щоб ніхто їх не бачив. Вінок кидають на Святвечір на яблуню; якщо він впаде, тоді дівчина цього року віддасться, а якщо залишиться на дереві, то нехай не чекає вона цього року на жениха» [Чегиль 1928, с. 65]. Вінок з листя кукурудзи у цьому ворожінні є метафоричною проекцією вінка нареченої: якщо він залишиться на яблуні, дівчина не зможе його вдягти (не стане нареченою). Перед Різдвам дівчата також вмивалися водою, використаною під час приготування хліба та солодоців, щоб на них магічно спроектувалася семантика гостинців, бажаних для хлопців-колядників: «Дівчата перед Різдвам миються у тій воді, котрею мили колачі, щоб і за ними йшло стільки сватаців, скільки колядників буде йти за колачами» [Чегиль 1928, с. 65].

Єдність лінгвального та естралінгвального аспектів магічної комунікації людини з непроявленим світом духів простежуємо й у великодній обрядовості. Любовний магічний ритуал, пов'язаний із церковними дзвонами, записав С. Росоха: на Великдень «деякі дівчата, замість до Божого дому, спішать на дзвіницю. [...] У нас дівчата вірять, що як потягнуть за мотузку дзвону, то скоріше віддадуться. При тому, як тягнуть за мотузку, тричі примовляють: "Як я сей мотуз тягну, так аби за мною серце хлопців тягло!"» [Росоха 1932, с. 195–196]. Психологічний аспект цього замовляння зумовлений кількома факторами: 1) воно виголошувалося в

особливий, сакральний час року, який наділявся уявою наших предків здатністю матеріалізувати думки та бажання (у великодню ніч); 2) дівчина, тягнучи за мотузку дзвону, ставала «творцем звуку», який зазвичай є частиною служби Божої та викликає емоції причетності до світла й добра. Відтак, можемо говорити про буквалізацію метафори (термін Алана Дандеса): як дзвін отримав «голос» через дії дівчини, так і в серці хлопців має зазвучати «мелодія кохання». У другій частині замовляння вже не згадується мелодія чи музика як аналоги почуття любові юнака до дівчини, семантика магічного звуку дзвону втрачена, спроектована на образ мотузки. За аналогією хлопці повинні «тягтися» за дівчиною так само, як вона тягне за мотузку дзвону.

У селі Оноківці (Ужгородського району) магічний ритуал на другий день Великодня здійснювала мати дівчини-відданиці. «Коли парубки виходять з хати, господиня кладе якесь деревце під поріг, але щоб не було помітно. Котрий хлопець спіткнеться об те деревце, кажуть, він колись буде зятем цієї газдині» [Із народних вірувань 1930, с. 94]. Дія ритуалу базується на законі дотику (контагіозна магія), через деревце, сховане під порогом (на символічній межі), юнак має згодом долучитися до нової родини – отримати нову соціальну роль у цій хаті.

У селі Урмезієві (Тячівський район Закарпатської області, тепер називається Руське Поле) у великодню суботу здійснювали такий магічний акт: «Коли печуть першу паску, тоді відданиця мусить сісти коло печі, і через неї саджають паску у ніч. Це роблять для того, щоб вона якнайшвидше віддалася» [Із народних вірувань 1930, с. 94]. Дівчина символічно має уподібнитися до паски: як гарно випеченій пасці радітимуть люди, так і дівчину зустрічатимуть з радістю, і вона швидко знайде собі пару.

У великодню ніч на Закарпатті виконувався також магічний ритуал, що мав забезпечити добре самопочуття виконавців протягом року і був пов'язаний із семантикою вог-

ню. Перед тим, як іти до церкви на всеношну службу, люди *«намечують на землю грани і перед виходом з дому розтирають то вугля ногами для того, щоб до них по дорозі до церкви і протягом цілого року не вчепилося ніяке лихо. Під час того, як розтирають вугля, то примовляють три рази: “Як до вугля не імаєся ніщо зле, так аби й до мене не імілося”»* [Росоха 1932, с. 195]. Розтираючи вугілля ногами, люди нібито вбирають у себе часточку вогню, який згодом стає оберегом, здатним спопелити невидиме зло, погляд «злих очей». У цьому замовлянні вогонь наділяється очисною функцією, виконує життєстверджуючу роль. Про таку магічну властивість вогню згадують і А. Висоцький та Ю. Макарець: *«у замовляннях вогонь – це частина гомеопатичної магії, стихія, який може відлякати хворобу або спалити її, тобто вилікувати подібне подібним»* [Висоцький Макарець 2019, с. 9]. Але в лікувальному замовлянні від укусу змії, зафіксованому на Закарпатті Ф. Потушняком, *«жар»/вогонь наділяється негативною семантикою, асоціюється з отрутою змії, є уособленням смерті. «Коли когось вкусить гадина, ворожка стає перед ним і говорить “одним духом”: Чи вояк, чи вояна, Чи біла, чи чорна, Як не маєш сили на бистрій воді гніздо звити, Так би'сь не мала сили жар пустити! Тьфу! Тьфу! Тьфу!»* [Потушняк 1941, с. 101]. Ворожка, промовляючи лікувальне замовляння, уподібнюється до шамана, який здійснює обряд і «встановлює безпосередній зв'язок зі свідомістю (і опосередкований з підсвідомістю) хворого. У цьому полягає роль заклинання у власному значенні слова. Але шаман не тільки вимовляє замовляння: він є його героєм, оскільки саме він проникає у хворі органи, очолюючи ціле надприродне військо духів, і звільняє полонену душу» [Леві-Строс 1985, с. 177]. Згадане замовляння від укусу змії побудоване на принципі аналогії та паралелізму: як змія не здатна «гніздо звити» на «бистрій воді», тобто на течії річки (котра є метафорою руху, плину життя), так само їй не під силу перервати рух життя людини смертю: «жар» її отрути гасить вода, сим-

волічним виявом якої є слина ворожки, котра промовляє замовляння й спльовує. Сама змія постає амбівалентним образом, оскільки на неї проєктуються і чоловіче, і жіноче начала, вона і біла, і чорна (є носієм зла, але зло це можна знешкодити). О. Потебня наголошував, що змія, оса чи кропива є символами зла, злості, оскільки вони *«жалять, тобто палять. Про стосунок змії до вогню свідчать багато повір'їв і виразів, як, наприклад, такий: змія “по траве ползет – мураву сушит”»* [Потебня 1989, с. 303]. Відтак, в аналізованому замовлянні змія сприймається причетною до стихії вогню, а от вода їй не підвладна.

Лікувальна сила виявляється й у *«звичаї святити живий четвер»*, який Ф. Потушняк віднайшов у селах Іршавського району: Осой, Ільниця та Білки, в інших селах та поза межами Закарпатської області такого ритуалу не зафіксовано. Проводився цей магічний акт вночі з великодньої середи на великодній четвер після півночі. *«Господиня, прокинувшись після перших півнів, дуже старанно замітає хату, збирає все сміття в плахту і разом зі старою мітлою, якою те сміття замітала, несе все це на межу або над потічок, тобто на те місце, що мало слугувати для ворожіння... На межі жінка кладе все це на одну купу і запалює. Коли вогонь розгориться і мітла запалахкотить, говорить: “Палю вас воші, блохи, блошиці, мухи, гадюки, жаби і всяка паскудь... Геть мені з обійстя широко, далеко як дим!” Потім гріє руки і ноги над тим вогнем і каже: “Щоб я була цілий рік така міцна, як цей вогонь”. Говорить це тричі. Коли когось з рідних болять ноги, руки і т.д., то вона бере і його з собою, щоб погрівся біля вогню і в такий спосіб оздоровився. Він мусить робити й говорити те саме, що й господиня»* [Потушняк 1941, с. 96]. Виконували цей магічний ритуал, як правило, жінки, а дівчата – рідше.

Магічного значення надавали жителі с. Оноківці замітанню хати перед Великоднем: *«Від цвітної неділі до великодньої суботи замітають хату березовою мітлою, бо*

вірять, що нею вимететься всяка нечиста сила, яка лиш є в хаті й у цілому господарстві» [Із народних вірувань 1930, с. 93]. У такий спосіб відбувалося символічне очищення життєвого простору родини від можливого впливу демонічних сил та метафорична підготовка його до «приходу» божества – настання періоду сакрального часу.

Вода так само, як вогонь, у переважній більшості замовлянь наділена цілющою силою, є помічною при різних життєвих обставинах. Зокрема, закарпатці здійснювалося ритуальне вмивання з метою очищення перед різдвяною вечерею, на Водохреща, Юрія, Купала тощо. Напередодні деяких свят дівчата, скинувши з себе весь одяг, виконували любовні обряди, в яких використовувалась вода, набрана з криниці до сходу сонця. Ця вода мала очистити виконавиць ритуалу від непривабливості, поганих рис характеру й сприяти їх метафоричному оновленню, переродженню вже в образі щасливих красунь. Обов'язковим супроводом таких обрядів було замовляння, яке мало матеріалізувати бажання дівчат. «Особа, що ворожить, бере новий череп'яний горничок, котрий ще не був ужитий, тільки для цього куплений, наповнює його водою і каже: "Миюся, обмиваю усю ревність, ненависть, аби-м така чиста, як свята Пречиста". І тікає додому гола, не оглядається» [Потушняк 1942, с. 11]. Вода у цьому замовлянні стає символічним провідником – робить дівчину іншою, кращою, переводить її на новий, щасливий етап життя. Ритуальне вмивання, на переконання К.-Г. Юнга, мало на меті спричинити перетворення людини на «напівбожественну істоту з новим характером і зміненою метафізичною долею» [Юнг 2013, с. 171]. Потужність очисної сили води як символу несвідомого окреслюється згадкою про Святу Пречисту, з якою порівнює себе «оновлену» дівчина, котра ворожить.

На Закарпатті зафіксовано багато любовних ритуалів, пов'язаних з використанням води як магічного провідника, які виконувалися під час великодніх свят. В одному з

них змінити сценарій свого життя дівчина намагалася через символічне прилучення до сакрального простору: «Дівці, котра має бажання вийти заміж, у страсну п'ятницю і на Великдень на світанку треба помитися водою, в якій прали церковний одяг, потім воду вилити на перехрестя, вимовляючи ім'я того, за кого хоче вийти заміж» [Злоцький 2017, с. 294]. У такий спосіб «святість» церковного одягу символічно передається дівчині через воду, і її прохання, як і молитва священика, має бути почуте Богом. А вилита на перехресті вода нібито доносить закодовану в ній інформацію (бажання) у світ богів та демонів.

Цікавий любовний ритуал, пов'язаний із використанням сліз як засобу магічного впливу, був записаний 1929 року у с. Красний Брод (Пряшівщина): «Як ідуть в неділю Пасхи о годині 3 рано до церкви, то дівки беруть собі до пляшечки свої сльози. А котрого парубка дівчина любить, то на його дверях помастить (сльозами – О.Т.) навхрест, але так, аби її ніхто не бачив» [Пасхальні звичаї в селах Пряшевської Русі 1929, с. 147]. Таким чином, хрест, утворений зі сліз дівчини і «накреслений» на дверях хати хлопця у великодню ніч, мав магічним чином пробудити в душі юнака кохання й метафорично прилучав виконавицю ритуалу до його родини (контагіозна магія). Дієвість ритуалу зумовлювалася тим, що він був здійснений на двох межах – часовій (великодня ніч) та просторовій (поріг).

Ще в першій половині ХХ століття дівчата в селах Карпат виконували в ніч на Івана Купала любовні ритуали, що базувалися на вірі у дивовижні властивості рослин у цей час. Акт магічної комунікації виявлявся в монологах та в діалогах дівчат з рослинами, водою тощо. Зокрема, купальський ритуал, який дівчина виконувала з травою «лептицею» описав А. Федорков: «В день Івана Купала дуже-дуже рано, коли ще сонце не встало, птахи не співають, встане дівка і йде в жито купатися. Прийде до жита, зніме з себе сорочку та плат, почне качатися в житі і говорить:

*“Оце жито, не пшениця,
Я є перша одданиця!” (З рази)*

Викупавшись доволі в житі, йде в ліс по лептицю (різновид трави – О. Т.). Нарве лептиці, підпереже своє тіло нею і говорить:

“Як оця лептиця липне, так аби женихи липли до мене”.

Потім шукає німиці (різновид трави – О.Т.), коли її знайде, кланяється їй.

Дівка: “Подай Бог, німичко!”

Німиця: “Подай Бог, дівчико!”

“Що хочеш, дівчико?”

Дівка: “Ходжу за коріннями, німичко!

Я ти принесла платню,

А ти мені мого жениха”.

Зробивши це, йде у воду купатися. Коли прийде до води, каже: “Подай Бог, водице!”

Вода: “Подай Бог, дівчице. Чого прийшла, дівчице?”

Дівка: “Прийшла обмиватися. Ти обмиваєш луги, туги, Чорні каміння, жовте коріння, Обмий і мене, рабу Божу пр. Марійку”» [Федорков 1931, с. 274].

Екстралінгвальний аспект магічної комунікації виявляється в діях виконавиці: 1) Дівчина вдосвіта купається в житі, символічно змиваючи з себе рососою зв'язок зі світом людей, і прилучається до світу природи, тепер вона може спілкуватися з рослинами; 2) дівчина знаходить у лісі липку рослину «лептицю» (інша назва: смолянка липка або смілка липка – *viscaria officinalis*) й обмотує себе нею, прагнучи притягнути до себе увагу хлопців («щоб женихи липли» за аналогією, гомеопатична магія). Лінгвальний аспект магічної комунікації виявляється в діалозі дівчини з іншою травою, «німицею», і має на меті своєрідне жертвоприношення – дівчина залишає рослині гроші, а натомість сподівається отримати від неї жениха. Цікава в цьому діалозі згадка про «корені», дівчина шукає корені, які, очевидно, є рослинним (фалічним) символом чоловічого начала. Завер-

шується акт магічної комунікації дівчини зі світом природи через купання у водоймі, так вона метафорично здійснює перехід у світ людей, змиваючи з себе ознаки ворожіння й спілкування з рослинами в магічному часопросторі. Тепер дівчина вже називає себе рабою Божою. Вода в цьому обряді є межею між світами (роса переводить дівчину у світ одухотвореної природи, а вода річки чи озера повертає її у світ людей). Метою цього обряду є перетворення дівчини – вона має стати іншою, привабливою для парубків, а згодом із дівчини перетворитися на жінку, знайшовши собі жениха [Гішовська 2020, с. 93].

Психологічне значення подібних магічних ритуалів К.-Г. Юнг пояснив так: «Ритуал використовують безпосередньо для того, щоби спричинити перетворення. Завдяки цьому він перетворюється, якоюсь мірою, на техніку, яку застосовує та чи інша людина» [Юнг 2013, с. 170]. Підтвердженням цих міркувань є купальські обряди, пов'язані з любовною магією та магією рослин, зафіксовані Ф. Потушняком на Закарпатті (через 10 років після записаного А. Федорковим). Учений теж віднайшов звичай, пов'язаний із збиранням на Купала рослини «липтиці», який має досить подібний сценарій: *«Перед співом когутів вийде дівчина сама або і декілька їх разом у поле, купається в житі і промовляє: “Жито, жито – не пшениця, я є перша відданиця”. Потім зірве лептицю, помаже її медом, обів'є нею нижню частину тіла і промовляє: “Як сеся лептиця до мене липне, так аби до мене і хлопці липли”. Носить її потім часто на тілі, намастивши медом, а переважно тоді, коли іде на забави, щоб її хлопці танцювати брали. Бо коли на ній лептиця, то і вона буде така липка. Обмивши із себе мед із лептицею, дає це пити хлопцеві, котрого любить»* [Потушняк 1942, с. 80]. У цьому обряді з'являються нові атрибути – мед, яким дівчина обтирає «липтицю», що, очевидно, символічно мало б зробити «солодким», тобто щасливим, спілкування з тим юнаком, який буде з нею («прилипне»,

як липтиця). Новим також є напування хлопця водою, яка вбирає в себе мед з липтиці та й щось від самої рослини, а відтак ця вода повинна зробити дівчину бажаною («солодкою», як мед, для хлопця).

Натомість Ф. Потушняк трактує по-іншому, ніж А. Федорков, символічне значення рослини «німиці». За його спостереженням, «німицю» використовують для «викликання ненависті» [Потушняк 1942, с. 81] проти свого ворога. Її збирають «на Іван-день. При збиранні треба називати іменем особу, на яку мається злість, і знущатися над нею так, як бажали б, щоб знущалися над тою особою, яку ненавидять. І люди так само будуть поводитися з нею» [Потушняк 1942, с. 81]. Тут рослина наділяється здатністю метафоричного «провідника» негативних емоцій людини. Через називання її іменем свого ворога людина нібито отримує тимчасову владу над його долею, і побиття «німиці» в ніч на Купала повинно стати передумовою побиття ворога вже в іншій часовій площині, у майбутньому. З погляду психоаналізу, це означає спробу впливу на внутрішню сутність людини (об'єкта ненависті), на її Самість, адже рослина чи квітка – це одна з проєкцій цього архетипу. З точки зору К.-Г. Юнга, архетипи існують поза часом і простором, тож фізичний вплив на людину може не збігатися з впливом на її духовну субстанцію в певний момент реального часу. Рослину «б'ють» у купальську ніч, а знущання над ворогом відбудеться згодом за аналогією.

Ф. Потушняк описав цікавий купальський обряд, пов'язаний із рослиною «королицею» (беладоною звичайною, *atropa belladonna*). Її дівчата збирали вдосвіта (ще поки півні не співали) поодиноці або разом. Ця трава теж на дотик є липкою, росте на полях. Ф. Потушняк назвав «королицю» найважливішою з-поміж інших рослин, оскільки в обрядах, котрі виконували дівчата в день Купала, саме вона асоціювалася з коханим хлопцем. Свою назву, за спостереженням дослідника, «королиця» отримала тому, що й молодого на-

зивають під час весілля королем. *«Збирання королиці відбувається у супроводі різних обрядів. Дівчата, побачивши першу королицю, передовсім їй низько кланяються, потім намастять її медом, кланяють над нею горілкою, ніби п'ють разом з нею, і дають їй пити – поливають її горілкою. Одна дівчина, роздягшись догола, тричі її оббігає, а потім поводить з нею, як із живою коханою особою (любим хлопцем). Наприклад, удає закохану, цілує її, лягає коло неї, пестить і т. д. Нарешті, викопає її і положить на її місце в ямку дев'ять монет (звичайно – філерів под.), кусок мідяника, хліба, дори, свяченої шинки, пшениці, меду і промовляє під час цього: “Як я не можу бути без хліба, так мій суджений без мене; як мед солодкий – так би і я йому солодка; які гроші славні – так би і я славна для всіх. – Я тобі даю хосну, а ти мені платню”. Пригортає королицю до грудей і відбігає з нею, ніким не зурочена додому. Все це має відбутися до співу когутів. Вдома положить її серед стола, скличе товаришок та імітує свадьбу. Поставлять на стіл “мідяник”, обнесуть три рази довкола стола, поставлять його на королицю і починається весілля. В'ють вінки, співають весільні пісні і т. д. Молодого заміняє королиця. До неї кланяються і говорять, як до молодого. А дівчина, яку вибрали за королицю, поводить з нею, як із молодим. Після того висушить її і сховає або посадить її на городі (промовивши при цьому – для кого і для чого, для себе або для іншого) і кожного свята говорить з нею, як із милим, частує медом і горілкою і т. д.»* [Потушняк 1942, с. 80]. Цей обряд теж побудований на асоціативному принципі, рослина («королиця»), зірвана в купальську ніч, постає уособленням ідеального коханого дівчини. Дівчина здійснює вплив на «королицю», і це магичним чином має повторитися згодом, але вже замість рослини буде поруч з нею жених. Анімістичні уявлення, як бачимо, добре збереглися на Закарпатті. А віра в магичну дію ритуалу з використанням «королиці» ґрунтується на персоніфікації, на підсвідомому ототожненні коханого саме з цією рослиною,

на котру символічно проєктуються якості, потреби, поведінка людини. Ритуал базується на екстралінгвальному аспекті спілкування дівчини з рослиною «королицею».

За спостереженням К.-Г. Юнга, «як рослина символізує ріст, так квітка – розвиток із центру» [Юнг 2013, с. 486–487], тобто із центру Самості. Таким чином, вище описаний купальський обряд відображав метафоричне прагнення дівчини не просто знайти жениха (об'єкт пристрасті), а поєднатися з коханим хлопцем на рівні духовному.

«Королицею» у процесі обряду називають і рослину (проєкція уявного жениха), і саму дівчину, яка з ним символічно одружується, – так метафорично утверджується єдність чоловічого і жіночого начал (на рівні несвідомого хлопця та дівчини й буквально – через потенційне утворення ними щасливої подружньої пари). Піклуючись про «королицю» у процесі обряду, цілуючи її, символічно одружуючись із нею, дівчина через ритуал утверджує своє бажання побратися з хлопцем, котрий є втіленням її мрій, не має недоліків, а, отже, його образ тяжіє до архетипного.

Ф. Потушняк описав також обряд із «королицею», який міг виконувати чоловік, прагнучи здобути прихильність людей, від яких залежав його соціальний статус: «Так само королицю може брати і чоловік, котрий хоче, щоб його хтось другий любив, наприклад, пани в уряді. Тоді так само пестить її і бесідує з нею, честуючи її на свята, примовляючи і т. д., виразивши і свою ціль при тім» [Потушняк 1942, с. 80]. У такий спосіб чоловік передоручає рослині вирішення своєї проблеми. У цьому випадку суб'єктивне бажання чоловіка пов'язане вже не з прагненням цілісності через пізнання свої протилежності (жінки), а навпаки – має прагматичний характер. Рослина в цьому ритуалі психологічно сприймається не як об'єкт кохання, а як уособлення напівбожества, котре здатне допомогти прохачеві, якщо отримає від нього гарне жертвоприношення – символічне частування на свята, пестоці, розмови.

На Івано-Франківщині В. Шухевич теж зафіксував купальські обряди, пов'язані з любовною магією, зокрема такий: дівчина або її мати могла за допомогою трави тирлич, води, набраної до схід сонця на Купала з криниці, та певних замовлянь накликати щасливе заміжжя. У переддень Івана «іде мати дівки, або й сама дівка, у ліс шукати зілля тирлич. Скоро знайде, вимикає з корінням і так промовляє: “Тирлич, тирлич! Ти до моєї дівки – (до мене) – дев'ять легінів приклич, а з дев'ятьох 8, з 8 – 7, з 7 – 6, з 6 – 5, з 5 – 4, з 4 – 3, з трьох два, з двох одного, то її (мій) суджений, не розгуджений”. – Зілля тирлич приносить до хати і заховує до другого дня; скоро лиш того дня зазоріє, іде до схід сонця по воду і промовляє: “Як вода борзо йде, так аби моя донька (я) борзо віддалася; як сонцем всі люди радуються, так аби моєю донькою (мною) радувалися; як вітер шпарко йде, так аби до моєї доньки (мене) шпарко свати їхали; як любить маціцька дитина свою мамку і гине за нею, так аби легіні гинули за моєю донькою (мною)”. – Так промовляє три рази, при чім зачерпне три рази водички, несе її до хати і варить у ній зілля тирлич. У тім виварі має дівка рано умитися, тоді вона певно цього року вийде заміж, і то скорше або пізніше, відповідно до того, чи вітер віяв шпарко чи ні тоді, як брала воду і промовляла» [Шухевич 2018, с. 885]. Як бачимо, зірвана напередодні Купала й принесена до хати трава тирлич могла асоціюватися з майбутнім женихом так само, як «королиця», або ж сприймалася як магічний помічник, здатний виконати прохання жінки.

Замовляння містить глибоку числову символіку, яка відображає перехід між світами, долання меж часу і простору. Відлік виконавиця ритуалу починає з дев'яти і закінчує одиницею не випадково, оскільки в міфології «один символізує буття і осягнення людиною духовної сутності, (...) прирівнюється до містичного Центру, до Палаючої Точки і до Вищої сили. Це число також позначає духовну єдність, єдину основу для всіх істот» [Керлот 1994, с. 576].

Подібне трактування цифри «один» у міфології пропонує й Л. Бенуас: «одиниця завжди вважалася символом Сутності, персонального Бога, що не означає «єдиний», а просто перший в ієрархії влади» [Бенуас 2006, с. 76]. На нашу думку, замовляння передбачало поєднання закоханих саме на духовному рівні, тому в кінці відліку «одиниця», дівчина повинна обрати найкращого з багатьох (поняття «багато» в більшості замовлянь проектується на цифру 9). Тому відлік у цьому любовному замовлянні закономірно починається з дев'ятки. Дев'ять – сакральне число в міфології, оскільки воно «є трикутником тріади й потроєнням трійки. Відповідно, це складний образ трьох світів. Дев'ять є кінцем, межею цифрового ряду до його повернення до одиниці» [Керлот 1994, с. 579]. Метафорично трава тирлич, до якої зверталася виконавиця, здійснюючи магічний відлік від 9-ти до 1-го, повинна була «вивести» з трьох «планів реальності» бажаний уявний образ нареченого.

Набрана до схід сонця на Купала й «замовлена» вода сприймається виконавицею ритуалу як символічний провідник: у цій воді вариться тирлич, а дівчина, умиваючись згодом тією водою, нібито вбирає в себе (адже воді передалися властивості тирлича) любов майбутнього жениха (як вода поглинула соки трави тирлич, так і дівчина за аналогією має «купатися» в коханні хлопця).

Подібний любовний ритуал здійснювався на Закарпатті і теж був пов'язаний з уявленням про магічну силу води: «На Іван-день або одно із інших свят дівчина іде на зорі до студні, кине цукор і хліб і каже: “Я тобі даю платню, а ти мені хоснуй. Як туй тягнуть воду, так би за мною тягли легіні”. Візьме тепер води із студні, кине до неї любисток, а також трошки меду, дори, грошей, ладану, солі, на розпутті вмитьється нею, примовляючи: “Миюся, аби́м така красна, як вода ясна, аби́м така солодка, як мед, аби́м така липка як мед, аби йшли хлопці за мною, як за доров, як пчолу без матки, так вони без мене”. Потім виливає це на розпут-

тя і біжить гола додому» [Потушняк 1942, с. 80]. У цьому ритуалі вода теж сприймається дівчиною як магічний провідник, здатний перенести на людину властивості рослин та предметів, опущених у воду в супроводі замовляння. Водночас ритуальне вмивання відбувається на розпутті, котре, як відомо, уявлялося межею між світом людей та духів. Саме там, згідно з народними віруваннями, невидима сутність і властивості предметів та рослин могли відокремитися від них і передатися людині.

Особливо вдалою була уявлялася українським селянам магічна комунікація на межі, дорозі, готарі, перехрестях доріг. Багато любовних замовлянь, за спостереженням П. Світлика, промовлялися на перехрестях: «На розпуттях ворожать, аби женихи приходили. Лиш треба набрати сміття з розпуття, і коли сонце заходить примовити: “Так би за мійов Маріов женихи ходили, як через сесе розпуття ходять! Так би не переставали ходити, як через сесе розпуття не перестануть ходити!”» [Світлик 1928, с. 90]. Таке замовляння могла вимовити або мати дівчини, або сама дівчина. Сила магічного слова психологічно проектувала семантику роздоріжжя на факт численних майбутніх зустрічей дівчини з женихами. Керуючись несвідомим ототожненням метафоричних «доріг» життя людини зі звичайними дорогами, виконавиця замовляння на підсвідомому рівні прагнула домогтися того, щоб її (або її дочки) «дорога життя» могла часто перетинатися з життєвими шляхами потенційних женихів.

Специфічний вияв магічної комунікації літніх людей з духами природи, яка відбувалася у купальську ніч, записав на Закарпатті М. Щербей: «На Купала, багато забобонів роблять. Старі баби з дідами голі бігають коло стайні і хати, щоб не приходило ніяке зло до них» [Щербей 1928, с. 293–294]. Можливо, цей обряд теж мав на меті купання в росі задля оздоровлення або ж був захисним магічним актом: оголені люди оббігали подвір'я, утворюючи своїм рухом магіч-

не коло, котре метафорично створювало бар'єр, через який на їх двір, у хату чи стайню не змогли б зовні потрапити демонічні сутності. П. Шекерик-Доників записав подібний обряд на Івано-Франківщині: *«На Івана Купала ідуть до схід сонця голі і купаються у росі. Лягають на горбі і качаються валом по росяній траві удолини. Аби яка була висипка на тілі, то пропадає»* [Шекерик-Доників 2009, с. 52-53]. Магічна сила рослин у верховинських селах на Купала нібито допомагала й старшим жінкам, які, за спостереженням М. Щербей, *«перев'язують плечі мотузками і травою, щоб їх не боліли»* [Щербей 1928, с. 296]. Таким чином, лікувальні властивості рослин підсилювалися обв'язуванням навколо тіла людини (її плечей) – так створювалося символічне «захисне» коло, котре відокремлювало від особи, те, що є чужим і шкідливим, що асоціюється зі світом темним, – тобто хвороби та біль.

М. Щербей також зафіксував на Верховині купальські звичаї, пов'язані з господарською магією: *«На Купала рано скотарі починають пекти картоплю, бо якщо будуть пекти на Купала, то будуть все мати. Господиня ще як тільки світає, то вже гола тричі обійде стайню. Потім, як відойть корів ополудні, то молоко виле із скопця (відра, яке використовувалось тільки при доїнні корів – О.Т.) у горнець і сховає. Скопець іде мити у ріці, а ту воду виливає на траву. Це робить для того, щоб корови стільки молока давали, скільки є трави»* [Щербей 1928, с. 296]. Таким чином, екстралінгвальний аспект магічної комунікації виявляється в окресленні господинею трьох кіл навколо стайні, так захищала своїх корів від впливу демонічних сутностей, створювала невидимий бар'єр між стайнею та вулицею. Водночас у процесі виконання обряду відбувалося встановлення символічного взаємозв'язку між молоком і водою, яка є необхідною передумовою проростання рослин: жінка виливає на траву змішані з водою залишки молока, і це стає метафоричною передумовою швидкого проростання трави. Від-

повідно, як молоко «підсилило» ріст трави, так і трава «у відповідь» повинна сприяти інтенсивному прибуванню молока в корови, яка з'їсть цю траву.

Через акти магічної комунікації українці Карпат намагалися знешкодити дії відьом: *«Щоб від корови відьми не відбирали молоко, це можна зробити таким чином. Коли корова перший раз отелилася і теля ще не ссало, хай хлопчик і дівчинка, що є братом і сестричкою, поцілуються над короною, говорячи: “Хай тоді відберуть від тебе манну, що тобі дана Богом, коли ці діти согрішать” (мається на увазі одне з одним)»* [Злоцький 2017, с. 306]. За законом гомеопатичної магії, неможливість однієї події проектується на іншу, неприйнятність інцесту зіставляється з прагненням відьми викрасти молоко в корови.

Засіб для здійснення іншого ритуалу слід було забрати опівночі з цвинтаря: *«Якщо хочемо дізнатися, хто відібрав молоко від корови, опівночі треба вийти на кладовище, там знизу вверх вирізати берізку, схопивши її за верхечок, схилити вниз і понести додому і заховати під перекриття у хліві, в якому перебувають корови. Потримавши деякий час, відібрати і ще тієї ночі поплескати нею корову зі словами: “Не тебе б'ю, а того, хто манну відібрав від тебе”. На другий день та жінка, котра відібрала молоко, раніше всіх прийде до хати і буде просити якісь речі»* [Злоцький 2017, с. 306]. Магічними властивостями в цьому ритуалі наділяється зрізана на кладовищі берізка, яка, згідно з уявленнями селян, увібрала в себе семантику смерті. Тож корова, у якої було викрадене молоко, відповідно до законів контагіозної магії, продовжує взаємодіяти з відьмою. І коли господар б'є берізкою корову, біль відчуває відьма, на неї в результаті ритуалу нібито спрямовується енергія смерті, прихована в дереві. Щоб зв'язок між короною і відьмою розірвався, вона мала встановити новий зв'язок – з іншою річчю, яка належала господареві. Тому приходять уранці, щоб щось позичити. *«Однак нічого їй не треба давати, треба пильно дивити»*

тись, щоб вона нічого не взяла з двора, навіть одної стружки: нехай відходить з пустими руками. Вона потім прийде і другий раз і третій раз – і якщо доб'ється, що кожного разу вона відійде без нічого, на кінець признається, що вона відібрала молоко і пояснить, як треба повернути молоко. Вона вимушена признатися, бо інакше у неї не буде спокою» [Злоцький 2017, с. 306–307].

Ще три цікаві магичні ритуали, записані Ф. Злоцьким, стосуються зцілення від хвороб і пов'язані з поховальною обрядовістю. Екстралінгвальний аспект магичної комунікації виявляється в діях, спрямованих на зцілення людини від пияцтва: *«при помиранні дитини для чоловіків у рот хлопчика, а для жінки у рот дівчинки кладуть монету, яку після смерті виберуть, кладуть у воду і дають їй п'яниці випити, але так, щоб він не знав, яку воду п'є»* [Злоцький 2017, с. 310]. Цей ритуал побудований на магичному проектуванні відрази до пияцтва та уявленні про символічне «омертвіння» в тілі п'яниці потягу до алкоголю. Дитина-небіжчик, відповідно до свого віку, за життя була байдужа до спиртних напоїв і не вживала їх (тому обиралися хлопчик чи дівчинка, а не доросла людина), і в зону смерті потрапила не спокушеною хмільним напоєм, такою ж відходила у світ мертвих. Відповідно до закону контагіозної магії, дитина-мрець через монету, яку їй перед тим ставили до рота, мала передати пияку своє несприйняття алкоголю.

Інший ритуал, спрямований проти алкоголізму, базувався на законах і контагіозної, і гомеопатичної магії, а також передбачав символічну комунікацію мертвої і живої людини: *«Якщо горілкою, що була покладена під пахву мерця в домовину і вибрана звідти перед приходом священика, напоїти п'яницю зі словами: “Щоб ти пив, коли питиме той!” – він перестане пити»* [Злоцький 2017, с. 310]. Тут нездатність мерця вживати алкоголь проектується на пияка (гомеопатична магія). Горілка, яка була в домовині поруч із небіжчиком, зберігає в собі енергію смерті й «ставлення»

до неї мерця. Коли пияк випиває цю горілку, вона магичним чином набуває для нього такого ж значення, як для мерця (контагіозна магія), – стає непотрібною.

Ще один лікувальний ритуал, зафіксований Ф. Злоцьким, мав на меті зцілення людини від сухот і супроводжувався розлогим замовлянням. Він здійснювався при світлі сонця й базувався на магичному змиванні з людини хвороби рідиною, рецепт приготування якої подає фольклорист: *«У горщик кладуть дев'ять різних речей: три голки, заткані у картоплину, три камінці, ложку, п'ять веретен, ніжик, потім у горщик наберуть води з поверхні річки з отвором за течією, а потім ці речі з доданим попелом протягом трьох днів варять до сходу сонця, супроводжуючи таким замовлянням: “Як тільки горщик з тарілкою покладеться на живіт хворого, пропади, хворобо, туди, де кури не кудкудачуть, гуси не гогочуть, куди вода не затікає, сонце не загляне, місяць не засвітить, а то я тебе голками поколю, камінням розіб'ю, ножем розріжу, водою задушу, ложкою відстороню, веретеном облету”»* [Злоцький 2017, с. 310]. Отже, у ритуалі та замовлянні, що його супроводжує, магичною зброєю проти хвороби стають предмети, які три дні варяться: голки, каміння, ніж, ложка, веретено і сама вода. Обливання хворого «замовленою» водою, згідно з уявленнями закарпатських селян, має відіслати хворобу в потойбіччя, у зону смерті (що описується як місце, «де кури не кудкудачуть, гуси не гогочуть, куди вода не затікає, сонце не загляне, місяць не засвітить»). Цілитель вдається до магичної комунікації з хворобою, використовуючи погрози – прагне налякати її, як людину, й прогнати з тіла хворого.

Магичні ритуали часто пов'язані з вірою в здатність певних людей бачити прихований зміст явищ та предметів, метафорично – заглядати в душу інших осіб. Наділені магичним впливом очі в народі називали «злими» [Потушняк 1943, с. 221–224]. Згідно з народними віруваннями, душа нібито може «зосереджуватися в оці й магичним чи-

ном впливає на оточення – з ока виходить магічна сила, яка негативно діє на живу та й на мертво природу (сила, а не сама душа). Це і є злі очі. Їх треба відрізнити від вроків, які породжують вуста, тобто зле слово, хоча ці два поняття виступають разом і часто змішуються, – це прямі, безпосередні магічні акти, на які здатні переважно духи» [Потушняк 1943, с. 222].

В. Шухевич записав ряд охоронних замовлянь, які могли знешкодити погляд «злих очей». У селах Івано-Франківщини знали «урекливих», тож під час зустрічі з ними подумки промовляли таку примівку: *«Тобі в очех сови, кільки, скали, ліси, каміння, дерева – не я!»* [Шухевич 2018, с. 1121]. Здивування, висловлене «урекливою» людиною, теж уважалося загрозливим і потребувало такого заперечення-примівки: *«Цур ти невиданчину (такий, що ще такого не видів, з чого дивується)! Сіль ти в очах!»* [Шухевич 2018, с. 1121]. Худобу можна було вберегти, додавши до згаданого замовляння ще два речення: *«Цур ти невиданчину! Сіль ти в очах! Осина тобі від моєї корови! Пек бит ти!»* [Шухевич 2018, с. 1121]. У такий спосіб метафорично нейтралізувалася здатність очей бачити, а, отже, і надсилати на людей зло. Також ці замовляння могли супроводжуватися ритуальною поведінкою. Коли «урекливий» заходив на подвір'я господаря, де були телята чи овечки, то газдиня поливала худобу «поміями, бо помиїв не можна вректи, а він дивиться перше на помиї, що на теляті чи овецці» [Шухевич 2018, с. 1121]. Подібне вірування про магічну силу помиїв на Закарпатті записав 1933 року Г. Ісак: «Коли зайде в стайню чужий чоловік, треба побризкати корову свіжими поміями. Іншак може одоброти од корови сметану з молока або і молоко» [Маркуш 2002, с. 75]. Таким чином, помиї метафорично вбирали в себе енергію «злих очей», а худоба залишалася не ушкодженою.

Дещо іншою в народних віруваннях є семантика «вроків», оскільки часто їх причина – це приховані злі наміри:

людина поводиться доброзичливо, але під її посмішкою криється ненависть і заздрість. О. Потебня наголошував на асоціативному, символічному зв'язку «вроків» зі стрілою та вітром [Потебня 1989, с. 332]. «Уроки» також «пов'язані зі злою волею – ненавистю, заздрістю, здивуванням, але з позитивним (зовні) або негативним мовним супроводом. Вректи, зурочити (уроки від “речу”) можна, так само, як з'очити, якщо хтось здивується (дивується із заздрістю) чимось здоров'ю, красі, хорошій худобі, дитині тощо, виражаючи своє здивування, наприклад: “яке красне, здорове, тучне” – тоді може статися щось негативне – це і є “уроки” (тут грає роль воля і внутрішній зміст виразу – його психічний супровід). Дитина, худоба тощо хворіє при “уроках” так, як і при “злих очах» [Потушняк 1943, с. 223]. Очевидно, віра в можливість зурочення сформувалася під впливом віри в магічну дію слова.

Недовірливе ставлення до чужих, страх перед можливістю стати заручником чийось злих намірів і бажань, часто добре прихованих, зумовило появу коротких замовлянь, що мали б уберегти від зурочення. *«Уроки, як і “злі очі”, можуть діяти й тоді, коли їх не бачить і не чує об'єкт. Тому й говорять наші селяни часто під час кожного оглядання, похвали чогось “нівроку” (“нівроку” походить від “не у уроки” або з “най не уреку”) або (...) “най не з'очу”. Так само, коли говорять щось неприємне (про злі напади, хвороби і под.), щоб слово не стало причиною дійсності, кажуть: “най ся не приказує”, “най мимо йде”. Бо суб'єкт часто і сам не знає, що з'очує або вікає»* [Потушняк 1943, с. 223]. Такі словесні формули (раніше вони, можливо, були більш розлогими) наділялися властивостями оберегів і первісно сприяли зняттю психологічної напруги, усуненню страху перед незвіданим, непередбачуваним злом. Згодом стали вимовлятися за звичкою, людина перестала зважати на підтекст сказаного.

Згідно з народними віруваннями українців, можна було «діагностувати», чим спричинена хвороба: впливом

«злих очей», «вроків» чи чимось іншим. Для цього здійснювали ритуал «гасіння вогню», у якому через магічну взаємодію вогню і води визначалася природа захворювання. Ф. Злоцький у кінці XIX століття зафіксував ритуал «гасіння вогню», у якому кількість жаринок, котрі кидають у воду, чітко не визначена: *«Якщо хтось раптово захворів, що йому наврочили, то гасять у воді жарини. Це робиться так: у стакан води кидають декілька кусків жаринок. Якщо жар осідає на дно стакана, це означає, що хворому наврочили, у протилежному випадку – ні. З цієї води дають хворому пити три ковтки і, крім того, змивають йому чоло, а воду, що залишилася, виливають на стержень дверей. Це саме робиться з водою, що була принесена вчором, щоб не пошкодити тим, хто її пийме»* [Злоцький 2017, с. 288–289]. У цьому ритуалі воді приписується магічна здатність вбирати в себе хворобу (прикметно, що всій воді, яка є в хаті), тож, закономірно, її слід було вилити, щоб не набратися хвороби. Виливання води на стержень дверей зумовлене міфологічним отождненням вхідних дверей з межею між світами (світом людей та потойбіччям).

У записах Ф. Потушняка згадується дев'ять вуглинок (рідше дев'ять запалених сірників), які кидали у воду і спостерігали за тим, що з ними станеться. Якщо вуглинка «впали на дно, то це “напад”, коли спливали, то “злі очі” або “вроки»» [Потушняк 1943, с. 223]. Саме дев'ять вуглин під час ритуалу «гасіння вогню» використовувалося не випадково. У лікувальних магічних актах «дев'ятка сприймається як граничне число, називання якого унеможливило подальший розвиток хвороби, оскільки демонструє її максимальний розвиток [...]. Інакше кажучи, число дев'ять є кульмінаційною точкою, після якої хворий одужує або помирає» [Темченко 2012, с. 73]. Дев'ять занурювань вугликів (вогню) у воду мали забезпечити цілковите оновлення й очищення тіла, душі й духу людини у всіх видимих і невидимих площинах буття.

О. Потебня вказав на тісний взаємозв'язок символічного образу вогню, що згадується в замовляннях, та обрядів з використанням вогню: «Замовляння, якими насилають або усувають від певної особи любов, сум, хворобу, повинні, між іншим згадувати про вогонь і супроводжуватися обрядами, котрі його зображають» [Потебня 1989, с. 303]. Так у ритуалі «гасіння вогню» потужна зцілююча сила сонця проектується на маленькі вуглики. Загалом вогонь у різних ритуалах сприймається як посередник, котрий очищає, оберігає й підносить.

Інколи ритуал «гашення вуглі» передбачав спалювання у вогнищі гілок певного виду дерев. Зокрема, В. Шухевич записав на Івано-Франківщині у с. Ясенів Горішній магічний акт з використанням вуглин, які утворилися з гілок глоду. Згідно з народними віруваннями, уколи колючок глоду «виганяють нечисту силу як з людини, так і з тварини» [Багнюк 2010, с. 460], глід є потужним оберегом від «вроків» та різноманітних демонів, тож, увібравши в себе ще й силу вогню, уявлявся здатним легко знищити уособлення зла (хвороби, «вроки»). Після згасання вогнища знахар ставив біля попелу миску з водою і дев'ять ложок, якими по черзі набирив вугілля з ватри, тримав їх над водою, виголошуючи замовляння, а потім вмивав цією водою чи вим'я корови, чи те, що треба. *«Під час вмивання мусить завжди мати три вуглики в руці, а вмиває доти, доки не вихлюпає усю воду з миски; потім виносить миску до хати, кладе її під сінні двері близько до порога дном догорі, на котре приліплює три воскові свічки й зробить хрест на мисці; вона стоїть там до другого дня»* [Шухевич 2018, с. 1121]. У цьому ритуалі теж наявна символіка числа дев'ять – знахар використовує дев'ять ложок, дев'ять вуглин і дев'ять разів повторює той самий магічний акт. А. Темченко наголосив, що дев'ятка є перехідним числом «від кількісного максимуму до якісного мінімуму (9 → 1/0), воно могло сприйматися як числовий символ межі “цього” і “того” світів» [Темченко

2012, с. 73]. Метафорично загашування вугілля, набраного дев'ятьма ложками, мало наділити воду лікувальними властивостями – символічно вона вбирала в себе енергію вогню й отримувала здатність впливати на хворобу в проявленому й невидимому світі, у теперішньому й майбутньому. Відтак, коли знахар вмивав тією водою недужого, він метафорично очищав його від «вроків» чи іншої хвороби. А щоб хвороба знов не повернулася, порожню миску з-під води слід було перевернути дном догори. Відповідно три запалені свічки і хрест виконували функцію магічного бар'єру. Три вуглики, які знахар тримав у руці під час ритуалу, теж наділялися семантикою оберегу – захищали чоловіка від можливості перебрати на себе недугу, яку він проганяв.

За спостереженням Ф. Потушняка, зурочення трапляються частіше, ніж ураження «злыми очима», хоча «вони часто можуть бути і разом, бо основа в них одна» [Потушняк 1943, с. 223]. Зокрема, учений зафіксував на Закарпатті магічний лікувальний ритуал, який мав на меті позбавити недужого і від вроків, і від впливу «злих очей» одночасно. Коли «зурочений» почувався дуже погано, знахарка приходила до його дому й здійснювала ритуал «гасіння вогню», якому передувало ритуальне вмивання очей самої цилітельки та елементів помешкання хворого. Відбувався магічний акт, побудований за принципом аналогії: чистим ставав погляд знахарки – очищувався від наслідків впливу «злих очей» хворий, позбувалися бруду предмети, що мали семантику межі (вікна, поріг, стіл), очищувався життєвий простір від насланого зурочення. Умиваючи свої очі, знахарка символічно змиває хворобу, наслану «злыми очима». Крім того, вікна метафорично можуть сприйматися і як «очі» хати, і як межа, через яку зло потрапило до будинку. Згідно з міфологічним світоглядом, зло могло частково «залишитися» на вікнах, тому їх теж слід було помити й у такий спосіб очистити помешкання від лиха. Змішування

води (яка увібрала в себе бруд і «вроки») з глиною з-під порога символізувало, очевидно, відсилання зла в потойбіччя, у світ померлих предків (адже в давнину інколи під порогом ховали попіл, що залишався після спалених родичів-небіжчиків). Потім знахарка «у ту воду кидає вугілля, кажучи: “Як ся до грани не добирають погані очища, так би ся до тебе не брали від сеї днини, від сеї години”. З трьох сторін миски дає пити хворому тої води. Потім стає над хворим і молиться “Отче наш” до заду тричі, (“ні отче наш, ні іже еси, ні на небесах” і т.д.). Після кожного разу цілує хворого і спльовує до тої миски. Тоді воду виливає в річку, приговорюючи: “Як вода долів рікою тече, так би й твоя хворота від тебе утекла, як вода не вернеться вгору, так би ся хворота до тебе ніколи не вернула”. Сама, вмившись в ріці, несе миску додому і, перевернувши, кладе під стіл» [Потушняк 1943, с. 223]. Вугілля, укинута у воду, у яку вже «перемістилися» «вроки», символічно спалювало їх прихованим у нім вогнем, відтак вода ставала чистою, отримувала цілющу силу, тому й хворий, випиваючи її, теж зцілювався. «Залишки» «вроків» знахарка забирала своїми поцілунками і спльовувала їх у воду, а остаточне зцілення мало відбутися після того, як річка воду з «вроками» понесла своєю течією геть далеко. Крім цього, ритуал «гасіння вогню», на нашу думку, можна інтерпретувати як міні-модель космогонічного міфу, у якому світ з'являється внаслідок взаємодії стихій води і вогню (вогонь пронизує первісні води й починається процес світотворення). Знахарка, кидаючи вуглики у воду, метафорично моделює для хворого нову реальність, у якій вже не буде місця «врокам», хворобі.

Образ «злих очей» є і в замовляннях (зафіксованих на Закарпатті), які супроводжували магічні ритуали, спрямовані на зцілення корови, що втрачала молоко через вроки. Лікувальний магічний акт власники тварини розпочинали вдома самостійно: змішували в тарілці «шматок хліба, свяченої солі та сірники. У непісний день несли це до

ворожки, клали перед нею. Вона бере, хрестить» [Потушняк 1943, с. 223] і промовляє замовляння. Хліб, сіль і сірники (метафорично – джерело вогню) є символами трьох речей, без яких життя людини не можливе, тому саме над ними знахарка вимовляє магічні слова: «Погані очища, погані, лукаві, не блукайте і не пристрічайте; тогди бисьте їх пристрітили і тоді бисьте від них добро відбирали, сир, масло, сметану, коли я буду біля престолу ходити у оти сукни і по-дяківськи співати; і кедь маеш вроки ци ранішні, ци обідняшні, ци полудняшні, ци вчорашні, ци мужинські, ци жонські, ци панські, ци циганські, ци жидівські, ци попівські, ци малі, ци великі, ци близькі, ци далекі. Я вас прокляну і заклану, навіки, амінь. Від реку най будуть очі заперті, а роти замкнені на цілий рок у спокій. Як вам хосновало (йшло на користь – О.Т.) материно молоко, яка вас плекала, так би вам хосновали Божі та мої слова (ім'я)» [Потушняк 1943, с. 223–224]. Адресатом замовляння є «злі очі», які знахарка магією слова прагне позбавити сили, залишаючи їм як альтернативу час, котрий ніколи не настане: тоді їх сила повернеться, як вона в церкві співатиме. Детальне перераховування різних видів «вроків» і джерел, звідки б вони могли з'явитися, символічно мало забезпечити багатогранний захист і убезпечити тварину від усіх можливих недоброзичливців. Важливим психологічним елементом у цій магічній формулі є метафорична нейтралізація впливу «злих очей» («від реку най будуть очі заперті») та «вроків» («роти замкнені на цілий рок»). Також у тексті замовляння наявний мотив переродження: ворожка проводить паралель між часом народження корови (коли їй «хоснувало материно молоко» і вона була здорова) та символічним новим «народженням» тварини (яка позбувається хвороби) після здійсненого магічного ритуалу (переродженню сприяють слова ворожки). Після проведеного ритуалу необхідно було перехрестити сіль і корову, задля якої проводився такий магічний акт.

Гуцульські знахарі с. Космач (Івано-Франківщина) застосовували подібну магічну формулу (що теж містить образ «злих очей»), здійснюючи ритуал зцілення людини від вроків [Шухевич 2018, с. 1121]. Після виголошення замовляння й «гасіння вуглі», той, кого наврочили, п'є «замовлену» воду, а знахар «обливає його нею на відлів рукою, не долонею, а верхньою стороною» [Шухевич 2018, с. 1121], очевидно, щоб остаточно прогнати вроки.

Коли ураження людини «злими очима» чи вроками було надто сильним, ритуал зцілення передбачав вибудовування замовляння у формі магічної оповіді про зустріч Христа з дев'ятьма персоніфікованими хворобами (дівичцями), що мали «злі очі». Ворожка виконувала ритуал в себе вдома без присутності хворого. Їй приносили шматок хліба та головку часнику, передавали їй «без слів через поріг, або клали перед нею через поріг на землю. Вона бере, відгадує хворобу, а коли це “вроки”, дзьобаючи часник, промовляє таку формулу: “Ішов Христос на золотім коні і стрітив дев'ять поганих дівичць, а в тих дівичць погані очища. Я їх буду заклинати, проклинати. Не лем я зі своїми словами, ай аби ми були на помочи Ісус Христос і Пресвята Діва і всі святі. Буду заклинати і проклинати всякі погані очища і вровичца, як мужескі, так і женські, як хлопські, так і дівичцькі, давні і недавні, чорні, сиві і шагасті, люті і нелюті, аби ся заклали і проклянули від сього хрещеного і породженого (ім'я), амінь”. Вдома хворому гасять вогонь, як звичайно, і натирають його тим часником» [Потушняк 1943, с. 223]. Дівичць з «поганими» очима саме дев'ять не випадково – вони є персоніфікацією недуги, здатної зруйнувати світ людини у видимих і невидимих вимірах життя (вплинути на тіло, душу, інтелект). За слухним спостереженням Х. Керлота, дев'ятка в медичних ритуалах символізує «потрійний синтез або об'єктивацію на кожному з існуючих планів реальності: тілесному, інтелектуальному і духовному» [Керлот 1994, с. 579]. Відтак, щоб зцілення було повним, слід усунути хворобу в її

дев'яти можливих проявах (дев'ять дівиць) та в усіх часопросторових міфологічних площинах (існувало уявлення про дев'ять світів). При цьому ворожка спирається на поміч Бога у трьох іпостасях (і в замовлянні вони проектується на Ісуса Христа, Діву Марію та святих). Лише після завершення акту магічної комунікації ворожки з уявним уособленням зла – дев'ятьма дівицями, об'єктом магічного впливу стає недужий: через обтирання часником, над яким виголошувалося замовляння, його тіло має покинути хвороба.

На Закарпатті ритуалом «гасіння вогню» зцілювали не лише від вроків чи «злих очей», але й від інших недуг. Взаємодоповнюючу роль у цьому обряді виконували вогонь та вода, магічна взаємодія яких справляла цілющий вплив на недужого [Потушняк 1941, с. 106–107]. Ф. Потушняком зафіксований на Закарпатті ритуал «змивання», у якому головною передумовою зцілення хворого стає вода. Знахар після заходу сонця наливає в новий глиняний горщик особливу воду – набрану з семи криниць, з семи розпутть чи колодязів. «Ставить горщик з водою на вогонь, виголошує над ним ряд замовлянь, заклинань, нашіптувань і под., а потім виливає цю воду на голову обраного об'єкта за умови повної таємничості на межі, млиновому колесі, розпутті і т.д. Вода забирає з собою хворобу, змиває її. Але та людина, яка першою стане на те місце, де була вилита вода, перебере на себе змиту хворобу» [Потушняк 1942, с. 10]. Тут вода постає як носій магічної сили в поєднанні з іншими елементами. Ф. Потушняк наголошує на тому, що вода й під час «гашення вогню» має таке саме значення (несе силу вогню), і в уявленнях українців вона здатна змивати не тільки хворобу, але й ненависть, обмову, заздрість, брехню і под., її головною функцією є очищення.

У магічних ритуалах, спрямованих на запобігання ураження «вроками» чи «злими очима», магічне значення мають слина знахарки (метафоричне спльовування мало відмежувати хворобу від людини) та червоний колір. Так,

«щоб попередити з'очення, уроки і под. при першому видженню об'єкту (дитини, теля), плюють дотричі – на уроки, з'очення – свої чи чужі. На теля, лоша, баранчика зав'язують червону нитку і под. (або зав'язують в ямку на вушці, яку для того пробивають). Дитині в сорочку вшивають червону нитку від вроків, «з'очення», «коли вона файна» (...) червона барва відлякує хвороби» [Потушняк 1943, с. 223]. Червоний колір також асоціюється з вогнем, який нібито здатен спалити весь негатив, злі умисли й попередити ураження вроками чи «злими очима».

Українці Пряшівщини (село Маковиця, Словаччина) на свято Юрія оберігали своїх корів від зурочення, прив'язуючи їм до хвостів червоні стрічки, «щоб люди звертали свій зір на них і не вrekli худобину» [Дулеба 1997, с. 31]. Також А. Дулеба записав у селі Бенядиківці (Пряшівщина) цікавий ритуал, який виконувався в день Юрія і мав на меті збільшити кількість молока в корів. Хлопці, які пасли худобу, «приносили нитки, що направили їх матері, а дівчата збирали жовту квітку “лотай”, що росте на вологих місцях лук. З квіток спітали віночки й завішували їх коровам на роги, коли вони йшли з поля додому. Віночки, які корови принесуть додому, різали, солили посвяченою сіллю і кидали коровам, щоб з'їли. Це для того, щоб масло від них було жовтим, як “лотай”» [Дулеба 1997, с. 31]. Такий ритуал, що є прямо протилежним викраданню відьмами молока в корів, виконували дівчата, метафорично поєднуючи магічний потенціал ниток (магію прядіння і ткацтва) з уявленнями про магію рослин. З'їдаючи вінки з жовтих квітів, корови символічно вбирали в себе проекцію «кола-вінка» (уособлення архетипу Самості), що, на думку виконавця ритуалу, мало зумовити їхню максимальну здатність до продукування молока (метафорично основна господарська функція корів мала набути найвищого рівня розвитку).

Інколи важливим елементом магічної комунікації між світом живих і мертвих були поріг та вікно, на них проєк-

тувалася семантика межі між світом людей та духів, переступивши котру, людина може набути нових якостей чи властивостей. Ряд магічних ритуалів, пов'язаних з порогом, виконувалися після хрестин: «У багатьох селах після повернення з церкви кладуть дитину біля порогу і б'ють мітлою, “щоб вона не плакала”. Це покарання, отримане дитиною у важливий для неї день, у день хрещення, повинне здійснити на неї великий вплив. Аналогічно “хлопчика кладуть біля дверей і мати торкається до нього каблуком, щоб він не кричав” (Вишня Колочава)» [Богатирьов 2009, с. 303]. Таким чином, ритуал спрямований на зміну психо-фізіологічного стану дитини: її плаксивість залишається перед порогом. А переступивши поріг (перетнувши символічну межу), дитина мала стати спокійною та врівноваженою. Водночас дієвість ритуалу посилювалася часом, коли він виконувався. Обряд хрещення сприймався як символічна (часова) межа між двома періодами життя людини. Відповідно ритуал, пов'язаний і з просторовою, і з часовою межею, мав бути успішним.

Вікно як межа між світами постає у ритуалі, записаному П. Богатирьовим у селі Вишній Бистрий (зараз є частиною села Котельниця Воловецького р-ну Закарпатської області). Екстралінгвальний аспект магічної комунікації з духами та демонами полягав у непомітному потраплянні немовляти до хати батьків: «Після повернення з церкви дитину передають через вікно і кладуть на підлогу біля дверей» [Богатирьов 2009, с. 303]. Психологічне підґрунтя цього ритуалу зумовлене часовою межею (день хрещення) та просторовою (вікно), яка не має стосунку до світу мертвих, дитина має потрапити до хати не поміченою духами чи демонами. З вікном як межею пов'язані ще декілька ритуалів, які П. Богатирьов записав у селах Ужгородської та Марамороської жуп: «“Коли дитину, хлопчика чи дівчинку, охрестили, її вносять через вікно, а не через двері, щоб вона була щасливою (аби серенчу мала дитина) або щоб її пова-

жали (чесна)” (Присліп). “Якщо в сім'ї помирали діти, то новонародженого, щоб він жив, після хрещення треба занести через вікно, біля якого стоїть стіл” (Вишній Бистрий). “Дитину, коли її приносять після хрещення з церкви, не можна вносити через двері, інакше вона буде злою і крикливою (реве дуже)” (Вишня Колочава)» [Богатирьов 2009, с. 303–304]. На нашу думку, ці ритуали базуються на законі контагіозної магії: через контакт з порогом дитина нібито могла зазнати впливу з боку невидимих демонічних сутностей, що мають доступ до просторових меж (оскільки поріг – це межа), і як наслідок стати нещасливою, крикливою чи злою (не сама по собі, а через зовнішній невидимий вплив). І щоб цього уникнути, дитину передавали через вікно. П. Богатирьов уважає ці ритуали немотивованими магічними діями. Водночас дослідник акцентує на магічному значенні певної дати (день хрещення), а також на магічній ролі «дверного порога. Це дуже небезпечно для нових членів сім'ї місце, що підкреслюється існуванням певних похоронних ритуалів» [Богатирьов 2009, с. 303].

Вікно хати, очевидно, сприймалося українцями Закарпаття як межа, не доступна для смерті та зла, тому через вікно передавали дитину чужій людині – символічно «продавали» її, щоб немовля невдовзі не померло. «Якщо в сім'ї одне за одним помирають діти, будучи немовлятами, то батько і мати віддає новонародженого родичу, сусіду або ще комусь. Мати простягає дитину у вікно, а “покупець” дає їй гроші» [Богатирьов 2009, с. 304]. У деяких селах «продають» немовля, передаючи його через вікно, тільки тій жінці, у якої всі діти живі. У праці П. Богатирьова зафіксовано такий ритуал: «Жінка купує дитину; вона стоїть на дворі і тримає хліб. Вона каже: “Не має діла ні мати, ні отець ні на сім світі, ні на тім”. Потім ця жінка знову приносить дитину в дім до справжніх батьків і, поклавши її на стіл, каже: “Рости, бо ти мій”. Далі, обернувшись до батьків, вона каже: “Виховайте мені цю дитину”. Тоді дитина от-

римує ім'я *Продан*. Її повинні називати цим, а не християнським ім'ям» [Богатирьов 2009, с. 304]. Метафорична угода, укладена між батьками немовляти й багатодітною жінкою, залишалася «не поміченою» смертю. А дитина, двічі подолавши межу (двічі її передали через вікно), потрапляє до хати батьків «іншою», символічно стає дитиною жінки, яка його «купила», а, отже, не повторить долі померлих братів і сестер. Відповідно до закону контагіозної магії, ставши дитиною «нової матері», немовля житиме, оскільки цій жінці судилося мати здорових дітей. За спостереженням П. Богатирьова, «у цьому обряді цікавою перш за все є віра у те, що, імітуючи продаж дитини і формальну відмову від неї, батьки змушують силу, яка викликала раніше смерть їх дітей, визнати, що новонароджений належить іншим батькам. Ця сила – персоніфікована смерть, аналогічна персоніфікованим хворобам» [Богатирьов 2009, с. 304].

Народні уявлення про поріг і вікно хати як своєрідну магичну межу збережені в післявесільному ритуалі, записаному Ю. Жатковичем: «У Марамороши, коли молода хоче ступати через поріг молодого, дружба (давно шаблею) сокирою чинить хрест на одвірках. Коли у хижі молодого бувала раніше часто смерть, молода іде до хижі не через двері, але через вікно. Коли молода боїться, що для неї буде зла свекра, кладе у пазуху яйце і як переступає через поріг, змагаєсь, щоби яйце опустити. Коли яйце впаде і розіб'ється, свекра у малий час умре» [Жаткович 2007, с. 165–166]. Відповідно потрапляння молодого до хати молодого через вікно має таке ж символічне значення, як у ритуалі передавання дитини через вікно: дівчина як новий (метафорично «новонароджений») член сім'ї має залишитися не поміченою для смерті, а отже, живою. Магічний ритуал із розбивання яйця на порозі психологічно вмотивовувався принципом подібності, аналогії. Яйце, як відомо, є символом життя (народження), а народжувала дітей у цій хаті лише господиня (свекруха), відповідно до закону гомеопатичної магії, яйце,

розбите на порозі (символічній межі між світами), мало стати передумовою смерті матері в цій хаті.

Різновидом замовлянь є прокляття, вони відображають акт односторонньої магичної комунікації мовця з об'єктом своєї неприязні, ненависті. На допомогу собі мовець закликає святий хрест, християнських святих, язичницькі божества та об'єкти культів (сонце, місяць, зірки, земля, небо, грім, гори), яким відводиться роль суддів, здатних покарати винного за переступ. Зокрема, зустрічаються такі формули: «Сонце би тя побилло (покарало, спалило)», «Сонце ти» і т. д. – це великі клятви, як і клятви, в яких закликається Бог» [Потушняк 1943, с. 128]. За спостереженням М. Сумцова, часто українські прокляття, в яких згадується сонце, психологічно споріднені з осудженням убивць, сонце наділяється здатністю «здійснювати суд, викрити і покарати вбивць» [Сумцов 1896, с. 14]. Для покарання негідників у прокляттях українці звертаються й до інших стихій: «Земля би тя побилла (примкла, зжерла)», «наїв бись ся сирої землі». Великою клятвою є – «Свята земличка би тя побилла». (...) «Грім (Ілля, Перун) би тя убив (спалив, розтріскав, вдарив, побив)». Ілля заступає в нас Перуна (...). Те саме стосується зірок, а також і небес: «Небеса би тя побилли (скаралли, сокрушили)», «Звізди Божі би тя побилли» і т. д.» [Потушняк 1943, с. 128]. Використовуючи такі словесні формули, людина не вважала себе злочинцем, а, навпаки, – оборонцем справжніх духовних цінностей, адже у такий спосіб засуджувала негідні, антигуманні, на її думку, вчинки об'єкта проклять. А згадані божества, святі та стихії нібито тільки підтверджували її добрі наміри та думки, ставали суддями та «співучасниками» покарання негідника. В Шинкаренко влучно пояснив психолінгвістичне підґрунтя використання імен божеств та стихій у магичних формулах вірою давніх людей у те, «що сили непроявленого світу розуміють не тільки поведінку людини, але й її мовлення, котре є їх дарунком людині, щоб можна було вступити в контакт з нею.

Цей факт призвів до важливого розуміння, що у цих сил є власні імена, і якщо дізнатися ці імена, то можна звертатися безпосередньо й особисто до цих сил по іменах, а вони, відкликаючись на свої імена, вимовлені магом, підкоряються вимогам мага» [Шинкаренко 2005, с. 132]. Таким чином, імена божеств та стихій стають вагомими елементами магічної словесної формули, запорукою її дієвості.

За спостереженням Ф. Потушняка, *«іншого розряду є ті лайки, котрі стосуються світу темного, чорного. Тут на поміч карати закликається темна сила, нечиста, завжди охоча до пошкодження, бо і вона піддається силі слова, так само, як і сила вищого розряду: темний і ясний світ, межі котрих із собою ідуть немовби паралельно, як це виразно видно у наших народних віруваннях, апокрифах і казках тощо»* [Потушняк 1943, с. 128]. Такі прокляття мають виразно агресивний, войовничий характер, базуються на суб'єктивному судженні людини, яка їх виголошує, про об'єкт своєї ненависті. Відповідно, світлі божества, згідно з народним світоглядом, не можуть схвалювати егоїстично-меркантильні інтереси особи, тож замість них закликають на допомогу різних демонів, котрим байдуже, на кого насилати свій гнів, адже їх внутрішня сутність – це абсолютне зло. У таких прокляттях людина найчастіше апелює до чорта, *«бо він є паном світу нижчого, темного. Його сила менша божої, але релятивна до людини, вона рівна їй. До того – він всюди присутній і найближчий – головний пан цього світу, рівносильно противник божий, із котрим і Богу тяжко справитися. Є він у наших віруваннях правдивий “чортобог” чи – арійський “Аріман”»* [Потушняк, 1943, с. 128]. В. Антонович пояснив появу образу чорта в замовляннях здатністю народної уяви приписувати незрозумілі, дивні або рідкісні явища в житті людей та природи діяльності злого духа: *«При слабім розвитку реального знання чорт стає гіпотетичною причиною всіх появ, невияснених строгим дослідом і науковою критикою»* [Антонович, 1905, с. 5–6].

Сила магічного слова залежала також від часу, коли воно було виголошене. Якщо прокляття було промовлене опівночі або в полудень, чи напередодні важливих календарних свят, його реалізація могла бути надзвичайно швидкою та ефективною: *«Є така хвилина і місце, де і звичайна клятва може мати тяжкі наслідки, хоч би і з жартом була сказана. Навіть і такі легкі прокляття, як: “Чорти би тя взяли”, “Чорти би тя побили”, “Иди до чорта”, що мають зазвичай побутове використання. Зате там, де ідеться про факт (“Чорти би тобов били”), воно набуває можливості до здійснення»* [Потушняк 1943, с. 128]. Народні вірування у такий спосіб застерігають людей від необачного користування лайливими словами, утверджуючи думку про несподівану, неочікувану матеріалізацію навіть напівжартівливих проклять, вимовлених за певних умов. *«Крім чорта згадуються в народних клятвах нечисті сили, і лише принагідно, як індивідуальне явище, – другі демонічні предмети (“Смерть би тя стяла”, “Не мав би-сь долі” і т. д.)»* [Потушняк 1943, с. 128].

З уявленням про демонічну силу, пекло та чорта, очевидно, пов'язане слово «пек». Використане в контексті прокляття чи лайки, воно символізує певне покарання за якусь негідну поведінку: *«“Пек би му”, “пек ці”, “який ці пек” і т. д. – вживається у значенні протесту проти якогось невеличкого переступу – легка лайка, (знані українські: “чур та пек”). Пек має тут означати щось немов окреме від чорта, бо про чорта говориться звичайно: “тот, пек би му” (пекло само часто фігурує в народних клятвах – “пекло му”). Також пек може означати самого чорта; той, що до пекла належить»* [Потушняк 1943, с. 129]. На думку Ф. Потушняка, слово «пек» своїм корінням сягає старослов'янського ІЕІЇ, котре означає *«гарячий, гарячість, пекельний і под.»*. Слово «пекати» та однокореневі з ним слова мають такі значення: *«лізти насилу, проти чийей волі, з повільністю та усім навалом; наприклад, “впекав до хати”, “випекався»*

на віз” – без усього лізе на віз, “впеку” – дуже вдарю і т. д. Очевидно, постали вони в переносному значенні з поняття “пек”» [Потушняк 1943, с. 129]. Ф. Потушняк акцентував на можливому зв'язку слова «пек» і з чортом, і з нечистим духом, пов'язаним з вогнем. На наш погляд, це цілком закономірно, адже з вогнем асоціюється і пекло, і межа між світами, і ідея очищення від усього земного. Водночас згадані незрозумілі сучасній людині слова клятв і замовлянь свідчать, можливо, й про їх езотеричний характер. Відтак, «незнайомість образів і контамінацій сюжетів змушувала до механічного заучування і відтворення ритуалу чи тексту» [Ятченко 1998, с. 60].

Отже, лінгвальний прояв магічної комунікації (замовляння, клятви та прокльони) зумовлений прагненням людини керувати власним життям, дисциплінувати себе і вберегтися від недоброзичливості тих осіб, що поруч. Психологічна настанова сприймати слово як енергію, а замовляння – як певний ритм, що впорядковує час і простір, виявляється в специфіці поєднання лексем у магічній формулі, використанні фраз, часто незрозумілих звичайній людині. Замовляння та клятви виникли в період язичництва, у час ірраціонального сприйняття світу, коли передчуття та інтуїції люди надавали найбільшого значення. Відтак, сфера несвідомого продукувала образи, магічні формули та ритуали, які надавали сенсу людському буттю. Замовляння та клятви базувалися на архетипних образах, які мали здійснити метафоричний вплив на ту чи іншу сферу життя людини; виконавець механічно відтворював текст магічних формул та дій, а їх невидима проекція нібито вибудовувала новий проєкт реальності. Замовляння, клятви, прокляття мали на меті вплив на сферу несвідомого, метафорично прагнули вберегти людину від одержимості архетипом негативної Тіні, від можливих проявів деструктивної, асоціальної поведінки.

Вимовлені в певний період (під час календарних чи родинних свят вночі, опівночі, ополудні, перед сходом чи

заходом сонця) замовляння нібито були особливо потужними та дієвими. Більшість магічних словесних формул побудовано на принципі аналогії та законах контагіозної магії. Існував зв'язок між магічними словесними формулами та обрядами переходу, «часовими межами».

Ектралінгвальний прояв магічної комунікації пов'язаний з усіма сферами життя українців, котрі вірили в можливість ірраціонального впливу на світ, людей та тварин через здійснення ряду певних символічних дій. В українському фольклорі вибудована ціла система магічних ритуалів, що стосувалися багатьох сфер життя людей: кохання, родинні взаємостосунки, господарські інтереси, прагнення вберегтися від душ померлих, демонів, духів, дводушників, хвороб, «вроків», «злих очей». Магічні ритуали наповнювали життя українців символічним змістом, прилучали їх до «сакрального» часу (різдвяні та великодні ритуали), «програмували» бажану модель дійсності. Через магічні формули та ритуали фольклор об'єктивує різноманітні сценарії взаємин людини й духів природи, людини й демонічних створінь – відображає їх магічну комунікацію.

4.2. Література у парадигмі міжнаціонального спілкування (на прикладі творів Івана Франка та Наталії Кобринської)

(Олександр Кордонець)

Людина є біосоціальною істотою, тому суспільство не здатне функціонувати без комунікації, яка є невід'ємним чинником різноманітних сфер життя: соціальної, політичної, громадської, фінансової, бізнесової тощо.

Як справедливо зауважує Л.Войтенко, «комунікація становить собою багатогранний феномен, пов'язаний із вивченням продукування, передачі та споживання значень

різними засобами комунікації (усні, друковані, радіо, фільми, комп'ютерні мережі) в безлічі контекстів – міжособистісних, расових, культурних, політичних, організаційних, міжнародних. Авторитетні дослідники виокремлюють такі ознаки комунікації: процесуальність і цілеспрямованість, передання повідомлення за допомогою семантико-знакової взаємодії, загальносуспільний характер інформації в повідомленні тощо» [Войтенко 2020, с. 7]. Ймовірно, головна функція комунікації полягає у впливі на іншу особу.

Спілкування з метою налагодження порозуміння, впливу та взаємодії може відбуватися з допомогою різних матеріальних знаків та мов. Відповідно комунікація є міждисциплінарним об'єктом, що досліджується у філології, соціології, психології, педагогіці тощо. Представників філології цікавить вивчення спілкування саме через художні тексти, художні твори різних родів і жанрів. Л.Войтенко стверджує, що «художня комунікація як практична діяльність, разом із перекладом є, напевно, однією з найдавніших видів філологічної діяльності людини, яка пов'язана з появою писемності. Саме писемність фіксує усне висловлювання у стійкій та закріпленій формі, віддаляючи його від адресанта, та дає змогу розуміння, тлумачення і сприйняття тексту адресатом» [Войтенко 2020, с. 9].

Літературно-художня комунікація – це, за визначенням О. Біличенко, «здійснення інтелектуально-творчого взаємозв'язку автора і реципієнта, передача останньому художньої інформації, яка містить певне ставлення до світу, художню концепцію, сталі ціннісні орієнтири» [Біличенко 2015, с. 28]. Сприймання твору літератури, – продовжує дослідниця, – важливий елемент літературної комунікації. Вона здійснюється через розуміння смислу художнього твору, його прочитання в контексті епохи, історії, соціальної реальності, художньої культури, суспільної думки. Цей аспект літературної комунікації передбачає розуміння: історичної реальності, яка зображена автором; реальності,

сучасної реципієнтові; автора, його особистості; суті того, що він хотів сказати, і того, що він сказав; смислу тексту художнього твору; духу культури, яка відображена в тексті, художньої концепції твору [Біличенко 2015, с. 30].

Чи не найкраще для прочитання смислу твору в контексті суспільно-історичної доби надаються зразки реалізму, який «зосередився на найзлободенніших проблемах повсякдення і досить глибоко та різнобічно дослідив матеріальну, емпіричну грань світу та людину як суспільну й біологічну істоту» [Пахаренко 2009, с. 234]. Визначальним у реалізмі були «прагнення до об'єктивності та безпосередньої достовірності відображуваного, послідовне дотримання міметичних принципів. Звідси – переорієнтація на сучасне, конкретно-історичний підхід до явищ дійсності, розуміння історії як невинного поступу, правдивість у зображенні деталей, конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди» [Пахаренко 2009, с. 236].

Саме письменники-реалісти, прагнучи достовірно передати навколишню дійсність, намагалися донести до читача-реципієнта великий обсяг інформації, своє бачення реалій, відстояти або утвердити певні цінності.

В українській літературі якраз доба реалізму стала новим якісним етапом розвитку. У другій половині XIX століття вітчизняне письменство почало функціонувати як повноцінна система з розгалуженою структурою жанрів та жанрових різновидів у всіх трьох літературних родах. Урізноманітнюється проблематика та тематика творів, збагачується арсенал художніх засобів, письменники вводять у твори нові типи героїв. Цей процес став характерним для всіх українських земель, які, на жаль, були в той час розділені між двома імперіями. Таким чином, письменство почало виступати повноцінним засобом культурної і художньої комунікації між представниками одного народу по обидва боки кордону. Прикметно, що саме письменни-

ки виступали провідними комунікаторами, адже в умовах бездержавності займалися не суто літературною діяльністю, а й були громадськими діячами, видавцями, редакторами, перекладачами, політиками тощо.

Варто акцентувати й на тому, що у творах українських письменників «дедалі частіше з'являються образи представників інших національностей, що також відбивало одну з характерних особливостей суспільного життя – інтернаціоналізацію капіталу, посилення міжнародних зв'язків людей праці, наукової й творчої інтелігенції, різних національних культур» [Жулинський 2006, с. 19]. Таким чином, література поступово посідала все важливіше місце в парадигмі міжнаціонального спілкування. Важливою в цьому процесі стала діяльність та творчість Івана Франка та Наталії Кобринської.

Література Західної України останніх десятиріч XIX століття порадувала нас цілою плеядою талановитих прозаїків: як чоловіків, так і жінок. Ці митці збагатили вітчизняне письменство новою тематикою, проблематикою, новими підходами до зображення життєвих явищ, новими типами конфліктів, новими героями. Без сумніву, найбільш знаним серед цієї когорти письменників став Іван Франко. Недарма Володимир Безушко писав: «Трьома визначними письменниками може гордитися Галичина, коли мова про її вклад у всеукраїнську скарбницю, а саме: Іваном Франком, Василем Стефаником і Богданом Лепким» [цит. за: Дирда 1997, с. 4].

І. Франко стояв на чолі суспільно-політичного життя на українських землях останньої третини XIX ст. «Шлях Франка – це велика історія в особистісній її виразі, історія, відображена в людській, художній долі. «Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук», він почував обов'язок усім життям відробити все, що «видала селянська рука», аби селянин міг «видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали». Його шлях був орга-

нічно пов'язаний з епохою і сам мав епохальний характер. Великий і трагічний, складний і різко суперечливий, він втілює в собі істотні риси української історії й української думки в один із найдраматичніших періодів суспільного розвитку» [Гнідан 2003, с. 35–36].

Завдяки своїм талантам залишили помітний і незабутній слід у літературі також Наталія Кобринська, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Осип Маковей, Тимотей Бордуляк та багато інших. У цьому дослідженні ми спробуємо розкрити нові аспекти творчості двох представників західноукраїнського письменства: Івана Франка та Наталії Кобринської.

Обидва письменники є знаковими для вітчизняної літератури аналізованого періоду. Вони були майже однолітками і хорошими товаришами. В особі І. Франка Н. Кобринська знайшла суворого й вимогливого, але талановитого й мудрого наставника. Саме І. Франко був серед перших рецензентів її творів. Характеризуючи в оглядовій статті «З остатніх десятиліть XIX віку» і жіночу прозу, критик відзначав: «У 80-х роках на Україні і в Галичині виступив цілий ряд жінок з літературними працями, а серед них визначилися відразу гарні, а то й дуже гарні таланти. ...В Галичині на перший план виступає Наталія Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але робиться також публіцисткою і піонеркою жіночого руху у нас, організує жіноче товариство. ...Її літературна діяльність почалася в щасливу добу і викликала чимало свіжих сил» [Франко 1984, с. 502].

У 70-ті роки XIX ст. на західноукраїнських землях доволі активно стали поширюватися європейські ідеї жіночої емансипації. Праця Джона Стюарта Міля «Поневолення жінок», психологічні драми Генріка Ібсена, разом із на перший погляд неймовірними новинами про цілком реальні, не літературні успіхи жінок, котрі боролися за вільні громадянські права в Англії, Франції, Німеччині, США почи-

нали хвилювати тогочасне покоління молоді української інтелігенції.

Прикметно, що Іван Франко теж долучився до феміністичного руху на Галичині, активним учасником якого згодом стала Наталія Кобринська. З цього приводу С. Павличко у праці «Фемінізм» зазначала: «Наталія Кобринська – центральна постать феміністичного руху. Хоча фемінізм, котрий як ідеологія пов'язаний в українській інтелектуальній історії передовсім з її іменем, по суті, почав зароджуватися раніше. І. Франко, а також М. Павлик першими серед українських письменників почали обстоювати права жінок на рівність і суспільні свободи» [Павличко 2002, с. 101].

Літературна й громадська діяльність Н. Кобринської вселяла в жіночі душі впевненість, надихала на працю у царині культури, суспільно-політичного життя, з якого жінка була виключена. У. Кравченко, сучасниця Наталії Кобринської, зазначала: «На великій Україні вже в 60-х роках жінка вважалася товаришкою, не відмовлено жінці рівноправності і в громадських справах. У нас в Галичині діяльність жінки обмеженою була, прилюдно виступити вільно було нам на балах і, розуміється, тільки під опікою старшої дами» [Кравченко 1990, с. 24].

У 1884 р. за ініціативи Н. Кобринської було створено «Товариство руських жінок в Станіславі», головною метою якого була популяризація нових ідей та вплив на розвиток «жіночого» руху завдяки літературі. А вже в 1887 році завдяки старанням Наталії Кобринської та Олени Пчілки виходить альманах «Перший вінок», де було зібрано 43 твори жінок-письменниць. Редактором видання був І. Франко.

Н. Кобринська намагалася донести свої ідеї не тільки шляхом літературної комунікації. «Культурним взаєминам письменниці з провінційного Болехова може позаздрити не один столичний літератор. У її хаті днями, тижнями гостювали Ольга Кобилянська, Євгенія Ярошинська, Іван Франко і його сім'я, Михайло Павлик та Олександр Конись-

кий, Денис Лукіянович і чеський етнограф та фольклорист Францішек Ржегорж... У серпні 1899 року Н. Кобринська разом з О. Кобилянською побувала на XI археологічному з'їзді в Києві. Була гостею Олени Пчілки..., побувала вдома у Михайла Старицького, Івана Нечуя-Левицького. З Києва навідалася до Чернігова, де склала візити Михайлові Коцюбинському та Борису Грінченку» [Шалата 1990, с. 7]. Тож як Іван Франко, так і Наталія Кобринська застосовували різні грані комунікації і розглядали літературну комунікацію як потужну складову соціальної комунікаційної системи.

Художні тексти новелістики обох письменників є тематично різноманітними. Звісно, що митці зверталися не тільки до проблеми становища жінки в українському суспільстві. Чималий шар їхньої прози присвячений представникам інших національностей, що сприяло налагодженню міжнаціональної комунікації, подоланню стереотипів одних народів про інші, знайомство з культурами різних націй. У цьому контексті цікавими є оповідання «Пирог з черниціями» І. Франка та «Жидівська дитина» Н. Кобринської, оскільки ці твори присвячені розкриттю психології єврейської дитини.

Твір І. Франка написаний 1884 року, а оповідання Н. Кобринської дещо пізніше – у 1890 році, тобто в ранній для обох період творчості. Обидва твори виконані в реалістичному ключі, але важливо зазначити, що в той період реалізм починає поступово втрачати свої домінуючі позиції та зазнавати певних модифікацій. Поряд із етнографічно-побутовою та соціально-побутовою течіями виокремлюються соціально-психологічна та філософсько-психологічна. Українські митці виходять за рамки літератури «про народ» і «для народу», намагаються опрацювати філософські, морально-етичні й психологічні проблеми. Схожі тенденції ми спостерігаємо і в аналізованих оповіданнях.

Цікаво, що, попри добру вивченість новелістики обох авторів, порівняльних досліджень їхньої малої прози фак-

тично немає. М. Легкий [Легкий 2012, с. 102] вказує на схожість обох творів і спільність порушеної проблематики – проблеми виховання та становлення людини-«гешефтсманна». Дослідник слушно припускає, що твір І. Франка міг надихнути Н. Кобринську до створення власного оповідання, але якихось ширших спостережень літературознавець не робить. Натомість ми вважаємо, що аналіз прийомів характеротворення дитячих образів-персонажів та засобів розкриття проблематики дозволить мати повнішу картину специфіки розвитку малої прози останніх десятиріч XIX століття та зображення у ній представників інших національностей, зокрема євреїв.

На землях сучасної України євреї жили здавна. Представники цього етносу згадані вже у творах давньої літератури (наприклад, у літописах та Києво-Печерському патерику, де є діалог між русичами-християнами та євреями). У літературі XVIII–XIX століть їхня присутність збільшується, що цілком закономірно, оскільки чисельність єврейського населення на той час на українських землях була доволі значною. Щоправда, у новій українській літературі, крім окремих винятків, євреї змальовувалися доволі стереотипно, переважно як корчмарі-здирники, орендарі-експлуататори, торговельні монополісти та відкупники податків, які користувалися великою нелюбов'ю серед селян.

У єврейській темі І. Франко постає новатором, за спостереженням М. Шкандрія, і через «свій масштаб як письменника та філософа, і через різноманітність представлених ним персонажів. Він не ідеалізував українсько-єврейських стосунків, але постійно згадував конфліктні сфери – володіння землею та промисловими підприємствами, контроль над торгівлею, лихварство та продаж алкоголю» [Шкандрій 2019, с. 106]. У ранній творчості І. Франка, до якої належить і оповідання «Пирого з черниціями», відчувається класова оцінка у ставленні до євреїв, що, ймовірно, зумовлено захопленням молодого Франка соціалістичними ідеями. Напри-

клад, в оповіданнях «бориславського» циклу вищі класи євреїв змальовані безжальними експлуататорами, натомість до бідних представників цієї нації відчувається співчуття та симпатія автора.

Уже в ранній психологічній повісті «*Voia constrictor*» І. Франко ставить у центр твору образ єврейського підприємця Германа Гольдкремера, змальовуючи шлях його становлення й поступового збагачення. «Незвичайний талант психолога виявив прозаїк у розкритті того, хто, одержимий єдиною жадобою – багатства, особливо «відзначився» в ширенні довкола себе «без ліку нужди, бідності й знищення», – Гольдкремера. У Франка це постать трагічна. Так, наче сам геній роду мститься Германові за зневаження материнського передсмертного наказу «Чесно жий!». У сухому прагматику, пестунчику фортуни пробуджується усвідомлення вини за множення «суспільних ран» [Гнідан 2003, с. 193]. Злочинна «фізіологія» накопичення капіталу будь-якою ціною призводить до виродження сім'ї підприємця, а для моральної зміни потрібні значні духовні зусилля.

І. Франко наче комунікує читачам про важливість виховання морально-етичних цінностей, інакше особистість формуватиметься черствою і жорстокою. Представники багатих євреїв-капіталістів стають об'єктом змалювання і в оповіданні «Пирого з черниціями», що вже зумовлює певне іронічне ставлення прозаїка до персонажів. У центрі твору – родина Гольдбаумів: батько Куна, сувора і неласкава мати Хане та їхній 6-річний син Лейбуньо. Автор у кількох абзацах через окремі штрихи дає майстерну картину побуту сім'ї підприємців, де все крутиться навколо одного – накопичення грошей. Мати була одиначкою «*славного бориславського капіталіста*», отримала при одруженні у придане «*десятитисячний капітал і мурований domeк на Панській вулиці*» у Дрогобичі. Цей факт укупі з вольовим характером і робить її всупереч патріархальним традиціям головною в родині. Щосуботи Куна звітує дружині:

«Він мусить зложити жінці якнайдокладніший рахунок із цілотижневих праць і заходів своїх, мусить виказати до найменшого крейцера всі доходи й видатки, вияснити і витолкувати кожду позицію і гроші, що вплинули до рубрики «чистий зиск», невідмінно всі до цента віддати до її рук» (І. Франко. Пирого з черниціями).

Загалом оповідання «Пирого з черниціями» має новелістичну структуру, а образ пирогів, винесений у заголовок, стає наскрізною сюжетотворчою деталлю. В експозиції автор одразу зазначає, що Лейбуньо «дуже любить їх, так любить, що віддав би за них усе, але то рішуче все на світі, окрім своїх срібних ...двадцяти ринських» (І. Франко. Пирого з черниціями). Таким чином, І. Франко уже в перших рядках акцентує на доміантній рисі характеру хлопчини – любові до грошей, що сформована найімовірніше родинним оточенням. З доволі розлогої експозиції ми дізнаємося й те, що пирого з черниціями дуже пристрасно любить і батько, а також, що «тверда і невмолима» Хане готує їх вкрай рідко. Робить вона це лише раз на тиждень і лише в тому разі, якщо задоволена фінансовими показниками, про які їй звітує чоловік Куна. Ще більше твердість і скупість характеру жінки виявляється в тому, що вона готує завжди ту саму строго кількість пирогів: вісім для Куни, чотири для Лейбуня і чотири для себе. І далі автор підсумовує: «Вона тих пирогів не любить, і взагалі нічого не любить, крім грошей...» (І. Франко. Пирого з черниціями).

Несподівано для читача Хане готує пирого в понеділок. Ми ще не знаємо причини такої надзвичайної для родини Гольдбаумів (і радісної для її чоловічої частини!) події, проте автор майстерно описує емоційний стан дитини, неспокій і нетерплячка якої передаються через постійний рух, невміння хоч на хвилину зупинитися: «Він бігає по покоях, плеще в долоні, зазирає крізь шпари в кожний закамарок, де й так нічого цікавого не побачить, тупцює в сінях, пару разів вибігав уже на подвір'я і взагалі снується всюди, немов-

би який гедзь напав його і не давав йому посидіти на місці» (І. Франко. Пирого з черниціями).

Відкриває нам автор і причину такої «знаменної» події. Виявляється, що наступного дня Лейбуньо має вперше піти до школи. Перед тим, як подати пирого з черниціями, мати виголошує промову, мотивуючи дитину до тих ідеалів, яких сама неухильно дотримується: «Вчися добре! Тепер треба мати добру голову, аби доробитися маєтку. Як вивчиш усі школи, то тоді знайдеш для себе таку жінку, що буде мати не десять, але сто тисяч посагу. А гроші – то велика річ! ...Не забувай, що ти жид, а жид мусить бути *Geschäftsmann*, а ні, то пропав. Будь від завтра, ні, від сьогодні не тільки студентом, але й гешефтсманом! Се тобі наказую!» (І. Франко. Пирого з черниціями).

З метою розкриття внутрішнього світу дитини, що зросла в атмосфері надмірної любові до грошей, І. Франко використовує прийом несподіваного новелістичного повороту. Поки Хане пішла до кухні за пирогами, Куна пропонує Лейбуньові продати йому свою порцію пирогів за срібну шістку. Хлопчина вагається, але вмовляння батька, що пирого з'їдяться, а гроші залишаться, зрештою перемагають. Лейбуньо опиняється у ситуації вибору, дитина, що постійно чує від батьків, які важливі у житті гроші, сама в це свято вірить, тож її вчинок із психологічної точки зору виглядає цілком закономірним і вмотивованим. Водночас це просто маленька шестирічна дитина, якій усе ще дуже хочеться смачних пирогів. Адже хлопчик так довго їх чекав і стільки про них мріяв. Природною реакцією стає плач, на який до їдальні вбігає мати. Дізнавшись, у чому справа, вона на очах у дитини віддає свою порцію псові, дає малому ляпаса, примовляючи: «А ти, драбе, і продав, і ще плачеш? Отсе маєш! Знай, як бути гешефтсманом! Коли продав, то не жалуй!» (І. Франко. Пирого з черниціями).

Таким чином, поставивши у центр твору лише одну подію, І. Франко майстерно показує, як впливають на фор-

мування характеру малої дитини соціальні обставини. Фактично позбавлений материнської ласки, хлопчина, якому весь час тільки втовкмачують важливість грошей, несвідомо сам себе позбавляє маленьких дитячих радощів і, найімовірніше, виросте таким самим бездушним і захланним, як його матір.

Як і в І. Франка, мала проза Н. Кобринської 1880-х – початку 1890-х років написана в реалістичній стильовій манері з позитивістським підґрунтям. За слушним спостереженням М. Легкого, «опертя на позитивний досвід, пошук причинно-наслідкових зв'язків між поняттями та явищами, міметизм у зображенні матеріальної природи речей – усе це притаманне творчості письменниці цього періоду. Водночас для неї характерні глибокий психологізм (онтологія душі персонажа здебільшого узалежнена від зовнішніх життєвих чинників), зокрема демонстрація важкої боротьби двох первнів у внутрішньому естві особистості» [Легкий 2012, с. 102].

Ці особливості проявляються і в оповіданні «Жидівська дитина», у якому, так само, як у Франка, змальовано єврейську родину. Як стверджує Мирослав Шкандрій, Кобринська «знала їдиш, і в її творах, де дія відбувається у західноукраїнських містечках, часто з'являються єврейські персонажі. Їхні описи не мають якогось явного ідеологічного забарвлення, а змальовані в спокійному, стриманому тоні» [Шкандрій 2019, с. 104]. Оповідання «Жидівська дитина» чи не єдиний твір письменниці, де євреї виступають не другорядними чи епізодичними, а головними персонажами. Родина Розенталів не така заможна, як сім'я Гольдбаумів із «Пирогів з черницями», але все ж таки завдяки гендлярському хисту батька, йому вдалося «вимурувати хату в самім ринку маленького містечка та годувати жінку і п'ятеро дітей» (Н. Кобринська. Жидівська дитина). Спільне в характерах обох родин – поклоніння грошам. Дуже подібні у своїй скупості та дріб'язковості образи матерів. Старша Розенталь «крейцера дурно

не пустила, не раз на ній чи на дітях одежина така, що аж проситься здохнути, але вона на те не дивиться, лиш носить дальше, доки їй не вдасться набути від панів, які переносені речі» (Н. Кобринська. Жидівська дитина).

Головна героїня – одинадцятирічна дівчина Гінда Розенталь. Вона старша за малого героя Франка Лейбуна, тож уже цілком спокійно може застосовувати прищеплені їй родинною навичкою поза межами дому. Коли батько повертався і дарував дітям по крейцару, решта купляли собі якісь смаколики, але Гінда відкладала гроші, хоч як їй теж кортіло посмакувати чимось: «*Не раз обходила перекупок, що сидять із садовоною, та й втягала в ніс приємний запах доспілих яблук, а крейцер так тиснула, що аж прилипав до руки»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина).

Твір І. Франка композиційно та структурно наближається до новели, психологія персонажа розкривається фактично через єдиний центральний епізод (події відбуваються в один день та в одному місці). Натомість оповідання Н. Кобринської більше за обсягом, авторка неспішно веде розповідь, змальовуючи через цілу низку різних за тривалістю епізодів характер своєї героїні. М. Легкий [Легкий 2012, с. 102] справедливо визначає жанр «Жидівської дитини» як соціально-психологічний образок.

Н. Кобринська детально описує почуття дитини, якій дуже забаглося мати кошик із печива, що коштував цілих десять крейцарів. Гінда довго вагається між двома почуттями: бажанням мати гарну прикрасу і жалем за відкладеними грошима. Зрештою дівчина купляє бажаний предмет, але очікуваного почуття щастя вона не відчула: «*Якийсь не смак огорнув Гінду; болюче відчувала втрату виданих грошей»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина). І це почуття незадоволення чи розчарування з часом тільки посилювалося: «*Як уже не стало кошика, то жаль за змарнованими грішми взяв зовсім в її думці перевагу»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина). Не можемо погодитися з думкою М. Шкандрія, який

вважає, що в оповіданні «показані виснажливі наслідки бідності, й особливо те, як воно вбиває вміння цінувати красу та позбавляє смаку до життя» [Шкандрій 2019, с. 105]. Родина Розенталів хоч і не була дуже заможною, але й нужденною її назвати не можна. Батько, перепродуючи товар, заробляв не так і погано, але надмірна ошадливість матері, що переростає в патологічну скупість, і призводить зрештою до витворення тих рис характеру, на яких акцентує літературознавець. У цьому подібність образів Лейбуна та Гінди: в обох випадках батьки могли дати дітям трохи більше приводів радіти життю, але свідомо обмежують їх. Більш точним є спостереження М. Легкого, який зазначив, що в душі 11-річної Гінди Розенталь «борються два почуття: любові до грошей і до нових покупок, а внутрішня боротьба формує характер дівчини-гендлярки, яка з усього намагається дістати матеріальний зиск» [Легкий 2012, с. 102].

З часом почуття невдоволення у Гінди заступається іншим: радістю від зароблених грошей. Одна знайома стара пані віддала старшій Розенталь різні старомодні шпильки та гребені, а Гінда взялася їх перепродати, ще й зробила це досить успішно, відмовившись навіть сказати матері, скільки ж саме вона заробила.

Центральне місце в оповіданні посідає історія з капелюхом, у якій авторка повторно ставить Гінду в ситуацію вибору. У будні дівчина одягала на голову хустку, але на свята товаришки, прибрані в капелюхи, насміхалися з того, що вона завита у звичайну хустку. Тоді Гінда випросила в пані старого капелюха, але тут її теж спіткала невдача: *«Капелюх із великими крисами і високим пером, як не гармонював з дрібною постаттю Гінди, так і не надавався до її лиця, і замість похвал подибували її лиш насмішки та косі погляди перехожих»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина).

Мати відмовляється купити дочці нового капелюха, натякаючи на те, що дала їй заробити власні гроші, тому Гінда, повагавшись, вирішує поїхати до більшого сусідньо-

го міста, де в крамниці, напевно, зможе знайти гарний капелюшок. Н. Кобринська детально описує, як, проявивши тверезість дорослого розуму, планувала дівчина поїздку, аби максимально зекономити на дорозі.

Важливою психологічною деталлю стають пейзажні картини. Природа, яку спостерігає Гінда, їдучи до міста, заворожує її: *«Се був теплий літній ранок. Широкий, битий гостинець тягнувся, як розвятий звій полотна, серед зеленого лісу. В глибоких ярах по обох боках дороги гейби засіяв різними лісними і польовими цвітами. Червоні гвоздики, сині незабудки та жовтий яскір хапали за очі своєю свіжістю та красою. Гінда, що майже ніколи не виглядала поза брудні хати містечка, не могла налюбуватися красою цвітів, тихим шумом лісу та співом лісових птахів»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина). Подача картин природи імпресіоністичними мазками, з багатою колористикою, через сприйняття персонажа свідчить, що дівчина має багатий духовний світ та розвинену уяву, вміє відчувати доколишню красу та насолоджуватися нею. Але прикро, що домашні обставини вбивають оці кращі паростки душі, роблячи її черствою та вічно невдоволеною.

Обходивши чимало крамниць, Гінда зрештою зупинила свій вибір на білому капелюсі з червоним маком, бо *«й гарно виглядав і був дешевший від інших»* (Н. Кобринська. Жидівська дитина). Дорога назад виявилася не такою вдаюю. Дівчина довго торгувалася з фірманом Мортком, який, повертаючись додому, набрав стільки товару та людей, що його худі та зморені коні ледве просувалися вперед. Настала ніч, Гінда мерзла в легкому літньому одязі, тож придбаний капелюх знову ж таки давав усе менше радості.

Ще одна цікава й оригінальна в контексті усїєї тогочасної української малої прози деталь цього оповідання полягає в тому, що Н. Кобринська вводить у текст твору кілька пісень їдишем. Їх співають подорожні на возі, щоб якось розважити таку повільну й нудну поїздку. Перша пісня розкри-

ває ставлення до неевреїв, які п'ють, «бо вони гої», а ось друга була про «шлямазарницю». Авторка натякає, що адресували її виконавці саме Гінді та її матері, оскільки у ній йшлося про жінку, яка схиблена на збиранні будь-якого мотлоху з метою його продажу або обміну. Ця пісня розкриває ставлення до таких людей всередині вже самої єврейської громади і засвідчує, що надмірна скнарість не віталася навіть у середовищі, де всі були до певної міри «торгашами».

Здається, фінал твору мав бути цілком оптимістичним. Гінда повернулася з омріяним капелюхом, удома мати «хоч і воліла, щоби Гінда до якогось часу обходилася без капелюхів, не могла однак признати, що капелюх був дуже гарний. Менше вже їй подобався, коли дізналася, що він коштує, бо її завше все було задороге» (Н. Кобринська. Жидівська дитина). Якнайкраще все склалося і на вулиці: «Зате був повний тріумф Гінди, коли в шабаш убралась і вийшла на місто. Одні товаришки не могли нахвалитися капелюха, а другі аж зеленіли з зазвисті» (Н. Кобринська. Жидівська дитина).

Але відколи одна багата сусідка запропонувала їй продати капелюх, ця думка не давала дівчині спокою. Для якомога достовірнішого розкриття внутрішнього світу дитини Н. Кобринська використовує прийом невластивої прямої мови, що передає хід думок героїні: «Капелюх борше чи пізніше почорніє, попсується, а гроші грішми. Їй так жаль було видавати гроші, та лиш тому видала їх, що хотіла конче повеличатися капелюхом. Але коли тепер хочуть їй гроші вернути, то була би дурна, якби сего не скористала» (Н. Кобринська. Жидівська дитина).

Зрештою сталося те, що мало статися: Гінда пішла торгуватися і продала капелюх на п'ять крейцерів дорожче, ніж обійшлися їй усі видатки. Оповідання завершується словами авторки: «Це був добрий гешефт», у яких, як і у фінальних рядках оповідання І. Франка «Пирог з черницями», звучить іронічний підтекст. Слушно зауважує М. Шкандрій, що «манія ощадливості Гінди призводить до

атрофії в неї інших якостей, особливо людського співчуття та щедрості. Твір Кобринської демонструє розуміння злиденних умов, у яких доводилося жити багатьом євреям, але й критичне ставлення до поведінки окремої людини» [Шкандрій 2019, с. 106].

Таким чином, обидва автори порушують проблему виховання та змальовують становлення людини-гендіяра на прикладі персонажів з єврейського середовища. І. Франко та Н. Кобринська засвідчують подібне трактування цієї проблематики в реалістичному ключі, але використовують різні художні прийоми. «Пирог з черницями» І. Франка мають новелістичну структуру, для розкриття дитячої психології автор використовує один центральний епізод, де ставить дитину в ситуацію вибору. Натомість Н. Кобринська подає більш розлогу історію, застосовує серед прийомів характеротворення і пейзажні деталі, і невластиву пряму мову, і портретні штрихи, і фольклорні елементи. Обидва зразки малої прози засвідчують, що в українській літературі останніх десятиріч XIX століття відбувалися процеси оновлення, появи нових жанрових різновидів, нових типів героїв (як у психологічному розумінні, так і в національному), розширення палітри художніх засобів, зростала увага до психологічної та філософської проблематики, що відображало зростання ролі письменства як засобу комунікації, в тому числі й міжнаціональної.

4.3. Драматургія Лесі Українки і С. Черкасенка: міжтекстуальна комунікація (Оксана Кузьма)

Українська драматургія межі XIX і XX століть стала якісно новим етапом у розвитку національної драми. Модерністська спрямованість текстів Лесі Українки, Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Людмили Старицької-

Черняхівської, Спиридона Черкасенка виявилася в поглибленні їх ідейно-естетичного змісту, інтелектуалізації, філософічності, в нових принципах часопросторової організації творів, формуванні людських типів характеру, зверненні до нової художньої мови. Можна впевнено твердити, що новаторством позначений і власне комунікаційний рівень модерністської драми, адже кардинально змінюються як її «зовнішні комуніканти» (автор-адресати творів), так і її «внутрішні комуніканти» (дійові особи). Сучасна дослідниця Леся Синявська слушно твердить, що драма як особливий вид художньої комунікації «виступає дуже цікавим об'єктом аналізу з погляду комунікативістики» [Синявська 2019, с. 6]. Дослідження комунікативних стратегій української драматургії, зокрема й модерністської, становить актуальну проблематику сучасного літературознавства. Загалом на сьогодні є ряд концептуальних досліджень, у яких ця проблематика набуває широких осмислень і в яких напрацьовується новий вектор літературознавчих студій, що базується на принципах культурологічно-філософського прочитання художніх текстів [Біличенко 2015; Зубрицька 2004; Синявська 2019; Сінченко 2015; Яремко 2004 та ін.]. Звичайно, що поняття «комунікація» в розрізі літературознавчої аналітики має різні інтерпретаційні лінії. Застосовуючи комунікативний підхід до розгляду явищ української модерної драматургії, керуємося теоретичними засадами інтертекстуального аналізу художніх творів, що містяться в працях М. Бахтіна, Ж. Женнета, Ю. Крістєвої, Н. Фатєєвої та ін. У центрі нашого дослідження – вивчення різних рівнів міжтекстуальної взаємодії драматургії двох письменників доби модернізму – Лесі Українки та Спиридона Черкасенка.

Творчість Лесі Українки, особливо її драматургія, – явище вершинне і величне. Письменниця витворила таке силове поле інтелектуалізму, філософічності, культури, яке не могло не вплинути на її сучасників та наступників. За слушним спостереженням М. Євшана, творчість Лесі

Українки – «це неначе будівництво величного, хоч простого в своїй архітектурі, храму, розпинання над головами людськими охоронного полотна, що давало б захист їхнім серцям. Тут можна скинути з себе буденні лахмани, оновитися й піднятися душею; все, що найкраще, приноситься тут в жертву, яка на вівтарі горить тихо, рівно і поважно...» [Євшан 1998, с. 154]. Величний храм творчості письменниці, безперечно, давав зразок мистецтва високого духу, аристократизму, справжньої свободи. Не завжди сучасники могли досягнути глибини творчих прозрінь Лесі Українки, але вони опинялися у своєрідному діалозі із текстами авторки, ставили собі потрібні запитання, ловили ті імпульси її думки, що внутрішньо резонували їм.

Із-поміж будівничих української духовності буремних десятиліть початку ХХ століття вирізняється й постать Спиридона Черкасенка, людини різноманітних талантів, щирої громадянської позиції, який залишився в пам'яті нащадків як самобутній письменник, педагог, журналіст, публіцист, театрознавець, літературознавець. Модус буття С. Черкасенка визначався тим самим творчим вогнем, який палав у душі Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки... «Лупати скалу» української справи, розбудовувати українську державу духу, прикладати свої сили там, де найбільше треба громаді, не даючи собі часу і простору для творчого самовираження, – ось що було життєвою домінантою митця. Але разом із важкою буденною працею на освітянській та культурницькій ниві душа письменника прагнула неба, тоді думка його заходила у храм творчості і намацувала власні стежки, тоді внутрішні інсайти переливалися у слово (а слово в нього було багате, барвисте, соковите), і з-під пера С. Черкасенка з'являлися тексти, у яких говорив його творчий дух. Драматургія автора формувала художній канон національного письменства доби модернізму і продовжувала її мистецькі інтенції. Справедливо зауважував О. Мишанич: «Драматургія С.Черкасенка – цікаве явище в

українській літературі: її образно-стильове, жанрове і тематичне багатство, поетика і проблематика вписуються в контекст ідейно-художніх пошуків української драматургії першої половини ХХ ст., стоїть у ряду із драматургією і поетичним театром Лесі Українки, О. Олеся, В. Винниченка» [Мишанич 1991, с. 31].

Дослідники неодноразово наголошували на ідейно-творчих зв'язках драматургії Лесі Українки та С. Черкасенка. Слід зазначити, що Леся Українка вводить в національне письменство нову тематику, проблематику, нові жанрові форми, типологію людських характерів. Її драматичні тексти репрезентують розвиток філософської, інтелектуальної драми, «драми ідей», що суттєво відрізняється від реалістичних зразків цього роду. У доробку письменниці змінено формат комунікації як на зовнішньому рівні (автор – реципієнт), так і на внутрішньотекстовому. Уже перші драми авторки, написані прозою, виявляють зорієнтованість Лесі Українки на читача-інтелектуала, читача, що зуміє досягнути її духовні шукання. «Блакитна троянда» і «Прощання» – тексти, що стали своєрідним прологом до «поетичного театру» (А. Гозенпуд) письменниці епохи *fin de siècle*. Іпостась драматурга модерної доби викристалізується в письменниці остаточно завдяки драматичній поемі «Одержима» (1901). Народжена в період болісної внутрішньої трансформації, ця драма засвідчила абсолютно нову манеру творчої комунікації Лесі Українки із своїм читачем. Якщо рецепція перших драм ще хвилювала авторку, ще виявляла її дослухання до голосу публіки, то вже з наступними драмами вона свідомо заходить на складне поле поетичного театру, іде за внутрішнім покликом і творить тексти такої мистецької якості, до якої читач повинен дорости. Твори «Кассандра», «Камінний господар», «Лісова пісня», «Оргія», «Адвокат Мартіан» та ін. моделюють універсальну проблематику загальнолюдського й національного буття, і в цьому ключі є текстами-палімпсестами, текстами із

потужними життєвими сенсами, текстами, що формують широке рецептивне поле. У зв'язку з цим доречно навести таке спостереження М. Зубрицької, авторки знакової праці про читання як соціокультурний феномен: «Життєвий світ автора, світ його фантазій трансформується у тексті в багатоопераційну систему з необмежено мінливим діапазоном впливів на складний світ уяви, вражень, переживань та сенсотворчих можливостей кожного читача. Силове поле, що виникає між автором і читачем за посередництвом тексту, здатне витворювати якнайширшу амплітуду рецепційних коливань, яка свідчить про діалектичну єдність принципу варіативності та інваріативності в процесі сенсотворення» [Зубрицька 2004, с. 182–183].

Драматургія Лесі Українки й справді є «багатоопераційною системою з необмежено мінливим діапазоном впливів» на широке читацьке коло. З-поміж реципієнтів творчості авторки «Лісової пісні» були й інші письменники, які тією чи іншою мірою, свідомо чи позасвідомо вловлювали творчі імпульси мисткині, перебували в полі духовних шукань, характерних загалом для доби модернізму. Ядром екзистенційних пошуків Лесі Українки була людина межі століть та її напружене внутрішнє буття. Антропоцентричною спрямованістю характеризується і творчість С. Черкасенка, який еволюціонував від народницьких засад до модерністського художнього мислення. Його драматургія має багато спільних рис із доробком письменниці. Наприклад, дослідник М. Кудрявцев зауважив, що для драматичних творів обох митців характерними є філософічність, психологізм, домінування ідеї над характерами і ситуаціями, тяжіння до історичних тем і сюжетів, суголосних своїм змістом сучасності [Кудрявцев 2003, с. 167].

Драматургія С. Черкасенка різножанрова, різноаспектна за проблематику, неоднорідна із стильової точки зору. Вона відображає світоглядну еволюцію митця, його пошуки і в плані жанру, композиції, сюжетобудови творів,

і в плані формального вираження ідей, моделюванні типів людських характерів. Письменник є автором одноактівок «Жах», «Повинен», драм «Земля», «Хуртовина», «Казка старого млина», «Про що тирса шелестіла...», «Северин Наливайко», «Ціна крові», «Еспанський кабальєро Дон Хуан і Розіта» та ін. Л. Дем'янівська зазначає: «... ніби продовжуючи розвивати проблематику драм Лесі Українки, С. Черкасенко звертається вслід за поетесою до світових тем і образів: Іуди Іскаріотського («Ціна крові»), Дон-Жуана (Хуана) – («Еспанський кабальєро Дон Хуан і Розіта»)» [Дем'янівська 2006, с. 452]. Ідейно-художню спорідненість із драматургією Лесі Українки, зокрема з її «Лісовою піснею», виявляє і твір митця «Казка старого млина», у якому порушується комплекс екзистенційних, екологічних проблем, суголосних духовним шуканням людини кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Михайло Бахтін, автор діалогічної теорії, слушно наголошував: «Навіть минулі, тобто породжені в діалозі минулих віків, смисли ніколи не можуть бути стабільними (раз і назавжди завершеними, кінчними) – вони завжди будуть змінюватися (оновляться) у процесі наступного, майбутнього розвитку діалогу. У будь-який момент розвитку діалогу існують величезні, необмежені маси забутих смислів, проте в певні моменти подальшого розвитку діалогу вони знову згадаються й оживуть в оновленому (в новому контексті) вигляді» [Бахтін 1975, с. 373]. На основі міркувань М. Бахтіна можна висловити таке спостереження щодо природи творчої взаємодії Лесі Українки та С. Черкасенка: обидва письменники належали до епохи раннього українського модернізму, яка переосмислювала літературні традиції, оновлювала комунікативні стратегії і спиралася на ідеї філософізації, інтелектуалізації письменства, апелювала до світових тем та образів, на основі яких будувалися твори національного та загальнолюдського звучання; обидва автори розглядали буття української людини через призму національних та світових літературних сюжетів, вступаю-

чи таким чином у творчий діалог із різними «смыслами», контекстами попередніх мистецьких традицій; і Леся Українка, і С. Черкасенко були зорієнтовані на якісне ідейно-художнє оновлення української художньої словесності, добре усвідомлюючи потребу плекання нового українського читача, виховання в нього патріотизму, національної свідомості, кращих духовних, морально-етичних якостей. Обидва драматурги мали широку культурну програму, важливі національні завдання, тому й намагалися у своїх творах оновити як зовнішній, так і внутрішній комунікативний простір.

Ж. Жаннет у працях «Палімпсести. Література у другому степені», «Фігури» вирізняв такі типи творчої взаємодії (транстекстуальності), як інтертекстуальність (тематичні збіги, їх діалог); архітекстуальність (жанровий зв'язок); метатекстуальність (наявність елементів коментування текстів); паратекстуальність (взаємодія заголовків, епіграфів, передмов та ін. елементів із текстами); гіпертекстуальність (взаємонакладання і трансформація текстів) [Жаннет 1998]. Із-поміж зазначених дослідником типів транстекстуальності до аналітики взаємодії драм Лесі Українки та С. Черкасенка можна застосувати перші два типи – інтертекстуальність та архітекстуальність.

Спочатку розглянемо архітекстуальний тип взаємодії, суть якого полягає в жанровому зв'язку творів. Письменники звертаються до жанру драматичної поеми, досить складного родо-жанрового утворення, що поєднує в собі елементи усіх родів і є справжнім викликом для майстерності кожного автора. Поле драматичної поеми завжди працює потужно в митців філософського складу мислення. У цьому жанрі написані такі класичні речі, як «Дон Карлос» Шиллера, «Фауст» Й.-В.Гете, «Каїн», «Манфред» Дж. Байрона, «Бранд», «Пер Гюнт» Г. Ібсена та ін.

Конфліктність у драматичній poemі базується на зіткненні ідей, характерів. Драма Лесі Українки, наприклад,

мають «агональну композицію» (М. Зеров), коли герої змагаються світоглядно, демонструючи власні моделі життєвих цінностей та орієнтацій. Наприклад, жива, активна громадянська позиція / «камінний сон» байдужого раба показані на прикладі образів пророчиці Тірци та її пасивних співвітчизників («На руїнах»), опозиція «правди/брехні» на образно-змістовому рівні драми «Кассандра» виявляється в діалогах античної пророчиці та її брата Гелена; матеріальне/духовне акцентується в образах Килини та Мавки із «Лісової пісні» тощо. «Драма ідей» стала органічним простором для реалізації художніх меседжів Лесі Українки. Вона посилила інтелектуальне начало української драматургії межі XIX і XX століть, а це також вплинуло на рівень реценції твору, адже твори письменниці апелювали й апелюють зараз до вдумливого читача із відповідним горизонтом очікувань від художнього тексту.

До поетичної драматургії, у якій відбувається словесне змагання протилежних ідей, звертається і С. Черкасенко, тим самим продовжуючи лінію філософізації, інтелектуалізації національного письменства. «Казка старого млина», «Про що тирса шелестіла», «Ціна крові» – ці твори розвивають жанр драматичної поеми і демонструють майстерність автора в розробці нової моделі художньої комунікації. Як і в драмах Лесі Українки, тексти С. Черкасенка мають різні рівні комунікації. Творча свідомість автора трансформує актуальну онтологічну проблематику через міфологічний («Казка старого млина»), біблійний («Ціна крові») та власне український, історичний («Про що тирса шелестіла») сюжети. Ці сюжети набувають гостроти і конфліктності завдяки вимогам жанру драматичної поеми. Тому особливістю таких творів є новий простір взаємодії із читачем/глядачем, адже, спостерігаючи за контактом між персонажами, розвитком сюжету, динамікою розгортання художніх ідей, реципієнт є немовби «увімкнений» у мистецьку реальність, є учасником монологів, діалогів, полілогів. Віршована фор-

ма також «працює» на це, тому що ритмічність поетичної структури, сугестивність створюють психологічний вплив на читача/глядача драми, покращують рівень сприйняття художніх повідомлень автора.

Результатами художньої комунікації обох драматургів із своїми реципієнтами є їх спонукання до глибокої рефлексії над проблематикою, яка порушується в текстах, плекання в читацької аудиторії (а на час написання йдеться про читацьку аудиторію поневоленої нації) української ідентичності. Як справедливо зауважує Л. Синявська, «особливе значення літератури в українській історії полягає у тому, що вона взяла на себе державотворчу роль, стала тією комунікативною стратегією, яка консолідує українців як політичну націю. Відповідно до такої ролі та функцій можна інтерпретувати й митця, художника, людину, яка несе це слово істини, правди, пророцтва до інших» [Синявська 2019, с. 129].

На наш погляд, і Леся Українка, і С. Черкасенко дуже вдало обрали жанр драматичної поеми для виконання своїх комунікативних завдань. Саме цей жанр розширив поле для реценції актуальних питань національного та загальнолюдського буття.

Драматургія письменників взаємодіє також на рівні інтертекстуальному. Тут важливо наголосити, що обидва автори активно звертаються до попередньої літературної традиції, переосмислюють мандрівні сюжети, що мають різні художні версії у світовому та власне українському письменстві, тому наявність «слідів» чужих текстів у їхніх драмах – факт зрозумілий. Нашарування різних смислів, вибудовування «текстів-палімпсестів», що допомагали виконувати художні завдання, апелювати до свідомості реципієнта, було складовою частиною творчої практики митців. Звідси й звернення до біблійних, античних, фольклорно-міфологічних, середньовічних сюжетів, які давали широке поле для інтерпретації актуальних екзистенційних та національних проблем.

У доробку Лесі Українки та С. Черкасенка важливе місце займають драми на біблійну тематику. Біблія як книга, що сконцентрувала в собі досвід буття поневоленої нації, досвід духовних одкровень, внутрішніх трансформацій, досвід любові й милосердя, зради і прощення, є невичерпним джерелом для творчості різних письменників. Біблійний інтертекст потужно працює в драматургії Лесі Українки, коли вона озвучує питання національної неволі, духовної несвободи. Її твори на цю тематику – «Вавилонський полон», «На полі крові», «В катакомбах» – акцентують на життєво важливих для української нації питаннях розбудови власної державності шляхом духовного звільнення та конструктивної праці на благо рідної землі. Саме таку активну позицію має пророчиця Тірца («На руїнах»), яка закликає поневолений люд дбати про себе, не чекаючи милості від завойовників. Біблійні сюжети також давали можливість осмислити й фундаментальні проблеми людського буття. Наприклад, драма «На полі крові» (1909) Лесі Українки є зразком філософського опрацювання євангельської теми Юдиної зради. І. Бетко влучно наголошує, що «органічність біблійної тематики у царині філософської поеми засвідчує тяжіння жанру до широкої культурологічної контекстуалізації» [Бетко 1999, с. 97].

Тему зради Месії художньо досліджує й С. Черкасенко в драматичній поемі «Ціна крові» (1930). Звичайно, версію С. Черкасенка вважали вторинною, епігонською в порівнянні із твором Лесі Українки. Але дослідник О. Мишанич справедливо зазначив, що «в драматурга було своє бачення цих образів, у їх інтерпретації він подав ще одну версію, яка не може залишитися непоміченою» [Мишанич 1991, с. 29]. Погоджуємося із цим спостереженням, адже С. Черкасенка цікавила мотивація Юдиної зради Христа, і він дає розлогу версію цієї мотивації, доповнюючи її національно-визвольною складовою, адже його Юда мріє про те, що Месія очолить повстання проти римлян і визволить свій народ.

І в Лесі Українки, і в С. Черкасенка Юда – прагматик, який виявляє профанний, а не сакральний рівень мислення. В обох драмах окреслено проблему комунікативного розриву між персонажами, кожен із яких має власну істину буття. Юда не здатен досягнути духовних послань Христа, його слів: «Хто вільний духом, той не раб. І я / Зроблю їх духом вільними навіки» [Черкасенко 1991, с. 760]. На ці слова він дратівливо зауважує:

*Дух, духом... Це – слова, бо ж що то є
Той дух?.. Чи ти, чи я, чи інший хто
Очима бачили його? Руками
Коли-небудь дотикалися до нього?
Якщо ж і є той дух, то де він, де?
У тілі ж, певне?.. Як же ж він, той дух,
Здолає бути вільним...*

[Черкасенко 1991, с. 761]

У драмі «На полі крові» Юда мріяв про Ісуса як земного володаря, бачив себе його помічником. У п'єсі «Ціна крові» Юда так само мислить земними категоріями, покладаючи сподівання на Месію як лідера національно-визвольних змагань. В обох драмах мотивації Юдиної зради відбуваються в руслі канонічного євангельського розуміння цього Христового учня як людини, що не зуміла через низький рівень свідомості досягнути суті його вчення. Цілком логічно Блаженніший Святослав у розмові з Оксаною Забужко називає Юду «бюрокротом від релігії», який планує заробляти на Божові [Апокриф 2020, с. 27]. Отже, обидві версії біблійної історії про зраду Юди є свідченням того, як художні твори можуть відновлювати, трансформувати приховані смисли канонічного тексту, розширювати його асоціативний діапазон.

Інтертекстуальна взаємодія між творами Лесі Українки та С. Черкасенка є і в площині трактування міфологічних сюжетів. У 1913 році в українському письменстві

з'являються два тексти – драма-феєрія «Лісова пісня» та драматична поема «Казка старого млина». Обидва твори написані в неоромантичному ключі й увиразнюють ідею самоцінності духовного буття кожної людської особистості. П'єси загострюють увагу на екзистенційній та екологічній проблематиці, а призма міфологізму надає універсальності порушених питань. Межа XIX і XX століть відзначилася актуалізацією натур-філософських концепцій, які знайшли своє відображення в таких відомих творах, як «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Зачароване коло» Л. Риделя, а також у вище названих драмах українських письменників. До цього переліку варто додати й драму О. Олеся «По дорозі в казку», що формує також неоміфологічний дискурс раннього українського модернізму. Це інтертекстуальне поле, у якому відбувається міфологізація концепції людського буття. Онтологічна проблематика драм подана у зв'язці «людина і природа», через призму міфологічного часу, коли основні буттєві модуси розгортаються синхронно із зміною пір року. «Казка старого млина» показує конфлікт між природою та цивілізаційними змінами, між патріархальною та урбаністичною, технізованою культурою, між духовним та матеріальним. Подібно до Мавки Мар'яна, яку всі називають Казкою, є дитиною природи, яка тонко відчуває її красу. Для неї степ живий, він говорить з нею, а цього чуття не має Вагнер, що хоче перетворити степ на промисловий край. Цю суперечність яскраво окреслено в діалозі Подорожнього та Вагнера:

*П о д о р о ж н і й
У кожного своя усюди казка,
І кожний з нас творець своєї казки, –
Барвистих мрій і золотих ілюзій...
... І казка – факт
На певний час. Живе тут казка степу,
Як регіт – ніжня, як фея – красна.*

*І все навкруг: і степ, і срібні хвилі,
І дикі скелі, й хмари у блакиті,
І вільний степ, ніч і день, – усе
Живе. Але я почуваю вже,
Що йде натомість казка – ваша,
І казка степу вмере, як ваша прийде...*

[Черкасенко 1991, с. 468]

У драмі «Казка старого млина» немає фантастичних персонажів, як у «Лісовій пісні», але вона своїм ідейним змістом суголосна цьому твору. Дослідниця А. Стебельська слушно зазначила, що Леся Українка у свою чудову казку-драму вклала вічні, життєві, суто трагедійні, універсальні конфлікти, в яких найчільніші проблеми – це Смерть і Життя, Дочасність і Вічність, Матерія та Ідея. Пересічна людина, якої життя переповнене суєтою та дочасними дрібницями – творча людина, яка своїм духовним зусиллям має право собі заробити на безсмертя [Стебельська 2009, с. 154]. Ці ж проблеми – Життя і Смерть, Дочасність і Вічність, Ідея і Матерія – стають ключовими і в «Казці старого млина». Можна говорити про особливий символістський рівень драм, множинність смислів, що закладені в них. Кожен читач зуміє досягнути той смисл, який він готовий зрозуміти. Інтертекстуальність творів змушує реципієнта розширювати горизонт читацьких сподівань, шукати точки дотику із власними життєвими цінностями й орієнтаціями, формує простір для розмірковувань, пізнання себе.

Отже, рання українська драматургія, розвиток якої представляють і Леся Українка, і С. Черкасенко, безумовно, є широким комунікативним полем, яке сприяло оприєвненню через художнє слово актуальних проблем національного та особистісного характеру. Творчі повідомлення авторів були зумовлені тими завданнями, які вони ставили перед собою. А це передусім культурницька робота із українським читачем, виховання в нього патріотизму,

високих морально-етичних якостей, національної свідомості, духовної свободи. Обидва письменники свідомо використовували жанр драматичної поеми, яка поглибила їхні мистецькі інтенції, спрямувала їх в контекст досягнень світової літератури, сприяла поглибленню ідейно-художнього змісту національного письменства межі XIX і XX століть. Простір комунікації в драматургії Лесі Українки та С. Черкасенка характеризується потужним інтелектуальним началом, вдалими текстовими стратегіями, апелюванням до інтертексту світового мистецтва, стильовими знахідками та яскравими мовно-виражальними засобами.

Література

1. Антонович В. Чари на Україні /пер. та редагування Володимира Гнатюка. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1905. 78 с.
2. Багнюк А. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 512 с.
3. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М.: Художественная литература, 1975. 504 с.
4. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / пер. с фр. А. Калантарова. Москва: Астрель: АСТ, 2006. 158 с.
5. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття. Zielona Gora – Kijow, 1999. 160 с.
6. Біличенко О. Літературна комунікація як об'єкт загальної теорії соціальних комунікацій In: Вісник ХДАК. Випуск 46. Харків, 2015, с. 23-36.
7. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпаття. Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини / упоряд., підготовка текстів, передмова та примітки О. Мазурка та І. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009. С. 221–353.
8. Борисюк І. Замовляння в системі архаїчних магичних практик: структурно-семіотичний аналіз. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філософія. 2015. Т.257, Вип. 245. С.71–76.
9. Висоцький А.В., Макарець Ю. С. Архетипний образ вогню в лінгвопросторі українських паремій і замовлянь. *Studia Slavica Hung.* 2019. Volume 64. С. 1–11.
10. Войтенко Л.: Художня література як форма комунікації. Навчально-методичний посібник. Одеса, 2020.
11. Гнідан О. та ін. Історія української літератури XIX століття (70-90-ті роки). Книга 2. Вища школа. Київ, 2003.
12. Дирда Н.: Життєвий і творчий шлях Богдана Сильвестровича Лепкого. Бібліографічний покажчик. Тернопіль, с.4-7.
13. Дулеба А. На Юрія. *Дружньо вперед*. Пряшів, 1997. №5–6. С. 31.
14. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / упор. Н. Шумоло. К.: Основи, 1998. 658 с.
15. Женетт Ж. Фигуры: в 2 т. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 1. 496 с.
16. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання / упоряд. і передм. О. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 392 с.
17. Жулинський М. та ін. Історія української літератури XIX століття. Книга 2. Либідь. Київ, 2006.
18. Злоцький Ф. Забобони, вірування та деякі звичаї підкарпатського русинського народу. *Хланта І. Моє Копашново: історико-етнографічні, фольклорні статті та матеріали*. Ужгород: Патент, 2017. С. 286–320.
19. Зубрицька М. Ното legends: читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
20. Из народных вѣрованъ. *Подкарпатська Русь*. Ужгород, 1930. Рочник VII. Число 4–5. С. 93–97.
21. Кобринська Н. Дух часу. Каменярь, Львів 1990.
22. Кузьмінська Б. Традиційні уявлення опілян про уроки та «урекливих». *Вісник Львівського університету. Серія Історична*, 2012. Вип.47. С. 253–261.
23. Керлот Х. Словарь символов. Мифология. Магия. Психиоанализ. Москва: «REFL-book», 1994. 608с.
24. Кравченко У. Згадуючи Наталію Кобринську (до 10-річчя з дня смерті Наталі Кобринської). *Слово і час*. №3. Київ, 1990, с.22-26.
25. Кудрявцев М. Ідейні колізії у драматургії Спиридона Черкасенка. *Краєзнавство*. 2003. № 1-4. С. 150-167.
26. Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Наука, 1985. 536 с.
27. Левкович Н. «Знаючі» («непрості») люди в демонологічних уявленнях бойків. *Науковий часопис Національного педагогіч-*

- ного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 6. С. 276–283.
28. Легкий М. Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика). *Українське літературознавство*. Випуск 75. Київ 2012, с.95-115.
 29. Леся Українка. Апокриф. Вибране / Леся Українка. Чотири розмови про Лесю Українку / О. Забужко, С. Шевчук. Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 632 с.
 30. Леся Українка. Повне зібрання творів: у 14 т. К.: Комора-Смолооскип, 2021 <https://book-institute.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14-i-tomah>
 31. Лозко Г. Коло Свароже: Відроджені традиції. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. 228с.
 32. Маркуш О. Наш рідний край. Народознавчі матеріали про Закарпаття / упорядник, автор передмови і приміток І. Сенько. Ужгород, 2002. 176 с.
 33. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка). Черкасенко С. Твори: у 2-х т. К.: Дніпро, 1991. Т. 1. С. 5–42.
 34. Павличко С. Фемінізм. Основи, Київ, 2002.
 35. Пасхальнѣ обычаѣ на селах Пряшевскоѣ Руси. *Подкарпатська Русь*. Ужгородъ, 1929. Рочник V. Число 6. С.147–152.
 36. Пахаренко В. Українська поетика. Відлуння-Плюч, Черкаси, 2009.
 37. Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклю). Рукопис. Фонд Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Мюнхен: Український вільний Університет, 1941. 142 с.
 38. Потєбня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *Слово и миф*. Москва: «Правда», 1989. С. 285–378.
 39. Потушняк Василь. Русальна п'ятниця. Наш родний край. Тячово, 1928 (юній). Рочник VI. Число 10. С. 317–318.
 40. Потушняк Ф. Вода, земля и воздухъ въ народномъ вѣрованю. Унгварь: Выдання подкарпатского общества наукъ, 1942. Ч. 24. 29с.
 41. Потушняк Ф. Гадъ въ народномъ вѣрованю. *Литературна недѣля*. Ужгородъ, 1941. Рочник 1. Ч. 12. (26 октября). С.101–103.
 42. Потушняк Ф. Клятва въ народному вѣрованю. *Литературна недѣля*. Ужгородъ, 1943. Рочник 3. Ч. 11 (1 юнія). С. 127–130.
 43. Потушняк Ф. Огень въ народныхъ вѣрованяхъ (Tűz a ruszín néphitthen). *Зоря-Најнал*. Річник 1. Ужгород, 1941. Число1-2. С.86–114.
 44. Просалова В. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика. Навчальний посібник. Вінниця, 2019. 206 с.
 45. Росоха С. Звичаѣ у нас на Великдєнь. *Наш родний край*. Тячов: 1932. Рочник X. Число 8 (Апрѣль). С.194–196.
 46. *Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років / упорядник Раїса Мовчан*. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. С. 426 – 440.
 47. Світлик П. Народнѣ повѣря, ворожки, примовки и обычаѣ села Имстечева. Бер. Верховина. *Подкарпатська Русь*. Ужгородъ, 1929. Рочник V. Число 4. С.86–91.
 48. Світлик П. Народнѣ повѣря, ворожки, примовки и обычаѣ села Имстечева. Бер. Верховина. *Подкарпатська Русь*. Ужгородъ, 1929. Рочник V. Число 6. С. 144–146.
 49. Синявська Л. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ століття: комунікативні стратегії: монографія. Одеса: КП ОМД, 2019. 302 с.
 50. Сінченко О. Комунікативні стратегії в теорії літератури: автор, текст, читач: навч.посібник. К.: Логос, 2015. 170 с.
 51. Соляр О. Українські народні замовляння: питання походження і поетики: Автореф. дисертації канд. філол. наук: 10.01.07 Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. 16с.
 52. Стебельська А. «Лісова пісня» – серце творчості Лесі Українки // *Родина і Україна*. Вінниця Д.П. «Держ. картогр. ф-ка», 2009. С. 154 -160
 53. Сумцовъ Н. О. Пожеланія и проклятія (Преимущественно малорусскія). Харьковъ: Типографія Губернскаго Правленія, 1896. 26с.
 54. Темченко А. Культурно міфологічна семантика числа дев'ять (на матеріалі замовлянь). *Український селянин. Збірник наукових праць*. Черкаський національний університет, 2012. Вип. 13. С. 72–74.
 55. Темченко А. Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика: Автореферат дисертації канд. історичних наук: 07.00.05 НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Київ, 2003. 17с.
 56. Тиховська О. Етнопсихологічний аспект рослинної магії в купальській обрядовості українців Закарпаття першої половини ХХ століття. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал (АПСНІМ)*. Серія: Філологія. 2020. Вип. 3 (27). С. 91–96.

57. Ф.П. [Федір Потушняк] «Зль очі» и «уроки» въ народномъ вѣрованію. *Літературна недѣля*. Рочник III. Ч. 19. Унгварь, 1943. С.221–224.
58. Федорков А. Як ворожать на Івана Купала. *Наш родный край*. Ужгород, 1931. Рочник VI. Число 10. С. 274.
59. Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Наукова думка, Київ, 1978, т.16.
60. Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку. In: Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Наукова думка, Київ, 1984, т.41, с.471-529.
61. Чегиль С. Рôздвянѣ забобони у нашого народа. *Подкарпатська Русь*. Ужгородъ, 1928. Рочник V. Число 3. С. 65–67.
62. Черкасенко С. Твори: у 2-х т. К.: Дніпро, 1991. Т. 1.
63. Шалата М. Чим щире серце наболіло. In: Кобринська Н.: Дух часу. Каменяр, Львів 1990, с.3-17.
64. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори. Івано-Франківськ: ГУЦУЛЬЩИНА, Верховина, 2009. 351с.
65. Шинкаренко В.Д. Смысловая структура социокультурного пространства: миф и сказка. Москва: КомКнига, 2005. 208 с.
66. Шкандрій Мирослав: Євреї в українській літературі. Зображення та ідентичність. Дух і літера, Київ, 2019.
67. Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах (Репринтне видання 1899-1908 рр). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
68. Щербей М. Звичаї Верховинців на свято «Купала». *Наш родный край*. Тячово, 1928. Рочник VI. Число 10. С. 296–297.
69. Щербей М. Свято Купала. *Пчолка. Ілюстрований м'сячник для молодежи и для народа*. Ужгородъ: Товариство «Просвіта», 1928. Рочник VI. Число 9. С. 293–294.
70. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588с.
71. Яремко Р. Проблема літературної комунікації та спроби її міждисциплінарного вивчення. *Слово і час*. 2004. № 4. С. 7–17.
72. Ятченко В. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. Монографія. Київ: Віпол, 1998. 200 с.

Розділ V

КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНИХ ТА ПОСТМОДЕРНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР

Рецептивно-комунікативні міжнаціональні взаємини неможливо досягнути без вивчення слов'янського діалогу культур. У розділі представлені компаративні дослідження слов'янських літератур, а саме – показано збіги і відмінності у поетиці, стилістиці українського та польського жанру фентезі; відстежено інтертекстуальні та поетологічні перегуки в ліриці корифеїв української та російської модерної поезії Ліни Костенко та Анни Ахматової; виявлено контраверсійне ставлення до книги як передачі традиції та сакральної мудрості у слов'янських постмодерних літературах. Поставлені проблеми відповідають сучасному рівню літературознавства, його методичним та художньо-естетичним засадам.

Теоретична важливість системного підходу до вивчення питань генології, поетики, семіотики, у тому числі складного процесу взаємодії культур, визначається необхідністю всебічного аналізу форм і тенденцій духовної спадщини різних народів, які суттєво взаємозбагатились за минулої та сучасної епох. Закономірності природи міжкультурних зв'язків у типологічних, контактологічних, семіотичних зіставленнях – усе це розглянуто в представлених компаративних дослідженнях, адже саме вони дають можливість здійснити глибинну рецепцію національних культур і літератур.

5.1. Книга у діалозі слов'янських постмодерних літератур (Наталія Бедзір)

Кінець ХХ–початок ХХІ століття у світовій художній літературі ознаменувався переосмисленням ролі, специфіки та шляхів пізнання світу. Почалась епоха, яка тяжіє до нереалістичних та підсвідомих шляхів пізнання. Змінюються засоби отримання знань, канали та вектори їхнього розповсюдження. Відчувається спроба визначити нові типи пізнання буття та комунікації [Мак-Люен 2001]. Переосмислюється роль книги як образу-символу в літературі останніх століть (Карьер Еко 2001).

Книга з давніх-давен слугувала уособленням передачі традиції та сакральної мудрості. Також книга могла зосереджувати в собі відомості, які загрожували людині справедливою розплатою, що рано чи пізно наздоганяла її. Знищення книги набуло в історії культури символічного значення. Спалювання, знищення книжок (чи, у більш м'якій формі, їхня заборона) із давнини мали значення як практичного, так і символічного акту розриву з традицією, тим чи іншим вченням, як це показано в романі-утопії Р. Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» (Бредбері 2020). У оповіданні «Вигнанці» Р. Бредбері створює сюжет, у якому відьомські сили заволодили Землею, загрожують життю вчених і перешкоджають науковим відкриттям. Занепокоєні письменники (Едгар По, Чарлз Діккенс, Френк Баум, Брем Стокер, Вашингтон Ірвінг, Льюїс Керролл, Говард Лавкрафт, Натаніел Готорн та інші) вбачають у цьому особисту провину, дозволяють спалити власні книги, підтверджуючи «свою відданість науці і прогресу». Злі сили переможені, але Земля залишилась без Чарівника із Смарагдового міста, без дивовижного Різдва, без казок, пісень, пригод, вигадки і фантазії. «Ніби повітря зі свистом увірвалось у пустоту, де за мить до цього щось було» (Бредбері 2015).

Роман «Ім'я троянди» У. Еко (1980 р.) поновив і продовжив художні переосмислення засобів пізнання світу людством у другій пол. ХХ ст., підключившись до постмодерністської полеміки про книгу та її роль у майбутньому. Фінальні висновки героя роману Вільгельма уточнюють постмодерністську парадигму: незважаючи на розчарування, пов'язане з тим, що «порядку у світі не існує», роман стверджує пізнання як єдиний шлях подолання хаосу. Пошук героєм Адсоном сенсу у фрагментах згорілих книжок стає утвердженням волі до істини (Еко 2018).

Розглянути постмодерністські модифікації найдавнішого культурного топосу книги у художній інтерпретації східно- та західнослов'янських постмодерністських прозових творів початку ХХІ ст., вплив нової епістеми (Фуко 1977) на зміни у жанровій, стильовій авторській стратегії постмодерної прози – таке завдання даного дослідження.

Дослідження є актуальним. Нові комунікативні стратегії сучасної передачі інформації не тільки накопичують знання. Сьогодні достеменно відомо, що текст є механізмом ідентифікації власного «Я», субкультури, культури, і навіть наукових, релігійних, економічних та інших проявів життя. Стиль, форма, зміст, промовистість текстів відповідають своєму цільовому призначенню. У наш час різні слов'янські літератури втілюють обриси інформаційних технологій по-різному, тому дослідження матиме виразний компаративний характер.

Символ книги є актуальним і для східнослов'янської, і для західнослов'янської постмодерної прози. Його прояви зустрічаємо у романах польської письменниці О. Токарчук «Мандрі людей книги» (Olga Tokarczuk, «Podróż ludzi Księgi», 1993 р.), словачки Д. Капітаньової (псевдо – Самко Тале) «Книга про цвинтар» (Daniela Kapitánová (Samko Tale), «Kniha o cintorine», 2000 р.), у романах та повістях чеських письменників М. Айваза «Інше місто», роман, (Michal Ajvaz, «Druhé Město», 1993 р.), «Парадокси Зенона», повість

(«Zenonovy paradoxy»), Л. Вацуліка «Як зробити хлопчика» (Ludvík Vaculík, «Jak se dělá chlapec», 1995 г.), у романній трилогії Д. Годрової «Місто мук» (Daniela Hodrová, «Trýznivé město», 1999 г.), російських письменників Т. Толстої «Кись» (Татьяна Толстая, «Кысь», 2000 г.), Ю. Буйди «Борис і Гліб» (Юрий Буйда, «Борис и Глеб», 1997 г.), В. Пелевіна «Священна книга перевертня» (Виктор Пелевин, «Священная книга оборотня», 2004 г.).

У кожному новому тексті символ книги оживає, набуваючи додаткових значень, породжуючи переносні смисли на основі спорідненості або асоціацій, оскільки символ книги від початків існування Біблії наділений безліччю різних тлумачень, започаткованих генетичним кодом людства.

Найбільш поширеною в перелічених творах стає міфологічна модель книги як культурного артефакту із втраченим кодом, який не піддається розшифровці. Причини – історична віддаленість явища, що описується у книзі, втрата знання мови, нерозуміння давньої культури, надмірність інформації естетичного характеру, небажання постмодерністів витлумачувати або «виправдовувати» світ, культурна деградація людини. Домінантними фігурами цієї моделі стають читач – інтерпретатор літератури, а також наратор-письменник. У центрі творів про «книгу з втраченим кодом» опиняються проблеми національно-історичні, духовні, етичні.

Постмодерний підхід до книги як «загубленого коду», відмовляючись від раціоналістичного та матеріалістичного пояснення історії, не вибудовує за історичними віхами «долю народну», не втручається і не випрямляє хаос національної історії. Він народжує варіанти нового прочитання Книги історії нації, нові інтерпретації. Інтерпретація – єдиний спосіб буття будь-якого явища чи твору мистецтва, адже, як висловився Л. Гумільов, «явища культури, не залучені до системи їхнього використання людиною, існують, але не живуть» (Л. Гумільов).

Письменників-постмодерністів цікавлять знакові періоди слов'янської історії: формування націй, крах соціалізму, розбудова суспільства.

Відома словацька письменниця Д. Капітаньова у «Книзі про цвинтар» відтворює перверсивний та шизоїдний світ недавнього словацького минулого – 50-х– 60-х років ХХ ст. Автором «книги» є один із персонажів, дурник Самко Тале з невеличкого містечка Комарно. Забобони, параноїдальний страх перед комуністами, ненависть до «чужих» (угорців, циган, чехів, піонерів, учасників спартакіад, членів союзу жінок, діячів «Переможного лютого», «Празького повстання» тощо), злидений побут у його сім'ї виховали доброго довірливого хлопчика, але із порушеннями розвитку. Самко так і залишився дитиною у свої 44 роки. Він живе з того, що збирає картон, ганчір'я. Його «книга» – звичайний школярський зошит, куди він записує імена та прізвища всіх відомих йому померлих людей, намагаючись утримати історичну та християнську пам'ять про них – як рятівне коло вибачення за прижиттєві негаразди.

Навколо героя відбуваються зради, репресії, самогубства, змінюються політичні системи. Те, що відбувається, контрастує з наївною стилістикою оповідання, яке ведеться від імені Самко, створюючи в тексті контури гротескного шизоїдального світу, що втратив здоровий глузд. Свідомість словаків у маленькому містечку в епоху перемін пронизана стереотипами, хворобливими психічними комплексами, нерозумінням подій, вона мало чим відрізняється від свідомості недорозвиненого чоловіка-дитини Самко. У поведінці пересічних громадян виявляється ще більше жорстокості і аморальних вчинків. Символіка «життя в труні» – поза національними цінностями, пріоритетами, переконаннями – визначає земляків Самка. Мерці у його «книзі» благородніші за живих (Samko Tále, 2000).

Так Д. Капітаньова повертає в культурний текст твору високий християнський культ Книги – символу Біблії, в

Старому Заповіті якої сказано: «І повстане того часу Михаїл, великий той князь, що стоїть при синах твого народу, і буде час утиску, якого не було від існування люду аж до цього часу. І того часу буде врятований із народу твого кожен, хто буде знайдений записаним у книзі» [Біблія|Дан. | 12:1]. Свою книгу-порятунку формує і Самко.

Образ книги, сформований ще у Старому Заповіті, важливий як традиція сходження християнської мудрості, порятунку, покарання, справедливої відплати, що лягли в основу світової культури та літератури. Як відомо, Господь-Пантократор на іконах зображується з книгою, в яку записуються всі діяння людей.

У романі росіянина Ю. Буйди «Борис і Гліб» міфологічна циклічна круговерть часу у постійному повторенні російських родових та історичних катаклізмів приводить російську націю до диявольського кружляння серед своїх вад, помилок, зрад, утопій. Як розмірковує персонаж роману Борис Осор'їн над страшною книгою свого роду, що відобразила всю історію Росії, «світ, Росія і я створені тільки для того, щоб народилася книга Осор'їних» – перелік утопізму, гріховності, самопожертви на шляхах людства до щастя [Буйда 1997, с. 153]. Такою книгою виявляється сам текст роману «Борис і Гліб».

Книга Осор'їних у романі «Борис і Гліб» є літописом російської святості та зради, злетів та падінь душі, великих можливостей та їхнього утопічного застосування. Ці російські родові дії у жанрі «родової книги» подібні до християнсько-іудейського біблійного комплексу Старого та Нового Заповіту.

Герой Осор'їн робить фатальний висновок з російської історії: «Не можна порвати зі своєю кров'ю» (Буйда, 1997, с. 9). Йдеться про спорідненість рідних людей із сім'ї Осор'їних по крові, тобто про сімейну, етнічну, національну, духовно-християнську близькість. Актуалізується в романі також символіка кривавої російської «міцної справи»

у вірші поета М. Некрасова («Поет і громадянин»: «Иди, и гибли безупречно. / Умрешь не даром, дело прочно, / Когда под ним струится кровь» (Некрасов, 5).

У «Книзі Осор'їних» замішана на крові російська історія у пошуках щастя обирає надзвичайно суперечливий і непрямий шлях випробувань: між жертовністю, диким розгулом пристрастей, помстою, божим промыслом, чудесним порятунком, організованою комуністичною утопією.

Польська дослідниця Юстина Карцевич називає Книгу Осор'їних Літописом, але зазначає, що Літопис цей рясніє еkleктикою, поєднуючи сповідь, роздуми, замітки, щоденник, сказовий стиль, тобто створює новий комплікативний стиль оповіді: замість літописного монологічного стильового моноліту бачимо епізоди, уривки, фрагменти [Karczewicz 2020, с. 298]. Відомо, що постмодерністи травестіюють навіть жанр життя, у зв'язку з чим Ю. Карцевич вважає, що цілий роман Ю. Буйди може претендувати на визначення постмодерністськи переосмисленого життя.

Письменник уводить у роман образи Бориса і Гліба, актуалізуючи пам'ять про безневинне страждання братів, убитих братом Святополком у боротьбі за владу. Борисоглібська традиція в християнстві знаменує страждання, безневинну смерть і, попри все – перемогу братерської любові і всепрощення. Видатний медієвіст та візантолог С. Аверинцев писав про роль святих братів в історії Київської Русі: «Бориса і Гліба віками пам'ятали всі. Виходить, що саме у «страсто-терпцеві», втіленні чистого страждання, який не здійснює жодного вчинку, навіть мученицького «свідощтва» віри, а тільки приймає свою гірку чашу, святість державного сану виявляється по-справжньому. Тільки їхнє страждання виправдовує буття держави. А чому так – про це треба розмірковувати докладно і неспішно» (Аверинцев 2001).

Дослідження постмодерної прози показує, що провідним мотивом стає не сама Книга, а її інтерпретація та коментар, тобто поняття «тексту культури» виходить далеко

за рамки «тексту письма», поширюючись у простір «контексту».

Варіант книги як епістолярного зібрання різних цивілізацій та інших світів представлено у прозі чеського письменника М. Айваза, найяскравіше – у повісті «Парадокси Зенона» (1997). Це тексти, передані морськими глибинами «водяної цивілізації» людей, їх розуміють лише обрані. Всі інші інтерпретують тексти або «можуть лише здогадуватися» про їхній сенс. Одним вони здаються апокаліптичною піснею, іншим – давньою одою забутому божеству. Письменник-оповідач пише свою книгу, але розмаїття культурних прошарків, безліч «чужих текстів», які долинали до нього і які він чудесним чином розуміє, заважають йому писати, і лише вночі, при блакитному світлі ізсередини друкарської машинки він знаходить «тишу», настає відчуття «порожнечі», у якому письменник може творити.

У прозі М. Айваза простежено всі можливі наслідки топосу книги, код від якої втрачено, але після втрати настає «забуття культури». Час звільняє давню літературу і культуру від змісту, що став незрозумілим, «вивітрився», але час не зачіпає форми.

Письменник-оповідач у романі М. Айваза розмірковує про можливість, що відкриваються: «Тепер він знав, що в формах, що звільнилися від імені, йому на кожному кроці буде відкриватися простір незнаного, куди загадковіший і дивовижніший, ніж екзотичні узбережжя і таємничі куточки містечок. Він знав, що будь-якої миті зможе скупатися в саяві більш сліпучому, ніж сонце півдня. Це була дивовижна зміна» (Айваз, с. 375). Радість від «порожньої форми» змінюється «митями темного страху від того, що він тоне у мерзкій матерії буття, що тече з будь-якої форми, сенсу та цінності» (Айваз, с. 377 – 378).

У романі письменник-постмодерніст стає прихильником чистої гри форм, він отримує задоволення від процесу їхнього наповнення. Але настає момент порушення хист-

кої межі змісту та форми. В результаті деконструкції форми порушується структурованість тексту: одного разу «навколо поширився нескінченний німий текст без єдиної прогалини, до якого не існувало ключа і який повідомляв своїм світлом тільки власну, що досягла досконалості, безглуздість» (Айваз, с. 377). Для героя-письменника стає зрозумілою поєднаність і нерозривність форми і змісту в культурі.

Постмодерна гра з культурою минулого у М. Айваза інтерпретується як ще один елемент постмодерністської чуттєвості, що балансує між формою та змістом, якась «четверта апорія Зенона». Це область таємниці, вигадки, присутності ніколи не пізнаваної частини буття. Це настання творчого, породжувального хаосу.

Інтертекст рефлексій героя лежить у теоретичних постмодерних висновках Р. Барта, Ж. Дерріди, в новелах Х. Л. Борхеса, у прозі латиноамериканських магічних реалістів. Сама проза М. Айваза демонструє витончену, захоплюючу культурну вторинність стосовно пост-філософії постмодернізму.

Але якщо, наприклад, у «Кисі» російської письменниці Т. Толстої культурна вторинність світу героя Бенедикта пародіюється, набуває трагіфарсової інтонації, то у «Іншому місті» М. Айваза вона дає можливість для збагачення культури та певного культурного прогресу людства.

Письменник не довіряє концепції регламентованого, унормованого існування, бачить у хаосі невичерпні здібності людства: з нього виростають нові суспільства, знакові системи. «Не скаржитися на гримаси життя, а написати грандіозний тисячосторінковий епос, щоб його події розгорталися в інших галактиках, щоб образи проглядалися, як папути в клітках, щоб в образах купатися, як у турецьких лазнях», – таку модель літератури пропонує М. Айваз (Айваз, с. 357).

Жанрово та стилістично втілити свою творчу художню концепцію М. Айвазу допомагає поєднання впізнаваного та невідомого, яке завжди закладено у «книзі культури».

Міф постмодерної книги, що розширює можливості письменника і збагачує уяву читача, у романі «Інше місто», у повісті «Парадокси Зенона» М. Айваз створює завдяки складним формам метатекстуальності: включенню тексту в текст, оповідання в оповідання, злиттю реальності та ірреальності. М. Айваз вибудовує просторовий міф Праги, який варіюється в реальних та ірреальних проявах. Письменник поєднує філософський текст («Фізику» Аристотеля»), молодіжний сленг, хитромудрі письменницькі роздуми, виявляє надзвичайну мальовничість і пластичність стилю. Стилістика М. Айваза – гра текстами і інтертекстами у неймовірно вигадливих художніх переплетеннях.

«Парадоксальні» тексти М. Айваза розгортаються за законами тези – антитези: спочатку читачеві пропонується докса, потім обігрується її альтернатива. Написання книги у повісті «Парадокси Зенона» співвіднесено з алхімічною магією та трансмутацією металів у золото. У результаті «золотом» виявляється не продукт, а магічний процес. Культурний інтертекст такої процедури – стара заповідь алхіміків: суть не у трансмутації металу, а у трансмутації самого експерименту (Айваз, с. 76). Таким чином, М. Айваз підводить читача до легко впізнаваних жанрово-стильових особливостей чеської барокової та готичної прози, фантастичної літератури: містифікації, готичної «естетики підземного світу», барокової «книги всіх знань», нерозгаданої людством інтелектуальної загадки (апорії), насиченої легендами топографії міста тощо. Відтворюється стилістика нарративних ретардацій та спонтанності подій. Вона втілена у ризоматичному розгортанні сюжету, численних сюжетних розгалуженнях та фабульних біфуркаціях. Процес створення книги за своєю інтригою, жвавістю, контроверсійністю, драматизмом перевищує результат – артефакт Книги.

Творчість польської письменниці – лауреата Нобелівської премії О. Токарчук – є художньою відповіддю на виклики часу. У її трьох найбільш визначних романах – «Мандрів-

ка людей Книги», «Правек та інші часи», «Бігуни» відчутна спроба по-новому осмислити «епоху Гутенберга», виявити процеси ентропії часу та простору в трагічній історії XX ст., показати можливості парадоксального пізнання світу людиною XX – XXI ст. – через фрагментацію, рух та тіло.

Як зазначалося вище, постмодернізм схиляється до висновку про неможливість адекватно «прочитати» культуру минулого, що рівносильно відмові досягнути долю людства. Книга є квінтесенцією Божого задуму, до розгадки якого прагне людське пізнання буття – така інтерпретація феномену Книги постає в романі польської письменниці О. Токарчук «Мандри людей Книги».

Шлях до таємничої Книги, що лежить у далеких землях, розгортається у формі стилізації роману епохи Просвітництва. Містика Книги розкрита в притчі про створення світу з надламаної літери, що символізує вічний потяг людства до пізнання. Осмислення Книги проходить у процесі мандрів, у яких і розгортаються епізоди містерії Книги. Сюжет розповідає про наявність таких містерій у ритуалах одного просвітницького паризького Братства під проводом маркиза де Шевійона. Опис цих ритуалів оприявнює готичну інтертекстуальність роману О. Токарчук. У творі польської письменниці використано прийоми історичних романів В. Скотта (наявність квазі-історичних персонажів та подій), готичного, авантюрного романів, роману випробування «грецького типу», за М. Бахтіним (Бахтин 1975, с. 15).

Знаменно, що потреба у Книзі у героїв «Мандрівки ...» виникає наприкінці XVII століття, в епоху кризи просвітницького світогляду, розщеплення раціонального та чуттєвого первнів особистості. З'являється спокуса досягти повного знання, охопити розумом усю картину світу і «назавжди визначити конкретні шляхи його побудови» (Токарчук, с. 25).

Подорож шукачів пригод на чолі з благородним Маркізом до країни Книги розгортається як горизонтальний перетин простору (географічний аспект) і вертикальний

(духовний аспект). Наближення до Книги виявляється наближенням до істинних почуттів, душевної щирості, прирідності існування.

Загибель провідних героїв призводить до того, що знаходить Книгу безграмотний та німий підліток Гош. Внаслідок потрясіння у нього з'являється дикий голос-крик, але Книга не може бути ним прочитана і донесена до людей – Гош неграмотний і розумово відсталий хлопчина. Єдине, що йому вдається здійснити після пережитих потрясінь – це прокричати в тишу навколишньої природи своє ім'я. Символіка «набуття мови» через кризу особистості та метаморфози завершує міфологічну містерію Книги та відкриває початок руху Історії.

Образно можна визначити, що «виття» Гоша (його попереднє мугикання) змінюється «криком» Історії – можливістю прокричати своє ім'я як ім'я першовідкривача і переможця. «Між учора і сьогодні лежали тисячоліття страху та болю, самотності та надії. <...> Крик отримав значення, і в ньому Гош раптом знайшов себе. Йому довелося замовкнути, щоб переконатися, якою вагомою є тиша» (Токарчук, с. 237).

Гош ніколи не прочитає Книгу і не розповість про її зміст. О. Токарчук підштовхує читача до думки про те, що епоха Книги як одкровення та відкриття світу відійшла в минуле. Людство розвивається, і розвивається так, що згодом воно вже не зможе утримати у площині усвідомленої культури весь «гомін історії». Людству залишився «шлях Книги», що сприймається як шлях інтуїтивного, метафоричного, ісихастичного, духовного, споглядального пізнання. До такого типу близькі теологічне, барокове, постмодерністське пізнання. Постмодернізм тут постає типом пізнання буття, який перегукується з нереалістичними та підсвідомими типами.

«Набуття мови» як дару Божого метафорично залучає літературу не до мистецтва тексту і письма, а до мистецтва нарративу, розповіді. Цей же процес художньо відобразила

О. Токарчук у романі: Гош не може прочитати Книгу, але він колись зможе розповісти про її пошуки. Таку інтерпретацію підказує виразна назва роману – «Мандрівка людей книги» («Podróż ludzi Księgi»), де оповідач, наратор є одним із сучасних Гошів.

Мотив «втрати дару мови» та неможливості комунікації у романі пов'язаний з деміфологізацією Книги у постмодерній прозі. Він є алегорією втрати взаєморозуміння між людьми і реміфологізацією притчі про Вавилонську вежу. У романі Ю. Буйди «Борис і Гліб» вона відтворена в сюжеті «відключення Мови», яке здійснюють у творі тоталітарні ідеологи підземного комуністичного «міста щастя» (Об'єкта) напередодні загибелі.

Так Книга безпосередньо пов'язується з Мовою: надмір травматичного досвіду нації, репресії і терор (Книга Осор'їних у романі Ю. Буйди) загрожують втратою основи національної культури – Мови. Невміння прочитати Книгу Книг і перенасиченість людства культурними надбаннями (як у романі О. Токарчук) повертає літературу від письма до нарації, фольклору, емоційної оповідності. Новий міф Книги також пов'язаний у О. Токарчук, Ю. Буйди, Д. Капітаньової з постмодерністською парадигмою, яка знаменує розрив у єдності культури. Він небезпечний, але невідворотний.

Новий «Чевенгур – Вавилон» – Об'єкт – зазнає краху у романі Ю. Буйди. Якщо у романі полячки О. Токарчук потенційним наратором про шлях людей книги є молодий безграмотний пастух Гош, то в романі Ю. Буйди такою постає стара жінка – персонаж, що несе слов'янську фольклорно-міфологічну мудрість, асоціюється зі знанням, досвідом, народженням і смертю, збереженням будинку, сім'ї та вогнища. Але в обох творах акцент робиться на персонажі – вихідцеві з народного середовища, який володіє мистецтвом усної передачі інформації.

Для передачі нових форм і смислів необхідна нова мова, і постмодернізм у пошуках її звертається не лише

до літературних писемних традицій, а й до усних. Визначальними стають оповідальні стратегії у стилях та жанрах. Цей поворот надзвичайно збагатив і літературу, і її методи дослідження. «У певному сенсі ми повертаємося, – писав М. Павич, – до найстаріших усних форм поезії – до Гомера та народних співаків-оповідачів, які, задовго до того, як їхні пісні були вперше записані, щоразу по-новому організовували свій матеріал, завжди по-різному починали спів і вільно вибирали для кінцівки будь-який фрагмент поетичного мовного потоку, що уявно струменів перед їхнім поглядом» (Павич 2004, с. 77). Вірогідно, М. Павич у книзі «Роман як держава» намічав стратегії подібного жанрово-стильового оновлення: перехід до авторської організації матеріалу, домінування початку та закінчення твору в жанрово-стильових модифікаціях, орієнтація на очікування читача.

Також можна припустити, що міф Книги, який реконструюється постмодернізмом, оновить стилістику синкретичної літератури. Наративність, нелінійний тип оповіді, подвійне кодування, гендерний підхід до наративу, відкритий фінал твору, різні способи досягнення інтерактивності, серійність – показники такого процесу.

Свій контрапункт міфу книги розіграє В. Пелевін у «Священній книзі перевертня». Треба зауважити, що в постмодерністських творах російської, чеської, польської літератур немає такого складного і систематизованого «оркестрування» тексту, як це спостерігається у В. Пелевіна.

Назва роману «Священна книга перевертня» складається із поєднання сакрального і профанного змісту, причому визначення «священна книга» притаманне як християнству, так і східним, і іудейській релігії. Художні світи творів В. Пелевіна завжди перебувають у пограниччі, у двох, або навіть кількох просторово-часових і культурних перетинах. У цій «зоні підвищеної напруги» може відбуватися все. «Тут виникають умови для суміжного співіснування, не стираються, а, навпаки, увиразнюються риси різних культур: свій/чужий

(інший)», – пише Т. Чепелевська (Чепелевская 2006, с. 231). Кордон має здатність як роз'єднувати, так і об'єднувати, обидва процеси властиві моделям пелевінських світів.

Передмова, що відкриває текст роману, за всієї пародійності, намічає рух читацького інтересу від «книги» – запису на комп'ютері – до розгортання подій у «реальності». Доемпірична «явленість» книги, невідомість точного автора, віртуальне існування книги, її містична поява, передмова зі стилістично зниженим коментарем трьох «апостолів» – все це наголошує на квазі-біблейському статусі «священної книги». Роман втілює новий тип синкретизму: відбувається злиття міфологічної архаїки, біблійного інтертексту, комп'ютерного наративу, масово-комунікативних технологій та типів творчості (реклами, текстів PR, кліпів, слоганів тощо). Твір В. Пелевіна в жанрово-стильовому відношенні, як і проза О. Токарчук, є «шляхом людей книги» до розуміння нової реальності, але разом із тим, він відображає трансформацію людської особистості під впливом нових обставин капіталізації, пост-індустріалізації та глобалізації у кінці XX – на початку XXI ст.

Мотив перевертництва, що всебічно структурує сюжет, жанр, поетика роману В. Пелевіна побудовані на фольклорно-міфологічних уявленнях про світ і можливості переродження людини. Тут поетика роману перегукується з художніми романними прийомами в «Борисі і Глібі» Ю. Буйди, де хлистовський міф у селі Трифона сприяє містико-еротичному переродженню героїв. У персонажів «Священної книги перевертня» переродження має інший характер.

Новий перевертень – дитина природи, міфу, фольклору і капіталу одночасно. Його «священна книга» оповідає про цінності світу в уяві «нової первісної людини». Міфологія людей із надприбутками, як усіяка міфологія, тяжіє до містики, чуда, зміни масок, ролей, іміджів для блискавичних перероджень і пристосувань. Ускладнення цивілізації потребує нових природних ресурсів, тому новоявлений пе-

ревертень є «слугою двох панів» – свого, вітчизняного, і західноєвропейського та американського.

В. Пелевін актуалізує традицію російського поліфонічного роману і російського романного героя, що одягається в західні костюми та ховає справжнє обличчя під маскою (наприклад, Онегіна, Ленського, Раскольниковова, Ставрогіна та ін).

Читацьку рецепцію організує початок твору та рамкова структура тексту, увага тут зосереджена на позатекстових елементах: епіграфах, передмові, зауваженнях видавця, післямові. Так створюється поєднання тексту та позарамкового контексту, при цьому другий включає елементи коментаря, читацького відгуку, рецензії тощо.

Таким чином, книга в постмодерній інтерпретації постає топосом, міфом, модифікованим жанром, типом письма. Народжується феномен книги як нового синкретичного виду передачі інформації, що поєднує усну, письмову та комп'ютерну мультимедійну традиції, рамкові та позатекстові структури, текст і контекст. Авторська воля такого твору зростає у зв'язку з його структурними новаціями.

Головним інтертекстом книги залишається біблійний інтертекст, який зазнає у постмодернізмі деміфологізації та реміфологізації одночасно. Книга виступає осередком травматичного досвіду нації, що не піддається осмисленню. На перший план висувається процес створення книги. Книга постає не сумою знань про світ, а цінним свідченням про досвід їхнього придбання.

У західнослов'янській постмодерній прозі актуалізується барочно-готична складова топосу книги. Посилюється інтертекст Просвітництва, барокової, сентименталістської та всієї преромантичної літератури (готики, рококо). Актуалізуються не готові знання, а процес пошуку втрачених (забутих) знань для виходу з безвиході історії та культури. Перспектива – освоєння нових світів та способів існування людства, вибудовування не історії, але екзистенції існування.

У східнослов'янському постмодернізмі домінують інтертекст класичної літератури, претексти постмодернізму у прозі, фольклорно-міфологічна складова.

5.2. Поети і поезія в контексті діалогу літератур (на матеріалі лірики А. Ахматової і Л. Костенко) (Людмила Лимонова)

Вивчення творчості Ліни Костенко та Анни Ахматової у компаративному аспекті майже не привертає уваги літературознавців. Досить потужним поштовхом до подібних досліджень могла стати, але не стала стаття Майкла Найдана «Інші поети в творчості Ліни Костенко» (1994).

Визначивши творчість А. Ахматової як одне з помітних джерел «інтертекстуального впливу» на лірику української поетеси, автор обмежився розглядом одного типу інтертекстуальності – стилістичного (інтонаційного) і дійшов переконливих висновків: «Вплив Ахматової на лірику Ліни Костенко помітний у виразній жіночності й елегантності її ліричної героїні, у поетичному голосі, що поєднує ясність вислову з уживанням сучасних авторці ідіом, а також у довірливій інтимності й безпосередності, що їх обидві авторки передають своїм читачам» [Найдан 1994, с. 155].

Зауважимо, що дослідник вибудовує інтертекстуальний діалог між поетесами виключно на матеріалі любовної лірики і залучає до зіставлень вірші Ахматової лише раннього акмеїстського періоду. Але авторський підсумок відкриває перспективу набагато ширшого дослідження: «Симптоматично, що Ліна Костенко стала для українських читачів фактично тим, чим могла б стати Анна Ахматова-Горенко, коли б зважилась писати по-українськи» [Найдан 1994, с. 155].

Попри сподівання М. Найдана, накреслена ним дослідницька лінія «Ліна Костенко – Анна Ахматова» не була під-

хоплена науковцями, на відміну від іншої – «Ліна Костенко – Олександр Блок», глибоко розробленої у працях В. Панченка (2005) і В. Саєнко (2020).

Можливо, перепоною на дослідницькому шляху стає відсутність у творчості української поетеси віршів, присвячених А. Ахматовій, згадок її імені, відкритих ремінісценцій, хоча Ліна Костенко веде «паритетний діалог з російською літературою» [Саєнко 2020, с. 290], презентованою низкою «пушкінських» віршів, «силуетами» Л. Толстого, О. Блока, Б. Пастернака, іменами М. Лермонтова, Вс. Гаршина, Ф. Достоевського, В. Маяковського, М. Цветаєвої. М. Найдан, спираючись на особисті розмови з Ліною Костенко, зазначає, що поетеса взагалі заперечує будь-які впливи на неї і «підкреслює повсякчас свою байдужість» до поезії А. Ахматової [Найдан 1994, с. 155]. Але небайдужість у ставленні до російської поетеси засвідчує промова Л. Костенко 1989 року на вечорі пам'яті А. Ахматової «Еволюція музи – від античної до ахматовської».

Спробуємо відмовитися від категорії «впливу» в контексті розмови про діалог двох видатних поетес. Плідним, перспективним і актуальним є порівняльно-типологічний підхід, який дає можливість вийти шляхом конкретних зіставлень на більш масштабні паралелі, що характеризують не лише збіги й відмінності у поетичному світобаченні Ліни Костенко та Анни Ахматової, але й загальні закономірності розвитку поезії ХХ століття і в суто художньому, і в гендерному його аспектах.

Наголосимо, що дві видатні поетеси ХХ століття, трагічно пов'язані з історичними долями тоді ще спільної для них держави, належать різним епохам і різним національним культурам. Ім'я Анни Ахматової вписане в історію російської поезії Срібної доби і першої половини ХХ століття, а Ліни Костенко – в історію української літератури другої половини ХХ століття, зламу тисячоліть і в нашу сучасність. І все ж особисті й творчі долі обох поетес значною мірою зу-

мовлені всім пережитим ними як сучасницями – старшою і молодшою, а це – періоди терору і репресій, Друга світова війна, розчарування у хрущовській відлизі.

Показово, що Ліна Костенко вибудовує біографію російської поетеси як ретроспективу страждань переважно за суспільно-історичними, а не особистими датами і подіями: «Вона померла в 1966 році, а за двадцять років до смерті була вбита отією сумнозвісною – брутальною і абсурдною – ждановською постановою... А якщо подивитися, що було в її житті до 46-го року? Була війна, блокада, евакуація, а до війни був 37-й рік, трагедія особиста й вселюдська. А якщо подивитися, що було до 37-го року, то вже в 35-му вона писала страшні вірші – в ній починалось трагічне ридання «Реквієму». А ще раніше – перша світова війна, революція, громадянська війна – тобто це поет, на долю якого випали всі можливі і вже й неможливі страждання» [Костенко 1990, с. 3].

Найсуттєвішим наслідком пережитих обома поетесами історичних трагедій є загострене, утілене в неповторних художніх образах почуття невіддільності власного життя від національного буття, особистої причетності до величі й трагізму долі своїх народів.

Це почуття набуває пронизливої гостроти в ліриці 30-х і 50-х років та у «Реквіємі» А. Ахматової: «*Чтоб с сиделками тридцать седьмого/ Мыла я окровавленный пол*» (Ахматова, 1989, 278. Далі у посиланнях на це видання вказується номер сторінки в дужках), «*Вместе с вами я в ногах валялась/ У кровавой куклы палача*» (280), «*Я была тогда с моим народом,/ Там, где мой народ, к несчастью, был*» (280), «*И если зажмут мой измученный рот, / Которым кричит сто-миллионный народ...*» (300).

У Ліни Костенко – своя індивідуальна, неповторна і водночас суголосна ахматовській інтерпретація: «*А може, то в душі свого народу/я прихилила голову тоді?*» (Костенко 1989, с. 73. Далі у посиланнях на це видання вказується номер сторінки в дужках), «*Я лиш інструмент, / в якому пла-*

чуть сні мого народу» (93), «І щось в мені таке болить, / що це і є, напевно, Україна» (209), «Поети – це біографи народу, / а в нього біографія тяжка» (268).

Усвідомлення непримиренної опозиційності режиму, реальний драматизм долі формують відкрито висловлені творчі позиції. Якої сили духу сповнені гіркі ахматовські рядки: «Я не искала прибули/ И славы не ждала./ Я под крылом у гибели/ Все тридцать лет жила» (277). Ліні Костенко властива не відкрита автобіографічність, а осмислення власної долі, власної позиції як закономірної і неминучої долі творця. Її поетичний голос часто підтримується і підсилюється голосами і долями митців різних епох: Данте, Мікеланджело, Шевченка, Пушкіна, Лермонтова.

*Під горою Машук, на снігу, із простреленим серцем,
в казематі, будь ласка, я приймаю долю таку.*

Все це – доля поета.

*Все це – гідне і справжнє, і все це
не вбиває поетів. Лиш дає їм усмішку гірку» (196).*

Ахматовські вірші «Сплетней изувечены,/ Биты кистенём,/ Мечены, мечены/ Каторжным клеймом» (233). У Ліни Костенко «Є вірші – квіти/... І вірші є – каторжани./ Кризь мури в'язниць,/ по тернах лихоліть – / ідуть, ідуть/ по етапу століть...» (146). І як підсумок: «Правдивій пісні передзвін кайданів –/ то тільки звичний акомпанемент» (239). Але історичний та особистий досвід підказує й інші, парадоксально обнадійливі висновки: «Що доля нелегка, – в цій користь і своя є./ Блаженний сон душі мистецтву не сприяє» (88).

У поезії Ліни Костенко неодноразово акцентується ідея вільного свідомого вибору нелегкої долі – долі поета:

Я вибрала долю собі сама.

І що зі мною не станеться –

*у мене жодних претензій нема
до Долі – моєї обраниці (35).*

Образ поета в ліриці Ліни Костенко «є втіленням волі, свободи», він «зливається з авторським «я» поетеси, яка сама створює текст свого життя, виступаючи одночасно і деміургом, і дійовою особою» [Онищак 1997, с. 153].

Поет не може бути власністю.

Це так йому вже на роду (542).

Я трохи звір. Я не люблю неволі.

Я вирвуся, хоч лапу відгризу (208).

В унісон звучить ахматовське зізнання:

*И вовсе я не пророчица,
Жизнь моя светла, как ручей,
А просто мне петь не хочется
Под звон тюремных ключей (282).*

Жить – так на воле,

Умирать – так дома (283).

І Анні Ахматовій, і Ліні Костенко притаманне осмислення поетичного дару як покликання, обов'язку, відповідальності, проте Ахматова – у руслі пушкінської традиції – частіше інтерпретує його як «божественний дар» – скоріше обраність, ніж вибір. Не перебільшуючи ахматовської релігійності, зауважимо, що багато віршів звучать як найінтимніші молитовні звертання до Бога з проханням про головне – дарувати благодать творчості: «Я так молилась: «Утоли / Глухую жажду песнопенья!» (82).

Згодом умиротворена молитовність змінюється вимогливою жорсткістю, посилюється мотив обов'язку як призна-

чення поета, ідея жертвовності та готовності до трагічних випробувань. В інтертексті творів переплітаються пушкінські, лермонтовські, тютчевські, некрасовські алюзії.

*Иди один и исцеляй слепых,
Чтобы узнать в тяжёлый час сомненья
Учеников злорадное глумленье
И равнодушие толпы* (84).

*... Отыми и ребёнка, и друга,
И таинственный песенный дар –
Так молюсь за Твоей литургией...
Чтобы туча над тёмной Россией
Стала облаком в славе лучей* (101).

Слід погодитися з В. Шелестом, що у творчості Ліни Костенко, як і інших шістдесятників, «поняття віри й релігії не мають чіткого окреслення» [Шелест 1994, с. 13], проте її поетичне «молитовне» слово індивідуально неповторне. Можливо, потреба в поезії як натхненному звертанні до Бога, до сонця, до світу – з удячністю за хист і долю – це і є суто жіноче ставлення до таїнства, дива творчості:

*Вечірне сонце, дякую за день!
Вечірне сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житті золотому.*

*...За те, що завтра жде своїх натхнень.
Що десь у світі кров ще не пролито.
Вечірне сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви* (9).

Можна побачити в цьому вірші Л. Костенко «ті тематичні спрямування, в яких відображувалися специфічні

рис творчого суб'єктивізму, що загострював її стосунки з офіційною критикою» [Шелест, с. 14-15]. А можна почути образні та емоційні відлуння православної молитви «Світло тихе» («Світе тихий») – і твір зазвучить дещо інакше. Не випадково Г. Клочек вказує на можливість зіставлення цього вірша з молитвою в різних аспектах і стверджує, що Ліна Костенко «створила надивовижу емку формулу поетичної творчості як молитовного самовираження» [Клочек, с.218].

У метафоричних і символічних контекстах теми творчості в ліриці російської та української поетес нерідко використовуються архетипні образи посіву, жнив, зерна, плоду, прямо чи опосередковано пов'язані з біблійними асоціаціями («Я только сею. Собирають...» А. Ахматової та «Я – жниця поденна», «Обгородила доля шматочок поля» Ліни Костенко). В ахматовському вірші «Забудут? – вот чем удивили...» Муза

*В земле истлевала зерном,
Чтоб после, как Феникс из пепла,
В эфире восстать голубом* (274-275).

І євангельське, християнське безсмертя зерна, і язичницьке безсмертя Фенікса втілюють незмінну віру Ахматової у високу, очищувальну, вічно живу силу мистецтва, творчості, натхнення.

«Відкоригований» історичним досвідом і своєрідністю поетичного мислення традиційний образ під пером Ліни Костенко трансформується, набуває інших смислових відтінків:

*Хай вилітає не той самий фенікс,
а зовсім інший, неймовірний птах!* (11).

*А вгорі на гілляці
сидить невмирущий Фенікс часу
і ронить сльози в сипучі піски пиона...* (128).

Фенікс вилітає з попелу.

Зі сміття він ще ніколи не вилітав (548).

У вірші «Настане день, обтяжений плодами...» простежується «тяжкий шлях народження та еволюції тексту (плоду)... Домінанта **плід** у Костенко – прозорий символ і водночас – архетип із глибинною праісторією, як **зерно**, як **хліб**» [Краснова, с. 8].

Образні варіанти архетипів зерна і плоду в ліриці Ліни Костенко завжди яскраві, індивідуальні, лаконічні, спектр їх емоційного забарвлення дуже широкий – від високої урочистості і трагедійності до вбивчої іронії: «Безсмертя є це де-не-де./ Хтось перевіяний, як зерно,/у ґрунт поезії впаде» (38), «Слова росли із ґрунту, мов жита. /Добірним зерном колосилась мова» (161), «Я не зійшла, посіяна в бетон» (211), «Скільки цвіту з мене обтрусили.../ Скільки яблук з мене продали!..» (329), «А де ж мій сад божественних пісень? /... Невже я з'їм те яблуко гібрид, / що навіть дух його мені набрид?!» (5), «Їмо плоди із дерева незнання» (547).

Гріх сіяти недобре зерно.

Дешевий успіх – це мана.

Самозакоханого бевзя

шляхетна муза обмина (543).

Ахматовська піднесена єдність образу «Муза-зерно» парадоксально асоціюється з розщепленим іронією на низку органічно взаємопов'язаних, афористичних фраз текстом Ліни Костенко, в якому шляхетність Музи протиставлено «гріху» бездарного «посіву».

Якщо в ліриці А. Ахматової Муза постає «смаглявою» і божественною, то в поезії Ліни Костенко вона перш за все «шляхетна». Хоча Анна Ахматова жодного разу не викори-

стала епітет «шляхетна» (благородна) до образу Музи, Ліна Костенко саме через цю ознаку, притаманну її власній Музі, підкреслює значення ахматовської: «Анна Ахматова повернула російській поезії – замість тієї Музи, що була вже замучена і розтерзана, у крові і січена батогами, – повернула цій поезії шляхетну красу і гідність, повернула гордість, строгу гармонію і благородство класичної Музи» [Костенко 1990, с. 4].

Традиційний сюжет зустрічі поета з Музою у творчості Ліни Костенко вписується в широкий контекст національної та світової поезії. Так, у вірші «Ти знов прийшла, моя печальна музо...» ніби відчутна присутність двох великих попередниць – Лесі Українки та Анни Ахматової.

Муза в ахматовській ліриці з'являється пушкінською «милой гостьей с дудочкой в руке» (174) і російською селянкою «в дырявом платке» (97), античною богинею і християнською мученицею. Упродовж творчості образ збагачується, змінюється, вбираючи новий, часом трагічний, життєвий досвід автора, зміни у світосприйманні поетеси. Майже незмінною залишається ситуація зустрічі, побачення поета з Музою, однак їхні взаємини щоразу відкривають нові грані творчого процесу: «Муза-сестра» наділяє поетичним даром, позбавляючи щастя кохання («Музе»), Муза-натхненниця і помічниця «диктує» і «дописує» заповітні рядки («Муза», «Уединение»). Муза кличе і веде за собою дорогами творчості, життя, долі («Муза ушла по дороге ...», «Все отнято: и сила, и любовь...», «Ведь где-то есть простая жизнь и свет ...», «Зачем притворяешься ты ...»).

Як зауважує А. І. Павловський, для Ахматової «Муза завжди – «смаглява». Наче вона постала перед нею в «садах Ліцею» відразу в юнацькій подобі Пушкіна він був тоді її ровесником, її божественним товаришем, і вона чи не шукала з ним зустрічей» [Павловский, с. 17]. О. Пушкін у художньому світі Ахматової – не просто великий попередник, він – живий і близький сучасник, співрозмовник, його образ,

традиція, стиль, чимало явних і неявних ремінісценцій є органічною і невід'ємною частиною ахматовської творчості.

Для Ліни Костенко такою співрозмовницею, близькою за духом особистістю, творчим орієнтиром є Леся Українка, образ якої символізує дух і душу вітчизни: край, «... *умитий росами,/ космічний,/ вічний,/ зоряний, барвінковий.../ Коли ти навіть звався – Малоросія,/ твоя поетеса була Українкою!*» (162). У ліриці Ліни Костенко чимало творчих перегуків, ремінісценцій, епіграфів із поезій Лесі Українки. Їй присвячено літературознавче есе, яке засвідчує глибоке проникнення в сутність творчості попередниці і духовну спадкоємність, оскільки значна частина спостережень і висновків може бути інтерпретована і як автохарактеристика Ліни Костенко.

Образ Музи в поезії Лесі Українки, як і в ахматовській, змінюється і варіюється протягом усього творчого шляху. У віршах про процес і природу творчості, призначення поезії («Відгуки», «Ave regina!», «To be or not to be», «Обгорта мене туга, болить голова...») роздуми поетеси незмінно супроводжує образ Музи, що постає в різних іпостасях: вона то горда, то сумна, то безжальна, вона – чарівниця, богиня, порадиця, супутниця. У творі «Зимова ніч на чужині» розгортається і драматизується діалог поета з Музою.

На нашу думку, художній досвід Лесі Українки та Анни Ахматової є творчо переосмисленим і розвиненим у ліриці Ліни Костенко. Їй близьке уявлення великих попередниць про творчість не лише як про дар, обов'язок, голос совісті, але й як про працю, роботу, справу. У зрілій ліриці А. Ахматової поезія визначається буденним словом «ремесло»: «Тайны ремесла» – назва-камертон програмного циклу віршів, і як узагальнення досвіду світової поезії звучать рядки: «*Наше священное ремесло /Существует тысячи лет*» (194). Поетеса дійсно осягнула «таємниці ремесла», ніколи не забуваючи, що воно «священне». Леся Українка, для якої служіння Музі теж зберігає високий, «понадземний» зміст,

зізнається: «*Як я люблю оці години праці*» (Українка Леся, с. 198). А Ліна Костенко «заспокоює» Музу: «*Не бійся, я не покладаю рук*» (78).

Таїнство творчості, диво зустрічі з Музою відбувається в традиційно романтичний нічний час: у А. Ахматової – «*Когда я ночью жду её прихода...*» (174), у Лесі Українки – «*Під владою чаруючої ночі*» (Українка Леся, с.198), у Ліни Костенко – «*Ти знов прийшла, моя печальна музо .../... така одна-однісінька вночі*» (78).

У ліриці А. Ахматової поява божественної гості представлена як реальний факт: «*И вот вошла. Откинув покрывало,/ Внимательно взглянула на меня*» (174). Цей уважний погляд Музи «є таким само конкретним, як усі «погляди» ... в її віршах, наприклад, того ж Блока... Рядком «Внимательно взглянула на меня» опис приходу Музи виводився зі сфери уяви, так само як сучасники Данте не уявляли, що він був там, а були в цьому впевнені» [Найман, с. 100-101]. Гостя залишається божеством, і поет теж причетний до цієї божественності, оскільки він вступає в діалог із Музою, отримує відповіді на запитання, а художній твір пишеться ніби у співавторстві: «під диктовку» («Муза»), «по черзі» («Уединение»): «*А не дописанную мной страницу – / Божественно спокойна и легка, / Допишет Музы смуглая рука*» (78).

Образ Музи у вірші Ліни Костенко «Ти знов прийшла, моя печальна музо...» ще більш конкретний і «реальний»: вона «в легесеньких сандаликах», «*плащик ледь прип'ятий на плечі*» (78). У А. Ахматової на прямо поставлене, дуже значуще питання дається позитивна відповідь: «*Ты ль Данту диктовала / Страницы Ада?*» *Отвечает: «Я»* (175). У Ліни Костенко – низка риторичних запитань – від інтимного, дружнього, співчутливого («*О, як ти йшла в таку негодю, здалеку?*») до глобального («*І по якій несповідимій карті/ знаходиш ти поетів на землі?*» (78)) – інтонаційно й змістовно збагачує діалогічність твору. Мотив вдячності – чи то Музі, чи то Богові – за щасливий і болісний дар також

звучить в обох поетес. Ідея творчості «під диктування» інтерпретована Ліною Костенко в полемічному діалозі з Ахматовою: «*Ти їм диктуєш долю, а не вірші*» (78).

Як встановлено літературознавцями, першоджерелом мотиву «диктування» в ахматовській творчості є «Божественна комедія» Данте. Сучасні дослідники схиляються до думки, що в контексті збірки «Тростник» (1940 р.) твір Анни Ахматової «Муза», написаний у 1924 році, набуває додаткового змісту поруч із віршами «Реквієму» та присвятами гнаним і загиблим поетам (Данте, О. Пушкіну, М. Лермонтову, Б. Пастернаку, В. Маяковському). Дантівське пекло сприймається як тотожне пеклу радянської дійсності, а Муза Данте «вказує на місію поета як історіографа й викривача цієї дійсності» [Кихней].

Мотив «божественної підказки» звучить і в Лесі Українки: «*І хтось немов схиляється до мене/І промовляє чарівні слова*» (Українка Леся, с. 198). «Коротко – як діагноз», і в той же час гнівно, іронічно цей мотив переосмислюється Ліною Костенко наприкінці ХХ століття: «*О, що ви пишете, що пишете? Які ж це Музи вам велять?*» (Костенко 1993).

Негативна оцінка того, що пишуть сучасники, «асоціативно перебігає й на Муз. Високе натхнення авторка пов'язує вже не з Музами... Античний міф про Муз-натхненниць Ліна Костенко не просто осучаснює, а християнізує» [Карпенко, с. 79].

*А день схитне свою орбіту.
Вступає ніч в свої права.
І Хтось диктує з-понад світу
непередбачені слова* (Костенко 1993).

Вирішення проблеми вибору між коханням та творчістю наочно демонструє як типологічну спільність, так і суверенність художніх систем обох поетес. Сплкування поета зі своєю Музою – не менш владна потреба, ніж жага

кохання, але А. Ахматова віддає перевагу таємничій силі творчої пристрасті. Натхнення, здатність до творчості ставиться вище за всі інші життєві цінності: «*Что почести, что юность, что свобода/ Пред милой гостьей с дудочкой в руке*» (174).

Один із наскрізних мотивів поезії Ліни Костенко – мотив лицарства – яскраво й виразно звучить у контексті теми творчості («Майже переклад з провансальської») в опозиції кохання/ поезія. Перевага теж віддається «*обов'язку – королю*», який «*кличе суворо і трубно*» (313), а лірична героїня зізнається: «*Я в любові – як в еміграції./ Відпусти мене в рідний край*» (313). «Рідний край», вітчизна духу – це поезія, божественний дар і суворий обов'язок одночасно.

Властива перу обох поетес іронія індивідуально забарвлює і «гендерну» проблематику:

*Пусть даже вылета мне нет
Из стаи лебединой ...
Увы! Лирический поэт
Обязан быть мужчиной,
Иначе всё пойдёт вверх дном* (282).

З легким ахматівським гумором перегукується іронічний голос Л. Костенко:

*Чи й справді необхідно,
щоб жінка була мужня?
Спасибі вам, спасибі за цей пріоритет.
Поетам всіх віків була потрібна Муза,
а жінці хто потрібен, якщо вона – поет?*

*... І хто нам допоможе? Єдиний у трьох лицах?
Кому я кину квітку, прекрасну, як зорю?
Ми з Музою – ми дві – дві жінки – де наш лицар?!
Ось Муза продиктує, а я його створю* (79).

У цьому прекрасному вірші містяться невичерпні інтертекстуальні пласти: автоінтертекстуальність; своєрідний діалог з А. Ахматовою та Лесею Українкою; дантівський – і спільний для поетес – мотив «диктування» в оригінальній інтерпретації, асоціативно пов'язаний із біблійним міфом про створення людини. Відлуння культу Прекрасної Дами в іронічному переосмисленні підключає до контексту не тільки глибинну провансальську, а й російську символістську традицію, зокрема, шанованого і Анною Ахматовою, і Ліною Костенко Олександром Блоком.

Тема творчості в ліриці Анни Ахматової та Ліни Костенко втілена не лише в наскрізних образах долі, дару, Музи, слова, але й у виразних варіантах образів мовчання, німоти, безмовності, які виконують дві основні протилежні функції: компонента творчого процесу та його антитези. Це – образи, сполучені з художнім осмисленням та інтерпретацією стану передчуття і народження поетичного слова, з подоланням кризи самовираження і – найдраматичніше – з мотивом вимушеного мовчання, пережитого обома поетесами. Розглянуті у ширшому тематичному контексті – інтимної, філософської, громадянської, пейзажної лірики, вони демонструють значний спектр функціональних можливостей.

Найзагадковіший для невтаємничених – момент народження вірша являє досвід проникнення у підсвідомість, утілення особливих психологічних станів, пов'язаних із ірраціональними стихіями й відповідними художніми образами – сну, пам'яті (у А. Ахматової – навіть «прапам'яті», у Ліни Костенко – «генної пам'яті»).

З особливою жіночою проникливістю утілено поетичний мотив очікування, передчуття натхнення, фіксації навіть не початкової, а «передпочаткової» фази творчого процесу. «Ахматова прагне схопити цю невловиму, здавалося б, мить, коли вірш тільки починає народжуватися з безформного клубка... вражень. Рядки Ахматової розкривають загадкову красу фази передтворення, передстворення.

Не можна не помітити особливого забарвлення мотиву: не стільки розкриття, розгадка, скільки передчуття розгадки...» [Добин, с. 153-154].

*Они летят, они еще в дороге,
Слова освобожденья и любви,
А я уже в предпесенной тревоге... (82).*

*Безмолвна песня, музыка нема,
Но воздух жжется их благоуханьем (255).*

Сприйняття поетичного слова передусім як такого, що звучить («пісні», «пісеньки», «співу», «голосу»), зумовлює характер метафоризації, в основі якої лежить ідея кристалізації, народження звуку, що долає й перемагає безмовність:

*Неузнанных и пленных голосов
Мне чудятся и жалобы и стоны...
Но в этой бездне шепотов и звонов
Встает один, все победивший звук... (189).*

*Многое еще, наверно, хочет
Быть воспетым голосом моим:
То, что бессловесное грохочет... (192).*

В «Последнем стихотворении» нюансування психологічних станів, які переживаються у хвилини натхнення, втілюється зримо, наочно – шляхом своєрідної персоніфікації. У кожного вірша – свій «характер», своя «манера спілкування» з автором: «Одно... врывается в дом, / Смеется, у горла трепещет, / И кружится, и рукоплещет», «Другое... крадется... и что-то бормочет сурово», деякі майже без авторського втручання «струяются по белой бумаге» (191), інші так і зникають, не втілюючись у слові, – «Гранится, меняется, вьется, / А в руки живым не дается» (192). Але крайній

стан – неможливості самовираження – сприймається трагічно, як наблизений до смерті:

*Но это!.. по капельке выпило кровь...
И, мне не сказавши ни слова,
Безмолвием сделалось снова.*

*И я не знавала жесточе беды.
Ушло, и его протянулись следы
К какому-то крайнему краю,
А я без него... умираю (192).*

Споріднені з ахматовськими мотиви «передтворення», наближення натхнення, народження поетичного слова притаманні й ліриці Ліни Костенко:

*Ти дома – тільки в невідомості.
Ще кожен віри, як перше «ма».
І десь за гранями свідомості
є те, чого іще нема (194).*

*Вночі із хаосу безсоння
коли мій Всесвіт ожива –
як срібні птиці вилітають
ще не приборкані слова
(Костенко 1993).*

Однак «неприборкані», «непередбачені» слова проходять жорстку перевірку на істинність, небанальність, вистражданість, тому поетеса акцентує не тільки спонтанність натхнення, але й процес активного пошуку того єдиного дорогоцінного слова, яке й буде втіленням «незримі німої суті» (187): «*Шукаєш, мов копалини, – / слова, слова, слова! / ... здається, все вже знайдено. / І знову – ні, не ті!*» (194). Мотив невимовних слів пронизує всі тематичні плас-

ти ліричної творчості Ліни Костенко, стає однією з яскравих ознак її індивідуального стилю: «*І сум / і жаль / і висновки повчальні / І слово непосильне для пера*» (266), «*Стихії смутку і любові. / Великий сон душі, не втілений у слові*» (535), «*Усе святе, усе неповториме, / усе чекає невимовних слів*» (390).

«Десь у надрах творчого духу Ліни Костенко зародилася ідея буття дословесного, а отже, істинного й у філософському сенсі цього слова, і в контексті ідейного духу того часу, в якому випало їй жити» [Ставицька, с. 26]. Найбільш яскраво й повно цю ідею втілено у вірші «Стоїть у ружах золота коліска», в якому, на думку Л. Ставицької, «відлунное... недовіра до слова і навіть страх перед словом... З огляду на абсолютну відповідність творчості Поетеси онтологічній сутності Поезії це теж цілком природно» [Ставицька, с. 27]. Підтверджений посиленнями на філософські праці М. Хайдеггера дослідницький висновок є досить переконливим, але звернемо увагу на інший, прозорий євангельський мотив, що поєднує можливість модерної та традиційної інтерпретації даного тексту.

На нашу думку, у вірші відображений не лише факт «дословесного буття», але й мить творення – і перший день, і переддень. «На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог» (Іоан. 1:1-2). Художник як творець неповторного поетичного світу фіксує попередню мить: «*Початок є. А слова ще нема*» (28).

Модель світу побудована у Ліни Костенко як образ національного буття. З перших рядків до сприйняття підключається багатющий символічний ореол кожного образу: «ружа», «коліска», «хата». «Хата» – один із міфопоетичних образів української державності. Образ коліски в ліриці поетеси пов'язаний з ідеєю майбутнього нації: «*А десь в Березівці чи в Чучинці / чучикає баба майбутнє народу. / Воно лежить у рожевій льолі...*» (110). Стилистичне забарвлення вибраного варіанту найменування квітки є підкреслено фольклорним. Просторової й часової глибини надають створеній картині світу архетипні образи сонця й неба, а

неповторності – індивідуальні акценти, вишукані тропи: «Блакитні вії хата підніма», «Ще дивен дим, і хата ще казкова», «Ще кожен пальчик сам собі Бетховен» (28). Як і в ахматовських творах («Зов», «Пятая роза»), «можливі й глибші асоціації, пов'язані з тишею, що оточує глухого Бетховена» [Кац, с. 183]. Таким чином, образна структура вірша являє картину одвічної гармонії в її національному і неповторно індивідуальному поетичному варіанті.

Мотив «неназваності», відсутності імен – «і ще ніяк нічого ще не зють» – увиразнює ідею створення світу саме в поетичному слові: «Ще слів нема. Поезія вже є» (28). Значимо, що і в контексті зрілої творчості Анни Ахматової «відвикати від власних імен» означає щось на кшталт виходу з життєвої сфери, де без імен не обійтися, у сферу поетичної творчості, де *nomina sunt odiosa*» [Кац, с. 182].

Для справжнього поета творчість – це навіть не сенс життя, а саме життя, тому неможливість самовираження – «німота», зумовлена внутрішніми або зовнішніми причинами, інтерпретується Ліною Костенко, як і А. Ахматовою, як стан згубний, трагічний: «Душа з очима снайпера / в трагічній німоті...» (194), «Як невимовне віршами не скажеш, / чи не німою зробиться душа?!» (31). Однак ще страшнішими, на думку поетеси, є брехня, фальш, пристосуванство:

*Не так страшна та річка Лета
не так цензура та гірка
як самознищення поета
брехнею власного рядка (263).*

Головним критерієм оцінки творчої особистості є спроможність протистояти брехні й фальшу епохи, ідеологічному тиску, спокусі миттєвої слави («Буває час орлів...», «Негідно бути речником юрби...», «Неправда хлопці слава – не аванс...»). Звернення до поетів-сучасників забарвлені вистражданим моральним максималізмом і гіркою іроні-

єю («Якщо всерйоз якщо без антраша...», «Ох які усі ми генії...»). Можливо, саме це надає особливої значимості образу мовчання як втілення, а не антитези творчого процесу: «Будую мовчання, як зал філармонії./ Колонний безсонний смерековий зал» (62).

Трагічний досвід, набутий Анною Ахматовою та Ліною Костенко у випробуваннях ХХ століття, став джерелом яскравих індивідуальних варіантів наскрізного образу мовчання/німоти як характеристики епохи, країни, долі її громадян, справи поета.

У ранньому вірші А. Ахматової «Я так молилась: «Утоли...» образ «німоти чудесної» втілює ідею Божої неблагодаті, покарання, але у християнських релігійно-міфологічних уявленнях німота була для Захарії (отця Іоанна Хрестителя) не тільки карою за маловір'я, але й знаменням. Після повернення дару слова йому судилася пророча місія. Таким чином у підтексті твору закладено традиційне для російської поезії уявлення про поета-пророка, про «віщій голос» поезії.

Згодом образи мовчання і німоти набувають трагедійного забарвлення. Так, у вірші «Из Седьмой Северной элегии» образ мовчання є ключовим, його розвиток і збагачення становить основу ліричного сюжету. Вимушене мовчання вбиває поета:

*А я молчу, я тридцать лет молчу.
Молчание арктическими льдами
Стоит вокруг бессчетными ночами,
Оно идет гасить мою свечу.
Так мертвые молчат, но то понятно
И менее ужасно.... (286).*

Це мовчання стає парадоксально, оксиморонно подібним до крику, воно – і суд, і вирок: «Мое молчанье слышится повсюду,/ Оно судебный наполняет зал,/ И самый гул молвы перекричат/ Оно могло бы...» (286). Мовчання по-

ета, як і його вірші, стає посланням читачам і нащадкам, нагадуванням про громадянську мужність, утвердженням поетичної гідності. Але це – і страшне випробування, тяжке й болюче, тому образ персоніфікується, набуває обрисів чудовиська, «Когда оно всей тяжестью своей/ Теснит меня, дыша и надвигаясь...» (286). Мовчання ототожнюється з нестерпним катуванням: «Кто знает, как оно окаменело,/ Как выжгло душу и каким огнем» (287). Здавалося б, така концентрація зла є непереборною, тим несподіваніше звучить оптимістичний, можна сказати, героїчний фінал :

*Оно мою почти сожрало душу,
Оно мою уродует судьбу,
Но я его когда-нибудь нарушу,
Чтоб смерть позвать к позорному столбу!* (287).

Ідея протистояння і навіть подолання смерті в поетичному слові є важливою в художньому світі А. Ахматової, адже

*Ржавеет золото, и истлевает сталь,
Крошится мрамор. К смерти все готово.
Всего прочнее на земле – печаль
И долговечней – царственное слово* (Ахматова 1977, с. 353).

Збагачений міфологічними і літературними асоціаціями образ набуває глибини історичного часу і значення трагічного символу епохи: «Обезумевшие Гекубы/ И Кассандры из Чухломы,/ Загреем мы безмолвным хором...» (320).

Ахматовські рядки звучать як свідчення й звинувачення, спрямоване у вічність, бо насильству і знуцанню піддається не тільки поет, а й сама поезія: «Наградили меня немотою,/ На весь мир окаянно кляня», «Осквернили пречистое слово,/ Расотпали священный глагол» (278).

«Трагічна німота» в поетичному світі Л. Костенко осмислюється в різних аспектах: особистісному, громадян-

ському, національному, філософському. У протистоянні ідеологічному та політичному тиску незмінно утверджується ідея свободи і гідності митця: «Покремсали життя мое на частки,/ на тьмяну січку слів і суєти./ А серце виривається із пастки –/ у нетрі дум, під небо самоти./ У мовчазливу готтику тополі...» (208). «Дні мої, а чим же вас згадати./ всі мої зацьковані слова...» (172), «Мое життя – в скарбницю горя внесок./ Заплачено сповна – за все, за все, за все./ Душа – як храм з очима древніх фресок./ Все бачить. Все мовчить. Все далі понесе» (Костенко 1993).

Характеристика епохи перегукується з ахматовською: «Де думка епохи, весела й печальна? –/ Поїхала у закритому поїзді./ Похована на цвинтарі мовчання» (142), «Поети/ чи згвалтована душа/ спроможна вільно вимовити слово?» (261).

*Ми мовчимо – поезія і я.
Ми одна одній дивимось у вічі.
Вона не знає, як моє ім'я, –
мене немає в нашому сторіччі...*

*Я недоцільна – наче камертон
у кулаці кошлатого бандита* (211).

Однак найбільш емоційно забарвленими і наголошеними є національні аспекти звучання мотиву, посилені усвідомленням тривалої «заблокованості» української культури, тривогою за долю рідної мови. Не з відчайдушним благанням, а з імперативною вимогою звертається до «боржників» лірична героїня: «Віддайте мені все. Віддайте мені мову,/ якою мій народ мене благословив» (537). На переконання поетеси, «Нації вмирають не від інфаркту./ Спочатку їм відбирає мову» (Костенко 1993).

Зіставний аналіз наскрізних образів у ліриці А. Ахматової і Л. Костенко виявляє не тільки подібні і навіть споріднені риси поетики російської та української поетеси, але

й індивідуальні акценти і пріоритети, оригінальне втілення вічних проблем, питань, на які тільки поет поетові може дати втішну відповідь.

*Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись* (138).

*Не повторяй – душа твоя богата –
Того, что было сказано когда-то,
Но, может быть, поэзия сама –
Одна великолепная цитата* (283).

Такий умовний мікро-діалог може слугувати своєрідним вступом або епіграфом до зіставного дослідження інтертекстуального діалогу культур у творчості Анни Ахматової та Ліни Костенко. Оскільки ця тема є заширокою і очікує на своїх дослідників, зосередимо увагу лише на одній – яскравій і перспективній паралелі.

Інтертекстуальність у творчості кожної з поетес виявляється не в окремих алюзіях і ремінісценціях, а в наявності цілих зіставних шарів – античного, біблійного, дантівського, шекспірівського, у А. Ахматової ще – пушкінського, у Л. Костенко – шевченківського. Майже в кожному з цих пластів є твори, зіставність яких зумовлена як позатекстуальними, так і тематичними, міжтекстовими, інтертекстуальними факторами. Саме під таким кутом зору проаналізуємо поезії, присвячені Данте.

Образ Данте у ліриці Анни Ахматової та Ліни Костенко заслуговує на особливу увагу, оскільки він, як Гомер і Шекспір, – фігура знакова в контексті світової літератури і культури.

Із багатого дантівського контексту поезії російської та української поетес ми виокремили для зіставлення вірші

«Данте» А. Ахматової і «Під вечір виходить на вулицю він...» Л. Костенко. Спільна тема обох віршів – вигнання Данте з Флоренції, обидві поетеси акцентують увагу не лише на факті вигнання, але й на свідомому виборі – «неповерненні» поета, хоча, як відомо, він міг повернутися, якби визнав свою провину і покавсяся. Із цього починається ахматовський вірш: «Он и после смерти не вернулся/ В старую Флоренцию свою» (181), адже він, дійсно, не повернувся і після смерті, оскільки влада Равенни категорично відмовилася передати прах Данте для перепоховання у Флоренції.

Авторське ставлення до героя є однозначним: «Этому я эту песнь пою» (181). Урочиста «песнь» – не просто пісня, а гімн, ода – присвячується герою за його стійкість, принциповість і непохитність позиції – за те, що, «уходя, не оглянувшись» (181). Звісно, А. Ахматова знала, що Данте отримав звістку про вигнання, перебуваючи за межами Флоренції, але домислений драматичний епізод прощання – «Факел, ночь, последнее объятие,/ За порогом дикий вопль судьбы» (181) – створює враження, що поет «не просто покидає свій рідний дім, а його силою виводять... і, можливо, навіть не у вигнання, а в тюрму», – зауважує Р. Хлодовський і вказує на переконливу образну паралель у вірші з «Реквієму», в якому описано арешт М.М. Пуніна (Хлодовский).

Багато століть тому італійський поет, маючи право вибору, гордо відкинув можливість повернення ціною каяття: «... босой, в рубахе покаянной,/ Со свечой зажженной не прошел/ По своей Флоренции...» (181). Показово, що А. Ахматова у подібних трагічних образах констатувала відсутність вибору, безвихідь російських поетів, своїх сучасників, які залишилися вірними «печальній батьківщині»:

*... Без палача и плахи
Поэту на земле не быть.
Нам покаянные рубахи,
нам со свечой идти и вить* (262).

На переконання сучасної дослідниці, вірш «Данте» – «шифрувальний ключ як до долі письменників-ізоїв у рідній країні, так і до нового амбівалентного переживання почуття батьківщини... А щоби скористатися цим ключем, треба зробити досить просту річ: спроектувати ситуацію Данте на радянські тридцять роки – з гучними процесами над «ворогами народу», ритуальними каяттями, стратами за «гарячої підтримки» народних мас» [Кихней 2010].

Принагідно зазначимо, що Ліна Костенко теж свідомо змінює біографічні деталі у своїх «портретних» віршах. Звичайно, поетеса знала, що О. Пушкін не загинув під час дуелі, а помер за два дні по тому, що останні слова Л. Толстого були зовсім не тими, які «процитовані» у присвяченому йому вірші, але «вбитий на снігу» в «Астральному зойку» (236) і «Тікати... доженуть...» в «Алеї тиші» (243) – образи, що гранично драматизують ситуацію і надають творам додаткових сенсів. У першому випадку наголошено саме факт вбивства і лаконічно протиставлено гаряче життя поета холоду снігів, а згодом – холоду безсмертя; у другому – останній рядок змушує перечитати текст під іншим кутом зору, адже суголосність зі знаменитим сковородинським висловом може сприйматися як алюзія до зіставлення шляхів і долі видатних письменників-філософів – росіянина Л. Толстого та українця Г. Сковороди.

На перший погляд здається, що у творі Л. Костенко «Під вечір виходить на вулицю він...» Данте все ж повернувся у Флоренцію – сьогодні, зараз. Образ «високого вигнанця» локалізовано у часі і просторі (вечір, вулиця), відтворено у портретних деталях:

*... Одежа у нього з тонкого сукна.
На скронях його молода сивина.
Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде!* (224).

Проте ні, «йому вже в це місто нема вороття». Він іде дорогами всіх країн і часів, дорогами вічності й безсмертя:

*Де хоче – воскресне, де хоче – умре...
... Хто скаже про нього: старий він як світ?
Він – Данте ...* (224).

У вірші відсутнє ліричне «я», але авторський голос зливається з голосом героя – у гнівному пафосі викриття та докору, в гіркій іронії, адресованій місту: «*Прославилось, рідне. Осанна тобі*» (224).

Відзначимо ще один аспект звучання авторського голосу – у сполученні культурних реалій різних епох в образі Флоренції. Відмовляючи місту у проханні повернутися, Данте натомість з гіркотою «нагадує», що й без нього Флоренції є чим пишатися: «*У тебе ж є той кондотьєр на коні./ І площі тієї кільце кам'яне./ де ти присудила спалити мене*» (224). Лише одну з названих реалій Данте міг бачити за життя – площу. Вона не стала місцем страти, але у вірші вигнання дорівнює страті: «*Вважай, що спалила. Згорів я. Помер*» (224). Інша реалія – з майбутнього. «Кондотьєр на коні» – це, імовірно, унікальний пам'ятник – фреска, на якій відтворено разом із постаментом скульптурне зображення Джона Хоквуда (Джованні Акуто) – постаті, неоднозначної в історії Флоренції. Рік народження кондотьєра майже збігається з роком смерті Данте, а пам'ятник був створений Паоло Уччелло більш ніж через століття (1436 р.).

Ліна Костенко стирає межу між життям і смертю, утверджує думку про вічне життя поета, змальовуючи його живим. Данте «говорить», «іде» Флоренцією, «дарує їй профіль», але знаменитий профіль, який дійсно став одним із символів Флоренції, – це портрет пензля Боттічеллі, написаний наприкінці XV ст. (1495 р.).

Сполученням реалій різних епох і використанням форм теперішнього часу поетеса увиразнює ідею безсмер-

тя генія, адже «Йому тільки тисяча літ» (224), а тому він може бути свідком та учасником подій «посмертних», залишаючись вічно молодим і вічно актуальним.

Екфразис живопису – фрески, портрету, поіменованих метонімічно, надає твору мистецької глибини, а для обізнаного читача вводить у текст діалогу, хоч і не названі, імена Паоло Уччелло і Сандро Боттічеллі – не лише портретиста, але й творця ілюстрацій до «Божественної комедії», найвідоміша з яких – «Пекло» («Мапа пекла», «Бездня пекла»).

Епіграф до ахматовського вірша «Данте» – «*Il mio bel San Giovanni. Dante*» – трохи змінена цитата з «Божественної комедії» (у перекладі – «Мій прекрасний Сан-Джованні. Данте») – знак любові до Флоренції, адже місто – це не тільки влада, політичні опоненти, гонителі, але й рідні, друзі, однодумці, це місто дитинства та юності.

Баптистерій Сан-Джованні – місце хрещення Данте, і його «покаянний шлях... по Флоренції мав би закінчитися у баптистерії, де він повинен був прийняти прощення міста, як свого роду друге хрещення» [Хлодовский].

Образи пекла та раю у вірші співвідносяться з розділами «Божественної комедії», але графічне оформлення (слова вжиті без лапок і написані з малої літери) підказує, що це пекло і рай не тільки в літературному творі, а й у долі поета. Антитеза пекла та раю передає суперечливість почуттів поета-вигнанця: «*Он из ада ей послал проклятье/ И в раю не мог ее забыть*» (181). Така ж складність і суперечливість почуттів відображена в заключних рядках – в оксиморонному поєднанні епітетів: «...*Флоренции желанной, / Вероломной, низкой, долгожданной ...*» (181).

Ліна Костенко акцентує саме конфлікт героя з містом у їхньому своєрідному діалозі, який розпочався за життя Данте і триває досі. Образ Флоренції олюднений, вона «*плаче йому навздогін*», кається, стверджує у сльозах: «*Він звідси, він наш! / Колись прокляла і прогнала вона ж*». У відповідь «*високий вигнанець говорить їй: ні*». Він порівнює свою долю

з долею Гомера: «*Сім міст сперечались, що їхній Гомер. / А ти ж, моє місто, – єдине, одне! – О, як ти цькувало і знало мене!*» (224). Зауважимо, що у «Божественній комедії» Данте як рівний спілкується з Гомером та іншими видатними античними поетами. На відміну від ахматовського, Данте Ліни Костенко не відчуває ні любові, ні смутку, ні туги за рідним містом, тому що таке психологічне ускладнення образу Данте дещо пом'якшило б гостроту конфлікту.

Біографічна ситуація вигнання з рідного міста набуває символічного значення і стає своєрідним камертоном мотиву вигнанства в ліриці А. Ахматової та Л. Костенко. У А. Ахматової доля Данте асоціюється і з власною, і з трагічними долями поетів-сучасників, насамперед О. Мандельштама. У присвяченому йому вірші «Воронеж», написаному, як і «Данте», у 1936 році, «... *в комнаті опального поета / Дежурят страх и Муза в свой черёд*» (180).

У А. Ахматової Муза приходиться лише до справжніх поетів, і в оселі гнаного митця «чергує» та сама Муза, що «диктувала» сторінки «Пекла» Дантові і «Реквієму» – поетесі. О. Мандельштам є автором есе «Розмова про Данте» і поетом, який поклав роки життя на вивчення творчості Аліг'єрі та філігранно використовував дантівський інтертекст. На слушну думку Т.В. Цив'ян, заслуга акмеїстів – «розуміння та утвердження невичерпності найкращих взірців, загальноновідомих саме тому, що вони є найкращими, але попри це не стали тривіальними. У цьому сенсі Данте може стати «головним читанням», – це відчули й виразили Ахматова і Мандельштам» [Цив'ян, с. 29].

У Ліни Костенко мотив вигнанства як однієї зі складових «*протистояння генія і влади*» (535) реалізується в долях митців і героїв у різноманітних варіантах: в особливій увазі до періоду заслання Т. Шевченка («Кобзар співав в пустелі Кос-Аралу», «Повернення Шевченка»); до останніх років життя, цькування і вбивства О. Пушкіна («Прийомний син барона був баран», «Віяло мадам Полетики», «Астральний

зойк»); у підкресленні жорстокого ставлення Парижа до юного Рембо («Хлопчик прийшов із Шарлевілью»); у відторгненні рідним містом і страті Жанни д'Арк («Руан»).

У контексті циклу «Силуети» мотив відчуження від рідної землі об'єднує міжтекстовими та інтертекстуальними зв'язками постаті світових і національних геніїв Данте, Т. Шевченка і мало відомої у світі, але дуже значущої для своєї нації естонської поетеси Лідії Койдули.

Т. Шевченко є національним генієм, але він – геній в умовах «заблокованої культури», де, за твердженням поетеси, «письменник підлягає деформаціям, часом непоправним. Геній має більшу відпорність, здатен до більшого протистояння, але він відкоригований епохою, обставинами, причетний до нації та її тяжких, уже генетично запрограмованих проблем» (Костенко 2003, с. 14).

Однією з таких проблем є «українська модель ностальгії – тим болючіша, що українцю доводиться відчувати тугу за батьківщиною на батьківщині» [Костенко 2000, с. 35]. Найбільш драматичний акцент у поезії «Княжа гора» – це відчуження, штучне відлучення поета від батьківщини, рідної землі – уже не заслання, а усвідомлення себе «на нашій – не своїй землі», як сказав Кобзар:

*Земле ж моя рідна! Нема на тобі притулку.
Поети твої – і ті вже тобі чужі (237).*

Цей мотив є наскрізним у творчості Ліни Костенко, художньо втіленим у ліриці, поемах, прозі.

Ми – спадкоємці спадків розграбованих,

Ми – власники сплюндрованих святинь.

Ми вже як тіні на своїй землі.

Хто зрозуміє нашу ностальгію? (548).

Те, що ця проблема залишається актуальною, засвідчують роздуми героя «Записок українського самашедшого»: «Я що, Україно, у тебе зайвий?!» (Костенко 2010, с. 161); «Я втомився тут жити. У мене відняли Батьківщину» (Костенко 2010, с. 95); «Жоден українець не відчувається своїм у своїй державі» (Костенко 2010, с. 23).

За твердженням Ліни Костенко, «для художника батьківщина людського духу – там, де найбільше болить історія» [Костенко 2000, с. 37], а що історія та сучасність України найбільше болить Ліні Костенко, то це не потребує доказів.

Отже, схожість творчих долі Анни Ахматової та Ліни Костенко зумовлена, насамперед, неприйняттям обох поетес тоталітарною системою – вони платили їй тим самим. Обидві не отримали свого часу гідного офіційного визнання, були приречені у плідний період творчого життя на тривале мовчання, але зберегли свою громадянську та поетичну гідність у найважчих життєвих випробуваннях. Зазначені обставини неминуче мали зумовити подібність художніх позицій, співзвучність поетичних голосів, окремих мотивів творчості.

Однак у сфері мистецтва не менш важливими є інші, світоглядні та художні фактори: тип поетичного мислення, ставлення до історії та культури, традицій та сучасності, осмислення власної творчої індивідуальності. І тут слід зазначити споріднені риси художніх світів Анни Ахматової та Ліни Костенко. Це яскраво виражене інтелектуальне, аналітичне начало, яке дозволяє говорити про класичну ясність ахматовського вірша та лірики Ліни Костенко; культурологічна насиченість поезії, широка інтертекстуальність, відчуття плину та взаємозв'язку часів, укоріненість у традиціях національної та світової літератури і водночас модерний характер творчості.

Якщо ж додати до цього найпомітніші стильові прикмети – такі, як афористичність, лаконізм, іронія, то, імовірно, ці характеристики є достатньою підставою для вис-

новку про типологічну спорідненість ліричних систем Анни Ахматової та Ліни Костенко.

Кожна з поетес творить свою неповторну модель світу, національно забарвлену і співвіднесену з європейським загальнопоетичним контекстом. Самобутність таланту найбільш виразно проявляється в художній інтерпретації традиційних мотивів і образів – долі, Музи, слова, німоти, натхнення, оскільки саме в цій сфері найважче знайти нові ракурси поетичного бачення. Навіть вибір того самого героя і ситуації абсолютно по-різному реалізується в художній структурі віршів, присвячених Данте. Мотив вигнання, відчуження від батьківщини у А. Ахматової концентрується переважно у трагічних долях поетів її покоління, а у Л. Костенко він об'єднує долі митців різних епох і народів, а також актуалізується в українському варіанті туги за батьківщиною на батьківщині.

У світовій поетичній поліфонії Анна Ахматова і Ліна Костенко стали голосами своїх народів, своїх національних культур – такими мужніми й жіночними водночас.

5.3. Жанр фентезі як засіб українсько-польської художньої комунікації (на прикладі романів М. та С. Дяченків «Ритуал» і А. Сапковського «Сага про Відьмака») (Марта Демчик)

Фантастика була відома людям з давніх часів. Вона присутня майже у кожному виді мистецтва. У літературі фантастика пройшла довгий шлях становлення: від первісного міфу до казки, від казки та легенди – до літератури нашого часу. Фантастична література реалізує можливість усебічного розгляду актуальних проблем сучасності. Серед жанрових різновидів фантастики літературознавці виді-

ляють фентезі, яке нині посідає одне з домінуючих місць у літературі.

Виникнення і розвиток фентезі дослідники пов'язують зі змінами, які відбулися і відбуваються у соціальній, науковій та інформаційній сферах. Фентезі відгукується на проблемні питання у складному та суперечливому світі, дає можливість реалізувати фантазійні експерименти та проаналізувати основні закони існування соціуму та всесвіту в цілому. Фентезі – жанр подвійного кодування, він розрахований як на масового читача, так і на елітарного.

Фентезі – жанр дуже молодий. У сучасному вигляді він сформувався лише в середині ХХ століття, а його класиком по праву вважається англійський письменник Джон Роналд Руел Толкін. Публікацію його повісті «Хоббіт» у 1937 р. прийнято вважати зародженням фентезі. З часу появи роману термін «фентезі» остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя суспільства: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін. Подібну закономірність Т.Є. Савицька називає «фентезизацією глобальної культури». Більше того, дослідниця припускає, що «фентезі, як віртуальній матриці глобальної культури, яка у формульному вигляді зберігає у собі все багатство міфів та легенд людства, судилося стати тим актуальним культурним багажем, яким практично будуть користуватися люди у майбутньому кіберсоціальному сторіччі» [Савицька, с. 104].

В «Історичному словнику фентезійної літератури» (2005) Браян Стеблфорд зауважує, що «до 1969 року, термін «fantasy» застосовувався лише до дитячої літератури» [Stableford, 35]. Все це змінилося після другої хвилі популярності творчості «батька» фентезі Толкіна, яка розпочалася в США у 1970-ті роки і захопила весь світ. Це спричинило появу великої кількості не тільки різноманітних продовжень «Володаря Перснів», але й оригінальних творів із складними історіями та моделями світу («Чаклунський Світ» А. Нор-

тона, «Хроніки Нарнії» К.С. Льюїса, «Чарівник Земномор'я» Урсули ле Гуїн, «Темна вежа» С. Кінга, «Дозори» С. Лук'яненко та ін.). У цьому ряду розглядаються й «Сага про Відьмака» (1986-1992) польського фантаста Анджея Сапковського та «Ритуал» (1996) російськомовних українських фантастів Марини та Сергія Дяченків.

Популярність фентезі літературознавці пояснюють тим, що «світ художньої фантастики звільняє героїв від жорстокої детермінованості своїх почуттів, думок і вчинків, дає можливість виступити проти сприйняття людини як гвинтика глухої до потреб особистості машини. Занурення у фентезі надає можливість висловлювати алюзії щодо навколишньої дійсності, пропонує засоби її реконструктивних змін, оскільки це – «езопівська мова», за допомогою якої можна сказати більше, аніж засобами, властивими реалістичній літературі» [Ковтун, с. 7]. Ще однією причиною великої уваги до цього жанру є ескапізм: завдяки ігровій формі, карнавальності, вигадці фентезі дає можливість відійти від реальних проблем дійсності.

Протягом ХХ століття фентезійна література набула активного розвитку й у ХХІ ст. стала одним із найпоширеніших жанрів. Відповідно зріс до неї науково-дослідницький інтерес. В Україні діє Центр з дослідження літератури фентезі (ЦДЛФ) при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Це осередок для фахового спілкування науковців, які вивчають різноманітні аспекти літератури фентезі на українському й зарубіжному матеріалі, заснований 17 червня 2015 р. Центр провів 10 семінарів, виступи оприлюднено в Збірниках матеріалів наукових семінарів ЦДЛФ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Керівник ЦДЛФ – доктор філологічних наук Тетяна Рязанцева [Національна].

Але і зараз визначення жанру фентезі залишається проблематичним. Так «Словник літературознавчих термінів» вказує, що фентезі – це різновид фантастики: тво-

ри про ірреальні події в котрих головну роль відіграють ірраціональне, містичне начало і світи, існування яких не можна логічно пояснити [Словник, с. 693]. У довіднику «Фантастика від «А» до «Я» (основні поняття і терміни)» Олександра Осипова зазначено, що фентезійний світ не має нічого спільного зі звичайною реальністю [Осипов, с. 267–268]. Польський фантаст Станіслав Лем стверджував, що фентезі – «це казка» у якій доля героїв визначена наперед [Лем, с. 42]. У «Літературознавчій енциклопедії» сказано, що «фентезі – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [Літературознавча, с. 259].

Так само по-різному підходять дослідники до класифікації фентезі. О. Ковтун у монографії «Художній вимисел у літературі ХХ століття» виділяє чотири великі групи фентезі: 1) містично-філософське, 2) метафоричне, 3) «жахливе» або «чорне» фентезі та 4) «героїчне» або «фентезі вогню та меча» [Ковтун, с. 15]. Класифікація фентезі за С. Алексеевим та М. Батшевим виглядає вже зовсім по-іншому: класичне, історичне і наукове фентезі [Алексеев, Батшев, с. 83]. Літературознавці виокремлюють високе та низьке фентезі, ігрове, гумористичне, пародію на фентезі, ліричне, постмодерністське, слов'янське, дитяче, міське, технофентезі [Клют]. Але таку класифікацію також не можна вважати еталонною. Деякі сучасні письменники поєднують у своїй творчості містичне, героїчне, авантюрно-пригодницьке, філософсько-притчове, пародійне, гумористичне, фентезі паралельних світів, фентезі про сучасність, детективне та любовне фентезі, що приводить до появи великої кількості нових модифікацій.

В українській літературі фентезі з'явилося наприкінці 80-х років, а поширилося в середині 90-х років ХХ століття. На сьогодні це один із найпопулярніших жанрів фантастики України (Т. Завітайло, М. Горностаєва, Т. Литовченко,

Н. Тисовська, Генрі Лайон Олді, Я. Дубинянська, Д. Корній). Відповідно посилюється інтерес до цього жанру з боку літературознавців (М. Назаренко [Назаренко], О. Буйвол [Буйвол], Т. Литвиненко [Литвиненко] та ін.), хоча теоретичні аспекти цього літературного феномену недостатньо вивчені та узагальнені.

У всіх визначеннях фентезі можна увиразнити три проблеми жанру: ставлення до реальності, ставлення до вигадки (віртуальні світи, топоси минулого та майбутнього) і «пам'ять жанру» (М. Бахтін), тобто використання фольклору, міфології, культури язичництва, літератури середньовіччя. Не вирішеним є питання самостійності жанру фентезі: це модифікація фантазійного жанру, метажанр, чи самостійне утворення?

Узагальнюючи сказане, виокремимо наступні риси фентезійної літератури: 1) наявність вигаданого світу і повна свобода автора від фізичних законів 3) наявність середньовічного контексту 4) авантюрний сюжет 5) бінарна етична опозиція «добро-зло»; 6) присутність магії, міфологічних і фольклорних персонажів 7) зацікавлення загальнолюдськими та загальноцивілізаційними проблемами 8) наявність дива, еукастрофи, раптового, чудесного повороту. Можна також зауважити, що дослідники вказують на певну «нереалістичність» реальності у фентезі.

Таким чином, величезна популярність жанру фентезі, блискавичне розповсюдження в багатьох країнах, специфіка цього жанру, його недостатня дослідженість в українському літературознавстві свідчать про безумовну актуальність проблеми і необхідність уважного дослідження жанру і процесу його формування в контексті сучасної української літератури та в контексті слов'янських літератур.

Осмыслити жанрові можливості фентезі, показати вектори його розвитку в культурі глобалізації та інформатизації на засадах компаративістики, а саме – зіставлення романів українських письменників Марини та Сергія Дя-

ченків «Ритуал» і польського митця Анджея Сапковського «Відьмак», які, на наш погляд, стоять біля джерел фентезі в українській та польській літературах – мета роботи.

Сергій та Марина Дяченки – класичні представники сучасного фентезі. Хоча працюють вони не лише в цьому жанрі, найвідоміші їхні романи є саме фентезійними. «Брамник», «Відьомська доба», «Одержима», «Шрам», «Ритуал», «Ключ до королівства» та багато інших творів можуть по праву вважатися українськими перлинами жанру фентезі. М. та С. Дяченки – володарі міжнародних літературних премій у галузі фантастики, свого часу їх було визнано найкращими фантастами Європи.

«Ритуал» (1996 р.) – один із перших творів письменницького подружжя. Автори зазначили, що це «чарівний роман для юнацтва». В одному з інтерв'ю М. Дяченко сказала, що починали вони з кришталево-чистої чарівної казки, а закінчили соціальною фантастикою [Назаренко, с. 53]. Так у казкових традиціях у творі зображені три королівства зі своєю історією та геральдикой, які «співіснують тихо й мирно», поріднені міждинастійними шлюбами і спільними святами. В основі твору лежить давнє уявлення про змієборство, що стало стрижнем міфів та казок народів світу, відоме всім світовим міфологіям. Автори звернулись до архетипних образів дракона, принцеси, хороброго лицаря, принесення красуні у жертву чудовиську, чарівного дзеркала. Але у казковій країні М. та С. Дяченків вирують пристрасті і почуття. «Жанр фентезі являє собою чистий інфантилізм, – висловилося в одному з інтерв'ю Марина Дяченко, – погляд на світ, де є абсолютне добро й абсолютне зло. А ми з Сергієм намагаємося принести туди якісь реалістичні характери» [Дяченко]. У «Ритуалі» вдало поєдналися міфічно-казковий сюжет про викрадення принцеси драконом, і «реалістичні характери».

Проте письменники створюють свою варіацію на добре знаний сюжет. Головні герої твору зовсім не такі, яки-

ми ми їх звикли бачити. Арм-Анн, двісті перший нащадок славетного роду драконів-перевертнів, не чудовисько, а талановитий поет, який підсвідомо мріє про людське життя. Викрадена принцеса Юта, зовсім не прекрасна, проте має гострий розум, добре серце і виявляє бажання стати драконом, «хоробрий» лицар – принц Остін насправді здатний на обман, підлість і зраду. Деякі дослідники виділяють ще одного героя твору. Це ритуал, без якого неможливе будь-чье життя у світі трьох королівств.

На думку письменника і літературного критика Михайла Назаренка, саме у «Ритуалі», «не вдаючись до термінів соціальної психології, автори намічають систему, якій залишаються вірними дотепер. Світ статичний, оскільки люди (дракони, відьми, мутанти, політики – все одно) існують у межах певних ролей. Кожен поводить себе так, як йому визначено звичаями, законами суспільства чи його власною природою» [Назаренко, с. 55–56].

Центральним питанням роману є виконання ритуалу – вірність традиціям роду у світі драконів, людей та морських чудовиськ. Наприклад, ініціація молодого дракона вимагала викрадення та поїдання «царственої здобичі» – красуні-принцеси, що називалося «промислом»; молодого принца – у здійсненні подвигу, приміром, визволення принцеси з полону дракона; морського чудовиська – в поїданні жертви-жінки, прикутої до скелі. Але наймолодше покоління представників цих родів відступає від давніх звичаїв. Останній нащадок драконів Арм-Анн вирішує виконати «промисел» лише формально, нікого не вбиваючи; принц Остін так само символічно перемагає в битві дракона, який піддається і лише вдає переможеного; а правнук морського чудовиська Юкки не з'їдає своєї жертви і не вбиває дракона-захисника, вражений саможертвоністю останнього [Дяченки]. Автори постійно ставлять своїх героїв перед проблемою вибору: піддатися згубному впливу задушливого ритуалу, чи йти за покликом серця; бути чу-

довиськом у людській подобі, чи будучи драконом, мати людське серце.

У Марини та Сергія Дяченків головною істиною, яку здатна пізнати людина, є любов. «Любов у Дяченків найяскравіше виявляє людську сутність людини», – слушно зауважує М. Назаренко [Назаренко, с. 56]. Таким чином, письменники розповідають казку-притчу про процеси, які відбуваються у душі кожного.

Можна зробити висновок, що завдяки цікавій авторській інтерпретації традиційних сюжетів та образів роман «Ритуал» є зразком романтичного, ліричного, психологічного, казково-міфологічного фентезі, яке займає достойне місце в українській фентезійній літературі.

Важко переоцінити значення творчості А. Сапковського для польської жанрової літератури. Зараз його героїчна «Сага про Відьмака» посідає четверте місце за накладом у Польщі, нагороджена преміями імені Януша Зайделя, преміями SFinks, 2010 року А. Сапковський отримав почесну нагороду Європейського співавторства наукової фантастики EuroCon «Гранд Майстер», а в 2012 році став кавалером срібної медалі міністерства культури й національної спадщини Польщі.

Його твори стали вдалою відповіддю на ситуацію у польській фантастиці 80-90 років, коли книжковий ринок наповнився західними зразками наукової фантастики та фентезі. Після виходу творів А. Сапковського стало зрозуміло, що польські автори цілком здатні конкурувати і перемагати західних колег. Також виявилось, що використання свого, національного матеріалу допомагає створити неповторний світ авторської фантазії і незвичайного знакового фентезійного героя.

Письменник довів, що польське фентезі має право й можливість існувати як оригінальний, а не вторинний продукт. Письменник сам визначає у праці «Вареник, або немає золота в сірих горах» (1993) зв'язок фентезі з міфоло-

гією [Сапковський 1999, с. 410]. Цю думку поділяє і продовжує дослідниця М. Мещерякова, яка зазначає, що основу фентезі складає «або перероблена канонічна система міфів, або оригінальна авторська міфопоетична концепція, найважливішою ознакою якої є створення вторинного світу (цілісної картини світу і людини), де людина – мікрокосм в системі макрокосму» [Мещерякова, с. 214].

Анджей Сапковський ввійшов у польську та світову літературу у 1986 р. з фентезійним оповіданням «Відьмак», у якому створив свого головного героя – відьмака Геральта з Ривії. Герой згодом став головним персонажем пенталогії «Сага про Відьмака»: «Кров ельфів» («Krew elfów», 1994 р.); «Час погорди» («Czas pogardy», 1995 р.); «Хрещення вогнем» («Chrzest ognia», 1996 р.); «Вежа Ластівки» («Wieża Jaskółki», 1997 р.); «Володарка Озера» («Pani Jeziora», 1999 р.).

У пенталогії А. Сапковський створив свій власний фентезійний світ Північних королівств з багатовіковою історією, релігією та міфологією. У цьому світі представники людської раси живуть поряд з ельфами, гномами, краснолюдами, дріадами, магами та чародіями. Народи у Північних королівствах розмовляють різними мовами. Це Старша Мова (мова ельфів, мова віщувань і пророцтв), це мова вчених і університетів, а також гномська мова, яку використовують для віртуозної лайки. Але при цьому Сапковський відтворює атмосферу середньовічної Польщі, з її побутом, традиціями, впізнаваними деталями.

Світ королівств переживає складні часи: це і постійна загроза з боку жорстокого королівства Нільфгарду, і внутрішні конфлікти між королями і магами, між ельфами і людьми. Сапковський описує жахи війни, ксенофобії, кривавих міжусобиць. Сам автор зазначав з цього приводу: «У фентезі тисяча визначень і я вигадав своє власне, у відповідності до якого фентезі це переказ міфу, казки, легенди, тільки зовсім не казковою мовою» [Сапковський 1999, с. 412].

Одним із засобів, які використовує А. Сапковський, щоб створити фентезійний світ, є засіб інтертексту, який представлений у вигляді ремінісценцій, інтерпретацій відомих творів європейського фольклору та літератури. Це романи артурівського циклу, казки братів Грім, Андерсена, Шарля Перо. Письменник грається з відомими сюжетами, деміфологізує їх, переписує заново, посилюючи трагічний або комічний ефект. Це свідомо позиція письменника, який часто підкреслював, що уважний та інтелектуальний читач зможе знайти в його книгах безліч так званих «пасхальних яєць» – посилань та алюзій на відомі літературні та інші твори. Таким чином Сапковський звертається до постмодерністської гри, передусім – у культурологічному розумінні цього слова.

Треба зауважити, що на відміну від фентезі М. та С. Дяченків, А. Сапковський запозичує сюжети переважно із ісландських та скандинавських саг. Він не заперечує певного зв'язку фентезі з казкою, але вважає, що «англосакси, які домінують у фентезі і які створили сам жанр, мають у своєму розпорядженні значно кращий матеріал: кельтську міфологію. Легенди артурівського циклу, ірландські саги і повір'я, бретонський чи валлійський Мабіногіон більше підходять як вихідний матеріал для фентезі, ніж інфантильна і примітивно сконструйована казка» [Сапковський 2002, с. 11].

Дуже давно у світі Північних королівств було створено гільдію відьмаків, яких навчали вбивати потвор і бестій. Одним з останніх відьмаків є Геральт з Ривії, в дитинстві перетворений на мутанта, який заробляє на життя тим, що вбиває чудовиськ. Він часто зустрічається з потворами, яких потрібно захищати від людей і з людьми, які гірші ніж чудовиська. Вся сага побудована на намаганні Геральта позбутися самотності і знайти своє місце у світі. Саме з образами Геральта, чарівниці Йенніфер, княжни Ціріли пов'язані мотиви дороги, випробувань, ініціації, дитини-несподіванки, дитини-призначення.

«Сага про Відьмака» А. Сапковського є одним із ключових «сучасних» слов'янських фентезі. Цикл випускався загалом 27 років і включає 5 романів, об'єднаних сюжетом, головним героєм і художнім світом. Паралельно з випуском основної серії автор написав два оповідання: «Дорога без вороття» (1988) і «Щось кінчається, щось починається» (1992), які не пов'язані із загальним сюжетом циклу, але відбуваються у «відьмачому» всесвіті. Автор, як слушно зазначає О. Сафрон, порушує безліч актуальних проблем: расова нетерпимість, геноцид, вплив людини на навколишнє середовище, а також такі теми, як створення сім'ї, підпорядкування фатуму, жертвовність, соціальний прогрес [Сафрон, с. 4].

Головний герой «Саги про Відьмака», Геральт із Рівії, відьмак – професійний винищувач чудовиськ, який заробляє на життя знищенням кікімор, водяних та інших представників казкового слов'янського бестіарію. Він живе у неспокійному світі, де навіть невелике середньовічне містечко стає притулком кровожерливої вампірки. Час у творах завжди йде швидко і поділяється на кілька відрізків, у яких події миттєво змінюють одна одну, відбуваються несподівано. Локації постійно змінюються: це може бути село, храм, непрохідний ліс, величний замок або пустеля, але одне незмінно – присутність протагоніста та персонажів, що його оточують.

Хронотоп насичений безліччю просторових образів – дороги, провінційного міста, замку, храму та ін., які вибудовують систему мотивів.

Для надання більшої достовірності художньому світу автор застосовує міфообрази: у тексті вони представлені архаїчними божествами, які за своїм описом нагадують богів язичницького слов'янського пантеону, а також есхатологічним мотивом, пов'язаним з однією з найдавніших «рас» – ельфами. Серед міфологічних персонажів, які найчастіше зустрічаються у романах А. Сапковського, можна

назвати упира (персонаж слов'янської міфології); бруксу (португальський аналог вампіра); русалку (персонаж, що є у міфах майже всіх народів Західної та Східної Європи); лісовика (персонаж слов'янської міфології); кікімору, шишімору, маару (переважно негативний персонаж слов'янської міфології); ельфа (чарівний народ у германо-скандинавській та кельтській міфології та фольклорі); Бабу-Ягу (персонаж слов'янської міфології та фольклору); гнома, двергу, нібелунга (традиційні персонажі німецької та скандинавської міфології); домового (у слов'янських народів домашній дух, міфологічний господар та покровитель будинку, що забезпечує нормальне життя сім'ї, здоров'я людей та тварин, родючість); нічницю, будиху, лоскоту (у слов'янській міфології нічні демони, що позбавляють дітей здорового сну) та ін.. Як бачимо, у романах А. Сапковського переважають міфологічні персонажі слов'янської міфології, як і у творах М. та С. Дяченків.

При конструюванні «Вторинного Світу» (термін, який вигадав Дж. Р. Р Толкін) А. Сапковський спирається як на міфи, так і на казки. При цьому, на відміну від багатьох авторів фентезі, польський письменник найчастіше використовує не фольклорні казки, хоч і їх теж (наприклад, на фольклорно-казковому мотиві призначення побудований сюжет роману «Меч призначення»), а літературні. У своїй творчості А. Сапковський часто звертається до «готових» казкових сюжетів, причому він ніколи не використовує пряму цитату. Це алюзія на знайому з дитинства казку, в якій письменник по-іншому, за власним світоглядом, розставляє ідейно-емоційні акценти.

Так, у розділі «Уламок льоду» (роман «Меч призначення») згадується казка про Королеву Зими, де читач легко впізнає казку Г.-Х. Андерсена «Снігова Королева». Однак вкладена в уста героїні роману, чаклунки Йенніфер, казка набуває іншого звучання: Королева Зими стає символом нездійсненої мрії та нерозділеного кохання. Саме з Коро-

левою Зими ідентифікує себе Йенніфер, а відьмак Геральт, закоханий у чаклунку, – жертва, яка шукає, але не знаходить кохання. Таким чином, А. Сапковський підводить читача до думки, що у кохання відьмака та відьми немає майбутнього.

Інтертексти у романах А. Сапковського пов'язані насамперед із циклом легенд про короля Артура. В імені Йенніфер вловлюється схожість із Гвіневер, Гвіневрою, Джиневрою – дружиною короля Артура. Сам автор явно натякає на подібність деяких сюжетних ліній з мотивами сказань про Артура і лицарів Круглого столу. Йенніфер об'єднала в собі невірність коханому і її ж відданість Ланцелоту та холоднокровність Вівіани, коханої Мерліна, не ставши при цьому копією обох літературних персонажів. Інтертекст натякає на двоїстість образу Йенніфер, люблячої і невірної одночасно.

В останньому романі циклу зустрічаємо інтертекстуальне зближення героїв із Королем-рибалкою – хранителем Граалю та Галахадом – шукачем пригод і Граалю. А. Сапковський іронічно підкреслює внутрішню схожість сюжетних ходів, персонажів, мотивів, вчинків. Подекуди артурівські мотиви прямо звучать у тексті:

– Пані Цирі...

– Так?

– Поїдеш зі мною в Камелот? (Сапковський, с. 45).

Камелот – так називався легендарний лицарський замок короля Артура у циклі легенд про Артура.

У сцені з оповідання «Щось закінчується, щось починається», що входить до «відьмацького» циклу, представлене обігрування назви «Грааль». У цьому оповіданні, як і у всьому циклі повістей та романів, під Граалем розуміється головна героїня циклу, юна вихованка відьмака Геральта та Йенніфер принцеса Цирілла:

– Галахад знову подумав, наморщивши чоло:

– А Грааль? Як із Граалем?

– А що таке Грааль?

– Щось таке, що весь час шукають. – Галахад підняв угору мрійливі очі. – Щось найважливіше. Дуже важливе. Без чого життя втрачає сенс.

Поет випнув губи і глянув на юного лицаря.

– Весь вечір ти сидів поруч із своїм Граалем, хлопче, – сказав він» (Сапковський, с. 46).

Пошук люблячих людей і створення сім'ї – ось справжня мета, яку переслідує і Геральт, і Йенніфер, і сама Цирілла. Недосяжна так само, як і Грааль.

У романі «Меч призначення» (розділ «Трохи жертвовності») А. Сапковський звертається ще до однієї казки Г.-Х. Андерсена – «Русалочка». І все ж історія кохання сирени Ш'ееназ і короля Агловаля – це не історія кохання русалочки і принца, і не тому, що жертвне кохання русалочки по суті своїй нерозділене, а Ш'ееназ і Агловаль люблять один одного. Головне для А. Сапковського – ситуація вибору, в якій опиняються закохані: любов, заради якої потрібно поступитися усталеним способом життя, або особистий комфорт та власні інтереси.

А. Сапковський показує, наскільки важкий цей вибір, тому спочатку ні сирена, ні король не хочуть поступатися, але відмова від кохання не лише драматична, а й руйнівна для них, і в результаті Ш'ееназ заради коханого перетворюється на людину: «А що це за любов, коли той, хто любить, не може іноді хоч чимось пожертвувати?» (Сапковський, с. 46). У розумінні А. Сапковського, здатність подолати егоїстичні бажання є проявом вищого кохання, а подібна любов не може не бути винагороджена. Саме тому історія Ш'ееназ та Агловаля має щасливий фінал, на відміну від «Русалочки» Г.-Х. Андерсена.

Така постановка питання взагалі характерна для світорозуміння А. Сапковського, який у книзі «Історія та фантастика» писав: «На прикладі моїх книг важко говорити, що в них є якась однозначна вказівка на кшталт: “Давайте будемо добрими щодо своїх близьких і до тварин”, але на-

скільки я міг, я справді намагався зачепити в них проблеми людської агресивності» [Сапковський 2005].

Персонажі романів А. Сапковського часто їдять і ночують у трактирах, (назва походить від польського «traktjer») чи корчмах, які були поширені у слов'янських народів. А. Сапковський вживає інші слов'янські слова (каганець, сермяга, сермяжник, війт, копійники тощо), завдяки яким у його романах створюється слов'янський і польський колорит. Таким чином, А. Сапковському вдалося вирішити справді титанічне завдання – створити не лише оригінальне національне, тобто польське фентезі, а й гармонійно вбудувати його у слов'янське та західноєвропейське.

Головний герой – класичний герой-одинак, який звик діяти один і виключно у власних інтересах. Сирота, в ранньому дитинстві був відданий на навчання до відьмачого ордену, де його не лише навчили тримати зброю та виготовляти еліксири, а й наділили довголіттям, що є даром і прокляттям одночасно. Не людина і не мутант, Геральт живе між чарівним та реальним світами, і жоден не приймає його до кінця.

Але все змінюється з появою принцеси Цирілли, яка стає важливою частиною життя самого відьмака. Саме з неї герой починає свою фізичну та духовну подорож, яка в самому кінці приведе його до головних цілей – здобуття сім'ї та перемоги над злом.

Крім Цирі, що виконує в сюжеті архетипічну роль царівни, за В. Проппом [Пропп, с. 34], дівчини благородного походження, богатирки і войовниці одночасно, у сюжеті представлені ще кілька близько пов'язаних з протагоністом образів: чарівниця Йенніфер – наречена, єдине справжнє кохання головного героя, крім того виконує в сазі роль фатальної жінки; чаклун Вільгефорц – антагоніст та особистий ворог Геральта, оскільки за допомогою сил Цирілли хоче захопити весь світ; трубадур Лютик – найкращий друг і супутник головного героя, що своєю присутністю створює

комедійний ефект; Жриця богині Мелітеле Неннеке – прийомна мати Геральта і одна з небагатьох, хто є авторитетом для нього.

Геральт, що все життя дотримувався кодексу відьмака і залишався осторонь людських чвар і пристрастей, виявляється залученим у протистояння між могутніми імперіями і мимоволі стає захисником принцеси Цирі, беручи на себе функції лицаря. У результаті численні випробування, труднощі та втрати призводять героя не тільки до класичного фентезійного фіналу – перемоги над злом, а й набуття гармонії із самим собою [Сапковський, с. 129].

Таким чином, «Сага про Відьмака» має риси епічного фентезі, такі як використання середньовічного контексту, масштабні «всесвітні» події, приналежність персонажів до фентезійних класів воїна, мага, протистояння злим силам надлюдей і т.д. Зі слов'янським фентезі твори А. Сапковського пов'язує тема сім'ї, мотив підпорядкування долі, вплив гуманістичних цінностей та національного колориту, застосування казкових слов'янських архетипів на персонажів.

Загалом фентезійна творчість А. Сапковського традиційна як за формою (багатомтомна епопея), так і за змістом. Однак у книгах А. Сапковського присутні специфічні риси, не характерні для творів фентезі загалом: насамперед, це створення своєї власної міфології.

У романі Сапковського історія головних героїв твору стає історією духовних і моральних конфліктів, переконуючи в непохитності ідеалів людського серця, – любові і честі, жалю та гордості, співчуття та жертвності.

Характерним для романів А. Сапковського «Сага про Відьмака» є поєднання у них магії, історії, пригод, еротики, філософських роздумів, переданих з ліризмом та іронією. Все це дає підстави віднести роман польського письменника до високого, епічного фентезі.

Можна зробити висновок, що романи М. та С. Дяченків «Ритуал» та А. Сапковського «Сага про Відьмака» пре-

зентують різні види фентезійного жанру. Але всі автори звертаються до питання сутності людини та її долі у майбутньому. Це зумовлює ряд характеристик, спільних для творів українського та польського фентезі: лірично-іронічну інтонацію, філософічність, параболічність, притчевість, гуманістичну спрямованість, цікавість до людської душі, орієнтацію на моральну проблематику, занепокоєння майбутнім.

Автори намагаються вирішувати світоглядні питання, глобальні проблеми буття: добро і зло, людина та її місце у Всесвіті, вагомість нематеріального й ефемерність матеріального.

Література

1. Аверинцев Сергей. Образ Иисуса Христа в православной традиции. М.: Интербук-бизнес, 2001. Електронна публікація. Режим доступу: <http://knigosite.org/getbook/84927/rtf>
2. Алексеев С., Батшев М. Фэнтэзи – развитие жанра в России. *Книжное дело*. 1997. №1. С. 82–86.
3. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики*. М.: Худож. лит., 1975. С. 234–407.
4. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі. *Мова і культура*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 11. С.238–244.
5. Добин Е. Поэзия Анны Ахматовой. Л.: Сов. писатель, 1968. 252 с.
6. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк*. К.: Київ, 2002. С. 75–83.
7. Кац Б.А., Тименчик Р.Д. Анна Ахматова и музыка: Исследовательские очерки. Л.: Сов. композитор, 1989. 337 с.
8. Кихней Л.Г. Дантовский код в поэзии Анны Ахматовой. *Анна Ахматова: эпоха, судьба, творчество*: Крымский Ахматовский научный сборник. Вып. 8. Симферополь, 2010. С. 114–127. Електронна версія. Режим доступу: <http://ahmatova.niv.ru/ahmatova/kritika/kihnej-dantovskij-kod-v-poezii-ahmatovoj.htm>
9. Ковтун Е. Н. Художественный вымысел в литературе XX века: учебное пособие. М: Высш. шк., 2008. 408 с.
10. Костенко Л.В. Поет, що ішов сходами гігантів. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. №2. С. 32–38.
11. Лем С. Фантастика и футурология: в 2 кн. М.: ООО Изд-во АСТ.: ЗАО ППП «Ермак», 2004. Кн. 1. 591 с.
12. Литвиненко Т. М. Національна міфологія в українській російськомовній фантастиці межі ХХ-ХХІ ст. *Філологічні науки: Збірник наукових праць*. Суми: Видавництво Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. С. 355–361.
13. Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія: Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Г. Ключека. Кіровоград: Степова Еллада, 1999. 319 с.
14. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. К.: Академія, 2007. (Серія «Енциклопедія ерудита»: ЕЕ). Т. 2 / авт. уклад. Ковалів Ю. І. 622 с.
15. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (Notabene).
16. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги / пер. з англ. В. І. Постнікова, С. В. Єфремова. К.: Ніка-Центр, 2001. 464 с. (Серія «Зміна парадигми»).
17. Назаренко М. И. Реальность чуда: монография. К.: Мой компьютер, 2005. 256 с.
18. Найдан М. Інші поети в творчості Ліни Костенко. *Сучасність*. 1994. №10. С. 151–161.
19. Найман А.Г. Рассказы о Анне Ахматовой. М.: Художественная литература, 1989. 302 с.
20. Національна своєрідність української літератури фентезі. Електронна версія. Режим доступу: <http://www.ilnap.gov.ua/index.php/uk/naukovo-doslidni-tsenry-pry-instytutit/tsentr-z-doslidzhennia-literatury-fentezi/item/620-natsionalna-svoieridnist-ukrainskoi-literatury-fentezi>.
21. Ониццак Н. Ліна Костенко: Спроба екзистенціального аналізу. *Дзвін*. 1997. № 9. С. 152–154.
22. Осипов А. Н. Советская фантастика. *Фантастика от «А» до «Я»: (Основные понятия и термины): краткий энциклопедический справочник*. М.: Дограф, 1999. С. 267–268.
23. Павич М. Книга в новом тысячелетии. *Павич М. Роман как держава / Перевод с серб. Л. Савельева*. М.: ООО Издательский Дом «Зебра Е», 2004. 253 с.
24. Павловский А. И. Анна Ахматова: Очерк творчества. Л.: Лениздат, 1982. 174 с.

25. Панченко В. Поема Ліни Костенко «Скіфська одісея»: полеміка з Олександром Блоком. *Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних*: Матеріали круглого столу. К.: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2005. С. 17–22.
26. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Л.: ЛГУ, 1986. 364 с.
27. Савицкая Т.Е. Фэнтези: становление глобального жанра. *Культура в современном мире*. 2012. №2. URL: <http://infoculture.rsl.ru/>.
28. Саєнко В.П. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. К.: Смолоскип, 2020. 640 с.
29. Сафрон Е.А. Классификация жанра «славянской» фэнтези: постановка проблемы. *Вестник Московского государственного областного университета*. 2013. Вып. 1. С. 45.
30. Ставицька Л. «О скільки слів, і скільки снів мені наснилося...». *Дивослово*. 2000. № 3. С. 26–30.
31. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Перевод на русский язык: В. П. Визгин, Н. С. Автономова. М.: Прогресс, 1977. Електронна публікація. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/library/basis/5169/517>.
32. Хлодовский Р. И. Анна Ахматова и Данте. *Дантовские чтения*. 1990. М.: Наука, 1993. Електронна версія. Режим доступу: <http://ricolor.org/europe/italia/ir/cul/ah/>
33. Цивьян Т.В. Кассандра, Дидона, Федра. Античные героини – зеркала Ахматовой. *Литературное обозрение*. 1989. №5. С. 39–33.
34. Чепелевская Т. Творчество В. Пелевина в аспекте постмодернизма (мифологическая тема в романе В. Пелевина «Священная книга оборотня»). *Культура сквозь призму идентичности*. М.: Индрик, 2006. С. 227 – 246.
35. Шелест В. Образні асоціації в поезії Ліни Костенко. *Дивослово*. 1994. № 2. С. 11–15.
36. Clute John, Nicholls Peter. Encyclopedia of Fantasy (1997) Steampunk. *The Encyclopedia of Science Fiction*. November 1, 1995.
37. Karczewicz Justyna. Роман «Борис и Глеб Ю. Буйды как явление постлитературы: перспективы хаосмоса и эклектизма. *Pan. Slavia orientalis*. tom LXIX, nr 2, rok 2020. С. 289–300.
38. Stableford B. Historical dictionary of fantasy literature. The Scarecrow Press, Inc., 2005. 567 с.

Джерела

1. Айваз М. Парадоксы Зенона. *Айваз М. Другой город*. Роман, повести, рассказы / Пер. с чеш. Е. Бобраковой-Тимошкиной. СПб.: Азбука-классика, 2004. 384 с.
2. Ахматова А. «Узнают голос мой...»: Стихотворения. Поэмы. Проза. Образ поэта. М.: Педагогика, 1989. 607 с.
3. Ахматова А. Стихи и проза. Л.: Лениздат, 1977. 616 с.
4. Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Пер. І. Огієнка. Вінніпег: Вид-во Українського біблійного товариства, 1993.
5. Брэдбери Рэй. 451 градус по Фаренгейту. М.: Форс, 2020. 256с.
6. Буйда Ю. Борис и Глеб. Роман. *Знамя*. 1997. № 1.
7. Дяченки М. та С. Ритуал / авторизований переклад з російської Л. Люлика. К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2006. 280 с.
8. Дяченко М. и С. «Фантастика будет процветать, потому что от новостей и реалий жизни можно сойти с ума». Интервью с А. Филипповым. *Культура*, 24.09.2020.
9. Еко Умберто. Ім'я Розі / пер. М. Прокопович. Х.: Фоліо, 2018. 508 с.
10. Карьер Ж.-К., Эко У. Не надейтесь избавиться от книг! *Интервью Ж.-Ф. де Тоннака* / пер. с фр. и примеч О. Акимовой. СПб.: Симпозиум, 2010. 336 с.
11. Костенко Л. В. Вибране. К.: Дніпро, 1989. 559 с.
12. Костенко Л. В. Коротко – як діагноз. *Літературна Україна*. 1993, 14 жовтня.
13. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна*. 1991, 26 вересня.
14. Костенко Л. Еволюція музи – від античної до ахматовської. *Слово і Час*. 1990. №3. С. 3-5.
15. Костенко Л.В. Записка українського самашедшого.– К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. 416 с.
16. Некрасов М. Поэт и гражданин. *Полное собрание сочинений и писем в 15 тт*. Том 2. Л.: Наука, 1981. С. 5.
17. Пелевин В. Священная книга оборотня. М.: Эксмо, 2004. 216 с.
18. Сапковский А. Нет золота в Серых горах. М.: АСТ, 2002. 374 с.
19. Сапковский Анджей. Вареник, или Нет золота в Серых Горах (эссе, перевод Е. Вайсброта). *Дорога без возврата*. М.: АСТ, 1999. С. 408–446.
20. Сапковский А. Відьмак. Останне бажання. Харків: Книжковий Клуб «Сімейного дозвілля», 2016. 285 с.

21. Сапковський А. Історія та фантастика. Historia i fantastyka. Інтерв'ю Станіслава Береша. *Gazeta Wyborcza*. Opole, nr 277, 2005. С. 11–29.
22. Токарчук О. Путь людей Книги. *Серия: Мастера. Современная проза*. М.: АСТ, 2004. 239 с.
23. Українка Леся. Твори: в 2-х т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 1. 606 с.
24. Samko Tále. Kniha o cintorine. Prvá a druhá kniha o cintorine. Levice: Koloman Kertész Bagala, Vidavatelstvo L.C.A, 2000.

Розділ VI

СВОЄРІДНІСТЬ МАСОВО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ ВИМІРИ

Проблема особливостей масової комунікації постійно викликає інтерес українських науковців передусім у зв'язку з важливістю ролі ЗМІ в розбудові демократичної держави, збереженні національних цінностей, забезпеченні адекватної реакції на виклики, пов'язані з внутрішніми та зовнішніми (зокрема російською воєнною й інформаційною агресією) чинниками. Це дослідження закарпатської масмедійної сфери, спрямоване на виявлення специфічних ознак і перспектив місцевих засобів масової інформації, ґрунтується на прагненні максимально врахувати різноманітні просторово-часові обставини, визначити еволюційні риси, окреслити напрями розвитку та ін.

Кафедра журналістики Ужгородського національного університету вже має багаторічні напрацювання (з 1999 р.), що стосуються історії та сучасного стану закарпатських ЗМІ як невід'ємної частини українського медіапростору: особливостей функціонування в мультикультурному середовищі, лінгвальної специфіки, етичних, політологічних, соціологічних аспектів діяльності тощо. Результати, запропоновані в нашій розвідці, доповнюють і продовжують студії, уже оприлюднені в різних формах – доповідях, тезах, статтях, монографіях, докторських дисертаціях та ін. Розробниками найважливіших аспектів та авторами відповідних підрозділів є: доктор наук із соціальних кому-

нікацій Юрій Бідзіля (6.1. *Становлення і розвиток періодики на Закарпатті як чинник формування етнонаціональної комунікації*), кандидат філологічних наук Ганна Гецько (6.2. *Закарпатська преса періоду Чехословацької Республіки (1919 – 1939)*), кандидати філологічних наук Галина Шаповалова та Ярослава Шебештян (6.3. *Відображення місцевого колориту в сучасних закарпатських медіатекстах*), кандидат наук із соціальних комунікацій Наталія Толочко (6.4. *Телебачення як засіб комунікації в поліетнічному прикордонному регіоні*), кандидат наук із соціальних комунікацій Євген Соломін (6.5. *Розвиток онлайн-медіа етнічних спільнот Закарпаття – важливий чинник формування мультикультурного інформаційного поля транскордонного регіону*), кандидат філологічних наук Олеся Барчан (6.6. *Кризові комунікативні процеси мультикультурного Закарпаття крізь призму загальноукраїнських медіа*), доктор філологічних наук Галина Шумицька та старший викладач Василь Путрашик (6.7. *Засоби масової інформації як інструмент формування та моніторингу мовнополітичної ситуації: закарпатський інтернетмедійний дискурс*).

Подано кілька найбільш суттєвих наукових положень щодо зазначених вимірів.

У становленні та розвитку періодики Закарпаття, яке має непросту історію перебування в складі кількох держав під впливом різних політичних систем, на особливу увагу заслуговує етнонаціональний аспект комунікації. Як доводить аналіз емпіричних джерел, упродовж XIX–XX ст. закарпатські періодичні видання відіграли важливу роль у розбудові рідномовної комунікації, сприяли національному відродженню краю, формуванню й утвердженню національної свідомості закарпатоукраїнців. На теренах Закарпаття представлений широкий спектр етнічних медіа (угорських, словацьких, румунських, ромських, російських, німецьких, єврейських та ін.), що є органічною складовою медіапростору регіону.

Особливий інтерес науковців в історії масовокомунікаційної сфери Закарпаття викликає період Чехословацької Республіки, котрий, попри різні несприятливі обставини, позначений духовним національним відродженням, усвідомленням власної ідентичності закарпатських українців. Це яскраво відображено в місцевій періодиці часів Чехословацької Республіки (1919 – 1939), основними рисами якої можна вважати багатомовність, тематичну розмаїтість, полемічність (переважно у зв'язку з проукраїнськими та москвофільськими ідеями), посилення ролі партійних видань, якісно новий рівень україномовних часописів, що послідовно відстоювали політичні, економічні, релігійні, культурні права і свободи закарпатців, виступали проти чехізації та зросійщення, пропагували національну ідею, українську мову.

Традиції якісної патріотичної преси Закарпаття продовжують і найкращі періодичні видання XXI ст.: суспільно-політичні, науково-мистецькі, екологічно-популярні тощо, котрі об'єднують особливий інтерес до місцевої проблематики. Це добре простежується на змістовому рівні (у доборі тем, фактів, інформації), в активно задіяваних лінгвальних ресурсах. Залучені до аналізу медіатексти краєзнавчого характеру засвідчують релевантні ознаки закарпатських друкованих журналістських творів – перевагу місцевої проблематики, зацікавленість питаннями історії, географії, культури, традицій Закарпаття. Усе це зумовлює активне застосування в публіцистичному тексті відповідних апелятивних та онімних ресурсів, живорозмовних елементів / цілих мовленнєвих масивів, взаємодію суто локального із глобальним. Загалом створюється сукупність колоритних текстів про Закарпаття, в яких віддзеркалюється мультикультурна прикордонна специфіка краю, зв'язок українського з іншокультурним.

Суттєвою частиною сучасного комунікаційного простору є закарпатське телебачення (суспільне і приватне),

що формувалося та розвивається під впливом багатьох уже названих чинників. Увага до окремих аспектів функціонування цього виду ЗМІ зумовлена важливістю ролі телемедіа прикордонної області в підтриманні міжкультурної толерантності, запобіганні міжетнічних конфліктів, протидії інформаційним загрозам, а також потребою осмислення новітніх тенденцій розвитку медіагалузі України. Дієвим інструментом забезпечення культурних потреб представників різних етнічних груп Закарпаття також є онлайнмедіа. Цей відносно новий сегмент ЗМІ пройшов певну еволюцію, відображену кількома етапами і в закарпатському медіапросторі. Прикметними рисами тут є етнічна й культурна розмаїтість ресурсів, їх мовна своєрідність, домінування актуальної для конкретного етносу соціальної, мистецької тощо проблематики.

З огляду на повноту реалізації функцій ЗМІ, ступінь ефективності їхньої діяльності, у масовокомунікаційній сфері Закарпаття можна відзначити як позитивні, так і негативні, кризові процеси. Частина з них спричинена зовнішньополітичними обставинами, проблемами міждержавної взаємодії, а тому потребує особливої уваги, коректності, компетентності журналістів. Тим більше, що питання міжетнічних взаємин (особливо в освітній, мовній площинах) належать до стратегічних, пов'язаних з національною безпекою, гармонійністю відносин України та сусідніх західних держав.

Перспектива й потреба подальшого вивчення масовокомунікаційної сфери Закарпаття в історичному й сучасному аспектах зумовлена рухливістю масмедійної галузі, її тісним зв'язком із політичними, економічними, культурними загальноукраїнськими і світовими процесами, роллю ЗМІ в пропагуванні демократичних цінностей, євроінтеграційними прагненнями українців.

6.1. Становлення і розвиток періодики на Закарпатті як чинник формування етнопонаціональної комунікації (Юрій Бідзіля)

Комунікація поліетнічного регіону, яким є Закарпаття, різниться від інших найперше тим, що розвиток українського та інших етносів у цьому краї упродовж багатьох століть проходив у складних геополітичних умовах. Упродовж XIX – XX ст. територія сучасного Закарпаття входила до складу кількох держав та державних утворень: Австро-Угорської монархії, Чехословаччини, Карпатської України, Угорського королівства, Радянського Союзу і, нарешті, України. В залежності від держави, до якої входив регіон, змінювалося мовне наповнення комунікаційного поля, мова титульного етносу набувала певних преференцій. До проголошення Незалежності України найбільше ця проблема стосувалася закарпатських українців, які упродовж багатьох століть перебували в складі чужомовних держав. Зважаючи на це, що «під впливом об'єктивних факторів, через державні, політичні та природні перешкоди, розвиток українського етносу Закарпаття в умовах багатосотлітньої ізоляції від українських земель... набув значних особливостей, які мають ґрунтовно з наукових позицій пояснюватися і обов'язково враховуватися сучасниками» [див.: Держалюк]. Попри всякі сумніви, що подеколи лунають з поза меж держави, а інколи й усередині, національна ідентичність кожної етнопонаціональної групи на Закарпатті збережена завдяки незмінному комунікуванню, зокрема й через масмедіа.

Ще понад сто років тому відомий мислитель минулого століття американський філософ, педагог-реформатор Джон Дьюї у своїй праці «Демократія і освіта» («Democracy and Education» 1916) висловив думку, що людська спільнота не тільки по всяк час підтримує різні форми спілкування, але вона цілковито оповита комунікаційним зв'язком.

Суспільство, за його словами, «не тільки продовжує існувати шляхом передавання, комунікації, але законно можна сказати, що воно існує в перманентному передаванні, у спілкуванні. Комунікація сприяє існуванню суспільства і соціальному прогресу» [Dewey 1916, с. 256–261]. Продовжуючи думки Джона Дьюї, зауважимо, що взаємозв'язок між комунікацією і культурою будь-якого народу дуже тісний і складний. Культура загалом створюється через спілкування, отже, комунікування є засобом людської взаємодії, за допомогою якого культурні характеристики – чи то звичаї, соціальні ролі, етичні норми і правила, ритуали, чи інші суспільні моделі – народжуються та поширюються. І справа не стільки в тому, що люди прагнуть створити культуру через комунікацію, коли вони взаємодіють між собою (у громадах, організаціях чи суспільстві загалом), скільки в тому, що культура є природним побічним продуктом соціальної взаємодії. У певному сенсі культура є результатом нескінченного соціального спілкування. Без засобів масової комунікації та спілкування у цілому було б неможливо зберегти та передати культурні надбання, чи культурницькі особливості від покоління до покоління, перемістити їх з одного місця та часу в інше. Отже, можна сказати, що культура створюється, формується, передається, і зберігається через спілкування. Одночасно ця діяльність є зворотною: комунікативні практики значною мірою, з'являються та примножуються завдяки сформованим культурним традиціям.

Ніхто сьогодні не заперечуватиме, що медіа Закарпаття, зокрема й преса, є частиною культурного надбання усіх етносів цього регіону, хоча сама дефініція «культура» співвідноситься з набагато глибшою та розгалуженішою системою надбань фольклору, мови, соціальних правил і звичок, ритуалів, способу життя, поглядів, вірувань і народних звичаїв, що тонко взаємопов'язані, а через свою складно переплетену структуру репрезентують ідентичність кожної етнічної групи людей у конкретний історичний момент часу.

Нині закарпатські ЗМІ є одним із найефективніших інструментів, який демонструє внутрішню життєздатність і згуртованість етнонаціональних громад та їх мов. Преса місцевих етносів є своєрідною вітриною для оприлюднення культурницької продукції членів мовної спільноти, відображенням життєвості рідномовної комунікації, індикатором того, якого роду взаємовідносин зі світом прагне ця спільнота, одночасно все це є свідченням ступеня і рівня стосунків між носіями тієї, чи іншої національної культури. Через медіа громади можуть дізнаватися один про одного і розповісти світу про себе. Надважливу роль відіграють ЗМІ в процесах розвитку та відродження мови й культури, як це було в закарпатських словаків [Bidzilya 2015] та румунів [Бідзіля Ю., Соломін Є. та ін. 2019, с. 88–98]. Одночасно ми також не повинні недооцінювати соціальний вплив ЗМІ, їхню здатність поширювати конкретні перспективи світу та їхню силу створювати концепції та стереотипи про етнос [Bidzilya 2017]. Певною мірою світ вписується в образ, який передають друковані медіа. «Це все ще залишається істиною, незважаючи на зростання Інтернету, бо, якщо захочеться вижити, то це призведе до величезної адаптації традиційних медіа, таких як телебачення та друковані ЗМІ» [The Press and Media, p. 11].

Розглядаючи Закарпаття в інформаційно-комунікаційному аспекті, зауважимо, що соціальна комунікація та мультикультурна, полінаціональна спільнота – найбільш складні з відомих людству систем, вони унікальні за характером, довкола них ведеться чимало дискусій у різних галузях науки. Роль інформації в суспільно-політичному, економічному розвитку такого сегменту суспільства – одна з них. З огляду на закарпатський регіональний аспект нас передусім цікавить ця проблема не в широкому розумінні (людність як світова глобальна спільнота), а суспільство у вужчому розумінні (в контексті локального етнополітичного виміру) та роль інформаційно-комунікаційної складо-

вої в його формуванні. Останнім часом усе нерідко порушується питання про комплексний підхід у вирішенні різних проблем, зокрема, й конструктивної міжнаціональної комунікації.

Міжетнічна комунікація на Закарпатті увесь час відігравала функцію своєрідного маркера у формуванні та співіснуванні кожного етносу, який тут проживає. Причому варто розрізняти дві площини такої комунікації: 1) інформаційно-комунікаційне поле всередині самого етносу; 2) комунікацію з іншими етносами, особливо територіально близькими, або суміжними. Природно, що через історичні та геополітичні обставини в цьому поліетнічному регіоні шляхом вербальної та невербальної комунікації закарпатці різних національностей протиставляють себе усім іншим аналогічним групам людей не лише за етнічним принципом «ми» – «не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інші» [МЕЕ, с. 69], але й за регіональним у парадигмі «наші словаки», «наші угорці», «наші румуни», «наші шваби», «наші закарпатці».

Розглядаючи зародження закарпатської періодики, мусимо зауважити, що в умовах перебування тогочасного Закарпаття у складі чужоземної держави слід говорити про два види преси: 1) зародження умовно рідномовної преси, оскільки вона друкувалася штучною мовою, яка, хоч і була близькою, але не цілком зрозумілою навіть закарпатській інтелігенції; 2) про початки іншомовної преси, призначеної для мешканців регіону, в тому числі з метою поступової асиміляції русинів-українців в угорськомовному середовищі. Починаючи з радянських часів, це питання науковці традиційно ігнорували. Однак, на нашу думку, воно не може бути знехтуваним не лише з погляду об'єктивної історіографії журналістики, але й тому, що в умовах тодішньої угорської дійсності всі письменні русини-українці Закарпаття мусили володіти угорською мовою, а отже потенційно бути читачами таких газет. У контексті міжетнічної

та міжкультурної комунікації та їх впливу на формування майбутнього інформаційного обшару Закарпаття такий факт не можна обходити.

Перша газета для закарпатців була угорськомовна, відомо про неї небагато, а інформація ця достатньо суперечлива. Так, П. Лісовий [див.: Лісової 1970] у своєму дисертаційному дослідженні згадує, що першою угорськомовною газетою на Закарпатті слід вважати «Kárpát Hírnök»: Társadalmi, népgazdasági, s közhasznú ismeretek közlönye («Карпат гірнюк» – «Карпатський вісник»), яка з'явилася в 1861 році, набиралася латинським шрифтом, її власником був Кароль Егер, за періодичністю це був тижневик. Спочатку через брак латинських шрифтів на Закарпатті 4-ри номери часопису набиралися в угорському місті Шарошпотоку, однак уже з 5-го числа газета друкується в Ужгороді. Питання про те, що саме «Kárpát Hírnök» є першою угорськомовною газетою на Закарпатті виглядає спірним, якщо уважно заглибитися в дослідження Я. Стрипського. Він стверджує, що угорськомовна преса на Закарпатті бере свій початок не з 1861 року, а з 1845, коли з'явилася газета «Kassa-Ungvári Hirdetményi Lap» («Кошицько-Ужгородський інформаційний листок»). Жодного номера цього часопису до наших днів не дійшло, але дослідник, ґрунтовно проаналізувавши архівні документи, що стосувалися місцевої преси, переконує нас, що газета виходила на Закарпатті після того, як було отримано лист-дозвіл «Намѣстничой Рады» у 1845 році (детально це запротокольовано в Кошицях 7 січня 1846 року): тоді «кошицький друкар Еллінгер отворив філіялку в Ужгородѣ, то есть перенесъ изъ Кошиць якусь часть приборов своей друкарнѣ и р. 1845 зачав видавати газету, словами Месароша «Ērtesítő». Однакже сея титула хибна» [Стрипський 1942, с. 265–266]. Науковець упевнений, що філіал видання не міг мати іншої назви, крім тої, на яку дали дозвіл. Еллінгерові надано дозвіл, аби свою газету, «названу вѣ томѣ письмѣ може лиш загально сло-

вами: Kassa-Ungvári Hirdetmenyi lap, розширивъ и биллетритичними статтями. Отже не знаю, было то Ertesitö, ци Hirdetményi lap, лише приложник Kassa-Ungvári есть бизовным...» (тобто дослідник вважає, що назва додатка відображає заголовну назву газети). Стрипський для підтвердження свого припущення наводить приклади подібних періодичних видань в інших містах Угорщини, приміром «Debreczen Nagyváradí Ertesitö» («Дебреценсько-Великовардський вісник»). Науковець переконаний, що газета в Ужгороді виходила «бизовно зъ таким же обсягом тексту, яким і кошицька...». І ми схильні називати першою ужгородською газетою «Kassa-Ungvári Hirdetmenyi Lap» [Стрипський 1942, с. 266]. Отже, перший часопис на Закарпатті з'явився угорською мовою, бо «руська» «Церковна газета» І. Раковського почала друкуватися лише у 1856 році.

Поштовх до розвою місцевої преси для русинів-українців Закарпаття у середині XIX століття мав двояке підґрунтя. З одного боку, уряд дуалістичної Австро-Угорщини добре усвідомив, що, незважаючи на національний, соціальний і політичний тиск, під яким опинилося місцеве населення, у регіоні розпочався «інформаційний голод», який втамовувався за рахунок тих видань, що надходили на Закарпаття з Галичини, Наддніпрянщини та Росії. (Частина цих часописів збережена до нашого часу в архівах бібліотеки Ужгородського університету, Закарпатського краєзнавчого музею, обласного державного архіву та в приватних бібліотеках). З іншого боку, через завезену періодику серед русинів-українців посилювалися думки про родинність із наддніпрянськими українцями. З огляду на це і почав друкуватися «Галичо-Рускій Вѣстник» (1849 – 1850), який редагував Микола Устиянович, а фінансував уряд Австрії. Газета була розрахована не лише на галицьких, але й закарпатських русинів. Згодом часопис почав виходити у Відні під назвою «Вѣстник... Русинов Австрійской держави» за редакцією Івана Головацького. Цікаво, що у цьому виданні

було надруковано понад півсотні статей та кореспонденцій закарпатського письменника-будителя Олександра Духновича. Із 1850 року в Будині починає виходити ще один часопис, який був покликаний доносити офіційну думку до «русинів» Угорщини, – «Земскій Вѣстник» (1850–1859). Його редагував освічений теолог та філолог із Великоберезнянщини Іван Раковський. А в 1856 році з'явилася «Церковна газета» за редакцією того ж І. Раковського, яка була розрахована насамперед на священників. Часопис виходив один раз на тиждень, у ньому здебільшого вміщувались передруки з російських газет та журналів матеріалів релігійного характеру, біографічні довідки про релігійних осіб, агіографічні описи, проповіді та релігійні повчання. Читачі та дописувачі, як пересвідчуємося, були в основному із Закарпаття. Проте слов'янофільські тенденції часопису викликали невдоволення світської влади, це стало причиною того, що число передплатників зменшилося за рік із 350 до 210 у 1857 році. Редактору щоразу нагадували, мовляв, що газета друкується за кошти угорського «Товариства святого Стефана».

Але у той історичний проміжок часу, незважаючи на брак власних періодичних видань, на Закарпатті спостерігається неабиякий інтерес до народної мови та піднесення національної свідомості. Свідченням цього є поява творів таких високоосвічених літературних діячів-будителів, як О. Духнович, О. Павлович, А. Добрянський, І. Сільвай, О. Митрак, Є. Фенцик та ін., які доклали чимало зусиль для створення власних закарпатських часописів та поступового переходу від угорської через російську до народної мови. Безумовно, більшість із них не усвідомлювала себе українцями, а іменувала «русинами», «руснаками», «руськими» тощо. Це має значення ще й тому, що проблема національного самоусвідомлення у той період на Закарпатті була дуже заплутаною. Словацька дослідниця Тамара Байцура з цього приводу зазначає, що «всі спроби встановити національну приналежність жителів Карпатської Русі здаються

модерністськими» [Байцура 1971, с. 13]. Мовно-культурна політика чужих держав, до складу яких століттями входило Закарпаття, проводилась так, щоб місцеві русини-українці не усвідомлювало себе навіть слов'янами, а вважали себе підданими греко-католицького віросповідування.

Серед неперіодичних видань, що виходили на території тогочасного Закарпаття, варто згадати альманахи «Поздравление русинов» (1851, 1852), які видав О. Духнович, засновник «Литературного заведення Пряшевского» (1850 – 1856), членами котрого були понад 70 «руських» інтелігентів, що ратували за заснування регулярного періодичного видання для місцевих «русинів». Проте спроби О. Духновича та його найбільш активних соратників не мали успіху в цьому напрямку. Натомість із 1853 року він видає календарі «М'сяцеслови». Про надзвичайний попит на періодику рідною мовою засвідчують архівні матеріали про передплатників, опрацьовані О. Рудловчак. Інтерес викликає і соціальний стан замовників періодики: «у списку знаходимо 5 учителів з Лиманової, прізвище поета Кузм'яка, що тоді працював у Якуб'янах, і дальших селян, дяків і учителів з Великого Липника і Сулина. Показово, що на Спиші селяни, учителі, дяки були в основному замовниками публікацій Духновича, а в Мукачівській єпархії – майже виключно священики, і те більше під натиском зверхності, ніж за власним бажанням. Там, де Духнович міг безпосередньо впливати на пропагування друкованого слова, він спрямовував його в основному на селянські маси, на які й розраховував більшу частину своїх видань» [Рудловчак 1989, с. 25]. Проте альманахи та календарі, які мали попит та безперечно впливали на формування національної ідентичності серед русинів-українців, назвати періодикою можна лише умовно.

Задля об'єктивності слід зауважити, що цей процес зародження журналістики на Закарпатті був надзвичайно складним. І основними причинами цього були не малограмотність населення, як вважає дехто з науковців (П. Лі-

совий, В. Микитась), а бідність селянства та перешкоди у друкуванні рідномовних видань серед самої закарпатоукраїнської інтелігенції. Про це писав влітку 1853 року О. Духнович у листі до Я. Головацького: «Брате, у нас читательство вельми слабое, книги куповати не обикли... Наибольше даром роздаваю, чтоб привыкли помалу. Грошей нѣт, а дорого все, худоба неисповѣдима у нас, и голод великій, словом, всѣ русины жебраки, им не поможет ничто, кромѣ школы, а людѣ нѣт на тое способных, и хотяй были бы, про скудость не могут содержатися. Я... уже все издал свое на просвѣщение народа, но никто не помагает ни одним крайцаром, и так уже и я долго не могу содержатися, а як я попущу, то все пропадет... Книги отберают, но не платят, и я уже оскудѣл... Подумайте, М'сяцеслов на 250 оттисков издал я, но и тѣ не спродалися, бо тут малярській календар у священников, а простый человек и не знает о календарѣ. Так, брате, стою я, жалѣйте надо мною!» [Рудловчак 1989, с. 33]. Однак О. Духнович, нарікаючи на мадяризацію закарпатської інтелігенції, яка цуралася рідного слова, не полишав своєї видавничої діяльності, а навпаки, робив усе для того, щоб сформувати читацьку аудиторію та навчати її. Вже пізніше цю проблему чітко схарактеризував І. Раковський у «Доверительных письмах из Будина», опублікованих в «Зорі Галицькій» (1854, № 9, с. 101–103): «Основание распространения всякого народного образования есть заботиться о приобретении круга читателей. Следовательно прежде всего требуется у нас азбука, молитвенник, грамматика и прочие первоначальные книги... К составлению таких книг требуется немалое образование и искусство».

Аналізуючи тогочасні публікації, доходимо висновку, що місцеві «письменники-будителі», які й виступили рушійною силою на культурницькій ниві, формування інформаційного простору на Закарпатті бачили крізь призму «пробудження», освічення народу та долучення його до знань через читання. Цікаво, що вже в той час вони усвідом-

лювали вікову та соціальну специфіку споживачів інформації. До прикладу, О. Духнович ситуацію щодо читацької аудиторії аналізував так: старше покоління інтелігенції ще не звикло до читання книг рідною мовою, бідність, а також відсталість і ними породжена консервативність народних мас притлумлюють їхній потяг до книг; ширшого читацького інтересу можна сподіватися серед молоді, зокрема молоді світської інтелігенції, яка, за словами О. Духновича, повинна триматися своєї національності, бо в цих умовах лише так інтелігенція національної меншості може утриматися на державних посадах. Тому у видавничій концепції О. Духновича на перший план виступає інформація для молоді, дітей і селян. Про це митець пише чи не в кожному листі до Я. Головацького. Про структуровану орієнтацію на читацьку аудиторію свідчить «М'сяцослов для угорських русинов на год 1854». Порівняно з попереднім календарем це була за обсягом більша (128 стор.), за змістом багатогранніша публікація, у ній продовжено тему практичних порад та інформацій передусім щодо лікування різних хвороб та боротьби за довге життя людини, і значно розширено загальноосвітні матеріали, спрямовані на популяризацію досягнень науки і техніки, на питання історії, географії, біології, культури. Відведено місце й художній літературі, представленій поезією самого Духновича та російських авторів. На думку дослідниці О. Рудловчак, концепція цього календаря «дещо відрізняється від концепції попередніх випусків... і наштотує на думку, що рукопис подавався на цензуру, бо введено в календарі статті з церковною тематикою, чого у попередніх виданнях не було. Так цей місяцослов хоч трохи наблизився до тієї характеристики, що її дав Й. Гаганець (пряшівський єпископ – Ю. Б.) у листі, намагаючись зберегти право на його видання і розповсюдження. Це «церковний календар з життя одного або двох святих, – писав він компетентній зверхності, – та іншими загальнокорисними, прийнятими у календарях, повчаннями». Відповідно до цієї

моделі відведено у календарі місце церковній проблематиці, однак це не життя святих, але дві статті історичного та історико-літературного характеру: про Біблію як художній твір і її адсорбування через переклад античною культурою та розповідь про зруйнування Єрусалима, оперту до значної міри на історичні джерела, передусім на роботи Йосифа Флавія» [Рудловчак 1989, с. 34–35].

Очевидно, саме ціною цих поступок О. Духнович здобув право на поширення видання. «Передплату на видання він забезпечив офіційним шляхом. Ще влітку 1853 року циркуляром від 19 серпня (№ 2733) священство Мукачівської єпархії отримало вказівку замовити календар. Збереглися і замовлення на календар через єпархіальне управління. Знаменно, що з двох листів-замовлень, які дійшли до нас, один написаний латинською, другий – угорською мовами» [Рудловчак 1989, с. 35].

Принагідно зауважимо, що на календар з'явилася рецензія, яка належить перу І. Раковського, опублікована в «Зорі Галицькій» (1854, № 18, с. 220 – 221) в його традиційних «Доверительных письмах из Будина». Критик висловлює Духновичу «благодарение, что он трудолюбцем своим не перестает ободряти и оживляти дух умственной и нравственной жизни нашего народа... Ежели из самых мелких зерен при благоприятствующей погоде возрастают большие растения, то можно нам надеяться, что за благопоспешествованием времени маленькие сочинения почтенного мужа также будут способствовать произведению значительных успехов литературных». Календарну продукцію І. Раковський вважає лише передвісником чогось більшого, що мало з'явитися на закарпатських теренах. Познайомивши читача зі змістом календаря, критик підкреслив особливу корисність лікарських порад. В окремих матеріалах вказував на друкарські помилки, акцентуючи, що ними рясніють загалом видання закарпатських, а також галицьких українців через погану роботу друкарень.

У цей час для видавничої діяльності О. Духновича вимальовувалися нові перспективи через тісну співпрацю із львівськими культурними діячами: виникла неочікувана можливість вигідного співробітництва зі Львівською Ставропігійською друкарнею та книжковим магазином. У квітні 1853 року керівником цього товариства був обраний Я. Головацький, який одразу ж установив контакт з О. Духновичем, зробивши його своєрідним представником пропагування і розпродажу ставропігійських публікацій серед закарпатських українців. Першим здобутком їхнього співробітництва стало видання книжки Петра Яновича «Цвѣтний кошпичок». Я. Головацький включив книгу в започатковану ним серію «Бібліотека благополезного чтенія для дѣтей», зробив коректуру, виконав усі технічні роботи й взяв частину тиражу для розповсюдження. Того ж року Головацький пропонує видавати вдруге «Літургическій катехизис», який сам відредагував і довів до нового видання, взявши на себе більшу частину тиражу. Духнович якраз дістав доручення від єпископа пряшівського укласти «Катехизис для дѣтей» і шукав можливості ввести у школи Пряшівщини львівські видання, про що він пише у листі до Головацького [Рудловчак 1988, с. 38]. Однак суспільно-політичні обставини, що склалися у світі (у тому числі Кримська війна) загострили й без того складну ситуацію з формуванням «руської» журналістики та розвитком видавничої справи. Австрійська влада почала з пересторогою ставитися до «русинських» видань, у цей час припинив виходити й місяцеслов О. Духновича.

Відлига в інформаційних зусиллях закарпатських діячів настала лише після підписання у березні 1856 року Паризького мирного договору. О. Духнович, відгукнувшись на пропозицію Я. Головацького, надіслав йому матеріали календаря для друку. Таким чином була відновлена календарна традиція, навіть більше, «Мѣсяцеслов на год 1857» (Львов. Типом Института Ставропигіанского) з'явився у

двох варіантах: для закарпатців та галичан (на обкладинці львівського календаря був герб Львова).

Проте така ситуація з друкуванням «руської» періодики тривала недовго. За словами О. Рудловчак, «стагнація... у 1856 році була в основному результатом абсолютистського утиску, що наносив удар за ударом по духовній культурі національностей, а щодо русинів, крім іншого, прокладав нишком дорогу спекуляціям з азбукою, які мали довести до повної їх денационалізації. Зовсім природно, що цей стан, який викликав похмурі настрої на закарпатському ґрунті, водночас став і певним поштовхом для активізації діячів Закарпаття. Як відомо, Іван Чаковський, після безуспішних закликів, звернених до «галицької братії», передусім до Я. Головацького, у справі заснування нового періодичного друкованого органу, весною 1856 року неочікувано випустив у Будині свою «Церковну газету», що стала першою газетою закарпатських українців» [Рудловчак 1988, с. 44]. Таким чином, на зміну альманаховому виданню приходять періодичне.

Наступні зусилля О. Духновича щодо подальшого видання календарів не дали успіху, однак і «Церковна газета» (1856-1857) також не привела до докорінних змін в інформаційному просторі Закарпаття. Причин цього було немало, але найголовнішими були такі: по-перше, газета виходила поза межами краю, а її перевезення було справою нелегкою; по-друге, видавець намагався друкувати видання російською мовою, яку не зовсім сприймали закарпатські українці; по-третє, сам редактор видання часто потрапляв у немилість влади через свої слов'янофільські ідеї. Тут варто зауважити, що проросійська орієнтація тогочасної закарпатської преси має глибинні корені. Значний вплив на формування русофільства у пресі та через пресу на населення Закарпаття мало те, що російські дипломатичні представництва у Відні та Будині провадили величезну роботу з пропаганди російського друкованого слова, переве-

знення через кордон та поширення на території Закарпаття російських книг та періодичних видань. Ще у XVIII столітті до Ужгородської єпископської бібліотеки потрапили найрізноманітніші періодичні видання: «Санкт-Петербургские ведомости на 1764–1765 год», «Труды Вольного экономического общества» за 1772 р. «Городская и деревенская библиотека», «Московские ежемесячные издания» (1781), «Зеркало света» (1787), «Экономический магазин» (1780–1782), «Санкт-Петербургский Меркурий» (1793), «Санкт-Петербургский вестник» за 1778 р. Попри те, що значна частина цієї періодики була знищена після встановлення на Закарпатті радянської влади, у фондах наукової бібліотеки УжНУ, яка успадкувала книги єпископської бібліотеки, було зареєстровано дослідником В. Микитасем 45 назв світських видань 18 століття [див.: Микитась 1961; Микитась 1964]. Велика кількість російських видань потрапляла на територію Закарпаття через російського дипломата Михайла Раєвського (1811–1884). Згодом значну роль у поширенні російської преси відіграли В. М. Войтковський, Я. Ф. Головацький, К. Л. Кустодієв та інші. До прикладу, М. Раєвський «в історію закарпатських українців вніс суперечливі вартості, з одного боку, сприяв їх культурному розвитку, зміцнив їх зв'язки з Росією, з боку другого, своєю панславистською пропагандою звів їх на манівці щодо культурно-національної орієнтації і спрямування їх визвольних настанов та шляхів» [Рудловчак 1988, с. 85].

«Церковна газета» (фактично, перше періодичне видання в Австро-Угорщині, спеціально розраховане на закарпатоукраїнців) не могла виконати сповна інформаційно-комунікативної функції передусім через те, що стояла на русофільських та панславистських позиціях. Причина цього, на думку науковців, полягає в тому, що Іван Раковський, який, перебуваючи в 50-х роках XIX століття в Будині, не просто редагував це видання, а був «одним з найбільш запалених і серйозних адресатів..., до нього пливли

ручаї російського друкованого слова...». Згодом Раковський часто гостював у Раєвського, користувався його послугами. Раковському як редактору «Церковної газети» потрібна була російська граматики, котру він «якимось шляхом замовляв... прямо в Санкт-Петербурзі». В. М. Войтковський, російський священик, який тимчасово мешкав усередині XIX ст. то в Будині, то в Юремі, у листі до М. Ф. Раєвського зазначав, що закарпатський редактор І. Раковський готовий заплатити за цю книгу будь-яку суму [Рудловчак О. 1988, с. 14]. «Церковний вісник», що прийшов на зміну «Церковній газеті» та друкувався розмовною мовою, теж не влаштував владу і в тому ж 1858 році перестав існувати.

Деяка активізація в інформаційно-культурному просторі Закарпаття та поживлення видавничої діяльності припадає на другу половину XIX століття, коли закарпатська інтелігенція дійшла висновку, що денационалізаторським процесам можуть протистояти не тільки своя церква, своя школа, але й свої книги та систематичні періодичні видання. Умовно розвиток журналістики на Закарпатті після її зародження (1845–1858) можна поділити на такі періоди: 1) преса часів дуалістичної монархії (1867–1919); 2) періодика доби Чехословацької республіки (1919–1938); 3) преса часів національної автономії та Карпатської України (1938–1939); 4) преса в період гортистської окупації (1939–1944).

На перший погляд може здатися, що від 1858 до 1867 року інформаційний процес на Закарпатті завмер, однак таке уявлення є помилковим, оскільки саме в той період закарпатська інтелігенція активно публікується в галицькій пресі, хоча й не полишає думок про виробництво власної газети. Після укладення Австро-угорської угоди (15 березня 1867 р.) між австрійським імператором Францом Йосифом I та представниками угорського національного руху на чолі з Ференцем Деяком можливість видавати рідномовну газету стала найбільш реальною. У тому ж 1867 році вона була зреалізована: професор Ужгородської півцеучительської

семінарії Андрій Ріпай почав видавати газету «Учитель» у новоствореній ужгородській друкарні Карла Ієгера. Часопис захищав інтереси «руського» учительства, висвітлював деякі питання дидактики, давав читачам господарські поради. Науковець Іван Сенько справедливо стверджує, що «це був перший професійно-педагогічний орган на Україні» [Сенько 1998, с. 69]. Проте самому видавцю-ініціатору так і не вдалося піднести на належний рівень національний дух закарпатського учительства та освіченого селянства, передплатників було небагато (менше 200), а на 30-му числі «Учитель» взагалі припинив своє існування.

«Учитель» мав багато вад і найперше – мовну, однак ставив шляхетну мету – допомагати закарпатським учителям та формувати у молодого покоління усвідомлення своєї національності. І в цьому контексті варто говорити не лише про матеріальні труднощі газети, які виникали через малу кількість передплатників, але й про те, що газета, утверджуючи тезу, мовляв, закарпатоукраїнці не є угорцями, зверталася до них такою мовою, якої вони геть не розуміли. А.Волошин з цього приводу слушно зауважив, що «Газета писана тяжким ненародним язичієм. Напр., «Метод изучать географию взгядованієм», «С какими обществами граничит наше село по морскому компасу?» (Ч. 8.). Або сякі страшні мадяризи: «Мукачевскія Епархія ВишкоВерховинскаго Собора в Келечині 1867 года мая 14-го дня держаннаго півцоучительскаго соборованія записник» (Ч. 9.). Зато і не полюбило її учительство, хотя іншак усиловалася розвивати фахову образованність учительства» [Волошин 1923, с. 49–50]. Показовим у цьому зв'язку є те, що вже у 8 числі редактор скаржиться, що часопис «пришел к своим и свои его не приняли».

Складність формування інформаційного простору посилювалася тим, що «русько-українська» інтелігенція Закарпаття світоглядно не була послідовною в своїх діях, не до кінця розуміла проблеми свого народу, в періодиці та літе-

ратурі не спиралася на народну мову, а часто кидалася шукати порятунку далеко поза межами краю, хоч і керувалася в цілому благородними поривами. Так, мета протистояти денаціоналізаторським процесам була і в культурно-просвітницького «Общества святого Василия Великого», заснованого у вересні 1866 року в Ужгороді. Ініціаторами його створення виступили А. Добрянський, І. Раковський, М. Гомічков, К. Сабов, В. Кимак та ін. Завдяки зусиллям І. Раковського, «Общество...» було «внесено у списки Московського слов'янського комітету як постійний абонент на одержання літератури з Росії» [Нариси історії Закарпаття, с. 349].

Товариство стояло в основному на русофільських позиціях, але активно сприяло видавничій діяльності на Закарпатті. Уже в 1867 році організація «василіан» почала видавати газету «Свѣт», яка виходила в Ужгороді й була цілком призначена для «підкарпатських русинів». Редактором став Юрій Ігнатков, а згодом – Кирило Сабов та Віктор Кимак, професори Ужгородської гімназії. Виходила газета щотижня у четвер. За роки видання газети «Свѣт» (1867–1870) на її сторінках друкувалися твори закарпатоукраїнських письменників, публікувалися матеріали з історії розвитку світової літератури. Однак найперше часопис «Свѣт» увійшов в історію закарпатської журналістики як активний захисник «русинів-українців» Закарпаття і супротивник асиміляції та змадлярщення. На сторінках газети було піддано нечувано гострій критиці діяльність єпископа Стефана Панковича, спрямовану на денаціоналізацію закарпатоукраїнців. Саме в цьому виданні започатковано закарпатську сатиричну публіцистику, спрямовану проти намагань С. Панковича окатоличити «руський» обряд. Реакція єпископа була майже миттєвою: у спеціальному циркулярі, виданому друкарським способом і розісланому всім священикам, Панкович звинуватив газету в антипатріотизмі, відхиленні від католицизму, а згодом заборонив її видавати.

Роль «Свѣта» у формуванні національної ідентичності закарпатських українців високо оцінив А. Волошин. Він вважав часопис «первою руською газетою, друкованою на Підкарпаттю...» Вказуючи на те, що часопис «подавав статті релігійного, історичного, етнографічного і господарського напрямку, кореспонденції, оповідання, новості», – учений констатував, що довкола редакції зосередилися найбільш освічені представники інтелігенції краю, серед яких, «А. Попович, І. Сильвай, А. Кралицький, О. Митрак, О. Павлович, І. Рошкович, С. Ханат, А. Добрянський, К. Злоцький, Й. Рубій, П. Азарій, Н. Валковський, І. Мондок, В. Гебей, І. Дешко і пр. Словом, доста значительну групу інтелігентів зібрав «Світ» около себе, і із газети видно, що почався дух живий, почалося організувати наше господарство. Собирали на «Народний дом», на руську друкарню, на стипендії ім. Духновича і пр.» [Волошин 1995, с. 51–52]. Дискусія «Свѣту» (1870, ч. 1) щодо нападок з боку будапештської газети «Magyar Állam», яка звинувала закарпатське видання в тому, що воно хоче довести, ніби русини з москалями однієї віри, свідчила про достатньо чітку установку редакції на протидію асиміляції русинів-українців в угорськомовному середовищі. Хоча насправді мова цієї газети, як головний індикатор національної ідентичності, була далекою від народної. За словами А. Волошина, «язик «Свѣта» не був ни чисто великоруський, ні церковнонародний (як у Лучкая, Духновича, Кутки), но мішанина церковщини і великорущини з дуже малим примішаньом народного язика. Проти сього і виступають поєдні дописователі. Сям-там находиме доста чистий народний стиль. Легким стилем писані і етнографічні статті Федосія Злоцького. Газета не знала розогріти свою публіку, хотяй була единственным органом русинів на Підкарпаттю» [Волошин 1995, с. 56].

Незважаючи на штучність мови, роль «Свѣта» у процесі формування національної ідентичності закарпатських українців була достатньо помітна. Інформаційне поле, яке

створював цей часопис у краї, цілком вкладалося в філософію закарпатського «будительства», яке намагалося розбудувати публіку від духовного сну, переконати простий люд, що вони не слуги іноземних панів, а нащадки великого народу. Причини звертання закарпатського часопису до російської культури докладно пояснив М. Драгоманов: «Націоналізм угроруський мусив узяти форми москвофільські власне тому, що він і є «чистим націоналізмом», без примішки соціальної. Такий націоналізм завше тягне до держави, а не до народу, – і коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербурзька є, то архінатурально, що націоналісти угроруські потяглися думками до сеї держави» [Драгоманов 1889 с. 126].

Усього один рік (1871–1872) виходила газета «Новый свѣт», яку редагував Віктор Гебей і яка, на відміну від «Свѣта», прагнула захищати інтереси проугорського єпископа С. Панковича. Щоправда, у першому ж номері редактор задекларував, що буде писатися у газеті так, щоб зміст статей був «всегда поразумительным». А в четвертому номері часопису в редакторській колонці закликалися узяти за правило писати народною мовою і відмовитися від «російської татарщини». Проте ніхто, крім поета О. Павловича, який досить активно співпрацював із цим виданням, не дотримувався цього правила. Активна ж підтримка виданням асиміляційної політики єпископа С. Панковича відвернула багатьох дописувачів. У п'ятдесятому номері редактор повідомив читачів, що часопис наступного року не виходитиме, і скаржився на егоїзм, який вселився у душі читацької аудиторії. Інформаційно це видання не лише не відіграло помітної ролі в контексті національної ідентифікації русинів-українців Закарпаття, а й вироблялося на такому низькому рівні та проводило таку культурницьку політику, що «від нього відвернулися усі провідні закарпатські автори. Вони почали активно дописувати до львівського «Слова», вважаючи його органом «и церковных и церковных дѣл

угорских Русскихъ», чого вперто не допускав «Новый свѣт» [Габор 2003, с. 24].

У тому ж 1871 р. почала виходити перша літературно-сатирична газета «Сова» (опубліковано 5 номерів з 2 липня до 14 вересня), яку редагував та видавав В. Кимака, людина енциклопедично освічена на той час. У першому ж номері цього часопису вміщено дотепну карикатуру, на якій зображено єпископа за щедро накритим столом: він смакує страви, дає асигнацію одному з наближених підлабузників, а інші солодко дивляться на владику. До малюнка додано «біографію», в котрій висміюється лакейська ода на честь Панковича, яку надрукував у «Новому свѣті» П. Азарій, висміюється і сам Панкович за те, що хоче зробити із закарпатців «католиків руських». На іншому сатиричному малюнку єпископ С. Панкович і його прислужники стоять над труною і правлять панахиду за «руський церковний обряд», «руський календар» і «автономію», ідею якої висував А. Добрянський. У наступних номерах зав'язується полеміка між «Совою» і «Новим свѣтом». Видавець «Сови» сатирично висміює секретаря С. Панковича, І. Даниловича, ужгородського жупана А. Негребецького, урядовців В. Урсулуєвського, С. Сіладія та ін. У відповідь Данилович у «Новому свѣті» називає редактора Кимака «корифеєм парижской коммуні». Полеміка між «Совою» та «Новим свѣтом» – яскраве свідчення боротьби за національну свідомість та національну ідентичність закарпатоукраїнців. Редакція «Сови» з історико-політичних та світоглядних причин, ще тоді не спроможна розрізнити український та москвофільський рух, чітко протистояла денационалізації та асиміляції місцевого населення. Як тільки могла газета протистояла процесу «розчинення» русинів-українців в угорськомовному середовищі, оскільки єпископ С. Панкович проголосив: «если мы живем теперь под властью мадьяр, то мы должны становиться мадьярами» [Сильвай 1957, с. 144]. Натомість у львівському «Слові»

один із закарпатських кореспондентів пише: «Видно, что она т.е. «Сова» тѣх господъ задѣла за живое..., она верный отголосъ происходящихъ у нас превратностей; въ ней до-нельзя лучше обрисовывается бѣдственное у нас положение, а «Хроника новѣйшого вѣка» то настоящая исторія воцарившейся съ 1867 годомъ (и первою мадърсою проповѣдію ві Ужгородскомъ катедральномъ храме 16 мая) на нашей странѣ эпохи такъ называемой въ «крайцаровой комедіи» Урила Метеора Вичпуровщины». Многі упрекають «Сову» за дерзкі виходки і невниманіє на лица високопоставленні» («Слово» 1871. Ч. 68). Автор стверджує, що увесь культурницький простір Закарпаття заражений «мадьяронством». Після п'ятого числа «Сови», який через перепони в Ужгороді вийшов уже в Будапешті, В. Кимака призначають учителем в одному з містечок на території Угорщини. Згодом колишній редактор «Сови» через цькування був змушений переїхати разом із сім'єю до Росії, де викладав латину, спочатку в Москві, а потім в Одесі.

У 1873–1886 рр. в Ужгороді видавалася церковна, суспільно-наукова та літературно-економічна газета «Карпат». Проте в історії культурного та національного відродження на Закарпатті це був крок назад, бо газета видавалася наполовину угорською, наполовину «русинською» мовами. Августин Волошин стверджував, що дух газети – це «постоянне зближеніє ко мадьярской орієнтації», а «язык – невірлений, тяжкий, з довгими реченнями, повний мадьяризмами і церковщиною» [Волошин 1995, с. 59]. А. Волошин бачив недолік «Карпата» і в тому, що часопис не слугував інтересам духовенства, та й не мав ясного народного напрямку. В. Бірчак слушно зауважив щодо змісту «Карпата»: «... не знайдемо там нічого про наше життя, не знайдемо там думок-гадок про наших батьків, а там є Єврейський талмуд (число 1-8), Турки і Коран (8-10), Восточний образ: Султан в мечеті, князь Мармона... і т.д. Так немовби для тодішніх русинів це були найважливіші справи!» [Бірчак 1937, с.117].

Наступним «руським» органом в інформаційному просторі Закарпаття був часопис «Листок» (1886–1903), а з 1891 року починає виходити й «Додаток» до «Листка», обидва за редакцією Є. Фенцика, порошківського священика, талановитого публіциста і літератора та й загалом людини доволі освіченої, але із складним суперечливим світоглядом. Редактор «Листка», хоч і був духовною особою, але публікував у журналі матеріали не тільки релігійного характеру, а й соціально-економічного. Гострі проблеми тогочасної дійсності порушує стаття «Объеднение нашего народа», опублікована у № 3 за 1885 рік. Такі публікації викликали невдоволення влади і стали причиною того, що Є. Фенцика частенько переводили з однієї парафії в іншу, перешкоджаючи й виданню журналу. Головний редактор «Листка», виступаючи проти асиміляційних процесів угорського уряду, писав: «Нет на земле народа, который бы находился в более неблагоприятствующих обстоятельствах в деле народного развития, как мы угоруссы» (1892. № 5). Однак штучна російська мова часопису важко сприймалась місцевими читачами, тому «Додаток» до «Листка», який Є. Фенцик друкував народною мовою, мав більшу популярність, ніж сам журнал, проте для селян він був дорогим задоволенням. На сторінках видання знаходимо чимало інформації про пам'ятні дати в історії української культури: 25-річчя літературної діяльності Ю. Федьковича, 50-річчя «Русалки Дністрової» тощо. І хоч Є. Фенцик обстоював ідею слов'янської єдності, він добре розумів різницю між українцями та росіянами, про що зокрема свідчить і його публікація «Великоруссы» («Листок». 1900. № 16. с. 4). Витрати редактора-видавця були дуже великими, але, щоб доносити слово до читача, він встановив цілком збиткову для себе ціну – 4 гульдени за рік передплати. Тому можемо «завдячувати тільки фанатичній відданості Є. Фенцика ідеям просвітництва, що такий журнал виходив і підтримував сяк-так культурне життя у краї» [Сенько 1998, с. 75].

Починаючи з 1897 року, інформаційно-видавнича діяльність на Закарпатті дещо пожвавилася. З цього року почала виходити газета «Наука», редакторами якої були Ю. Чучка, В. Гаджега, А. Волошин, В. Желтвай. Через рік у Будапешті почала видаватися «поучительно-газдовська новинка для угроруського народа» – «Недґля», яка виходила до першої світової війни. Редагував цю газету спочатку директор однієї з будапештських гімназій К. Демко, а потім учитель, літератор і фольклорист М. Врabelь. Ідея створення «Науки» виникла серед членів оновленого «Общества св. Василя Великого» у 1892 р., коли єпископом Мукачівської єпархії став Юлій Фірцак, який підтримував це товариство і його просвітницькі ідеї. На одному із засідань було прийнято рішення збирати відповідні кошти для газети, яка буде друкуватися народною мовою, для будівництва Народного дому та для руської друкарні. Справді у 1899 році культурно-освітнє товариство придбало друкарню, що значно полегшило випуск газети та заощадило кошти. Про народницьку орієнтацію видання свідчить те, що у газету почали дописувати прості закарпатські селяни. Поступово газета стала цілком національною за змістом. А. Волошин як редактор пояснював мовну позицію часопису так: «...я оддавна повторяю, що не треба нам великорущини, но нужно нам писати по нашому милому малоруському языку» (1907, № 49). Із 1907 р. «Наука» стала чи не першою самоокупною газетою на Закарпатті. У 1914 р. цей часопис стає органом «Християнського народного братства», проте через першу світову війну його видання призупинено. Спроба відновити часопис у 1918 р. була не дуже вдалою, змінювалися навіть назви: «Церков», «Народ», «Єпархія», «Руська Краина». Лише у вересні 1919 року газета виходить під своєю звичною назвою – «Наука». Проте через суперечки між редактором та видавництвом «Унію», яке фінансувало часопис, видання «Науки» припиняється.

Уже згадана газета «Недґля» виходила на 16 друкованих сторінках, мала добре поліграфічне оформлення й ре-

алізовувалася за помірними цінами. Закарпатоукраїнське населення на той час виявляло уже досить високий інтерес до періодичних видань. М. Врабель, як редактор тижневика, прагнув наблизити друковані матеріали до інтересів «руського» населення краю. Він уміщував у часописові господарські поради, записи фольклору та ін., але офіційні матеріали в «Неділі» були лише дубляжем угорськомовного часопису. Такі ж видання виходили словацькою, сербською та румунською мовами. А в 1916 році уряд змусив «руські» публікації у виданні друкувати латинськими літерами.

Із 1922 року Августин Волошин замість «Науки» починає видавати газету «Свобода». Продовжуючи традиції народництва, започатковані в попередньому часописі, «Свобода» вміщує на своїх сторінках матеріали, які захищають інтереси закарпатоукраїнців. Знаходимо тут і релігійно-християнські статті, і ґрунтовні наукові дослідження, і публікації соціально-полемічного характеру. Серед співробітників та дописувачів газети – І. Панькевич, В. Гренджа-Донський та ін. «Свобода» активно полемізує щодо мовної проблеми на Закарпатті, виступає проти мадяризації та русифікації: «В языковом дѣлѣ маеме, як щирѣ народовцѣ путем народного напрямиа, путем наукової правды, а сеся не позволяе, чтоб мы наш краснѣй мелодѣйный язык калѣчили формами неприродными, формами другого языка» (Свобода. 1922. 5. XI. № 70).

Таким чином, після зародження періодики на Закарпатті у 40-50 рр. XIX ст. справжній розвиток преси в регіоні, в тому числі з намаганнями писати народною мовою, з потугами ідентифікувати греко-католиків Закарпаття як «народ руський», припадає на другу половину цього століття. Однак специфіка подальшого розвитку українського сегменту в інформаційному просторі краю пов'язана зі складними історичними та суспільними процесами, що відбувалися під тиском угорського правління. У цей період введено ряд законів (1878, 1879, 1893) про обов'язкове вивчення угор-

ської мови в народних школах та про кримінальну відповідальність учителів за проведення ворожої лінії, за релігійне та національне підбурення.

Насильницька мадяризація та розгул шовінізму досягли апогею у період підготовки до відзначення 1000-ліття прибуття угорців у Тисо-Дунайську низовину (1895). На захист закарпатоукраїнців виступили діячі науки та культури на чолі з І.Франком. У заяві-протесті «І ми в Європі» було засуджено діяльність угорського уряду, спрямовану на асиміляцію підкарпатських «русинів». Реакція австро-угорського імператора – яскраве свідчення національного придушення слов'ян у цій державі: на поданому протесті він залишив цинічну резолюцію: «В моїй державі русинів немає» [Ігнат 1971, с. 51].

Від часу появи «Світа» й до кінця XIX століття в інформаційному просторі Закарпаття чітко вималювалися три напрями: проугорський, русофільський та народницький. Представники кожного з них вели тривалу полеміку й неабияку боротьбу за перетягування читачів на свій бік, у такий спосіб намагаючись сформувані в народі уявлення про національну належність, про культуру тощо. Народницькі тенденції в інформаційному полі Закарпаття набули достатньої ваги лише на зламі XIX–XX століть, але тим самим знаменували сформованість у закарпатських українців своєї національної ідентичності та початок нового етапу в розвитку крайової періодики.

Цей новий етап у розвоєві закарпатської преси пов'язаний із Сен-Жерменською угодою (1919), після якої Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини на правах автономії. У 20-30 рр. преса Закарпаття вирізнялася небувалим підйомом та тематичною різноманітністю. Наприклад, у період з 1919 до 1923 рр. у регіоні налічувалося вже 35 часописів. Однією з причин такого «вибуху» були певні свободи, які здобула творча інтелігенція краю, коли Закарпаття (разом з Пряшівщиною), згідно з Сен-Жерменським мирним дого-

вором (10.IX.1919 р.), увійшло до складу Чехословаччини на правах автономії. За часів Австро-Угорщини на Закарпатті виходило лише 17 періодичних видань, майже третина з них виходила угорською мовою. Значну роль у розвитку тогочасної періодики відіграв уже згадуваний Августин Волошин, про якого ще й сьогодні «більше говорять як про політичного діяча Закарпаття» [Сенько 1998, с. 83]. Тому відрадно, що зовсім недавно досить активно почали досліджувати публіцистичну спадщину А. Волошина, яка збереглася у пресі 20-30 років («Свободі», «Русині», «Руській ниві», «Учителєві», «Подкарпатській Русі», «Нашій школі», «Українському слові»). Вона засвідчила, що висока майстерність Волошина-публіциста надає «його творам суспільної значимості, котрі з плином часу не втратили актуальності й дотепер» [Тарасюк 2000, с. 120].

Закарпатська преса з кінця 30-х і до середини 40-х років як чинник етнопонаціональної комунікації – це не лише період суспільної депресії серед інтелігенції краю, спричинений другою світовою війною й загарбанням краю, але це також значний пласт нашої культури, сформований в екстремальних умовах. Деяка пригніченість у культурницькому житті на Закарпатті уже наприкінці 30-х рр. ХХ століття, чого не скажеш про пресу, яка все сильніше політизувалася, була зумовлена важкою економічною ситуацією в Чехословаччині, до складу якої увійшло Закарпаття (Підкарпатська Русь) на правах автономії відповідно до Сен-Жерменської (1919 р.) та Тріанонської (1920 р.) мирних угод. Однак реальний автономний статус краю, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом. Періодика кінця 1920-х – початку 1930-х рр. засвідчує, що закарпатоукраїнська громадськість і політичні партії активно змагалися не лише за надання краю автономії, а й навіть за створення Української національної країни та возз'єднання у Соборній незалежній українській державі.

Після договору чотирьох держав (Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія) 30 вересня 1938 р. у Мюнхені (в чеській та словацькій історіографії – «мюнхенський диктат») складне міжнародне становище Чехословаччини й активна боротьба закарпатоукраїнського населення за свої права примусили чехословацький уряд погодитися надати Підкарпатській Русі статус автономної республіки. Відтак 8 жовтня 1938 р. було утворено перший автономний уряд, який очолив Андрій Бродій. Згодом (22 листопада) парламент держави ухвалив конституційний закон про автономію Карпатської України, внаслідок чого Чехословаччина перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і підкарпатських русинів. Однак А. Бродій старався проводити проугорську політику, через що його було усунуто (26 жовтня 1938 р.) з посади голови уряду автономії, а на його місце обрано доктора богослов'я, о. Августина Волошина. Новий автономний уряд перейменував Підкарпатську Русь у Карпатську Україну. Така назва суперечлива Конституції ЧСР і не була затверджена Національними зборами (22 листопада 1938 р.). Постановою Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) значну частину автономії (Ужгородський, Мукачівський і Севлюський повіти) з містами Ужгород, Мукачево і Берегово було передано Угорщині. За цих обставин столицю автономії Карпатської України (10 листопада) довелося перенести до міста Хуст.

Через періодіку, шкільництво та культурні заходи на території новоствореної Карпатської України активно провадиться процес українізації. У «Бюлетені Пресової служби Карпатської України» (1 березня 1939 р.) зазначалося: «Після віденського рішення багато змін наступило на території Карпатської України. Ворожі українському народові і його духовності газети, утримувані чужими вислаництвами – врешті зникли. На їхнє місце почали виходити нові часописи та журнали, що стали проповідувати вільному карпато-українському народові нові гасла конструктивної

праці, нові ідеї живучої нації... Преса є виразником духовного наставлення кожного народу. Преса є віддзеркаленням всіх проявів життя на всіх ділянках людського буття. Хто хоче пізнати Карпатську Україну, мусить заглянути до її преси». В новоутвореній країні видавалося 8 часописів, що достатньо багато як для такої крихітної держави. Серед видань найпотужнішою була столична щоденна газета «Нова Свобода» (редактор – В. Гренджа-Донський), для селянства двічі на тиждень виходила «Карпатська Україна» (редагував Ю. Таркович), національно свідомо молодь видає газету «Наступ» (за редакцією доктора С. Росохи), творча громада друкувала літературно-мистецький місячник «Говерля» (редактор – Олесь Ольжич), карпато-український театр видавав ілюстрований місячник драматичного мистецтва «Нова сцена» (за редакцією братів Юрія та Євгена Шерегіїв), для релігійної громади публікувався журнал-місячник «Благовісник» (редактор – о. Сабол, ширше відомий під поетичним псевдонімом Зореслав), у Рахові виходив тижневик «Нація» (за редакцією адвоката Юськова). Влада Карпатської України друкувала «Урядовий Вістник Правительства Карпатської України» (редактор – В. Гренджа-Донський). Чеська національна меншина Карпатської України видавала свій тижневик рідною мовою «Погляди з Карпатської України» (за редакцією Коваржіка). Варто зауважити, що й поза межами Карпатської України, зокрема в Празі, під опікою д-ра В. Шандора чеською мовою друкувалася «Карпатоукраїнська Свобода». Уже в березні 1939 року урядом було заплановано друкувати нові часописи: в Хусті – двотижневик сатири й гумору «Прочухан» (за редакцією В. Потушняка), а в Севлюші – «Вісник з Рідного Краю», призначений для тих карпатських українців, що перебували поза межами своєї держави. Так само планувалося відновлення друку пластового журналу «Молоде Життя».

Заразом варто зазначити, що Відділ преси й інформації Карпатської України збудував радіовежу в Хусті. Головним

голосом радіо Карпатської України стала диктор Маруся Ігнатишин. Допоки не було власної радіовежі в Хусті, Пресова Служба Карпатської України користувалася радіохвилями в Банській Бистриці та Пряшеві. Разом зі спеціальними медійними службами населення активно інформували рухомі відділи січовиків-мистців (з так званою програмою «Летючої Естради»), через яких підтримувався контакт із населенням навіть найвіддаленіших закутків краю.

Проте розростові не лише інформаційного простору, але й державності Карпатської України перешкодило вторгнення з 13 на 14 березня 1939 року військ гортистської Угорщини. Прем'єр-міністр А. Волошин віддав наказ видати резервну зброю оборонцям. Чеські війська під командуванням генерала Прхали намагалися роззброїти карпатоукраїнські війська, однак за деякий час Карпатська Січ все-таки взяла під контроль територію країни. Щоправда, кількісно угорських військ було в рази більше, і після кровопролитних боїв 18 березня більшу частину Карпатської України було окуповано Угорщиною. Військовий спротив загонів Карпатської Січі, що втекли в гори, продовжувався до кінця травня. Окупанти показово, для залякування населення, розстрілювали полонених. За різними даними, у цій війні загинуло від 2 до 6,5 тис. закарпатоукраїнських патріотів.

Під час окупації Карпатської України (15–18 березня) особливою жорстокістю відзначився жандармський загін капітана Мартона Зелді. Протягом трьох днів його підлеглі тільки у Тячеві стратили 200 осіб. У Хусті окружний військовий начальник полковник Голлоді дав дозвіл на виконання 170 смертних вироків. У деяких місцях, до прикладу, біля села Кам'яниця Ужгородського району (16 березня 1939 р.) угорські солдати розстріляли полонених українців – десять членів «Карпатської Січі» – перед фотокамерами. У другій половині березня 1939 р. угорці депортували у Польщу близько півтисячі українців із тої ж «Карпатської

Січі» – офіційного парамілітарного об'єднання Карпатської України – вони були страчені поблизу кордону без суду. Поступово (до 7 липня 1939 р.) вся територія Карпатської України була анексована Угорщиною, а уряд Карпатської України на чолі з А. Волошином та Ю. Реваєм через Румунію виїхав в еміграцію.

В окупаційний період майже все медійне та культурницьке життя на Закарпатті було зосереджене довкола новоствореного «Подкарпатського Общества Наук» [далі – ПОН] (26 січня 1941 року в Ужгороді відбулися установчі збори). І хоч угорська влада обумовила, що товариство не повинно втручатися в політику, а від керівників наукового осередку вимагалось, щоб «общество» сприяло витворенню самостійної «русинської» свідомості на Закарпатті, загалом діяльність «Подкарпатського Общества Наук» не можна вважати деструктивною. Навіть більше, у тих складних умовах завдяки пресі, видавничій, культурницькій та етнографічній діяльності організація сприяла збереженню народних традицій та перешкоджала процесу асиміляції закарпатських українців в угорськомовному середовищі.

Товариство очолив високообдарований науковець-поліглот І. А. Гарайда (29.01.1905 – 13.12.1944), репресований за часів сталінщини. На жаль, і зараз його ім'я майже не введене в науковий обіг, хоч ще близько тридцяти років тому дослідники наголошували на необхідності подати об'єктивну оцінку дослідницької спадщини вченого в контексті відповідного часу і все, зроблене І. А. Гарайдою, повернути народові [див дет.: Дзендзелівський 1994, с. 39–46]. Директор новоствореного ПОНу виявив себе надзвичайно здібним науковцем і неабияким організатором. Хоча на Закарпатті на той час майже не було фахових не лише журналістів, етнографів, але й філологів, хоч увесь штат платних посад ПОН складався всього з п'яти осіб, у тому числі й трьох технічних працівників, проте уже на першому році його існування І. Гарайда зумів це товариство серйозно роз-

будувати в поважну культурно-освітню і наукову організацію. Особливу увагу приділяли розширенню й поліпшенню видавничої діяльності та періодики.

Товариство мало три видання: літературно-публіцистично-етнографічний двотижневик «Літературна неділя» (1941–1944), науковий кварталник «Зоря-Најnal» (1941–1944), що видавався українською та угорською мовами і був присвячений питанням історії, етнографії, філології тощо, та молодіжний місячник «Руська молодежь» (1941–1944). І. Гарайда не лише редагував усі три журнали, а переважно сам здійснював і коректуру матеріалів. Редактор усіляко стимулював молодих людей збирати та надсилати в редакцію записи народної творчості. Для цього в часописі «Руська молодежь» було створено рубрику «Редактор вам пише». Науковець Й. Дзендзелівський із цього приводу зазначав, що, «за свідченнями старожилів, журнали «Літературна неділя» і «Руська молодежь» користувалися значною популярністю серед широкої громадськості. У чотирьох досить об'ємних річних підшивках «Літературної неділі» опубліковано чимало нових етнографічних, філологічних та історичних матеріалів. Перед усім цим фактажем часопис і досі зберігає свою наукову вартість. Місячник «Руська молодежь» своїми публікаціями текстів, особливо прислів'їв, приказок, загадок тощо, великою мірою міг би прислужитися й сучасним фольклористам, а численні публікації загальноосвітнього характеру типу «Домашні звірята чужих сторін» (III, № 6), «Гончарство» (III, № 7), «Дещо о походженню крумпель (картоплі)» (III, № 9–10) тощо молодь і тепер могла б читати з великою користю та інтересом» [Бідзіля 2011, с. 219 – 227].

Крім згаданих журналів, ПОН видавало книжкові серії, зокрема «Народна бібліотека» (понад 30 книг, у яких друкувалися художні твори переважно закарпатських авторів – О. Маркуша, Ф.Потушняка, Л. Дем'яна, А. Ворона та ін.), «Дитяча бібліотека» (11 книг, серед яких у трьох частинах «Пригоди вовчка товчка» Діда Марка, «Старинні замки Під-

карпаття» А. Хустського, «Адам», «Будователі храмів» Д. Поповича тощо), «Літературно-наукова бібліотека» (понад 40 випусків, з-поміж яких «Руська народна пісня (путі історичного розвитку)» П. Милославського, «Початки друкарства на Підкарпатті» Я. Стрипського, «И в чинадъовськом говорі» О. Балецького та ін.). Усі ці випуски складають цілу бібліотеку й засвідчують величезну роботу, яку провадило ПОН. За короткий час навколо товариства згурпувалися практично всі закарпатські українські письменники, а з його виданнями співпрацювали вчителі, студенти, гімназисти й ті, хто уже пробував свої сили у тих чи інших питаннях творчості та народознавства. Директор ПОНу І. Гарайда, як свідчать очевидці, опитані Й. Дзендзелівським, усіляко сприяв, у тому числі й матеріально, молодим українським інтелігентам. Скажімо, «він серйозно допоміг тоді студентові Дебреценського університету А.М.Ігнатові в написанні докторської дисертації про війну польського короля Стефана Баторія з Іваном Грозним (1577–1582 рр.). Дисертація ця опублікована у 1942 р. як сімнадцятий випуск серії «Літературно-наукова бібліотека». У складних умовах воєнного часу І.Гарайда влаштував на роботу в ПОН молодих безробітних випускників Празького Карлового університету історика М. М. Лелекача та етнографа, археолога і письменника Ф. М. Потушняка, останнього, правда, без зарплати (жив він у той час за рахунок гонорарів)» [див.: Бідзіля 2011].

Важливу роль ПОН відіграло в зародженні на Закарпатті національної бібліографії як науки. У 1942 р. І. Гарайда у співавторстві з М.Лелекачем друкує «Бібліографію підкарпатської літератури» («Зоря-Најна!» II, с. 459–467), а в 1944 році у цьому ж співавторстві видано вже окремою книгою першу частину (151 сторінка) «Загальної бібліографії Підкарпаття». Для нас найбільш важливим розділом у цьому виданні є бібліографія закарпатської періодики. Важливо відзначити, що в цьому останньому випадку йдеться не про бібліографію окремої якоїсь галузі науки чи культури,

а про загальну, тобто бібліографію всіх підрозділів науки, народного господарства, духовної і матеріальної культури тощо, що потребувало широкої енциклопедичної орієнтації й використання найрізноманітніших джерел. Тривалий час ця книга фігурувала як бібліографічна рідкість і лише в 2000 році була перевидана факсимільним способом у «Видавництві В. Падяка» з передмовою історика-науковця УжНУ Д. Данилюка та ґрунтовною післямовою – «Трагічна доля фундаментальної бібліографічної праці Підкарпаття: огляд віднайдених архівних матеріалів» з архівними ілюстраціями директора видавництва.

Таким чином, можемо висновкувати, що закарпатські періодичні видання в період свого зародження та в часи перебування під владою інших держав, як-то в дуалістичній Австро-Угорщині, Чехословаччині й навіть в період угорської гортистської окупації, незважаючи на їх приглушений голос в іншомовному середовищі, відіграли важливу роль у розвитку рідномовної комунікації, національному відродженні краю, сприяли формуванню та утвердженню національної свідомості серед закарпатоукраїнців нехай і в таких складних умовах. Уплив періодики угорців, словаків, румунів, ромів, росіян, німців, євреїв Закарпаття на формування рідномовної комунікації цих етнічних спільнот мав свою специфіку [див.: Бідзіля та ін. 2019, с. 63–183] і безумовно залежав від суспільно-історичних обставин, що склалися в геополітиці.

6.2. Закарпатська преса періоду Чехословацької Республіки (1919 – 1939)

(Ганна Гецко)

Засоби масової інформації беруть участь у формуванні національної ідентичності суспільства, пропонуючи чіткі інформаційно-психологічні орієнтири, зразки ідентифі-

кації своєї національної спільноти. Вони здатні впливати не тільки на формування громадської думки, але і на зміст міжетнічних відносин, продукуючи соціальні установки, поведінкові моделі, мову спілкування та стратегії взаємодії.

Особливо відчутна роль ЗМІ у кризові історичні періоди становлення та розвитку держави. На Закарпатті, яке неодноразово перебувало під владою чужих держав, преса виконувала надважливу роль у формуванні та збереженні національної свідомості, культури, мови та традицій місцевих українців. Особливо помітний її вплив у досить складний і неоднозначний період між двома світовими війнами, коли територія Закарпаття (Підкарпатська Русь) ввійшла до складу Чехословацької Республіки (1919 – 1939 рр.). Проте в чехословацьку добу не можна не відзначити й загально-го піднесення громадсько-політичного життя українців. Як зауважує С. Федака, «за якихось два десятиліття здійснено карколомний цивілізаційний стрибок, на який інші українські регіони витрачали століття, а то й більше» [Федака].

Вагомий вплив на суспільно-політичне життя краю мали принципи демократії, що були закріплені юридично низкою законів, серед яких – Конституційна Хартія Чехословацької Республіки, ухвалена тимчасовими національними зборами 29 лютого 1920 р. [Zákon 1920, с. 255–267]. Саме вона забезпечувала жителям краю широкі права й свободи, зокрема свободу друку, зборів, право створювати товариства й т. ін. Окремим шостим розділом у цьому документі юридично закріплювалися та захищалися права національних меншин. Було відзначено, що всі громадяни країни наділялися рівними громадянськими і політичними правами незалежно від національності, мови чи віросповідання. Гарантувалося створення механізму вільного розвитку в державі мов національних меншин. У статті 128, зокрема, йшлося: «Громадяни Чехословацької Республіки можуть вільно обирати будь-яку мову для приватного спілкування, ведення підприємницької діяльності, здійснення

релігійних обрядів, використовувати у пресі та будь-яких публікаціях чи народних зборах». У містах та регіонах компактного проживання національних меншин їм гарантувалося отримання відповідної освіти рідною мовою, за умови обов'язкового вивчення чехословацької (стаття 131) [Мацелюх 2014, с. 7].

Етнічне розмаїття краю, в якому поряд з українцями проживали угорці, словаки, німці, чехи, євреї та ін., порушувало перед видавцями важливе завдання – формування етичних міжнаціональних відносин, де провідними були принципи толерантності, шанобливого ставлення до представників іншої культури і віросповідання. Тому на сторінках закарпатської періодики читач мав змогу ознайомитися з особливостями мови, побуту, звичаїв, традицій тих народів, що його оточували.

Аналізований період для функціонування та розвитку закарпатської багатомовної преси був досить лояльним. На переконання Ч. Федінця, «заснувати газету було неважко, свобода преси гарантувалась Конституцією, хоча деколи траплялось, що через цензуру вилучали деякі статті або їх частини, конфісковували увесь тираж певних номерів» [Закарпаття 1919 – 2009, с. 142]. Свідченням цього стала поява різних громадсько-культурних організацій та майже двох десятків газет і журналів різного спрямування [Тиводар 2010, с. 11]. У цей час уже можна говорити про розгалужену типологію закарпатської періодики: читач міг віднайти інформацію рідною мовою від суспільно-політичної до вузько фахової. З'явилися видання, які були орієнтовані не лише на доросле населення, але й на дітей та молодь [Бідзіля 2013, с. 170].

Дійсно, закарпатська преса першої чверті ХХ ст. була надзвичайно різноманітна, охоплювала суспільно-політичну, господарську, літературно-суспільну, духовну, педагогічну періодику, крім того, у зв'язку з мовними, культурними, політичними питаннями часописи підтримува-

ли «українофільський» або «москвофільський» напрям, а також видавалися різними мовами (українська, російська, угорська, чеська, словацька) [Михалюк 2019, с. 198].

Як слушно зауважує Ю. Бідзіля, у період з 1919 до 1923 рр. у регіоні налічувалося вже 35 друкованих видань [Бідзіля 2001, с. 27], які орієнтувалися на тогочасні підручники з мови, зокрема на «Граматику руського язика для молодших класів шкіл середніх і горожанських» І. Панькевича. Проте мова часописів багато в чому залежала від освіченості та уподобань її редакторів [Добош 1995, с. 13].

У зв'язку з суспільно-політичними умовами, значного поширення набули партійні періодичні видання, оскільки, крім семи найбільших загальнодержавних партій, у різні часові проміжки згадуваного історичного періоду в краї діяло тридцять автономних політичних організацій, серед яких одинадцять були русофільськими, шість – українськими, шість – угорськими, чотири – єврейськими, дві – німецькими [Токар 2006, с. 313]. Проукраїнські політичні організації мали свої україномовні періодичні видання – «Карпатська Правда», «Руська Нива», «Народ», «Вперед», «Народня Сила», «Свобода» тощо.

Серед них активно проукраїнською позицією вирізнялася урядова газета «Руська нива» (1920 – 1924), що виходила в Ужгороді українською мовою з етимологічним правописом. Вона всіляко підтримувала та допомагала товариству «Просвіта»: друкувала його програму, відозви, сприяла утворенню філій, друкарень та ін. Пропагувала й поширення освіти: «Най не буде ні одного села без курсу неграмотних. Най не буде ні одного неписьменного русина» [Руська нива 1922, с. 2]. Як відзначає І. Добош, газета стала своєрідним арбітром у суперечці двох студентських товариств: «Студентського Союзу Підкарпатських Русинів» та «Возрожденіє», одне з яких дотримувалося проукраїнської позиції, а інше – москвофільської [Добош 2019, с. 397-398]. На шпальтах видання неодноразово порушувалося мовне

питання, відстоювалася думка, що мова населення Закарпаття тотожна з мовою населення з іншої сторони Карпат. Із цього приводу часто велися дискусії з часописами інших політичних партій, зокрема, з газетою «Село».

Проукраїнським був і часопис «Русин» (1920 – 1923), що виходив українською мовою з етимологічним правописом, проте з чималими домішками місцевих діалектизмів, русизмів, мадяризмів, чехізмів тощо [Добош 2019, с. 390]. Вражає жанрове наповнення газети: замітки, інтерв'ю, репортажі, статті, рецензії, огляди, кореспонденція. На її сторінках досить поширеними були короткі хронікальні звіти. До прикладу, звіт про створення «Товариства славянських журналістів» на Закарпатті [Русин 1923, с. 2]. Редакція часопису уважно стежила за розвитком періодики в регіоні, тому неодноразово друкувала огляди преси. Першою ґрунтовною науковою працею з історії журналістики Закарпаття варто вважати надруковану тут статтю А. Волошина «До історії нашого новинарства» [Русин 1923, с. 4].

Свідченням того, що культурно-освітні діячі краю відчували лояльність влади, розширення прав і свободу друку, стало перейменування у 1922 році газети «Наука» на «Свободу». Редактор часопису А. Волошин у першому номері висловлює ідейні прагнення та мету видання: «Наша свобода – значить для нас лиш забезпечення законних прав наших; прав політичних, прав автономії нашої, прав культурної свободи, оборони против насильствій ворогов нашого народного язика и народної культури, ... прав розвивання наших економічних сил... За всяку свободу буде боротися наша «Свобода» [Свобода 1922, с. 1]. Газета активно полемізує щодо мовної проблеми на Закарпатті, виступає проти мадяризації та русифікації, неодноразово реагує на мовні закиди опонентів, зокрема газети «Неділі», відстоює уживання народної мови у навчальних закладах. Редактор видання переконливо доводив, що всі закарпатські говори є говорами української літературної мови. Тематичне на-

повнення газети було дуже різноманітним, особливо багато подавалося біобібліографічного матеріалу, зокрема, у рубриках: «Что чувати дома», «Новости», «Допись», «Бесѣда», «Вісти». Значна увага відводилася некрологам, як згадкам про людей, які були шановані суспільством, серед них – освітяни, церковні діячі, лікарі, судді, артисти. На сторінках часопису некрологи постають не лише як констатація факту смерті, а й ідентифікація особистості та її заслуг перед суспільством [Михайлюк 2019, с. 203].

Велику вагу у національному вихованні молоді мали витоки педагогічної преси досліджуваного періоду – науково-педагогічні часописи («Подкарпатська Русь»); фахові педагогічні часописи («Учитель», «Учительський голос», «Наша школа»); дитячі педагогічні часописи («Пчілка», «Наш рідний край», «Віночок для підкарпатських діточок»).

Україномовний науковий журнал «Подкарпатська Русь» (1923 – 1936) висвітлював питання з історії, географії, геології, природознавства, освіти, мистецтва, літератури, фольклору, життя і побуту селян у постійних рубриках: «Вѣсти из учительського життя», «Из культурного життя Подкарпатської Руси», «Из організаційного життя», «Педагогичнѣ вѣсти», «Бібліографія», «Рѣжнѣ вѣсти» та ін. Пріоритетними у діяльності часопису, як переконує М. Кухта, були такі напрями: збір та обнародування фольклорних матеріалів (звичаї, повір'я, ворожіння, примовки, баяння, різдвяні й великодні ігри й пісні); дослідження з історії матеріальної культури, аналіз давніх рукописів, знайдених на території краю; рецензії історико-краєзнавчих праць та художніх творів [Кухта 1997, с. 29]. Найважливішими проблемами редактори вважали підготовку і видання рідною мовою підручників, художніх книг, реформування горожанської школи та системи підготовки вчительських кадрів [Делібатова 2014, с. 52].

Для школярів народною мовою з яскравими місцевими діалектизмами друкувався у Тячеві журнал «Наш рід-

ний край» (1922 – 1938), редагований педагогом і письменником О. Маркушем. У першому ж номері у зверненні «До наших читачів» порушуються проблеми збереження рідної мови, історії, наголошується на потребі фіксації мовних зразків: «Вивідуйте від старих людей у Ваших селах, вивідуйте від діда, від батька, від баби і матері: хай розкажуть Вам про те, про що вони пам'ятають, що вони знають. А Ви розповісте про це Вашим учителям, попросіть їх або ваших батьків, щоб вони про це нам написали, або напишіть Ви самі» [Добош 1995, с. 67]. У журналі друкувалися краєзнавчі, фольклорні та художні матеріали високої пізнавальної та виховної якості, які недекларативно соціалізували молодь, активізували її пізнавальну діяльність. Досить часто авторами текстів були самі учні, оскільки редакція неодноразово заохочувала їх до співпраці.

У 1920 – 1923 роках щомісяця в Ужгороді для дітей виходив журнал «Віночок для підкарпатських діточок», головним завданням якого була популяризація краєзнавчих матеріалів, зокрема фольклору. Часто для юних читачів друкувалися тексти українських класиків – Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича.

Рідною мовою з етимологічним правописом публікувався для дітей і часопис «Пчілка» (1923 – 1932), редактором якого був А. Волошин. Зі сторінок видання українська національна ідея юним читачам пропагувалася через розповіді про кращих діячів українського письменства. Тут друкувалося багато краєзнавчих матеріалів, а також пізнавальних завдань для дітей. Однією з основних причин популярності часопису було те, що виходив доступною народною мовою.

Із 30-х років ХХ століття періодика Закарпаття починає орієнтуватися на новий фонетичний правопис. Як стверджує І. Добош, одним із перших на українську літературну мову з фонетичним правописом перейшов журнал «Учительський голос» (1930 – 1938) [Добош 1995, с. 99]. У програмній статті редактор О. Полянський констатував: «Новинка

наша хоче викоринити сліди чужої передвоєнної традиції із душ учительських, виховати в їх серцях любов до рідного язика і національну свідомість» [Учительський голос 1930, с. 1]. На сторінках часопису неодноразово критикувалися москвофільські вчителі, які калічили дітей російсько-мадярсько-карпаторусинським «суржигом», мовою штучною і абсолютно незрозумілою населенню краю [Добош 1995, с. 102]. Можемо стверджувати, що у 30-х рр. ХХ ст. саме «Учительський голос» спрямовував шкільних педагогів Закарпаття до впровадження єдиної української літературної мови з фонетичним правописом.

Непохитним у національних і мовних питаннях був щомісячник «Наша школа» (1935 – 1938), який відстоював право українського народу на рідну мову, сприяв її формуванню і розвитку. Часопис висвітлював широке коло педагогічних, методичних, навчальних та культурних питань; давав рекомендації щодо ведення навчально-виховного процесу в школі, специфіки змістового наповнення навчання і дозвілля учнів та ін. Важливим тематичним спрямуванням журналу було національно-патріотичне виховання української молоді Закарпаття, обстоювання національних цінностей і традицій.

Фаховий журнал «Учитель» (1920 – 1936), орієнтований на професійну вчительську аудиторію, виходив окрім української, чеською та угорською мовами. Основне своє завдання вбачав у об'єднанні прогресивної інтелігенції краю у справі розбудови нової школи. Як переконує М. Кухта, упродовж перших п'яти років існування часопис працював над створенням програми демократизації тогочасної школи, яка передбачала налагодження атмосфери довір'я, гуманних стосунків між вихованцями і педагогом. У центрі уваги – «душа дитини» з її потребами, уподобаннями, можливостями [Кухта 1997, с. 46].

Отже, незважаючи на ідеологічні й політичні обставини, у 20–30 роках ХХ століття на Закарпатті відбуваєть-

ся процес кристалізації української свідомості, формується нова молода генерація національно свідомої місцевої інтелігенції, у становленні якої надзвичайно важливу роль відіграла проукраїнська періодика.

Проте в регіоні досить відчутними були й антиукраїнські напрями, які всіляко стимулювалися іноземними державами. Основою русофільської ідеології на Закарпатті, як і на теренах усєї Західної України, була теза про етнонаціональну єдність українців, росіян і білорусів, які нібито утворюють єдиний «русский народ». Але на початку ХХ століття відбулася поступова трансформація русофільства (для якого була характерна панрусська національна ідентичність) у москвофільство (яке базувалося на власне російській національній ідентичності). Яскраво виражений москвофільський напрям пропагували російсько-(русько-)мовні газети і журнали русофільських партій – «Карпато-Русский Вестник», «Русский Вестник», «Земледільська Політика», «Руський Земледілець», «Русская Земля», «Русь», «Народная Газета», «Русская Народная Газета», «Наш Путь», «Карпаторусский Голос», «Молодая Русь» та ін.

В Ужгороді у 1919-1938 роках виходила російською мовою щотижнева москвофільська газета «Русская Земля» (друкований орган Карпаторуської трудової партії), яка була в опозиції до чехословацького уряду. Вона застерігала місцеву молодь від можливостей потрапити під вплив угорських реваншистів, які продовжували пропагувати політику мадяризації як в освітній, так і в духовній сферах. Редакція намагалася регулярно знаходити можливості змістовного виховання народу, насамперед шкільної молоді, котра перебувала під контролем сімей та навчальних закладів [Ваколя 2012, с. 29].

У середині 1930-х років на Закарпатті з'явилася популярна русофільська організація Руська національно-автономна партія. Її редакційний комітет випускав дві газети «Карпаторусский Голос» та «Наш Путь». Як зауважує З. Ва-

коля, тематика їхніх статей обмежувалася суто проблемними питаннями регіонального життя, дискусією з проукраїнськими виданнями та агітацією молоді щодо залучення до боротьби за автономні права. Але в дійсності часописи в основному використовувалися для пропаганди політичних поглядів лідера партії С. Фенцика [Ваколя 2012, с. 29].

Матеріали російськомовної закарпатської періодики хоч і тяжіли до російської літературної мови, однак часте послугоування старослов'янськими, застарілими та діалектними словами робили газетний текст таким штучним витвором, який слабо розуміло не лише селянство, а й місцева інтелігенція [Бідзіля та ін. 2019, с. 145].

Вороже ставлення до українства мала й щотижнева газета «Недѣля» (1935 – 1938), яка виходила штучним язичієм (суміш російської і церковнослов'янської мов з мадяризми та незначною кількістю місцевих діалектизмів) і пропагувала русинство. Як відзначає М. Мишанич, вона вела дуже активну антиукраїнську політику, відверто заявляла, що не хоче мати нічого спільного з Україною: «... мы волиме быти хоть яким малым дробом в неруськой державі, як нуллами в вашой украинской» [Мишанич 2013, с. 19-20]. Газета друкувала місцеві та міжнародні новини, поради із землеробства, звіти громад та молодіжних організацій, етнографічні матеріали, фольклорні та літературні твори.

Чітку політичну орієнтацію мали й угорські видання. У цей період на Закарпатті виходило близько сімдесяти угорських газет. Такі як: «Kárpáti Magyar Hírlap» («Карпатський угорський вісник»), «Határszéli Újság» («Прикордонна газета»), «Az Őslakó» («Абориген»), «Kárpátalja» («Підкарпатська Русь»), «Kárpáti Híradó» («Карпатська хроніка»), «Munkás Újság» («Робоча газета») та ін. [Закарпаття 1919 – 2009, с. 142]. На початку 1919 року в газетах з'явилися перші білі прогалини, цензорські правки, які траплялися в пресі майже постійно протягом наступних двох десятиліть. Із 1920 року характер подання матеріалів місцевою угорською пресою

змінюється, триває пошук нових форм висвітлення подій. Але крім новинної інформації, сміливо подаються власні коментарі та зауваження [Закарпаття 1919 – 2009, с. 144]. Політичні питання, що висвітлювались на сторінках угорськомовних газет, були пов'язані із реформою адміністративного устрою, а також із пошуком винуватців роздроблення Угорського королівства. Часто у часописах події, що відбулися раніше, починають згадуватись та реконструюватись дуже поверхнево та зі значними неточностями.

У чехословацький період активно включалась в політичне життя краю ще одна етнічна група – євреї, які відкривали школи та гімназії з навчанням на івриті та їдиш. Мали вони і власну періодику – газети «Келеті Уйшаг» (друкований орган Єврейської громадянської партії) та «Жідо Нийплог» (друкований орган Єврейської сіоністської партії) [Токар 2006, с. 324-327]. А журнал «Ідіше цайтунг» (видавець – рабин м. Мукачева) мав найбільше поширення.

Отже, хоч автономія Закарпаття через ряд суб'єктивних та об'єктивних причин залишалася фактично тільки на папері, а позиція чехословацького уряду в краї мала багато в чому суперечливий характер, все ж можна констатувати загалом позитивні тенденції соціально-економічного та культурно-політичного розвитку нашого регіону. Політика чехословацької влади була демократичною, проте спрямовувалася на розмивання національної ідентичності українців, позаяк дозволяла пропагувати москвофільську та русинофільську орієнтації.

Багатомовна закарпатська преса вирізнялася небувалим підйомом та тематичною різноманітністю. У краї з'явилося чимало партійних періодичних видань, які використовувалися для пропаганди політичних ідеалів у суспільстві. Часто пресова політика партій набувала гостро опозиційного характеру, тому велася постійна полеміка між москвофільськими виданнями та виданнями проукраїнської орієнтації. Проте російськомовні закарпатські ви-

дань великого інформаційного впливу на читача не мали, хоч і брали активну участь у дискусіях. Нового якісного рівня досягла україномовна преса, яка відстоювала автономні політичні, економічні та культурні права і свободи мешканців Закарпаття, виступала проти посилення чехізації та русифікації, пропагувала національну ідею, ідентичність та українську мову.

6.3. Відображення місцевого колориту в сучасних закарпатських медіатекстах

(Ярослава Шебештян, Галина Шаповалова)

У закарпатському медіапросторі XXI ст. представлено широкий спектр різних за змістом (суспільно-політичні, науково-мистецькі, екологічно-популярні тощо), форматом (районні та регіональні / обласні газети, журнали та ін.), періодичністю (тижневики, місячники, кварталники) друкованих видань, об'єднує які й така риса, як особливий інтерес до місцевої проблематики. Це виявляється на рівні змістових пріоритетів (добору тем, фактів, інформації), що, зрозуміло, реалізується, крім іншого, на основі відповідно маркованих лінгвальних засобів (переважно безпосередньо пов'язаних із закарпатськими реаліями апелювативів й онімів). І як дуже специфічні у журналістському тексті сприймаються перш за все оніми з яскраво вираженим локальним забарвленням (*Говерла, замок Паланок, Карпатська Україна, Корзо, Красне поле, Латориця, Піп Іван, Тиса, Уж*), інші одиниці (архаїчні, діалектні), в т. ч. ті, що постали в результаті тісних історичних контактів закарпатських українців з іншими слов'янськими (поляками, словаками, чехами) і неслов'янськими народами (євреями, угорцями, румами, румунами, німцями), тривалої взаємодії різних культурних традицій (*банюш, бограч, бунда, бундашкенер, варош, газда, когут, легінь, левеш, лечо, Мерцішор*) тощо.

Принагідно зауважимо: крім безпосередніх лінгвальних наслідків міжетнічних контактів, у закарпатських медіатекстах спостерігаємо і дистантні. Маємо на увазі англomовні вкраплення на кшталт *лавсторі, онлайн, фейсбук* як ознаки культурного глобального впливу англomовних народів (перш за все США й Великобританії). Зазначимо, що проблема етнічної, культурної взаємодії складна, виявляється по-різному в побутовому спілкуванні та в масовій комунікації, а тому потребує ретельного вивчення, один з аспектів якого ми вже частково опрацювали [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019].

Сучасний медіапростір Закарпаття багатий на різноманітні друковані видання. Прямий зв'язок з місцевими особливостями, свідоме бажання редакцій продемонструвати закарпатський колорит спостерігаємо в назвах багатьох часописів. Серед них є газети, найменування яких засвідчують чіткий зв'язок із місцевістю, містять топоніми: «*Вісник Хустщини*», «*Вісті з Свалявщини*», «*Вісті Ужгородщини*», «*Голос Верховини*», «*Голос Карпат. ІНФО*», «*Закарпатська правда*», «*Берегово*», «*Верховина*», «*Вісник Берегівщини*», «*Вісник Свалявщини*», «*Зоря Рахівщини*», «*Карпатська зірка*», «*Карпатська Україна*», «*Молодь Закарпаття*», «*Новини Виноградівщини*», «*Вісті Карпат*», «*Карпатський об'єктив*», «*Міжгір'я онлайн*», «*Новини Закарпаття*», «*Срібна Земля*», «*Ужгород*», «*Старий Унгвар*» (угор. *Ungvár* – *Ужгород*), «*Унгвар*». Відзначимо й назви, де в інший спосіб (обігрування живорозмовних одиниць, вказівка на місцеві реалії) створюється закарпатський колорит: «*Фест*», «*Паланок*», «*Срібна Земля-Фест*», «*Старий замок-Паланок*», «*Вісник Карпатського біосферного заповідника*» (регіональна екологічна газета), «*Синій Вир*» (регіональний еколого-освітній часопис). А ряд видань має традиційні для української преси назви на зразок «*Вісті тижня*», «*День*», «*Дружба*», «*Інформ медіа*», «*Калейдоскоп*», «*Наш Час*», «*Неділя*», «*Панорама*», «*Погляд*», «*Правозахист*», «*Репортер*», «*Світогляд*». Окремі

редакції обрали доволі оригінальні назви – «*Максимум*», «*Меркурій*», «*Моя новинка*», «*Нове життя*», «*Незалежна громадська правда*», «*Скарбничка*» тощо. Зазначені тенденції спостерігаємо і в найменуваннях журналів: «*Зелені Карпати = Magazine Zeleni Karpaty*» (всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал, Рахів), «*Екзиль*» (науково-мистецький часопис), «*Унікум. Унікальне Закарпаття*» (пізнавально-інформаційне видання), «*Чарівний ліхтарик*» (видання для дітей).

Закарпатські часописи (треба визнати: дуже різні за пріоритетами, переконливістю інтерпретації фактів, соціальною значущістю інформації, ґрунтовністю розробки тем, ступенем інтелектуалізації [Шаповалова 2018], культуромовним рівнем, складові якого розглядаємо як обов'язкові в медіатексті [Шаповалова Шебештян 2016]), в основному демонструють тяглість просвітницької традиції, що склалася в краї у період національного духовного відродження українства. У цьому значну роль відіграла закарпатоукраїнська інтелігенція 20-30 рр. ХХ ст., коли Закрпаття стало суб'єктом політичних, культурно-освітніх процесів. До діячів «з чіткою національно-соборницькою позицією», як зазначає проф. М. І. Сюсько, належали «Августин Волошин, Августин Штефан, брати Брацайки, брати Шереґії, брати Стрипські, молоді ще тоді О. Бокшай та А. Ерделі... Крім того, у цей час вже було чимало українських емігрантів, які жили і працювали у тодішній Чехословаччині (Іван Панькевич, Олекса Приходько, Леонід Бачинський, Володимир Бирчак, брати Заклинські, брати Трухлі, Євген Маланюк, Улас Самчук, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Василь Пачовський, Микола Аркас, Микола Садовський та ін.)» [Сюсько 2014, с. 354]. Важко переоцінити й внесок у формування політичного, культурно-освітнього, зокрема й масмедійного, простору таких видатних краян, як Августин Волошин і Василь Ґренджа-Донський. Прикметно й таке: «Першим українським літературним та суспіль-

но-політичним журналом на Закарпатті була «Наша земля» (1927; видавець і редактор Василь Ґренджа-Донський). У програмній вступній статті «Наше завдання» наголошується на національній єдності закарпатських українців з рештою українського етносу. Стаття засуджує інтелігенцію, яка відбилася від народу і перебуває в полоні москвофільства. Місячник послідовно стояв на соборницьких позиціях, відстоював українську мову в школах та в інших сферах суспільно-культурної комунікації (...) За словами Василя Ґренджі-Донського, журнал мав великий резонанс серед української молоді краю, активно утверджуючи в усьому дух українства» [Сюсько 2014, с. 355].

Зараз найбільш виразним продовжувачем просвітницьких ідей, послідовником патріотичних переконань закарпатоукраїнської інтелігенції періоду відродження (20-30 рр.), вважаємо редакційно-авторський колектив науково-мистецького журналу «*Екзиль*» (< дав.-гр. ἐξορία, лат. *exilium* – вигнання, перебування за межами Батьківщини), який заснований видавництвом «Гражда» 1995 р. в Ужгороді. Часопис публікує матеріали про сучасну українську літературу, художні твори, переклади, архівні документи, наукові та науково-популярні розвідки з історії, літератури, загалом мистецтва (у т. ч. Закарпаття), підтримує тісні зв'язки із закордонням: Словаччиною, Сербією, Угорщиною, Польщею [Енциклопедія сучасної України]. Тематична різноманітність, редакційні пріоритети та загалом концепцію видавництва «Гражда» (кредо – вислів Василя Довговича «Лише добре зроблене діло залишається») засвідчують і рубрики: «*Політика*», «*Політологія*», «*Історія*», «*Література*», «*Літературна критика*», «*Літературна творчість*», «*Мистецтво*», «*Переклад*», «*Публіцистика*», «*Право*».

Публікації «Екзилію» доводять: він належить до найбільш якісних патріотичних часописів, який на змістовому рівні глибоко відображає специфіку закарпатського краю – історичну, культурну, світоглядну. За майже три десятиліт-

тя роботи редакція цього видання продемонструвала свою спроможність впливати на культурне середовище Закарпаття, пропонувати до обговорення важливі проблеми, давати відповіді на складні питання.

Позитивно, що зміст журналу спрямований також на пропагування видатних діячів краю, які вплинули і впливають на його становлення, розвиток як частини незалежної України. Оскільки редакційно-авторський колектив намагається (і це надзвичайно добре) розглядати складні суспільно-політичні процеси, явища, історичні факти, не спрощуючи їх, у багатьох аспектах, із залученням різноманітної аргументації (документів, архівних матеріалів, свідчень сучасників подій тощо), подаємо кілька розлогіх промовистих ілюстрацій, щоб продемонструвати саме такий підхід авторів.

Наприклад, темою номера у квітні 2018 р. став ювілей Ореста Зілинського (число 4), долю якого можна вважати доволі показовою для людини, котра жила, сформувалася на перетині різних складних історичних, політичних подій і культур першої половини ХХ ст. В одному з багатьох текстів «Екзилю», присвячених О. Зілинському, Микола Мушинка (доктор філологічних наук, іноземний член НАН України) визначив найважливіше в біографії видатного науковця: «Один з найвизначніших чехословацьких українців Орест Іванович Зілинський народився 12 квітня 1923 р. в с. Красна Кроснянського повіту в Польщі. Його батько Іван походив з селянського роду, був учителем середньої школи, пізніше професором Ягеллонського університету в Кракові, мати Юлія була дочкою краснянського священика О. Прислопського. Початкову освіту Орест здобув у польській школі, однак батьки від дитинства виховували його в українському дусі (...) він захоплювався українською літературою і свої щоденники писав виключно по-українськи (...). Від 1945 р. його доля пов'язана з Чехословаччиною. У той рік він став студентом Українського Вільного Університету в Празі (...).

У лютому 1943 р. німецьке гестапо арештувало О. Зілинського, і він протягом чотирьох і півмісяця був ув'язнений у празькому Панкраці. У в'язниці він сидів разом з молодими чехами, що дало йому можливість глибше познайомитись з чеською історією, культурою і взагалі пізнати мрії та прагнення чеського народу» (с. 12). На думку М. Мушинки, все подальше життя вже доктор філософії (з 1949 р.) О. Зілинський присвятив філології, вивченню української мови та літератури, фольклору, міжслов'янських зв'язків тощо, був перекладачем, упорядником, редактором. За влучним висловом професора, О. Зілинський у Празі «був душею україністики» (с.12), залишався справжнім науковцем, попри численні переслідування й безглузді обвинувачення.

Змальований М. Мушинкою і поданий в «Екзилі» науковий портрет Ореста Зілинського як представника інтелігенції, сформованої в кращих буржуазних традиціях, до якої належала й закарпатська еліта першої половини ХХ ст., гармонійно доповнює спогад Єви Бісс-Зілинської. «Навіть тоді, коли був дуже поглиблений до своєї наукової праці, старався не прогаяти можливості послухати гарний концерт. Його хата весь час лунала музикою, починаючи з найстарших майстрів до представників модерної музики. Знав напам'ять усі визначні твори Вівальді, Баха, Моцарта, Бетховена, Шуберта, Шумана, Шопена, Брамса, Брукнера, Малера, Гоннегера, Бріттена, Стравінського... Вмів добре грати на скрипці, але в зрілому віці з якогось святого респекту до великих скрипалів не доторкався до цього чутливого інструменту. (...) В його чудовій бібліотеці, одній з найбагатших україністичних приватних бібліотек, було зібрано, поряд з українською, майже всю світову поезію. Не проходило дня, щоб Орест не читав віршів... (...) Були це найдорожчі хвилини нашого спільного життя, коли ми без застережень здатні були повірити, що Бог дійсно створив людину в час найвищого мистецького натхнення (...)» (Єва Бісс-Зілинська «Кілька слів про Ореста Зілинського», с. 8).

Такі складні долі й неординарні особистості цікавлять авторів «Екзилію» постійно. Так, січневий номер 2018 р. приурочено до дня народження Августина Штефана – яскравого представника закарпатської української інтелігенції ХХ ст. Авторі подають важливу біографічну інформацію, пов'язану з історією Закарпаття, просвітницькою діяльністю різних організацій, місцевих засобів масової інформації. Подаємо окремі штрихи з тексту: *«Штефан Августин Омелянович народився 11 січня 1893 р. в с. Порошково на Перечинщині, в сім'ї священика. Закінчив Берегівську гімназію в 1919 р. Навчався на богословському факультеті Ужгородської духовної семінарії в 1910 – 1914 рр. (...), в Будапештському педагогічному інституті (...)*». А. Штефан був серед організаторів товариства «Просвіта», створеного в Ужгороді 9 травня 1920 р., засновників української Торговельної академії (1922 р.), де *«кувалися кадри української інтелігенції краю, яка в 1939 – 1939 рр. відіграла значну роль у створенні Карпатоукраїнської держави. У 1918 р. за дорученням А. Волошина виїжджає до Відня, де вів переговори з членами уряду ЗУНР. У 1938 р. в Хусті він очолив в уряді А. Волошина Міністерство шкільництва і культури Карпатської України*». За часів чехословацької влади на Закарпатті був причетний до видання газет «Русин», «Свобода», «Нова свобода», тижневика «Українське слово». Після окупації Закарпаття як член уряду Карпатської України в екзилі продовжує політичну діяльність разом з А. Волошином у Празі. *«Прибуття Червоної армії в Чехію у 1945 р. змусило його покинути Прагу, виїхати в Баварію, а звідти в США, де він продовжував громадсько-політичну роботу*». До кінця життя (номер 4.09.1986 р. у Філадельфії) Августин Штефан був заступником голови уряду УНР в екзилі, великим патріотом України і залишив по собі праці-спомини *«За правду і волю», «Августин Волошин – президент Карпатської України»* (ч. 1 2018 р.).

Серед центральних понять, часто згадуваних в «Екзилі», є такі значущі для більшості закарпатців, як *Красне*

Поле, Карпатська Україна, Срібна Земля, Сойм, січовики, УПА, Пласт, незалежність, Майдан, соборність, що добре втілюють концепцію видання. Так само, як і імена важливих в історії краю постатей: *Августин Волошин, Василь Гренджа-Донський, Петро Скунець, Іван Чендей, Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі* та інші. Патріотизм та пильна увага до історичних подій, суттєвих і для сьогодення (розуміння сформованої в багатокультурному середовищі, під впливом різних політичних систем і періодів національної ідентичності, культурної, релігійної специфіки закарпатських українців), виявляється, до прикладу, у числі 3 «Екзилію» за березень 2018 р. із провідною темою *«Карпатська Україна»*. Тут опубліковані тексти з промовистими назвами: *«Бої на Красному Полі»* (Юрій Шанта, учасник створення і оборони Карпатської України), *«Останній оборонець Карпатської України 1939 року. До сторіччя з дня народження Юрія Шанти»* (проф. Микола Мушинка, доктор філол. наук, іноземний член НАН України), *«Пластовим шляхом: Історія заснування Пласту в Ужгороді»* (ст. пл. Андрій Ребрик), *«Поет Срібної Землі. Зі спогадів про Закарпаття»* (Подорожній / Михайло Мухин) тощо.

Актуальність історичної проблематики, її зв'язок із викликами сьогодення засвідчує, зокрема, «Екзилі» (ч. 2, лютий 2018), провідною темою якого є *«Угорські воєнні злочини під час окупації Карпатської України»*. Не уникаючи складних і для сучасних істориків, політологів питань взаємин із сусідніми Польщею та Угорщиною, редакція пропонує аудиторії наукову інтерпретацію подій 1938 – 1939 рр. в тексті *«Гібридна війна проти Карпатської України»*. Учений Олександр Пагіря переконливо мотивує необхідність вивчення цього питання, покликається на доконані, документально засвідчені факти: *«Причетність Польщі та Угорщини до розчленування Чехословащини під час Мюнхенської кризи восени 1938 р., а також їх прихована агресія проти свого сусіда під час подій на Підкарпатській Русі (Кар-*

патській Україні) у 1938 – 1939 рр. перебувають на маргінесі історичної політики та колективної пам'яті двох держав. (...) Міжвоєнна Польська держава зазвичай змальовується в якості жертви таємного пакту нацистської Німеччини та сталінського СРСР, який відкрив шлях до початку Другої світової війни та розподілу Східної Європи. Однак ще за рік до цих вікопомних подій Польща поряд з Німеччиною та Угорщиною виступила активним співучасником розширення Чехословацької республіки, окупувавши на початку жовтня 1938 р. Тешинську Сілезію та захопивши у грудні 1938 р. Спіш і Ораву в північній Словаччині. Водночас у 1938 – 1939 рр. офіційна Варшава зайняла вкрай ворожу позицію щодо українського питання, вдавшись до методів таємної війни проти Карпатської України – автономного краю у складі пост-Мюнхенської Чехословаччини, у спробах допомогти своєму союзнику – Угорщині встановити спільний кордон у Карпатах. Будучи натхненною тими методами, якими послуговувалися нацисти під час дестабілізації ситуації в Судетських землях Чехословаччини, Варшава спільно з Будапештом організувала диверсійну операцію у Карпатській Україні, що мала призвести до ліквідації «українського П'ємонту» на Закарпатті» (с. 1).

З 2014 р. й до сьогодні «Екзиль» приділяє велику увагу проблемам, пов'язаним із російсько-українською війною. Зокрема авторів цікавить участь закарпатців у захисті незалежності України. Так, перший номер 2015 року присвячений війні на Сході України. Прикметно, що в тексті І. Гармасій «Олег Куцин: «Для мене – це священна війна» про командира добровольчої чоти «Карпатська Січ» задіяно комплекс ключових понять, породжених і актуалізованих сучасною позамовною дійсністю: АТО, «ДНР», «ЛНР», артилерійська установка «Град», батальйони «Дніпро-1», ОУН, «Правого сектора», «Запорізька Січ», 93 бригада та ін. Корінний закарпатець, Олег Куцин «родом із Тячева. (...) Зіграв консолідуючу роль в об'єднанні патріотичних сил на

Ужгородському Майдані під час Революції Гідності, в Києві на Майдані під його керівництвом щодня перебували до сотні націоналістів Закарпаття» (с. 3). Формування патріотичних поглядів героя публікації відбувалося поступово, 1989 р., «коли Україна увійшла в його серце, коли ЗМІ повернули його увагу, бо йшлося про якусь «нову Україну» (...) з батьками в дитинстві Олег здійснював поїздки по місцях української слави. В дорозі звучала українська пісня, велися розмови про рідний край, Україну. По маминій лінії в Олега Куцина багато членів родини загинули в УПА, або були виселені в Сибір. Олег пам'ятає, як бабуся в дитинстві розповідала йому про «наших вояків» (...) з маленького йому заклала йому про свідомість, що, окрім совєцьких, німецьких, польських та інших, були ще упівці – воїни УПА. Нині в рядах українського війська він сам, бо є нащадком націоналістів і має завершити цю священну війну, зберегти код мілітарної слави України» (с. 3). Прикметно, що в цьому фрагменті, як і в деяких інших про сучасні фронтіві події, спостерігаємо традиційно позитивне емоційне забарвлення.

Доречним тут буде згадати спостереження видатного мовознавця Ю. Шевельова про ставлення народу до захисників (воно звучить особливо актуально та ще раз доводить рухливість, динамізм мовних ресурсів у відповідних обставинах): «Ставлення до вояцтва (...) було в українському суспільстві позитивне. Так сталося, що слово *воїн* набрало особливої поваги, пошани. Щоб позначити рядового, звичайного члена війська, воно вже не надавалося. Тоді на зміну йому з'явилися такі слова, як *воjak*, *жовнір*, *солдат* тощо. Слово *воїн* стало архаїчним, бо мало в собі надто позитивне забарвлення, щоб постійно вживатися» [Шевельов 2012, с. 52]. Як бачимо, в ХХІ ст., під час російсько-української війни слово *воїн* реактуалізувалося й широко використовується в українських засобах масової інформації. Це ж стосується, на нашу думку, і таких слів, як *захисник*, *побратим*, *посестра*, *ветеран*, *волонтер*.

Яскравою ознакою медіатекстів історичної тематики «Екзилю», за нашими спостереженнями, є вмотивоване оперування широким спектром архаїзмів (переважно історизмів) на зразок *Австро-Угорщина, жупа, сойм, красний, кумітат, січ, січовик, Чехословаччина, русин*, які віддзеркалюють історичну специфіку Закарпаття. Переконалим щодо вживання застарілих одиниць є міркування Ю. Шевельова: «Взагалі найшвидше старіють і найлегше відмиряють назви посад, адміністративного поділу, гідностей, податків і взагалі всяких понять, установлюваних постійно змінюваними законами. А особливо це стосується до України, де безнастанні зміни влади, надто чужої, раз-у-раз спричиняли або й силоміць запроваджували ґрунтовні зміни всіх відповідних назв» [Шевельов 2012, с. 51]; «Характеристично, що відразу до архаїзмів у советських умовах стосується до українських архаїзмів – справжніх чи силоміць архаїзмами проголошуваних – але не стосується до церковнослов'янізмів (...). Річ у тому, що церковнослов'янізми дуже поширені в російській мові, а проти російських архаїзмів советські чинники нічого не мають. Вони заперечують тільки архаїзми інших народів, бо в цих архаїзмах зберігається пам'ять про своєрідність державного і суспільного устрою цих народів у часи їх незалежності від Росії (курсив – наш)» [Шевельов 2012, с. 54].

Публікації «Екзилю» засвідчують, що він послідовно втілює свою концепцію: заповнює білі плями, спростовує радянські, а тепер уже й російські пропагандистські міфи про «неукраїнськість», «окремішність» Закарпаття, загалом відновлює історичну справедливість (повертає забуті імена, реабілітує постаті затаврованих діячів), популяризує мистецтво... Уся просвітницька діяльність науково-мистецького часопису, апелювання до питань історичного сенсу має не лише інформативне, пізнавальне значення, а й є важливою частиною контрпропаганди, протидії гібридній агресії, намаганням нав'язати закарпатцям не властиві їм

погляди на своє минуле, ворожо налаштувати традиційно толерантних представників різних етносів українського прикордонного регіону. Та загалом сприяє духовному розвою краю, розбудові культурно-овітного простору. Отже, вважаємо «Екзилю» справді якісним закарпатським часописом, який не тільки увібрав найкращі традиції преси доби духовного відродження Закарпаття, а й активно їх продовжує і доповнює.

Серед видань, що постійно акцентують увагу на своєрідності Закарпаття, послідовно дотримуються концепції культурної, етнографічної неповторності, багатоманітності традицій як принада для мешканців інших регіонів України, найбільшу увагу привертає часопис «Унікум. Унікальне Закарпаття» (зараз призупинив роботу через проблеми з фінансуванням). У текстах різної тематики, як спостерігаємо, виявляються лінгвальні контактні й дистантні (глобальні) ознаки мультикультурної взаємодії, закарпатський колорит. Схвальним, на нашу думку, є прагнення журналістів передати в інтерв'ю з неординарними земляками особливості місцевого живорозмовного мовлення; задіювати в публікаціях про різні населені пункти Закарпаття (села, селища, міста), природні об'єкти, які становлять інтерес для розвитку туризму (гори, водоспади, термальні джерела, озера, долини тощо), культурні пам'ятки та ін. відповідну питому та запозичену лексику (архаїзми, етнографізми, різногалузеві терміни – географічні, біологічні, історичні, соціологічні, політологічні, культурологічні, etc.).

Типовим для публікацій про принади Закарпаття є наявність великої кількості географічних найменувань природного й антропогенного характеру. Зауважимо, що оніми на зразок *вулиця Корзо, міст Масарика, мікрорайон Боздох* часто є виявом мультикультурного середовища Закарпаття і, актуалізовані в медіамовленні, зберігають цю конотацію, надають відповідного колориту. Такі одиниці, крім номінативної, виконують і зображальну, характеристичну функ-

ції, формують відповідний місцевий колорит (згаданим переліком функції власних назв у медіамовленні не обмежуються – можна окремо з'ясовувати виражально-зображальний, архітектонічно-конструктивний спектри [Шебештян 2011; 2021]). З одного боку, накопичення відповідних власних назв, можливо, і перевантажує текст, з іншого – є необхідним у зв'язку з наміром журналістів найповніше передати місцеві особливості, максимально поінформувати читача. Порівняймо кілька фрагментів з публікації Т. Когутич «Гострий Петрос, або Петрос Марамороський: гора-унікум не для масового туриста» (2019, № 16, с. 9-12):

«(...) *Петрос Марамороський* – один із чотирьох *Петросів у Карпатах*. Ця вершина – справжнє диво природи, хоча туристи її, як правило, оминають, любуючись її впізнаваним гострим шпилем із сусідніх гір, наприклад, з вершини *Піп Іван Марамороський*» (с.10); «(...) хребет *Марамороси* – один із найменш уражених антропогенним впливом, через те що за радянських часів тут було заборонено туристичні походи (причина – кордон з Румунією). Найвідоміша вершина хребта – *Піп Іван Марамороський*, 1937 м над р. м., це – найвища точка *Мараморосів* в Україні і, разом з тим, найвища точка державного кордону між Україною та Румунією. Хоча загалом найвища точка хребта – це гора *Фаркео*, яка недалеко від *Попа Івана*, але вже на території Румунії, вона має 1956 м висоти над р. м. (...) 2/3 частини цього хребта – на румунській стороні і тільки третина – у нас. Інші відомі вершини українських *Мараморосів* – *Неняска*, полонини *Лисича*, *Берлибашка*. А ось на північний схід від *Попа Івана Марамороського* є цікава гора *Петрос Марамороський*, або як ще її називають *Гострий Петрос* – через типову вершину у формі трикутної піраміди. На румунський манер вершину ще прийнято називати *Петросулом*» (с. 10-11); «Вершина гори – це територія заказника, який входить до складу *Марамороського* масиву КБЗ, це прикордонна територія. Заказник тут ще в 1912 році (...) ще за *Австро-Угор-*

щини тут утворили резерват *Лисичий-Струнжен*» (с. 11-12); «Із самого *Петроса* відкривається неймовірний краєвид. Тут можна спостерігати всі двотисячники *Чорногори* – *Петрос Чорногірський*, *Говерлу*, *Чорну гору* (*Піп Іван Чорногірський*), *Свидовецький* масив добре проглядається ще – *Горгани*, ну й власне самі *Марамороси* та румунські гори – добре видно вершини *Фаркео* та *Міке Марє*» (с. 12); «*Петрос Марамороський* із *Чорногірським* поєднує не тільки назва. Вершини не дарма названі «кам'яними горами», (у перекладі з давньогрецької *petros* – це камінь). На обох вершинах такі самі брили, камені-валуни та скельні виступи. Проте *Гострий Петрос* закінчується пірамідальним шпилем, що більш притаманне для *Гуцульських Альп* чи *Рахівських гір*» (с. 12); «Крім *Гострого Петроса*, в *Українських Карпатах* є ще як мінімум два *Петроси* – це *Чорногірський* та *Горганський*. Є ще один *Петрос* на хребті *Марамороси* – але вже в *Румунії*, він має висоту 2303 м над р. м.» (с. 12).

Як бачимо, в поданих фрагментах спостерігаємо понад 50 онімовживань, серед яких переважають найменування природних об'єктів. Додамо, що в таких текстах подекуди з'ясовується етимологія окремих місцевих власних назв, іноді – народна, пов'язана з міфологією, давніми легендами мешканців Карпат. Це поживає публікації, відображає духовне надбання закарпатців, викликає інтерес широкого кола читачів. Показовим є фрагмент-інтерпретація назви озера *Синевир* (Міжгірщина), де фольклорне, історичне органічного переплітається із сучасним контекстом: «(...) не кожній легенді щастить матеріалізуватися. Чимало з них сьогодні, коли з вуст у уста їх уже не переповідають, отримують життя хіба на сторінках краєзнавчих книг. А от героям синевирської *лавстори* – пастуху-верховинцю *Виру* та дівчині-горянці *Сині* в цьому сенсі пощистило: їх увіковічив у дереві відомий закарпатський скульптор *Іван Бровді*» (Т. Когутич «Пам'ятник Сині та Виру: карпатська легенда, що ожила в дереві», 2019, № 16, с. 15-19).

Як і в «Екзилі», у журналі «Унікум» нерідко публікують тексти історичної тематики, хоча виявляють дещо інший підхід. Здебільшого подають окремі фрагменти хронік, архівних джерел тощо, не даючи їм наукової оцінки. Цінність таких текстів, на нашу думку, полягає в можливості зануритися в минуле Закарпаття, у т. ч. побачити його культурне середовище, розмаїтість. Наприклад, у цьому сенсі показовим є текст Т. Літерати «Як 81 рік тому міст Масарика відкривали» (2019, №16, с. 34-37), що, як і вищезгадані публікації, містить значну кількість пов'язаних із Закарпаттям власних назв, апелюючи на позначення втрачених реалій. На підтвердження подамо кілька фрагментів:

«(...) у 1937-му на честь чергової річниці держави в Ужгороді навіть відкрили важливий об'єкт інфраструктури – новий міст, названий на честь першого президента республіки *Томаша Гарріґа Масарика*. Масарикових мостів на території сучасних Чехії та Словаччини є багато, причому цікаво, що всі вони були побудовані у 20-30-х роках минулого століття, тобто мали ім'я *Масарика* ще за його життя і президентства» (с. 35); «У грудні 1936-го рада міста Ужгорода відправила офіційного листа до канцелярії президента, в якому просила дозволу назвати новий міст іменем *Масарика* (...)» У дозволі, що надійшов за місяць, ішлося: «(...) пан президент Т. Г. Масарик дозволив, аби новий міст через річку *Уж* на *Галагові* в Ужгороді був названий його іменем, тобто мостом *Томаша Гарріґа Масарика*, а також переказує сердечну подяку» (с. 36). Щодо відкриття мосту, яке мало відбутися 28 жовтня, у день створення Чехословацької Республіки, то «(...) на засіданні ради члени управи (тобто міські депутати) проголосували за те, аби урочистості пройшли без церковного освячення. Офіційно таке своє рішення члени управи пояснили толерантністю, мовляв, у місті представлені дев'ять релігійних течій, тож якщо запрошувати їх на освячення, то запрошувати усіх, а це дуже затягне час церемонії» (с. 37); «Об 11.30 прозвучали гімни,

гості проголосили промови, через міст протягнули шовкову стрічку, яку перерізав губернатор *Підкарпатської Русі Костянтин Грабар*» (с. 37). У тексті також згадуються СРСР, «червона Іспанія», греко-католицький єпископ *Олександр Стойка*, президент Чехословаччини *Едвард Бенеш*, підрив мосту угорськими й німецькими військами під час відступу 1944 р. та відбудова його в кінці 40-х років ХХ ст.

Інтерес до історії Закарпаття, різних етнічних груп краю простежується і в матеріалах про населені пункти. Так, у серії публікацій Н. Толочко «Села Ужгородщини: велике, мале, руське, сторожове, мудре...» (2019, №16, с. 82-87) (рубрика «Про себе і своє») подає велику кількість оригінальних назв закарпатських сіл, апелюючи до різних джерел, з'ясовує історію вживання онімів, намагається створити цілісне враження про минуле й сучасне.

Наприклад: «Ужгородський регіон, який називають *воротами до Європи* через його близькість до Словаччини й *Угорщини*, нині об'єднує 64 села й одне селище – *Середнє*. Мабуть, у жодному іншому районі Закарпаття немає стільки сіл зі схожими назвами, наприклад: *Велика і Мала Добронь*, *Великі, Малі, Руські Геївці*, *Верхня Солотвина і Нижнє Солотвино*, *Руські і Паладь-Комарівці*. (...) Ужгородщина строката за національним складом: тут століттями мирно співіснують *українці, угорці, словаки...* (...) в історичних джерелах ХVІІІ ст. *Сторожницю* називали словацьким селом, *Паладь-Комарівці, Геївці* – угорськими селами, *Руські Комарівці* – руським (українським), а *Велику і Малу Добронь*, зважаючи на походження назв, зміну володарів і епох, можна історично вважати українсько-угорськими селами, хоч нині їхніми жителями є переважно угорці» (с. 82).

Описуючи дещо з історії села *Сторожниця*, авторка влучно окреслює його як «Село на сторожі міста», апелює до краєзнавчих джерел, доречно згадує численні найменування, пов'язані з різними історичними періодами, культурами, релігіями, етносами. Наприклад, топоніми *Їр*,

Ördarma, Ewr, Eör, Hewr, Jowra (за деякими версіями походять зі староугорської ‘сторож’), *Дерма / Дарма, Йовр / Йовра, Йовродерма, Сторожниця*; гідронім *Уж*; назви культових споруд – греко-католицькі *Свято-Миколаївський храм, церква Св. Кирила і Методія / «Башта русинів»*, антропоніми – династія *Йовр*, граф *Сигізмунд Другет, Марцелус* (італійський священник солотвинського костелу, згаданий у папському листі 1333 р.), художник *Йосип Бокшай, о. Іван Фленько, Августин Волошин* (с. 83). Той же підхід спостерігаємо і в характеристиці с. Соломоново. Реальні оніми доповнюють перифрастичні одиниці: село Соломоново – *«Найзахідніше мудре село»*, що розташоване неподалік кордонів України з Угорщиною та Словаччиною; задіює колоритні власні назви: *Соломон / Шоломон / Тісошоломон / Шаламунова / Соломонове / Соломоново, Тиса* тощо. У тексті згадано ще й цікаву легенду про походження назви цього закарпатського населеного пункту: *«(...) Соломоном був старший син угорського короля Андрія I й доньки київського князя Ярослава Мудрого Анастасії, майбутній король Угорщини Соломон»* (с. 84).

Промовисто вказують на мультикультурне середовище, різноманітність Закарпаття найменування давніх і нових реалій, залучені до короткого опису *«Сіл із перчинкою» – Велика і Мала Добронь*. Як-от: історизми (окремі подано як варваризми) – назви королівського маєтку *Dobron / Dibrit / Dibron*; родинні оніми *Добо, Перені, Даровці, Р. Доброні, Д. Доборускаї, Морвої, Їжак, Гудор*; імена *подільського князя Ф. Корятовича, графа Шенборна*, взаємодіють у тексті з найменуваннями сучасними – дитячий будинок милосердя *«Добрий самаритянин»*, будинок милосердя *«Рехоботх»* (заснований реформатською церквою і нідерландським благодійним фондом), *Великодобронський заказник, фестиваль «Добронська паприка», гурт «ВІА Гра»* (с. 85).

Українське та неукраїнське поруч і у фрагменті «Таємничі Паладь-Комарівці»: *«Паладь і Комарівці до 1943 року*

були окремими населеними пунктами. За однією з версій, *Комарівці* дістали назву від заболоченої місцевості (...). У VII ст. н. е. тут проживали слов'яни, які називали цю територію словом «комар» (місцевість комарів). На території *Ужанської жупи* було два села з назвою *“Komorocz”* – нині це села *Паладь-Комарівці* та *Руські Комарівці*. Жителі села розповідають, що *Паладь* походить від прізвища землевласників *Паладів*, які могли бути засновниками давньої церкви і володіли поселенням у кінці XIII ст.» (с. 86). Ту ж тенденцію (поєднання різнокультурного, різнонаціонального) спостерігаємо і в частині про, як влучно зазначає авторка, «Відомі на всю Європу Геївці»: *«Великі Геївці, Малі Геївці та Руські Геївці* нині належать до *Великогеєвецької сільської ради*. Перша письмова згадка про *Великі Геївці* (...) 1338 р. (...) У джерелах село відоме під назвами: *“Gevch”, “Geveuch”, “Gejocz”*»; *«У Малих Геївцях* на початку XX ст. існувала ливарня дзвонів. Її заснував уродженець села *Ференц Ерпі*. Дзвони розходилися по всій *Східній Європі*. І нині вони є в *Угорщині, Словаччині, Іспанії, Португалії, Австралії* тощо» (с. 87). До речі, поданий щодо Малих Геївців невеликий штрих – «(...) тут знайшли бронзові мечі, прикраси, датовані XV ст. до н. е. (...) скарб давністю 3300 років – 113 предметів, виготовлених із бронзи» (с. 87) – засвідчує тисячолітню історію краю.

Закарпатських журналістів постійно цікавлять важливі питання життя представників різних етноспільнот краю. У текстах зазвичай роблять екскурси в історію, висвітлюють традиції, релігійні особливості та ін., що реалізується переважно на основі відповідної лексики. Так, наприклад, у публікації Н. Толочко «Румуни Закарпаття: нащадки даків, автохтонні жителі Мараморощини» (2019, № 16, с. 94-99) коротко подано окремі відомості з історії: *«Румуни – представники другої за чисельністю етноспільноти на Закарпатті і сьомої – в Україні. (...) Перші письмові згадки фіксують із XIII – XIV ст., однак предки румунів – даки жили на території сучасного Закарпаття ще до*

нашої ери. Унікальне городище даків, яке відносять до I ст. до н. е. – I ст. н. е., археологи знайшли у *Малій Копані*. Сліди дакійських поселень були виявлені й в інших частинах Закарпаття, зокрема на Тячівщині (Солотвино), Іршавщині (Бодулів)» (с. 94). Історичні дані нерідко супроводжуються з'ясуванням етимології топонімів, народної чи наукової, як-от: «Найбільше румунське село на Закарпатті – *Нижня Апша* вперше згадується в історичних документах у 1387 році. (...) Вони (румуні – авт.) називають своє село *Апша де Жос*. Цю давню назву повернули у 2004 році, а до того населений пункт називався *Діброва*. Через *Апшу* тече річка *Апшиця* (з румун. «апша» – водяна), від чого й походить назва села. А *Нижня Апша* тому, що річка об'єднує ще дві *Апши* – *Верхню (Felső Arşa, Arşa de Sus, Horna Arşa)* і *Середню (Arşa de Mijloc)*, які нині називаються *Середнє Водяне* і *Верхнє Водяне*» (с. 95-96). Картину доповнює демографічна довідка, вказівка на чисельність, місця компактного проживання, а також інформація з етнології: «Сьогодні на *Закарпатті* є понад 50 тис. румунів і румунів-волохів (...). Румуні компактно проживають у селах *Тячівського (Нижня Апша, Солотвино, Глибокий Потік і Топчино, Подішор, Пештера)* та *Рахівського районів (Біла Церква, Середнє Водяне, Добрік та Плауць)*, а *румуні-волохи* – в 11 населених пунктах області (*Перечинський, Свалявський, Ужгородський, Мукачівський райони*)» (с. 95).

Типовим для змісту закарпатських медіатекстів етнічної проблематики є інтерес не тільки до давньої історії, а й до сучасності. Публікації про сьогодення містять відповідні комплекси власних і загальних назв: «Сьогодні на *Закарпатті* працює 14 закладів освіти, де вивчають *румунську мову*: 11 шкіл і один *ліцей з румунською мовою навчання (ліцей імені Міхая Емінеску в Солотвині)* (...). Випускники цих закладів неохоче вступають до університетів. Дуже малий відсоток тих *румунів*, які прагнуть здобувати вищу освіту» (с. 97); «*Румуні Закарпаття* доволі активні в гро-

мадському житті краю. У 1989 році вони заснували першу *соціально-культурну організацію «Джордже Кожбук»*. За кілька років виникла ще одна *організація «Іоан Мігалі де Апша»*. У 2001 році була створена *Закарпатська обласна спілка «Дачія»*. Ще однією потужною *спілкою румунів на Закарпатті* є *організація «Надія»*. Із 2003 року функціонує *організація «Центр захисту національних менших»* (...). Усі вони займаються популяризацією історії, культури, звичаїв *румунів Закарпаття*, допомагають *румунам* вступати до вишів, співпрацюють із *громадськими організаціями Румунії* (...)» (с. 97). Суттєво доповнює картину інформація про традиції, свята, деякі обряди: «На початку березня румуні Закарпаття відзначають *Мерцішор – свято весни*. З нагоди свята дарують одне одному бутоньєрки у вигляді квіточок із білих та червоних ниток, які й називаються *мерцішор*. Основна ідея *мерцішору* – це перемога весни над зимою» (с. 98). Закономірними є й спроби медійників, які цікавляться проблемами нацменших Закарпаття, характеризувати у зв'язку з культурними питаннями і ментальні риси, особливості ідентичності етносу.

Загалом у творах, що відображають мультикультурне середовище краю, спостерігаємо притаманне і живому спілкуванню закарпатців позитивне емоційне налаштування, намагання зрозуміти представників різних етнічних груп, якнайповніше передати неповторність їхньої культури, традицій, викликати інтерес і повагу читача. Атмосферу етнічної толерантності, яку відзначають і науковці [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019], влучно окреслюють процитовані в тексті Н. Толочко «Румуні Закарпаття: нащадки даків, автохтонні жителі Мараморощини» (Унікум, 2019, № 16, с. 94-99) слова голови Закарпатської обласної спілки «Дачія», власника приватного музею історії та етнографії румунів Закарпаття Івана Ботоша: «*Закарпаття – це такий великий букет квітів в Україні. Румуні завжди прекрасно тут почувалися. За період незаложності*

України жодна румунська сім'я не переїхала із Закарпаття (...). Румуни живуть у себе вдома, вони у добрих стосунках з усіма на Закарпатті» (с. 95).

Для пізнавально-інформаційного часопису «Унікум» характерні також публікації про непрості й водночас цікаві долі закарпатців, де переплітається давнє і сучасне, живорозмовне й літературне. Це добре ілюструє розмаїття краю, тривалу міжкультурну, міжетнічну взаємодію, доводить, що Закарпаття (як і вся Україна) не лише є географічною частиною Європи, а й пов'язане з нею історично, культурно, ментально.

Висловлені спостереження, на нашу думку, підтверджує портрет «господині Чорної гори» – Наталії Мартишинець. У тексті є локальне і глобальне, неформальне і формальне, побутове і урочисте. Подамо кілька фрагментів із найбільш промовистими елементами: «Обійстя охороняють шестеро собак: Віктор Ющенко, Чупі, Цігань, Сара, Буркуш та Рижик. Хазяйнує і кішка – Міщоня» (с. 21); «Пані Наталія працювала французько-угорським перекладачем при готелі в угорському Егері, а також співпрацювала з французькими туристами у Будапешті. Тоді ж перекладала для ГО «Медики без кордонів», їздила з французькими лікарями в білоруський Гомель, у закарпатські ромські табори (...) Згодом доля привела у Міжнародний благодійний фонд «Caritas» у Виноградіві» (с. 22); «(...) Далай-лама вів прийом у Римі, тож Крістіан відправив Наталію на зустріч з духовним лідером Тибету. (...) «Він сидів немов статуя, з опущеною головою. Я спитала французькою, де зможу вижити на цій землі. А він французькою відповів: на чистій землі під відкритим небом. Я *ниці* не розуміла. Вже потім збагнула (...) чиста земля – Карпати, відкрите небо – твоя дача»» (с. 24); «Ви знаєте, жони заставили мене купити землю. Я туй прийшла вмирати, а купила одну-другу-третю-четверту-п'яту землю. Побула тут два роки, побачила, що не вмираю...» (с. 25); «Були женихи, були, ще й скільки. А я все казала: я

можу терпіти коло себе лише *папучу*. Говорила, хочеш бути *папучою*, *ніт*, ну і *всьо тогди*. Але мені *папучу* не треба. Я страшно люблю бути сама» (с.25) (Е. Гурницька «Господиня Чорної гори», 2019, № 16, с. 20-27).

Колорит таких публікацій є надзвичайно виразним, яскравим за рахунок невимушеного мовлення героїні, поєднання розмовних одиниць (*папучі, жони, туй, нич*), офіційних назв (*Міжнародний благодійний фонд «Caritas», ГО «Медики без кордонів»*), окреслень реалій з різноманітних сфер і куточків світу (*Будапешт, буддизм, Виноградово, Далай-лама, Егер, Карпати, Мілан, Рим, Тибет, Тулуза, Чорнобиль*).

Ще один портрет / текст нарисового типу доводить ефективність, виразність створеного колориту за допомогою майже буквального відтворення специфічного мовлення героя. Е. Гурницька в публікації «...Щастя – коли людина вдячна за те, що має. Ілля Бровдій та його історія» (2019, № 16, с. 28-31) докладно висвітлює долю закарпатця Іллі Бровдій, часто вдаючись до прямої мови з характерними діалектними ознаками: «Як кажеється, Бог поділив – сюди і туди, то нас четверо залишилося. Тепер нема нікого, тільки я еден» (с. 29); «Я перерисовував ікони, мало то закрашував. З того часу мене *то потягло і я мало-помалу почав займатися* такими роботами. У сьомому класі ми робили малюнки на виставку, на тему сінокосів. У 1936 році я був у *Йосипа Бокшая*, просив його мене вчити. А ще я був у відомого мукачівського портретиста *Вірага*» (с. 29); Ілля Бровдій: «*Война* була, фронт, але я *сперва* якось і не боявся. *Лем* думав собі, *кончається* війна, та вже *хоть би* тепер пережити, бо *кіть у послідній день* помру, то буду *банувати* дуже (сміється). Але Бог *потерпів надо мнов, поміг прийти домів*» (с. 29-30); «При Чехословаччині була свобода, 28 жовтня ми *празнували* День свободи, а 7 березня – день народження Президента Масарика – то були державні *празники*. У Чехословаччині було *свободно*: ми працювали в полі, і воно нас

кормило. А при мадярах я вже чувся *мужчиною*, заробляв *файні* гроші на станції в Мукачеві, *мюг* за ті гроші щось купити» (с. 30). Розповідаючи про щасливе сімейне життя, Ілля Бровдій зазначив: «Ми любили друг друга, *честовали друг друга*, у нас все було спільне. Я вважаю, якщо чоловік *побрався з жінкою*, то має *сокотити* її, помагати *юй*»; «*Жию і жию*. Я дожив до таких років, *но та Богу дякую за то*» (с. 31); «Я сказав партсекретарю, що вірю в Бога, я за *границьов* був, я воював проти *Радянського Союзу*, я не достойний бути в партії» (с. 30); «Я працюю *од дитинства*. Я і тепер працював би, але вже не можу. *Коби я годен* був ходити, то ще би *дашто* поробив, *кіть живу* на цьому світі. *Айбо* не можу. От рано *роблю Бобійові завітрак – бундашкенер – хліб у яйці*» (с. 30); «Щастя – коли чоловік задоволений тим, що має. А я щасливий, бо *обстався живий...*» (с. 31).

Місцевий діалектний колорит (особливі граматичні, фонетичні, лексичні форми) прямої мови контрастує з публіцистичними прийомами, наявністю літературних найменувань різного типу (офіційних топонімів, ідеонімів, прагматонімів та ін.), одиницями, що засвідчують зв'язок складної долі героя з непростю історією Закарпаття, багатство духовного світу і досвіду Іллі Бровдія. Подамо деякі ілюстрації: «Ілля прагнув навчатися художньому ремеслу, однак юність пройшла в *армії – чехословацькій та угорській*. У час *Другої світової* перебував у *Мукачеві, на Хустщині, в угорських Цегледі, Комарно, на території Франківщини, Румунії, у Братиславі, відтак дійшов до Австрії*» (с. 29); «Ілля Бровдій народився за розпаду *Австро-Угорщини*, жив за *Чехословаччини, Карпатської України, Закарпатської України, Угорщини, СРСР* і вдячний за кожен день у *Незалежній Україні*» (с. 30). Столітній закарпатець прожив складне життя, пізнав багатоманітність світу, побував в Індії, бачив велич Тадж-Махалу, відвідав острів Цейлон, Шрі-Ланку, Грецію, Болгарію, Кіпр, Туреччину, Єгипет тощо, «(...) на 90-річчя мав виставку в місті *Вілліх біля Дюссельдорфа*»

(с. 31). Як бачимо, у тексті органічно взаємодіють і локальний, і світовий контексти.

Додамо до цього ще кілька ілюстрацій з різних творів з англomовними вкрапленнями: «*Welcome* на закарпатський фестиваль» (Унікум, 2019, № 16, с. 112), «*GO в GОргани!*» (Унікум, 2015, № 8, с. 8); «(...) на Закарпатті вдруге відбувся «*UkrainianFashionBazaar*» (Унікум, 2017, № 12, с. 91); «*Well dressed*»: дизайнерський одяг, який передає любов та енергетику» (Унікум, 2017, № 12, с. 83), «*Big band* «Ужгород» (Унікум, 2019, № 18, с. 100).

Зазначені риси характерні для багатьох текстів журналу «Унікум», де колоритні місцеві власні назви, імена визначних закарпатців тощо мають не лише номінативне, а й експресивне навантаження: *Замок Шенборна, замок Паланок, Карпати, Українські Карпати, річка Боржава, Тиса, Уж, Латориця, Баранинці, селище Ясіня, замок Сент-Міклош, Броньківський замок, фестиваль «Срібний Татош», кулінарне свято «Цімбори-Cimboràk»; Довбуш, художники закарпатської школи живопису Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі, Федір Манайло, Володимир Микита, Шолтеси; громадські, політичні діячі Августин Волошин; мовознавці Павло Чучка; освітяни, науковці Михайло Балудянський (перший ректор Петербурзького університету), Іван Орлай (перший директор рішельєвського ліцею в Одесі), письменники Іван Чендей, Галина Малік.*

Переконаємося: автори «Унікуму» реалізують свою концепцію (показати унікальність Закарпаття, його мешканців) і на рівні мовленнєвої характеристики. Такі живорозмовні елементи справді добре відображають неповторний місцевий колорит («*Кіть не буде так, як ми хочемо – пуйдеш з хижі вон!*» / Н. Каралкіна «Куниця-дівича...», Унікум, 2016, № 9, с. 89), який сформувався, крім іншого, в умовах мадяризації, чехізації, радянізації і є частиною загальноукраїнської мовної стихії. Ті (переважно лексичні) вияви різнокультурних впливів, результати міжмовної

взаємодії стосуються не тільки локального, закарпатського, а й всього українського. Тобто в сучасному медіапросторі ми спостерігаємо мовні закономірності, визначені та схарактеризовані Ю. Шевельовим: «Позики з чужих мов раз-у-раз з'являлися і з'являються в українській мові, як і в мові взагалі культурних народів світу. Різного роду зв'язки з іншими народами – торговельні, культурні, політичні тощо – створюють ґрунт для можливості засвоювати чужі слова. Однак в кожному конкретному випадку таких зв'язків напрям позичень визначається історичними обставинами життя обох народів (...) Направ позичень визначається багатьма чинниками (...). Здебільшого позичає менш культурний народ від культурнішого. Ця культурна перевага може охоплювати собою все життя або лише поодинокі царини його (...) До численного позичання чужих слів може приводити також політичний тиск або різка чисельна перевага іншого народу» [Шевельов 2012, с. 61 – 62].

До речі, цінність спостережень видатного науковця полягає в актуальних і зараз термінологічних уточненнях: «Природно, що в народів, які належать до одного культурного кола, є багато спільних етранжизмів. Напр., такі слова, як *лямпа, ваза, сорт, портфель, парада, атака, жандарм, партія, бюро, парламент, спорт, бокс, мітинг, клуб, трамвай* є в більшості європейських мов, а через те, що європейські мови тепер розповсюджені й поза межами Європи, дехто називає такі слова інтернаціоналізмами. Однак багато мов світу, в тому числі такі поширені, як китайська, японська тощо, здебільшого цих слів не вживають, а тому краще зберегти за ними точнішу назву **європеїзмів**» [Шевельов 2012, с. 62 – 63].

Щодо функцій та місця діалектизмів. У проаналізованих портретах вони, можливо, і доречні, однак журналісти мають враховувати й масовокомунікаційну роль медіа, їх відповідальність як орієнтира, еталона літературного слововживання. Не зайвим тут буде нагадати ще такі важливі

думки Ю. Шевельова: «(...) після того, як основні процеси формування літературної мови вже закінчені, літературна мова дуже неохоче вбирає в себе нові для неї діалектизми. Це пояснюється тим, що звичайно (як і в випадку етранжизмів) запозичається те, що імпонує, що здається культурно або соціально вищим або принаймні рівноправним» [Шевельов 2012, с. 72]. Діалектні елементи «дуже рідко виходять за межі індивідуальної творчості і звичайно не стають набутком літературної мови як цілості. Вони лишуються, так би мовити, потенційними, а не сталими елементами літературної мови» [Шевельов 2012, с. 74]. У художніх текстах письменники свідомо використовують діалектизми, «щоб створити т. зв. **місцевий колорит** (...) В українській літературі щодо цього особливо пощастило гуцульській говірці, використаній у таких майстерних творах, як «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського і «Кам'яна душа» Гн. Хоткевича» [Шевельов 2012, с. 74]. Не слід забувати, що «(...) Шевченко розбудовував українську літературну мову не як етнографічну говірку, а як європейську мову, рівноправну з іншими європейськими мовами» [Шевельов 2012, с. 72]. Тобто захоплення діалектизмами, перебільшене їх використання в медіатексті не тільки обмежує аудиторію масового періодичного видання, а й звужує функціональні можливості ЗМІ.

Отже, залучені до демонстрації медіатексти краєзнавчого характеру засвідчують (хоч і в найбільш яскравій, концентрованій формі) релевантні ознаки закарпатських друкованих журналістських творів – превалювання місцевої проблематики, особливий інтерес до історії, географії, культури, традицій Закарпаття. Усе це зумовлює активне застосування відповідних апелювативних та онімних ресурсів (реальних антропонімів, топонімів, ідеонімів та ін., етнографізмів, діалектизмів, архаїзмів тощо), пояснює наявність живорозмовних елементів / мовленнєвих масивів, взаємодію суто локального із глобальним у публіцистично-

му тексті. Загалом місцевими журналістами створюється сукупність колоритних текстів про Закарпаття, в якій віддзеркалюється мультикультурна прикордонна специфіка краю, зв'язок українського з іншокультурним.

6.4. Телебачення як засіб комунікації в поліетнічному прикордонному регіоні (Наталія Толочко)

Телевізійні медіа Закарпаття є складовою національної медіасистеми, однак їхнє формування тривало в руслі загальноєвропейського інформаційно-комунікаційного поступу. Це одна з причин, чому регіональне телемовлення прикордонної західної області України упродовж років залишалося малодослідженим, хоч об'єктивно відображає проблеми телегалузів, а модель функціонування такого ТБ могла б слугувати орієнтиром для інших мультикультурних регіонів України. У період трансформації традиційних медіа, у контексті зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, з метою розвитку незалежних мовників, на тлі євроінтеграційних процесів та інших чинників виникає потреба осмислення закарпатського телебачення як засобу комунікації в поліетнічній області нашої держави.

Телебачення в Україні виконує роль комунікатора, хоч і втрачає лідерські позиції з кожним роком. Відповідно до опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа» (2021 р.), 63% українців використовують соцмережі для отримання новин (у 2015 р. – 51%), 48% використовують для цього новинні сайти (у 2015 р. – 47%), а телевізійні медіа – на третьому місці з показником 46% (у 2015 р. – 85%). Утім телебачення й надалі володіє маніпулятивними можливостями, а сила його впливу «залежить від майстерності, професіоналізму жур-

налістів, від культурно-освітнього рівня глядачів, їхніх цінностей, інтересів, а отже, і готовності бути співучасниками телекомунікації по той бік екрану тощо» [Толочко 2020, с. 7]. Дослідники пояснюють вплив ТБ за допомогою різних масовокомунікаційних моделей і теорій, які з плином часу не втрачають актуальності (моделі – П. Лазарсфельда, Р. Петерсона і Л. Терстоуна, Б.Барельсона; теорія праймінгу; гіпотеза культивування; концепція соціального конструювання реальності; теорія фреймінгу; теорія медійної залежності тощо). Це підтверджує і нещодавній прецедент в Україні, коли рішенням РНБО заблокували телеканали, які систематично поширювали пропагандистські наративи в медіпросторі (Зубченко Я. Чому закриття каналів Медведчука – це не наступ на свободу слова. URL: <https://detector.media>).

Закардонні та українські науковці досліджують різні аспекти телевізійної комунікації, зокрема розглядають телебачення як засіб впливу на суспільну свідомість (П. Бурдье, М. Мак-Люен, Д. Белл, Дж. Браянт, С. Томпсон, Дж. Лалл, В. Демченко, В. Іванов, С. Квіт, Т. Кузнецова, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун та ін.); вивчають еволюцію національних телевізійних ЗМІ, їхнє становлення у світовому аудіовізуальному процесі (А. Бугрим, В. Гоян, А. Іщенко, І. Мащенко, А. Мисечко, М. Нетреба, Т. Трачук); приділяють увагу ролі телебачення у задоволенні інформаційних потреб національних спільнот (Ю. Бідзіля, Ю. Колісник, Н. Сидоренко); досліджують розвиток та удосконалюють термінологічний апарат суспільного телерадіомовлення в Україні (О. Головчук, Н. Гусак, О. Джолос, С. Здіорук та С. Гнатюк, В. Іванов, І. Кирич, І. Клименко, Р. Павленко, О. Приходько, О. Хаб'юк, Т. Чепурняк) тощо. Утім аналіз наукових праць із проблематики регіональної тележурналістики підтверджує недостатню увагу журналістикознавців до регіонального мовлення. Наукові розвідки здебільшого стосуються формально-змістових рис регіонального ТБ, його ролі у структурі загальнонаціонального (В. Гоян, І. Мащенко, А. Мисечко, М. Нетреба, Т. Трачук

тощо); вивчення особливостей роботи у зв'язку з політичними, економічними, культурними та іншими впливами (Ю. Бідзіля, О. Головчук, В. Нахапетов, Ю. Фінклер); з'ясування принципів роботи інформаційних і вузькотематичних програм для різної аудиторії (П. Дворянин, Є. Соломін, О. Білоус, К. Кошак, І. Пенчук, Н. Темех) та ін.

Телебачення Закарпаття – багатогранне явище, тому в процесі дослідження важливо було з'ясувати як історичний контекст, так суспільно-політичні зміни, культурні процеси, взаємовпливи, мовленнєві особливості роботи аудіовізуальних медіа, сучасних телеканалів, що працюють на Закарпатті, а також дослідити, як явище розвивалося, простежити тенденції, окреслити перспективи, а здійснити це можливо тільки з урахуванням таких аспектів: журналістичнознавчого, історичного, політологічного, етнологічного, культурологічного, соціологічного, лінгвістичного. Журналістичнознавчий аспект є найважливішим з-поміж названих, оскільки в основі наукової розвідки – вивчення телевізійної комунікації, тобто складової медіасистеми. Інші аспекти важливі, взаємодоповнюють один одного, бо медіа на Закарпатті існують в особливих історичних, суспільно-політичних, культурних умовах, не поза часовими рамками й соціальним контекстом, тож загалом застосовано комплексний підхід.

Ураховуючи основні історичні етапи розвитку регіону, науково-технічні можливості ТБ як виду ЗМІ, в попередніх розвідках [Толочко 2020, с. 12] нами виокремлено такі періоди становлення телебачення Закарпаття: I етап – 1934–1945 рр. – наявні передумови розвитку аудіовізуальних медіа на території Закарпаття, протоформи; II етап – 1945–1970 рр. – організація і забезпечення регулярного функціонування радіо й телебачення Закарпаття у складі СРСР; III етап – 1970–1990 рр. – поява двопрограмного, кольорового телебачення, розвиток мовлення пізнього радянського періоду; IV етап – 1991–2012 рр. – збільшення технічних і творчих

потужностей державного регіонального телебачення незалежної України (створення телеканалу «Тиса-1», вихід на супутник), розвиток приватних мовників; V етап – 2012 р. – донині – упровадження цифрового мовлення на Закарпатті, становлення і розвиток Суспільного ТБ, посилення взаємодії телебачення з новітніми медіа. У цій розвідці оглядаємо основні проблеми розвитку телебачення на кожному з етапів та найбільшу увагу приділяємо сучасному періоду, коли регіональне телебачення переживає трансформаційні процеси, долає виклики, спричинені економічними, суспільно-політичними обставинами, процесами конвергенції тощо. Зокрема, потребують вивчення проблеми Суспільного мовника Закарпаття у зв'язку з посиленням комерційного телесегмента в регіоні, зниження популярності телебачення як засобу отримання інформації і посиленням ролі соціальних мереж, месенджерів та багатьма іншими медіатенденціями.

У процесі дослідження телебачення як засобу комунікації поліетнічного прикордонного регіону важливо з'ясувати особливості становлення і розвитку аудіовізуальних медіа. Варто зазначити, що з початку розвитку на Закарпатті регіональної журналістики для неї характерна тенденція багатомовності. Упродовж різних історичних періодів чисельність національних громад на Закарпатті змінювалася, що є наслідком географічного розташування регіону, політичних процесів входження краю до «семи різноманітних за своєю суттю державних чи напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична республіка, Україна)» [Вегеш Фединець 2010, с. 16]. Утім результати переписів із початку ХХ ст. і до нашого часу підтверджують, що корінна нація – українці завжди кількісно переважала інші народи, у відсотковому співвідношенні сягала від 60 до 80,5%. Крім українців, найбільш чисельними етноспільнотами,

що проживають у краї, в різні роки були угорці (16-17 %), євреї (13– менше 0,3 %), румуни (1,6–2,6%), німці (1,9–0,3%), роми (0,06–1,1%), чехи і словаки (4,8–менше 0,5%), росіяни (4–2,6%). Відповідно до всеукраїнського перепису населення 2001 року, на Закарпатті проживає найбільша в Україні угорська (12,1% від населення краю) та словацька спільноти (0,5%), друга за чисельністю румунська (2,6%), одна з найбільших ромських громад (1,1%) (Всеукраїнський перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>). Однак задоволення інформаційних потреб цих національних меншин суттєво відрізнялося: деякі національні громади (чехи, словаки) мали більше можливостей отримання інформації з різних медіа у дорадянський період, інші (словаки, роми, німці, євреї) не мали радіо- й телепрограм рідною мовою в період СРСР та одержали право на інформацію лише після здобуття Україною незалежності [Толочко 2020, с. 11].

Осмилюючи важливість телебачення як різновиду комунікації в поліетнічному регіоні, неможливо оминати історичні віхи його становлення. Поширення телевізійних протоформ на Закарпатті відбувалося синхронно з розвитком телебачення в сучасній столиці України. Як відомо, трансляції розпочалися в Києві у лютому 1939 р. та були регулярними до початку війни (1941–1945 рр.), що доведено у розвідках Т. Щербатюк, В. Цвіка, А. Іщенко. Однак із політичних міркувань датою заснування українського ТБ називали 7 листопада 1951 року, «коли була проведена перша в Радянському Союзі трансляція параду і демонстрації, присвячених Жовтневим роковинам і розпочалася експлуатація Київського телецентру» [Мащенко 2005, с. 6].

Прикметно, що розвиток аудіовізуальних медіа на території Закарпаття, як і в Києві, розпочався в 30-х рр. ХХ ст. Так, у 1934 р. на базі радіостанції в Кошице (Чехословаччина, сучасна Словаччина) запрацювала окрема редакція «Передача для Підкарпатської Русі», що мовила саме для цієї території та відіграла важливу роль в інформуванні закарпатців.

Із 20-х рр. ХХ ст. у сучасній прикордонній області України знімали фільми-хроніки, наближені до документалістики. Їх розподіляємо за проблемно-тематичним критерієм на: а) пейзажно-побутові кінофільми, відеожурнали, в яких демонстрували важливі об'єкти Ужгорода, його околиць, інші міста й села Підкарпатської Русі, гірські пейзажі, природні краєвиди, історичні будівлі, побутове життя підкарпатських русинів-українців, відзначення релігійних і сімейних свят, сільське господарство, промисловість, охорону здоров'я, освіту; б) пропагандистські стрічки про важливі події за участю політичних і громадських діячів; в) художні фільми, відзняті частково чи повністю на території Закарпаття. Такі телевізійні протоформи виходили без дикторського супроводу або чеською мовою, у чому також вбачаємо пропагандистські мотиви, вплив держави, в складі якої перебувало Закарпаття [Росул 2019, с. 27; Толочко 2020, с. 8].

Розвиток власне українського телерадіомовлення тривав у період 1938–1939 рр., коли в Ужгороді запрацювала українськомовна радіостанція, важлива для пропагандистської і контрпропагандистської діяльності уряду Карпатської України. У зв'язку з окупацією частини Закарпаття вона переїхала до Хуста і з 1939 р. регулярно мовила для населення. Згаданий період плідний і на документальні фільми, які можна віднести до прототипів репортажної тележурналістики. Так, громадський активіст, колекціонер та меценат зі США Каленик Лисюк відзняв документальний фільм «Трагедія Карпатської України». Другий відомий фільм про Закарпаття кінця 30-х рр. ХХ ст. – це майже повністю кольорова стрічка під назвою «Україна в огні». Про неї згадують в заокеанській пресі, наукових працях, але сама стрічка безслідно зникла. Крім того, відомо про наміри українця Р. Мишкевича створити два фільми на території Підкарпатської Русі. Один із них, за порадою письменника, громадського діяча В. Гренджі-Донського, зняли на Гуцульщині, однак доля цих стрічок теж невідомо.

ма. Із періоду угорської окупації (1938–1944 рр.) збереглися короткі фільми-хроніки пропагандистського спрямування [Толочко 2020, с. 8–9].

Отже, у дорадянський період на територію Закарпаття поширювали іншомовні радіопрोगрами з-за кордону, а також створювали хронікально-документальні фільми чеською та угорською мовами. Це підтверджує давні традиції іномовлення в регіоні. Водночас важливо підкреслити недостатню кількість українськомовних трансляцій та відсутність радіостанцій на території Закарпаття. Перебування краю під владою чужих держав впливало на суспільно-політичні процеси, поширення інформації, становлення національної медіасистеми. Тож заснування власної радіостанції в Карпатській Україні, а також розвиток кінематографу в 1938–1939 рр. вважаємо важливим поступом в історії медіа дорадянського періоду.

Розвиток закарпатського сегмента державного телерадіомовлення тривав після встановлення радянської влади, у 40-х рр. ХХ ст., та був спрямований на утвердження класової ідеології. Перша радіопередача обласного радіо, трансльована на всю республіку, вийшла в ефір 20 листопада 1945 р. та була присвячена підготовці Закарпатської України до виборів у Верховну Раду СРСР. Програмне наповнення державного обласного радіо розширювалося у напрямку від першої інформаційної передачі до тематичних передач для різновікового слухача, зокрема мовами етноспільнот. З самого початку роботи радіостанції в Ужгороді налагодили мовлення угорською та молдавською (румунською) мовами, а метою було не так інформування, як радянська угорськомовного і румунськомовного етносів. На якість роботи телевізійників у той час впливали й технічні обставини: гірська місцевість потребувала особливого підходу до організації радіо й телебачення, тому довелося докласти чималих зусиль, аби налагодити прийом радіо- й телесигналів на всій території Закарпаття. У 1959 р. Закарпатський

радіокомітет реорганізували в Закарпатський обласний комітет з радіо й телебачення, що свідчило про початок розбудови телемережі [Улиганець 2011, с. 86–93]. Перша телевізійно-хронікальна група в Ужгороді була створена в березні 1965 р., а роботу розпочала в квітні того року [Переписка..., арк. 2]. Однією з проблем тривалого запуску регулярного мовлення було будівництво телестудії в Ужгороді, що тривало з 1965–1967 рр. А регулярні телепередачі власного виробництва закарпатці могли дивитися з лютого 1968 р. З початку регулярних трансляцій на телебаченні стартувало й мовлення для етноспільнот: із годин 24' добового мовлення українськомовним випускам виділили 1 годину 40', угорськомовним – 44' і молдавськомовним – 30'. Загалом ефірний час збільшувався до 2,5 годин, а опісля й до 4 годин трансляції. Сприяння інформаційним потребам угорців і румунів в СРСР відбувалося не з метою розвитку громад, а в контексті пропаганди, перешкоджання поширенню антисоціалістичних ідей, які могли переймати жителі через доступність прийому сигналів чужих держав, у руслі показового інтернаціоналізму. Небажання заглиблюватися в реальні проблеми цих спільнот, пропагандистське спрямування підтверджує той факт, що програми для названих етносів нерідко були дубляжем українськомовних чи російськомовних інформаційно-аналітичних випусків. Редакції угорських і молдавських програм самостійно готували передачі до ювілейних дат, кінорозповіді, інформаційні матеріали про міжнародні події, телефільми молдавською, угорською мовами, а також телефільми з синхронним перекладом, одержані з інших студій. Безумовно, увага до такого контенту була значною, обумовлювалася ідеологією, спрямованістю на виховання радянської людини, контрпропагандою [Толочко 2020, с. 8-9]. Крім згаданих іномовних редакцій, у структурі державної телерадіостудії працювала редакція подовжених програм, що складалася з кращих денних випусків українською, угорською і мол-

давською мовами, художніх та документальних фільмів, розважальних програм, концертів, а також передач контрпропагандистського спрямування. На посилення русифікації Закарпаття була спрямована й інформаційно-освітня програма «Вивчаємо російську мову», що виходила з 1974 р. Таку програму варто розглядати у контексті пропаганди мови і культури пануючого на той час російського етносу, колонізацію краю росіянами і російськомовними представниками, що розпочалося майже одразу з входженням краю до СРСР: із майже 12,2 тисяч осіб у 1946 році кількість росіян зросла до майже 49,5 тисяч у 1989 році [Малець 2004, с. 67]. Попри названі проблеми, в 70–80-х рр. відбулося суттєве вдосконалення, збільшення технічних і творчих потужностей закарпатського телерадіоцентру: запроваджено дво-програмне мовлення, розширилася сітка програм, поліпшилося тематичне і жанрове розмаїття, тривали трансляції закарпатського контенту на Українському, Центральному телебаченні. До прикладу, в 1978–1979 рр. облтелерадіокомітет щодня видавав в ефір Українського телебачення по одну-дві передачі тривалістю 20–50 хвилин. У середині 80-х рр. почали розвиватися нові формати, зокрема телемости, де в прямому ефірі Ужгород з'єднувався з великими містами СРСР [Толочко 2020, с. 8–9].

Отже, в період приналежності Закарпаття до СРСР започатковано регулярне телерадіомовлення; збудовано приміщення для радіо й телебачення; розбудовано мережу для трансляцій. Цією матеріально-технічною базою упродовж наступних років користувалося державне телебачення незалежної України, а сьогодні – й Суспільний мовник. Незважаючи на цензурування, патетику й ідеологічне забарвлення, в період СРСР відбулося розширення й поліпшення жанрово-тематичного наповнення; започатковано мовлення для найбільших етноспільнот – угорської і молдавської (румунської); трансляції оригінальних телепрограм закарпатців тривали на Центральному й Українсько-

му телебаченні, що відіграло значення для поступу регіонального ТБ.

Розвиток закарпатського телемовлення початку 90-х рр. ХХ ст. характеризується утвердженням демократичних цінностей, процесами комерціалізації медіаринку, збільшенням частки іномовлення. Очевидним лідером та одним із найбільших роботодавців (колектив становив майже 300 осіб) залишалася обласна державна телерадіокомпанія [Петрик, с. 11]. Утім у згаданий період виникла об'єктивна потреба збільшення її технічних і творчих потужностей. Денне мовлення тривало 1 годину 40 хвилин. Щоквартально програми телестудії в обсязі близько 8 годин передавали на всю Україну [Михайлов, с. 1]. У сітці мовлення було представлено понад чотири десятки інформаційно-аналітичних, мистецьких, розважальних, релігійних, дитячих програм. З 1991 р. розпочалося відродження національно-культурної спадщини етносів Закарпаття і, відповідно, змінився підхід до ведення інформаційної політики. У 1992 р. започаткували програму німецькою мовою, а з 1994 р. – словацькою. Утім принципи роботи обласного мовника у 90-х рр. ХХ ст. здебільшого залишалися радянськими: повільно розвивалися нові програми через невелику кількість ефірного часу (закарпатці мали ефірний час «УТ-1» і «УТ-2», але не в найліпші години для перегляду); політичній верхівці області відводили достатньо ефірного часу. Відтак у 90-х рр. виникла об'єктивна потреба для створення власного телеканалу, що було врешті реалізовано у 2005 р., коли заснували канал «Тиса-1». Важливою віхою став його перехід 2006 р. на супутникове мовлення, а через 6 років, у 2012 р., і на цифрове [Толочко 2020, с. 9–10]. Після створення власного телеканалу тематичний план поповнився новими програмами, зокрема для нацменшин. Із 2008 р. в ефірі державної телерадіокомпанії з'явилися програми для ромів, росіян, а також «русинської» псевдоменшини. Тож контент рідною мовою одержували шість національ-

них спільнот. У 2009 р. кількість годин власного мовлення становила 4 години на добу, що було приблизно однако-вим для всіх обласних телерадіокомпаній України. У 2013–2014 рр. частка програм власного виробництва становила 50 %. Українською велося орієнтовно 80 % програм, іншими мовами – близько 20 %. Зокрема, для угорців Закарпаття виходили передачі: «*Hírek*» («Новини»), «*Nézőpont*» («Точка зору»), «*Látóhatár*» («Горизонт»). Інформаційні потреби румунів Закарпаття задовольняли такі програми: «*Actual*» («Актуально»), «*Sivânt românesc*» («Румунське слово»), «*Telecurierul românilor*» («Телекур'єр румунів»), «*Panorama săptămîii*» («Панорама тижня»). Для росіян трансливали передачу «*Зеркала времени*» («Дзеркала часу»). Телепрограма для ромів Закарпаття – «*Романо джівіпен*» («Ромське життя»). Інформаційні потреби закарпатських словаків задовольняли програми «*Farebná dúha*» («Кольорова веселка»), «*Slovenské pohľady*» («Словацькі погляди»), «*Actuality*» («Актуально»). Для представників німецького етносу виходили програми «*Mit eigenen Augen*» («На власні очі») та «*Willkommen*» («Ласкаво просимо»). Для «русинської» псевдоменшини – програми «*Русинська родина*», «*Колесо жьзни*» («Колесо життя»). Крім вищеназваних програм, про етноспільноти розповідали в дайджесті «*Від суботи до суботи*» (з 2019 р. «*#ethno vision. Дайджест*»), у випусках європейського тележурналу («*Телебачення без кордонів*»), в інформаційно-аналітичних, пізнавальних програмах. Варто зазначити, що в щотижневому тележурналі «*Від суботи до суботи*» іншомовні сюжети субтитрували, що надавало важливого значення цій програмі, сприяло налагодженню комунікації між представниками меншин та українськими глядачами, ознайомленню українців із найважливішими подіями у житті етнічних громад краю [Толочко 2019, с. 224]. Натомість у програмах редакцій нацменшин титри були не обов'язковими, а на відсутність впливало переважно недостатнє технічне оснащення. Утім це ускладнювало

розуміння програм глядачами, які не володіли мовами етноспільнот.

Із часу заснування в 2008 р. найбільше вирізняються з-поміж інших програм для етносів програми для «русинської» псевдоменшини. Річ у тім, що «русинство» є політичним явищем, небезпечним через нав'язування думки про «окремий закарпатський народ» з власною мовою, начебто відмінною від української літературної мови. Політизованість та небезпечність подібних ідей підтверджує і те, що в різні роки розвиток «русинства» стимулювався в різний спосіб з боку Угорщини, Росії, Словаччини, Румунії, Польщі [Бідзіля *et c.*, с. 249], а почало розвиватися це явище наприкінці XIX ст., у середовищі занепаду москвофільського руху. Авторитетними науковцями доведено, що «русинська» є абсолютною лінгвістичною фікцією, «яка не має ні орфографічних, ні фонетичних, ні граматичних, ні лексичних норм, а є асистемним конгломератом вузькоговіркових, діалектних, загальноукраїнських та чужомовних (угорських, словацьких, церковнослов'янських, російських) елементів, які об'єднуються хіба що назвою «русинська мова»» [Белей, с. 309]. Русини – це давня назва українців, тому немає жодних підстав розділяти українців із русинами за мовленнєвими, культурними чи іншими ознаками. Представники псевдоетносу неодноразово намагалися легітимізувати «русинський правопис», проводили політичні зібрання та час від часу влаштовують різні культурно-мистецькі заходи. Тож однією з актуальних проблем закарпатського телебачення з 2008 р. є легітимізація цього псевдоетносу, функціонування такої програми в межах редакцій національних меншин. Навіть у культурно-мистецькому форматі вона є небезпечною, оскільки сприяє утвердженню думки про «русинську» меншину, що протиставляється українській, а діалекти – українській мові (ще й титрується державною мовою). Програма заплутує тих, хто не дуже добре знає історію, готує відповідний ґрунт для визнання псевдоетносу.

Утім як попередній гендиректор державного телеканалу, так і теперішній продюсер Суспільного мовника не бачать загрози в існуванні «русинської» телепрограми (Толочко Н. Посилення інформаційної години... URL: <https://stv.detector.media/interview/>).

У проміжку від початку 90-х рр. до початку 2000-х рр. на закарпатському медіаринку стрімко розвивався сегмент комерційного телерадіомовлення. Так, у 1991 р. засновано перший комерційний мовник, зареєстрований як приватне мале підприємство «Телерадіокомпанія Даніо», більш відомий як «21 канал». Із 2015 р. він пережив ребрендинг та продаж частини акцій – так з'явився телеканал «21 Ужгород». А в 2018 р. повторно відбувся продаж акцій і розпочала мовлення, як самостійний підрозділ, угорська редакція «TV21 Ungvár». Упродовж 1995–2000 рр. на Закарпатті мовили ще три приватні телеканали – «Спектр», «Альянс-ТВ» і «Край-ТВ», які проіснували всього кілька років через фінансові, кадрові, творчі проблеми [Толочко 2020, с. 10]. У грудні 1997 р. запрацювало дочірнє підприємство телерадіокомпанія «Мукачєво “М-Студіо”» виробничо-комерційного товариства з обмеженою відповідальністю «Продюсер». Мовник досить швидко зайняв свою нішу, отримав ліцензію на цілодобове мовлення та розвивав різноматичні телепроекти, конкуруючи з державним каналом. Із 1998 р. працює «Регіональна телевізійна компанія “Хуст”», що належить до категорії місцевого мовлення, позиціонує себе як музично-інформаційний, релігійний телеканал. До місцевих мовників також належав ТОВ «ТРК “Виноградів ТВ” Виноградівської міської ради», заснований у 2002 р. Телеканал призупинив роботу в період припинення аналогового мовлення та через фінансові труднощі (був частково приватним, його 30 % належало Виноградівській райраді). У 2009 р. на Закарпатті розпочав роботу ще один місцевий мовник – «Перший кабельний». Упродовж 2012–2015 рр. телеканал працював нерегулярно. У 2017 р. відновив роботу

після ребрендингу й зміни власників. У 2014-2020 рр. на Закарпатті функціонував відеопортал «Uzhinform», що входив до структури приватного підприємства «Закарпатський інформаційний центр». У 2016 р. він одержав ліцензію на кабельне мовлення як телеканал «Uzhinform» (скорочена назва «Uin»). Наприкінці 2020 р. закотився у зв'язку з фінансовими труднощами, актив мовника перейшов до порталу «ПроЗахід», що теж входить до згаданого ПП «ЗІЦ». Схожі причини закриття й супутникового телеканалу «Sirius», що розпочав роботу в 2016 р. з ліцензією на 24-годинне мовлення, із яких 3 години (12,5 %) становила частка програм власного виробництва. Команда телеканалу активно працювала над різноматичними телепрограмами, зокрема про і для нацменшин. Однак у лютому 2020 р. «Sirius» припинив мовлення, за словами колишніх працівників, через небажання власника фінансувати його. Варто зазначити, що власниками та співвласниками всіх вищезазначених телеканалів є колишні і сучасні політики, їхні родичі, друзі, а процеси купівлі-продажу акцій – досить поширена тенденція в регіоні. Інформацію про структуру власності зобов'язані представляти на власних сайтах усі мовники, а політичні орієнтації досить легко з'ясувати у процесі аналізу контенту з маніпуляціями і «джинсою» (Гулан Я. Переділ медіавласності по-закарпатськи... URL: <http://imi.org.ua/>).

Актуальною тенденцією приватних телеканалів є збільшення частки іномовлення. Так, в ефірі «21 Ужгород» («TV21 Ungvár»), «Sirius», «Виноградів ТВ» у різні роки виходили проекти для етноспільнот, а деякі й досі успішно розвиваються. Це були інформаційні, суспільно-політичні, розважальні, спортивні програми для угорської («TV21 Ungvár», «Sirius», «Виноградів ТВ»), словацької, німецької («Sirius»), ромської («TV21 Ungvár») громад Закарпаття. Так, програму «Романо лав», що виходить на «TV21 Ungvár», титрують і угорською, й українською. Натомість в угорськомовних програмах цього телеканалу відсутні титри українською

[Бідзіля etc., с. 269]. Варто зазначити, що добова частка мовлення угорською становить 6 годин та суттєво перевищує кількість годин мовлення для всіх етнospільнот на Суспільному телеканалі Закарпаття. Загалом посилення уваги до тематики національних спільнот в ефірі комерційних мовників зумовлено, з одного боку, бажанням виділитися з-поміж конкурентів, а з іншого – відтоком кадрів із колишнього державного каналу внаслідок його реформування.

Таким чином, сьогодні в області зберігають ліцензії на мовлення 6 приватних і 1 – комунальний, частково приватний телеканал. Чотири мовники належать до категорії місцевого («РТК «Хуст»», «Виноградів ТВ», «Перший кабельний», «Uzhinform») і ще чотири – до регіонального мовлення («UA: Закарпаття», «21 Ужгород», «М-Студіо», «Sirius»). Незважаючи на те, що фактично припинили роботу «Виноградів ТВ», «Uzhinform» та «Sirius», їхні ліцензії активні, тож відновлення роботи теоретично можливе. Найбільшою проблемою приватних телеканалів Закарпаття, як і всеукраїнських, є залежність від політико-олігархічних груп; відсутність навичок роботи в ринкових умовах; повна чи часткова відсутність рекламного ринку; неусвідомлення власниками телеканалів важливості різноматематичних, зокрема просвітницьких, аналітичних проєктів; очікування швидких прибутків від роботи мовника, політичних дивідендів. Тому єдиною можливістю розвитку регіонального телесегмента є зменшення його залежності від медіавласників, а отже, і політичного тиску.

У демократичній державі украї важливим є функціонування незалежних медіа, зокрема телебачення й радіо. В Україні були шанси організувати таке мовлення ще наприкінці 90-х рр., після прийняття в 1997 році закону «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України». Загалом у 1997–2013 рр. було створено 11 законопроектів щодо Суспільного [Остапа etc., с. 8]. Утім реалізація розпочалася лише в 2015 році, після підписання закону «Про

Суспільне телебачення і радіомовлення України» тодішнім Президентом.

За аналогією до інших областей на базі Закарпатської ОДТРК «Тиса-1» восени 2015 р. була створена Філія ПАТ НТКУ «Закарпатська регіональна дирекція» (згодом – НСТУ, із серпня 2020 р. – філія АТ НСТУ), до складу якої спочатку входили телеканал «Тиса-1» та радіостанції «Ужгород» і «Тиса FM». Активний період розвитку Суспільного мовлення в крайній західній області України припадає на 2017–2018 рр., коли зменшилася кількість програм; змінилася назва телеканалу (із 2018 р. замість телеканалу «Тиса-1» мовить «UA: Закарпаття»); відбулися зміни у штаті (із 250 працівників залишилося 119). Виробництво уніфікованого контенту було зведене до 3 год 5' замість колишніх 6 годин мовлення, впроваджено типову структуру, в якій перевага надавалася ранковим і вечірнім розважальним програмам, інформаційно-аналітичним, передачам, програмам мовами національних меншин (у трьох філіях, де ведеться таке мовлення). У 2017 р. почали закривати вузькоспеціалізовані телепрограми на юридичну, медичну тематику. Із 2018 р. почала різко зменшуватися кількість телерадіопрограм для меншин: із трьох румунськомовних програм в ефірі залишилася одна – «Телекур'єр румунів», – із трьох словацьких – «Словацьке слово», а з двох німецьких – щотижнева програма «На власні очі». Для «русинів» продовжувала виходити «Русинська родина», для росіян – «Зеркало времени», а для ромів – «Романо джівіпен» [Голочко 2020, с. 10–11].

У період створення угорськомовної редакції «TV21 Ungvár» Суспільний мовник пережив кадрові втрати: 2018 р. з телеканалу звільнилася значна частина працівників, зокрема весь склад угорської редакції, а також керівники Творчо-виробничого об'єднання (ТВО) програм мовами національних меншин. Із цього часу телеканал кілька разів запускав угорськомовні телепроєкти та невдовзі призу-

пиняв їх (наприклад, програми «Горизонт», «Тет-а-тет», «Hirek» («Новини»).

Суттєві зміни в інформаційно-аналітичному та розважальному блоках настали після запровадження Концепції регіонального мовлення ПАТ «НСТУ» на 2020–2021 роки. Тоді ж скоротили години мовлення, розпочали активну роботу з продакшеном, створеним спільно з іншими філіями Суспільного чи на аутсорсі. У згаданий період на Суспільному телеканалі Закарпаття виходили проекти сторонніх студій і творчих команд («Земля наближена до неба», «Культ. Особистості»), а також програми Координаційного центру мовлення національних меншин Суспільного, створені спільно з регіональними командами («Відтінки України»). Крім того, працівники закарпатської філії транслювали документальні програми, фестивалі, брали участь у телемафонах до важливих дат.

Програми, створені командою філії у 2020–2021 рр. – новини, інформаційно-аналітична програма «Сьогодні. Головне»; окремі сюжети для всеукраїнського ранкового шоу; телепрограми для румунського («*Acasă la români / У румунів вдома*»), словацького («*Slovenské pohľady / Словацькі погляди*»), німецького («*Mit eigenen Augen / На власні очі*») етносів, для «русинів» («*Русинська родина*»), а також дайджест випусків для етноспільнот і про них – «#ethno vision. Дайджест». У 2021 р. відновили програму для ромів («*Романо джівіпен / Ромське життя*») та угорців («*Magyar Szó / Угорське слово*»). У добовій верстці це такі відрізки мовлення: для етносів – із 12.10 до 12.45 (оригінальний випуск і повтор); інформаційно-аналітичний блок – з 17.00 (15-хвилинний випуск новин о 17.00, 20-хвилинний о 20.40, 30-40-хвилинна програма «Сьогодні. Головне» о 19.00). Новацію, яку запровадили для всіх філій з листопада 2021 р., стала трансляція одного випуску новин з іншого регіону України (У регіональному телеэфірі Суспільного побільшає інформаційних випусків. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/4349>). Загалом

тенденція об'єднання країни засобами телебачення актуальна й перспективна, однак у регіонах насамперед варто збільшувати кількість інформаційних випусків, створювати ліпші можливості для роботи медійників у віддалених населених пунктах Закарпаття, підвищувати оплату праці.

Значною перевагою мовника є створення сайту suspilne.media та розвиток диджитал-платформ Суспільного, які відповідають сучасним тенденціям у журналістиці. Так, кількість читачів сайту «Суспільне Новини» збільшилася у понад 10 разів: від 340 тис. унікальних користувачів та 670 тис. переглядів у грудні 2019 року до 3,4 млн унікальних користувачів та 9,4 млн переглядів у грудні 2020 року (Наглядова рада Суспільного затвердила звіт про діяльність НСТУ за 2020 рік. URL: <https://stv.detector.media/>). Взаємодія Суспільного мовника з новітніми медіа реалізується через популяризацію контенту за допомогою соцмереж, використання останніх як джерел інформації (зокрема, отримання унікального фото-, відеоконтенту); прямих трансляцій телепрограм та завантаження окремих випусків чи створення коротких відео для соціальних мереж. Нами проаналізовано сторінки Суспільного телеканалу Закарпаття в соцмережах від 2015 р. [Каралкіна 2016], завдяки чому вдалося простежити кількісні і якісні зміни. Серед іншого, відзначимо збільшення кількості акаунтів у соціальних мережах («Фейсбук», «Інстаграм» і «Телеграм»); зростання оперативності й частоти постингу (наприклад, 5–10 повідомлень у соцмережі «Телеграм» за день); створення оригінального контенту для соцмереж (наприклад, короткі відео з титрами – кешпн-відео); адаптація телевізійних матеріалів до соціальних мереж (на кожній платформі застосовано різні підходи до створення матеріалів), а відтак і збільшення чисельності користувачів (у соцмережі «Фейсбук»: від 1875 підписників у березні 2016 р. – до 33818 у листопаді 2021 р.).

Якщо звернутися до європейського досвіду взаємодії традиційних мовників із новітніми медіа, перспективним

є залучення аудиторії не тільки до перегляду, а й створення контенту на різних етапах. Як слушно зазначає Т. Сівертсен, аудиторія більше не просто дивиться телевизор, а бере участь у тому, що відбувається на екрані, реагує на повідомлення у соціальних мережах тощо [Syvertsen 2001, с. 37]. До прикладу, німецький суспільний мовник PSB намагається інтегрувати соціальні мережі в телебачення (яке в такому випадку називають соціальним телебаченням). Одним із варіантів такої інтеграції є контент-мережа фанк. Інтернет-мережа фінансується за рахунок ліцензійного збору на телебачення та радіо, однак трансляція програм, що створені переважно для молоді і за її участі, триває у відеохостингу «Ютуб» [Stollfuß 2019, с. 98–109].

У контексті розвитку новітніх медіа та формування цифрової культури важливим є збереження архівів мовника, які також будуть корисні не тільки в телерадіовиробництві, й сприятимуть популяризації телебачення. Наприклад, данський мовник DR, не тільки транслює архівні матеріали в окремих телерадіопрограмах, а й влаштовує інтерактивні виставки. Практично в кожному місті Данії є місцевий архів із документами, фотографіями, відео тощо, що стосуються історії та самобутності громади [Broch 2019, с. 31–44]. Натомість фрагменти телевізійного архіву колишнього державного телеканалу, а нині Суспільного, розпошені в різних місцях. Частина досі зберігається у будівлі, де функціонує мовник, а також у спеціальних архівних установах в Україні – Державний архів Закарпатської області, Центральний державний кінофотоархів України ім. Г.С. Пшеничного. Відомо, що колишній музичний редактор телерадіостудії виїхав працювати на телебачення в Угорщину і вивіз із собою частину телеархіву радянського періоду, перших років роботи телебачення. Крім того, багато архівів знищено, особливо в період реорганізації державної телерадіокомпанії в Суспільний мовник, під час передачі в оренду частини майна, коли радійники й телевізійники звільняли

ці приміщення. Загалом дуже багато записів втрачено через технічні проблеми, відсутність культури збереження таких матеріалів. Частина програм, що виходили в ефір після 1991 р., досі зберігається у колишніх редакторів. Тому на сучасному етапі розвитку Суспільного мовлення важливим напрямком має стати пошукова робота з метою об'єднання телевізійних та радіоархівів в одному місці, оскільки Суспільне є правонаступником державного телебачення.

Таким чином, Суспільному мовнику Закарпаття сьогодні доводиться конкурувати з приватними медіаструктурами, власниками яких є фінансово-олігархічні групи, що мають більші фінансові ресурси, можливості охоплення аудиторії. Зарубіжна дослідниця суспільного мовлення північних країн Т. Сівертсен слушно зауважує, що в майбутньому, імовірно, буде посилюватися конкуренція між суспільним і комерційними мовниками, що залежить від різних чинників, особливо від державного устрою. Відтак основне питання майбутнього розвитку такого мовлення – чи зможуть суспільні телерадіомовники переконати споживачів, що вони представляють достойну альтернативу комерційному мовленню і водночас задовольняють потреби громадськості в інформації [Syvertsen 2014, <http://dx.doi.org/10.3998/nmw.12367206.0001.001>]. Тож Суспільне мовлення повинно підтверджувати якість програм і демонструвати зразкове дотримання стандартів, чим якісно відрізнятиметься від приватних телеканалів. Варто зазначити, що мовник поліпшує ці показники щороку, це фіксує Інститут масової інформації (Голуб О. Звіт з моніторингу дотримання профстандартів в онлайн-медіа. URL: <https://imi.org.ua/>). Крім того, на Суспільному працює підрозділ внутрішнього моніторингу якості програм, дотримання стандартів у новинах (Толочко Н. Посилення інформаційної години... URL: <https://stv.detector.media/interview/>)..

Скорочення обсягів власного виробництва свідчить про те, що регіональні філії Суспільного поступово тран-

сформують у бюро. Спостерігається тенденція до придбання медіапродукту, виготовленого на замовлення у сторонніх приватних структурах та закупленому контенту, хоча такі телепрограми могли б виготовляти й власні працівники. До прикладу, «у 2020 р. Національна суспільна телерадіокомпанія витратила на закупівельний контент близько 27 мільйонів гривень» (Данькова Н. Закупний контент на Суспільному: ціни та основні дистриб'ютори. URL: <https://stv.detector.media>). Тож не дивно, що фільми про тварин на другому місці за популярністю після інформаційних програм Суспільного. Утім варто нагадати, що серед завдань незалежного мовника – створення оригінального просвітницького контенту для різних верств населення (На «UA: Першому» у червні найкраще дивилися новини і фільми про дику природу. URL: <https://stv.detector.media>).

Однією з найбільших проблем українського Суспільного мовлення є недофінансування. У 2017–2020 рр. Суспільний мовник не отримував 100% коштів, передбачених Законом «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України». Лише в 2021 р. вперше було виділено необхідну суму (Жук О. Скорочення бюджету Суспільного у 2020-му: що втрачає мовник і його аудиторія. URL: <https://stv.detector.media/>). Відсутність достатнього фінансового заохочення в регіональних філіях, скорочення контенту відбивають бажання у працівників продовжувати роботу в команді. Так, у 2020 році з відкритих джерел відомо про звільнення щонайменше дев'яти працівників у Києві і регіонах, а також членів правління.

Окрім того, для подальшого розвитку мовника актуально є інформаційна децентралізація. Головне управління філіями здійснюється з Києва і відповідно до ухвалені концепції мовлення централізовано визначають обсяги роботи філій на два роки. Тому, на нашу думку, варто переглянути ці питання, запозичити досвід європейських країн, щоб надавати більше самостійності для організації мовлення у регіонах.

Прикро, що навіть у звіті європейських партнерів про роботу Суспільного [Marius Dragomir etc. 2019] серед можливостей поліпшення фінансового становища названо оптимізацію локальних мереж, продаж майна та залучення орендарів. Натомість зроблено акцент на тому, що для виживання на дедалі складнішому цифровому ринку Суспільне повинно конкурувати з приватними мовниками, та набагато краще взаємодіяти з аудиторією, розуміти її потреби, вивчати уподобання. У двох запропонованих сценаріях ідеться про створення окремого спецфонду для фінансування, коли гроші надходять від оренди за користування радіочастотами, а другий сценарій передбачає гарантоване фінансування з фонду загального державного бюджету.

Отже, в умовах поліетнічного регіону, з урахуванням прикордонного розташування, необхідною умовою роботи телебачення як засобу комунікації є:

1. Збільшення частки телепрограм для етноспільнот насамперед в ефірі Суспільного мовника, який сьогодні утримує лідерство за кількістю програм для різних етносів (мовить для 5 етноспільнот), але поступається комерційним мовникам за кількістю годин мовлення. Варто нагадати, що регіональний Суспільний мовник є одним із трьох з-поміж 23 регіональних філій – колишніх обласних телерадіокомпаній, – який працює для національних меншин.
2. Важливим був і залишається моніторинг, контроль якості телемовлення регіону, його змісту з метою захисту інформаційного простору, попередження міжетнічних конфліктів. Відрадно, що Суспільне мовлення упродовж 2020–2021 рр. утримує позиції лідера в моніторингах про якість контенту.
3. Приватним і Суспільному мовнику важливо врахувати національно-історичну та ментальну специфіку аудиторії, створювати не тільки інформаційні, розважальні проекти, що зазвичай приваблюють

глядачів, а й аналітичні, культурологічні, освітні програми для титульної нації, етноспільнот. Це означає працювати не за принципом «попит формує пропозицію», а навпаки – інформувати, ознайомлювати, виховувати глядачів, пропонуючи якісний контент. Важливо приділяти увагу руйнуванню міфів, стереотипів, утвердженню демократичних цінностей, поваги до України, її історії й культури.

4. Із попереднім пунктом пов'язаний розвиток «інтелектуального телебачення», про яке все частіше згадують у контексті сучасних викликів для медіа. Ідеться про телевізійне мовлення, що має культурну, просвітницьку місію, не претендує на популярність, котре якісно відрізняється від блогосфери, відеопроектів у соцмережах. Важливим є вдале співвідношення інформаційного, аналітичного, культурологічного мовлення, розвиток телепроектів, спрямованих на поглиблення знань з історії краю і натомість відмова від програм, що дезорієнтують глядачів, можуть сприяти міжетнічним конфліктам, маніпуляції і пропаганді (наприклад, програми для «русинів»).
5. Сучасне регіональне телебачення не може не враховувати тенденцій розвитку новітніх медіа і не взаємодіяти з ними. Це вимагає відповідного навчання працівників та ще краще – окремих фахівців, не з числа журналістів, тому актуальним є створення окремого джиджитал-відділу на Суспільному мовнику Закарпаття.
6. Перспективним форматом привернення уваги є створення оригінального контенту із залученням телеглядачів, за зразком закордонних ЗМІ. За таких умов професіонали тільки керують творчим процесом, а над безпосередньо в кадрі і над телепрограмою працюють представники глядацької аудиторії.

7. Успішна діяльність Суспільного мовника й недержавних телеканалів Закарпаття залежить від технічних можливостей, якості трансляції та розвитку в області цифрового мовлення. Лише два телеканали мають вихід на супутник і лише три – цифрові ліцензії. З іншого боку, наявність ліцензій не забезпечує якість передачі, оскільки в області не вистачає передавачів для «цифри». Окрім того, з жовтня 2021 р. Суспільне мовить у закодованому доступі: правління АТ «НСТУ» запровадило систему умовного доступу (BISS) для супутникового сигналу телеканалу, а Нацрада з питань телебачення і радіомовлення ухвалила рішення про переоформлення ліцензії.
8. Значною проблемою, що стримує розвиток оригінальних телепроектів у регіонах, є не лише недофінансування, а й відсутність моніторингових аудиторій Суспільного й приватних телеканалів. Якість доставки сигналу та знання уподобань глядачів є важливою складовою роботи всякого телеканалу. Це, по суті, основна інформація для розвитку контенту, поліпшення його якості.

Телебачення поліетнічного прикордонного регіону України має великі перспективи з огляду на історичний досвід, багатоманітне культурне середовище, близькість держав ЄС із давніми демократичними традиціями, тривалі тісні контакти з іншими сусідніми народами, науковий і практичний потенціал місцевих фахівців. Зважаючи на ці обставини, телебачення Закарпаття може стати орієнтиром, своєрідною моделлю для інших багатокультурних регіонів України. Утім важливо, щоб воно зберігало власну специфіку, усвідомлювало потреби аудиторії, враховувало їх при виробництві контенту і водночас пропонувало якісний телепродукт, сприяло інформуванню, поглибленню знань, розвитку, об'єднанню й порозумінню глядачів у межах країни.

6.5. Розвиток онлайнмедіа етнічних спільнот Закарпаття – важливий фактор формування мультикультурного інформаційного поля транскордонного регіону

(Євген Соломін)

Проблематика функціонування інформаційного поля України, виклики, спричинені анексією суверенної території Автономної Республіки Крим та тимчасова окупація окремих районів Донецької і Луганської областей й втрата частини національного інформаційного простору, як і новітні виклики в сфері реалізації європейських та євроатлантичних напрямків розвитку держави, активізують дослідження інформаційної галузі країни та окремих регіонів, шляхи гармонізації вітчизняного законодавства у відповідність зі світовими нормами та стандартами, розвитку та підтримці медіа етнічних спільнот, вироблення підходів до усталеного розвитку суспільства.

У сучасних вітчизняних дослідженнях окремі теоретичні та практичні аспекти інформаційної політики розглянуті В. Івановим, Г. Почепцовим, І. Драчем, І. Мащенко, А. Москаленко, В. Різуном. Науковці розглядали формування інформаційного потенціалу через призму трансформацій у політичній, соціально-економічній та культурній сфері. Становлення системи національного інформаційного простору досліджували В. Здоровега, В. Шкляр, І. Крупський, І. Михайлин. Вони розглядають становлення інформаційного простору через розвиток світової журналістики в XXI столітті в межах аналітичної парадигми. «Іншого варіанту для світової спільноти впоратися з процесами глобалізації інформаційного простору немає. А отже, український вибір може бути пов'язаний тільки з аналітичною журналістикою; в межах аналітичного дискурсу можливе становлення українського інформаційного простору» [Михайлин 2008, с. 53]. О. Гриценко піднімає проблему збереження на-

ціонально-культурної самобутності українського інформаційного простору за умови впливів глобальної медіакультури [Гриценко 2003]. Особливості походження й сутність телевізійної інформації, характерні риси новин, діяльність інформслужб теленовин досліджував З. Дмитровський. А. Яковець, вивчаючи новітню телевізійну журналістику в Україні, відзначає, що вона тяжіє до європейської моделі, «де без аналізу фактів, розкриття їх сутності, виявлення їх причинно-наслідкових взаємозв'язків не можна вважати нормальним життям громадян. Аналітичність журналістики є виразом її сутності як певної форми відображення об'єктивної і реальної дійсності» [Яковець 2007, с. 2].

Б. Потятиник наголошує на необхідності приділяти посилену увагу екології інформаційного простору, дотримуючись двох найважливіших напрямів: «обмеження неконтрольованого наростання і розмноження семіотичних структур та протистояння автоматизму поведінки, котрий нав'язується людям певними текстовими потоками» [Потятиник 2004, с. 213].

В. Лизанчук з'ясовує питання, чи є національним інформаційний простір в Україні. Науковець дає йому визначення й наголошує на важливості посилення пошуку власних інформаційних джерел і розгляді подій в Україні та за її межами з позицій національних інтересів України, загальнолюдських ідеалів, а також послаблення чи блокування закордонної агресивної інформаційної експансії. «Національний інформаційний простір повинен бути українським» [Ющенко 2007] – ключовий месидж і третього українського Президента на шляху розбудови єдиної нації. Категорію «національної ідентичності українців» піднімає й І. Михайлин [Михайлин 2008, с. 53]. Важливу роль при цьому науковець відводить саме журналістиці: «самоорганізуватися українці у міцне громадянське суспільство можуть за допомогою журналістики, і вже з поля журналістики та громадянського суспільства завойовувати Українську дер-

жаву і перетворювати її на українську Україну» [Михайлин 2008, с. 61].

Б. Потятиник пояснює медіакритику як один з найважливіших інструментів саморегуляції масової комунікації, яка, на його погляд, є важливим обмежувачем нестримного зростання потоків масової комунікації, що є небезпечним для людської психіки. Науковець наголошує на необхідності таким способом «захищати окремого індивіда від психологічних перевантажень інформаційними вибухами та маніпулятивною практикою» [Потятиник 2004, с. 251].

Початок нового століття до традиційних технологій виробництва та поширення контенту, про які мова йшла вище, додав абсолютно нові – запровадження цифрових технологій, які призвели до трансформацій традиційних редакцій в конвергентні мультимедійні з новими технологічними інструментами та технологіями, які трансформують і сам інформаційний контент. «По суті, йдеться про нове інтегроване інформаційне середовище, яке увібрало в себе пошту, бібліотеку, періодичні видання, телебачення, радіо, телефон і навіть музей чи картинну галерею. Додаймо сюди ще віртуальний університет та електронну комерцію, щоб збагнути найголовніше: йдеться не просто про арифметичну суму старих ЗМІ. Ця сума, за законами синергії, створює принципово нове комунікаційне середовище» [Потятиник 2010, с. 15].

Такі зміни цілком відповідають світовим тенденціям, які свідчать, що «доля цифрового контенту (нині – Є. С.) <...> зростає до 16% у порівнянні з 9% у 2012 році» [Всемирний, [http](#)]. А отже, цифрова основа носіїв такої інформації постійно зростає, і медійники мають задовольнити потреби споживача інформації і намагатися розповсюдити свій контент на зручних для споживача носіях. При цьому успіх на цьому шляху гарантований тим ЗМІ, яким «притаманна швидкість, гнучкість і розуміння того, як притягнути і монетизувати всю різноманітну споживчу базу, надаючи

їй індивідуалізований, що відповідає потребам споживача, і, зрештою, незамінний досвід користування контентом» [Всемирний, [http](#)]. Такий «бурхливий розвиток цифрових технологій призводить до стирання меж поміж різними медіа. На зміну їм приходять універсальний мультимедійний інформаційно-аналітичний чи довідково-розважальний ресурс» [Потятиник, 2004, с. 13], який передбачає потребу в отриманні швидкої інформації. При цьому найбільш затребуваними стають не просто електронні чи друковані ЗМК, а інтегровані чи конвергентні редакції, творчо-виробничий процес у яких поставлений таким чином, що включає роботу не лише з текстом, але й з аудіо, відео, фото матеріалом, результатом роботи з якими має стати не лише масовий контент, але й корпоративні блоги, портали за різноманітними темами; це нові підходи «до змісту, формування редакції та розподілу ролей, а також у використанні інструментарію на основі інтернет-технологій» [Журналистика 2010, с. 60].

Загальні тенденції розвитку електронних медіа в Україні у кінці 90-х – поч. 2000-х рр. віддзеркалились і на Закарпатті, де з початку нового століття стартують медійні онлайн-проекти: «Тоді власне закарпатські сайти можна було перерахувати на пальцях однієї руки. Штат Інтернет-редакції нараховував 1-2 “універсальних” працівників. <...> Це віддзеркалюється на практиці: якщо дивитися стрічку новин 3-4 закарпатських сайтів, то їх контент практично однаковий. Різниця хіба що в часі появи новини і майстерності її подачі після редакторської обробки» [Гулан, [http](#)]. Загальні тенденції зародження та розвитку онлайн-вої журналістики на початку століття в регіоні природньо не призвели до масової появи онлайн медіа етнічних спільнот. Перш, ніж виокремитися, вони у структурі регіональних ЗМІ подолали кілька етапів трансформацій від традиційних до нових медіа з інтегрованими чи конвергентними редакціями

Загалом науковці виділяють кілька класифікацій поняття конвергенція. Найвідоміша належить І. Пулу: «Стирання меж між медіа як засобу обопільної комунікації, такими як телефон, пошта, телеграф і як засобами масової комунікації, такими як преса, радіо й телебачення» [Журналистика 2010, с. 15]. Норвезькі вчені А. Фагерйорд і Т. Сторсул [Журналистское 2012, с. 11–12] виділили особливі аспекти конвергенції: конвергенція мереж як процес перетворення аналогового сигналу в цифровий; конвергенція терміналів, яка передбачає об'єднання різних пристроїв в єдиний мультифункціональний пристрій, призначений для приймання й споживання інформації; конвергенція послуг на базі цифрових мереж, різних за своєю суттю, але які поширюються в один й той самий «електронний» спосіб; конвергенція ринків, яка впливає з конвергенції терміналів, мереж і послуг; конвергенція регулювання, яка напряду пов'язана з конвергенцією ринків, бо в результаті виникнення спільних ринків, влада запроваджує регулюючі процедури, загальні для всіх цих великих ринків; конвергенція жанрів і форм як об'єднання різних медіа платформ (друкованих ЗМІ з телевізійними на базі інтернет-порталів) та жанрів.

Американський дослідник Р. Гордон [Kawamoto] виділив 5 рівнів конвергенції в залежності від структури медійної компанії. Конвергенція власності виникає внаслідок поєднання різних медійних структур в рамках однієї великої. Тактична конвергенція передбачає взаємовигідну співпрацю між ТБ та друкованими ЗМК задля поєднання їхніх аудиторій, що нестиме економічні зиски. Структурна конвергенція призводить до зміни організації роботи журналістів різних медіа, вироблення контенту на одній платформі. Конвергенція способів збору, зберігання та передачі інформації передбачає еволюцію від текстового формату до мультимедійних платформ. Конвергенція способів розповіді про події для розкриття повноти матеріалу передбачає поєднання різноманітних платформ (текст, аудіо, відео, фото).

Науковець А. Качакаєва пропонує ще одну класифікацію типів конвергенції [Журналистское 2012, с. 11]: конвергенція як бізнес-стратегія медіахолдингу, націлена на оптимізацію видатків та зайнятості людей, збільшення ефективності за рахунок обміну інформації; конвергенція як тактика міжвидового партнерства ЗМІ; конвергенція як «перепаккування» медіапродукції для різних ЗМІ; конвергенція як новий цифровий вид передачі інформації.

Австрійські науковці [Newsroom, http] виділили три моделі конвергенції: повну інтеграцію, перехідні медіа, окремі платформи. Архітектура та інфраструктура новинарського виробництва при повній конвергенції сконцентрована в одному ньюзрумі. Інформацію виробляють різні відділи, а редактори розподіляють контент між різними каналами комунікації. При цьому інформаційні потоки регулює та контролює єдиний центр. Модель перехідних медіа передбачає автономну роботу редакцій, які залишаються типовими для традиційних медіа. Координація відбувається при розподілі інформації для різних каналів комунікації. Модель «відокремлених платформ» не передбачає системної координації на жодному з етапів новинарського виробництва: зборі, підготовці та розповсюдженні. Редакції залишаються повністю розмежованими, співпраця між різними платформами може відбуватися лише з власної ініціативи журналістів.

В. Різун у процесі конвергенції звертає увагу на етап диджиталізації інформації, як процесу «запису, обробки та передачі інформації за допомогою бінарнокодованих знаків, що використовуються у комп'ютерній техніці» [Різун 2008, с. 136]. Таке цифрування будь-якої аудіовізуальної, текстової чи графічної інформації дає безмежні можливості її поширення в Мережі і торує конвергентний шлях. Б. Потятиник пишучи про той самий шлях конвергенції, відзначає, що вона – «в поступовій інтеграції на цифровій основі усіх ЗМІ в єдине ціле» [Потятиник 2010, с. 168].

Означені нами наукові підходи дозволяють говорити, що питання конвергенції як методу є доволі актуальними, а дослідження набуватимуть системного характеру в процесі розвитку цього явища в медіасфері, і особливо вітчизняній. Тож серйозного теоретичного осмислення потребуватимуть явища конвергенції у вітчизняній медіаіндустрії, зокрема в діяльності регіональної преси та пресі етнічних меншин.

Якщо говорити про етноменшини, то згідно з офіційними даними перепису населення 2001 року в Україні їх кількість становили 27,3% від усіх жителів. Найбільша етнічна меншина в Україні – росіяни (8334,1 тис. осіб), далі йдуть білоруси (275,8 тис. осіб), молдавани (258,6 тис. осіб), кримські татари (248,2 тис. осіб), болгари (204,6 тис. осіб), угорці (156,6 тис. осіб), румуни (151,0 тис. осіб), поляки (144,1 тис. осіб), євреї (103,6 тис. осіб), вірмени (99,9 тис. осіб), греки (91,5 тис. осіб), татари (73,3 тис. осіб), роми (47,6 тис. осіб), азербайджанці (45,2 тис. осіб), грузини (34,2 тис. осіб), німці (33,3 тис. осіб), гагаузи (31,9 тис. осіб) та ін. Місця компактного проживання етнічних спільнот є Закарпатська, Львівська, Чернівецька, Житомирська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська та Донецька області.

На Закарпатті кількість українців у структурі населення – 80,5%. Етнічні меншини представлені угорцями (12,1%), румунами (2,6%), ромами (1,1%), словаками (0,5%), швабами (німці/австрійці – 0,3%) та ін. Власне, усі названі етнічні групи є фактично корінним населенням, адже історично вони тут проживали завжди. У силу геополітичних змін вони опинялися в різних імперіях та державах, аж поки перед та після Другої світової війни кордони закріпилися в існуючих нині межах. Компактно вони проживають уздовж [Bidzilya 2020, с. 2973] кордонів та вільно володіють 2-3 офіційними мовами Європейського Союзу. Межуючи з 4 країнами ЄС – Румунією, Угорщиною, Словаччиною та

Польщею, Закарпаття історично має трудові, родинні, культурні, суспільно-політичні, економічні та міжнаціональні зв'язки. При цьому роль медіа як одного з найважливіших каналів передачі інформації традиційно залишається високою. Рівнозначно це стосується як українців, які проживають у Центральній, Східній чи Західній Європі і отримують інформацію про Україну, так і в українському національному просторі преса етносів інформує та підтримує традиції й звичаї необхідні для збереження етнічної свідомості, культурного різноманіття. З іншого боку, «українській державі необхідно розробити таку інформаційно-комунікаційну стратегію, яка б не відштовхувала неукраїнський етнос, а навпаки, сприяла розвитку, у тому числі й громадянської ідентичності, почуття соціальної відповідальності за все, що відбувається в країні як у повноправних громадян» [Bidzilya 2020, с. 2979].

При цьому мова йде не про створення «культурних резервацій», у яких інформація подається виключно, або здебільшого мовою цієї меншини та розрахована лише на аудиторію з представників саме цієї меншини, а зорієнтована на «перехресній» стратегії: «з одного боку, розкриття проблем і здобутків кожної національної меншини для всього українського суспільства, а з другого, насичення регіонального мовлення мовами національних меншин інформацією про важливі події, проблеми та здобутки в Україні та світі» [Концепція, [http](http://)].

Онлайн-медіа етнічних спільнот Закарпаття у різний історичний період долали шлях від «дезінтеграції традиційних медійних структур та реінтеграції їх на базі універсального пошуку й ідеалу “всезнання”» [Потятиник 2010, с. 41]. Зокрема у кінці кінці ХХ – поч. ХХІ ст. відбувалася конвергенція засобів інформації, яка призвела до конвергенції бізнес-ресурсів та економічної конвергенції. У цей період утворилось кілька медіаструктур, наближених до певних політичних структур чи фінансово-економічних груп та

їх представників. Експерти [Гарагонич, <http>] виділяють формування у цей період кількох медіацентрів. Зокрема, *медіагрупа родини В. Балози (екс-голова Секретаріату Президента України В. Ющенко, народний депутат України)*. У момент утворення група володіла телеканалом, кількома радіостанціями та онлайн-медіа: ТРК «Мукачево (М-Студіо)», радіомовна компанія «Громадське мовлення» («Радіо Світ 104,7 FM»), «Версія FM», радіо «Слатіна-РТК» (радіо «Слатіна»), інформаційно-діловий портал «Мукачево.net», інтернет-видання «Закарпаття онлайн», газета «Старий замок Паланок» (до 2014 р.). У цей же період відбувається становлення *медіаресурсу О. Ледиди (екс-голова Закарпатської ОДА, депутат Закарпатської обласної ради)* (50% статутного фонду газети «Закарпатська правда», ТРК «Даніо» («21 канал»), інтернет-ресурс «Karpatnews»). *Медіагрупа «РІО» С. Ратушняка (екс-мер Ужгорода)* (газета «РІО» та «Трибуна» (разом з однойменним сайтом), «Журналіст Закарпаття», прес-центр «Нове Закарпаття», інтернет-ресурс «Slipnews.info» та канал інтернет-мовлення «КорзоТВ») стає ще одним потужним ресурсом. *Медіагрупа І. Бушка (народний депутат України VII скликання)* (частка в статутному фонді газети «Закарпатська правда» та інтернет-ресурсі «Новини Закарпаття», газета та однойменний сайт «Голос Карпат. ІНФО») та *родини В.Погорелових (екс-мер Ужгорода)* (газета «Унгвар» та інтернет-ресурс інформаційно-аналітичне інтернет видання «7днів.інфо») підсилюють регіональний медіаландшафт. *Медіаресурси В. Лунченка (народний депутат України)* (товариство з обмеженою відповідальністю РТК «Хуст», яка має територію розповсюдження на Хуст та Хустський район) закріплюють регіональний вплив на медіа потужних гравців та місцевому рівні.

У цей же період *угорська національно-культурна меншина* Закарпаття сформувала власну медіагрупу (видання «Kárpátalja», засновком якого є ТОВ «Карпатоліо» (98% статутного фонду якого належить «Товариству угорської куль-

тури Закарпаття») та «Карпатський об'єктив» (засновник – «Товариство угорської культури Закарпаття»), видання «Az igazi Kárpáti Igaz Szó», «Karpatinfo»).

Тоді ж відбуваються і технологічні інноваційні зміни, у ході яких регіональний медійний ринок активно оновлює технічне обладнання та активно освоює виробництво контенту у цифровому форматі. Медіа етнічних спільнот закріплюються в регіональному інформаційному просторі і надають Закарпаттю не лише особливого поліетнічного статусу, але й стають засобом міжкультурної комунікації, діалогу культур, взаємоповаги та толерантності. «16 угорськомовних періодичних видань, 3 словацькі, 2 ромські» [Бідзіля 2016, с. 433–437], 3 телепрограми угорською, по 2 румунською та німецькою і 3 словацькою, і все це – не лише в традиційних медіа, але й в онлайн-ресурсах. Телеканал «Тиса-1» розвиваючи власний інформаційний ресурс, стає основою для розвитку медіа нацменшин, які маючи ефірний час на державному каналі, репрезентують у медіапросторі, у т.ч. мережевому, свої етноси.

У період 2004-2014 рр. відбувається вихід названих структур з Інтернет-версіями продукту (фактично відбувалось механічне перенесення традиційних текстів в онлайн-новий контент). Доповнена Інтернетом структура розширила можливості видань, і така конвергенція сприяла загальному доступу до ЗМК тих споживачів, які мали Інтернет.

Регіональна журналістика у цей час почала сприймати Інтернет «як ще одну технологічну платформу» [Потятиник 2010, с. 148], який вимагає особливої мовної специфіки, особливих мультимедійних технологій і має особливий контент. Зрештою, прийшло розуміння, що для регіонального виробника медійної продукції – це реальна можливість презентувати себе цілому світу з власним продуктом. Відбулась еволюція «від інформаційного сайту з логотипом видання та телефонами редакції – до самодостатнього інформаційного ресурсу» [Потятиник 2010, с. 48].

Нині регіональний медіавиробник опановує професійний етап конвергенції і закріплює мультимедійні основи медіавиробництва – «взаємодію і взаємодоповнюваність різнорідних медіумів (тексту, аудіо, відео, анімації та нерухомих образів) залежно від вибору користувача» [Потятиник 2010, с. 63]. І така мультимедійність стане кінцевою точкою «в русі від неповної до повної конвергенції» [Dewze, с. 40].

Медіа етноспільнот отримують ще кілька технологічних платформ для поширення контенту. У 2017-2018 рр. у медіаполі регіону з'являється ТОВ «Сіріус Медіа Продакшн» (телеканал «Сіріус»), який має департамент національних меншин з мовленням угорською, німецькою, словацькою та англійською, з відповідним онлайн ресурсом, та «21 Ungvár» («21 Ужгород») телеканал, який на 50% належить угорцям. Відзначимо, що угорська громада Закарпаття на сьогодні представлена «Карпатським об'єктивом» (друковане видання та Інтернет-ресурс), радіо Pulzus, виданням Угорської демократичної спілки (УМДС) «Kárpáti Igaz Szó» (з онлайнверсією).

У медіаполі Закарпаття [Центр, <http>], крім угорців, у різних формах, у тому числі онлайн-ових, представлені румуни (Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука, Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Іоана Міхалі де Апша, Закарпатська обласна румунська спілка «Дачія», Закарпатське обласне молодіжне об'єднання Товариство румунської молоді «М.Емінеску», росіяни (Закарпатське обласне товариство російської культури «Русский дом», Закарпатське обласне товариство російської культури «Русь»), роми (Товариство циган Закарпаття «Рома», Закарпатське культурно-просвітне товариство ромів «Романі Яг», Закарпатське обласне товариство циган «Амаро дром», Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом», Товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі», Закарпатська асоціація

ромських громадських організацій «Скіпе», Культурне товариство по захисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг-ромен», Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром», Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство «Роми ловари», Закарпатське обласне молодіжне ромське об'єднання «Романі черхень», Конгрес ромів Закарпаття «Праліпе», Обласне молодіжне товариство ромів «Романі бахт», Закарпатське обласне товариство ромів «Романі зор», Закарпатське обласне товариство ромів «Романі чгіб», Закарпатське обласне товариство ромів «Бахтало дром», Закарпатська обласна громадська організація ромської інтелігенції «Нейве Рома» («Нові Роми»), словаки (Культурно-освітня організація «Матіца Словенска» на Закарпатті, Товариство словаків Закарпаття ім. Л. Штура, Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство словацьких жінок «Довіра», Обласне товариство словацької інтелігенції), німці (Закарпатське обласне товариство німців «Відродження», Закарпатська обласна організація «Німці Закарпаття»), білоруси (Закарпатське обласне культурне товариство білорусів «Сябри»), євреї (Закарпатське обласне єврейське культурно-освітне товариство, Товариство угорськомовних євреїв Закарпаття, Представництво філії «Сохнут-Україна» у Закарпатській області), поляки (Товариство польської культури Закарпаття ім. Гневи Волосевич), вірмени (Товариство вірменської культури Закарпаття «Арарат»), греки (Обласне культурно-просвітне товариство греків Закарпаття «Еллада»).

Онлайнресурс «Media Vista» (www.mediavista.com.ua) на сьогодні став ефективним майданчиком для оприлюднення й обговорення важливої інформації для представників різних етносів, що мешкають на Закарпатті (українців, угорців, ромів, румунів, словаків, євреїв тощо) та на суміжних прикордонних територіях. У рамках проекту «Сприяння етнічній толерантності в Закарпатті шляхом запуску

мультимедійної платформи» / «Promoting Ethnic Tolerance in Zakarpattia through the Launch of the Multi-Media Platform», відбуваються різноманітні заходи (тренінги, лекції, семінари, майстер-класи, презентації), спрямовані на підвищення якості закарпатських медіа, реалізації завдання сучасної медіаосвіти, підготовки студентів-журналістів до роботи в багатонаціональному середовищі за визнаними світовими, зокрема загальноєвропейськими професійними стандартами.

При цьому національні товариства мають можливість активно послуговуватись і онлайн ресурсом Центру культур національних меншин Закарпаття (www.centerkyltyr.pp.ua), який є державним культурно-інформаційним, організаційно-методичним та консультативним закладом, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері задоволення етнокультурних потреб національних меншин, відродження, збереження і розвитку в області їхніх культур, мов, звичаїв та традицій.

Зокрема, тут знаходять відображення події за участі етнічних груп, такі, як проведення виставки книг письменників, що пишуть угорською мовою з нагоди відзначення Дня угорської культури, організації акції «Шість мільйонів сердець» до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, заходів присвячених річниці революції та національно-визвольної боротьби угорського народу 1848-1849 рр., проведенні культурно-просвітньої акції до Міжнародного дня захисту дітей «Ми діти твої, Україно», культурно-просвітньої акції з нагоди річниці від дня народження Олександра Пушкіна, участі у заходах, присвячених національно-визвольній боротьбі угорського народу, очолюваної князем Ф. Ракоці II, урочистостях з нагоди відзначення Дня святого Іштвана – першого короля Угорщини, відкритті художньої школи для ромської молоді с. Ратівці Ужгородського району, Центру культури ім. Перені в передмісті м.Берегово, відзначенні єврейського Нового року – Рош-га-Шана, урочис-

тостях з нагоди відкриття будівлі філії Дитячої школи мистецтв та творчості угорського народу в селі Велика Добронь Ужгородського району, поминальних заходах з нагоди 64-ї річниці угорської революції 1956 р., у поминальних заходах – Всеукраїнській акції «Запали свічку», приурочену Дню пам'яті жертв Голодомору, заходах з вшанування пам'яті жертв сталінських концтаборів у Свалявському меморіальному парку з нагоди річниці інтернування угорців та німців; привітанні з нагоди Дня єврейського свята – Хануки, проведення різдвяно-новорічних коляд «Коляди мовами національних меншин».

Варто наголосити при цьому, що онлайнві медіа нацменшин Закарпаття активно інтегруються в міжкультурну систему комунікацій, займаючи і утримуючи в ній власний сегмент, проте варто працювати у напрямку підвищення рівня інтерактивності й активного залучення реципієнтів до створення контенту, а сайти як основні платформи для представлення мультимедійних форматів мають бути уніфіковані і відповідати вимогам часу та потребам реципієнтів. Останні ж мають ставати не лише творцями інформації, але й джерелом постачання відеоконтенту за допомогою власних гаджетів, мобільних телефонів та інших сучасних аудіовізуальних цифрових пристроїв. При цьому впроваджувати QR-коди для доступу реципієнтів до наявних платформ через смартфони та активно поширювати контент у соціальних мережах. Кафедра журналістики Ужгородського національного університету при цьому готова на сьогодні стати місцем для навчання сучасним стандартам медіавиробництва студентства, у тому числі представників національно-культурних товариств Закарпаття.

6.6. Кризові комунікативні процеси мультикультурного Закарпаття крізь призму загальноукраїнських медіа

(Олеся Барчан)

Проблема захисту національних меншин одна з ключових у міждержавних стосунках Європи і цілого світу. Часто це питання стає причиною кризових явищ як у середині суспільства, так і у відносинах із іншими країнами. На думку Ю. Мацієвського, міжетнічні взаємини найчастіше вивчаються з точки зору соціологічних, етнологічних-антропологічних, соціально-психологічних, політологічних підходів та в контексті міждержавних відносин [Мацієвський 2006, с. 3–4]. Кожен із напрямків важливий при аналізі конкретних міжетнічних кризових явищ, які неодмінно повинні розглядатися також у контексті аналізу менеджменту криз та інформаційного простору як платформи для управління ними.

Виклики, які постали перед Україною за останні роки, вимагають від владних інституцій, журналістів, медійників, піар-спеціалістів, фахівців інтернет-сфери особливої уваги до медіапростору країни. Це зумовлено передусім новими способами і методами ведення інформаційної війни. Вона, як частина гібридної війни з Російською федерацією, спрямована на деморалізацію населення, збройних сил, силових відомств тощо. Через медіа відбувається формування викривленого бачення подій, поширення суголосних із «ворожими» ідей, тез, гасел, упровадження цілої низки міфів, зокрема й міфу про утиски прав національних меншин в Україні. Водночас ідеться не лише про інформаційні атаки російських пропагандистів на свідомість населення, через поширення дезінформації, сфальсифікованих та маніпулятивних повідомлень, агресивне коментування й дискусії спеціально підготовлених комунікантів, блокування українських патріотичних сайтів, акаунтів у соцмережах тощо.

Свою роль відіграють і внутрішні проблеми, пов'язані з кризою об'єктивності, толерантності, моралі українських медіа, зростанням використання «мови ворожнечі», патогенно-деструктивного контенту, що формують зростаючу агресію всього суспільства.

Варто зазначити, що кризи, породжені етнонаціональними проблемами, які неодмінно виникають у мультикультурних середовищах, є особливо конфліктогенними і потребують ґрунтовного наукового аналізу існуючих проблем, вивчення способів застосування класичних інструментів антикризового державного піару, впровадження нових механізмів для їх урегулювання. У цьому аспекті важливою є робота з медіасферою, яка не лише відзеркалює стратегію влади, але також є засобом у врегулюванні деструктивних процесів у суспільстві.

В останні роки Україна зіткнулася з кризою стосунків з Угорщиною на ґрунті звинувачень сусідньої держави у порушенні прав угорської національної меншини на Закарпатті. В цьому, одному з найбільш багатонаціональних регіонів держави (за останнім переписом населення 2001 року: українців 80,5 %, угорців 12,1 %, румунів 2,6 %, росіян 2,5 %, циган 1,1 %, словаків 0,5 %, німців 0,3 %, усього понад 30 національностей). При цьому в інформаційному просторі держави впродовж кількох років сформувався в цілому негативний образ Закарпаття. Про це зазначає в своєму дослідженні Ю. Бідзіля, проаналізувавши контент загальноукраїнських газет «День», «Дзеркало тижня», «Високий замок» за понад 13 років (з 2003-го по 2016 рр.) [Бідзіля 2018, с. 6]. Загальнодержавні та частково й регіональні медіа і в той період, і пізніше репрезентують область як територію міжетнічного соціального збурення, національної нетерпимості, сепаратизму тощо. Окрім повідомлень про одвічні регіональні проблеми (екологічні лиха, боротьбу з контрабандою, кримінальну хроніку, урядові призначення тощо), однією з центральних тем українських найрейтинговіших

новинних інтернет-ресурсів є конфлікт України й Угорщини з приводу угорської нацменшини краю, що переріс у міждержавну кризу.

У контексті дослідження цієї теми, важливо звернути особливу увагу на специфіку взаємодії української влади й медіа, простежити її тактичні та стратегічні кроки у врегулюванні кризи, механізми застосування інструментів зв'язків із громадськістю, специфіку медіатекстів на обрану тематику задля розуміння місця та ролі журналістського фактору в питанні врегулювання конфлікту.

Проблеми управління кризовими комунікаціями, механізми застосування комунікативних технологій, засобів паблік рилейшнз для стабілізації політичних, міжетнічних, міжнародних криз вже ставали предметом дослідження українських та зарубіжних вчених, серед яких В. Королько, О. Некрасова [Королько, Некрасова 2009], О. Бойко [Бойко 2010], Д. Кіслов [Кіслов 2015], Г. Родик [Родик 2015], О. Кудіна [Кудіна 2014], Ю. Мацієвський [Мацієвський 2006] та багато інших. Питання специфіки кризових комунікацій мультикультурного Закарпаття, зокрема українсько-угорського конфлікту крізь призму українських медіа, ще не ставало предметом уваги науковців.

Зважаючи на його актуальність і важливість, у цьому дослідженні зробимо спробу простежити, які проблемно-тематичні акценти українсько-угорських взаємин домінують в українському інформаційному просторі протягом 2017-2021 рр. Звернемо увагу й на специфіку використання владними структурами популярних загальноукраїнських медіаресурсів у впровадженні антикризових засобів, а також на роль медіа у врегулюванні конфлікту.

Відзначимо, що з 2017 року спектр негативних інформаційних приводів щодо Закарпатської області лише урізноманітнівся. Це мало б активізувати реакцію влади на небезпечні для держави тенденції. На думку Т.Черпак, «періоди криз різного рівня та масштабу можна назвати

особливими етапами функціонування політичних інституцій, адже у цей час з'являється низка реальних загроз, що здатні призвести до можливого переформатування або ж руйнації діючої системи» [Черпак 2018, с. 48].

Зауважимо, що кожна окрема кризова ситуація потребує специфічних підходів і до роботи з медіа на окремих етапах ескалації конфлікту. Кризи міжетнічного характеру вважаються найбільш конфліктогенними. Вони спричинюють до більш масштабних комунікативних ризиків, є приводом для маніпуляцій та провокацій, тому вимагають залучення максимальних зусиль.

Фахівці зі зв'язків із громадськістю виокремлюють ряд тактичних кроків щодо подолання кризової ситуації. Вони рекомендують «зайняти чітку, недвозначну позицію, залучити до активних дій найвище керівництво, активізувати підтримку з боку «третьої сторони» (лідерів думок – О. Б.), організувати присутність на місці події, централізувати комунікацію, налагодити співпрацю із засобами масової інформації, не ігнорувати своїх службовців (тримати в курсі стратегії однопартійців, інших представників влади тощо – О. Б.), дивитися на кризу широко, заздалегідь думати про позиціонування організації після подолання кризи, здійснювати постійний моніторинг та оцінку перебігу кризи» [Королько 2009, с. 511–513].

На думку дослідника Ю. Мацієвського, такий тип етнічного конфлікту визначають як внутрісистемний внутрішній, що має значний вплив на внутрішню та міжнародну стабільність. «При аналізі такого типу конфліктів важливо враховувати кілька чинників. По-перше, політичне становище і доступ до владних повноважень етнічних груп. По-друге, чи існує збіг класової/соціальної та етнічної нерівності. По-третє, яку роль відіграє у конфлікті держава» [Мацієвський 2006, с. 118].

Слід розуміти, що за таких умов представники центральних органів влади повинні виробити чітку схему дій

щодо кризи, розробити оперативну стратегію інформування населення, втілювати в життя озвучені обіцянки.

Аналіз публікацій таких впливових загальноукраїнських суспільно-політичних новинних інтернет-ресурсів, як «Українська правда», «День», «Дзеркало тижня» за 2017-початок 2020-го рр., свідчить, що в державному інформаційному просторі широко репрезентовано картину політичної кризи, пов'язаної з питанням угорської меншини на Закарпатті, а відповідно й стосунків з Угорщиною. Публікації з цієї проблеми можна умовно поділити на кілька тематичних груп: 1) питання подвійного громадянства та виборчі права; 2) угорська автономія та сепаратизм; 3) критика Закону «Про освіту», мовне питання; 4) місія ОБСЄ на Закарпатті; 5) провокації та теракти; 6) «російський слід» у конфлікті; 7) урядові заяви та дипломатичні кроки; 8) конструктивні публікації.

Статті на тему подвійного громадянства мешканців Закарпаття з'являлися й раніше як актуальні для краю. Це пов'язано із внесенням Угорщиною до свого законодавства про громадянство у січні 2011 року змін, згідно з якими кожна особа, яка була громадянином Угорщини чи є нащадком громадян Угорщини до 1920 року або між 1941-1945 роками, говорить угорською, мешкає поза межами Угорщини, може стати громадянином цієї країни. На Закарпатті, за різними даними, сьогодні близько 150 тисяч угорців за національністю є громадянами України.

Відповідно до Конституції України, у нашій державі подвійне громадянство заборонене. У статті 2 Закону України «Про громадянство України» зазначено: «Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України» [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>]. Як бачимо, тут про заборону не мовиться.

Це формулювання, відтак, сприймається як можливість мати подвійне громадянство, що не передбачає ні кримінальної, ні адміністративної відповідальності. Експерти з цього питання висловлюють думку, що набуття українцями громадянства країн ЄС пов'язане лише з ширшими можливостями в отриманні візи, працевлаштування за кордоном, подорожування тощо і не несе загрози територіальній цілісності держави [Романчук 2016, с. 1]. Але у зв'язку з агресією Росії і, відповідно, загрозою національній безпеці українській державі, в Україні з 2014 року відбувалися неодноразові спроби запровадити закон, який би передбачав кримінальну відповідальність за набуття громадянства іншої країни. Однак до цього часу такий закон не прийнято.

Це призводить до того, що без спеціальних досліджень, конкретизації та широкого громадського обговорення, зазначена юридична колізія обростає різними міфами, які поширюють ЗМІ.

Так, у 2015 «Українська правда» оприлюднила інформацію, що *«94 тисячі жителів Закарпаття отримали паспорти Угорщини»* (27. 02. 2015., 10:19 – Новини). Цим самим для реципієнтів створилася думка про сепаратизм у регіоні, сформувалася негативна суспільна думка про закарпатців. Пізніше голова Закарпатської ОДА Г.Москаль, намагаючись розвінчати маніпуляції навколо цієї теми, запевняв кореспондентів «Української правди», що проблеми насправді не існує: *«Керівники області не мають угорських паспортів, а мешканцям не заборонено»* (26. 03. 2018., 11:21, Новини).

Питання подвійного громадянства закарпатців особливо актуалізувалося на сторінках медіа у квітні 2018 року у зв'язку з виборами в Угорщині, у яких взяли участь і ті мешканці Закарпаття, які отримали громадянство цієї країни. Про це «Українська правда» повідомляє з посиланням на угорський телеканал НІR TV у публікаціях *«Сотні закарпатців возили автобусами в Угорщину голосувати за владу»*

(10.04.2018., 19:48) та «*2,3 тисячі закарпатців проголосували на угорських виборах з України*» (11.04.2018, 10:52, Новини). Водночас український заступник міністра закордонних справ Василь Боднар інформує про збільшення кількості осіб з угорськими паспортами: «*Угорщина роздала на Закарпатті понад 100 тисяч паспортів – МЗС*» (21.04.2018., 13:57, Новини). Нового запалу існуючій проблемі додала подія, оприлюднена на відео-порталі YouTube користувачем Konstantin. Йдеться про те, як 19 вересня 2018 року в консульстві Угорщини в місті Берегові Закарпатської області закарпатці отримували друге громадянство та присягали на вірність іншій державі. Цю новину одним із перших поширив новинний ресурс інформаційного агенства УНІАН під назвою «*У мережі з'явилося відео, на якому українцям роздають паспорти Угорщини з проханням не повідомляти про це владі*» (УНІАН, 19.09. 2018).

Щодо цього факту медіа відреагували не одразу. Однією з перших публікацій про скандал у Берегові була стаття в «Українській правді» політичного експерта О. Петровця «*Чому єдине громадянство може стати на шляху України до ЄС*» (28.09.2018., 8:00, Колонки). У ній автор не лише аналізує ситуацію з подвійним громадянством в Україні, але й припускає, що категоричні й ультимативні дії держави в цьому питанні не на часі. Це загострить кризу в стосунках з Угорщиною і може призвести до блокування останньою просування України до Європейського Союзу. А вже 2 жовтня на новинному сайті з'являється офіційне повідомлення міністра... Клімкіна: «*Україна вишле консула з Берегово до кінця тижня, якщо Будапешт його не відкличе*» (02.10.2018, 18:55, Новини). Тобто, держава висловила свою позицію стосовно неправомірності дій угорського уряду на території України, що можна кваліфікувати як втручання у внутрішні справи суверенної держави. Проте, як бачимо, між публікацією політичного експерта О. Петровця, що виражає особисті погляди на ситуацію, і офіційною позицією є роз-

біжності. А це, відповідно позначається на виробленні неоднозначної громадської думки і на сам факт, і на дії влади.

Наступного дня (03.10.2018) у рубриці «Європейська правда» порталу «Українська правда» з цього приводу розміщена стаття міністра закордонних справ України Павла Клімкіна. У публікації «*Більше ніж “угорська проблема”: як паспортний скандал відкрив паралельну реальність*» (3.10.2018., 09:05 – «Європейська правда») автор зауважує, що події в Берегові «*не додають радості. Вони тільки ускладнюють і без того не ідеальні відносини між двома країнами*» [Клімкін 2018]. Коментар офіційної особи щодо вищенаведеної ситуації на цьому етапі комунікації влади й суспільства став єдиним конструктивним поглядом представника влади на проблему, що висвітлювалася загальноукраїнськими новинними ресурсами майже два роки.

13 жовтня в «Дзеркалі тижня» з'явилася стаття з промовистою назвою «*Клімкін засуджує публікацію списків власників угорських паспортів на сайті “Миротворець”*» (13.10.2018, 16:49), у якій міністр також зробив заяву щодо провокативної, за його словами, публікації сайтом «Миротворець» списків мешканців Закарпаття, котрі отримали угорські паспорти, зазначаючи, що наявність другого громадянства і сепаратизм – це різні поняття. Така позиція офіційної особи щодо кризової ситуації частково вгамувала нагнітання інформаційних пристрастей навколо згаданого факту. Інші загальнодержавні новинні ресурси «День», «Дзеркало тижня», цитуючи ці та наступні заяви П. Клімкіна, лише констатували, що Угорщина припинила роздавати свої паспорти українцям у консульствах, консула буде вислано.

Аналіз медіа показує, що не всі вони сприяли конструктивному вирішенню проблемних питань. Так, у наступних публікаціях журналісти акцентують на факті продовження роздачі угорських паспортів українським громадянам, а не на шляхах вирішення проблеми. «Дзеркало тижня» публі-

кує матеріал *«Угорщина продовжує роздавати закарпатським українцям свої паспорти – ЗМІ»* (17.10.2018, 03:59) та *«Сійярто заявив про законність роздачі угорських паспортів на Закарпатті»* (23.11.2018, 00:22).

Доводиться констатувати, що за наявності відповідних проблем українські законотворці вдалися до некоректного або й провокативного заходу: 6 листопада 2018 року зареєстрували у Верховній Раді України законопроект №9266, який позбавляє осіб із подвійним громадянством права голосу на виборах. Про це повідомила *«Українська правда»* в статті під неоднозначною назвою *«Не зовсім українців хочуть позбавити виборчого права»* (14.12.2018, 18:30, Колонки). Згодом законопроект було відкликано, але медіа цей факт зігнорували і суспільство залишилось не поінформованим про нього.

Водночас частина журналістської спільноти активно включається до процесу вирішення україно-угорської кризи, порушуючи питання про причини її виникнення та розробку механізмів врегулювання. Цим медійники фактично демонструють владним органам стратегічний план в гостроактуальному питанні. Так, політичний оглядач *«Української правди»* Дмитро Тужанський у публікації *«Гра на межі ворожнечі: як Угорщина радикалізує суспільство для перемоги чинної влади»* від 28 серпня 2017 року, аналізуючи PR-кампанію партії *«Фідес-ХДНП»* (Fidesz-KDNR) прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана до парламентських виборів у квітні 2018 року, вбачає в розгортанні україно-угорського конфлікту дієву технологію залучення виборців. На його думку, політика діючої влади сусідів у питаннях надання угорського громадянства, активного захисту угорських нацменшин у різних аспектах дозволяє залучити у процес виборів в Угорщині, як свідчать підрахунки, щонайменше 50 тисяч голосів прихильників лише з України. Загалом партія влади розраховує на лояльних 300 тисяч закордонних виборців (це майже 5% електорату). Водночас Д.Ту-

жанський зазначає, що, *«окрім загроз, виборча кампанія в Угорщині може створити для України ряд можливостей. Уряд Орбана в односторонньому порядку шукає проекти на Закарпатті, які б для нього означали більше, ніж просто інвестиції, і відповідали ідеї єдності угорської нації...»* [Тужанський 2017]. Це привабливі інвестиційні пропозиції щодо побудови дороги навколо м. Берегова, яка б об'єднала міжнародний транспортний коридор М3 із трасою Київ-Чоп, створення нового митного контрольно-пропускного пункту *«Надъгодош – Велика Паладь»*, запуску інтерсіті *«Будапешт-Мукачево»*, відновлення аеропорту в Закарпатті. Автор публікації підходить до аналізу проблеми з точки зору можливих перспектив економічного й суспільного характеру. Звичайно ж, мається на увазі при урівноваженій державницькій політиці України.

Спорідненою з темою подвійного громадянства є тема *«угорської автономії»* на Закарпатті. У цьому зв'язку слід зазначити, що чинне законодавство України, Кримінальний кодекс України, стаття 110, 110-2, передбачає суворе покарання за дії, що мають ознаки сепаратизму та за фінансування сепаратизму. Варто наголосити, що сепаратистичний образ Закарпаття формувався в інформаційному просторі України з часу проголошення її незалежності через появу на суспільній арені т. зв. *«політичного русинства»* й особливо активувався у зв'язку з прецедентами проголошення русинами автономії краю у різні часи і вже винесений політиками, правоохоронцями й журналістами в юридичну площину.

Тема *«автономії»* Закарпаття постала і в 2017-му році. Деякі експерти вважають, що актуалізація цього питання відбулася у зв'язку з прийняттям ВРУ 5 вересня 2017 року нового закону *«Про освіту»*. Згідно з ним, після 5-го класу вивчення всіх предметів буде вестися українською мовою, а мову нацменшин викладатимуть як окрему дисципліну. У зв'язку з цим угорська влада сприйняла таке ново-

введення як «утиски прав нацменшин» і відновила заяви про автономію. Про це в «Українській правді» з'являються промовисті публікації: *«Будапешт готовий підтримувати угорські автономії в сусідніх країнах»* (26. 03. 2017., 13:01 – Новини), *«Москаль розповів про загрози сепаратизму на Закарпатті»* (26. 03. 2018., 12:34 – Новини), *«МЗС звинуватило спілку угорців у сепаратизмі через карту «угорського» Закарпаття»* (18.07. 2019, 10:33 – Новини), *«МЗС вручило ноту протесту послу Угорщини за слова про автономію Закарпаття»* (02. 12. 2019., 21:12 – Новини). «Дзеркало тижня» з цього приводу вмістило публікацію *«В Угорщині заявили про право зарубіжних угорців на автономію»* (17.11.2017).

У руслі означеної теми новинні ресурси не минули також і факту створення угорською владою посади уповноваженого у справах Закарпаття та протесту української влади щодо назви посади і конструктивних домовленостей із цього приводу щодо зміни у формулюванні назви посади.

На фоні скандальних інформаційних повідомлень про автономію Закарпаття, подвійного громадянства та інших гострих питань, все ж найбільш конфліктною в інформаційному просторі країни постала тема сприйняття нового закону «Про освіту» та мовне питання угорської нацменшини. Повідомлення щодо цього з'являлися в медіа-ресурсах «Українська правда», «Дзеркало тижня», «День» майже щодня. За своєю суттю вони демонстрували потужну кризу взаємин Угорщини й України і зводилися, за поодинокими винятками, до висування власних вимог, відстоювання односторонніх позицій, ультимативних заяв, погроз тощо. Фактично весь спектр стосунків обох держав був винесений в медійний дискурс і тезисно виглядав наступним чином:

Угорщина:

- викликає посла України для пояснень щодо закону України «Про освіту»;
- поскаржилася ОБСЄ, ООН, ЄС на український закон про освіту;

- повідомляє, що угорські нацменшини хочуть обговорити закон «Про освіту» з міністром освіти Л. Гриневич / з представниками нацменшин не радилися і не узгоджували дію закону «Про освіту»;
- інформує, що блокуватиме будь-яке подальше зближення України з ЄС;
- заявляє, що закон «Про освіту» суперечить міжнародним конвенціям;
- хоче переглянути угоди Україна – ЄС;
- хоче провести акцію «Самовизначення для Закарпаття»;
- стоятиме на своєму, поки не задовільнять її нацменшину;
- заблокувала засідання комісії «Україна – НАТО»;
- закликала направити постійну місію ОБСЄ;
- вимагає від Києва юридичних гарантій щодо домовленостей із нацменшинами до застосування закону «Про освіту»;
- вимагає від України відкласти реалізацію закону «Про освіту»;
- вимагає офіційного статусу угорської мови в Україні;
- фінансує відкриття безкоштовних курсів української мови для угорців Закарпаття;
- анонсує фінансування програми підтримки угорської культури на Закарпатті в розмірі 7,5 мільйонів євро;
- висловлює невдоволення з приводу закону «Про середню освіту» від 2019 року;
- звинувачує Україну у «міжнародній кампанії брехні» тощо.

Україна:

- заявляє, що українська влада дбає про громадян угорського походження;

- не відмовляється від мовної статті закону «Про освіту»;
- повідомляє, що з угорцями Закарпаття досягнуто порозуміння щодо закону «Про освіту»;
- обіцяє збільшення кількості предметів із навчанням рідною мовою у школах нацменшин;
- звинувачує Угорщину в підіграванні Росії;
- констатує, що вивчення української мови угорською нацменшиною на належному рівні залишається пріоритетом;
- висловлює ноту протесту проти проведення акції «Самовизначення Закарпаття»;
- звинувачує Угорщину у використанні українського закону «Про освіту» для своїх виборів;
- скасовує закон про мову попередньої влади;
- обіцяє виконати рекомендації Венеційської комісії щодо підготовки плану реалізації закону «Про освіту» в тісному контакті з угорськими національними громадами тощо.

Інформаційно-політична конфронтація між Україною й Угорщиною щодо мовно-освітнього питання відображена на сторінках українських ЗМІ як надзвичайно гостра. Однак медіа тривалий час не інформували суспільство про прийняття обома сторонами конструктивних рішень, запровадження чітких механізмів виходу з кризи. Таким чином, інформаційна напруга не знижувалася. Комунікація між владою і суспільством була необхідною.

Особливого напруження ситуації в міждержавних взаєминах додають заяви представників найвищих органів влади обох країн. Медіа відображають це через виразні заголовки публікацій: «Гройсман просить Угорщину не розмовляти тоном шантажу» («Українська правда», 17.11.2017., 11:15 – Новини), «Прем'єр Угорщини: домовленості з чинною владою України неможливі» («Українська правда», 15.11.2018., 16:41 – Новини), «Клімкін: Угорщина впритул наблизилася до червоної лінії» («Українська прав-

да», 16.03.2018., 11:04, Новини), «Сійярто асоціює Україну з “найтемнішими диктатурами”» («Дзеркало тижня», 11.10.2018., 17:03, Новини).

Як бачимо, заголовки оформлені в експресивній тональності, яка підкреслює категоричність позицій обох сторін. Використання такого засобу в назвах публікацій виглядає як політичне маніпулювання. О. Бойко вважає, що такого характеру прийоми з боку медіа, зокрема «акцентування не на логіці викладу, а на емоціях; абсурдні звинувачення тощо з метою створення конфліктної ситуації та зриву діалогу» є «прийомом провокування конфлікту» [Бойко 2010, с. 186].

Значного резонансу мовно-освітнім проблемам додали кримінальні провокації в Закарпатті проти угорської нацменшини, вчинені з метою дестабілізації ситуації в регіоні. Так 4-го та 27-го лютого 2018 року невідомі особи зробили спробу підпалити та підірвати офіс Товариства угорської культури в місті Ужгород й залишили на стінах будівлі образливі написи нацистського характеру. 16 березня в місті Берегово було пошкоджено дев'ять машин з угорськими номерами. Це сталося після святкування річниці проголошення Карпатської України.

У червні-липні 2018 року новинний ресурс «Українська правда» розмістив кілька повідомлень про те, що футбольна команда із Закарпаття з угорськомовною назвою «Karpatalja» (з угорської – «Закарпаття») зіграла в одному чемпіонаті ConIFA World Football Cup, який проводить конфедерація незалежних футбольних асоціацій для невизнаних держав світу. 11 червня 2018 р. з цього приводу на сайті було розміщено кілька публікацій: «Клімкін обурився, що закарпатці грали в одному чемпіонаті з “ДНР”–“ЛНР”» та «Клімкін: потрібно «дружно» зустріти команду із Закарпаття з чемпіонату невизнаних держав». Заголовки, як бачимо, демонструють реакцію української влади на цю подію, але їхня стилістика не завжди відображає дипломатичного характеру заяв офіційної особи. Це водночас не припинило провокації, а

в жовтні 2018 р. медіа висвітлили факт появи в Закарпатті біл-бордів із зображеннями лідерів угорської громади краю та закличками зупинити сепаратистів. Про факт порушення кримінальної справи з цього приводу повідомили «Українська правда» та «Дзеркало тижня».

Ці новини про Закарпаття стали головними в українських медіа. Зазначимо, що в них оприлюднена позиція української влади, яка кваліфікувала вчинені провокації як тактичні дії російських спецслужб. Вважаємо, що така заява уповноважених осіб цілком логічна, адже в умовах гібридної війни з Російською федерацією будь-які провокації можуть бути використані для появи панічних настроїв чи страху, що застосовуються у ворожих маніпуляціях. На думку В. Макарової, «публічність насильства і страх, викликаний тероризмом, є невід'ємними факторами його природи. Така специфіка терористичних актів вимагає широкої аудиторії, доступ до якої забезпечується за допомогою ЗМІ... Саме через ЗМІ терористи отримують можливість маніпулювати інформацією у власних інтересах, розраховуючи не лише на вплив на владу, формування відповідної суспільної думки, а й формування певної групи прихильників» [Макарова 2008].

Варто пам'ятати, що тема захисту нацменшин – це відома технологія російської влади у досягненні геополітичних цілей в Україні і є частиною «методу Овертона», що успішно втілюється в окупацію Криму та Донбасу. Тому будь-які провокації, що зумовлюють потребу у захисті нацменшин, мають викликати у влади особливу увагу.

Промовисті заголовки новинних ресурсів («*Кириленко упевнений, що «коктейль Молотова» в Ужгороді тримала російська рука*» («Українська правда», 04. 02. 2018), «*Клімкін про антиугорські акції: всюди стирчать російські вуха*» («Українська правда», 05. 03. 2018), «*Москаль: на Закарпатті ФСБ як радіація. Ми їх не бачимо, а вони тут*» («Українська правда», 05. 03. 2018), «*Над проблемами України у відноси-*

нах із сусідами добряче попрацювали спецслужби РФ – Марчук» («Дзеркало тижня», 08. 11. 2018.) демонструють єдність журналістів у розумінні джерел цих подій.

Водночас чи не щодня в медіа з'являлися повідомлення про посилення діяльності правоохоронців у розслідуванні інцидентів. Угорська влада, натомість, закликала направити в Закарпаття місію ОБСЄ для стабілізації ситуації.

Про свою непричетність до подій угорська влада заявить аж наприкінці 2019 року, про що йдеться в публікації «*Угорщина не просила РФ допомоги у захисті меншин в Україні*» («Українська правда», 04. 12. 2019, 8:40, Новини), що є, без сумніву, позитивним явищем у кризовому процесі.

Врешті-решт, вирішальними аргументами на підтвердження «російського сліду» в справі про теракти проти угорської нацменшини став арешт підозрюваних українськими та польськими спецслужбами й встановлення проросійських замовників справи. Місія ОБСЄ, у свою чергу, заявила, що на території краю ситуація спокійна і не потребує посиленого контролю. Про це ЗМІ поінформували суспільство в публікаціях «*В ОБСЄ заявили, що ситуація на Закарпатті спокійна*» («Українська правда», 12. 03. 2018), «*В ОБСЄ не побачили необхідності збільшення кількості спостерігачів на Закарпатті*» («Дзеркало тижня», 07. 05. 2018).

Помітним є те, що медіа виявили більше інтересу до кримінальної хроніки, пов'язаної з терактом та провокаціями стосовно угорців Закарпаття і дій щодо цього українських і польських правоохоронців, аніж до освітнього питання. ЗМІ й далі актуалізували дражливі для суспільства питання україно-угорських взаємин, що зумовлювали звинувачення Угорщиною України в порушенні прав угорської нацменшини, блокування міжнародних дій нашої держави. Медіа представляли ці факти як такі, що залишалися предметом україно-угорського конфлікту. У цей спосіб такою інформацією вони підтримували суспільну напругу, що провокувало ескалацію конфлікту.

Зауважимо, що така позиція медійників потребувала реакції з боку владних структур, зокрема демонстрації чітких кроків щодо майбутньої нейтралізації проблеми, налаштованості на конструктивні дії. На думку Т. Черпак, комунікаційні дії представників органів державної влади за таких обставин мають бути спрямовані на реалізацію трьох основних завдань: нейтралізація (блокування) потоку негативної інформації на будь-якому етапі її виникнення та поширення, коригування негативної інформації та поширення альтернативної інформації» [Черпак 2018, с. 5].

У цьому контексті варто виокремити ще й фактор часу та передбачуваність кризових подій. За умов, коли ті чи інші дії влади плануються заздалегідь, то й реакція, перш за все негативна, повинна бути нейтралізована чи прокоментована також одразу. Це блокує подальші негативні наслідки ситуації, коли інформаційний простір заповнюється чутками, міфами, неправдивими повідомленнями, маніпулятивними коментарями тощо, які лише розпалюють конфлікт. Для сучасної аудиторії, з її зниженою довірою до влади та ЗМІ, важливими аргументами є демонстрація реальних дій та вчинків. Українська влада, однак, у ситуації з «мовним питанням» для угорської нацменшини, не завжди діяла на випередження. Журналісти, заповнюючи цей інформаційний вакуум, провели ряд власних досліджень, у яких намагалися з'ясувати можливі перспективи розвитку кризи і фактично виступили в якості арбітрів, виробили чітку (конкретну) стратегію врегулювання цих аспектів міждержавних відносин. Серед публікацій цієї категорії виокремлюємо статті Д. Тужанського «*Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону*» [Тужанський 2017]., С. Сидоренка та Ю. Панченка «*Угорський мовний шантаж: чи поховає Будапешт європейське майбутнє України*» в «Українській правді» [Сидоренко, Панченко 2017]. та В. Кравченко «*Ілюзія добросусідства*» у «Дзеркалі тижня» [Кравченко 2018].

Варто відзначити, що в питанні публічної демонстрації стратегії виходу з конфлікту, деякі експерти з кризових комунікацій сходяться на думці, що не всі рішення щодо цього слід виносити в інформаційний простір. На думку Т. Черпак, «одна інформація має стати публічною для висвітлення офіційної позиції, пояснення ситуації, подолання панічних настроїв у суспільстві, а інша – бути закритою, з метою підтримки стабільності та відвернення загроз ще більшого розгортання такої кризової ситуації» [Черпак 2018, с.2]. З огляду на це, можемо припустити, що не вся інформація про тактичні кроки влади у вирішенні конфлікту стала надбанням ЗМІ. Проте зацікавленість медіа вказаними проблемами, закономірний із їхнього боку аналіз дій влади і критичний погляд на них, а також пропонувані журналістами варіанти реакції на конфлікт та його розв'язання можна вважати необхідним та позитивним явищем в умовах кризової комунікації, оскільки фактично замінив ті комунікативні дії, які в громадянському суспільстві повинні виконувати владні інституції.

Врешті-решт у травні 2018 року медіа зафіксували, що у протистоянні урядів України й Угорщини сталися позитивні зрушення. Про це у публікації «Української правди» під заголовком «*Угорщина погодилася на переговори щодо закону про мову освіти*» («Українська правда», 22. 05. 2018, 20:36, Новини) повідомив міністр закордонних справ України П. Клімкін. А вже 22 червня цього ж року відбулася зустріч чотирьох міністрів обох держав: міністра закордонних справ Угорщини П. Сійярто, міністра закордонних справ України П. Клімкіна, міністра людських ресурсів Угорщини М. Кашлера та міністра освіти й науки України Л. Гриневич. За день до цього в «Українській правді» з'являється стаття «*Атака заради Трампа: навіщо Угорщина зберігала конфлікт з Україною*» («Українська правда», 21. 05. 2018, 12:48, Європейська правда). У ній автор Д. Тужанський вбачає однією з причин затягування конфлікту – бажання

угорського уряду використати ситуацію для налагодження зіпсованих стосунків зі США. Адаже на поступки у вирішенні ситуації угорці погодились після зустрічі міністра закордонних справ Угорщини П. Сійярто та помічника держсекретаря США з питань європейської та євразійської політики У. Мітчелом щодо українського питання. Пізніше, на думку автора, Угорщина не лише різко змінила тактику поведінки в протистоянні, але й, завдяки переговорам, відновила власні дипломатичні стосунки зі США. Українська сторона, на думку експерта, повинна використати цей момент як позитивний досвід для себе. Адаже успішні міждержавні домовленості роблять країну сильнішою, слід сміливіше відстоювати свої національні інтереси, варто відновити вигідну для України економічну співпрацю з Угорщиною.

Про зміни, що сталися в україно-угорському діалозі після переговорів міністрів обох урядів, було відразу повідомлено в «Українській правді»: *«Угорщина знизилася рівень вимог до України щодо закону про освіту»* («Українська правда», 22. 05. 2018, 14:58, «Європейська правда»). До того ж Угорщина зняла вето із зустрічі з президентом України П. Порошенком на майбутньому саміті НАТО. Про це стало відомо з інтерв'ю з П. Сійярто, яке провели та опублікували журналісти «Української правди» С. Сидоренко та Д. Тужанський під промовистою назвою *«Я не хочу повторення війни між Угорщиною та Україною»: інтерв'ю Петера Сійярто»* («Українська правда», 25. 05. 2018, 09:00, «Європейська правда»). В публікації зазначається, що цей етап відносин двох держав є не остаточним вирішенням конфлікту, а лише перехідним, хоч і однозначно позитивним.

Значно знизили суспільну напругу повідомлення чи не всіх загальноукраїнських медіа про налагодження діалогу, поступове вирішення болючих для обох сторін питань, підтримку Угорщиною санкцій щодо Росії й інше, про дії угорської влади. Вона тим часом анонсувала виділення коштів у розмірі 7,5 млн. євро для розвитку угорської куль-

турної громади на Закарпатті та відкрила безкоштовні курси української мови у місті Берегово.

У 2019 році в Україні відбулася зміна влади. ЗМІ повідомляють, що угорсько-українське питання стає предметом обговорення на рівні голів двох держав, що про свої наміри щодо співпраці із новообраним президентом України Володимиром Зеленським оголосив прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан у листі-вітанні, який був опублікований «Українською правдою» вже 09. 01. 2019. А вже в травні медіа приділяють увагу зустрічі президентів двох держав – В. Зеленського й Я. Адера. Повідомлення *«Президент Угорщини назвав обнадійливі перші переговори із Зеленським»* («Українська правда», 21. 05. 2019, 08:08, «Європейська правда»), *«Угорщина відмовилась від критики закону про освіту у проекті заяви саміту Україна-ЄС – ЗМІ»* («Українська правда», 14. 06. 2019, 21:19, «Європейська правда») акцентували на позитивних зрушень у кризі. Одна за одною протягом року з'являються публікації з явно обнадійливими заголовками: *«Угорщина: настав час для діалогу з Україною на найвищому рівні»*, *«Посол Угорщини: немає передумов для сепаратизму угорців Закарпаття»*, *«Для угорських шкіл підготують вчителів української»*, *«Угорщина виділила 225 млн. євро на підтримку України за 5 років»* та інші.

До питання врегулювання затяжних конфліктних стосунків наприкінці 2019 року приєднуються й міжнародні організації. Це виглядає як класична тактика залучення третьої сторони у врегулюванні кризи. На сайтах «Дзеркала тижня», «Української правди», «Дня» повідомляється про обговорення проблемних питань угорської меншини на зустрічі новопризначеного єврокомісара з питань політики сусідства і розширення угорця Олівера Варгеї з президентом Зеленським, про висловлене переконання генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга у тому, що суперечки з Угорщиною не впливають на співпрацю України й НАТО.

З'являється й позитивний для угорської сторони сигнал у вигляді новин про те, що 13 грудня 2019 року на офіційному сайті президента В. Зеленського оприлюднена інформація про подання у ВРУ проекту закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо питань громадянства», який передбачає легалізацію подвійного громадянства. А в січні 2020 року Верховна рада України приймає закон «Про повну загальну середню освіту», в якому, на думку української влади, враховано побажання угорської сторони щодо мови освіти в школах. Про це стверджується у публікації «Кулеба: Закон про середню освіту має допомогти у відносинах з Угорщиною» (16. 01. 20, 14:08, «Українська правда»). Стаття цього ж ресурсу «Школи примирення: чи владнають нові мовні норми конфлікт України з Угорщиною» освідомлює суспільство, що Україна у новому законопроекті врахувала усі рекомендації Венеційської комісії від 2017 року щодо вдосконалення документу в частині прав нацменшин. Це стосувалося відстрочки виконання мовної статті, надання можливості навчатися виключно рідною мовою учням приватних шкіл, використовуючи 7-му статтю закону «Про освіту», «надати «детальніші та збалансованіші рішення» щодо мови навчання нацменшин» [Тужанський Сидоренко 2020].

При цьому реакція українських угорців на освітній закон була негативною. Наступного дня після його прийняття, 17 січня, інформаційний простір сповнюється повідомленнями про те, що угорська громада Закарпаття не підтримує нові правила щодо мови навчання в школах («В угорській громаді Закарпаття негативно відреагували на закон про середню освіту» 17. 01. 2020, 12:12, «Українська правда»). Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки при Угорському інституті ім. Ракоці II в Берегові поширив заяву, в якій фактично висловився за прийняття лише 100% викладання угорською мовою в школах угорської нацменшини. Це повідомлення не було прокоментоване українськими

посадовцями й політиками і знову створило певний інформаційний вакуум у вирішенні кризової ситуації.

Водночас українські ЗМІ оперативно зреагували на офіційний візит Петера Сійярта до Києва 7 лютого 2020 року. У публікаціях «Угорщина зробила Міносвіті дві пропозиції щодо вирішення «мовного питання»» («День», 7. 02. 20, 13:54), «Новосад не підтримала пропозиції Угорщини щодо мови навчання нацменшин» («Дзеркало тижня», 7.02.20, 18:10), «Умови миру для Зеленського: про що просив в Україні посланець прем'єра Угорщини» («Українська правда», 10.02.20, 10:54, Європейська правда) вони подали коментарі з приводу висловленого посадовцем ставлення до нововведень та висунутих нових вимог, які були категорично відкинуті українськими урядовцями: це визнання угорської мови як «мови корінного народу» угорців Закарпаття та відмова від викладання частини предметів українською в старших класах шкіл нацменшин в обмін на збільшення кількості додаткових уроків української мови. Єдина умова, на яку погодилася міністр освіти й науки України Ганна Новосад, була тісна співпраця з освітянами Закарпаття щодо специфіки переходу шкіл нацменшин на двомовну систему навчання. Це був чи не єдиний момент упродовження конфлікту, коли й сама подія відкрито висвітлювалася в медіа, й суть переговорів була відкрита для інформаційного простору, як і непорушна позиція влади.

У висвітленні лютневих подій привертає увагу те, що в інформаційному просторі візит угорського високопосадовця в Україну виглядав досить конструктивним. Про це свідчили й офіційні пости в соцмережах про повернення до співпраці, обмін подарунками й важливі домовленості про відновлення в березні 2020 року роботи міжурядової україно-угорської комісії з економічного співробітництва, яка не діяла останні сім років, і яка тепер стане передумовою для довгоочікуваної та обнадійливої зустрічі президента України В. Зеленського й прем'єр-міністра Угорщини В.Орбана.

На заваді продовження налагодження конструктивного діалогу стають у листопаді 2020 року нові скандальні інфоприводи: інформація про оприлюднення в мережі онлайн провокативного відео, у якому невідома особа погрожує угорцям Закарпаття від імені організації «Правий сектор» та обшуки СБУ в угорському фонді Егана Еде та у помешканні лідера угорської громади В. Брензовича. При цьому, медіа стають відображенням гострої негативної реакції угорської влади, стриманої позиції європейців щодо ситуації, про що інформують вже в заголовках статей: «Обшуки СБУ на Закарпатті: Угорщина викликає посла та планує скаржитись до НАТО» («Українська правда», 01. 12. 2020, 01:54), «Сійярто поскаржився, що місія ОБСЄ не хоче їхати на Закарпаття захищати угорців» («Українська правда», 03. 12. 2020, 16:51), «Партія угорців показово покинула засідання Закарпатської облради» («Українська правда», 07. 12. 2020, 13:49), «Сійярто поскаржився на Україну в ЄС, але жодна країна не відреагувала» («Українська правда», 07. 12. 2020, 14:20) тощо.

З кінця грудня 2020-го року й увесь 2021 рік інфопростір наповнений повідомленнями про довгоочікувану деескалацію конфлікту. Вже 30. 12. 2020 новинні ресурси розміщують інформацію про те, що угорська влада хоче діалогу після історії з обшуками, а 14 січня 2021 року «Українська правда» публікує замітку «Угорський міністр їде до Кулеби, щоб владнати кризу у відносинах». Це повідомлення стає початком чергового оновленого примирення України та Угорщини, нових конструктивних зустрічей і заяв, що демонструються в медіа надалі.

Таким чином, проблема кризових комунікацій у міжкультурному середовищі, що переростає в міждержавний конфлікт, повинна найперше розглядатися з точки зору вже існуючих технологій стабілізації соціального дискурсу та антикризових технологій політичного піару, маркетингових комунікацій органами державного управління. Ме-

діа є невід'ємним механізмом цих процесів. Саме від професіоналізму журналістів, їх участі у вирішенні кризових ситуацій також залежить успіх у цій справі.

Аналіз контенту популярних новинних онлайн-медіа, у свою чергу, продемонстрував, що українські журналісти по-різному реагували на події, пов'язані з україно-угорським конфліктом. Це були й оперативні повідомлення, і розлогі аналітичні статті. Деякі факти провокацій залишалися поза увагою медійників або реакція на них була уповільнена. У своїй риториці одні намагалися бути об'єктивними, критикуючи дії і української, і угорської влади та висували конструктивні пропозиції щодо примирення. Інші, в пошуках сенсацій, продовжували обговорювати конфліктні теми, які вже знайшли своє вирішення чи обговорені на найвищому рівні. Водночас, вважаємо, що в деяких публікаціях медійники, розміщуючи емоційно-зabarвлені заголовки, які підкреслювали категоричність заяв конфліктуючих сторін, не лише привертали увагу, але й були засобами провокації кризових відносин та політичних маніпуляцій. Це в сукупності засвідчує роль медіа у процесі вирішення україно-угорського конфлікту.

При цьому, застосування піар-технологій в антикризовому державному управлінні повинні розроблятися і впроваджуватися безперервно та відкрито для журналістів та аудиторії медіа, мати випереджуючу роль для уникнення дестабілізацій в суспільстві. В контексті україно-угорського питання щодо прав національних меншин Закарпаття важливо виокремити основні негативні та позитивні кризові комунікації, які вплинули на ситуацію і були відображені в загальноукраїнських медіа. Серед позитивних виділяємо взаємодію з медіа, які презентували позицію української та угорської сторін конфлікту (у вигляді інформації про події навколо кризи, інтерв'ю з лідерами думок, коментарів щодо певних питань); прийняття рішень у вигляді законодавчих актів, які вноормовують чи будуть унормовувати

проблемні аспекти; оперативне реагування на кримінальні та адміністративні провокативні явища; залучення лідерів думок та впливових організацій до вирішення питання як на державному, так і міжнародному рівні та інформування про це; єдина позиція керівників влади, політиків різного рівня щодо гострих питань кризи.

До негативних дій відносимо відтерміновану чи відсутню реакцію на критику опонентів; уповільнене прийняття рішень щодо проблемних кризових питань (наприклад, втрата угорською нацменшиною своїх представників у центральних органах влади); відсутність реакції на повідомлення про зупинку діяльності деяких організацій угорської нацменшини у зв'язку з кримінальною справою (наприклад, фонду Е. Егана); відтягування у певних періодах кризи зустрічей та перемовин на регіональному та міждержавному рівнях, про що інформують журналісти досліджуваних медіа; відсутність в медійному просторі держави інформації про чітку детальну поетапну стратегію розвитку економічного добробуту Закарпаття, яке стало епіцентром державної та міждержавної кризи.

У висновку зазначимо, що остаточне врегулювання кризи відносин України й Угорщини щодо національних меншин Закарпаття не завершено. Конфлікт, який тривав упродовж майже 3.-ох років, потребує детального аналізу не лише на рівні інформаційно-комунікативної стратегії вирішення, але й зусиль фахівців різних сфер діяльності. Це питання повинно бути винесене в розряд стратегічних для держави, розглядатися в контексті національної безпеки та гармонійного розвитку всієї країни.

6.7. Засоби масової інформації як інструмент формування та моніторингу мовнополітичної ситуації: закарпатський інтернетмедійний дискурс

(Галина Шумицька, Василь Путрашик)

А. Роль засобів масової інформації в реалізації мовнополітичних векторів держави.

Серед видимих досягнень мовної політики держави, хай про який період ідеться, є засоби масової інформації, які безпосередньо реалізують такий вплив. «Якщо національна мова віддзеркалює обличчя народу, то мова ЗМІ відбиває обличчя держави (курсив наш. – Авт.). Різні політичні партії, товариства, громадські організації, виробничі об'єднання, соціальні групи, виражаючи себе в слові, що йде у світ через різні канали, у своїй сукупності створюють відповідний образ держави», – вважає Г. Євсєєва [Євсєєва 2010, с. 113].

О. Данилевська, авторка однієї з перших в українському мовознавстві спроб комплексного аналізу мовної політики Центральної ради, Гетьманату та Директорії УНР у макросоціолінгвістичному аспекті, доходить висновку про її цілеспрямованість та успішність, а серед механізмів реалізації мовнореформаторських приписів держави тієї доби насамперед визначає українськомовну пресу, а тоді вже популярні види масової культури – театр, хорове мистецтво, кінематографічні вистави, а також мовну освіту [Данилевська 2009, с. 152].

«Саме українськомовна періодика була потужним засобом удержавлення української мови, стимулювала внутрішній розвиток мови, посилюючи її стильову диференціацію, сприяючи процесам нормалізації та кодифікації правопису», – підкреслює О. Данилевська [Данилевська 2009, с. 104], зауважуючи, що преса тих років була одночасно і об'єктом (коли державна влада опікується створенням нових видань,

підтримує їх), і суб'єктом (здатна сама реалізувати завдання мовного реформування) мовної політики. Щодо мери українськомовні видання пропонували матеріал, присвячений розв'язанню мовної проблеми: по-перше, тексти законів, постанов, розпоряджень тощо; по-друге, ґрунтовні аналітичні статті про заходи мовного реформування; по-третє, агітаційно-пропагандистські статті, а також бібліографічні огляди нових українських книжок, рецензії, листи читачів з міркуваннями про перспективи розвитку української мови в державі, матеріали, присвячені культурі мови. Непрямим свідченням позитивного сприйняття соціумом змін у мовній ситуації науковиця вважає тональність публікацій, загальну занепокоєність долею української мови, доброзичливість у ставленні до тих, хто ще не володіє мовою належним чином [Данилевська 2009, с. 98–101].

Отже, вплив ЗМІ на суспільну свідомість у питаннях мовної політики був і є величезним. Засоби масової інформації часто виступають не тільки проміжною ланкою в складному політичному механізмі, а й творцем суспільно-політичних процесів, їх критиком і «контролером» [Седнева 2005, с. 81]. У новітній медіареальності з її віртуальними світами у переплетенні з реальною дійсністю, особливо в ситуації агресивного чужомовного пропагандистського впливу, пускати на самоплив визначальні для існування нації мовно-культурні процеси небезпечно, не надавати їм уваги з боку держави, без перебільшення, – злочинно.

Оскільки, як зауважують дослідники, поведінка людини, зокрема й мовна, в 92–98% випадків мотивована на підсвідомому рівні [Стернин 2000, с. 362], для успішної реалізації статусної мовної політики найбільше важать заходи, що міняють стереотипи використання мови в безлічі комунікативних інтеракцій [Шумарова 2000, с. 151]. Беручи до уваги думку українського мовознавця О. Потебні про те, що «мова – засіб не виражати вже готову думку, а створювати її», можна стверджувати: чим більше буде українськомовного кон-

тенту в багатовимірному онлайн-просторі, бажано високого мовного рівня, який досягається тривалою комунікативною практикою, тим динамічнішим і більш результативним буде націоствердний ефект для українського соціуму, його конкурентоздатності в сучасному глобалізованому світі.

Особливо актуальним це стало в останні десятиліття у зв'язку з очевидним невідпинним зростанням потужності Інтернету як одного з каналів інформації. Так, на жовтень 2015 р. в Україні вже було понад 20 млн користувачів Усе-світньої мережі [В Україні інтернет-аудиторія 2015], 2019-го р. Всесвітньою мережею регулярно користувалося 22,96 млн українців, або 71 % (пор. з показником 63 % на кінець 2018 року) [В Україні кількість інтернет-користувачів 2019]; на початку ж 2021 р. кількість інтернет-активних співвітчизників становила майже 30 млн [За рік кількість українців 2021].

Тож участь українських ЗМІ, особливо онлайн-ових, у процесах мовного реформування можна оцінити як визначальну. Відповідно важливого значення набуває формування онлайн-ових осередків мовозахисного та моворозбудовчого спрямування з різноманітними матеріалами – законодавчими, науково-пізнавальними, художньо-публіцистичними тощо. Як приклад такого ресурсу згадаємо портал мовної політики, що поклав собі за мету, зокрема, просування «ідеї про необхідність утвердження української мови як єдиної домінантної мови в суспільстві» [Портал мовної політики]. Ефективність такої концепції підтверджує світовий досвід: у модерній історії національних держав поширення однієї мови як загальнонаціонального засобу освіти і творення культури стало найбільш дієвим чинником об'єднання населення в межах однієї країни [Масенко 2007, с. 9].

У сучасних українських реаліях підтримка державної мови має бути чітко врегульована на законодавчому рівні в частині, що стосується функціонування української мови в засобах масової інформації.

Б. Медіа Закарпаття як індикатор мовнополітичної ситуації в регіоні.

Загальні тенденції розвитку електронних медіа в Україні кінця 90-х – початку 2000-х рр. виявилися й на Закарпатті, де з початком нового століття стартували онлайн-проекти, утворивши, як відзначають дослідники, кілька медіаструктур, наближених до певних політичних утворень чи фінансово-економічних груп. При цьому угорська національно-культурна меншина сформувала власну медіагрупу [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019, с. 282].

Більшість найбільш відвідуваних новинних сайтів Закарпаття тільки умовно можна назвати самостійними ЗМІ, оскільки вони майже не продукують власного медіа-продукту, часто не вказують джерел републікованих матеріалів, не є прозорими щодо функціонування: на сайтах бракує редакційних контактних даних (номерів телефонів, адрес електронних і поштових скриньок), ПІБ редактора, ідентифікації власника – фізичної чи юридичної особи тощо. Фахівці Інституту масової інформації (ІМІ), проаналізувавши у вересні 2018 року 10 інформаційних вебсайтів регіону, дійшли таких висновків: «Не знати, хто є власником інформаційного сайту; не бачити, хто його редагує і, відповідно, відповідає за контент – такі тенденції зафіксовані в закарпатському сегменті електронних ЗМІ. <...> Сайти, які де-факто виконують функцію електронних газет, можна зарахувати до повноцінних ЗМІ, хоча далеко не всі із них є такими де-юре. Разом з тим споживач інформації має знати, хто є власником сайту і хто є його редактором. В іншому випадку у читача може виникнути питання до достовірності контенту, а сам веб-ресурс може бути у певний момент використаний як «зливний бачок» для розповсюдження сумнівної інформації» [Закарпатські онлайн-ЗМІ не називають своїх власників 2018].

Щодо достовірності опублікованої інформації, то результати моніторингу п'яти онлайн-ресурсів Закар-

патської області («Мукачево.net», «Закарпаття онлайн», «KarpatNews», «Голос Карпат» та «Перший Кабельний») такі: «Новини з посиланням на сумнівні джерела в різній кількості зафіксовані в усіх п'яти медіа. Тонка, але дуже важлива деталь: не факт, що ці джерела є точно сумнівними (а отже – і новини недостовірними), але такі джерела можуть видатися сумнівними для читача... Від 10 до 30 новин зі ста – стільки у стрічці публікацій кожного сайту зустрілося повідомлень, де не вказано джерел інформації. Для людини із журналістського середовища зрозуміло, що абсолютна більшість із таких новин є повідомленнями від прес-служб. Але це не означає, що це «само по собі зрозуміло» читачам і джерело не треба вказувати. <...> Верифікувати джерела і чітко вказувати, звідки взята інформація, – це для закарпатських онлайн-медіа зайвим не стане. Адже читач (глядач/слухач) має достеменно знати, хто розповсюджує інформацію» [Стрічка новин закарпатського сайту 2018].

Припускаємо, що мовнополітична зорієнтованість найбільш популярних закарпатських новинних сайтів може слугувати показником ситуації в найзахіднішому регіоні держави, котрий за багатьма характеристиками, зокрема й електоральними уподобаннями, політологи та соціологи називають моделлю України в мініатюрі.

На пошуковому етапі роботи з моніторингу онлайн-нових ЗМІ Закарпаття та з'ясування репрезентації в них мовних питань ми використовували три ключові словосполучення: «мовна політика», «мовна ситуація», «мовні проблеми». З цієї проблематики до 2016 року вдалося виявити лише один оригінальний матеріал «Закарпатська відповідь українському мовному питанню», підготовлений Г. Тарканій для Західної інформаційної корпорації й перепублікований Закарпатським інформаційно-діловим порталом «Мукачево.net» під назвою «Парадокси «мовного питання» у Закарпатті» [Тарканій 2011]. Авторку турбує, що «... на Західній Україні є цілі села, населення яких узагалі

не говорить українською і навіть... не розуміє її. Та й самі назви сіл, зокрема на Закарпатті (повернуті людям у 90-х замість радянських відповідників), часом складно піддаються слов'янській вимові (наприклад, Ботфалва, Тийглаш, Тисаагтелек, Тисаашвань, Четфалва, Горонглаб, Гуняді, Неветленфолу тощо)», а також низка інших проблемних питань, зокрема виділення Закарпатською обласною радою 100 тисяч гривень на видання 6-томного «Словника русинської мови» Ю. Чорі у рамках Програми підтримки ЗМІ, видання творів закарпатських авторів та розвитку інформаційної галузі на 2011 рік тощо.

Згаданий вебресурс функціонує з 2001 року і належить до українськомовних сайтів Закарпаття. Його версія російською передбачена, але занедбана (на головній сторінці російськомовні матеріали за попередні роки впереміш із українськомовними).

Послідовно українськомовним є ще одне інтернет-видання – «Закарпаття онлайн Beta», засноване 2003 року. Саме там у матеріалі «За мовну політику Закарпатська УНП втратила домен» за 2012 рік заактуалізовано важливу й нині проблему: «...втрата домену пов'язана з наповненням матеріалів на захист української мови, яке могло дратувати російських власників сервісу» [За мовну політику 2012].

Новинний онлайн-простір найзахіднішого регіону України також знає сумний випадок з виноградівським Інформаційним громадсько-аналітичним виданням «Чорна гора», без попередження знищеним власниками популярного серед українських користувачів російського сервісу uCoz після оприлюднення редакцією матеріалу про московську агентуру в краї. Деякі фрагменти цього вебресурсу тепер можна знайти хіба що на платформі архівування INTERNET Archive Wayback Machine. Інфоресурси, розміщені на таких сервісах, з огляду на реальну небезпеку, цілком імовірно, змушені ставати заручниками внутрішнього цензурування й обмежені в питаннях свободи висловлювання

чи щонайменше стримані у вияві своєї проукраїнськості, зокрема й щодо мовнополітичної орієнтації.

Інформаційно-аналітичний сайт Zaholovok.com.ua (Закарпаття. Про головне), створений 2011 року, є проектом Ужгородського пресклубу – журналістського центру на Закарпатті, що поєднує функції громадської організації для журналістів, місцевої інформаційної агенції і пресцентру, в якому постійно відбуваються різноманітні медіаподії. Саме цей ресурс найактивніше реагував на ухвалення 2012 року мовного закону «Ківалова-Колесніченка». Низка актуальних матеріалів з абсолютно однозначними заголовками з'являється тут упродовж цього року та й наступних: «Сьогодні в Ужгороді рятуватимуть українську мову» (05.06.2012), *Сергій Мошак: «Регіональні мови потрібно поважати, однак державна мова в Україні має бути одна»* (05.06.2012), «Які мови на Закарпатті можуть стати незабаром поряд з державною» (05.07.2012), «Закарпатці продовжують активно підписуватись проти прийняття мовного закону» (27.06.2012), «Кандидат від Партії регіонів зробив угорську на Закарпатті регіональною» (07.09.2012), «Є велика ймовірність, що русинська мова отримає статус регіональної, – Іван Бушко» (19.09.2012), «Валерій Пацкан: «Українська повинна залишатися єдиною державною мовою» (21.12.2012), «Влада не повинна розмовляти недержавною мовою», – Балоба (15.01.2013), «Закарпатці – не сепаратисти або чому наш край не стане другим Донбасом (20.01.2015) та ін.

«Про мовну толерантність в Закарпатті» та історичні передумови для цього розмірковує закарпатський історик Д. Поп у матеріалі, спеціально підготовленому для інформаційного порталу ProZak (ресурс створений наприкінці 2014 р., але дуже стрімко й потужно розвивається), «вільного від впливу олігархів, політиків чи партій», як стверджується у його розділі «Про нас». Автор вважає мовну проблему надуманою, пропонуючи позитивний у цьому сенсі історичний досвід Закарпаття: «Один відомий чеський режисер, який

побував у нашому краї в 2007 р., де знімав документальний фільм про технічні споруди, зведені на Подкарпатській Русі в часи Чехословацької республіки, на зустрічі з ужгородськими студентами сказав: *«Спеціально поїду в Європарламент і скажу, щоб європейські політики ішли вчитися мовній толерантності сюди, до вас, де четверо людей можуть балакати кожен на своїй рідній мові і почувати себе рівними»* [Поп 2015].

На Інформаційному порталі «Новини Закарпаття» – transkarpatia.net, перші публікації якого датовані січнем 2013 р., знаходимо матеріал В. Горвата *«Яку “чужу” мову угорці Закарпаття знають краще?»*, в якому автор виявляє стурбованість ситуацією, коли угорськомовні закарпатці не знають державної мови України. «Пояснення про небажання угорців вчити державну мову відкидаємо відразу – угорці хочуть знати українську мову, вони життєво зацікавлені в цьому, особливо це розуміють батьки. Про це говорять угорці в особистій розмові, про це щиро нагадує депутат районної ради Йосип Борто, виступаючи на її засіданнях. Він наполягає, що вивченню державної мови в угорськомовних школах приділяється мізерна увага», – йдеться у матеріалі [Горват 2013]. Зі змісту публікації випливає думка, що мовна політика держави має бути чітко продумана й відповідно реалізована: *«Так чи інакше, там, де угорці просять посприяти у вивченні державної мови, це треба робити. Бо інколи складається враження, що ми намагаємося «захистити» державну мову від національних меншин, а не допомогти їм опанувати українську і почуватися своїми у своїй державі»* [Горват 2013].

Мовами національних меншин переймаються ще на одному закарпатському українськомовному ресурсі, створеному 2010 року, – «KarpatNews». Матеріал *«Мовні “гвалтівники” повз закарпатську Іршавську райраду “пролетіли”!»* (27.07.2012) про те, що сесія Іршавської районної ради не підтримала Звернення проти «мовного закону» 2012 р.,

досить неоднозначно репрезентує політику сайту в мовному плані, як і декілька інших: *«Ілдіка Галл, Фідес (Угорщина): Потрібно захистити мовні права нацменшин в Україні»* (13.03.2014), *«Мукачівці вимагають навчання у школах російською мовою»* (17.10.2015).

На матеріали подібної тональності натрапляємо на ще одному ресурсі, створеному 2010 року, – сайті «Вся Закарпатська правда»: *«Янукович пообіцяв зробити російську мову другою державною»* (19.03.2012), *«Мовним» законом Партія регіонів збільшила повноваження областей у гуманітарній сфері»* (9.08.2012) тощо.

На ще двох суто українськомовних ресурсах (Інформаційно-аналітичний інтернет-портал Uzhgorod.net.ua, 2005 і сайт «Час Закарпаття», 2010) та двох двомовних українсько-російських (Інформаційно-аналітичне інтернет видання 7 днів.info: Новини України. Останні новини України і Світу сьогодні, 2012 і Закарпатське інформаційне суспільно-політичне інтернет-видання «Голос Карпат», 2011) матеріалів зазначеної проблематики не виявлено.

До тримовних (українсько-російсько-англійських) відносимо два ресурси: Закарпатський інформаційно-діловий портал uzhgorod.in (2011) та Первое информационное интернет-издание Закарпатской области ua-reporter (2001, основна мова – російська).

Проте якщо uzhgorod.in, позиціонуючи себе як «єдиний на Закарпатті сайт, який має англійську версію», виявляє чітку позицію щодо державної мови, про що свідчать матеріали бодай 2012 р. (*«Кертами», проте в Україні таки запроваджують російську мову як другу офіційну»* (1.06.12), *«В Ужгороді в «депутата-розкольника» Колесніченка кидали кедами»* (5.06.12)) чи пізніший *«Не буде грошей – не буде русинського руху»* (24.04.2016), то цього не можна сказати про UA-Reporter.com: *«Придание русскому языку статуса второго государственного в Украине сняло бы массу проблем»* (05.05.2009), *«Языковые трения не должны сказаться на вен-*

герско-украинских отношениях» (18.03.2010), *«Русины без особой борьбы могут добыть своему языку официальный статус»* (26.08.2012), *«В Закарпатье языковые права нацменьшин получают полную защиту государства»* (06.05.2014) та інші.

З-понад десятка найчитабельніших новинних онлайн-ресурсів Закарпаття, взятих нами до аналізу, UA-Reporter.com є чи не поодиноким прикладом нібито тримовного сайту (російсько-українсько-англійського) з найбільш розробленою і найактивніше наповнюваною російською версією. Аналіз контенту цього ресурсу, як і ще понад десятка, що, на перший погляд, є сайтами-клонами, активність яких зростає у період передвиборчих компаній, може бути предметом окремого дослідження.

У спільному дослідженні за 2017 рік [Шумицька Путрашик 2017] робимо висновок про те, що сучасну ситуацію щодо використання української мови і підтримки українськомовної політики у закарпатських вебресурсах можна охарактеризувати загалом як позитивну, хоч далеко не ідеальну.

Щодо мови періодики, то на Закарпатті зареєстровано майже 300 видань, серед яких збільшилося число видань національних меншин краю: так, зареєстровано 20 періодичних видань угорською (разом з дубляжами), 5 – російською, 4 – ромською, 4 – «русинською», 3 – румунською, 3 – словацькою, 1 – німецькою, 49 – двома та більше мовами; у сітці мовлення ЗОДТРК виходять випуски новин мовами національних меншин: угорською, словацькою, німецькою, російською [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019, с. 64–65]. На думку дослідників закарпатського медіапростору, медіа національних меншин закріплюються в регіональному інформаційному просторі й надають Закарпаттю не лише особливого поліетнічного статусу, а й стають засобом міжкультурної комунікації, діалогу культур, взаємоповаги та толерантності [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019, с. 284].

В. Реакція новинних вебресурсів Закарпаття на статтю 7-му Закону України «Про освіту».

Після ухвалення ВРУ 5 вересня 2017 р. Закону «Про освіту» про порушення прав національних меншин у його статті 7 активно заговорили в державах, що мають велику діаспору в Україні, – зокрема у Польщі, Румунії, Угорщині. Так, остання розцінила нововведення як пряму загрозу, пообіцявши позбавити Україну підтримки на міжнародній арені.

Моніторинг онлайн-засобів масової інформації саме Закарпаття на предмет відображення в них мовнополітичної проблематики цікавий особливо. Адже для прикордонного поліетнічного краю з огляду на компактне проживання тут представників різних національних меншин, передусім угорської та румунської, реалізація положень статті 7-ї нового Закону «Про освіту» стала актуальною, мабуть, як ніде інде. Спостереження над відображенням у тутешньому інформаційному інтернет-просторі перипетій, що розгорнулися довкола мовного питання, дають можливість зробити певні висновки щодо векторів формування громадської думки населення області в цьому питанні.

Пильну увагу до мовнополітичної проблематики засвідчує сайт Медіацентру УжНУ як складовий елемент вебпорталу Ужгородського національного університету – освітньо-наукового флагмана Закарпаття. Будучи корпоративним інформресурсом, він вирізняється передусім майже винятково оригінальним контентом, тож є одним із джерел інформації для популярних новинних сайтів краю. Представлені у спеціально створеній рубриці «Мовні справи» публікації характеризуються широким тематичним і проблемним спектром: інформують про мовнополітичні події загальнодержавного значення, регіональні мовнополітичні виклики та участь представників Ужгородського університету в активному пошуку шляхів реагування, в обговоренні й розв'язанні складних питань міжетнічно-

го діалогу; поширенні досвіду інших країн щодо захисту національних державних мов, імплементації мовного законодавства тощо. Меседжі, які транслює цей розділ сайту, можна звести до таких тез: усі громадяни України зобов'язані знати державну мову; держава повинна забезпечити належні умови вивчення державної мови всім, хто є чи хоче стати її громадянином; кожен громадянин України має право вчити в українських освітніх закладах рідну мову; держава повинна гарантувати мовні права представників нацменшин і має це робити спокійно, виважено, толерантно – у форматі конструктивного діалогу.

Матеріали університетського підрозділу, незмінно покликаючись на першоджерело, поширює також «Освітній портал Закарпаття». Цей ресурс уважно стежить за подіями, що відбуваються у сфері української освіти, й оперативно реагує на них. Резонанс довкола мовної статті освітнього закону знайшов на сторінках порталу досить широке представлення. Особливо важливо, що редакція сайту готує й публікації, які спрямовані на викриття навмисне спотвореної певними політичними силами інформації щодо дражливого питання. Зокрема, окремі матеріали порталу присвячені розвінчанню міфів про запровадження української мови у школи нацменшин, актуальному питанню, що насправді змінює новий закон «Про освіту» для шкіл з угорською та румунською мовами навчання та ін. Крім того, активно републікуючи матеріали мовнополітичного характеру, цей вебресурс значно розширює аудиторію читачів, у тому числі й за межі області, адже входить до джерел наповнення новинної стрічки «UKR.NETU».

Твердої державницької позиції у висвітленні мовної проблематики в контексті освітнього закону дотримується вже згадуваний один із найбільш відвідуваних новинних вебресурсів регіону – сайт «Закарпаття онлайн», котрий від вересня до початку грудня 2017 р. присвятив цьому питанню близько пів сотні публікацій. Пріоритетність для

редакції теми утвердження української мови як державної, зокрема й у сфері освіти, засвідчує серед іншого тривале перебування у топі публікацій на головній сторінці ресурсу клікабельних заголовків, що стосуються мовної політики. Щоправда, всі ці матеріали є репостами з інших ресурсів. Варто зауважити, що абсолютна більшість інформаційних заміток, інтерв'ю, аналітики, блогів, дотичних до резонансної статті 7 Закону «Про освіту», на сайті «Закарпаття онлайн» не є оригінальним контентом, і, покликаючись на джерела, редакція, проте, не пропонує гіперпосилань.

Другий за відвідувацьким рейтингом новинний ресурс області портал «Mukachevo.net» висвітленню питань мовної спрямованості надає дещо менше уваги, як порівняти з попереднім сайтом. Причому найбільш активно матеріали на розглядувану тему з'являлися тут упродовж вересня – початку жовтня 2017 р. Публікації інформаційних жанрів вирізняє загалом нейтральна тональність, у доборі аналітики та інтерв'ю редакція виявляє виразне тяжіння до підтримки позиції потрібності утвердження української як державної в освітній царині та діалогу для вирішення суперечливих питань. Абсолютна більшість матеріалів – репости з інших джерел переважно без гіперпосилань.

Републікованими, як правило, є також тексти аналізованої тематики й на інших популярних вебресурсах Закарпаття, зокрема на сайтах «Голос Карпат», «Закарпатський кореспондент», «Закарпатські новини» та ін. У доборі матеріалів якоїсь виразної тенденційності, заангажованості нами не помічено.

З іншого боку, про можливі загрози угорськомовній освіті, про утиски представників нацменшин, начебто закладені в положеннях статті 7-ї Закону «Про освіту», доволі часто йдеться у матеріалах «Карпатського об'єктива» – онлайн-версії однойменної газети, орієнтованої передусім на українськомовних угорців краю. Зокрема, сайт публікує низку звернень представників угорської меншини,

а також обласної влади, до Президента України, міжнародних інституцій, у яких наголошується на нібито дискримінаційному характері мовної статті Закону «Про освіту»; подає відповідні інтерв'ю та коментарі політиків Закарпаття проугорської орієнтації та ін.

Тож можна сказати, що закарпатському медіапростору, попри доволі жваве висвітлення обговорюваних питань переважно на державницьких засадах, бракує насамперед оригінальних текстів аналітичних жанрів, котрі мали б формувати мовну свідомість громади. Разом з тим позитивною тенденцією можна вважати, що саме на університетських ресурсах з'являються матеріали з аналізом ситуації – з огляду бодай на той факт, що саме найбільший і найстарший заклад вищої освіти області й має бути осередком генерування різногалузевих експертних висновків і водночас майданчиком для їх обговорення для пошуку оптимальних механізмів реалізації актуальних завдань.

Як зауважують дослідники закарпатських медіа, з часу ухвалення Закону «Про освіту» спостерігається збільшення кількості сюжетів на мовну проблематику й на обласному телебаченні. Разом з тим у програмах редакцій нацменшин ситуацію висвітлювали однобоко, обмежувалися короткими інформаційними матеріалами у форматі б/з (відеоряд з інтершумом без голосу журналіста), а також пропонували проблемні сюжети, репортажі, у яких порушували стандарт балансу думок і точок зору. Небезпечними для розпалювання міжетнічної ворожнечі можна вважати майже всі телематеріали, у яких не титрували й не перекладали синхроні з позицією на підтримку Закону чи освітніх нововведень, висвітлення позиції держави загалом [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019, с. 262]. Науковці переконані, що засобам масової інформації варто демонструвати розуміння потреби володіння державною мовою представниками всіх етносів, адже її незнання не полегшує життя, а навпаки – спричинює труднощі, створює

бар'єри у здобутті вищої освіти, кар'єрному зростанні, загалом реалізації прав громадянина України [Бідзіля Соломін Толочко Шаповалова Шебештян 2019, с. 292].

Г. Закарпатський онлайн медіаракурс мовного питання в Україні після висновків Венеційської комісії.

На початку грудня 2017 р. *Європейська комісія «За демократію через право»*, більше відома як *Венеційська комісія*, оприлюднила експертний висновок щодо мовних положень українського Закону «Про освіту», що був схвалений Верховною Радою України 5 вересня 2017 р. Цей документ очікували найбільш запеклі дискусанти з мовних питань у країні впродовж майже трьох місяців. Найголовніший її висновок, на наш погляд, полягає в тому, що сприяння посиленню ролі державної мови та її обов'язковості для всіх громадян **є законною і навіть похвальною метою** держави [Висновок Венеціанської комісії 2017]. Серед рекомендацій поважного органу – поліпшити якість викладання державної мови (з нашої точки зору, – передусім для представників нацменшин), розпочати в рамках виконання Закону «Про освіту» новий діалог із представниками національних меншин і всіх зацікавлених сторін щодо мовного питання в освіті тощо.

На пропозицію голови Закарпатської філії ВО «Рух захисту української мови» І. Гармасій вийшло інтерв'ю з деканом філологічного факультету Г. Шумицькою «У себе дома робимо, як нам добре. А думку сусіда беремо до уваги» [Гармасій 2017], в якому щодо ухвалених єврокомісією рішень висловлена думка про важливість конкретних кроків на шляху їх імплементації, до прикладу, запровадження на філологічному факультеті УжНУ з 2018–2019 навчального року освітньої програми «Українська мова і література в закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин».

Це інтерв'ю перепублікували 5 вебресурсів Закарпаття, причому серед перших – найпопулярніший новинний сайт регіону «Закарпаття онлайн» та «Освітній портал Закарпаття». Публікація викликала резонанс – її передрукувала й газета найскладнішого в області району щодо врегулювання освітньо-мовних питань – «Вісник Берегівщини».

З нашої ініціативи і з нашою участю в Медіацентрі УжНУ відбулася й пресконференція, присвячена презентації цієї та інших освітніх програм: велася жвава бесіда щодо оптимальних шляхів вирішення актуальних мовних питань у найзахіднішому українському прикордонному регіоні, яким є Закарпаття. Матеріал за результатами згаданого заходу оприлюднено на сайті Медіацентру й інших ресурсах області, навіть більше – новинарні сегрегатори поширили його на загальноукраїнську аудиторію (правда, на оригінальну публікацію покликався тільки «Освітній портал Закарпаття»).

Зауважимо, що в цей же час Міністерство освіти і науки України на пропозицію УжНУ збільшило ліцензійний обсяг на підготовку українців на сто відсотків: з 45 до 90 місць, про що теж ішлося на пресконференції.

Крім того, фахівці Ужгородського університету долучилися до перекладу розробленого Міністерством методичного матеріалу «Новий закон «Про освіту»: що він змінює для шкіл з угорською та румунською мовами навчання» – угорською та румунською мовами. У цих матеріалах, зокрема, відзначено: «Міністерство освіти і науки спільно з Ужгородським національним університетом працює над оновленням методик викладання української мови для учнів, чия рідна мова належить до іншої мовної групи. Як наслідок, будуть змінені підручники й методичні матеріали для вчителів» [Новий закон «Про освіту» 2017]. Це ще одне свідчення того, що важливо не лише задекларувати певні наміри, а й робити конкретні кроки для їх реалізації.

Медійні вебресурси краю від часу появи висновків Венеційської комісії не вирізнялися надто великою увагою

до мовнополітичних питань. Окрім зазначених вище публікацій, найбільш відвідувані новинні сайти Закарпаття обмежилися переважно кількома повідомленнями чи інтерв'ю неоригінального походження, що стосуються аналізованої теми.

Так, сайт «Закарпаття онлайн», покликаючись на пресслужбу МОН, поширив замітку про позитивне для України ухвалене Венеційською комісією рішення щодо мовної статті Закону «Про освіту», додавши прозорий для розуміння позиції редакції підзаголовок: «Експерти не підтримали звинувачення з боку Угорщини» [Венеційська комісія підтримала «мовну» статтю 2017]. Це ж повідомлення МОН лягло в основу дещо ширшого матеріалу на сайті «Голос Карпат» [У МОН розповіли 2017].

Крім того, ресурс перепублікував інтерв'ю з С. Головатим [Глуховський 2017], підготовлене інформаційним агентством «Главком», де наскрізною думкою є теза про доцільність виконання Україною рекомендацій Венеційської комісії, хай навіть Угорщина вважає за можливе ігнорувати висновки поважного європейського органу. З покликанням на «Європейську правду» представлено також позицію глави МЗС Угорщини П. Сійярто [Угорщина після рішення Венеційської комісії 2017], котрий твердить про нібито однозначність висновків Венеційської комісії, з яких, на його думку, випливає, що Україна повинна внести зміни в Закон «Про освіту». Редакція подає інформацію з натяком на маніпулятивність висловів очільника зовнішньополітичного відомства сусідньої держави.

Згадуваний вище «Голос Карпат» також оприлюднює позицію міністра П. Сійярто, причому в трьох публікаціях: поширює тезу очільника МЗС Угорщини, мовляв, Україна замість владнання освітнього конфлікту готує нові обмеження для угорців Закарпаття [Україна замість владнання освітнього конфлікту 2018]; про незмінність позиції Угорщини щодо блокування євроінтеграційних прагнень нашої

держави та її співпраці з НАТО у зв'язку з нібито дискримінаційним освітнім законом України [Угорщина блокуватиме 2018]; про стурбованість через нові ініціативи в українському парламенті, висловлені під час зустрічі з народним депутатом України, головою ГО «Товариство угорської культури Закарпаття» В. Брензовичем у ході його візиту до Будапешта, зокрема йдеться про законопроекти, які нібито ще більше обмежують права нацменшин (підґрунтям для цих заяв є, звичайно, перипетії навколо мовної статті освітнього закону) [В Україні готуються закони 2018].

Така пильна увага вебресурсу до висловів закордонного державного діяча, вважаємо, може бути потрактована неоднозначно. Її можна розцінити, як бажання показати негативну налаштованість П. Сійярто і державного апарату Угорщини загалом до внутрішньої і зовнішньої політики України. З іншого боку, тиражування інформації, зацентованої саме в такий спосіб, на багатотисячну поліетнічну аудиторію Закарпаття навряд чи сприятиме утвердженню державницького світогляду громадян, зокрема й щодо потреби зміцнення статусу української мови як державної.

Схожий напрям редакційної політики простежується й у публікаціях вебсайту «Карпатський об'єктив», котрий серед іншого оприлюднює вислови міністра закордонних справ Румунії Т. Мелешкану під час зустрічі в Чернівцях із українським колегою П. Клімкіним, суть яких зводиться до того, що новий освітній закон нашої держави негативно впливає на нацменшини в Україні [Міністр закордонних справ Румунії 2018].

У оглядовій статті «Зради і перемоги 2017: чим запам'ятається українцям цей рік», опублікованій на сайті, її авторка Х. Біклян називає «одним із найбільш скандальних» Закон «Про освіту» й коротко спиняється на «дражливих» моментах мовної статті з акцентом на тому, що «представники нацменшин назвали його справжньою зрадою». Цитується й фрагмент заяви представників угорських органі-

зацій Закарпаття: «Ми вважаємо висновки Комісії такими, що заслуговують на підтримку, хоча вони забезпечують лише часткове вирішення проблем, зазначених в аналітичній частині документа. Ми зробимо все для її реалізації, хоча усвідомлюємо, що шанси на це в теперішніх українських політичних умовах є мінімальними» [Біклян 2017].

Така позиція сайту «Карпатський об'єктив» пояснюється, очевидно, певною залежністю видання від осіб, орієнтованих на підтримку впливу офіційної Угорщини на мешканців Закарпаття, серед яких десятки тисяч угорців. З огляду на наявність таких сил Україна тим більше повинна дбати про захист власних інтересів у поліетнічному прикордонному краї, у мовній сфері – насамперед.

Довгоочікуване в Україні ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що стало можливим 2019 р., передбачає нарешті, як це заведено в розвинуті суспільстві, котре претендує на статус держави, – відповідальність передусім чиновників і урядовців за нехтування державною мовою. Погоджуємося з думкою, висловленою В. Кожевніковим у «Суворій розмові про «язик» і мову» [Кожевніков 2016], що національна ідея є найбільш прибутковою (заберіть у японців, французів, китайців національну ідею, і вони разом з національним обличчям швидко втратять все, чим пишаються і за що їх поважають у світі), а головним атрибутом національної ідеї є національна мова – нині вона в Україні державна.

Г. Мовні законодавчі ініціативи України в проєкціях онлайн-медіапростору Закарпаття.

Розлогі публікації, присвячені мовній ситуації на Закарпатті, зокрема в системі шкільної освіти, трапляються на сайті «Uzhhorod.net.ua». Всі вони є передруками з інших джерел, однак за використаними заголовками й самим контентом можна простежити чітку державницьку пози-

цію редакції медіа, що максимально вибудована на принципах толерантності й неупередженості.

Так, у серпні 2019 р. тут опублікований великий обсягом матеріал, підготовлений ГО «Інститут Центральноєвропейської Стратегії» у рамках грантового проекту за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), джерелом якого є сайт «Varosh», з назвою «Коли рідна мова не українська: як на Закарпатті навчаються угорською, словацькою та румунською мовами» [Коли рідна мова не українська 2019]. Матеріал яскраво й багато ілюстрований, побудований на реальному фактажі, бесідах з керівниками шкіл та батьками чи дітьми, які, проте, й далі висловлюють трафаретні думки, що часто не відповідають дійсності. Це може бути свідченням або впливу маніпулятивних технологій, або слабкої комунікації між учасниками освітнього процесу, або й того, і того одночасно. До прикладу, директор однієї зі шкіл висловлює часто повторювану в подібних ситуаціях думку: «Однією з причин навчання в закордонних вишах великої кількості етнічних угорців є доволі слабе володіння українською мовою. Під час одного з візитів на Закарпаття міністр освіти і науки Лілія Гриневич зауважила, що у 2018 році понад 70 % випускників – представників нацменшин – не склали ЗНО з української мови. При цьому часто вони успішні в інших дисциплінах» [Коли рідна мова не українська 2019]. Зауважимо, що в монографії Г. Шумицької «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері» [Шумицька 2019], крім іншого, проаналізовано й результати ЗНО за 2017–2018 рр., які є у відкритому доступі на порталі Українського центру оцінювання якості освіти. Статистика свідчить, що закарпатські школярі (особливо ті, хто навчається в школах, де викладання – мовами національних меншин), які показують на тестуванні найнижчі в Україні результати, нерідко мають невисокі показники не лише з української мови і літератури, а й з інших предметів, зокре-

ма й коли складають їх рідною для них угорською чи румунською мовами. Виходить, що корінь проблеми, яку зазвичай шукають у мовному питанні, далеко не тільки в державній мові, бо під час навчання і складання багатьох дисциплін саме українською спостерігаються кращі результати.

Для поліпшення ситуації педагоги висловлюють пропозицію: «потрібно зробити в УжНУ окрему підгрупу на відділенні української мови і літератури для випускників румунських і угорських шкіл. Вони повинні мати двомовну підготовку. Друга проблема – на українську мову вступають в основному українськомовні діти. А ЗНО вони складають однаково з нашими. Відповідно вони мають більше шансів на вступ, ніж етнічні угорці. Потрібно для них також знизити вже вступний прохідний поріг до вишу або на пільговій основі набирати випускників таких шкіл. Тоді через 5–6 років я буду мати кадри» [Коли рідна мова не українська 2019]. І це тоді, коли це питання в Ужгородському національному університеті було вже вирішено два роки тому, тож директор уже мав би провадити профорієнтаційну роботу серед своїх школярів, а за допомогою магістрантів УжНУ успішно вирішувати наболілі кадрові питання.

Стосовно ж того, що питання складності складання ЗНО учнями зі шкіл з мовами навчання національних меншин, які не входять до слов'янської групи мов, вирішено у 2019 р. через зниження до 14 тестових балів прохідного порогу, у той час як для решти учнів вітчизняних шкіл він становив 23, – то ми погоджуємося з думкою Л. Гриневич, що «це адаптивний крок і не вирішує головної проблеми в цілому – випускники українських шкіл не говорять державною мовою. І це великий виклик». Тож думка Й. Кантора про значно поліпшені завдяки цьому показники успішності, на наш погляд, засвідчують вболівання радше про формальний, але аж ніяк не змістовий бік справи.

Варто зауважити, що матеріал подібної тематики з'явився на сайті «Uzhgorod.net.ua» й у вересні 2017 р. Ідеть-

ся про републікацію з сайту «Zbruc» під назвою «Освіта для нацменшин Закарпаття змінюється: «синьо-жовтого» – тобто українського – має ставати більше [Мартинів 2017]. Наведений там коментар активіста із Закарпаття С. Бабілі актуальний значною мірою й нині: «Звичайно, можна відкривати чергові факультети з угорською мовою навчання, але наскільки це ефективно? В Ужгородському національному університеті є факультет (нині навчально-науковий інститут. – Авт.), де навчаються угорською мовою. Але основне питання тоді: для чого ми готуємо цих випускників? Працювати в Україні їм не вдасться, бо вони не знають термінології та української мови. В Україні є 150 тисяч угорців. Часто вони навіть не можуть порозумітися зі своїми співвітчизниками. За них спілкуються голови організацій, уряди інших держав тощо. Перекоаний, що українці мали би самі між собою розумітись. У мене питання: чому український угорець не може стати Президентом України? Зараз у дітей забирають таку можливість» [Мартинів 2017].

Привертає увагу і матеріал 2016 р. «Мовна ситуація Закарпаття: дослідження застосування у всіх сферах життя» [Мовна ситуація Закарпаття 2016] з покликанням на Рух добровольців «Простір свободи» [Становище української мови в Україні у 2016 році], що базується на аналізі даних державної статистики, соціології, а також моніторингових досліджень, виконаних волонтерами в усіх регіонах України, які на той час висновкують про загрозу мовній ідентичності українців і національній безпеці держави.

Ці та інші матеріали мовнополітичного спрямування, републіковані у тому числі й із сайту Медіацентру УжНУ, засвідчують як мінімум небайдуже ставлення редакції сайту «Uzhhorod.net.ua» до важливих суспільно-політичних питань в Україні.

Найвідвідуваніші новинні ресурси області «Закарпаття онлайн» та «Mukachevo.net», які зазвичай дотримуються твердої державницької політики у висвітленні мовної про-

блематики, публікують переважно короткі інформаційні матеріали про всі основні події навколо мовного питання, які часто вміщують перехресні гіперлінки з іншими матеріалами подібної тематики і переважно є репостами зі сторонніх ресурсів.

Привертає увагу публікація «Закарпаття онлайн» про регіональну подію: наприкінці травня 2019 р. депутати обласної ради ухвалили звернення до Президента В. Зеленського щодо можливості направлення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» до Конституційного Суду України, оскільки, як зауважив тодішній голова облради М. Рівіс, «є думка, що цим законом звужуються права нацменшин, а Конституцією це прямо заборонено. Якщо Конституційний суд вирішить, що це правильно, ми не будемо мати ніяких зауважень». Матеріал викликав жваве коментування в мережі, а оскільки, за нашими спостереженнями, редакція сайту модерує коментарі, то з тих, які залишилися під матеріалом, можна висновкувати й про позицію самої редакції щодо події, яка стала інформаційним приводом. Наводимо для прикладу один із наймісткіших за обсягом і змістом: «рівіс сформулював суть звернення точно так як це сформулювали мадяри ці люди навіть не намагаються якось перефразувати угорську позицію а беруть і слово в слово повторяють те що їм прислали з будапешта закарпатська обласна рада це вже не державний орган україни це своєрідний філіал угорського мзс цікава деталь закон приймали з ініціативи парламентської більшості і колишнього президента порошенка але в обласній раді дотепер діє коаліція бпш угорців і регіоналів чому такі принципи угорці не виходять з коаліції один з членів якої так утискає їхні мовні права (стиль, орфографію і пунктуацію оригіналу збережено. – Авт.)» [Закарпатська облрада просить Зеленського 2019].

Сайт «Mukachevo.net» опублікував також інформацію про реакцію на ухвалення українського закону Угорщини,

яка збільшила фінансову підтримку закарпатським угорцям у вигляді соціального пакету майже вдвічі (йдеться про суму допомоги, що перевищує 2,5 мільярди форинтів). Наведено фрагмент із заяви Державного секретаря з питань національної політики Угорщини Арпада Яноша Потапі, який вважає підписання закону Президентом України «підривом прав національних меншин» [Угорщина відреагувала на закон про мову 2019].

Цей же ресурс робить акцент на тому, як народні депутати від Закарпаття проголосували за Закон: «за» – Роберт Горват, Валерій Лунченко, Іван Крулько, «утримались» – Іван Балоба, Віктор Балоба, «не голосував» – Михайло Ланьо, «відсутні» – Василь Петювка, Василь Брензович та Павло Балоба, – таким чином, підтримали документ троє з дев'яти [Як народні депутати від Закарпаття 2019].

«Закарпаття онлайн» ще до парламентських виборів турбувалося, що в Офісі вже чинного Президента В. Зеленського можуть запропонувати референдум про статус регіональної для російської мови на території Донецької та Луганської області. Тож на сайті активно висвітлювали позицію П. Порошенка та партії «Європейська солідарність», в якій розробили Євроатлантичну хартію – документ, що має прискорити вступ України до НАТО: «Події розгортаються так, що повзучий проросійський реванш стає дедалі очевиднішим. Але торгівля мовою не принесе Україні жодних дивідендів. І не зупинить Росію. Бо Росія прийшла не по Луганськ, не по Донецьк, і навіть не по Крим». За словами п'ятого Президента України, головна мета реваншу – зупинити рух України до членства в Євросоюзі та НАТО і повернути у сферу впливу Росії всю Україну, від Донбасу до Галичини [Керівник Офісу Зеленського Керівник 2019].

Важливу інформацію до розуміння редакційної політики ще одного крайового медіаресурсу – «Перший кабельний» – знаходимо в публікації «Закарпаття онлайн» 2017 р.: «...на Закарпатті створений і розвивається інформаційний

проект, що є, фактично, власністю Віктора Медведчука – провідника політики В. Пугіна в Україні. На яку перспективу розраховано цей інформаційний продукт, до яких масштабів його буде розширено і в який конкретно момент буде активно задіяно з антиукраїнською метою – це вже не сфера журналістських пошуків, а компетенція спецслужб. Нині ж можна лише констатувати, що навіть на початковій стадії свого існування цей засіб масової інформації уже готовий доносити кремлівську пропаганду у вуха жителів двох найбільших міст Закарпаття – Ужгорода і Мукачева, а також Виногорова. І з огляду на реалії розв'язаної Росією «гібридної» війни це не може не турбувати» [На Закарпатті відкрито працюють 2017]. Такий широкий коментар використовуємо з огляду на те, що публікації мовнополітичного характеру на «Першому кабельному» лише підтверджують наведене припущення.

Так, іще в січні 2017 р. тут розміщений репост з <http://vybor.ua> – роз'яснення В. Медведчука щодо можливих наслідків нового закону про мову: «...цей проект (ідеться про зареєстрований тоді законопроект № 5670 «Про державну мову». – Авт.), який у народі вже охрестили «лінгвістичним геноцидом», суперечить українському і міжнародному законодавству. Окремі норми цього, з дозволу сказати, продукту законотворчої діяльності псевдопатріотів суперечать Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53 та частини третьої статті 10 Конституції України, якою гарантується «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України», а також не узгоджуються з міжнародними договорами, які є частиною національного законодавства України. Цілком очевидно, що прийняття даного закону не сприятиме єднанню нації і збереженню територіальної цілісності, а лише посилить розкол у суспільстві за національними і мовними ознаками. Такі дії законодавців інакше як «одержавленим сепаратизмом» не назвеш» [Закон про мову це – «лінгвістичний геноцид» 2017].

У вересні 2017 р. після ухвалення Закону «Про освіту» тут репостять з «KhustNews.in.ua» публікацію під назвою «Закон про освіту: куди заведуть мовні пристрасті на Закарпатті», у якій найбільше хвилювань через реакцію Угорщини на цю подію, а найбільш цитованою є «ректорка угорського інституту на Закарпатті» І. Орос, яка назвала Закон про освіту «поверненням сталінських часів» [Закон про освіту: куди заведуть мовні пристрасті на Закарпатті 2017]. І хоч для створення картини нібито дотримання елементарних журналістських стандартів тут використано й думку голови закарпатської обласної філії «Руху захисту української мови» І. Гармасій, акцент, однак, зроблений на тому, що «угорські освітяни» (sic! не «угорськомовні», а «угорські» в Україні. – Авт.) обурені новим документом та «обговорюють можливі страйки у селах».

Не змінилася риторика згаданого ресурсу й далі: на початку 2018 р. тут републіковано матеріал з «РИА Новости Украина» під назвою «Венеціанська комісія визнала російську мову пригнобленою в Україні» [Венеціанська комісія визнала 2018]. Український оглядач В. Матвеев, покликаючись на закордонні медіа, у тому числі й французьке видання, в останньому абзаці тонко підводить до тої ж думки про «масові протести» й «громадянську війну»: «Після закону про мову хвиля протестів прокотилася в декількох великих містах на сході країни. Ці демонстрації стали передумовою української громадянської війни, яка стала наріжним каменем політики дерусифікації України». Відділення Донбасу дозволяє Києву «нейтралізувати» більшість «про-російського» електорату країни, тому цілком ймовірно, що нинішнє блокування Мінських угод продовжиться до президентських виборів в Україні 31 березня 2019 року» [Венеціанська комісія визнала 2018].

Передбачувано у цьому контексті звучить заголовок матеріалу вже квітня 2019 р. «10 років за заклики до двомовності: що говориться в законі про мову, який прийняла

Рада?» [10 років за заклики до двомовності 2019], що за змістом є нібито абсолютно нейтральним, щоправда, висвітлює перебіг подій з покликанням на сайт «Страна.ua» – теж сумнівної репутації. І хоч переглядів цих матеріалів порівняно небагато, погоджуємося з думкою, висловленою вище, про те, що в умовах збройного конфлікту з Росією, для якої пропагандистський фронт не менш значущий за власне військовий, це не може не турбувати.

Парадоксально в країні з одною державною мовою звучить заголовок матеріалу ще одного сайту «PMG.ua»: «Закарпатські угорці скаржаться, що бюлетені написані українською мовою» [Закарпатські угорці скаржаться 2019]. Покликаючись на відеоматеріал з Берегівщини телеканалу «Сіріус», на сайті пишуть: «Зміст бюлетенів жителі села Бене ледь розуміють, але на дільниці приходять активно. <...> Закарпатські угорці кажуть: зручними для них були б двомовні бюлетені». Такі факти лише підтверджують, що громадяни України не знають державної мови, отже, не дотримуються законів країни, в якій проживають, а засоби масової інформації свідомо чи несвідомо вдаються до антидержавної пропаганди: матеріал під заголовком «Підписання закону про мову обурило угорців Закарпаття» вміщує офіційне звернення Товариства угорської культури Закарпаття (голова – В. Брензович) до тодішнього президента П. Порошенка з проханням не підписувати мовний закон, мовляв, він є «дискримінаційним, що в основі порушує людські права громадян України, радикально обмежує права національних меншин України на вільне користування рідними мовами, продовжує збільшувати напруженість як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави. Закон також суперечить прагненням України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції» [Підписання закону про мову обурило 2019].

Ще у вересні 2019 р. видання активно пропагувало позицію партії С. Таруги «Основа» про те, що компромісом у

мовному питанні може бути такий: «Одна державна мова і дві офіційні (англійська та російська), закріплення статусу мов нацменшин», абсолютно не переймаючись бодай термінологічним сплутуванням, яке, припускаємо, може бути й свідомим, використаним з маніпулятивною метою: найпоширеніше значення терміна «офіційна мова» – це основна мова країни, у такому розумінні він є повністю синонімічним термінові «державна мова» [Янковська 2014]. Тож зміст публікації «Що робити з мовами в Україні» кожен може тлумачити, як хоче, бо ж «Сергій Тарута, попри те, що є вихідцем з російськомовного сходу України, завжди переконував, що єдиною державною мовою повинна бути українська мова, а все решта – спекуляція». І хоч «державна політика в мовному питанні повинна бути м'якою, бо мова не терпить насильства», «в Україні має бути одна державна мова. А розмови про другу державну – це все дурниці!» – був категоричним С. Тарута [Що робити з мовами в Україні 2018]. Це не заважає у лишневому матеріалі за 2019 р. під назвою «МЗС України викликало посла Угорщини через різкі заяви, які стосуються Закарпаття» на сайті висловити здивування з непослідовності закордонних сусідів: попри всі зусилля української сторони позбавити неприємної тіні дружні загалом відносини країн, угорська сторона й далі розвиває дивну, м'яко кажучи, публічну риторичку, адже, за словами виконувача обов'язків міністра закордонних справ України Є. Божка, українська сторона виконала рекомендації Венеційської комісії та пішла назустріч угорській стороні щодо імплементації Закону України «Про освіту», а в Законі «Про забезпечення функціонування української мови як державної» враховане прохання угорської сторони щодо продовження перехідного періоду до 2023 року» [МЗС України викликало посла Угорщини 2019].

Сподівання на те, що до Закону про мову внесуть зміни, плекають і на сайті «Голос Карпат», де ключовою цитатою публікації стає пряма мова безіменного представника

партії «Слуга народу»: «Українська – єдина державна мова, з цим ніхто не сперечається. Але в цій сфері повинна працювати система пряників, а не кнутів. Штрафувати за те, що людина говорить російською, – це маячня. Думаю, найближчим часом до закону буде внесено зміни» [У Зеленського хочуть внести зміни 2019].

У редакції онлайн-видання «Karpatnews», схоже, переймаються тільки тим, що у ЄС очікують оприлюднення фінальної версії українського закону про мову. Про це, зокрема, свідчить коротенька замітка з покликанням на «Європейську правду» [У ЄС очікують оприлюднення 2019].

Отже, найвідвідуваніші новинні ресурси області демонструють проукраїнський вектор у висвітленні мовної проблематики, переважно перепубліковуючи короткі замітки про найголовніші навколотовні події з інших інформаційних ресурсів.

Утім деякі з сайтів містять публікації відчутно проросійського чи проугорського спрямування в аналізованому аспекті. І хоч кількість читачів цих ресурсів порівняно невисока, за умов гібридної війни з Росією в країні, яка зобов'язана дбати про свій простір, інформаційний зокрема, такі факти не можуть не турбувати.

Разом з тим втішає те, що аудиторія вебресурсів, які стоять на твердих державницьких позиціях у мовному питанні, набагато численніша, що дає підстави сподіватися на зміцнення націоцентричної свідомості більшої частини українського соціуму на Закарпатті.

Д. Мовний закон: кроки легітимації в дзеркалі новинних інтернет-медіа Закарпаття.

Вартим уваги й показовим вважаємо відображення в ЗМІ реакції пересічних громадян і представників влади чи місцевого самоврядування на поступове набуття легітимної сили різними нормами Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Нагадаємо, більшість його положень набрали чинності 16 липня 2019 року. З 16 січня 2021 р. стала діяти стаття 30-га, яка регламентує, що відтепер мовою обслуговування споживачів в Україні є державна. Тобто інформація про товари й послуги має бути передусім українською – підприємства, установи й організації всіх форм власності зобов'язані обслуговувати споживачів їхніх товарів і послуг насамперед українською. А з 16 липня 2021 року набули чинності частини II–VI, VIII статті 23-ї, які регулюють застосування державної мови у сфері культури.

Варто зауважити, що з січневою датою (можливо, випадково) майже збіглася відповідь Закарпатської обласної прокуратури на ще листопадове (2020 р.) звернення уповноваженого із захисту державної мови Т. Кременя до Генерального прокурора України І. Венедіктової щодо скасування все ще чинних на той час протиправних рішень окремих обласних і місцевих рад про функціонування регіональних мов. У листі прокуратури повідомлено про ухвалу Берегівської райради, якою визнані такими, що втратили чинність, рішення щодо регіональної мови Берегівської та Виноградівської районних рад. Раніше скасували й рішення Нижньоапшанської сільської «Про визнання румунської мови регіональною мовою». Тобто всі ухвали органів місцевого самоврядування про функціонування регіональних мов на території Закарпатської області перестали діяти. Про це в нейтральному тоні з посиланням на допис у ФБ-профілі Т. Кременя повідомили чи не всі онлайн-видання Закарпаття – від найвідвідуваніших до периферійних. Винятком стала розлога публікація на сайті «Перший.com.ua» адвокатки, помічниці-консультантки народного депутата України В. Медведчука З. Темнохудової [Ігнорування мовних та освітніх прав 2021]. Авторка, використовуючи звичну «розхитувальну» риторику політсили ОПЗЖ, вкотре аналізує мовний закон на предмет відповідності нормам Конституції України та міжнародним стандартам у сфері прав людини,

акцентуючи на тому, що «багато положень закону не ґрунтується ні на міжнародних стандартах, ні на міжнародній практиці з прав людини, ні на чинному українському законодавстві», «негативних сторін закону набагато більше», він «не має єдиної чіткої логіки правового регулювання». Ключові тези матеріалу: Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» дискримінує мови національних меншин через преференції для мов ЄС і корінних народів, упосліджує етнospільноти у сферах освіти та медіа, впроваджує каральні заходи, які порушують права людини, а посада Уповноваженого із захисту державної мови взагалі є неконституційною; на Закарпатті мовні питання є відмінними від загальнодержавних, бо «область є одним з найбільш багатонаціональних регіонів України, саме тут значна частина людей вважають своєю рідною мовою і спілкуються на угорській, румунській, словацькій, російській та інших мовах». Все це, щоб підвести до висновку: мовляв, ігнорування мовних та освітніх прав мешканців Закарпаття є безпринципним. Насправді, як нам видається, публікація є черговою спекуляцією на больових точках поліетнічного краю з метою збурювати громадську свідомість найзахіднішого регіону України, акцентуючи на його особливостях, а отже, й нібито відрубності від загальноукраїнського політичного й етнокультурного контексту.

Деяким представникам монобільшості у Верховній Раді також не до душі положення мовного закону, що їх можна назвати визначальними у зміцненні позицій державної мови в українському соціумі. Ідеться про механізм захисту права на послуги державною мовою, який різні групи «Слуги народу» в парламенті намагалися нівелювати або радикально – скасувавши штрафи за порушення (законопроект №4638), або принаймні тимчасово – відтермінувавши їх запровадження (законопроект №4638-2).

Майже в унісон цим спробам на початку лютого 2021 р. на Закарпатті підконтрольні Будапешту лідери угорців

краю В. Брензович, І. Орос та І. Черничко з ініціативи та за підтримки угорських дипломатів провели онлайн-конференцію в «неформальній атмосфері без залучення перекладача» з Верховним комісаром Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у справах національних меншин К. Абдрахмановим, якому скаржилися на нібито обмеження мовних та освітніх прав нацменшин в Україні, їх дискримінацію та кримінальне переслідування. Дізнаємося про це з електронної версії газети «KISZÓ» («Kárpáti Igaz Szó») [Представники угорської меншини 2021].

Видання «Закарпаття онлайн» у репліці на це повідомлення заявляє, що «сам лідер «Товариства угорської культури Закарпаття» (В. Брензович. – Авт.), небезпідставно боячись правосуддя в Україні, ще з минулого року виїхав до Угорщини і не повертається додому» [Між Москвою і Будапештом 2021]. У такий спосіб медійники, очевидно, підкреслюють інсинуативне антиукраїнське спрямування акції представників етноспільноти. Крім того, редакція цього інтернет-ресурсу поділяє думку експертів із західної політики та двосторонніх українсько-угорських відносин, які прямо говорять про спільну кампанію Будапешта й Москви за вплив на керівництво ОБСЄ, підсумком чого має стати розміщення постійної місії на Закарпатті й наступне блокування євроінтеграції України.

На російський слід у впливах на українське Закарпаття з явними територіальними претензіями через підміну понять, маніпулювання давньою назвою русинів-українців, а отже, й мовним питанням, вказує й публікація інтернет-видання «Трибуна». Щоправда, апелюючи до відомої пропагандистської статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців», автор намагається довести схожість із путінською концепцією й позицію голови Закарпатської обласної ради О. Петрова, який в одному зі своїх виступів відокремив етнонім русин від українців: «Історія яскраво продемонструвала, що в угорців, українців та русинів

спільні інтереси, принципи, ми приходимо на допомогу один одному» [Вслід за Путіним 2021].

Цікавим у контексті підтвердження особливих інтересів сусідньої західної держави щодо свого впливу на частину мешканців Закарпаття є повідомлення онлайн-версії газети «РІО» про урочисту церемонію відкриття навчального року в створених на Закарпатті за підтримки уряду Угорщини Центрів професійної підготовки імені Егана Еде. Як філії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца II Ракоці вони діють у Берегові, Великій Доброні та Пийтерфолві. У цих закладах УГОРСЬКОЮ мовою нині навчають 329 студентів, які здобувають фах у 12 напрямках. При цьому заступник державного секретаря з питань професійної освіти Міністерства інновацій та технологій Угорщини Г. Пелешкей зауважила, що профнавчання угорської молоді на Закарпатті слугує зміцненню громади, а також допомагає угорським компаніям у прикордонних регіонах виживати на ринку (198 студентів 2021). Хоча очевидним наслідком такої підтримки, на нашу думку, стане маргіналізація й капсулювання молодого покоління угорської етноспільноти на українсько-угорському прикордонні або ж у ній радше закладене приховане спрямування його на дальші кар'єрні перспективи за кордоном, а не інтеграцію в український соціум. Розширити ж можливості представників національних меншин реалізуватися в нашому суспільстві, як відомо, якраз і є одним із пріоритетів реалізації положень мовного закону та статті 7-ї закону «Про освіту», проти яких так затято виступає уряд сусідньої держави.

Політичні, соціально-економічні, туристично-рекреаційні, культурно-освітні та ін. реалії Закарпаття в загальнодержавний контекст вводять передусім закарпатські кореспонденти всеукраїнських ЗМІ. Тож викликають інтерес і їхні публікації в розрізі порушеної нами проблематики. Так, після набуття законної сили статтею про обов'язковість

використання державної мови у сфері обслуговування журналістка «Укрінформу» Т. Когутич підготувала репортаж із найбільш угорськомовного в Україні міста – Берегова. Авторка з'ясувала, чи не утискають права угорців, вимагаючи спілкуватися не рідною, а державною, і чи, бува, не дискриміновані українці в гарантованому законом праві діставати послуги державною на території України, але в місці компактного проживання угорської нацменшини. З репортажу журналістки, яка поспілкувалася з берегівцями різних поколінь, різного освітнього й соціального статусу, напрашується однозначний висновок про тутешню міжетнічну толерантність. Мовляв, тут питання мови спілкування, якщо його навмисно не загострювати, – вторинне: місцеві жителі у будь-якому разі шукають не мову розбрату, а порозуміння. І зазвичай знаходять [Когутич 2021].

Цей висновок, до речі, підтверджує й інший відомий закарпатський медійник, директор Інституту центральноєвропейської стратегії Д. Тужанський. У розлогій публікації на «Європейській правді» автор, наводячи дані опитування «Демініціатив» спільно з Центром політичної соціології в рамках проекту «Re: Open Zakarpattia» від 24 серпня – 6 вересня 2020 року, один за одним розвіює міфи про Закарпаття, серед яких і стереотип, ніби в цьому краї є напруга на міжетнічному ґрунті, а тамтешні нацменшини зовсім не володіють українською мовою та виступають проти її вивчення й використання. Не заперечуючи мовної проблеми в регіоні, Д. Тужанський твердить про її вкрай гіперболізоване представлення. Як аргумент наводить підтвержену мовним омбудсменом Т. Кременем інформацію, що від 16 січня 2021 р., відколи в Україні почала діяти норма про першочерговість обслуговування споживачів в Україні саме українською мовою, і до кінця квітня (часу виходу публікації. – Авт.) із Закарпаття не надійшло жодної скарги щодо порушення цієї норми закону [Тужанський 2021]. Тоді як лише за перший тиждень дії згаданого положення закону

стосовно його порушення до уповноваженого надійшло понад 200 звернень громадян інших регіонів України.

«Думка ж про «напругу на міжнаціональному ґрунті» на Закарпатті – взагалі безпідставна. Не дивно, що її поширюють переважно проросійські кола та сама РФ», – стверджує директор Інституту центральноєвропейської стратегії [Тужанський 2021].

Ще один закарпатський журналіст В. Бедзір, власний кореспондент «Урядового кур'єру», розповідає про одну з локацій Всеукраїнського форуму «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху», що діяла на Закарпатті, на якій розглядали питання освіти національних меншин. Інформуючи всеукраїнського читача про заклади, де навчання ведуть мовами національних меншин, автор наголошує на відповідальному ставленні педагогів краю до питань вивчення державної мови. Зокрема, повідомляє про успіхи освітян Закарпаття у створенні підручників з вивчення української мови для угорськомовних шкіл з 5 до 9 класу й те, що ці посібники використовуватимуть у загальнодержавному масштабі – у школах з навчанням мовами корінних народів і національних меншин [Бедзір 2021]. У цій же статті Закарпаття разом зі Львівщиною згадано як проблемні області, в яких (єдиних в Україні) доти не була забезпечена можливість здобути державний сертифікат Національної комісії зі стандартів державної мови, що засвідчує володіння українською мовою. Хоч з 16 липня 2021 р. набула чинності частина друга статті 10 мовного закону, яка регламентує запуск відповідної процедури. (Варто зауважити, що буквально за кілька днів після згаданої публікації Нацкомісія зі стандартів державної мови уклала угоду з Ужгородським університетом, на філологічному факультеті якого створено Центр екзамнування на визначення рівня володіння державною мовою, перші іспити в якому відбулися 15 вересня [Толочко Н. 2021]).

З 16 липня 2021 р. законними стали й норми, які регулюють застосування державної мови у сфері культури.

Про початок їх дії нагадують і ЗМІ Закарпаття, зокрема й в онлайні. Публікацію на основі телесюжету суспільного мовника «UA:Закарпаття», продубльованого на відеохостингу YouTube, про те, як реагують в області на нові мовні норми, підготував, зокрема, популярний у краї ресурс «Закарпаття онлайн». З нього серед іншого дізнаємося, що, за інформацією мовного омбудсмена, за пів року від закарпатців надійшла всього одна скарга про недотримання положень згаданого закону. Крім того, з розмов із представниками туристично-екскурсійної, книговидавничої та книготоргової, кінематографічної й театральнo-художньої сфер довідуємося, що на Закарпатті стосовно питань дотримання норм закону про державну мову в цих галузях проблем не спостерігається. У коментарях до матеріалу, хоч і нечисленних, відзначено підтримку дописувачами мовного закону [В Україні починають діяти 2021].

Узагальнюючи наші спостереження, можна припускати, що онлайніві ЗМІ Закарпаття, як і закарпатські кореспонденти всеукраїнських видань, усвідомлюють важливість висвітлення мовнополітичної проблематики в регіоні. Хоча більшість інтернет-видань робить це неохоче і спорадично, зазвичай у разі появи резонансних подій, та й то переважно обмежуючись перепублікаціями зі всеукраїнських медіа чи поширюючи інформацію місцевих колег. Проте добрі результати в справі зміцнення позицій державної мови, зокрема і як засобу консолідації соціуму, можливі тільки за умови активної, систематичної й добре аргументованої, базованої на якісному фактажі діяльності в цьому напрямі засобів масової інформації. Сьогодні це добре роблять на нещодавно створеному за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) онлайн-ресурсі InfoPost.Media [Infopost 2021], базованому в Ужгороді (головний редактор – Д. Тужанський). Ресурс, що позиціонує себе як суспільно-політичне видання, розповідатиме українській аудиторії про національні спільноти країни, а також – про Україну для її

національних спільнот. Мета проекту – будувати мости між людьми, посилювати національний діалог і згуртованість, а також протидіяти дезінформації та маніпуляціям щодо етнічних питань в Україні, сприяючи європейській та євроатлантичній інтеграції України. Сподіваємося, завдяки й цьому проекту спокійне та виважене ставлення до дражливих питань, зокрема в національній і мовній площинах, коли його спеціально не збурюють зацікавлені політичні сили, закордонні зокрема, може тільки міцнішати, перетворюючи Закарпаття на західний форпост української державності.

Література

1. Байцура Т. Закарпатоукраїнская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Пряшев, 1971. 228 с.
2. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націотворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 390 с.
3. Бідзіля Ю. М. Наукові праці професора Й. О. Дзендзелівського на сторінках журналу «Карпатський край» (1993–2000) як джерело вивчення етноспецифіки регіону. *Науковий вісник Ужгород. унів-ту*. Сер. Філологія. Соціальні комунікації. № 24. 2011. С. 219 – 227.
4. Бідзіля Ю. Медіа полінаціонального Закарпаття: проблеми формування етнічної та громадянської ідентичності. № 1 (6). *Обрії друкарства*. 2018. С. 23 – 39. URL: <http://horizons.vpi.kpi.ua/article/view/132817>.
5. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності. *Монографія*. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
6. Бідзіля Ю. М. Закарпатська періодика й проблеми формування національно-інформаційної ідентичності місцевих українців. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2013. Випуск 2 (30). С. 165 – 173.
7. Бідзіля Ю. М. Сучасна преса Закарпаття у контексті українського державотворення. *Актуальні проблеми журналістики : Зб. наук. праць*. Ужгород: МП «Ліра». 2001. С. 27.
8. Бідзіля Ю. М. Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації : *монографія*. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2016. 469 с.

9. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Ужгород: Друкарня «Школьна помощь», 1937. 200 с.
10. Бойко О. Політичне маніпулювання. *Навчальний посібник*. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
11. Ваколя З. Партійна преса міжвоєнного Закарпаття (1919 – 1939) як засіб виховання політичної культури молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2012. Вип. 24. С. 28–30.
12. Волошин А. Ко історії нашого новинарства. Твори. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. 447 с.
13. Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923.
14. Гриценко О. М. Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект): Дис... д-ра політ. наук: 23.00.03; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. К., 2003. 425 с.
15. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. Наук. ред.-консультант д-р іст. наук М. М. Романюк. Львів, 2003. 564 с.
16. Данилевська О. М. Мова революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. К., 2009. 176 с.
17. Делібалтова Ю. В. Освіта на Підкарпатській Русі в 20-ті роки ХХ століття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Історичні науки. 2014. Вип. 3. 38. С. 50 – 54.
18. Держалюк М. С. Закарпатський край у нестримному прагненні до Української державності / Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України. URL: <https://ivinas.gov.ua/archive/zakarpatskyi-krai-u-nestrymnomu-prahnenni-do-ukrainskoi-derzhavnosti.html>.
19. Дзендзелівський Й. О. ПОН і забутий Гарайда. *Тиса*. 1994. № 1–2. С. 39 – 46.
20. Добош І. Газети «Русин» (1920 – 1923 рр.), «Руська нива» (1920 – 1924 рр.) і формування національної свідомості мешканців Закарпаття. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 2(54). С. 397–398.
21. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. 127 с.
22. Енциклопедія сучасної України – Encyclopedia of Modern Ukraine: вебсайт. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18649.
23. Євсеева Г. П. Державна мовна політика в соціокультурному контексті України [Електронний ресурс]. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 2. С. 111–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_2_19.
24. Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные. М. : Фокус-медиа, 2010. 200 с.
25. Журналистское образование в условиях конвергенции СМИ: *монографія*. Челябинск : Издательство РЕКПОЛ, 2012. 114 с.
26. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура [україномовний варіант українсько-угорського видання]. Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.
27. Ігнат А. М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ – поч. ХХ ст.: *конспект лекцій*. Ужгород: УжДУ, 1971. 70 с.
28. Каралкіна Н. В. Способи використання соціальних мереж для підготовки й популяризації телевізійних програм Філії НТКУ «Закарпатська регіональна дирекція». *Обрії друкарства*. 2016. № 1 (5). С. 35–45. DOI: <https://doi.org/10.20535/2522-1078.2016.1.95060>.
29. Кіслов Д. Піар в системах маркетингових комунікацій органів державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 4. 2015. С. 118 – 121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_4_25.
30. Кожевніков В. Суворя розмова про «язик» і мову. К.: ПП «Пандемія», 2016. 64 с.
31. Королько В., Некрасова О. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика. *Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2009. 831 с.
32. Кудіна О. Комунікаційна політика в умовах політичної кризи: антикризові заходи та особливості їх застосування. *Молодий вчений*. № 11 (14). листопад, 2014. С. 240-242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_11%2814%29_60.
33. Кухта М. І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. Ужгород, 1997. 52 с.
34. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / пер. з англ. К.: «К.І.С.», 2002. 264 с.
35. Лисовой П. Н. Журналистика Закарпаття второй половины ХІХ – первой половины ХХ столетий и ее связи с другими украинскими землями и Россией [Текст]: автореф. дис... д-ра филол. наук. Киев, 1970. 48 с.

36. Макарова В. «Культура страху» як етична проблема діяльності засобів масової комунікації, 2008. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2360>.
37. Мала енциклопедія етнодержавознавства (МЕЕ) / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
38. Малець О. О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40 – 80-х рр. ХХ ст. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2004. 188 с.
39. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: *Популярне видання*. К.: Темпора, 2007. 88 с.
40. Мацелюх І. А. Правовий статус українського Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької Республіки 29 лютого 1920 року. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 5-8.
41. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? *Політичний менеджмент*. № 4. 2006. С.108-123. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9613/10-Matsievski.pdf>.
42. Мащенко І. Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу. Київ: Україна, 2005. 384 с.
43. Микитась В. Л. Давні рукописи і стародруки: Опис і каталог. Ужгород: УЖДУ, 1961. 96 с.
44. Микитась В. Л. Давні рукописи і стародруки: Опис і каталог: Частина друга. Вид-во ЛДУ, 1964. 84 с.
45. Михайлин І. Л. Журналістика як всесвіт: Вибрані медіадослідження. Х.: Прапор, 2008. 512 с.
46. Михалюк М. Біобібліографістика на сторінках часопису «Свобода» (Ужгород, 1922 – 1938 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2019. Вип. 9(27). С. 197 – 207.
47. Мишанич О. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму. *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2013. С. 9–62.
48. Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року) / Балагурі Е. А., Гранчак І. М., Поп І. І. та ін. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. 436 с.
49. Остапа С. В., Міський В. В., Розкладай І. Є. Суспільне мовлення в Україні: історія створення та виклики. Київ: ТОВ «Друкарня Віол», 2018. 156 с.
50. Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: *монографія*. Серія «Studia regionalisnica». Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. 408 с.
51. Потятиник Б. В. Інтернет-журналістика : *навч. посіб.* Львів : ПАІС, 2010. 246 с.
52. Потятиник Б. В. Медіа : ключі до розуміння. Серія : Медіакритика. Львів: ПАІС, 2004. 312 с.
53. Різун В. В. Теорія масової комунікації: *підручник*. К. : Просвіта, 2008. 260 с.
54. Родик Г. Особливості політичної комунікації у етнополітичному конфлікті *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2015. Вип. 5. С. 292 – 296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spur_2015_5_36.
55. Росул Т. Образ Підкарпатської Русі в Чехословацькому кінематографі (1919 – 1938). *Студії мистецтвознавчі*. №1 (2016). С. 24–32.
56. Рудловчак О. Історія культури. *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. № 13. Пряшів: Відділ української літератури Братіславського педаг. вид-ва, 1988. 94 с.
57. Рудловчак О. Невтомний оратай закарпатоукраїнського журналістського поля. *Олександр Духнович: Твори в 4-х томах*. Т. 3. Братіслава-Пряшів: Словацьке педаг. вид-во, відділ української літератури, 1989. 608 с.
58. Седнева Н. О. Вплив засобів масової інформації на мовну культуру та мовний вибір. *Політичні науки*. Т. 44. 2005. С. 80–84.
59. Сенько І. М. Земля з іменем Ужгород: Патент, 1998. 159 с.
60. Стернин І. А. Можно ли культурно формировать культуру в современной России. *Культурно-речевая ситуация в современной России*. Екатеринбург, 2000. С. 361–373.
61. Стрипський Я. Початки друкарства на Подкарпатті. *Зоря-Наїнал*. 1942. Ч. 3/4. С. 261–289.
62. Сюсько М. І. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови. *Монографія*. Ужгород: Гражда, 2014. 624 с.
63. Тарасюк В. Ю. Майстерність А. Волошина-публіциста. *Наук. вісник Ужгород. ун-ту*. Серія: Філологія. Вип. 4. Ужгород, 2000. С. 117–120.
64. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2010. 416 с.
65. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939): *Монографія*. Ужгород, 2006. 380 с.
66. Толочко (Каралкіна) Н. В. Особливості телепрограм для національних меншин Закарпаття в контексті суспільного мовлення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія:*

- Філологія. Ужгород; ПП Данило С. І., 2019. № 2 (42). С. 222–227. DOI: 10.24144/2663-6840/2019.
67. Толочко (Каралкіна) Н. В. Проблеми формування аудіовізуальних медіа на Закарпатті у дорадянський період. *East European Scientific Journal (Warsaw, Poland)*. 2019, part 6. № 7 (47). С. 10–14.
 68. Толочко (Каралкіна) Н. В. Способи використання соціальних мереж для підготовки й популяризації телевізійних програм Філії НТКУ «Закарпатська регіональна дирекція». *Обрії друкарства*. 2016. № 1 (5). С. 35–45.
 69. Толочко Н. В. Особливості телепрограм для національних спільнот Закарпаття в радянський період (1960–1980 рр.). *Студії з філології та журналістики: збірник наукових праць / Міжнарод. редкол.: Н. Венжинович (голов. ред.), Г. Шумицька (заст. голов. ред.), М. Вашичек та ін.* Ужгород: Говерла, 2020. Вип. 6. 203 с. С. 188–192.
 70. Толочко Н. В. Становлення і розвиток телебачення на Закарпатті в історичному, політичному, культурному контекстах: автореф. дис. ... канд. наук із соціальн. ком.: 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій». Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2020. 20 с.
 71. Улиганець М. Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія в умовах незалежності України. *Журналістика: науковий збірник / голов. ред. Н. М. Сидоренко*. Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. 2011. С. 86–93.
 72. Черпак Т. Особливості кризових комунікацій у політичному дискурсі в сучасній Україні. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 49. С. 48–58. URL: <http://nbuv.gov.ua/images/naukprazi/49.pdf>.
 73. Шаповалова Г. В., Шебештян Я. М. Теоретико-практичні питання текстознавства. Ужгород: Гражда, 2014. 100 с.
 74. Шаповалова Г. Лексико-стилістичні та фразеологічні засоби інтелектуалізації журналістського мовлення. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер.: Філологія. Вип. 2 (40) 2018. Ужгород: Говерла, 2018. С. 42–46.
 75. Шебештян Я. М. Пропріальні засоби компресії друкованого медіамовлення. *Записки з ономастики*. Одеса: Астропринт, 2012. Вип. 16. С. 146 – 156.
 76. Шебештян Я. Функціональна своєрідність пропріативів у сучасному українському медіатексті: аналіз телемовлення. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер.: Філологія. Вип. 1 (45). Ужгород, 2021. С. 592 – 498.
 77. Шевельов Ю. Нарис сучасної літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.). К.: Темпора, 2012. 664 с.
 78. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. К.: КЛДУ, 2000. 284 с.
 79. Шумицька Г. В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. *Монографія*. Ужгород: Гражда, 2019. 104 с.
 80. Шумицька Г. В., Путрашик В. І. Новинні сайти як індикатор мовної ситуації в Україні (на прикладі веб-ресурсів Закарпаття). *Стиль і текст. Науковий збірник*. 2017. Випуск 1 (17). С. 163–180.
 81. Янковська Г. В. Державна та/або офіційна мови: ототожнення чи розмежування? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 29. Т. 1. Ужгород: Гельветика, 2014. С. 123–126.
 82. Bidzilya Y. M. Slovak press in Zakarpattia as the revival of national identity. *European Journal of Science and Theology* 11(6). 2015. 67–78. URL: http://www.ejst.tuiasi.ro/Files/55/8_Bidzilya.pdf.
 83. Bidzilya Y. M., Haladzhun Z. V., Georgiievska V. V., Solomin Y. O., & Sydorenko N. M. Ukrainian communication and media in Romania: from birth and progress to regress. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), 2021, 234-253. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1576>.
 84. Bidzilya Y. M., Solomin Y. O., Shapovalova H. V., Georgiievska V. V., Poplavska N. M. The stability of State information in the face of terrorist threats. *Cuestiones Políticas*, 39(70), 2021, 250-269. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.16>.
 85. Bidzilya Y. M. The Gypsy Media In Transcarpathia: The Problems Of Intercultural Communication and Overcoming the Status of Social Outsiders of the Ethnic Group». Pp. 69–87 in *Intercultural Communication: Strategies, Challenges and Research*. New York: Nova Science Publishers, 2017.
 86. Broch L. The Hidden Jewel in Public Service Broadcasting. *VIEW Journal of European Television History and Culture*. 2019. 8(16). Pp.31–44. DOI: <http://doi.org/10.18146/2213-0969.2019.jethc173>.
 87. Dewey J. *Democracy and Education. An introduction to the philosophy of education*. New York: The Macmillan Company, 1916. 434 p. URL: <https://archive.org/details/democracyandedu00dewegoog/page/n32/mode/2up?view=theater>.
 88. Dewze M. What is Multimedia Journalism? *Journalism Studies*, Vol. 5, No.2, 2004, pp. 139–152.

89. Kawamoto K. *Digital Journalism: Emerging Media and the Changing Horizons of Journalism*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2003. 208 p.
 90. Marius Dragomir, Tanja Kersevan Smokvina, Viktor Maziarchuk. The system of financing Ukrainian public service broadcaster UA: PBC in light of the Council of Europe standards. *Council of Europe expert report*. 2019. URL: <https://rm.coe.int/the-system-of-financing-ukrainian-public-service-broadcaster-ua-pbc-in/168091f9d6>.
 91. Newsroom convergence: A transnational comparison. Abstract. Medienhaus Wien. March 2008. URL: https://www.rtr.at/de/ppf/Kurzberichte2007/Konvergenz_im_Newsroom_Newsroom_Convergence.pdf.
 92. Stollfuß S. German Public Television, Social Media and Audience Engagement. *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 2019, 8(16), pp.98–109. DOI: <http://doi.org/10.18146/2213-0969.2019.jethc178>.
 93. Syvertsen T. Ordinary People in Extraordinary Circumstances: A Study of Participants in Television Dating Games. *Media, Culture & Society*, 2001, 23 (3): 319–37.
 94. Syvertsen T. Public Service Broadcasting. Essay. *In The Media Welfare State: Nordic Media in the Digital Era*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 2014. DOI: <http://dx.doi.org/10.3998/nmw.12367206.0001.001>.
 95. The Press and Media: Basque language recovery III / Alberto Barandiaran, Lorea Agirre, Miren Artetxe, Andoni Barreña Agirrebeitia, Elixabete Garmendia Lasa, et. Eskoriatza: Garabide Elkarte, CD 2010. URL: <https://www.ehu.eus/documents/3120344/3356416/ThePressAndMedia.pdf/cec2ff1b-1c8f-4189-a3b4-42dc30b19a55?t=1420475554000>.
 96. Yuriy Bidzilya, Yevhen Solomin, Nataliia Tolochko, Halyna Shapovalova and Yaroslava Shebeshtian. The Media Image of the Multinational Transcarpathia: The Problems of the Search for Ethnic and Civil Identities. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2020, 9, Pp. 2972-2983. DOI: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.362>.
- Джерела**
1. 10 років за заклики до двомовності: що говорить в законі про мову, який прийняла Рада? *Перший.com.ua*. 25.04.2019. URL: <https://pershij.com.ua/10-rokiv-za-zaklyky-do-dvomovnosti-shcho-hovorytsia-v-zakoni-pro-movu-iaki-priyniala-rada>.
 2. 198 студентів почали навчатися у центрах професійної підготовки за підтримки Угорщини. *PIO*. 08.10.2021. URL: <https://www.rionews.com.ua/mixed/socio/now/n21280141947>.
 3. Бедзір В. Як навчати дітей нацменшин якісно. *Урядовий кур'єр*. 27.08.2021. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-navchati-ditej-nacmenshin-yakisno>.
 4. Біклян Х. Зради і перемоги 2017: чим запам'ятається українцям цей рік. *Карпатський об'єктив*. 30.12.2017. URL: <http://life.ko.net.ua/?p=47158>.
 5. В Україні готуються закони, які загрожують закарпатським угорцям із подвійним громадянством, – дипломат. *Голос Карпат*. 19.01.2018. URL: https://goloskarpat.info/power/5a61aabe714d4/?utm_content=03141.
 6. В Україні інтернет-аудиторія досягла 20,1 млн користувачів. *MediaSapiens*. 20.11.2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/v_ukraini_internetauditoriya_dosyagla_201 mln_koristuvachiv.
 7. В Україні кількість інтернет-користувачів зросла до 23 мільйонів. *Укрінформ*. 10.10.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2797152-v-ukraini-kilkist-internetkoristuvaciv-zroslo-do-23-miljoniv.html>.
 8. В Україні починають діяти нові норми мовного закону. Як на Закарпатті реагують на нововведення (ВІДЕО). *Закарпаття онлайн*. 17.07.2021. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/213345-V-Ukraini-pochynaiut-diiaty-novi-normy-movnoho-zakonu.-IAk-na-Zakarpatti-reahuiut-na-novovvedennia-VIDEO>.
 9. Венеціанська комісія визнала російську мову пригнобленою в Україні. *Перший.com.ua*. 07.02.2018. URL: <https://pershij.com.ua/venetsianska-komisiia-vyznala-rosiisku-movu-pryhnobloniu-v-ukraini>.
 10. Венеційська комісія підтримала «мовну» статтю про освіту нацменшин. *Закарпаття онлайн*. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/176836-Venetsiiska-komisiia-pidtrymala-movnu-stattiupro-osvitu-natsmenshyn>.
 11. Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа. *Європейська правда*. 08.12.2017.
 12. Всемирный обзор индустрии развлечений и СМИ: прогноз на 2013-2017 гг. URL: <http://www.pwc.ru/outlook>.
 13. Всеукраїнський перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.
 14. Вслід за Путіним голова Закарпатської облради Петров згадав русинів окремо від українців. *Трибуна*. 19.07.2021. URL: <https://>

- trubyna.org.ua/novyny/vslid-za-putinym-holova-zakarpatskoi-oblrady-petrov-zhadav-rusyniv-okremo-vid-ukraintsv.
15. Гаргонич І., Шух С. Закарпатські ЗМІ і їх власники. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/65488>.
 16. Гармасій І. Галина Шумицька: У себе дома робимо, як нам добре. А думку сусіда беремо до уваги. Декан філологічного факультету – про втілення нових освітніх програм на факультеті, діалог у суспільстві та культуру фахових дискусій. *Медіацентр УжНУ*. 14.12.2017. URL: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/halina-shumytska-doma-robymo-jzk-nam-dobre/2017-12-14-15994>.
 17. Глуховський М. Сергій Головатий: Венеційська комісія не виявила у законі про освіту порушень, які Угорщина приписувала Україні. *Закарпаття онлайн*. 18.12.2017. URL: <http://zakarpatty.net.ua/News/177166-Serhii-Holovatyi-Venetsiiska-komisiia-ne-vyivayla-u-zakoni-pro-osvitu-porushen-iaki-Uhorshchyna-prypysuvala-Ukraini>.
 18. Говорить Ужгород! *Закарпатська правда*. 1.12.1945. № 177. С. 1.
 19. Голуб О. Звіт з моніторингу дотримання профстандартів в онлайн-медіа. Третя хвиля моніторингу у 2021 році. *Сайт Інституту масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/>.
 20. Горват В. Яку «чужу» мову угорці Закарпаття знають краще? *Новини Закарпаття*. 25.03.2013. URL: <https://transkarpatia.net>.
 21. Гулан Я. Інтернет-ЗМІ Закарпаття: ситуація покращується. URL: <https://imi.org.ua/articles/internet-zmi-zakarpattyuasituatsiya-pokraschuetsya/>.
 22. Данькова Н. Закупний контент на Суспільному: ціни та основні дистрибутори. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://stv.detector.media>.
 23. Державний реєстр друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності URL: [https://data.gov.ua/dataset/fd25a249-4e5e-4257-b243-b9c16a8d0b6d\(22-ex_xml_dzmi.zip](https://data.gov.ua/dataset/fd25a249-4e5e-4257-b243-b9c16a8d0b6d(22-ex_xml_dzmi.zip) – ZIP архів, обсяг розпакованих файлів 20 603 479 байт).
 24. Драгоманов М. П. В справі відносин українців до російської літератури: (Листи до редакції «Зорі»). *Зоря*. 1889. № 8. С. 143–144; № 9. С. 158–159; № 10. С. 174–175; № 11. С. 191–192.
 25. Жук О. Скорочення бюджету Суспільного у 2020-му: що втрачає мовник і його аудиторія. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://stv.detector.media/>.
 26. За мовну політику Закарпатська УНП втратила домен. *Закарпаття онлайн*. 27.07.2012. URL: <https://zakarpatty.net.ua/Partiji/98907-Za-movnu-polityku-Zakarpatska-UNP-vtratyla-domen>.
 27. За рік кількість українців у соцмережах зросла на 7 мільйонів – дослідження. *Економічна правда*. 17.03.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/17/672023>.
 28. Закарпатська облрада просить Зеленського скерувати закон про мову до КСУ. *Закарпаття онлайн*. 23.05.2019. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/192503-Zakarpatska-oblrada-prosyt-Zelenskoho-skeruvaty-zakon-pro-movu-do-KSU->.
 29. Закарпатські онлайн-ЗМІ не називають своїх власників, а деякі – і редакторів. *Інститут масової інформації*. 07.10.2018. URL: <https://imi.org.ua/blogs/zakarpatski-onlajn-zmi-ne-nazyvayut-svoji-h-vlasnykiv-a-deyaki-i-redaktoriv>.
 30. Закарпатські угорці скаржаться, що бюлетені написані українською мовою. *PMG.ua*. 31.03.2019. URL: <https://pmg.ua/life/78838-zakarpatski-ugorci-skarzhatsya-shho-byuleteni-napysani-ukrainskoju-movoyu>.
 31. Закон про мову це – «лінгвістичний геноцид». *Перший.com.ua*. 30.01.2017. URL: <https://pershij.com.ua/zakon-pro-movu-lingvistichnyi-genocid>.
 32. Закон про освіту: куди заведуть мовні пристрасті на Закарпатті. *Перший.com.ua*. 17.09.2017. URL: <https://pershij.com.ua/zakon-pro-osvitu-kudi-zavedut-movni-p>.
 33. Зубченко Я. Чому закриття каналів Медведчука – це не наступ на свободу слова. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://detector.media/infospace/>.
 34. Ігнорування мовних та освітніх прав мешканців Закарпаття є безпринципним, – Зоя Темнохудова. *Перший.com.ua*. 31.01.2021. URL: <https://pershij.com.ua/ihnoruvannia-movnykh-ta-osvitnikh-prav-meshkantsiv-zakarpattia-ie-bezpryntsyppnym-zoia-temnokhudova>.
 35. Керівник офісу Зеленського протягує для Донбасу регіональну російську мову. *Закарпаття онлайн*. 02.07.2019. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/193649-Kerivnyk-Ofisu-Zelenskoho-protiahuie-dlia-Donbasu-rehionalnu-rosiisku-movu>.
 36. Клімкін П. Більше ніж «угорська проблема»: як паспортний скандал відкрив паралельну реальність. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/3/7087641/>.
 37. Когутич Т. Труднощі перекладу в Берегові. *Укрінформ*. 10.02.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3187512-trudnosi-perekladu-v-beregovi.html>.
 38. Коли рідна мова не українська: як на Закарпатті навчаються угорською, словацькою та румунською мовами. *Uzhgorod.net.ua*. 01.08.2019. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/140587>.

39. Концепція мовлення з тематики національних меншин ПАТ «НСТУ». URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=178950
40. Кравченко В. Ілюзія добросусідства. *Дзеркало тижня*. URL: https://dt.ua/internal/ilyuziya-dobrosusidstva-290281_.html.
41. Макаров Ю. Про інтелектуальне телебачення. *Сайт «Детектор медіа»*. URL: <https://detector.media/community/article/194117/2021-11-24-pro-intelektualne-telebachennya>.
42. Мартинів М. Освіта для нацменшин Закарпаття змінюється: «синьо-жовтого» – тобто українського – має бути більше. *Uzhgorod.net.ua*. 28.09.2017. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/115499>
43. МЗС України викликала посла Угорщини через різкі заяви, які стосуються Закарпаття. *PMG.ua*. 05.07.2019. URL: <https://pmg.ua/politics/81251-mzs-ukrainy-vyklykalo-posla-ugorshhynycherez-rizki-zayavy-yaki-stosuyutsya-zakarpattya>.
44. Михайлов А. Закарпатському телебаченню – 25. *Закарпатська правда*. 1993. 8 травня. № 44 (14854). С. 1.
45. Між Москвою і Будапештом: як Угорщина використовує нового комісара ОБСЄ проти України. *Закарпаття онлайн*. 3.03.2021. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/210068-Mizh-Moskvoiu-i-Budapeshtom-ia-Uhorshchy-na-vykorystovuie-novoho-komisara-OBSIE-proty-Ukrainy>.
46. Міністр закордонних справ Румунії: «Новий освітній закон негативно впливає на нацменшини в Україні». *Карпатський об'єктив*. 16.01.2018. URL: <http://politika.ko.net.ua/?p=5463>.
47. Мовна ситуація Закарпаття: дослідження застосування у всіх сферах життя. *Uzhgorod.net.ua*. 08.11.2016. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/102303>.
48. На Закарпатті відкрито працюють телеканал і сайт кума Путіна Медведчука. *Закарпаття онлайн*. 28.02.2017. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/167311-Na-Zakarpatti-vidkryto-pratsiuiut-telekanal-i-sait-kuma-Putina-Medvedchuka>.
49. Наглядова рада Суспільного затвердила звіт про діяльність НСТУ за 2020 рік. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://stv.detector.media>.
50. Наглядова рада Суспільного затвердила звіт про діяльність НСТУ за 2020 рік. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://stv.detector.media/>.
51. Новий закон «Про освіту»: що він змінює для шкіл з угорською та румунською мовами навчання. URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/BROSHURE-ZAKON_12-12-2017_UKRAINE_PRESS.pdf.
52. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа (2021 р.). URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/>.
53. Переписка з державним комітетом при Раді Міністрів УРСР з радіомовлення і телебачення з основних питань діяльності за березень-грудень 1965 рік. ДАЗО. Ф. 1238. Оп. 2. Спр. 489. 41 арк.
54. Петрик П. «Я заявив офіційний протест». *Срібна земля – Фест*. 1996. 21–27 листопада. С. 11.
55. Підписання закону про мову обурило угорців Закарпаття. *PMG.ua*. 15.05.2019. URL: <https://pmg.ua/life/79979-pidpysannya-zakonu-pro-movu-oburylo-ugorciv-zakarpattya>.
56. Поп Д. Про мовну толерантність в Закарпатті. *Prozak.info*. 30.12.2015. URL: <http://prozak.info/Suspil-stvo/Pro-movnu-tolerantnist-v-Zakarpatti>.
57. Портал мовної політики. URL: <http://language-policy.info>.
58. Представники угорської меншини Закарпаття поспілкувалися з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин. *KISZÓ (Kárpáti Igaz Szó)*. 12.02.2021. URL: <https://kiszo.news/2021/02/12/predstavniki-ugorskoj-menшини-za-2>.
59. Романчук І. Подвійне громадянство в Україні: факти, міфи і правила існування. *Юридичний інтернет-ресурс Протокол*. URL: https://protocol.ua/ua/podviyne_gromadyanstvo_v_ukraini_fakti_mifi_ipravila_ishuvannya/.
60. Русин. Ужгород, 1923. Ч. 148. С. 2.
61. Руська нива, 1922. Ч. 5. С. 2.
62. Свобода. 1922. 1 січня. С. 1.
63. Свобода. Ужгород, 1931. Ч. 25. С. 2–3.
64. Сидоренко С., Панченко Ю. Угорський мовний шантаж: чи поховає Будапешт європейське майбутнє України. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/26/7071503/>.
65. Сидоренко С., Тужанський Д. «Я не хочу повторення війни між Угорщиною та Україною»: інтерв'ю Петера Сійярто. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2018/06/25/7083567/>.
66. Сильвай І. А. (Уриил Метеор). Избранные произведения. Пряшев: Словацкое изд-во художественной литературы, 1957. 410 с.
67. Становище української мови в Україні у 2016 році: аналітичний огляд. Рух добровольців «Простір свободи». URL: <https://docs.google.com/document/d/1ScYcGPhLeu5Y7P8Cg1wOX1sk7lTqf3D9VhQBZgNRpac/edit>.

68. Стрічка новин закарпатського сайту: не завжди є джерело, не завжди воно достовірне. *Інститут масової інформації*. 27.06.2018. URL: <https://imi.org.ua/blogs/strichka-novyn-zakarpatskoho-sajtu-ne-zavzhdy-je-dzherelo-ne-zavzhdy-vono-dostovirne>.
69. Тарканій Г. Закарпатська відповідь українському мовному питанню. *Закарпаття онлайн*. 25.03.2011. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu>.
70. Толочко Н. Понад пів сотні осіб за два дні склали в УжНУ іспит на рівень володіння державною мовою. *Медіацентр УжНУ*. 16.09.2021. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ponad-piv-sotni-osib-za-dva-dni-sklaly-v-uzhnu-ispyt-na-riven-volodinnia-derzhavnoiu-movoiu/2021-09-16-48215>.
71. Толочко Н. Посилення інформаційної години аналітикою, оновлені програми для нацменшин, співпраця із продакшнами: яким буде «UA: Закарпаття» у 2020 році. *Сайт «Суспільне мовлення» – проект ГО «Детектор медіа»*. URL: <https://stv.detector.media/interview/>.
72. Тужанський Д. Від контрабанди до сепаратизму: 5 міфів про Закарпаття, які важливо зруйнувати. *Європейська правда*. 29.04.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/zakarpattia/article3.html>.
73. Тужанський Д. Гра на межі ворожнечі: як Угорщина радикалізує суспільство для перемоги чинної влади. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/28/7069912/>.
74. Тужанський Д. Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/>.
75. Тужанський Д., Сидоренко С. Школи примирення: чи владнають нові мовні норми конфлікт України з Угорщиною. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/01/17/7105243/>.
76. У ЄС очікують оприлюднення фінальної версії українського закону про мову. *KarpatNews.in.ua*. 26.04.2019. URL: <https://karpatnews.in.ua/news/160935-u-yes-ochikuiut-opryliudnennia-finalnoi-versii-ukrainskoho-zakonu-pro-movu.html>.
77. У Зеленського хочуть внести зміни до Закону про мову. *Голос Карпат*. 25.07.2019. URL: https://goloskarpat.info/society/5d39fcac0aee5/?utm_content=.
78. У регіональному телефірі Суспільного побільшає інформаційних випусків. *Сайт «Суспільне»*. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/4349>.
79. Угорщина блокуватиме відносини України з НАТО через інтереси нацменшини в Закарпатті. *Голос Карпат*. 19.01.2018. URL: https://goloskarpat.info/boundless/5a619a3c3c80f/?utm_content=0312.
80. Угорщина відреагувала на закон про мову в Україні вдвічі збільшивши допомогу закарпатським угорцям. *Mukachevo.net*. 16.05.2019. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/503871>.
81. Угорщина після рішення Венеційської комісії оголосила три умови для підтримки України. *Закарпаття онлайн*. 12.12.2017. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/176918-Uhorshchyna-pislia-rishennia-Venetsiiskoi-komisii-oholosyla-tryumovy-dlia-pidtrymky-Ukrainy>.
82. Україна замість владнання освітнього конфлікту готує нові обмеження для угорців Закарпаття – Сійярто. *Голос Карпат*. 15.01.2018. URL: https://goloskarpat.info/boundless/5a5ced17039c6/?utm_content=031.
83. Учительський голос. Мукачєво, 1930. Ч. 1. С. 1.
84. Федака С. 100 років Першій Чехословацькій республіці. *Карпатська Україна*. URL: <http://1939.in.ua/genereal/serhiy-fedaka-100-rokiv-pershiiy-chekhoslovats-kiy-respublitsi/>.
85. Центр культур національних меншин Закарпаття. URL: <http://centerkylytr.pp.ua>.
86. Що робити з мовами в Україні. *PMG.ua*. 19.09.2018. URL: <https://pmg.ua/politics/74004-shho-robyty-z-movamy-v-ukraini>.
87. Як народні депутати від Закарпаття проголосували за закон про мову. *Mukachevo.net*. 25.04.2019. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/493401>.
88. Infopost. 10.11.2021. URL: <https://infopost.media>.
89. Zákon kterým se uvozuje ústavní istina Československé republiky, z 29 února 1920. *Sbirka zákonů a narizení státu Československého*. 1920. 6 března. С. 255–267.

ABSTRACTS

to the monograph «LINGUAL AND EXTRALINGUAL ASPECTS OF COMMUNICATION IN THE MULTICULTURAL ENVIRONMENT OF TRANSCARPATHIA»

Part I. CURRENT PROBLEMS OF LEXICOLOGICAL AND PHRASEOLOGICAL RESEARCH OF COMMUNICATION MEANS IN UKRAINIAN TRANSCARPATHIAN DIALECTS

The lexical-semantic system of Ukrainian dialects is still one of the least studied levels, primarily because it has been studied unevenly throughout the dialect continuum. Folk dialects are not only the basis of literary language, but also a witness to its history, a source for its further development and enrichment. It is the living language that preserves many elements from the most ancient times, which are no longer in the literary language, and sometimes are not recorded in the monuments of writing.

Transcarpathian dialects belong to the system of dialects of ancient formation, therefore, they retain relict phenomena, archaic features, but at the same time contain relatively new layers due to the geographical location of the dialect and other non-lingual motifs.

The study of Transcarpathian dialects has a long scientific tradition, because the vocabulary of dialects has repeatedly become the object of study of famous scientists not only in Ukraine but also abroad. These are the scientific investigations of Yo. Dzendzelivsky, V. Dobosh, M. Syusko, I. Sabadosh, P. Lyzanets, O. Pyskach, O. Myholynets, I. Filak and many others. This cohort of scientists from Uzhhorod National University testifies to a powerful scientific community that has been formed over several generations.

Fixation and analysis of various linguistic phenomena in terms of ways of expression, semantics and functional features in the system of live speech is one of the current tasks of modern Ukrainian dialectology given the extra- and intralingual factors that cause dynamic processes in the structure of a particular speech. This also applies to verbal means of speech (verbs, phrases, comparatives, sentences, discursives), which require a deeper theoretical understanding in connection with the anthropocentric perspective of linguistics.

Emotional speech in the Ukrainian Transcarpathian dialects is represented by various verbal means: verbs, verb phrases, comparatives (among which there are also phrases), prepositions (mostly of a comparative nature). Verbs are a large group of ancient names, many of which have Proto-Slavic phonetic bases, although the communicative meaning in many known poetic derivative verbs to denote human speech developed later due to the lexical-semantic method. In most cases, such verb tokens are characterized by external and internal, semantic, characteristics of speech.

The intensification of the speech process in Transcarpathian dialects is verbalized with the help of comparatives and discursives of a mainly comparative nature. A large group consists of comparatives, in which the objects of comparison are mainly individuals, animals and objects. In comparative units expressiveness is clearly expressed, they testify to wit, observation, sharpness of speech of dialect carriers, reproduce their social and family relations, moral and ethical priorities, mental features, and so on.

The researched material testifies that in Transcarpathian dialects verbal means with pejorative content to denote emotional speech predominate.

The vocabulary of calendar rituals includes very interesting dialect material. There are many folk traditions, customs, beliefs associated with a particular holiday. The material presents small transcribed texts that combine linguistic and culturological aspects. These dialect records testify to the richness of spiritual and material culture of the speakers of Transcarpathian dialects.

Naming people in the Ukrainian dialects of Transcarpathia is not only a scientific asset and material for research, but also a cultural val-

ue of the region, which has developed in conditions of close communication between people. People, communicating with each other, called each other by external and internal signs and properties, by type and kind of occupation, women were named by profession or by men. The semantics of names of persons in the Ukrainian language are divided into five main lexical and semantic groups: names of persons by type of activity and profession; names of persons on national and territorial grounds; names of persons by social and property status, socio-political status; names of persons by family and kinship relations, kinship; names of persons on external signs and internal properties.

The issues of dialect phraseology, which is an important component of the linguistic world model, also need further elaboration, and the development of issues related to the study of individual authorial phraseology in Ukrainian linguistics is insufficient. There is a lack of thorough research on the study of the artistic language of Transcarpathian Ukrainian prose writers. It is dialect phraseology that best reproduces social experience, customs, rituals, communicative features of the mentality of speakers living in a given area.

Phrases recorded in works of art have a bright evaluative color, they give the text imagery. They clearly and accurately characterize the signs, actions that can be applied to many specific facts of speech. Linguistic style of works is a phenomenon, the result of tireless creative activity of writers. An extremely interesting component of the phraseological world model are expressions to denote abusive words, curses, irony, which have not yet been the subject of special scientific study. Their use and role in the communicative aspect can be traced on the material of Dmytro Keshelia's works of art. Phraseologisms of this type are mostly used to reproduce the emotional state of a literary hero at the time of speech. Most curses and abusive expressions are a set of words understood only in a certain dialect environment. They not only reproduce the speech of the characters, but also give it a local Transcarpathian flavor. The writer also uses irony in his works, it is mainly based on comparisons and performs a stylistic function. For the most part, D. Keshelia uses irony to expressively and emotionally characterize characters in the process of their communication.

Toponymy is an interesting scientific field in which the communicative aspect is realized. Preserving important information about the extralingual reality, it gives the opportunity to create a certain idea of the material and spiritual culture of the ethnos.

Connotative layers in proper names can be the result of a person's gradual comprehension of the world around him and the formation of a holistic picture of the world. The principles of nomination of geographical objects – anthropological, spatial, internal and ideological – reflect the peculiarities of such a search. In particular, through the anthropological (defining and basic) principle a person declares his place in society, with the help of internal and ideological identifies himself through the description and evaluation of environmental objects. The worldview principles of articulation and categorization of reality are verbalized through the spatial principle of nomination.

Spatial, temporal, qualitative and quantitative categorization of reality is an important means of successful communication, because a person in the process of building a clear system of local characteristics of a geographical object through binary details the surrounding topographic objects, dissects them. Traditionally, this is due to the practical development of the surrounding areas, which already have their own names.

Summing up, we note that at the present stage, various dialectological studies are extremely relevant. It is in dialectal speech in the process of social communication that both the most ancient features of language and the newest ones are traced, which penetrate into speech through extra- and intralingual factors, the study of which can be a stimulus to further scientific research.

Part II. LINGUAL AND EXTRALINGUAL ASPECTS OF INTER-SLAVIC COMMUNICATION

Transcarpathia is a kind of bridge between Ukraine and Europe, a specific region at the intersection of European cultures, languages and literatures. It is natural that in our region more than a quarter of a century ago a department of Slovak philology was founded on the basis of the Slovak branch – the only one in the post-Soviet space.

The Department of Slovak Philology is the All-Ukraine Scientific and Methodological Center of Slovak Studies in Ukraine. Within the work of the department international scientific conferences are organized, such works as the scientific collection "Studia Slavistica", the almanac "Between the Carpathians and the Tatras" are published, where students' translations are published as well. The department is working on a complex topic «Problems of modern Slavic studies». The implementation of this topic is due to the need for a detailed study of little-explored issues in the field of Slovak studies, bohemian studies and Slavic typological linguistics, literary studies and translation.

In recent decades Ukraine's international cooperation with its closest neighbors, the Czech Republic and Slovakia has intensified in various spheres of public life, including culture, science, education, and so on. That is why the study of various aspects of Slavic interlingual communication is especially relevant today. A lack of Slovak-Ukrainian and Czech-Ukrainian works in the field of lexicography and translation is notable, Ukrainian-Slovak interference due to bilingualism and polylingualism of Transcarpathia is not sufficiently studied; onomastic issues related primarily to the transmission of Slovak and Czech proprial vocabulary by means of the Ukrainian language are non-standardized; the problems of Ukrainian-Slovak literary relations, literary and professional translation are relevant in terms of proper study.

The scope of the scientific interest of the department staff are various vectors of inter-Slavic communication, some aspects of the research are offered in the monograph, namely – the specifics of the artistic and professional texts translation.

So the subject of the study Yu.V. Yusyp-Yakymovych is a rhythmic-phonetic organization of the Slavic poetic text as a problem of translation. In addition to content, no less semantically expressive in poetry is the form of expression, aspects of which are rhythm, verse size, rhythmic melody, phonics of the work, which is achieved through appropriate translation of intonation, rhythm, verse size, meter, sound repetitions, sound recording, onomatopoeia, aesthetic norms. Poetry is the highest form of existence of the national language, it is in poetic

texts that the spirit of the people, the originality of its historical and cultural development most most fully expressed.

Tetyana Likhtei traditionally develops the topic of Ukrainian-Slovak literary relations, traces current issues in the field of literary translation from Slavic literatures. This time the object of the scientist's research was the Slovak poetry of the XIX – XX centuries in the literary discourse of Transcarpathia. Literary-critical articles of Transcarpathian scholars on poetry and poets of Slovakia are considered, Slovak poetry in Ukrainian translations (chants) of iconic writers of the region is analyzed.

Natalia Petritsa researches the problems of transposition of proprial vocabulary in the process of intercultural communication of Slavs. The object of the studio is to reproduce Czech and Slovak proper names in Ukrainian. The researcher systematized and described the most important principles and methods of transmission of Czech and Slovak onyms by graphic means of the Ukrainian language, identified problems and suggested ways to solve them.

Lesia Budnikova. In the study the scientist explores the problematic issues of translating Slovak economic terminology into Ukrainian. The researcher provides models of Slovak economic terms and phrases which have no equivalents in the Ukrainian language due to the fact that the economic terminology system is dynamically developing, its close contact with the life and development of society, reaction to changes in the language, transmission of scientific information and the question of correct translation of relevant terms.

Olga Madyar, based on the practical experience of translating medical texts, researches Slovak and Ukrainian medical terms in two planes – formal-grammatical and paradigmatic. The revealed structural types of equivalent terms in both languages are described in terms of their word-forming, morphological features, origin and component composition. The reasons for the emergence and functioning of synonymous relations in medical terminology, which are also clearly manifested in the context of the Slovak-Ukrainian translation.

Part III. INTERLINGUAL SLAVIC-NON-SLAVIC PARALLELS

Interaction of languages: the way to bilingualism. About the hungarian language in Transcarpathia in modern scientific researches.

It has always been common to have different languages living side by side in Transcarpathia. Therefore it's not unusual for a Hungarian person who lives here to find himself in a situation where he needs to use another language or another version of the language in order to have a successful communication.

The topic of this writing: the language effect of different nationalities in Transcarpathia, the Hungarian-Ukrainian interaction in particular. From the professional literature we present the older ones – that had put down the fundamentals of the transcarpathian science – as well as the works of nowadays scientists, describe the accomplishments of the scientific centers in Uzhhorod and Berehovo and we also mention international professional literature.

Interaction of languages is the situation where contact phenomena are happening. By language contact we mean those language situation where the speakers of one language community are given the opportunity to use at least two languages or versions of them. Most countries in the world have only one official language, however almost every one of them have linguistic minorities. Thus bilingualism is the most common thing all around the world, since there are a lot of bilingual, or different dialect speakers, who became them naturally, not by the effect of school education. So there is a contact between languages and a contact in a language, which can appear between the different dialects and the standard language.

The best example for contact between languages are language minorities. In this case we can talk mostly about asymmetrical influence – the majority and the standard languages make a bigger effect on the minority language. Contact phenomena should be separated by their occurrence: they can appear only in some situations, occasionally or they become a part of the language, permanent.

The different dialects in Transcarpathia contain features that are not common in other Hungarian dialects. This is visible in the unique

use of words, phonetic, morphological and syntactic characteristics. Local people's vocabulary is rich in antiques as well as in foreign words. This is also common for local Ukrainian dialects.

The study of Hungarian, Ukrainian and Russian language relations in Transcarpathia begun in the 60s of the XXth century, when the course for future Hungarian language teachers started in the Uzhhorod State University. This was one of the most important part of professor Petro Lyzanets's scientific objective. In the last sixty years by the leadership of professor Lyzanets works, such as *Transcarpathia's Hungarian dialect atlas*, *Dictionary of Hungarian dialects in Transcarpathia* and many other book about the Hungarian-Ukrainian language relations got published. Beside these books we try to present the publications in this topic of the Department of Hungarian Philology's former and current employees (Isvtán Kótyuk, Katalin Horváth, Magdolna Györke and others).

According to Petro Lyzanets, the hungarisms in Transcarpathia's Ukrainian language were observed mostly in the 60s of the last century. This study was completed in five steps. In this work we show these steps and give an example for each and every one of them.

As it was mentioned before, bilingualism is the minority's natural inherent. The community attachment were formed in a different way in the habitat where people were living in bilingualism and two cultures.

The result of bilingualism or multilingualism is forming particular language decisions and attitude. For example the phenomenon of language selection, language exchange and language mixing.

Many definitions appeared with time about what is bilingualism and who do we call bilingual people. In this writing we also try to find an answer to this question, furthermore, we present the types of bilingualism and mention it's ways of formation. We also show the effects of bilingualism and define in which life situations does a person use both or more languages. It was essential for us to point out questions about identity and the education in native language.

There were many researches in connection with identity here in Transcarpathia. Beside the Uzhhorod university, in the past few decades the Department of Hungarian Philology in Ferenc Rakoczi II Transcar-

pathian Hungarian College of Higher education, in the organization of Hodinka Institute (in the base of college) were completed significant researches by Isván Cserniczkó, Anikó Beregszászi, Zoltán Karmacs, Vilmos Gazdag and others. The topic is a really good foundation for further researches about the results of cultural and language interactions in Transcarpathia (*Krisztina Zékány*).

Prefix deverbative verbs with the meaning of an action ending in Russian and Hungarian: a perfective or the general resulting aspect?

The research puts a question of a nature of general-resulting meanings which have some Hungarian (H.) prefix deverbative verbs, in the contrast with Russian (R.) ones, – namely, whether may this meaning being considered as a perfective like that perfective-aspect (PA) meaning we can see at the verbs functioning as an aspect-pairs member in R. Some Hungarian linguists think there is a grammar category of aspect in H. such as the same one in Slavic languages revealing in the form of the above-mentioned aspectual pairs. But most of their colleagues hold another opinion, in spite of fact that the meaning of an action ending or completing, – the last one may be interpreted as a constituent of PA and perfectivity notion, – is present in some H. verbal prefixes' semantic paradigms.

The author proceeds from the assumption that word-building meaning (WBM) of an action ending or completing (otherwise: general-resulting) is corresponding to the grammar (morphological) meaning of perfectivity (otherwise: perfective aspect), – basing his reasons on the statement of closeness of one and other meaning, proclaimed in a number of linguistic investigations.

The author interprets the correlation of such an action characteristics as the ending, completeness, perfectivity, resulting and some adjacent ones in order to define a role each of them in forming the grammar category of aspect, which last is especially represented by such verbal forms which are used to be named in R. linguistic terminology as PA-forms.

The author concludes that WBM of reaching the result (general-resulting meaning) which associates with the idea of an action ending could be a base to the R. and H. prefix deverbative verbs correlating

in order to study them contrastively. The given meaning accordingly to the author is inseparable from the perfective meaning, so it is possible to attribute to the proper prefixes a grammar function of being the representatives of pure-action meaning in both of languages. The given function, but mainly the general-resulting WBM, reveals in a wide massive of the appropriate R.-H. (H.-R.) verbal correlations, which detailed description is planned by the author in the next materials of the topic (*Anatoliy Vynohradov*).

Part IV. COMMUNICATION IN LITERARY AND FOLKLORE-MYTHOLOGICAL SPACE

Communication is a multifaceted phenomenon realized in different contexts – socio-political, international, cultural, interpersonal, etc. Modern folklore and literary studies testify the productivity of scientific analytics, which attracts the communicative aspect in the context of research. This aspect provides great opportunities for conceptual reading of folk poetry and literary texts, for comprehension important categories of universal and national life, for understanding the ethno-national features of Ukrainian's thinking, outlining the features of national character.

The concept of communication is interdisciplinary, so it is actively used in the humanities. Folklore and literary studies are actively using this concept. At the present stage of development of these disciplines a number of theoretical and methodological models have been developed, focused on disclosure of the specifics of communication: these are the folklore model of V. Propp, the culturological model of M. Bakhtin, the game model of J. Huizinga, the theatrical models of P. Ershov and M. Evreinov, the narrative model of Tsv. Todorova, O. Potebnia's language model, etc.

During the pagan period, the ancestors of Ukrainians created a specific system of communication with the world of nature, gods, spirits and demons, it was manifested through spells (the lingual aspect) and magical rituals (the extralingual aspect). Verbal formulas and symbolic actions formed a system of 'magical coordinates' for the comfortable

structuring of people's living space. It is noteworthy that relics of such magical «communication» have been preserved in Ukraine till today, and their scientific study is a promising direction of folklore research studios.

One of the types of communication is literary and artistic communication. It involves the intellectual and creative relationship between the author and the reader, the transfer to the latter of artistic information containing a certain attitude to the world, an artistic concept, constantly valued guidelines. A vivid example of reading the meaning of the work in the context of socio-historical time are examples of the literature of realism. It was the writers-realist, striving to accurately convey the surrounding reality, who tried to bring to the recipient reader a large amount of information, their vision of realities, to defend or assert certain values. In Ukrainian literature, the era of realism has become a new qualitative stage of development. In the second half of the XIX century, domestic writing began to function as a full-fledged system with an extensive structure of genres and varieties in all three literary genera. One of the signs of the renewal of literature was frequent introduction of images of representatives of other nationalities into the works, which reflected the strengthening of ties between different national cultures. Similar trends are observed, in particular, in the work of Western Ukrainian prose writers Ivan Franco and Nataliia Kobrynska. The artistic texts of the short stories of both writers are thematically diverse. A considerable layer of their prose is dedicated to representatives of other nationalities, which contributed to the establishment of interethnic communication, overcoming stereotypes of some peoples about others, and acquaintance with the cultures of different nations.

The era of modernism reveals a new communicative potential in fiction. A special artistic field for the implementation of communicative strategies is drama, the development of which is represented by Lesia Ukrainka, V. Vynnychenko, O. Oles, L. Starytska-Cherniakhivska, S. Cherkasenko and others. The innovator in this area was Lesia Ukrainka, who created a philosophical, intellectual drama that programmed a new communicative paradigm and, of course, influenced the formation of the canon of a modernist play. In the power field of the writer's dra-

matic findings was S. Cherkasenko, an emigrant writer, public figure, teacher, publicist, theater expert. A significant component of the literary discourse of the XXI century is the analysis of intertextual interaction in the works of artists of different literary epochs, therefore, the outlining of the communicative aspects of the drama of Lesia Ukrainka and S. Cherkasenko will supplement this discourse with new interpretations.

The study of the above aspects of folklore and literary studies is an urgent problem of modern humanities. The section «Communication in the literary and folklore-mythological space» included the results of the scientific work of teachers of the Department of Ukrainian Literature of Uzhhorod National University: Doctor of Philology, Associate Professor Tykhovska O.M. (*«Spells and magical rituals as specific ways of expressing the lingual and extralingual aspects of communication»*), Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Kordonets O.A. (*«Literature in the paradigm of interethnic communication (on the example of the works of Ivan Franco and Nataliia Kobrynska»*), Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Kuzma O.Yu. (*«Dramaturgy of Lesia Ukrainka and Spyrydon Cherkasenko: Intertextual Communication»*).

Part V. COMPARATIVE RESEARCH OF MODERN AND POSTMODERN SLAVIC LITERATURE

Receptive-communicative interethnic relations cannot be achieved without studying the Slavic dialogue of cultures. The section presents comparative studies of Slavic literature, namely, shows the coincidences and differences in the poetics, stylistics of the Ukrainian and Polish fantasy genres (5.3 – Marta Demchyk); intertextual and poetic echoes in the lyrics of the luminaries of Ukrainian and Russian modern poetry Lina Kostenko and Anna Akhmatova are traced (5.2 – Liudmila Limonova); the controversial attitude to the book as a transmission of tradition and sacred wisdom in Slavic postmodern literatures was revealed (5.1 – Nataliia Bedzir). These problems correspond to the current level of literary criticism, its methodological and artistic and aesthetic principles.

The theoretical importance of a systematic approach to the study of genealogy, poetics, semiotics, including the complex process of cul-

tural interaction, is determined by the need for a comprehensive analysis of forms and trends of spiritual heritage of different peoples. Regularities of the nature of intercultural relations in typological, contactological, semiotic comparisons – all this is considered in the presented comparative studies, because they provide an opportunity for a deep reception of national cultures and literatures.

Part VI. SPECIFICS OF MASS COMMUNICATION SPHERE OF TRANSCARPATHIA: HISTORICAL AND MODERN DIMENSIONS

The problem of mass communication is of constant interest to Ukrainian scholars, primarily due to the importance of the media in building a democratic state, preserving national values, adequate response to challenges related to internal and external (including Russian military and information aggression) factors. This study of the Transcarpathian mass media sphere, aimed at identifying specific features and prospects of local media, is based on the desire to take into account various spatial and temporal circumstances, identify evolutionary features, identify areas of development and more.

The Department of Journalism of Uzhhorod National University has many years of work (since 1999) on the history and current state of Transcarpathian media as an integral part of the Ukrainian media sphere: features of functioning in a multicultural environment, linguistic specifics, ethical, political, sociological aspects. The results proposed in this study complement and continue the studies already published in various forms – reports at scientific national and international meetings, thesis, articles, monographs, doctoral dissertations and others. Developers of various aspects, authors of relevant departments are: Doctor of Social Communications Yuriy Bidzilya (6.1. Formation and development of periodicals in Transcarpathia as a factor in the formation of ethno-national communication), Candidate of Philology Hanna Hetsko (6.2. Transcarpathian press of the Czechoslovak Republic (1919 – 1939), Candidates of Philological Sciences Halyna Shapovalova and Yaroslava Shebeshtyan (6.3. Reflection of local colouring in modern Transcar-

pathian media texts), Candidate of Sciences in Social Communications Nataliia Tolochko (6.4. Television as a means of communication in a polyethnic border region), Candidate of Sciences in Social Communications Yevhen Solomin (6.5. Development of online media of ethnic communities of Transcarpathia as an important factor in the formation of a multicultural information field in the cross-border region), Candidate of Philological Sciences Olesya Barchan (6.6. Crisis communicative processes of multicultural Transcarpathia through the prism of all-Ukrainian media), Doctor of Philology Halyna Shumytska and senior lecturer Vasyl Putrashyk (6.7. Mass media as a tool for forming and monitoring the linguistic and political situation: Transcarpathian Internet media discourse).

Here are some of the most important scientific points regarding these dimensions.

In the formation and development of periodicals of Transcarpathia, which has a difficult history of being part of several states under the influence of different political systems, the ethno-national aspect of communication deserves special attention. According to the analysis of empirical sources, during the XIX-XX centuries periodicals of the region played an important role in building native language communication, contributed to the national revival of the region, the formation and establishment of national consciousness of Transcarpathian Ukrainians. A wide range of ethnic media (Hungarian, Slovak, Romanian, Roma, Russian, German, Jewish, etc.) is represented in Transcarpathia, which is an organic component of the region's media space.

Scholars are particularly interested in the history of mass media in Transcarpathia, the period of the Czechoslovak Republic, which, despite various adverse circumstances, marked by a spiritual national revival, awareness of their own identity of Transcarpathian Ukrainians. This is clearly reflected in the local periodicals of the Czechoslovak Republic (1919-1939), the main features of which can be considered multilingualism, thematic diversity, polemics (mainly in connection with pro-Ukrainian and Muscovite ideas), strengthening the role of party publications, a qualitatively new level of Ukrainian-language magazines. who consistently defended the political, economic, religious, cul-

tural rights and freedoms of Transcarpathians, opposed Czechization and Russification, promoted the national idea, the Ukrainian language.

The traditions of high-quality patriotic press of Transcarpathia are continued by the best periodicals of the XXI century: socio-political, scientific-artistic, eco-popular, etc., which unite special interest in local issues. This is well traced at the semantic level (in the selection of topics, facts, information), in the actively involved linguistic resources. The media texts of local lore involved in the analysis testify to the relevant features of Transcarpathian printed journalistic works – the prevalence of local issues, interest in the history, geography, culture, traditions of Transcarpathia. All this presupposes the active use in the journalistic text of the relevant appellation and onym resources, live-speaking elements / whole speech arrays, the interaction of the purely local with the global. In general, a set of colorful texts about Transcarpathia is created, which reflects the multicultural borderline specifics of the region, the connection of Ukrainian with other cultures.

An essential part of the modern communication space is Transcarpathian television (public and private), which was formed and developed under the influence of many already mentioned factors. Attention to certain aspects of the functioning of this type of media is due to the importance of the role of telemedia in the border area in maintaining intercultural tolerance, preventing interethnic conflicts, combating information threats, and the need to understand the latest trends in Ukraine's media industry. Online media is also an effective tool for meeting the cultural needs of representatives of different ethnic groups in Transcarpathia. This relatively new segment of the media has undergone a certain evolution, reflected in several stages in the Transcarpathian media space. Notable features here are the ethnic and cultural diversity of resources, their linguistic originality, the dominance of social, artistic, etc. issues relevant to a particular ethnic group.

In the context of the completeness of the implementation of the functions of the media, the degree of effectiveness of their activities in the mass communication sphere of Transcarpathia can be noted both positive and negative crisis processes. Some of them are caused by foreign policy circumstances, problems of interstate cooperation, and

therefore require special attention, correctness, competence of journalists. Moreover, the issues of interethnic relations (especially in the educational, linguistic spheres) belong to the strategic national and are related to national security, harmony of relations between Ukraine and neighboring Western countries.

The perspective and need for further study of the mass communication sphere of Transcarpathia in historical and modern aspects is due to the mobility of the media, its close connection with political, economic, cultural Ukrainian and world processes, the role of media in promoting democratic values, European integration aspirations of Ukrainians.

Наукове видання

**ЛІНГВАЛЬНИЙ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ
В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ЗАКАРПАТТЯ**

Монографія

Авторська редакція

Верстання – Рената Кокіна

Дизайн обкладинки – Настя Артёмова

Підписано до друку 28.12.2021 р. Гарнітура Noto Serif.
Ум. друк. арк. 36,5. Формат 60x84/16. Наклад 200 прим. Зам. № 4К.

ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво: Серія ДК № 5040 від 21 січня 2016 року

Л 59 **Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття: монографія.** За заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповало-вої, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021. 628 с.

ISBN 978-617-8046-35-4

Монографія є спробою багатоаспектного осмислення лінгвальних та екстралінгвальних складових комунікації на матеріалі україністики, загалом славістики, гунгарістики, літературознавства, перекладознавства, масмедіа з урахуванням особливостей Закарпаття як прикордонного мультикультурного регіону; тут розглянуто деякі зумовлені просторово-часовими обставинами риси живорозмовної (діалектної, побутової), художньо-образної (фольклорної, літературної), масової публіцистичної (газетно-журнальної, телевізійної, онлайнної тощо) комунікації.

Видання адресоване філологам, фахівцям із соціальних комунікацій, ученим і студентам інших галузей та загалом усім, хто цікавиться питаннями спілкування.

УДК 81'271:316.77](477.87)